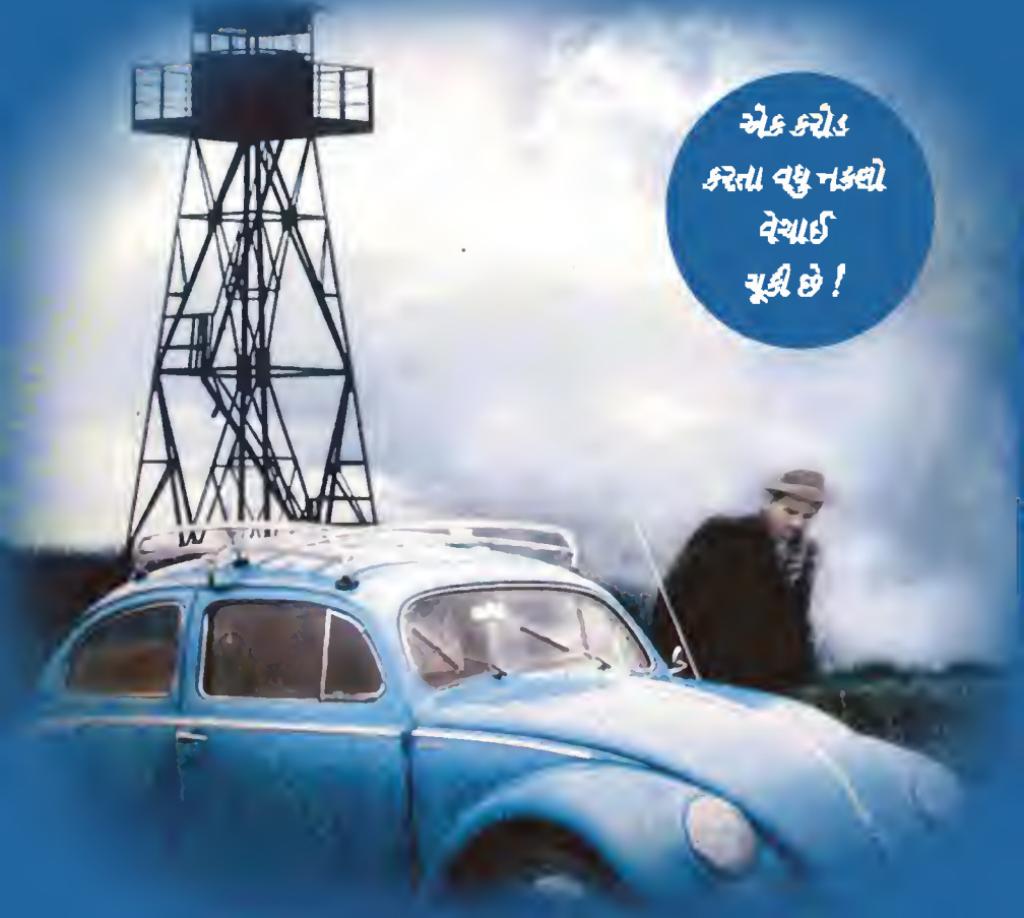

૬૦મી સંવત્સરીની આવૃત્તિ

ઈશ્વરનો દાણાચોર

જગત બદલવા માટે : એક જ માણસનો ધ્યેય
બ્રહ્મર એન્ડ્ર્યુ

સાથે જેન અને ઓલિશાબેથ શેરીલ

એક કષ્ટોડ
કરતા વધુ નકલો
કેચાઈ
મુક્કી છે !

ઈશ્વરનો દાણાચોર

બ્રહ્મર એન્ડ્રૂયુ

સાથે જોન અને એલિશાબેથ શોરીલ

DEVTECH PUBLISHER AND PRINTER

સામગ્રી

પ્રસ્તાવના
આમુખ

V
VII

૧. ધુમાડો અને રોટલીનાં ટુકડાં	૧
૨. પીળી સળીઓની ટોપી	૧૫
૩. છીપલામાં લીસ્સો કાંકરો	૨૮
૪. એક તોફાની રાત	૩૫
૪. “હા” નાં પગલાં	૪૪
૬. રાજ માર્ગની રમત	૬૩
૭. પોલાઈ પડા પાછળ	૮૩
૮. પીડાનો ઘાલો	૮૫
૯. પાયા નંખાયા	૧૦૬
૧૦. અંધારામાં બત્તી	૧૧૭
૧૧. ત્રીજી પ્રાર્થના	૧૨૮
૧૨. ફૂત્રિમ મંડળી	૧૪૭
૧૩. અંદરના વર્તુળના કિનારે	૧૬૦
૧૪. અભ્રાહામ રાક્ષસ સંહારક	૧૭૦
૧૫. બગીચાનું કાચઘર	૧૮૪

૧૬. કાર્ય વિસ્તરવાની શરૂઆત	૧૮૭
૧૭. પહેલી નજરે રશિયા	૨૧૫
૧૮. પ્રેમથી રશિયા માટે	૨૨૧
૧૯. રશિયન પાળકો સુધી બાઈબલ	૨૩૨
૨૦. જાગૃત થતું શ્વાપદ	૨૪૨
૨૧. આશાના બાર પ્રેરિતો	૨૫૭
૨૨. ઉપસંહાર : ઈશ્વરના દાણચોરના વધુ સાહસો	૨૭૬

પ્રસ્તાવના

અમારા બેઠકક્ષમાં દાણચોર

લગભગ ત્રીસ વર્ષિય હુબળો વ્યક્તિ અમારા બેઠક કક્ષમાં બેઠો હતો જેને અમે જે પુસ્તક લખતા હતા તે વિશે પ્રશ્નો પૂછીને ભીજવ્યો. ત્યારે અમારી આઈ વર્ષની પુત્રી લીઝ સ્કૂલ બસમાંથી ઉત્તરીને આગળના દરવાજેથી અંદર પ્રવેશી. ચર્ચાવિચારણામાં એ કટોકટીબરી ક્ષણ હતી. - સોફીઆમાં પેટ્રોફની મુલાકાતની ઉપકથા - પરંતુ જ્યારે પણ લીઝ અથવા તેનો એક ભાઈ ધરે આવે કે તેઓ “બ્રધર એન્ડ્રયુ” નામથી જાણીતા માણસ સાથે પોતે વાત કરવાનું પ્રાથમિક સ્થાન લઈ લેતા હતા.

“લીઝ! ” જેમ દર બાપોરે કરતો હતો તેમ તેણે બૂમ પાડી જ્યારે તે સ્કૂલેથી પાછી ફરી, “કલાસ શાબ્દમાં ક્યા ક્યા અક્ષરોની જોડણી હોય છે ? ”

પોતાના જ સવાલ ઉપર ખડુંડાટ હાસ્ય સાથે એન્ડ્રયુએ પુસ્તકનું પ્રકરણ બંધ કરવા ભાર મૂક્યો કે તે પોતાની નાની મિત્ર સાથે રોજનિશી પ્રમાણે ચાલવા જઈ શકે. આ ડચપ્રદેશના વ્યક્તિ માટે શાળાના વિષય તરીકે અક્ષરઉચ્ચારણ કરવું તે ક્યારેય નિર્ધણ ન જનાર મનોરંજનનો શ્રોત હતો. જો તું ડચ બોલી શકે છો શબ્દો તો અવાજની જેમ જ લખાયા છે. અંગ્રેજ શાબ્દની જોડણીઓ તેની માટે ખુબ જ મુશ્કેલ વિચિત્ર અધમતા

કેમ હતી.

લીજ તેની સાથે હદ્યથી સહમત હતી -અને બીજી ઘડી બાબતો પર પણ સહમત હતી. અમારા ગ્રંથેય બાળકો તેની માટે ગાંડા હતા અને એન્દ્રયુ પોતાના બાળકોને મૂકીને બની શકે તેટલો સમય આમની સાથે વિતાવતા હતાં.

તેમના રોજનિશ ચાલવાથી પરત કર્યા પછી એન્દ્રયુ અવરોધાયેલ ચર્ચાવિચારણામાં ફરી અનિષ્ટા સાથે સામેલ થઈ ગયા એવું અમને લાગ્યું. પુસ્તકની અમારી યોજનામાં હેમેશાં તે ગુંચવડામાં મૂકાઈ જતા હતાં.

હું કલ્પી શકતો નથી કે તમે મારા વિશે કેમ લખવા માગો છો, “જ્યારે અમે પ્રથમ વખત તેની આગળ વાત રજૂ કરી ત્યારે તેણે કહ્યું, કોને રસ હોઈ શકે? હું ગામના લુહારનો દિકરો છું - કયારેય ઉચ્ચતર માધ્યમિકમાંથી સ્નાતક થયો નથી. હું માત્ર એક સામાન્ય માણસ છું.”

અને ચોક્કસ તેની વાર્તાની બિલકુલ એજ અપિલ હતી એ કેવી રીતે બની શકે કે ઇશ્વર એવાનો ઉપયોગ કરી શકે જેનો ભૂતકાળ અંધકારમય હોય, મય્યાદિત શિક્ષણ, કોઈ ટેકો નહિ, કોઈ દાન નહિ જેથી તે બાબતો કરે જેને સારા સંપર્કવ્યવહારો કરતા, સારા માનવતા લોકો જે બાબતોને અશક્ય કહેતા હોય? અમારી માટે અને અન્ય સામાન્ય લોકો માટે બ્રધર એન્દ્રયુના સાહસો ખુબ રસમણ બનાવી દીધાં હતાં.

માનવું અશક્ય હતું કે ચર્ચાવિચારણા કર્યા પછી લગભગ પાંત્રીસ વર્ષો પસાર થઈ ગયા હતા અને ઇશ્વરનો દાખાચોર બહાર પાડવામાં આવી. વિશ્વાસ કરવો કઠણ છે કે દસ લાખ નકલો પાંત્રીસ ભાષાઓમાં આજે છિપાઈમાં છે.

“અને એ આખું ચિત્ર નથી,” એન્દ્રયુએ અમારા ઘરની મુલાકાત ૨૦૦૧માં લીધી તે વખતે જણાવ્યું હતું. વિશ્વભરમાં ગરીબ દેશોમાં જિસ્સીઓ દ્વારા ગેરકાયદેસર રીતે આની હજારો અને હજારો નકલો છાપીને બીજાઓને વહેંચી હતી કે તેઓ ઉતેજન પામે. એન્દ્રયુ અમારી સામે થોડીક દોષિત ભાવનાથી નિહાળી રહ્યાં હતાં. “મને ભય છે કે મેં તેમને આ કરવાની પરવાનગી આપી હતી. શું હું ગેરકાયદેસર રીતે વર્તતો હતો?”

હા, પણ અમને આનંદ છે કે તેમણે તે કર્યું. અને અમે વિચારીએ છીએ કે ઇશ્વર પણ ખુશ હશે.

જોન અને એલીશાબેથ શેરીલ
ચપાકવા, ન્યૂયૉર્ક

આમુખ

કોઈને પણ શંકા નથી કે અમુક વર્ષો પહેલા રશિયા અને અન્ય સામ્યવાદી દેશો પહેલા કરતા આજે જુદા છે. તેઓ વધુ ખુલ્લા, નવા વિચારો માટે વધુ ગ્રહણશીલ, મુસાફરો માટે વધુ ઉપલબ્ધ છે.

એવું શું છે જે આ બદલાણ લાવ્યું છે ? નિપૂણ લોકો દ્વારા અર્થશાસ્ત્રની તથા રાજનીતિની મહાન બાબતોનું અવલોકન કરાતું હતું, નાનું પણ ખુબ જ મહત્વનું પાસું વિશાળ રીતે ધ્યાન બહાર જતું રહ્યું. સામાન્ય સ્ત્રીઓ અને પુરુષોના નાના જૂથનું આ રચનાત્મક કાર્ય છે - જે એક માણસથી શરૂઆત થઈ હતી - જેણે બદલતા ઈતિહાસમાં પોતાનો ભાગ ભજવ્યો હતો.

જ્યારે પહેલી વખત અમે એન્દ્રયુને મળ્યા ત્યારે અમને તરત જ ખ્યાલ આવી ગયો હતો કે અમે આ વાર્તા કહેવા માગીએ છીએ. માત્ર એક જ સમસ્યા હતી તેની અંદરથી વીજળી પસાર થાય છે તે કહેવામાં ન આવે, કેમ કે એ બાબત લોકોને ભયમાં મૂકી દઈ શકે. એ ભાગમાં એ તો ઈતિહાસ હતો, ઘણી હકિકતોને અવરોધવી ન જોઈએ. મોટાભાગના ડિસ્સામાં સાચા નામનો ઉપયોગ કરી ન શકાય, અમુક જગ્યાઓ અને તારીખોને પણ બદલી કાઢવામાં આવે. અને ચોક્કસ સરહદ પાર કરવાની અને દાણચોરીની ખરી કળાનો ઉપયોગ થતો હોય તેને પણ ખુલ્લી કરી ન શકાય.

પણ બધી જ સુરક્ષા સાથે આ વાર્તા ખુબ જ અનોખી, ખુબજ માનવતા સભર આપણા સર્વના ભવિષ્ય માટે ભરપૂર મહત્વની છે કે અમને એવું લાગ્યું કે હવે તેને લખવી જ જોઈએ. એન્દ્રયુનો ઉછેર ઉચના એક નાના નગરમાં થયો હતો, ધનવાન નહિ એવા લુહારનો પુત્ર હતો. ૧૯૫૦ની શરૂઆતમાં બધાની જેમ જ તેને પણ ભાન થયું કે આપણી પેઢીને પ્રબળ પડકર હોય તો તે હતો દુનિયાનો ગીજે ભાગ સામ્યવાદ નીચે હતું. આપણી જેમ જ સામ્યવાદ ઘટક પશ્ચિમ માટે બંધ હતું - ચોક્કસ તેના જેવા ખાનગી વ્યક્તિ જેને કોઈ જામીન ન હોય તેની માટે બંધ હતું. આપણામાંનો એક જીવો તે જાણતો હતો કે રશિયામાં અને હંગેરીમાં અને આલબેનિયા અને ચીનમાં જઈને જીવનની અલગ રીત વિશે પ્રચાર શરૂ કરી ન શકે.

અને આ જગાએ તેની વાર્તા દુનિયાના કોઈ પણ લોકોથી એકદમ જુદી જ વાર્તા બની જાય છે...

જેન અને એલિશાબેથ શેરોલ
ગાઈડપોસ્ટ્સ
કાર્મેલ, ન્યૂયોર્ક.

ધૂમાડો અને રોટલીના ટુકડાં

જેવખતે પહેલીવાર મારા પગોમાં લાકડાના જૂતા પહેર્યા-લોમ્પેન, અમેતેને હોલેન્ડમાં કહીએ છીએ - મેં હિંમત કરવાનું વિચાર્યુ. હું સરહદ પાર જાસૂસ હતો, દુશ્મનના વિસ્તારમાં હું એકલો જ સિપાહી હતો, હું કાંટાળા તારની નીચેથી સરકીને ગયો જયારે મારી ઉપરથી હવામાં ગોળીઓ વરસી રહી હતી.

ચોક્કસ મારા પોતાના નગર વાઈટમાં કોઈ પણ વાસ્તવિક દુશ્મન ન હતાં - ત્યારે હું ખૂબ નાનો હતો - તેથી અમે એકબીજાને દુશ્મન ગણીને રમતા હતાં. અમે બાળકો કલોમપેન એટલે લાકડાના પગરખા લડવા માટે ઉપયોગ કરતા હતાઃ જે કોઈ છોક્કરો નિર્દેશિત મર્યાદા સુધી પહોંચતા પહેલા કલોમપેન દ્વારા આઉટ કરી કાઢતો હતો. મને યાદ છે કે મારો દુશ્મન ભિત્ર કિસ જેના માથા ઉપર તે પગરખું મારીને માથે ઈજા કરી હતી. અમને જે બાબતે ભયબીત કર્યો તે એ હતી કે માથે વાગ્યાથી મોટું ફીમયું થઈ ગયું એ નહિ પણ પગરખું ભાંગી ગયું તે હતી. કિસ અને હું લડાઈ ભૂલીને તે પગરખાને સમારવા લાંબા સમય સુધી લાગી ગયા હતાં. પણ આ કણા છે જે માત્ર સમય દ્વારા જ પ્રાપ્ત થઈ અને તે રાતે મારા મહેનતુ લુહાર પિતાને મોચી પાસે જવું જ પડયું હતું. એ દિવસે મારા પિતા સવારના પાંચ વાગ્યે ઉકીને બગીચાની સાફ સફાઈ તથા પાણી છાંટવાનું કામ કર્યું હતું જે તેમના છ બાળકોનું ગુજરાન ચલાવવા મદદ કરતું હતું. પછી તે ચાર માઈલ સુધી સાયકલ

ચલાવીને અલકમારમાં લુહારનું કામ કરવા જતા હતાં. અને હવે તેમણે લાકડાના પગરખા ઉપર ખાંચો પાડવા આખી સાંજ રંધો મારવાનો થયો, તે કથરોટ આકારમાંથી તાર પસાર કરીને બન્ને બાજુએ ખીલ્લી મારી તારને લગાવે અને એડી સુધી તે પ્રક્રિયાનું પુનરાવર્તન કરે કે શાળાએ પહેરવા લાયક જૂતા થાય.

“એન્દ્રયુ તારે વધુ કાળજીવાળા બનવાની જરૂર છે !” મારા પિતાએ ઊંચા સ્વરે મને કહ્યું. પિતા બહેરા હતા ને સાંભળવા કરતા મોટેથી વધુ બોલતા હતા. હું તેમને પૂરેપૂરા સમજતો હતો, તેઓ લોહી કે માંસની કાળજી લેવા વિશેનો તેમને અર્થ ન હતો પણ મહેનત દ્વારા કમાયેલ સંપત્તિ વિશે હતો.

મારા બાળપણની ઘણી બધી કલ્પનામાં માત્ર એક જ કુદુંબ વિશેષ વાત દુષ્મનની જેમ વર્તતુ હતું. એ હતું વેટસ્ટ્રો કુદુંબ.

વેટસ્ટ્રોને હું એ રીતે જોતો હતો તેનું કારણ મને ખબર નથી, સિવાય કે તેઓ જ પહેલા હતાં કે જેઓએ જર્મની સાથે યુદ્ધની વાતો સર્વ પ્રથમ કરી હતી - અને વાઈટમાં આ કોઈ પ્રયાત વિષય નહતો. તેઓ તે ચૂસું ઈવેન્જલીકલ પ્રિસ્ટીઓ હતાં. તેઓનાં શબ્દો “પ્રભુ તમને આશીર્વાદ આપો” અને “પ્રભુની ઈચ્છા” એ મારા વિકાસના સાધન તરીકે ધૂણાજનક રીતે ઘર કરી ગયું હતું. તેથી તેઓ મારા મનમાં એક શરૂ હતાં.

મને યાદ છે કે એક દિવસ હું શ્રીમતી વેટસ્ટ્રોના રસોડાની બારી પાસેથી પસાર થતો હતો જયારે તે લાકડાના બનાવેલા બજતા ચૂલા ઉપર રંઘતા હતાં. ઘરની વિદુદ્ધ જો નમે તો બાજુમાં જ કાયની બારી હતી, અને તેણે મને વિચાર આપ્યો. અહિંયા મને તક છે કે બીજા અન્ય ડય લોકની જેમ સદા હસતા વેટસ્ટ્રો એકદમ કોણિત થાય. મેં કાયનો ટુકડો લીધો અને હોંશિયારીથી ચોરીને શરૂના મુખ્ય મથકની સરહદ સુધી પહોંચ્યો. વેટસ્ટ્રોની પાસે પણ ગામના બીજા અન્ય લોકો જેવી જ સીડી હતી જે છાજ્યાની છત સુધી પહોંચ્યી હતી. મારું કલોમપેન નિકળી ગયું અને હું ઉપર ચઢી ગયો. ધીરેથી મેં કાચને ધુમાડિયા ઉપર મૂડી દીધો. પછી છાનો માનો હું નીચે ઉત્તરી ગયો પછી રસ્તો ઓળંગને માછલી વેચનારની લારી પાછળ પોતાને સંતાડી દીધો.

ચોક્કસ ધુમાડો ધુમાડિયામાંથી પાછો પડવા લાગ્યો. તેનાથી રસોડું ભરાઈ ગયું અને ખુલ્લી બારીમાંથી ધુમાડો બહાર નીકળવા લાગ્યો. વેટસ્ટ્રો રસોડામાં ચીસ પાડતા દોડી ગઈ, વાસણનું ઢાંકણું ખોલી કાઢ્યું અને કપું લઈને ધુમાડો બહાર ધકેલવા લાગી શ્રીમતી વેટસ્ટ્રો બહાર નીકળીને ધુમાડિયાને જોવા લાગી. જો મેં સમૃદ્ધ ડય ભાષામાં અપશબ્દોની અપેક્ષા રાખી હોત તો હું નિરાશ થઈ જત, પણ

તેના ચહેરા ઉપર બક્ત કરાયું હતું જેમ તે સીડી પર ચઢતા આ પૃથ્વીને લાગતા પૂરેપૂરા હતા. અને મારા પોતાના ખાતે બિનમ્રતિકાર સંભાવના સામે અજ્ઞયબ વિજય મેળવ્યો તે લખી દેત.

બીજો મારો મનપસંદ શત્રુ મારો મોટો ભાઈ બેન હતો. મોટા ભાઈઓની જેમ જ બેન અદલાબદ્દીમાં પારંગત હતો. અમારા સામુહિક શયનકક્ષનો ખુણો જે અમારા ઘરનો મુખ્ય માળ હતો. તે મારી અથવા બીજા અન્ય છોકરાઓની વસ્તુઓ કે એક સમયે અમારી હતી તેનાથી ભરેલો હતો, પણ અમે કોઈક રીતે તેના બદલામાં શું મેળવ્યું તે કહી શકતા ન હતાં. તેનો મુખ્ય ખજાનો હતો નાનો ગલ્લો જે એક સમયે અમારી બહેન માર્તજીનો હતો. તેમાં બેન પોતાના કમાયેલા સિક્કા સંગ્રહ કરતો હતો જે તેણે નગરપટિનું પરચુરણ કામ કરીને અથવા મીસ મીકલ જે શાળાની મુખ્ય માસ્તર હતી તેના બગીચાની માવજત કરીને કમાતો હતો. જર્મનીના કયારેય ન આવ્યા હોય એવી ઘટનાઓના સમાચાર હતા અને મારી ઉપકથાઓમાં બેન એક અતિધનવાન હથિયારો બનાવનાર જર્મન વ્યક્તિ હતો. એક વખતે તે વધુ સિક્કા કમાવવા માટે બહાર હતો, ત્યારે મેં તેના ગલ્લાને છાજિયા પરથી નીચે ઉત્તાર્યો, ઢાંકણું ખોલવા ચચ્ચું સરકાવ્યું અને ડેસીને ઉપર નીચે કરી. પંદર મિનિટના ટૂંકા સમય પછી છટકામાંથી જોયું તો કથાઈ રંગનું ખમીસ પહેરેલ ચોકીદાર તેની સંપત્તિ સાચવનારથી બચી ગયો, મેં લગભગ પચ્ચીસ સિક્કા જેટલી રકમ શત્રુ પાસેથી મેળવી લીધી.

એ ભાગ સરળ હતો મોટો સવાલ તો એ હતો કે મારી પાસે બચેલાનું શું કરવું. પચ્ચીસ સિક્કા એટલે એક ગીલ્ડર - જે અમારા નાના નગરમાં એક બાળકનું નસીબ થાય. જો એટલા પૈસા લઈને મિઠાઈની દુકાનમાં જવામાં આવે તો ચોક્કસ મોટા પ્રશ્ન ઊભા કરી કાઢે.

મારી પાસે છે! જો હું એમ કહું કે મને મળ્યા છે ! બીજા દિવસે શાળામાં હું શિક્ષક પાસે ગયો અને મારા હાથ બતાવ્યા. “જુઓ મને શું મળ્યું છે, મીસ મીકલ”

મીસ મીકલનો શાસ થંભ્યો, ધીરેથી શાસ છોડતા. “મારા એન્ઝ્ર્યું! નાના છોકરા માટે આટલા બધા પૈસા!”

શું હું રાખી શકું ?

“તું જાણતો નથી કે તે કોના છે ?”

મને મારજૂડ કર્યા પછી પણ તેઓ મારી પાસેથી સત્ય બહાર લાવી ન શકે. “ના, મેમ મને રસ્તેથી મળ્યા છે.”

“તો પછી તારે પોલીસ પાસે લઈ જવા જોઈએ, એન્ડી તેઓ કહેશે કે તારે

શું કરવું જોઈએ.”

પોલીસ! અહિયા કોઈ છે જેના વિશે મેં વિચાર્યું ન હતું. તે બપોરે હું ડર અને કુજારી સાથે પૈસાને ન્યાયતંત્ર અને પ્રમાણિકતામાં સીધો જ લઈ ગયો. જો અમારા નાના ટાઉન હોલ પાસે ખરેખર જર્મન છૂપી પોલીસનું મુખ્ય મથક હોત તો હું ગભરાઈ ગયો હોત. મને તો અવું લાગતું હતું કે ચોરેલા નાણાં વિશે મારી વાત વાયુ વેગે પ્રસરી જશે. પણ તેના બદલે મારી વાર્તા ઉપર વિશ્વાસ કરવામાં આવ્યો કારણકે પોલીસ મુખ્ય અધિકારીએ પરબીડીયા ઉપર માનું નામ લખ્યું, નાણાં તેમાં મૂક્યા અને મને કહ્યું કે જો કોઈ વ્યક્તિ એક વર્ષ સુધી દાવો કરવા નહિ આવે તો તે તારા થઈ જશે.

અને તેથી એક વર્ષ પછી મેં મીઠાઈની દુકાનની મુલાકાત લીધી. બેને એકપણ સિક્કો ગુમાવ્યો ન હતો. તે બાબતે આખી રમત બગાડી દીધી, સરહદ પાછળ સાબુદાશાનો સ્વાદ આવવાને બદલે કેન્દ્રીમાં સામાન્ય ચોરીનો એક જ સ્વાદ આવવા લાગ્યો.

બીજી બધી બાબતોની જેમ હું વિચારું હું કે મારા સાહસી કૃત્યો, મારી અનંત ઉપકથાઓ મારી માના રેડિયોથી બચવાનું માધ્યમ બની ગયા હતાં. મા અડધી અયોધ્ય હતી. તેના હૃદયમાં ખરાબ ધબકારાને લીધે દિવસનો મોટાભાગનો સમય તે ખુરશીમાં બેસી રહેતી હતી, જ્યાં તેને દિલાસો આપનાર રેડિયો હતો. પણ તેની વાતચીત ફક્ત એક જ સ્થાને થતી હતી આમ્સ્ટરડેમનું સુવાર્તા પ્રચારનું કેન્દ્ર. અમુક વખત ભજનો ગીતો આરાધના, અમુક વખત પ્રચાર ચાલતો - પણ મારા કાનો માટે હંમેશાં નકામું જ લાગતું હતું.

મા માટે એવું ન હતું. તેની માટે ધર્મ એ જીવન હતું. અમે વાઈટના ધોરણ પ્રમાણે અતિ ગરીબ હતાં, ગામમાં અમારું ઘર સૌથી નાનું હતું. પણ અમારા દરવાજે માગનારાઓ વટેમાર્ગું, ધર્મપ્રચારકો, જાખ્સીઓ કે જેઓ જાણતા હતા કે માની મેજ પર સ્વાગત થાય છે, તેમનો ધંધો અનંત ચાલતો હતો. એ રાતે ચીજના ટુકડા જાડા હતા અને સૂપ પણ વધુ પાણીવાળું હતું પણ મહેમાનો પાછા ફરતા જ ન હતા.

માના ધર્મમાં પરોણાગતની જેમ જ કરકસર પણ મહત્વની હતી. ચાર વર્ષનો હતો ત્યારે એક પણ સેન્ટીમીટર બગાડ કર્યા વગર બટાકા છોલતો હતો. સાત વર્ષનો થયો ત્યારે બટાકાની જવાબદારી મારા નાના ભાઈ કર્ણેલિયસને પસાર કરી દેવાઈ જ્યારે મને જૂતા ચમકાવવાની જવાબદારી મારા સીરે મૂકવામાં આવી. આ દરરોજનું અમારું કલોમેપેન ન હતાં, આ તો રવિવારે પહેરવાના અમાર ચામડાના જૂતા હતાં, અને જો તે પંદર વર્ષ ન ચાલે તો તે અમારી માટે આર્થિક વિનાશ

કહેવાય. મા કહેતી કે તે ચમકવા જોઈએ કે પ્રચારક તેમાં પોતાનો ચહેરો જોઈ શકે.

મા વજનદાર કામ કરી શકતી ન હોવાથી બેન દર અઠવાણે કપડા ધોવાનું કામ કરતો હતો. મોટા ટબમાં કપડા વિછળવા પડતા હતાં પણ ખરી રીતે કપડા તો ધોકાવ્યા પછી જ ચોખ્યા થતા હતાં. આ અજબ કુશળતા કુટુંબ માટે ગર્વનું કરણ હતું હથો ઉપર નીચે કરીને કપડાં ધોકાવતા અમારા બાવડાઓ દુખવા લાગતાં હતાં.

કુટુંબમાં એક સભ્ય કામ કરતો ન હતું તે માત્ર સૌથી મોહું બાળક હતું, બાસ્ટીયન. બેનથી બે વર્ષ મોટો અને મારા કરતા છ વર્ષ મોટો હતો, બીજા લોકો કરતા હતા તેવું કરવાનું બાસ ક્યારેય શીખ્યો જ ન હતો. તે એલ્બ વૃક્ષ નીચે ઊભો રહીને આખો દિવસ પસાર કરતો, નાળાવાળા રસ્તે ગામવાસીઓને પસાર થતા જોતો રહેતો હતો. આ વૃક્ષ અધિત દેશમાં વાઈટ એલ્બ વૃક્ષ માટે ગર્વ કરતું હતું, દરેક ઘરે એક ડાળી એકબીજા સાથે મળીને રસ્તે લીલી છત કરતા હતા. કોઈ કારણોસર બાસ અમારા વૃક્ષ નીચે ઊભો રહેતો ન હતો તેની હાજરી ગીજ ઘરના વૃક્ષ નીચે રહેતી, જ્યાં તે આખો દિવસ પસાર કરતો, ત્યાં સુધી કે અમારામાનું કોઈ તેને જમવા ઘરે બોલાવી લાવે.

મા પછી બાસને આ પૃથ્વી પર પ્રેમ કરતું હોય તો તે હું હતો જ્યારે ગામવાસીઓ તેના વૃક્ષ પાસેથી પસાર થતા ત્યારે તેને બોલાવતા અને સહકારમાં તેનું શરમાળ અને અદ્ભૂત હાસ્ય મેળવતા હતાં. આહ, બાસ ! વર્ષો સુધી તેણે આ શબ્દસમુહ અવારનવાર સાંભયું હતું, આખરે તે પણ એનું રટણ કરવા લાગ્યો હતો, માત્ર આ શબ્દો જ તે શીખ્યો હતો.

પણ જો કે બાસને વાત કરતા અથવા પોતાને સારી રીતે પરિધાન કરતા આવડતું ન હતું પણ તેની પાસે ખાસ આવડત હતી. અમારા નાના બેઠક કક્ષમાં જેમ મોટાભાગના ડય પાલરોમાં ઓગણીસો ગ્રીસના અરસામાં રહેતું હતું તેમ એક નાનું પણ ઓર્ગન વાળુંત હતું. કુટુંબમાં માત્ર પિતા જ એક હતાં જે સંગીત વાંચી શકતા હતાં અને તેથી તે નાની ખુરશી પર બેસતા, પગથી પેન્ડલને ઘક્કો મારી પણ દ્વારા હવા ભરતા અને પુરાળી ભજનમાળામાંથી સ્વરો રેલાવતા અને બાકીના અમે ગાતા હતાં.

બાસ સિવાય બધા જ જે ક્ષાળે સંગીત શરૂ થાય, બાસ નીચે બેસી જતો કી-બોર્ડની નીચે જતો રહેતો જ્યાં તે પિતાના પગ આગળ નમી જતો અને પોતાને ઓર્ગનના બેઝબોર્ડ સુધી લઈ જતો ચોક્કસ પિતાનું વગડવું આડેધ અને ભૂલોથી ભરપૂર રહેતું, એટલા માટે નહિ કે તેઓ સંગીત સાંભળતા ન હતા પણ વર્ષો સુધી

વેલીંગ કરતા, હથોડા મારતા તેમની આંગળીઓ જાડી અને જકડાઈ ગઈ હતી. અમુક રાતો તો જેટલું સાચું વગાડે તેટલી ભૂલો પણ કરતા હતાં.

બાસ માટે ક્યારેય સમસ્યા ન હતી. તે હાલતા લાકડાની વિરુદ્ધમાં ચહેરા ઉપર અતિરેક આનંદ સાથે આગળ વધતો હતો. ચોક્કસ તે જ્યાં હોય ત્યાંથી તેને ખબર ન પડે કે પિતાએ વગાડવા માટે કઈ ચાંપ દબાવી અથવા કઈ ઠેસી ખેંચી. પણ એકદમથી બાસ ઊભો થઈ જાય અને ધીરેથી પિતાના ખભાને ધક્કો મારતો.

‘આહ, બાસ. આહ, બાસ,’ તેઓ કહેતા.

અને પિતા ઊભા થઈ જતા અને બાસ નાની ખુરશી ઉપર તે તેમનું સ્થાન લઈ લેતો. તે હંમેશાં ભજનોમાં ગૂંઘવાઈ જતો જેમ પિતાને થતું હતું, પાનાઓ ફેરવવા અને સામાન્ય રીતે આખી પુસ્તક આગળ પાછળ ફેરવી કાઢતો. પછી પિતાની જેમ પાના ઉપર ત્રાંસી નજર કરીને વગાડવાનું શરૂ કરે. પિતાએ જે ગીત રાતે વગાડવું હોય તે ગીત તે શરૂઆતથી અંત સુધી આખું વગાડે. પણ પિતા વગાડે તે રીતે તે ખચકાઈને, બેડોળ કર્કશથી ભરપૂર વગાડતો ન હતો. બાસ ખામીરહિત, ભૂલ વગર, અદ્વિતીય સુંદરતાથી વગાડતો કે રસ્તે પસાર થતા લોકો પણ સાંભળવાને રોકાઈ જતા હતાં. ઉનાણાની રાતોમાં લોકોની આંખમાંથી આંસુઓ સરી પડતા હતાં. કેમ કે જ્યારે બાસ વગાડે ત્યારે જાણો કે ઓર્ગન ઉપર દૂત આવીને બેસી જતો હોય તેમ લાગતું હતું.

અમારા અઠવાડિયામાં મોટો અવસર હોય તો તે ચર્ચ હતું. વાઈટ હોલેન્ડના છેવાડે આવેલું હતું - એવી ભૂમિ કે પેઢીઓથી ડય લોકો સમુદ્રથી લઈને દાવો કરતા હતાં. અને છેવાડાના બીજા બધા ગામોની જેમ જ તે નાણાઓ પાસે બનાવવામાં આવ્યું હતું. ધરો કાલ્યનિક ટાપુઓ જેવા હતાં દરેક ઘર માટીના ઢગલા ઉપર બનાવેલું હતું, અને રસ્તા સુધી જોડતા નાના પુલ ઘરથી થયેલો તથા નીચેથી ગંદા પાણીનું નાળું પસાર થતું હતું. અને નગરને બંને છેડે સૌથી ઊંચા ખડક જેવા ઢગલા ઉપર બે ચર્ચ હતાં.

હાલ પણ હોલેન્ડમાં કેથોલિક અને પ્રોટેસ્ટન્ટ વચ્ચે ઘણી બધી લાગળી છે જે સ્પેનીશ વ્યાપારના દિવસોથી ચાલી આવે છે. અઠવાડિયા દરમ્યાન ગામના માછલી વેચનારા ગામના લુહાર સાથે પ્રેમથી વાતો કરે. પણ રવિવારના દિવસે માછલી વેચનારા પોતાના કુટુંબને લઈને ઉત્તર દિશાના રોમન કેથોલિક ચર્ચમાં જાય, જ્યારે લુહારો પોતાના કુટુંબો સાથે દક્ષિણ તરફના પ્રોટેસ્ટન્ટ ચર્ચમાં જતા અને તેઓ જ્યારે એકબીજા પાસેથી રસ્તા પર પસાર થાય તો એકબીજાને બોલાવે નહિ, તેથી વધુ, સામે જોઈને માથું પણ ન હલાવે.

અમારું કુટુંબ પોતાની મ્રોટેસ્ટન્ટ પ્રજાલી માટે ઉગ્ર ગર્વ કરતું હતું. મારા પિતાને આનંદ હતો, હું વિચારું છું કે અમારું ઘર નગરના ઉત્તર છે આવેલું હતું જ્યાંથી આખું ગામ જોઈ શકાતું હતું જેમાં તે દર્શાવી શકતા હતા કે તેઓ સાચી દિશામાં ગોઠવાયેલા છે.

પિતાની બહેરાશને કારણે ચર્ચમાં અમારે હંમેશાં પહેલી જ હરોળમાં બેસવાનું રહેતું હતું. હરોળની પાટલી આખા કુટુંબને એકસાથે બેસવા માટે ઘણી નાની હતી અને મા તથા પિતા અન્ય બાળકોને આગળ કરતા હું પાછળ બેસવા જગ્યા શોધતો પછી ચર્ચની અંદર પાછળ જ્યાં ભાગ્યે જ કોઈ બેસે તે જગ્યા પર બેઠક શોધીને ગોઠવાઈ જતો. જે બેઠક હું પસંદ કરતો તે ચર્ચના દરવાજાથી ઘણા અંતરે રહેતી હતી. શિયાળામાં થીજી ગયેલા નાળા ઉપર મારા લાકડાના કલોમપેન દ્વારા સરકતો હતો. ઉનાળામાં હું ચાડીયાની જેમ સ્થિર ખેતરોમાં બેસતો કે જંગલી કાગડાઓ મારા ખલે આવીને બેસી જાય પછી મારા કાનોને નરમાશથી પંપાળતા હતાં.

એક પ્રકારના અંતર્જાનિની દ્વારા પહેલેથી મને ખબર પડી જતી કે હવે ચર્ચની ભજનસેવા પૂરી થવાની છે અને હું સર્વથી પ્રથમ સહન કરનારની જેમ ચર્ચની પરસાળના એક ખૂણામાં જતો રહેતો હતો. હું પ્રચારકની નજીક ઊભો થઈ જતો - જે મારી ઉપસ્થિતિને ક્યારેય ચૂક્યા નથી - અને ભાષણ માટે સભાજનોના અભિપ્રાયો સાંભળતો હતો, આવી રીતે હું તેમનું લખાણ તેમના વિષય અને અમુક વખત તેમની વાર્તાનો હાઈ પણ લેતો હતો.

આ યોજના અત્યંત મહત્વની હતી. કારણ કે તેના વગર મારા સાપ્તાહિક સાહસને સૌથી મહત્વનો ભાગ હું આગળ વધારી શક્યો ન હતો. હોલેન્ડની અંદર એવો રીવાજ છે કે ચર્ચ ધૃટ્યા પછી લોકો ઘરોમાં એકત્ર થતા હતાં. ત્રણ તત્વો હંમેશાં હાજર રહેતા હતાં કોઝી, સીગારનો ધૂમાડો અને મુદ્દાઓથી મુદ્દાની ચર્ચાવિચારણા. અમારા ગામના પુરુષો અફલાદિયાના એક જ દિવસ આ લાંબી કાળી સીગાર લઈ શકતા હતાં. દર રવિવારે તેમની પત્નીઓ કડક કાળી કોઝીની ચૂસકી મારવામાં વ્યસ્ત હોય ત્યારે તેઓ બહાર આવીને મોટી ઉજવણી સાથે સળગાવતા હતાં. આજ દિન સુધી જ્યારે પણ મને કોઝી અને સીગારના ધૂમાડાની ગંધ આવે કે તુરેત જ મારા હૃદયના ધબકારા વધી જાય, ભય અને ઉતેજના સાથે સુંગધ જોડાયેલ છે તેને કારણે બને છે : શું હું ફરીવાર મારા માબાપને મુર્ખ બનાવી શકીશ કે હું ચર્ચમાં ગયો હતો?

મને લાગતું હતું કે પ્રચારકે લૂક ૩:૧૬નો ઉપયોગ ગયા મહિને કર્યો

હતો. હું ખાતરી પૂર્વક કહી શકતો કે તેણે ઉપયોગ કર્યો નથી પણ વિરોધ કરવા કરતા હક્કિકત એ છે કે હું લખાણ જાણતો હતો.

અથવા : રાજનેતાઓ વિશે એ સારી વાર્તા ન હતી ? નકામી વાર્તાલાપ કરી કરીને મેં અનેકવાર સાંભળ્યું હતું. મારે વિચારવું જોઈતું હતું કે નગરપટિ ગાંડો થઈ સરળ હદ્દયના કુંદુંબે મારી ઉપર કયારેય શંકા કરી નહિ.

૧૯૭૮ સુધીમાં આખા દેશે જોઈ લીધું જે વેટસ્ટ્રોએ બહુ પહેલા જોયું હતું : જર્મન લોકોનો ઈરાદો હતો કે વિજયની પદ્ધતિમાં હોલેન્ડને પણ સામેલ કરે અમારા ધરમાં અમે ભાગ્યે જ આ વિશે વિચાર્યું હતું. બાસ માંદો હતો, ડેકટરે તેને ક્ષય રોગ થયો છે તેવું કહ્યું હતું. મા અને પિતા બેઠક કક્ષમાં ચાર્ટર્ડ પાથરીને બેઠા હતાં. મહિનાઓ સુધી બાસ તેમના નાના શયનકક્ષમાં ખાંસતો રહ્યો હતો, તેનું શરીર ક્ષિણ થતું જતું હતું, ફક્ત હાડકા અને ચામડી એક થયેલ શરીર પથારીમાં પડ્યું હતું. સામાન્ય માણસ કરતા તેની તકલીફ ખૂબ જ લયંકર હતી કારણ કે તેને શું થાય છે તે અમને કહી શકતો ન હતો.

મને યાદ છે કે એક દિવસ મારી અગ્યારમી વર્ષગાંઠના દિવસે મા રસોડામાં વ્યસ્ત હતી અને હું બીમારના કક્ષમાં પ્રવેશ્યો હતો. તે કક્ષમાં જવાની સખત મનાઈ હતી કેમ કે બીમારી ચેપી હતી. પણ હું તેજ ઈચ્છાતો હતો. જો બાસ મરવાનો હતો તો મારે પણ મરી જવું હતું. મેં મારા પોતાને તેની ઉપર ફેંકી દીધો અને તેને મોઢા ઉપર ફરીથીને ફરીથી ચુમ્મવા લાગ્યો. જુલાઈ ૧૯૭૮માં બાસ મરણ પાખ્યો જ્યારે પહેલાના જેવો તંદુરસ્ત હું રહ્યો અને મને લાગ્યું કે ઈશ્વરે મને બીજીવાર છેતર્યો છે.

બે મહિના પછી સાટેમ્બરમાં અમારી સરકારે સામાન્ય સ્થળાંતર જાહેર કર્યું. પહેલી વખત માએ રેડિયાનો ઉપયોગ સમાચારો માટે કરવા દીધો. અમે તેનો અવાજ પૂરેપૂરો વધારી દીધો પણ પિતાજીને કંઈ સંભળાતું જ ન હતું. તેથી મારી નાની બહેને જેલજેઝે સ્ટેશન બરાબર ગોડલ્યું અને બૂમ પાડીને શાંત રહેવા કહ્યું કે તેમને માહિતી અપાઈ રહી છે.

‘સર્વ ફાજલ સૈન્યજૂથને કાર્યરત કરાયા છે પિતાજી.’

‘સર્વ ખાનગી માલિકીની કારોને પણ કાર્યરત થવાનો આદેશ છે.’

રાત પડતા સુધીમાં તો રસ્તા ઉપર ટ્રાફીક જામ થવાની શરૂઆત થઈ ગઈ હતી, આકમણના મહિનાઓ પહેલા અનંત ટ્રાફીક જામ એ વિશિષ્ટ ગુણલક્ષણ છે. હોલેન્ડના દરેક વાહનો રસ્તા ઉપર હતાં. ત્યાં ઘણા લોકો ઉત્તર તરફ જતા હતા અને ઘણા લોકો દક્ષિણ તરફ જતા હતાં. કોઈ જાણતું ન હતું કે તેઓએ ક્યાં હોવું

જોઈએ, પણ જ્યાં જવાનું હોય ત્યાં તેઓ ઝડપથી પહોંચી રહ્યાં હતાં. દિવસ પછી દિવસ લેંઘા જેવું પાતલુન અને ઢીલી બંદી પહેરીને, બાસ જ્યાં ઊભા રહેવાનું પસંદ કરતો હતો ત્યાં હું ઊભો હતો અને નિરિક્ષણ કરતો હતો કોઈ પણ વધુ વાત કરતું ન હતું.

માત્ર શ્રી વેટસ્ટ્રા જ હિંમત કરીને જે અમે સર્વ જ્ઞાણતા હતા તેને શબ્દોમાં વ્યક્ત કરતા હતાં. મને સમજાતું ન હતું કે આ વખતે હું વેટસ્ટ્રા તરફ કેમ બેચાતો હતો, પણ ભૂતકાળની જેમ હું તેના રસોડાની બારી પાસેથી પસાર થતો હતો.

“ગુડ આફ્ટરનૂન, એન્ડ્ર્યુ”

“ગુડ આફ્ટરનૂન, શ્રીમતી વેટસ્ટ્રા”

“તારી મમ્મીનું પરચૂરણ કામ કરવાને જાય છે? લે થોડા તાકાત માટે બીસ્કીટ લઈ જા.” તેણે બીસ્કીટની થાળી લઈને બારી સુધી લંબાવી.

શ્રી વેટસ્ટ્રાએ રસોડાનાં ટેબલ પરથી જોયું. “શું એ નાનો એન્ડ્ર્યુ છે? શરૂઆતથી લોકોની અવરજ્યવર જોવા નિકળ્યો છે?”

“હા, સાહેબ,” કોઈ કારણોસર મેં મારા બીસ્કીટ પાછળ સંતાડી દીધા.

“એન્ડ્ર્યુ, તારે તારા દેશ માટે દરરાતે પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. આપણે ઘણા કપરા સમયમાંથી પસાર થઈ રહ્યાં છીએ.”

“હા, સાહેબ”

“વિમાનો અને તોપોની આગળ રમકડાં જેવી બંદૂકોથી માણસો શું સારું કરી શકે?”

“હા, સાહેબ”

“તેઓ અહિયા આવી ચઢેશે, એન્ડ્ર્યુ, તેમના સ્ટીલના ટોપ, તેમના પગના ધમકાર અને તેમની ઘૃણા અને તેમની સામે આપણી પાસે માત્ર પ્રાર્થના જ છે.” શ્રી વેટસ્ટ્રા બારી પાસે આવ્યા અને ઊભા પર જૂદ્યા. “શું તું પ્રાર્થના કરીશ, એન્ડ્ર્યુ? હિંમત માટે પ્રાર્થના કરજે કે આપણાથી થાય તે આપણે કરી શકીએ અને બધું જ કરીને આપણે સામનો કરી શકીએ. શું તું એ કરીશ, એન્ડ્ર્યુ?”

“હા, સાહેબ”

“સારો છોકરો છે” શ્રી વેટસ્ટ્રાએ કક્ષમાં પોતાનું માથું લેતા કહ્યું હવે જઈને તારું પરચૂરણ કામ નિપટાવ.

પણ હું પાછો ફરીને મારા રસ્તે આગળ વધવા લાગ્યો કે, શ્રી વેટસ્ટ્રાએ મને બૂમ પાડીને બોલાવ્યો. “બીસ્કીટ ખાઈ શકે છે. ઓહ, હું જાણું હું કે અમારી જૂની સંઘરી અમુક વખતે તે વિચિત્ર ધૂમાડો કરે છે. પણ જ્યારથી મારી નવી બારી

કરાવી છે ત્યારથી સારી રીતે કામ કરે છે.

તે રાતે મારા બિધાનામાં પડ્યાં પડ્યાં હું શ્રી વેટસ્ટ્રા વિશે વિચારતો હતો. તેથી તે કયારના જાણતા હતાં. પણ તેમણે મારા પિતાને ફરિયાદ કરી નહોતી. જેમ અમારા નગરના બીજા મોટા લોકો કરે છે તેમ કર્યું હતું. મને આશર્ય થયું કે કેમ. સાથે મને એ પણ આશર્ય થતું હતું કે તેમની ઈચ્છા હતી કે હું પ્રાર્થના કરું. તેનાથી શું ભલું થવાનું હશે ! ઈશ્વર ક્યારેય સાંભળતા નથી. જો જર્મન ખરેખર અહિયા આવી જાય તો, પ્રાર્થના કરતા પણ ઘણું ભયંકર કરવાની હું યોજના કરી શકું. આકમણકારીઓ સામે હું એકલા હાથે કામ કરીશ એવા હિમતના પગલા ભરવાના સ્વન્ન સેવતો હું સૂઈ ગયો.

એપ્રિલ સુધીમાં તો કુદરતી ખાબોચિયાના વિસ્તારમાં શરણાર્થીઓ દ્વારા પૂર્વસુધીનો અમારો પ્રદેશ ભરાઈ ગયો. હોલેન્ડ પોતાના જનાણાઓ ઉપર બોમ્બમારો કરતા હતાં. જે જર્મન સૈન્યને રોકવા માટે સમુદ્ર સુધીનો વિસ્તાર હેઠળ પછી હેઠળ જાણી જોઈને પાણીથી છલકાવી દેવાય. અમારા નાના ઘરને છોડીને બાકીના બધા જ કુટુંબો બેધર થયા હતાં. કેમ કે પ્રદેશ શરણાર્થીઓથી છલકાઈ ગયો હતો, અને માનું તપેલું રાત અને દિવસ સૂપથી ઉકળ્યા કરતું હતું.

પણ ચોક્કસ જર્મનો ભૂમિ પર આવી શક્યા નહિ. ૧૦ મે ૧૯૪૦ની રાતે વાઈટ ઉપર પહેલી વાર વિમાન ઉડ્યું હતું. અમે બેઠકક્ષમાં એકસાથે લપાઈને ઊંઘ્યા વગર રાત કાઢી હતી. બીજા જ દિવસે અમે વિમાનોને જોયા અને ઘડાકાઓ સાંભળ્યા કેમકે અમારાથી ચાર કિલોમીટર દૂર બોમ્બમારામાં લશકરનું નાનું વિમાન તૂટી પડ્યું હતું. તે દિવસે મારી બારમી વર્ષગાંઠ હતી, પણ મને અથવા બીજા જોઈને તે યાદ રહ્યું ન હતું.

પછી જર્મનીઓએ રોટરડમ ઉપર બોમ્બ ફેંક્યા. રેઝિયો ઉપર જાહેર કરનાર જે હીલવરસમાંથી હતો જેને અમે સ્થળાંતરના સમયથી સાંભળતા હતા તે ખબર વાંચતા વાંચતા રડી પડ્યો. રોટરડમ ખતમ થઈ ગયું છે. એક જ કલાકમાં પૃથ્વી પરથી શહેર ગાયબ થઈ ગયું હતું. આ વીજળીક આકમણ હતું, નવું યુદ્ધ, બીજા દિવસે હોલેન્ડ શરણે થઈ ગયું.

થોડા દિવસ પછી એક દીંગણો જાડો જર્મન લેફ્ટનાન્ટ સ્કવાડ કારમાં સવાર થઈને વાઈટ આવી પહોંચ્યો. અને પોતાને હોલેન્ડના નગરપટિના ઘર પર ગોઠવી દીધો. થોડાધાણ તેની સાથેના સૈનિકો મોટાભાગના ઘરડા પુરુષો હતાં. વાઈટ છુટા પડેલા સૈન્ય ટુકડીને આંકવા માટે પૂરતું મહત્વનું ન હતું.

અને થોડા સમય પૂરતું પડકારની મારી ઉપકથા પ્રમાણે હું વર્ત્યો પણ ખરો ઘણી રાતો હું ઉધાડા પગે અગાસીમાંથી સીડીઓ દ્વારા ઉત્તરતો ત્યારે નગરની ઘડિયાળમાં રાતના બેના ટકોરા સંભળાય. હું જાણતો હતો કે મારી માને ખબર છે, કારણકે જ્યારે તેમના કક્ષ આગળથી પસાર થાઉં ત્યારે તેમનો નિયમિત શાસ રોકાઈ જતો હતો. પણ તેણે મને કયારેય રોકયો નહિ. અને બીજી સવારે તેણે મને કયારેય પૂછ્યું નહિ કે આપણી કિંમતી ખાંડ જે રેશનમાંથી મળી હતી તેનું શું થયું. ગામમાં બધાને આશ્રય થયું જ્યારે લેઝટનન્ટના કર્મચારીની કાર તકલીફ આપવા લાગી હતી. તેને શરૂ કરવાની ચાંપ બગડી ગઈ હતી. તેનું એન્જિન જામ થઈ ગયું હતું. કોઈક કહ્યું કે લેઝટનન્ટની ગેસની ટાંકીમાં ખાંડ હતી, અન્યોએ કહ્યું કે બનવાકાળ બન્યું હશે.

અમારા જેવા ખેતીવાડીવાળા ગામડાઓમાં થતા અનાજને જડપથી બહાર પહોંચતું કરતા હતાં, અને આ હડકિકત હતી કે હું મારા બાળપણના યુદ્ધમાં મારા શરૂ સામે એ જ રીત ઉપયોગ કરતો હતો એ પહેલા ઊનાળામાં એક ધગધગતા દિવસે મેં કોબીચ અને ટામેટાની ટોપલી ભરીને આલ્કમાર સુધી ચાર માઈલ ચાલીને ગયો. ત્યાં એક દુકાન હતી જે લડાઈ પહેલા ફટાકડા વેચતો હતો અને હું જાણતો હતો કે દુકાનદારને શાકભાજીની જરૂર છે.

મેં તેનો લાભ લીધો અને મારી ટોપલી બની શકે તેટલા ફટાકડાથી ભરી દીધી, તેની ઉપર ફૂલો ગોઠવી દીધા અને હેતુ સાથે તેને દૂર સુધી લઈ ગયો. દુકાનદાર શાંત રીતે મને નિહાળતો રહ્યો પછી અચાનક નિરધાર સાથે કબાટની નીચેથી મોટો ચેરી બોભ કાઢી લાવ્યો.

“મારી પાસે વધુ શાકભાજ નથી.”

“કર્દૂય શરૂ થાય તે પહેલા તું ધરે પહોંચી જા, તે સાંદું છે.”

એ રાતે વાઈટમાં માનો શાસ અગાસીમાં ફરવાને કારણે વારંવાર રોકાઈ જતો હતો. ઉધાડા પગે હું ફરી સરકી ગયો. ચાર સિપાહીઓના ચોકી કરતા પગલાના અવાજ અમારા ધર તરફ ઉત્તર દિશામાં સંભળાતા હતા, તેઓ જ્યાંથી પસાર થાય ત્યારે દરેક ધર ઉપર તેઓ ટોર્ચનો પ્રકાશ ફેંકીને ચકાસતા હતાં. હું દરવાજા બહાર ધરની પાસેની દિવાલમાં દબાઈને સપાટ સૂર્ય ગયો કેમ કે કૂચ કરતા જૂતા નજીક આવતા હતા. જે ઘરીએ સૈનિકો પસાર થઈ ગયા કે તુરંત હું અમારા ધર વચ્ચેનો નાનો પુલ ઓળંગીને આગળ ધરી ગયો, નાણું ઓળંગીને દક્ષિણ તરફ નગરપટિના ધર બાજુ દોડી ગયો. લેઝટનન્ટના દરવાજા આગળ ચેરી બોભ ફોડવા એકદમ સરળ બાબત હતી કેમ કે ચોકી કરનાર સૈનિકો ગામના બીજા છેડાએ હતાં. પણ હું

તો તેના કરતા પણ વધુ સાહસ કરવા માગતો હતો. ગામમાં સૌથી જડપી દોડનાર હું હતો. અને આ ઘરડા માણસોને ભારે ભરખમ જૂતા સાથે જો મારી પાછળ દોડાવું તો તે મનોરંજક બની જશે તેવું મેં વિચાર્યું. મેં કયારેય અનુમાન કર્યું ન હતું કે તેઓ પચાસ વર્ષથી વધુ હશે, પણ મારી આંખોને તો તેઓ એકદમ પુરાણાં લાગતા હતાં.

તેથી ચોકી કરનારા રસ્તા ઉપર પોતાની મુસાફરી પાછી શરૂ કરે તેની હું રાહ જોતો રહ્યો જેવા તેઓ મુખ્યમથકમાં પ્રવેશ્યા કે હું ચિનગારી સળગાવીને ભાગવા લાગ્યો.

“રોકાઈ જા!” ટોર્ચના પ્રકાશે મને જડપી લીધો અને મેં બંદૂકનો ધોડો ચઢાવવાનો અવાજ પણ સાંભળ્યો. મેં બંદૂકોની ગણતરી કરી જ ન હતી. હું આડો અવડો રસ્તા પર દોડવા લાગ્યો પછી ચેરી બોખ્ય ફૂટ્યો, અને થોડીક ક્ષણો માટે સૈનિકોનું ધ્યાન બીજી તરફ દોરાયું મેં પ્રથમ પુલને જડપથી દોરીને ઓળંઘ્યો, બગીચામાં થઈને પસાર થયો અને કોબીચના જથ્થામાં પોતાને ફંગોળી દીધો. લગ્ભગ એક કલાક સુધી તેઓએ મારી શોધ કરી, તેઓ એક બીજા આગળ જર્મન ભાષામાં મોટે મોટેથી તોછડાં શબ્દાંશો ઉચ્ચારતા હતાં, અને તેઓએ પડતું મૂક્યું.

આ સફળતા પછી કૂલાઈ જઈને મેં ધોળે દહાડે ઝડી વરસાવવાની શરૂ કરી. એક દિવસ સંતાવવા જતા સીધો જ સૈનિકના હાથમાં જડપાઈ ગયો. નાસવું એટલે ગુનો કબૂલ કરવા જેવું હતું. તેમ છતાં મારા હાથોમાં પ્રાસંગિક દઢ પુરાવા હતાં : મારા ડાબા હાથમાં ફટાકડા અને જમ્મા હાથમાં માચીસ હતી.

“જ્વુ ક્રેમ મોલ હા!”

મારા હાથોએ ફટાકડાને મુઢીઓમાં પકડી રાખ્યા હતાં. મેં સામગ્રીને મારા કોટનાં જિસ્સામાં મૂકવાની હિંમત કરી નહિઃ ચોક્કસ મૂકવા માટે તે પ્રથમ જગ્યા તરીકે જ તેને જોઈ શકે.

“છેસ્ત દયુ એયને હૃઅરવક્તવ્યોપર એકટલોદાયાર્ન ?”

“હૃઅરવક્ત ? ઓહ, ના, સાહેબ !”

મેં મારા કોટના બંને છેડા મુઢીઓ વડે પકડીને તેની માટે શોધવા અદ્વર કર્યો. સૈનિક મારા પેન્થી લઈને મારી ટોપી સુધી તપાસ કરી. જયારે તે નિરાશ થઈને પાછી ફરતો હતો મારી મુઢીઓના ફટાકડા પરસેવાથી ભીજાઈ ગયા હતાં.

પણ મારો કામધંધો વધારતો હોય તેમ મારી રમતનો મેં ફરી પ્રયાસ કર્યો. અમારા ગામ નજીક બાનમાં રખાયેલ વ્યક્તિઓને હરોળમાં ઊભા રાખીને ગોળીઓ મારીને તેમના ઘરો સંપૂર્ણ બાળી નાખ્યા કેમ કે ઉત્ત્ર પ્રતિકાર ખરેખર ઊઠ્યો અને

આકાર લીધો હતો. જર્મનો ઉપર રમૂજ પણ થતા હતાં.

આખા હોલેન્ડમાં ઓન્ડરરફ્યુકર્સ (એટલે તરણોતાખોર) હતાં, પુરુષો અને છોકરાઓ જર્મનીના બળજબરીપૂર્વક મજૂરી કરવા કેમ્પમાં લઈ જવાતા દેશનિકાલથી ભયાવ માગતા હતાં. સોળ વર્ષનો બેન જ્યારે લડાઈ શરૂ થઈ ત્યારે પહેલા મહિને અરમેલો નજીક બેતરમાં પાણીમાં ઊરિ છલાંગ લગાવી અને પાંચ વર્ષ સુધી અમને તેના કોઈ સમાચાર મળ્યા નહિ.

નવી રાજશાસન પદ્ધતિ નીચે રેઝિયો રાખવો તે ગુનો બનતો હતો. અમે માનું યંત્ર ઢણતા છજિયામાં સરકીને જીવું પડે તેવી જ્યામાં સંતારી દીધું હતું. અને અમે એક પછી એક ઈંગ્લેન્ડથી પ્રસારિત થતા ડય ભાષામાં સાંભળવા ભાંખોડિયા ભરીને જતા હતાં. જ્યારે ડચના રેલ માર્ગો તોડી નંખાયા ત્યારે અમે રેલમાર્ગોના કામદારોને નાની બખોલોમાં સંતારી દેતા હતાં. અને ચોક્કસ હંમેશાં તેઓ યહુદીઓ જ હતાં. જેમને સંતારીને રાતે દરિયાઈ માર્ગ નસારી મૂકતા હતાં.

જ્યારે જર્મનોને માનવશક્તિની અત્યંત જરૂર પડી, વાઈટના નાના ધંધારોજગાર જબરદસ્તી બંધ કરાવવામાં આવ્યા. પછી ભયાનક રાઝીયાલોકો આવ્યા દિવસ કે રાતના કોઈ પણ સમયે ટ્રકો ઝડપથી ગામોમાં ઘસી આવતી નાળાના બંને છેડે સીડી લગાવી દેતા જ્યારે સૈન્ય ટુકડીઓ દરેક ઘરમાં સક્ષમ પુરુષ શરીરોની શોધ કરતા હતાં. ચૌદ વર્ષનો થાઉં તે પહેલા પુરુષો અને છોકરાઓની ભરતીમાં કુદરતી ખાબોચિયા હતા ત્યાં એકદાં થઈને પ્રથમ દ્રષ્ટિએ તો જર્મન ગણવેશમાં પહેર્યો હોય તેમ જ લાગતો હતો. અમે મેદાનો પાર કરતા, એકદમ નીચેના સ્તરે ભાંખોડિયા ભરતા, નાળાઓ કુદતા, રેલમાર્ગની પાર કળણભૂમિ પાર કરતા આગળ વધતા હતાં. રેલના ગરનાળા ચઢવા માટે બુખ ઊંચા હતાં - અને ચોક્કસ દેખાઈ આવીએ - તેથી અમે પહોળી નહેરમાં લગભગ છલાંગ લગાવી જે રેલમાર્ગના પુલ નીચેથી વહેતી હતી તેમાં આગળ વધ્યા, લથ્થિયા ખાતા ધૂટણે ઘસડાતા - ભીના થયેલા અને થરથરતા આગળ વધ્યા. લડાઈના અંત સુધીમાં કર્નેલિયસ અને પિતા જે પહેલાની જેમ જ બહેરા હતા તેઓ પણ કળણભૂમિની હરિફાઈમાં જોડાઈ ગયા.

રાઝીયા લોકો વચ્ચે, જીવનનું અસ્તિત્વ ટકાવવા ઉલ્લાસહિન સંધર્ભ બની ગયું હતું. બધી જ વીજળી જર્મનો માટે સંગ્રહ કરી દેવાઈ હતી. પમ્પને ચાલુ કરવા કોઈ ઊર્જા ન હતી, કુદરતી ખાબોચિયા વરસાદી પાણીથી ઊરિ ઊતરી ગયા અને સ્થિર થઈ ગયા હતાં. અમારા ઘરોમાં અમે તેલના દીવાનો ઉપયોગ કરતા, અમારી પોતે અમે કોબીચના બીમાંથી તેલ બનાવતાં. કોલસા મળતા ન હતાં તેથી વાઈટ પોતાના એલ્બવૃક્ષો કાપી કાઢ્યા હતાં. જે વૃક્ષ નીચે બાસ ઊભો રહેતો હતો

તેને બીજુ શરદીતુમાં કાપી કાઢ્યું હતું.

પણ મુખ્ય શરૂ ઠંડી કરતા પણ ભયંકર અને સૈનિકો ભૂખ્યાંસ હતાં. અમે સતત, પજવણી સાથે અનંત ભૂખ્યા હતાં. જે કંઈ અનાજ પાકે કે તરત જ સૈન્ય દ્વારા ઉઠાવી લેવામાં આવતું હતું. મારા પિતાએ ક્યારેય કરી નહિ હોય તેવી માવજત વાડીની કરી હતી પણ મોટાભાગનો પાક જર્મન લોકો લણી જતા હતાં. છ સભ્યનું અમારું કુટુંબ વર્ષો સુધી બે જ માણસના રેશન પર જીવ્યું હતું.

પહેલા તો અમે આ ભથ્થામાં અમારી વાડીમાંના શક્કરીયાને ઉમેરી શક્યા હતાં, અને તેને બટાકાની જેમ ખાતા હતાં. પછી શક્કરીયા પણ ખૂટી ગયા. મા જર્મનાનો ઠોંગ કરતી હતી પણ ઘણી રાતોમાં મેં જોયું કે તે પોતાનો નાનો હિસ્સો બીજા થાળીઓમાં વિભાજીત કરી દેતી હતી. તેનો એક માત્ર દિલાસો હતો કે બાસ આ સમય જોવા જીવીત ન હતો તેને પેટની ભૂખ વિશે ક્યારેય સમજાયું ન હોત, અંધકારમય રસોહું અને વૃક્ષરહિત રસ્તાઓ વિશે સમજજા પડી ન હોત.

આખરે એક દિવસે આવ્યો કે મા પોતાના બિધાનામાંથી ઊભી થઈ શકતી ન હતી. જો સ્વતંત્રતા ઝડપથી ન આવે તો અમે જ્ઞાતા હતા કે તે મરી જશે.

અને ૧૯૪૫ની વસંતત્રાતુમાં જર્મનો જતા રહ્યાં. અને તેમનું સ્થાન કેનેડિયનોએ લીધું. લોકો રસ્તાઓ પર હર્ષના આંસુ સાથે ઊભા હતાં. પણ હું તેઓની સાથે ન હતો. હું તો પાંચ માઈલ દૂર કેનેડિયન છાવણી તરફ દોડતા દરેક પગલા ભરતો હતો કે જ્યાં મને ભીખ માગીને નાની થેલી ભરીને રોટલીના ટૂકડાં મળી જાય.

રોટલી! શબ્દ પ્રમાણે જીવનની રોટલી!

હું મારા કુટુંબ પાસે મારા ઘરમાં બૂમ પાડતો લાવ્યો “ભોજન! ભોજન! ભોજન! ” તીવ્ર ઉત્કંઠાથી સૂકા ટૂકડા ચાવતા ચાવતા ઈશ્વરનો આભાર વક્ત કરતા આંખોમાંથી આંસુઓ ગાલ પરની ઊરી કરચલીએ પર સરતા હતાં.

યુદ્ધ સમાપ્ત થયું.

પીળી સણીઓની ટોપી

એક બપોરે ૧૯૪૫નાં ઊનાળાનાં સ્વતંત્રતાના અમુક મહિનાઓ પછી હું ઘરમાં પ્રવેશ્યો અને મારી નાની બહેન જેલજે મને એ સમાચારો સાથે મળી કે પિતાજી તને મળવા માગે છે.

“તે વાડીમાં છે,” તેણે કહ્યું

હું અંધારા રસોડામાં થઈને બહાર કોબીચના ઢગલા પાસે ઉજળા સૂર્યમકાશ સામે આંખે મિચકારા મારતો આવ્યો. પિતાજીના, હાથમાં ખરપિયો હતો, પગોમાં કલોમેન હતાં, કોબીચ પર જૂકીને ધૈર્ય નાજૂકતાથી નકામા છોડો ઉખેડતા હતાં. હું ગોળગોળ ફરીને તેમની સામે ઊભો રહીને બૂમ પાડી, “તમે મને મળવા માગતા હતાં, પિતાજી ?”

પિતાજી ધીમેથી સીધા થયા. “એન્ર્યુ, તું હવે સતત વર્ષનો થયો છે.” હું તુરત જાણી ગયો કે વાર્તાલાપ કઈ દિશામાં જવાનો છે.

“હા, સાહેબ”

“તું તારા જીવન સાથે શું કરવા માગે છે?”

હું અપેક્ષા રાખતો હતો તેના કરતા વધુ ઊંચો અવાજ તેમનો હતો. અને તેમને જવાબ આપવામાં મારો અવાજ પણ “હું નથી જાણતો, પિતાજી.”

હવે પિતાજી મને પૂછવાના છે કે લુહારી કામ તને કેમ પસંદ નથી. તેમણે

પૂછ્યું પણ ખરું. પછી મને પૂછવાના હતા કે મશીન ફિટીંગમાં કેમ જોડાઈ ગયો નહિ - મારા વ્યવસાય વખતે તે ધંધો શીખવાનો મેં પ્રયત્ન કર્યો હતો. તેમણે એ પણ કર્યું. હું જાણતો હતો કે આખું વાઈટ તેમના બજે પ્રશ્નો સાંભળી શકતા હતાં અને મારા અસ્પષ્ટ અને ઉડાઉ જવાબો પણ સાંભળ્યા હશે જેના દ્વારા મેં તેમને સંતોષ આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો.

“તારે હવે કોઈ ધંધો પસંદ કરી લેવાનો સમય થઈ ગયો છે. એન્દ્રયુ. પાનખર આવે ત્યાં સુધી મને તેનો જવાબ મળી જવો જોઈએ.”

મારા પિતા ફરીથી પોતાના ખરપિયા પર જૂંકી ગયા અને હું જાણતો હતો કે વાર્તાલાપ પૂરો થઈ ગયો હતો. તે પછીથી જીવનના કામ વિશે નિર્ણય લેવા માટે મારી પાસે બે મહિના હતાં. ઓહ, ખરેખર મારે શું જોઈનું હતું તે હું જાણતો હતો: દેણતા જ્યાંથી તૂટી ગયું હતું ત્યાંથી કોઈક રીતે જીવન શોધવું. સાહસ શોધવું વાઈટથી દૂર જવું જ્યાં સતત પાછળ જોયા કરતા એ માનસિક બીબામાંથી બહાર આવવું.

પણ હું જાણતો હતો કે મારા ઈરાદા વધુ સારા ન હતાં. જ્યારે હું છિંક્ષ ઘોરણમાં હતો ત્યારે જર્મનો આવ્યા હતાં. અને અમારી શાળાની ઈમારતનો કબજો લઈ લીધો હતો ત્યારે જ મારા સામાન્ય અભ્યાસનો અંત આવ્યો હતો.

માત્ર એક બાબત હું સારી રીતે કરી શકતો હતો તે હતું દોડવું. તે બપોરે હું કુદરતી ખાબોચિયાની પાર ઉધાડાં પગે માઈલ પછી માઈલ ખેડૂતો ઉપયોગ કરતા હતા તે કેડીઓથી દોડતો ગયો. પાંચ માઈલ પછી મને ગરમાવો આવ્યો. જ્યાંથી મેં ફટાકડા લીધા હતાં ત્યાં હું દોડી ગયો. મારું મન હવે સ્પષ્ટ હતું અને સારી રીતે કામ કરતું હતું.

હું નાળા ઉપર જેમતેમ કરીને ચઢ્યો જે વાઈટ તરફ પાછું દોરી જતું હતું એ ઊંચી સમજ સાથે કે હું મારા જવાબની નજીક છું. તેનું નિરાકરણ સ્પષ્ટ હતું. જ્યાપામાં સતત વાતો થથી હતી કે વસાહતોમાં હથિયારબંધ બળવો થવાનો છે. ત્ય ઈસ્ટ ઈન્ઝિસ તાજેતરમાં જ જ્યાપાનથી સ્વતંત્ર થયા હતાં, હવે તેઓ હોલેન્ડ પાસેથી પણ સ્વતંત્રતાનો દાવાનું અનુમાન કરતા હતાં. દરરોજ અમને યાદ કરાવવામાં આવતું કે આ વસાહતો એ ત્યાની ભૂમિ હતી - તે ઉપ૦ વર્ષોથી હતી. અમારું સૈન્ય મુગટ માટે તેનો ફરી દાવો કેમ કરતું ન હતું?

કેમ? તે રાતે ઘરના લોકો સામે હું જાહેર કરવાનો હતો, હું જાણતો હતો કે હું શું કરવા જઈ રહ્યો હતો.

“તે શું છે, એન્દી?” માર્તિન્ઝે પુછ્યું.

“લશ્કરમાં જોડાવવાનો છું.”

માએ ઊડો શ્વાસ લીધો. “ઓહ, એન્દ્રયુ!”

તેણી સૈન્યનું ઘણું બધું જોઈ ચૂકી છે. “શું આપણે હંમેશાં હત્યાઓ જ વિશે વિચાર્ય કરવું પડશે?”

પણ મારા પિતા અને ભાઈ જુદા મનના હતાં. બીજા જ અઠવાડિયે પિતાજી પાસેથી સાયકલ માગીને આમસ્ટરડેમની ભર્તી કાર્યાલયે હું પહોંચી ગયો. રાત પડતા સુધીમાં હું ઘરે પરત આવી ગયો હતો, મારી દસ્તિમાં ઘણું બધું જાંખું હતું. સૈન્ય સતત વર્ષના મોટાને કેલેન્ડર પ્રમાણે અદાર વર્ષ થતા હોય ત્યારે જ ભર્તી કરતાં. હું મેં ૧૯૪૬ સુધી અદાર વર્ષનો થતો ન હતો.

જાન્યુઆરીમાં હું પાછો આવ્યો અને આ વખતે મારો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો. ઘણા સમય પહેલા હું વાઈટમાં મારો નવો ગણવેશ પહેરીને આંબરથી ચાલતો હતો, હકિકતથી અજાણ કે પેન્ટ ટૂંકાટ્ય હતાં અને જેકેટ લાંબાલસ, આખો દેખાવ તો ભારે લાગતો હતો. પણ રાણી માટે અમારી વસાહતો પાછી મેળવવા માગતા હતાં. અને કદાચ બ્રાષ ચણવળકારીઓને પણ હરાવવા માગતો હતો. જેમના વિશે લોકો કહેતા કે તેઓ સાખ્યવાદીઓ અને હરામીઓ છે. બે શર્જદો આપોઆપ સાથે જોડાઈ ગયા હતાં.

માત્ર એક લોકો જે અભિવાદન સાથે સહકાર આપ્યો નહિ, તે હતા વેટસ્ટ્રા હું ભારે હૃદય સાથે તેમના ઘર આગળથી પસાર થયો.

“હેલો, એન્ની”

“ગુડ મોર્નિંગ, શ્રી વેટસ્ટ્રા”

“તારા મા અને પિતા કેવા છે?”

શું એવું શક્ય છે કે તેઓએ તારો ગણવેશ જોયો ન હોય? હું થોડો ફર્યો કે સૂર્યના તેજ કિરણો મારા ચમકદાર બ્રાસ ધાતુના પણ્ણાના બકલ ઉપરથી પાછા ફેંકાયા. છેલ્યે હું બોલી ઉઠ્યો “હું ભર્તી થઈ ગયો છું, તમે જાણો છો હું હિસ્ટ ઇન્ડિસ જવાનો છું.”

શ્રી વેટસ્ટ્રા મારી તરફ જૂક્યા કે મને સારી રીતે જોઈ શકે. “હા, હું જોઈ શકું છું. તો તું હવે સાહસ કરવા જઈ રહ્યો છે. તારી માટે પ્રાર્થના કરીશ. એન્દ્રયુ. હું પ્રાર્થના કરીશ કે જે સાહસ તું કરે તેનાથી તને સંતોષ મળે.”

હું ગુંચવાઈન તેમને તાકી રહ્યો. તેમનો કહેવાનો જે પણ અર્થ હોય, સાહસ સંતોષ આપી શકે? કોઈપણ પ્રકારનું સાહસ વાઈટની સપાટ ભૂમિની દરેક દિશામાં દસ્તિ કરતાં મેં વિચાર્યુ કોઈ પણ સાહસ મને આ ગામની લાંબી ઊંઘ કરતાં પણ વધું સંતોષ આપી શકે.

તેથી મેં ઘર છોડી દીધું. મેં ભાવનાત્મક અને શારીરિક રીતે ઘર છોડી

દીધું. પાયાની તાલીમ દરમ્યાન મેં સખત મહેનત કરી અને જીવનમાં પહેલીવાર થયું કે હું જે કરવા માગતો હતો તે હું કરી રહ્યો છું.

ઓહ, મારી સાથે પુષ્ટની જેમ બ્યવહાર થાય તે મને બહુ ગમતું હતું. ગોરકુમ નગરમાં અહંકૃતી તાલીમનો ભાગ થયો હતો. દર રવિવારે હું ચર્ચમાં જતો હતો - મને ભજનસેવામાં રસ હતો તે કારણ નથી પણ ત્યાર પછી જમવા માટે આમંત્રણ મળતું તેમાં મને રસ હતો. યજમાનને હંમેશાં કહેતા મને હર્ષ થતો હતો કે મને ઈન્ડોનેસ્ઝિયામાં કમાન્ડોની ખાસ તાલીમ માટે લેવામાં આવ્યો છે.

“થોડાક અઠવાડિયામાં જ” હું નહિ કહી શકું નાટ્યાત્મક રીતે ખુરશીને પાછળ ધક્કો મારતા અને રવિવારના ભોજન પછી સીગાર લઈને આરામ કરીને “હું હુશ્મનો સામે જપાજપીમાં ઉત્તરી ગયો હોઈશ.” અને પછી થોડે દૂર જોયા પછી, હું મારા યજમાનને પૂર્ણું કે જો તેઓ મારા વિશે લખવું યોગ્ય સમજે જ્યારે હું સમુદ્ર પારના અનુભવોનું વર્ણન કરું. તેઓ હંમેશાં સહમત થતા અને મેં હોલેન્ડ છોડ્યું તે પહેલા મારી પાસે સીતેર નામોની યાદી હતી, જેમની સાથે હું સંપર્ક કરી શકતો હતો.

તેઓમાં એક છોકરી હતી. તેને હું ચર્ચ દુષ્ટ્યા પછી સામાન્ય રીતે જ મળ્યો હતો, તે ખાસ રવિવાર હતો તેમાં પુનઃગઠન ભજનસેવા થઈ હતી. ક્યારેય મેં જેઓ નથી એવી એ સુંદર છોકરી હતી. અનુમાન કરી શકું કે મારી જ ઉમરની હશે, એકદમ પાતળી, એકદમ કાળાવાળ તેની અંદર વાદળી રંગની આદી જાંય હતી. પણ મને સૌથી પ્રભાવિત કરનાર તેની ચામડી હતી. મેં વાંચ્યું હતું કે બરફ જેવી સફેદ ચામડી, પણ આ પહેલો અવસર હતો કે તે મેં જોયું. ભાષણ વખતે મનોહર જોકા ખાધા પછી હું આમંત્રણ માટે ગયો અને સાથે પટાવવા પણ ગયો. ચોક્કસ મારી ઉતેજના યોગ્ય સમયે જ થઈ હતી. બરફ જેવી શેત દરવાજે હતી. તેણે પોતાનો પરિચય આપ્યો.

“હું થીલ દ્ધું” તેણે કહ્યું,

“હું એન્દ્રયુ દ્ધું”

“મારી મમ્મીને આશ્રય છે કે જો તું અમારી સાથે ભોજન કરવાનું પસંદ કરીશ.”

“ખૂબ કરીશ, ચોક્કસ,” મેં કહ્યું અને થોડીજ ક્ષાળોમાં રાજકુંવરીનો હાથ પકડીને હું ચર્ચમાંથી બહાર નીકળી ગયો.

થીલના પિતા માધલી વેચનારા હતાં. તેમનું ઘર ગોરકુમના પાણીના

વહેડા આગળ પોતાની દુકાન ઉપર હતું અને અમારું ભોજન કરવા દરમ્યાન બાફેલા કોબીચ તથા માંસ સાથે ગોદીની સુગંધ પણ ભજી ગઈ હતી. ત્યાર પછી અમે કૌટુંબિક બેઠક કક્ષમાં બેઠા.

“સીગાર, એન્દ્રયુ?” થીલના પિતાએ પૂછ્યું.

“તમારો આભાર, સાહેબ.” મેં કાળજીપૂર્વક એક પસંદ કરી અને જેમાં વાઈટમાં પુરુષો કરતા હતા તેમ મારી આંગળીઓમાં તેને ગોઠવી. પ્રમાણિકતાથી કહું છું સીગારનો સ્વાદ મને જરાય પસંદ નથી, પણ મર્દનગી સાથે મજબૂત રીતે જોડાયેલ હોવાથી મેં આખી દોરડા જેટલી હોત તો પણ તેને પીને આનંદ માણ્યો હોત. કોઝી અને સીગાર પિવાય ત્યાં સુધી થીલ પોતાની મારી પાસે ભરબપોરના તાપમાં પહેલા હતા તેના કરતા પણ વધુ વાદળી વાળ કરતી હતી. તેણે ભાગ્યે જ એકાદ શબ્દ ઉચ્ચાર્યો હશે, પણ હું જાણી ચૂક્યો હતો કે આ જુવાન છોકરી મારી એક સંપર્કકર્તા બનવાની છે અને કદાચ તેના કરતા પણ કાંઈક વિશેષ.

નવેમ્બર ૨૨, ૧૯૪૬ : ઘરે મારો છેલ્લો દિવસ. થીલને તથા ગોરકુમના અન્ય કુટુંબોને હું ગુડબાઈ - આવજો કહી ચૂક્યો હતો. હવે સમય હતો કે હું મારા કુટુંબ તરફ જવા રજા લઉં.

જો મને ખબર હોત કે હું છેલ્લી જ વખત માને જોવાનું છું તો હું અથડામણ કરતા લડાઈમાં જતાં સૈનિકો સાથે ઘણો દૂર ગયો ન હોત. પણ હું જાણતો નહતો અને મેં ઉઘાર હોય તેમ માને બેટયો. મેં વિચાર્યુ કે હું તંહુરસ્ત લાગું છું. આખરે મારી પાસે ગણવેશ હતો જે મને બારાબર આવી ગયો, હું શ્રેષ્ઠ શારીરિક આકારમાં હતો, મારા વાળ લશકરી રીત પ્રમાણે કાપેલા હતાં.

જ્યારે તેમને મૂકીને હું જવાનો હતો, હું મા પાસે ગયો તેના એપરન નીચેથી મેં નાનું પુસ્તક બેંચ્યું. હું જાણતો હતો કે તે કયું પુસ્તક હતું : તેનું બાઈબલ.

“એન્દ્રયુ, હું આને તારી સાથે લઈ જવાનો છે?”

ચોક્કસ, મેં કહું, “હા”

“શું તું એને વાંચીશ, એન્દ્રયુ?”

શું તમે તમારી માને ક્યારેય ના પાડી શકો? તમે ના કરવાનું કરો - પણ તમે ના પાડી શકતા નથી. બાઈબલને મારી ડબલબેગમાં મૂક્યું, જેટલું નીચે મૂકી શકાય તેટલું અને ભૂલી ગયો.

અમારું પરિવહન વહાણ, સિબાજેક, ૧૯૪૬ કિસમસ પહેલા ઈન્ડોનેશિયા આવી પહોંચ્યું. ઉષા કટીબંધની ભારે ગંધથી મારું મન ઉતેજનાથી ભરાઈ ગયું. વહાણ પર ચઢવા ઊતરવાના પાટિયા પર ઉઘાડા મજૂરો દેખાતા હતા, ગોદી પર

વેચનારાની બૂમો અમારું ધ્યાનઅકર્ષવા પ્રયત્ન કરતી હતી. મેં મારી ઉબલબેગ તેડી લીધી. અને પાટિયા પરથી નીચે ઉત્તરવા સંઘર્ષ કરીને ગોઈ ઉપર સીધો તાપ આવતો હતો ત્યાં ઊભો રહ્યો. હું કલ્પના પણ કરી શકતો ન હતો કે અમુક અઠવાડિયા પછી હું બાળકોને તથા નિઃશસ્ત્ર પુખ્ત લોકોને કે જેઓ મારી આસપાસ ભીડ છે તેવા લોકોની હત્યા કરવાનો હું.

અમુક વેચનારાઓ વાંદરા વેચતા હતાં. દરેક વાંદરાને સાંકળે બાંધેલું હતું અને ઘણા તો કરતથ કરવા તાલીમબદ્ધ હતાં. આ નાના જીવોથી તેમના ગંભીર, પુરાણો ચહેરા દ્વારા હું આકષ્યિયો હતો. અને જૂદીને વધુ નજીકથી એકને જોવા લાગ્યો.

“તેને અડશો નહિ.”

મને સીધો ઊભો કરવામાં આવ્યો, મારી સામે એક અધિકારી ઊભો હતો.

“તે બચકા ભરી લે છે સૈનિક” અધિકારી હસ્યો પણ ગંભીર હતો. “તેમાંના અડધારોને તો હડકવા લાગેલો છે, તમે જાણી લો.”

અધિકારી આગળ વધ્યો અને મેં મારો હાથ પાછો ખેંચી લીધો. નાનો છોકરો જે વાંદરાને સાંભળતો હતો તે અધિકારી પાછળ પીછો કરવા લાગ્યો, ચીસો પાડતો કે તેનું વેચાણ તેણે બગાડી દીધું હતું. હું ઉત્તરતા સૈનિકોની હરોળમાં જોડાઈ ગયો, પણ તુરંત પછી મને ખબર પડી કે મારે પણ એક પોતાનું રાખવું પડશે.

અમારામાંથી જેઓ લાયક ઠર્યા હતાં તેઓને ટુકડીમાંથી અલગ કરીને નજીકના ટાપુ પર કમાન્ડોની તાલીમ માટે મોકલી દેવામાં આવ્યા. મને મુશ્કેલ અડયણો મધ્યેથી દોડવું પસંદ હતું : દિવાલો ઢેકવી, વેલાઓથી જૂલીને ખાડીઓ કૂદવી, ગરનાળાઓ ભાખોડિયાથી પાર કરવા, બંદૂકોની ગોળીઓ ચાલતી હોય ત્યારે ઘસડાઈને આગળ વધવું તેના કરતા વધુ મને હાથથી સામસામેની ટક્કરની તાલીમ પસંદ હતી, જ્યાં અમે બંદૂકની આગળની છિરીથી, ચખ્પાઓથી અને ફક્ત હાથો વડે કાય કરતાં “હી-હી ! હો !” જ્યારે દુશ્મન ખુલ્લા ચખ્પુથી હુમલો કરે ત્યારે તેની સામે ધસી જવું અને લાકડી વડે હુમલો કરવો, કડક આંગળીઓ કરીને ભૌંકી દેવી. કોઈ કારણસર આ વિચારો હું સમજ શકતો ન હતો કે મને માનવીઓની હત્યા કરવાની તાલીમ અપાઈ રહી હતી.

કમાન્ડો તાલીમના ભાગરૂપે આત્મવિશ્વાસનો વિકાસ હતો. પણ અહિયા મને કોઈ શાળાની જરૂર ન હતી. બાળપણથી જ મારી પાસે સંપૂર્ણ આત્મવિશ્વાસ મારી ક્ષમતામાં હતો કે કંઈ કરવા ધારું તે કરીને જ રહેતો હતો.

ઉદાહરણ તરીકે બ્રેન કેરીયર ખટારો ચલાવવા જેવું આ મોટું શસ્ત્રથી લદાયેલ વાહન ગોળગોળ ટુંકા રસ્તા પર ચલાવવું અને જો કોઈ વાહન ચલાવનાર

હોય તો પણ તેની માટે ચલાવવું ધણું મુશ્કેલ થતું હતું - જે હું કરી શકતો ન હતો. જે વાહનમાં હું સવાર થઈ તેને હંકારનાર દ્રાઈવરને જોતો રહું, ત્યાં સુધી કે મને તેની ઉપર હાથ બેસી જાય.

અચાનક એક દિવસ શોધી કાઢવા માટે મને તક મળી. ટુકડીના મુખ્યમથકમાંથી બહાર આવતા, હું અધિકારી પાસે દોડી ગયો.

“શું તું બ્રેન કેરીયર ચલાવી શકીશ, સૈનિક?”

જડપી સલામ અને તેના કરતા જડપી “હા, સાહેબ.”

“સારું, તો ત્યાં એક પડી છે તેને લઈને ગેરજમાં જવાનું છે, ચાલો જઈએ.”

અમારી સામે કેરીયર ઊભી હતી. ત્રણસો યાર્ડ દૂર ગેરેજ હતું. બીજા સાત કેરીયર પણ ત્યાં મૂકાપેલા હતાં, માથાથી પૂંછડી સુધી, મરામતની રાહ જોવાતી હતી. હું અચાનક અવાજ સાથે ડેકડો મારીને દ્રાઈવરની બેદક ઉપર બેસી ગયો જ્યારે અધિકારી મારી પડખે આવીને બેઠો. મેં ડેસબોર્ડ ઉપર જોયું. મારી આગળ ચાવી હતી અને મને ચાદ છે કે દ્રાઈવર હંમેશાં સૌપ્રથમ તેને ચાલુ કરતો હતો. ચોક્કસ એન્જન પહેલા ખાંસી ખાય પછી ચાલુ થઈ જાય. હવે આમાનું કયું પેદલ કલય હતું? મેં તેને દબાવ્યું અને તે છેક તળીયે અડક્યું. અને હું હરોળમાં બે વખત નસીબદાર રહ્યો છું. મેં કેરીયરને ગીયરમાં નાખી પછી કલચ છોડવા લાગ્યો અને અમે મોટા કાંગારુ કૂદકાની સાથે આગળ ધ્યાવા લાગ્યા.

અધિકારી મારી સામે જડપથી જોયું પણ કંઈ કહ્યું નહિ : કોઈપણ બ્રેન કેરીયર હંમેશાં સરળતાથી શરૂ થતી નથી. પણ જેમ ટુકડી તરફના રસ્તા ઉપર જડપભેર ચલાવી મેં જોયું કે તેણે બંને હાથો અને કોવતકારી પગોથી કસીને પકડ્યું હતું. અમે ત્રણસો યાર્ડનું અંતર માત્ર એક જ અક્સમાત જેવી સંભાવનાથી પૂરું કર્યું - સર્જન્ટે (લશકરી ઉપર અધિકારી) જોયું કે મારી ચલાવવાની ખૂબી કેટલી સારી છે - અને પછી અમે કેરીયરોને મૂકવાની જગ્યાએ પહોંચ્યા.

અને હું જાણતો હતો કે હું મુશ્કેલીમાં હતો.

મને ખબર ન હતી કે બ્રેક કયાં હતી.

હાથોથી ધક્કા મારીને અને પગોથી ફંફોશીને મેં દરેક ચાંપ અને લીવર જે મને મળ્યા તેનાથી પ્રયત્નો કરી જોયા. બધી જ વસ્તુઓમાં મેં એકસીલેટરને દબાવી દીધું અને એક જ છેલ્લી શક્તિશાળી લહેર સાથે અમે ઊભી રહેલી બ્રેન કેરીયરો હરોળમાં ચાસ પહેલી જગ્યાએ આગળ જવા દીધી. આગળની સાતેય ગાડીને ધક્કાભેર અથડાતા તેઓ એકબીજાને ટેકે જૂદી ગઈ, અમારા મોમાના સિસકારા બંધ થાય ત્યાં

સુધીમાં એનજીનમાંથી ધુમડો નિકળવા લાગ્યો અને છેલ્લી વખત શાસ લઈને બંધ થઈ ગયું.

મેં અધિકારી સામે જોયું તેણે મારી સામે ધારીને જોયું, તેની આંખો પહોળી થઈ ગઈ, કપાળ પરથી ચહેરા પર પરસેવો સરકવા લાગ્યો. તે ગાડીમાંથી ઉત્તર્યો, ફરીને બીજી તરફ આવ્યો. અને રોકાયા વગર ચાલીને મારી સામે જોયું. સર્જન્ટ દોડીને મારી પાસે આવ્યા, મને બેંચીને ડ્રાઇવરની સીટ ઉપરથી નીચે ઉતારી દીધો.

“સૈનિક તને કંઈ વળજ્યું છે?”

“સર્જન્ટે, મને પૂછ્યું હતું કે શું તને ચલાવતા આવડે છે. પણ તેણે મને પૂછ્યું ન હતું કે તને રોકતા આવડે છે!”

મારી માટે કદાચ સદ્ગ્ભાગ્યે જ બીજી સવારે અમારા પહેલા યુદ્ધ મિશન પર જવાના હતાં. અમે જવાના હતા, અફવાઓ કહેતી હતી કે કમાન્ડોની ચારની ટુકડીમાંથી ગ્રાણે ખોઈ બેસતા હતાં.

પરોઠીયે અમે આગળ વધ્યાં.

અને તુરંત જ મને ખબર પડી હતી કે આ સાહસ માટે હું ખોટો હતો. તે એટલું જોખમી ન હતું - મને તે પસંદ આવ્યું - તે તો હત્યાઓ કરવાની હતી. અચાનક નિશાન હતું તે કોઈ કાગળના ટુકડા ન હતાં. જે ગોળી વાગ્યાથી તુરંત જ ભૂમિ પર ટુકડેટુકડા થઈ વિભેરાઈ જાય, પણ તેઓ મારા પોતાના હોય તેવા પિતાઓ અને ભાઈઓ હતાં. મોટે ભાગે અમારા નિશાન ગણવેશધારી ન હતા.

હું શું કરી રહ્યો હતો? હું અહિયા કેવી રીતે આવી ગયો? મને મારા પોતાથી નફરત થવા લાગી કે જેની મેં કયારેય કલ્પના કરી ન હતી.

અને પછી એક દિવસે એવી ઘટના બની કે મારા આખા જીવનભર બિલામણું થયું હતું. અમે ગામડામાં થઈને કૂચ કરતા હતા જે અડધી વસ્તીવાળું હતું. આને લીધે અમને હિંમત આવી કેમ કે અમે વિચારી શકતા ન હતાં કે સામ્યવાદીઓ સૂરંગો બિલાવી ન શકે જેમ લોકો રહેતા હોય. ધંધાદારી વિરોધી સૂરંગો એવી બાબતો હતી જેનો અમને દુનિયામાં સૌથી વધુ ડર લાગતો હતો. તે અમને અવિરત ભયમાં રાખતા હતાં, જો કે આ કૂદાં, નિર્જણ સાધન કૂટી જાય તો તે અમને જીવનભર અધમતા અને અપેગતામાં મૂકી દેતા હતાં. ગ્રાન્ટાડિયાથી વધારે અમે સામસામે ટક્કર લેતા હતાં, અને અમારા એકમાં દરેકના જીવ ધાર પર હતાં, જ્યારે શાંતિપ્રિય દેખાતા ગામનો અડધો રસ્તો કાપ્યા પછી તે તો સૂરંગોનો માળો હોય તેમ ફેરવાઈ ગયું હતું. ટુકડી આવેશી બની ગઈ હતી. કોઈ પણ આદેશ વગર કોઈ પણ કારણ વગર અમે ગોળીબાર શરૂ કરી નાખ્યો હતો. અમારી નજરે જે કંઈ ચેદે તેને ગોળી મારી દેતા હતાં. જ્યારે અમે સભાનતામાં આવ્યા ત્યારે ગામમાં કોઈ જીવીત નહતું.

અમે સુરંગ પાથરેલ વિસ્તારનો ઘેરો ધાલ્યો અને ખૂબ સાવધાનીપૂર્વક અમે જે વિધંસ કર્યો હતો તેમાં થઈને પસાર થયા ગામના અંતે મેં જે જોયું તેણે મને ગાંડો કરી નાખ્યો હોત તે છેલ્લી હદે લઈ ગયું. એક જુવાન ઈન્ડોનેશિયાઈ માતા પોતાના જ લોહીના ખાબોચિયામાં તરબોળ પડી હતી અને નાનો છોકરો તેને ધાવતો પડેલો હતો. બંને એક જ ગોળીએ માર્યા ગયા હતાં.

મને વિચાર આવ્યો કે મારે પણ પોતાને મારી નાખવો જોઈએ. હું જાણતો હતો કે આવનાર બે વર્ષમાં ઈન્ડોનેશિયામાંના ઉચ લશકરોમાં હું યુદ્ધ મેદાનમાનાં મારી ઘેલી વિરતાને કારણે પ્રભ્યાત થઈ ગયો હોઈશ. મેં ઘાસની પીળી સળીની ટોપી વેચાતી લીધી અને લડાઈમાં સામના વખતે મેં તે પહેરી હતી. તે એક હિંમત અને આમંત્રણ હતું. “હું અહિયા છું !” “મને ગોળી મારો!” ધીરે ધીરે મારી આસપાસ છોકરાઓનું ટોયું જમા થવા લાગ્યું જેઓએ પ્રતિક્રિયા આપી કે જેવું મેં કર્યું હતું તેવું તેઓએ કર્યું અને સાથે મળીને અમે મુદ્રાલેખ બનાવ્યો જેને અમે છાવણીના સમાચારાના પાટિયા પર લખ્યું : “મગજ ખોયા વગર - ચાલાક બનો.”

જે કંઈ અમે એ બે વર્ષોમાં કર્યું ચાહે રણમેદાનમાં અથવા છાવણીમાં આરામ કરતા હોઈએ સર્વ ચરમસીમાએ હતું. જ્યારે અમે લડ્યા તો ગાંડાની જેમ લડ્યા. જ્યારે અમે પીંફું અમારા હોંશ ઊડી ગયા ત્યાં સુધી પીંફું. સાથે મળીને અમે એક દારુની દુકાનથી બીજી દુકાન સુધી જતા, અમારી ખાલી જન દારુની શીશીઓ અમે સ્થાનિક દુકાનોની બારીઓમાં જોરથી ફેંકીને તોડતા હતાં.

જ્યારે હું હોંશમાં આવતો, મને આશ્રય થતું કે હું આ કેમ કરી રહ્યો છું, પણ આ સવાલનો જવાબ મને ક્યારેય મળ્યો નહિ. એક વાર તો મને થયું કે પાદરી મને તેનો જવાબ આપી શકશે. તેઓએ મને કહ્યું કે તેમને હું અધિકારીઓ માટેની દારુની દુકાન - બારમાં મળીશ અંતે જ્યારે હું ત્યાં પહોંચ્યો તે સાધારણ પીણેલી હાલમાં અને તેના જેવું કોઈ વાતો નિયું ન હતું. તે મને મળવા બહાર આવ્યા પણ મેં જ્યારે તેમને કહ્યું કે હું શા માટે તેમને મળવા આવ્યો છું, તેઓ હસ્યા અને કહ્યું કે તું તેમાંથી બહાર આવી જઈશ. “પણ જો તું બીજી વાર લડાઈમાં જાય તે પહેલા ભક્તિસભામાં આવવા માગીશ,” પાદરીએ કહ્યું, “એવી રીતે તું માણસોને કૃપાની સ્થિતિમાં મારી નાખી શકીશ” તેને લાગ્યું કે બહુ જ હાસ્યસ્પદ રમૂજ લાગે છે. તેઓ ફરી અંદર જઈને બીજાઓ આગળ એ જ રટણ કરવા ગયા.

તેથી હું મારા પત્રવ્યવહારના મિત્રો તરફ વણ્યો. મેં જેઓને લખવાનું વચ્ચન આપ્યું હતું તેઓની સાથે મારો સંપર્ક જાળવી રાખ્યો હતો. અને હવે મારા ગુંચવડાને અમુક લોકો આગળ વહેચવાનું મેં સાહસ કર્યું. તત્વોમાં તેઓ બધાએ એક જ વાત લખી મોકલી : “એન્દ્રયુ, તું તારા દેશ માટે લડી રહ્યો છે તેથી બીજા

કશાનું મહત્વ નથી.”

એક વ્યક્તિએ તેના કરતા કંઈ વિશેષ કશું, થીલ. થીલે મને દોષભાવના વિશે લખી મોકલ્યું. તેના પત્રના એ ભાગે મારી આંતરિક અધમતા સાથે સીધી જ વાત કરી. પણ પછી તે માઝી વિશે આગળ વાત કરવા લાગી. અને ત્યાં તેણે મને ખોવી દીધો. મારી દોષભાવનાએ મને સાંકળથી જકડી લીધો અને પીવું, લડવું, પત્ર લખવા કે વાંચવા જે કંઈ મેં કર્યું તેની પક્કડ વિરુદ્ધ હું કશું કરી શકું તેમ લાગતું ન હતું.

અને એક દિવસ જ્યારે જકાર્તમાં હું રજા ઉપર હતો, બજારમાં ફરતો હતો, મેં એક થાંભલા ઉપર લાંબા હાથવાળો નાનો ગીબોન વાંદરો બાંધિલો જોયો. તે થાંભલાની ટોચે કંઈક ફળ ખાતો બેઠો હતો અને જેવો હું તેની પાસે ગયો કે તુરંત જ તે મારા ખભા ઉપર કૂદીને બેઠો અને મને અંધી નારંગી આપવા લાગ્યો. હું હસ્યો અને ઈન્ડોનેશન હોશિયાર વેચાણકાર તક માટે ઢોડીને આવ્યો.

“સાહેબ, વાંદરો તમને પસંદ કરે છે!”

હું ફરી હસ્યો. ગીબોને જાણી જોઈને બે વાર મીચકાર માર્યા અને પછી મને તેના દાંત બતાવ્યા અને તે દાતિયાથી વિશેષ શું હોય.

“કેટલા?”

“અને આવી રીતે મેં વાંદરો ખરીદ્યો.” તેને હું મારી સાથે સૈનિકાગારમાં લઈ ગયો. પહેલા તો અન્ય છોકરાઓ આકખ્યા હતાં.

“શું તે બચકા ભરે છે?”

“ફક્ત ઘૂરકે છે,” મેં કશું.

એ તો મૂર્ખ જેવી વાત લાગતી હતી જેનો કોઈ અર્થ ન હતો. પણ જેવો હું બોલી રહ્યો કે તુરંત જ વાંદરું મારા હાથમાંથી કૂદકો મારીને ઉપરની થાંભલીએ લટકીને જ્યાં પણ તેને ઈચ્છા થઈ ત્યાં કૂદક માર્યા - મજબૂત માણસ કે જે પોકરની રમતમાં સરેરાશ કરતા વધુ જીતતો હતો તેના માથા પર જઈને બેઠું. તેણે પડુખેથી પકડીને તેના હાથોને ધક્કો માર્યો અને પોતાના માથા પરથી ઊતારવાનો પ્રયત્નો કર્યો. આખી દુકડી હસવા લાગી.

“મારાથી તેને દૂર કરો!” જેને ઝવાર્ટ બૂમ પાડી. “તેને દૂર કરો!”

“મેં મારો હાથ લાંબો કર્યો અને વાંદરું મારી પાસે ઢોડી આવ્યું.”

જેને પોતાના વાળ સરખા કર્યો અને ખમીસ પાતલુનમાં બરાબર ખોસ્યું પણ તેની આંખો ખૂની જેવી દેખાતી હતી. “હું તેને મારી નાખીશ” તેણે ધીરેથી કશું.

તેથી એક દિવસે મેં એક મિત્ર મેળવ્યો અને બીજાને ખોય્યો. મારી પાસે તે

વાંદરું વધુ અઠવાડિયા સુધી રહ્યું નહિ, કેમ કે મારી દષ્ટિમાં આવ્યું કે તેનું પેટ તેને ઈજા પહોંચાડતું હતું. એક દિવસ જ્યારે હું તેને લઈને જતો હતો મેં જોયું કે તેની કમરે તેને પહૃથી માર્યાનું નિશાન જોયું. મેં તેને બિધાના પર સૂવારાંયું અને સીધું સૂર્ય રહેવા કર્યું. કાળજીપૂર્વક મેં વાળ ખસેક્યા અને સ્પષ્ટતાથી તે જોયું. પુરાવારૂપે જોયું તો ગીબોન જ્યારે નાનું હતું ત્યારે કોઈકે તેની કમરે કસીને તાર બાંધ્યો હતો અને ક્યારેય તેને કાઢ્યો ન હતો. જેમ જેમ વાંદરું મોટું થતું ગયું તેમ તે તેના શરીરની અંદર ઘૂસી ગયું હતું. તેને લીધે તેને ભયંકર દઈ થતું હશે.

એ દિવસે સાંજે મેં શસ્ત્રક્રિયા શરૂ કરી. મેં અસ્ત્રો લીધો અને જ્યાં તાર હતો તેની આસપાસના ગ્રાણ ઈચ્છ સુધીના વાળ વાંદરાના શરીર પરથી ઉતારી દીધા. ઘા ખુલ્લો થઈ ગયો હતો અને લાલ દેખાતો હતો. આ બધું જ ટુકડીના છોકરાઓ જોયા કરતા હતાં, મેં ખૂબ જ નરમાશથી ચામડીની અંદર ઘૂસેલા તારને સ્પષ્ટ ખુલ્લો કર્યો. ગીબોન પણ ખૂબ જ આશ્વર્યકારક ધીરજથી પડજું રહ્યું હતું. જ્યારે પણ મારાથી તેને ઈજા થઈ તે મારી સામે એવું કહેતા જોતું હોય તેમ લાગતું હતું કે, “હું સમજ શકું છું” પણ આખરે હું તે તારને તેના શરીરથી દૂર કરી શક્યો. તુરંત જ તે ફૂદું અને શરીરને ગોળગોળ ફેરવ્યું, મારા ખભા ઉપર નાચ્યું અને મારા વાળ જેંચ્યા, ટુકડીમાં જેન સિવાય બધા જ ખુશ થઈ ગયા હતાં.

ત્યાર પછી હું અને મારું ગીબોન અવિભાજ્ય બની ગયા હતાં. હું વિચારું છું કે હું પોતાને તેની સાથે દટ્ઠતાથી ઓળખાવતો અને તે મારી સાથે. હું વિચારું છું કે જે તાર ગોળ વિટળાયેલો હતો એ જ રીતે દોષભાવના પણ મને સખત રીતે વિટળાયેલી હતી. - અને તેના ધૂટકારાની જેમ હું પણ રાહ જોઈ રહ્યો હતો. જ્યારે પણ હું રજા પર હોઉં ત્યારે દિવસ દરમ્યાન હું તેને મારી સાથે જંગલમાં ફરવા લઈ જતો હતો. તે મારી પાછળ લાંબાં કૂદકા મારીને થાકી જાય ત્યાં સુધી દોડ્યા કરે. પછી ઝડપથી દોરીને ટકરાય, ઊંચો કૂદકો મારે અને મારા પેન્ટ પર લટકી જાય, જ્યાં કંઈ તે લટકે ત્યાંથી હું તેને ઊંચકીને મારા ખભા ઉપર લઈ લઉં. અમે બંને દસથી પંદર મારીલ સુધી દોરીએ અને આખરે મારા પોતાને જમીન પર ફેંકી દઉં અને સૂર્ય જાઉં. લગભગ હંમેશાં અમારી ઉપરના વૃક્ષો ઉપર વાંદરાઓ રહેતા હતાં. મારું નાનું ગીબોન જાડ ઉપર ચઢીને જોકા ખાય તથા અન્ય વાંદરાઓ સાથે મસ્તી કરે. જ્યારે પહેલી વખત તેમ થયું ત્યારે મને લાગ્યું કે હું તેને ખોઈ બેઠો છું. પણ જે ક્ષણે પાછો જવા હું ઊભો થયો મારા ઉપરની ડાળીઓમાં સિસકારાના અવાજ સાથે, પાંદડાઓના ખળભળાટ સાથે મને ધબ અવાજ સાથે ગીબોન મારા ખભા ઉપર આવીને ગોઠવાઈ ગયું.

એક દિવસ જ્યારે હસીને અને કંટાળીને તેને ઉઠાવીને થાક્યા પછી

છાવણીમાં પાછો આવ્યો ત્યારે મારા ભાઈ બેનનો એક પત્ર આવીને મારી રાહ જોતો હતો. તે દફનયાત્રામાં આગળને આગળ જતો હતો. ત્યારે ધીરેથી મને સમજ પડી કે તો મારી મા હતી.

તેની પહેલા ટેલીગ્રામ મોકલ્યો હતો- પણ તે તેની પાસે પહોંચ્યો ન હતો. મને ખબર હતી કે રડતું આવશે. મેં વાદરાને થોડું પાણી આપ્યું. અને તે પાણી પીતું હતું ત્યારે હું છાવણીમાંથી છટકી ગયો. હું ગીબોનને પણ મારી સાથે ઈચ્છતો ન હતો. હું દીડતો ગયો દોડતો ગયો જ્યાં સુધી મારા પગો દુખી ન ગયા, અચાનક એ જાણીને કે હવે તેના વગર હું હેંમેશાં એકલો રહેવાનો હતો.

અને એ અઠવાડિયું હતું કે જેન ઝવાર્ટ વાંદરા સાથે પોતાનો બદલો વાળ્યો, એક સાંજે જ્યારે હું સુરક્ષાની જવાબદારીથી પાછો આવ્યો ત્યારે મને સમાચાર મળ્યા કે “એન્ટી, નાનું વાંદરું મરી ગયું છે.”

“મરી ગયું?” મેં વિલા મોઢે ઉપર જોયું, “શું થયું હતું?”

“એક છોકરાએ તેને પૂછીયાથી પુકડીને તેને ટિવાલ સાથે વારંવાર અફળાવ્યું”

“શું એ ઝવાર્ટ હતો ?”

વ્યક્તિએ જવાબ આપ્યો નહિ.

“હવે વાંદરું કયાં છે ?”

“તે બહાર જાડીમાં પડ્યું હશે.”

મેં તેને જાડીઓમાં લટકતું જોયું. ભયંકર બાબત તો એ હતી કે તે મરી ગયું ન હતું. મેં તેને ઉઠાવ્યું અને તેને પાછું સૈનિકાગારમાં લાવ્યો. તેનું જડબું ભાંગી ગયું હતું. તેના ગળાની અંદર ઉંડો ધા પડી ગયો હતો. જ્યારે મેં તેને પાણી પીવડાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો તો તે ઘાના કાણામાંથી બહાર આવી ગયું. જેન ઝવાર્ટ મને ઝઘડાની દસ્તિથી જોયા કરતો હતો કે તે લડવા તૈયાર હતો. પણ હું લડ્યો નહિ. ઘણા બધા મુક્કાઓથી હું બેદોશ જેવો થઈ ગયો.

બીજા દસ દિવસો, દિવસ અને રાત મેં વાંદરાની કાળજી લીધી. મેં વાંદરાના ગળામાં ટાંકા લઈ લીધા અને ખાંડના પાણીથી તેનું પોખણ કર્યું. મેં તેના નાના સ્ન્યુઓ સાફ કર્યા. મેં તેની ચામડીમાં ટાંકા લીધા. મેં તેને ગરમ કપડામાં લપેટેલું રાખ્યું અને સતત તેની સાથે વાતો કરતો રહ્યો. એ તો જીવ હતો જેને મેં બંધનમાંથી મુક્ત કર્યો હતો ને તેને સંધર્ષ કર્યા વગર જવા દેવા માગતો ન હતો.

ધીમે, અતિ ધીમેથી મારું ગીબોન ખાવા લાગ્યું અને પછી બિધાના પર ભાંખોડિયા ભરવા લાગ્યું અને આખરે બેસવા લાગ્યું અને જો હું તેને સમય પર જમવાનું ન આપું તો તે મારી વિરુદ્ધ બબળવાનું શરૂ કરી કાઢે. બે મહિનાના અંતે

તે મારી સાથે ફરીથી જંગલમાં દોડતું થઈ ગયું.

પણ તેણે બીજા લોકોમાં ભરોસો કયારેય પાછો મેળવ્યો નહિ. તે સૈનિકાગાર તેની માટે ભયજનક જગ્યા હતી. માત્ર એક જ વખત તેને ધૂજારી આવી ન હતી. જ્યારે લોકો અમારી નજીક હતાં અને તેના ચારેય પગ તથા પૂછડી મારા હાથોએ વિટળાયેલાં હતા અને તેનું માથું મારા ખમીસના ઉપરના ભાગમાં સંતાજ્યું હતું.

જ્યારે સમાચાર આવ્યા કે દુશ્મન સામે મોટી લડાઈ માટે દૂર જવાનું છે, ત્યારે મેં કોઈકને કહ્યું કે જે ચલાવતા જાણતું હોય તે ઉછીની એક જીપ લઈને મને અને મારા ગીબોનને જંગલમાં લઈ જાય. “હું તેને ત્યાં છોડીને ઝડપથી પાછો ભાગી આવવા માગતો હતો.” મેં કહ્યું, “શું કોઈ મને લઈ જશે?”

“હું લઈ જઈશ.”

મેં પાછું ફરીને જોયું તો જેન ઝાવટ હતો. મેં એકીટસે તેની સામે જોયા કર્યું પણ તેણે એક પણ પલકારો માર્યો નહિ.

“સારું તો”

જ્યારે અમે જંગલમાં જતા હતાં ત્યારે મેં વાંદરાને સમજાવ્યું કે હું તેને હવે કેમ રાખી શકતો નથી. આખરે અમે રોકાયા. જેવું મેં નાના ગીબોનને ભૂમિ પર મૂક્યું, તેની ઉધાપણભરી નજર મારી આંખોમાં જોયા કરતી જાણે કે સૂર્ય સમજ સાથે હોય. તેણે કૂદકો મારીને પાછું જીપમાં આવવાનું કર્યું નહિ. અમે પાછા વળ્યા તો પણ તે ભૂમિ પર બેસીને જોયા જ કરતું હતું ત્યાં સુધી કે અમે તેની દિણ્ઠી દૂર જતા રહ્યાં.

બીજી સવારે, ૧૨ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૮, અમારું એકમ પરોઢીએ નિકળી પડ્યું. એ મેં સારું કર્યું કે મેં વાંદરાને મૂકી દીધું કેમ કે ત્યાર પછી અમે ક્યારે છાવણીમાં પાછા ફર્યા નહિ.

પહેલા જેવી જ વીરતાનો મેં ઢોંગ કર્યો જે પ્રથમવાર મેં બતાવી હતી તે આ મિશનમાં પણ કર્યું. પહેલાની જેમ જ મેં પીળી ધાસની સળીની ટોપી પહેરી. હું જોર જોરથી બૂમો પાડતો, શ્રાપ દેતો, દિવસ પછી દિવસ હું મારી ટુકડી સાથે આગળ વધતો પણ મારી ખુલ્લી અવજાએ મને બેહાલ કરી કાઢ્યો હોય તેમ લાગતું હતું.

અને પછી એક સવારે એક ગોળી મારા પગની ઘૂંઠીમાંથી પસાર થઈ ગઈ અને હું યુદ્ધ બહાર થઈ ગયો.

અચાનક જ એવું થઈ ગયું - પહેલા તો દર્દ વગર કે કંઈ થયું છે તેની મને ખબર જ પડી નહિ. અમે જાડીઓમાં ચાલી ગયા. અમારી ત્રણ દિશા ઉપર દુશ્મનો હતાં અને ઘણી વખત અમારું બણ ઘટી જતું હતું. મને ઘૂંઠીમાં જ કેમ ગોળી વાગી અને મને બીજી કોઈ જગાએ કેમ ન વાગી, હું જાણતો ન હતો, પણ હું દોડતો હતો

અને અચાનક પડી ગયો હું જાણતો હતો કે મેં લથડિયું ખાધું નથી. પણ હું ઊભો થઈ શકતો ન હતો. અને મેં જોયું કે મારા જમણા લડાઈના બૂટમાં બે કાંશા હતાં. તે બન્નેમાંથી લોહી વહેતું હતું.

“મને ગોળી વાગી ગઈ હતી.” મેં કહ્યું ઉતેજના વગર તે માત્ર હક્કિકત હતી અને મેં તેને એ જ રીતે વર્ણવી.

સાથીએ મને પોતાની દાખિથી એક ખાડામાં ગબડાવી દીધો. છેલ્લે સારવાર કરનાર સ્ટ્રેચર લઈને આવ્યા. તેઓએ તેની પર મને સુવાડીને, મને લઈ જઈ રહ્યાં હતાં, ખાડામાંથી બહાર નીકળતા હતાં, તો પણ મારા માથા પર તે પીળી ટોપી હતી. અને આગ લાગી હતી તો પણ મેં તેને ઉતારવાની મના કરી. એક ગોળી તો ટોપમાંથી પસાર થઈ ગઈ હતી પણ મને તેની કોઈ પડી ન હતી.

કલાક પછી પણ મેં પીળી ટોપી પહેરેલી હતી. મને ખાલી કરાયેલ દવાખાનામાં શસ્ત્રકિયાના ટેબલ ઉપર સૂવાડ્યો ત્યારે પણ મારા માથા પર ઘાસની સળીની પીળી ટોપી હતી. મારા પગને સાંધવામાં અઢી કલાક લાગ્યા. મેં ડોક્ટરોને વાતો કરતા સાંભળ્યાં હતા કે પગ કાપી કાઢવો કે કાપી કાઢવો નહિ. નર્સે મને તે ટોપી કાઢી નાખવા જણાવ્યું પણ મેં ના પાડી દીધો.

“શું તું જાણતો નથી કે આ શું છે?” ડોક્ટરે નર્સને પૂછ્યું “એ તો એકમનું ચિહ્ન છે. આ એ છોકરા છે જેઓ ચાલક બન્યા અને પોતાનું મગજ ગુમાવ્યું”

પણ મારે એવું નથી. પણ એ તો અમારી બંગા, આખરી નિષ્ફળતા હતી. મેં મારું મગજ ઉડી જાય ત્યાં સુધી કર્યું ન હતું, જેમ પગને થયું. કોઈ રીતે મારી સર્વ ભયાનક સ્વવિનાશક બાબતોમાં મેં આ શક્યતાને ગણતરીમાં નહતું લીધું. આખા માનવીય ફારસ માટે મેં મારા પોતાને હંમેશાં ધૂશાનો ઢંઢેરો કરતા જોયો હતો. પણ જીવનું અને અપંગ થવું! - તે તો સૌથી ગરીબ નસીબ હતું. મારું મહાન સાહસ નિષ્ફળ ગયું એકદમ ખરાબ હું વીસ વર્ષનો હતો અને મેં શોધી કાઢવું કે દુનિયામાં ક્યાંય ખરું સાહસ છે જ નહિ.

૩

છીપલામાં લીસ્સો કાંકરો

હું હોસ્પીટલના ખાટલા ઉપર પડ્યો હતો, મારા જમણા પગને ખાસ્ટરમાં જકડવામાં આવ્યો હતો, કે માંડમાંડ હલાવી શકતો હતો.

પહેલા તો મારા એકમના લોકો જ મુલાકાતીઓ હતાં, પણ બીજાઓ તો પોતાને મારી નાચ્યા હોય અથવા ધાયલ કર્યા હોય. અને સર્વ ઉપરાંત જીવન આગળ વધતું હતું. ડોક્ટરે મને કશ્યું હતું કે હું ઘોરી વગર ક્યારેય ચાલી શકીશ નહિ. એ સારું થશે કે તમે તેના વિશે વિચારો નહિ, ધીરે ધીરે મારા મિત્રો પણ આવતા બંધ થઈ ગયા.

પણ તેઓએ બે બાબતો હાંસલ કરી ત્યાર પહેલા નહિ, તેઓ મારા માટે પ્રસંગોને રોકતા હતાં.

પ્રથમ તો પત્ર મોકલવાના હતાં, મેં ક્યારેય પત્ર મોકલવાનો ઈરાદો રાચ્યો ન હતો. તે થીલને મોકલવાનો હતો. મેં વિચિત્ર આદત પકડી : જ્યારે પણ હું નગરમાંથી અથવા યુદ્ધ મેદાનેથી મોડી રાતે આવું તેના કારણો ખાસ કરીને હું પોતાને ગંદો અનુભવતો હતો, પછી થીલને હું લખતો હતો. હું બધી જ ગંદકી કાગળ ઉપર

લખી લેતો, ચીડ ચેક એવી બાબતો જે મેં જોઈ અને કરી હોય, એવી બાબતો કે જે ખરેખર કોઈની સાથે તેને ખુલ્લી કરી ન હોય પછી હું તેને બાળી નાખતો હતો.

જ્યારે મારા છેલ્લા યુદ્ધમાં જતા પહેલા, મેં એવો પત્ર થીલને લખવાનો શરૂ કર્યો હતો અને મારી સૈનિકાગાર બેગમાં અધૂરો મૂક્યો હતો. મને ઈજા થયા પછી એક મદદરૂપ મિત્ર બધું ભેગું કરે તે પહેલા મારી વ્યક્તિગત વસ્તુઓ જોઈ હતી. અને સહાયકારી પ્રકારનો સાથી હોવાને કારણે તેણે થીલનું નામ મારા સરનામાનાં પુસ્તકમાં જોયું હતું અને તેણે પત્ર મોકલી દીધો હતો, તમે જોઈ શકો છો કે તેને લાગ્યું કે તેણે કંઈક સારું કર્યું હશે.

“માણસ!” જ્યારે તે હોસ્પિટલ આવ્યો ત્યારે તેણે મને ખીજવ્યો હતો. મેં ક્યારેય આવા નામની સૂચિ જોઈ નથી! તું શું કરે છે, હોલેન્ડમાં દરેક કુટુંબને લખે છે જેમને સુંદર છોકરી હોય! છેલ્લે થીલનું નામ શોધવા લગત્વા મારો અડધો કલાક લઈ લીધો. માણસ, ધ્યાન રખજો - “આ બીજું યુદ્ધ શરૂ થઈ જશે.”

મારા ચહેરા ઉપર ભય દેખાઈ આવતો હતો કારણ કે તે અચાનક પોતાની ખુરશી પરથી કૂદીને ઊભો થયો.

“જી, એન્ડી, મને સમજાતું નથી કે તે હાલ પણ બધું ઠેસ પહોંચાડે છે. અને અહિયા હું ગંદી રમૂજ કરી રહ્યો છું. હું ફરી જ્યારે આવીશ ત્યારે તને સારું લાગશે.”

ઘણા દિવસો સુધી મેં હલકા પત્રમાં શું લખ્યું હતું તે યાદ કરવાને પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો. જેટલો પણ હું પાસે જરૂર કે ભૂલીને ફરી શરૂ કરવું પડે.

પ્રિય થીલ,

આજે રાતે હું ખૂબ એકલો છું. હું ઈચ્છાં છું કે કદાચ તું અહિયા હોય. આ બધી વાતો હું તારી આંખોમાં જોઈને કહેત કે તું હાલપણ મને પસંદ કરે છે અથવા એટલું કે મને દોષિત ન હરાવ.

તેને મને એકવખત લખ્યું કે મારે પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. સારું, મેં પ્રાર્થના કરી નથી. તેના બદલે મેં શ્રાપ ઉચ્ચાર્યો. હું એવા શબ્દો જાણું છું કે જે મેં ક્યારેય હોલેન્ડમાં સાંભળ્યા નથી. હું ગંદા જોક્સ કહું છું. જેટલા ગંદા જોક્સ કહું તેટલા જ બીજાઓને હસવું આવે છે. તું જેવું વિચારે છે તેવો વ્યક્તિ હું નથી. આ લડાઈએ મને ચિંતિત કર્યો છે. પણ હવે ચિંતા રહી

નથી. જ્યારે હું મરેલા લોકોને જોઉં મને આંચકો લાગતો. જેઓને અમે મારી નાખ્યા હોય તેઓ માત્ર સૈનિક જ ન હતાં, પણ સામાન્ય કામ કરતાં પુરુષો, સ્ત્રીઓ અને બાળકો હતાં.

મને ઈશ્વરની કોઈ ઈચ્છા નથી. મારે પ્રાર્થના કરવી નથી. ચર્ચમાં જવાને બદલે હું દાઢાની દુકાને જઈને હોંશ ખોઈ દઉં ત્યાં સુધી પીતો રહું દ્યું....

વધુ, ખૂબ જ વધુ અને અત્યંત અધમતા. હું બેદ સાથે તે હોસ્પિટલના વોર્ડમાં પડ્યો હતો, યાદ કરવાનો હું પ્રયત્ન કરતો કે મારી પીંફેલી હાલતમાં મેં શું શું લખ્યું હતું.

સાંચું ત્યાં એક ભિત્ર હતો જેને હું આવજો કહી શકતો હતો. મુશ્કેલી તો એ હતી કે, થીલ એ માત્ર ભિત્ર ન હતી. તે તો શ્રેષ્ઠ ભિત્ર હતી તેના જેવું બીજુ કોઈ ન હતું- અને મને તે જોઈતી હતી, તે મને અત્યંત જોઈતી હતી.

હું સાંકડા ખાટલા ઉપર મારતો હતો, મારો શરીરનો ભાગ જે હલાવી શકતો હતો, એવો પ્રયત્ન કરતો કે થીલ તે પત્ર વાંચવાનું બંધ કરે.

અને મારો હાથ જે વિંજાઈને પાછો પડ્યો તેની નીચે એક પુસ્તક હતું.

તે છોકરાએ મારી માટે આ બીજી બાબત કરી હતી. તે મારી માનું નાનું બાઈબલ ડફલબેગની છેક નીચે મળી આવ્યું હતું. એ તો જેન ઝવાઈ હતો જે મારી પાસે લાવ્યો હતો, શરમાતા મારા ટેબલની બાજુ પર મૂક્યો ગયો હતો.

“આ પુસ્તક તારી વસ્તુઓ સાથે હતું,” તેણે કહ્યું. “હું જાણતો નથી કે તારે તે જોઈતું હતું”

મેં કહ્યું આભાર, પણ મેં તે લીધું નહિ. મને શંકા થઈ કે કદાચ સાધ્યીઓ માટે જ હોવું જોઈતું હતું. જે હોસ્પિટલમાં હું દાખલ થયો હતો તે પણ ફાંસીસ્કન સીસ્ટર સાધ્યીઓ દ્વારા જ ચલાવાતું હતું. હું બહુ જરૂરી તે બધાના પ્રેમમાં પડી ગયો હતો. સવારથી સાંજ સુધી તેઓ વોર્ડમાં બિધાનાઓ વ્યવસ્થિત કરવા, દવાઓ આપવી, ઘા ઘોઈને દવા લગાવવી, અમારી માટે પત્રો લખવા, હસવું, ગાવું વગેરેમાં વ્યસ્ત હતાં. મેં તેમને ક્યારેય ફરિયાદ કરતા સાંભળ્યા નથી.

એક દિવસ મેં નનને પૂછ્યું જે મને સાફ્સફાઈમાં મદદ કરી હતી કે તમે અને બીજી અન્ય સીસ્ટર કેવી રીતે હંમેશાં ઉલ્લાસીત રહો છો.

“એન્દ્રયુ, તને કેમ તેનો જવાબ જાણવાની જરૂર પડી- જે તારા જેવો સારો ડય છોકરો છે, તેને એ તો પ્રિસ્ટનનો પ્રેમ છે.” જ્યારે તેણે તે કહ્યું ત્યારે તેની આંખો

ચમકવા લાગી અને મને વગર સવાલે ખબર પડી ગઈ કે તેની માટે આજ જવાબ હતો : તેણે આખી બપોર વાત કરી પણ મને જવાબ ન આપ્યો.

“પણ તમે મને ચિહ્નવી રવ્યા છો ખરું ને?” તેણે કહ્યું, સારી રીતે લપેટેલું બાઈબલ લે ટેબલ ઉપર ત્યાંનું ત્યાં જ પડ્યું હતું. “તને જવાબ અહિંથી મળી જશે.”

તેથી મારા અરામરહિત હાથોએ તેને ફરી માર્યું, મેં તેને ઉપાડ્યું. મારી માએ મને અઢી વર્ષ પહેલા આપ્યું હતું ત્યારથી મેં તેને ઉધાડ્યું પણ નહતું. પણ મેં સીસ્ટર વિશે વિચાર્યું, તેમનો આનંદ, તેમની શાંતિ : “તારો જવાબ અહિંથી મળી જશે.” મારી છાતીના આધારે નાનું પુસ્તક મૂક્યું અને ધ્યેયહિન રીતે આંગળીઓ ફેરવવા લાગ્યો, મેં ઉત્પત્તિ ૧:૧ પહોંચ્યું ત્યાં સુધી પાના ફેરવ્યા.

મેં સર્જનની અને જગતમાં પાપના પ્રવેશની વાર્તા વાંચી. દર બપોરે શાળા શિક્ષક મોટેથી અધ્યાય જ્યારે વાંચતી હતી તે પ્રમાણેનું હવે તે અવાસ્તવિક લાગતું નહોતું. જ્યારે બહાર નહેર રાહ જોતી હતી કે તેમાં કૂદકા મારીએ. ભાગ છોડી છોડીને હું વાંચતો ગયો અને વાર્તાને હું ફરી ફરી વાંચતો હતો. છેલ્યે ઘણા દિવસો પછી હું નવા કરાર પર પહોંચ્યો. પોતાના લખાણ અને પ્લાસ્ટરમાં જકડાયેલ પડ્યો રહ્યો હતો, સુવાર્તામાં સીધો પ્રવેશને વાંચ્યું, તેના ભયંકર મર્મો ધીરેથી પકડ્યા. શું આ બધું ખરેખર સાચું હશે?

જ્યારે યોહાનની લખેલી સુવાર્તાની અધવચ્ચે હતો ત્યારે એક પત્ર આવ્યો. પત્ર ઉપર પરિચિત અક્ષરો હતા. થીલના અક્ષરો! શ્રૂજતા હાથે મેં પત્ર ખોલ્યો.

“પ્રિય એન્ડી,” મેં પ્રિય વાંચ્યું ! જે શબ્દ મેં તેને અનેકવાર લખ્યો હતો પણ પત્રમાં તેની પાસેથી ક્યારે તેની અપેક્ષા રાખી ન હતી - “પ્રિય એન્ડી” મારી પાસે અહિં એક પત્ર આવ્યો છે જે એવું સમજે છે કે તેનું હદ્ય કઠળ થઈ ગયું છે. પણ તેનું હદ્ય ભાંગી રહ્યું છે અને તેણે તે થોડું ભાંગી ગયું તે મને બતાવ્યું છે. અને તેની માટે મને ગર્વ છે કે તેને તેવું થયું.” પછી મને કંઈ રાહતની લાગડીનો અનુભવ થયો કે બાઈબલની દરેક રૂપરેખાની બાબતોને વાંચું! આજ માત્ર જગ્યા હતી, થીલે લખ્યું જ્યાં માનવીય હદ્યભંગને દેવના પ્રેમના સંદર્ભમાં સમજવામાં આવે છે.

તે અદ્ભૂત અઠવાડિયા અનુસર્યા પૃથ્વીના બીજા છેડા પર સાથે મળીને અઠવાડિયાઓ સુધી બાઈબલ વાંચન કરતા. પાના પછી પાના પ્રશ્નોથી હું ભરવા લાગ્યો અને થીલ પોતાના પાળક પાસે અને પોતાના પુસ્તકાલયમાં પોતાના હદ્યના ઊંડાણથી જવાબો શોધ્યી હતી.

પણ મહિનાઓ હોસ્પિટલમાં કર્યા પછી પ્લાસ્ટરને થોડું થોડું કરીને છૂટું

કરવામાં આવતું અને કદરુપો સંકોચાયેલ પગ જોયો અને દોડવાનો આનંદ યાદ કર્યો કે તે મારો ફરી થશે નહિ. મેં મારા પોતાને કોધનો કઠણ મર્મ પકડવાનું શોધું જે આનંદનું એકદમ વિરોધી હતું. જેના વિશે થીલ અને મારા ફાન્સીસ્કન નન વાતો કરતા હતાં.

જેવો હું હરતો ફરતો થયો, મેં દરરોજ સાંજે જમ્બા પછી હોસ્પિટલ મૂકીને દુખાવા સાથે લંગડાતા નજીકની દારુની દુકાન પર જઈને ભાન ભૂલી જતા સુધી પીવા લાગ્યો. નને તે વિશે ક્યારેય કહ્યું નહિ. સીધે સીધું તો નહિ જ. પણ જે દિવસે હું મારા ઘર તરફ રવાના થવાનો હતો તેના આગલા દિવસે મારી મનપસંદ નન, સીસ્ટર પેટ્રિસ ખુરશી લઈને મારા ખાટલા આગળ બેઠી.

“એન્ની, મારે તને એક વાર્તા કહેવી છે. શું તું જાણે છે કે સ્થાનિક લોકો જંગલમાં વાંદરા કેવી રીતે પકે છે?”

મારો ચલેરો વાંદરાની વાર્તાઓના વિચારો કરવા લાગ્યો. “ના, મને કહો.”

“સાંનું” તું જોઈ શકે છે કે સ્થાનિક લોકો જાણે છે કે વાંદરાને જે જોઈએ, તો તે ક્યારેય જતું કરતા નથી ચાહે તેઓની સ્વતંત્રતા કેમ જતી ન રહે. તેથી અહિયા તેઓ શું કરે છે. તેઓ એક નારિયેલ લે છે. અને તેમાં એક છેડે કાંણું પાડે છે એટલું મોટું કે વાંદરાનો પંજો તેમાં જઈ શકે. પછી તેઓ તેમાં લીસ્સા કાંકરા ભરે છે અને જાડીઓમાં જાળ લઈને રાહ જુએ છે.

“વહેલા કે મોડા જજાસુ વાંદરો તેની પાસે આવે છે. તે એ નારિયેલની કાછલી લે છે અને ખડુખડાટ કરે છે. તે અંદર ડોકીયું કરે છે અને છેલ્લે પોતાનો પંજો કાણાંમાં નાખે છે. અને તેનો સ્પર્શ અનુભવે છે ત્યાં સુધીકે તેના પંજામાં તે કાંકરા પકડી લે. પણ જ્યારે તે પંજો બહાર કાઢવાનો પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે તે નીકળતો નથી જ્યાં સુધી તે પોતાની મુદ્દી ખોલી ન હે. એન્ની વાંદરું ક્યારેય એ જવા નહિ દે જ્યાં સુધી એ વિચારે છે કે તે એક ઈનામ છે. દુનિયામાં આવી રીતે વર્તનાર વ્યક્તિને પકડવી સૌથી સરળ બાબત છે.

સીસ્ટર પેટ્રિસ ઉભા થયા અને ટેબલ પાસે ખુરશી પાછી મૂકી તે રોકાઈ ગયાને સીધું જ મારી આંખોમાં જોયું.

“એન્દ્રયુ, શું તેં કંઈ પકડી રાખ્યું છે?” એવું કંઈ કે જે તારી પોતાની સ્વતંત્રતાથી તને પાછું રાખતું હોય?

અને તે જતા રહ્યાં.

હું સંપૂર્ણપણે સમજ ગયો કે તમનો કહેવાનો શો અર્થ હતો. હું એ પણ

જાણતો હતો કે તેનું ભાષણ મારી માટે નહતું. બીજો દિવસ કે જેમાં બે મોટી બાબત થવાની હતી : એ મારી એકવીસમી વર્ષગાંઠ હતી અને હોસ્પિટલનું વહાણ ઘર તરફ રવાના થવાનું હતું. તેની ઊજવણી કરવા સર્વ અતિજીવી જેઓ ચાલી શકતા હોય અથવા ઠેકડા મારતા હોય તેવા ટુકડીના માણસોને હું જ્યારે ઈન્ડોનેશિયા ત્રણ વર્ષ પહેલા આચ્છો ત્યારના તથા બીજા અન્યોને સાથે બોલાવ્યા. બધા મળીને અમે આઈ લોકો હતાં. અમારો ભવ્ય સમય રહ્યો હતો. અમે જુદા જુદા અવાજો કાઢતા, બૂમો પાડતા, યુદ્ધમાં જઈ ચઢ્યા હોય તેમ પીધું.

એક તોફાની રાત

“એન્ડ્રયુ! ” જેલજે નાના પુલ પરથી દોડતી દોડતી આવીને મને ભેટી પડી તે પાછી ફરીને બૂમો પાડવા લાગ્યો. “માર્તજે! જઈને પિતાજીને બોલાવ! તેમને કહે કે એન્ડી ઘરે આવી ગયો છે!”

જેતજેતામાં ઘર આગળનો નાનો બગીયો ભરાઈ ગયો. માર્તજે પિતાજીને બોલાવે તે પહેલા દોડીને આવીને મને ચૂંભી. બેન અને તેની વેવિશાળી સ્ત્રી હાજર હતાં. તેઓ લગ્ન કરવાની રાહ જોતા હતાં, તેઓએ મને કહ્યું કે જ્યાં સુધી તું લગ્નમાં હાજરી ન આપે ત્યાં સુધી તેઓ લગ્ન નહિ કરે. એરી, જેલજેનો નવા લગ્ન કરેલ પતિ પણ અમારી સાથે જોડાયો. મારો નાનો ભાઈ કર્ણિલિયસે મારી નાખવાનો હોય તેમ મારી સાથે હસ્તધૂનન કર્યું. તે મારી ઘોરી ઉપરથી નજર હટાવતો નહતો અને મને ખબર છે કે તે વિચારતો હતો કે મને કેટલું ભયંકર વાગ્યું હશે. ભેટવું અને ચૂંભીઓ કરવાની વચ્ચે, પિતાજી ધરમાંથી ટ્રસણાતી ચાલ સાથે આવ્યા, હવે તેઓ થોડા લંગડાતા હતાં, તેમની ભૂરી આંખો જાંખી થઈ હતી. “ એન્ડ્રયુ છોકરા! સારું! તને ઘરે જોઈને આનંદ થયો! ” પિતાજીનો અવાજ પહેલા જેવો જ મોટો હતો.

“જ્યારે તું જવા માગો ત્યારે, એન્ડ્રયુ” માર્તજેએ કહ્યું પ્રથમ સરભરા પૂરી થયા પછી “હું તને માની કબરે લઈ જઈશ.”

મેં કહ્યું કે હું તો અત્યારે જ જવા માગીશ. કબ્રસ્તાન અમારા ઘરેથી ફક્ત પાંચસો વાર દૂર હતું પણ તેટલું અંતર ચાલવા માટે પણ મારે પિતાજીની સાયકલ ઉછી લેવી પડી, પછી મારો પગ તેની ઉપર નાખ્યો સીટ પર અડધો બેઠો થોડી ચલાવું અને થોડું ચાલું.

“આ બહુ ખરાબ છે, તો પછી?” માર્તિજેએ કહ્યું.

“તેઓ વિચારી શકતા ન હતા કે હું ફરીથી ક્યારેય ચાલી શકીશ.”

માની કબર ઉપરની જમીન પૂરી રીતે ઠરી પણ ન હતી. કબર પરની જમીન ઉપર તાજા લાલકૂલો ઉંઘા હતાં. પછી હું અને માર્તિજી શાંત થઈને ઘરે પાછા ફર્યા.

એ રાતે, અંધારું થઈ ગયા પછી મેં જાહેર કર્યું કે હું વિચારું હું કે હું ચાલવા જવાનો પ્રયત્ન કરીશ. કોઈ પણ મારી સાથે આવવા તૈયાર થયું નહિએ : દરેક વ્યક્તિ જાણતી હતી કે હું શું કરવાનું ઈચ્છા હું. મેં ફરીથી સાયકલ બહાર કાઢી તેની ઉપર ફૂદકો મારીને બેસી ગયો અને રસ્તે હંકારી મૂકી. કબ્રસ્તાન ઉપર ચંદ્રનું પૂર્ણ તેજ પ્રકાશથું હતું. કબર શોધવી સરળ હતી. હું જમીન પર બેસી ગયો અને મારી માને મેં છેલ્લા શબ્દો કહ્યાં.

“મા, હું પાછો આવી ગયો હું.” સ્વાભાવિક રીતે વાતો કરતો હતો. “મા, હું તમારું બાઈબલ વાંચું હું. શરૂઆતમાં વાંચ્યું ન હતું, પણ હવે વાંચું હું.” લાંબી શાંતિ છવાયેલી હતી.

“મા, હવે હું શું કરવાનો હું ?” હું સો વાર પણ હુંખાવા વગર ચાલી શકતો નથી અને મારે રોકાવું પડે છે. તું જાણે છે કે હું લુહારી કામમાં સારો નથી. ત્યાં હોસ્પિટલમાં પુનર્વસનનું કેન્દ્ર હતું. પણ હું ત્યાં શું શીખી શકું? મા, હું બહુ જ પોતાને નકારો અનુભવું હું, અને દોષિત અનુભવું હું. જે જીવન હું ત્યાં જીવ્યો તે માટે દોષ અનુભવું હું. મને જવાબ આપો મા.

પણ કોઈ જવાબ આવ્યો નહિએ. ઠરી રાતે મને ઢાંકી દીધો, કબરને અને જે કંઈ કબ્રસ્તાનમાં હતું તે બધાને ઢાંકી દીધા : જેઓ મરેલા હતા અને અર્ધમરેલા હતા. અડધો કલાક પછી મેં ભૂતકાળમાં જવાનું મૂકી દીધું. હું ઘરે પાછો ફર્યો.

જેલતજે રસોડાના ટેબલ ઉપર બેસીને સીવતી રહી. “અમે વાતો કરતા હતા તું ક્યાં સૂઈ શકીશ, અન્દ્રયુ,” ઉપર જોતા તેણે કહ્યું “શું તું સીડીઓ ચઢીને ઉપર જઈ શકીશ ?”

મેં મારા માથાની ઉપરના ભાગમાં છત પર કાણું જોયું : પછી મેં સીડી પર મારો પ્રબળ હુમલો કર્યો. એક સમયે એક પગથિયું ચઠયો મારો સારો પગ પહેલા આગળ ધર્યો, તેની પાછળ બીજો પગ ફસાદિયો. દુખાવાને લિધે મારા કપાળ પરથી

પરસેવો થયો, પણ મારું મોહું બીજાઓથી ધૂપાવ્યું કે તેઓ જોઈ શકે નહિ. મારું જૂનું બિદ્ધાનું મારી રાહ જોતું હતું, સ્વચ્છ ચાદર આમંત્રાશ આપી રહી હતી. હું ઢાળ પડતી છતને લાંબો સમય જોતો રહ્યો અને આખરે એકવીસ વર્ષના જુવાનની આંખોમાં આંસુ નજીક આવી ગયા હતાં - હું વિચારતો સૂર્ય ગયો કે મારા મહાન સાહસનું શું થયું.

બીજી સવારે મારી એકમાત્ર ઘોડી લઈને ગામની સાથે પુનઃજોડાણમાં આવવા ખોહું ચાલતો ચાલતો બહાર ગયો. જે લોકોને હું મળ્યો હતો તેઓ વિવેકી હતા, પણ તેઓ મૂંજાયેલા લાગતા હતાં. તેઓ મારા ગણવેશને વ્યકૃપાતાથી જોવા લાગ્યા પછી મારા પગને જોતા હતાં. “શું તે તારા પોતાને ઈસ્ટ ઈન્ડિસમાં ઈજા પહોંચાડી કે બીજી કોઈ જગ્યાએ?” તેઓએ પૂછ્યું દેખીતી રીતે હોલેન્ડમાં લડાઈ અપ્રયાલિત હતી - જેમ કે હારી ગયેલા યુદ્ધ હોય તેમ. અત્યાર સુધીમાં તો ઈન્ડોનેશિયા સ્વતંત્ર થઈ ગયું હોવું જોઈએ અને સૌથી સરળ હતું ઢોંગ કરવો, અને અમે હંમેશાં એ જ રીતે કરવાનો ઈરાદો રાખતા હોઈએ છીએ. પાછા ફરતા જૂના સૈનિકોએ મુશ્કેલ બનાવ્યું હતું.

વિચિત્ર કારણને લીધે હું સમજી શકતો ન હતો. જે ઘરે આવીને હું ઊભો રહ્યો હતો તે તો વેટસ્ટ્રાઓનું હતું. તેઓ ઘરે જ હતાં અને કોઝી પીવાનું તેમનું આમંત્રાશ ખુશીથી મેં સ્વીકાર્યું. અને રસોડાના ટેબલે બેઠા હતાં. જ્યારે શ્રી વેટસ્ટ્રાએ મને સુકારનો અથવા સામ્યવાદીએ વિશે મને પૂછ્યું અને છેલ્લે વધુ વ્યક્તિગત પ્રશ્ન.

“જે સાહસની તું એપક્ષા રાખતો હતો, તે શું એ જ હતું, એની?”
મેં નીચું જોયું “ના, ખરેખર એ નહિ,” મેં કહ્યું.

“સારું” તેમણે કહ્યું, “આપણે તેની માટે પ્રાર્થના કરતા રહીશું.”

“સાહસ માટે? મારા માટે?” મને લાગ્યું કે શુસ્સાનો ઊભરો મારી પીઠથી લઈને ડોક સુધી ચઢતો હોય. “જરૂરથી, સાહસ માટે હવે હું સ્વાભાવિક થયો છું. જ્યારે પણ મને તેહું મળણે હું કૂદીને તેને મળવા જઈશ.”

તુરંત જ મને શરમ લાગી. કયા કારણો મેં આ જવાબ આપ્યો? હું ત્યાંથી જતો રહ્યો, મેં મિત્રતા ખરાબ કરી નાખીની લાગણી થઈ.

બીજી કોઈ વ્યક્તિ હોય જેને મળવા હું આતુર હોઉં તો તે કિસ હતાં. તેઓ ઘરે જ મળી ગયા, ઉપલા માળે પોતાના કક્ષમાં પુસ્તકોના ઢગલા ઉપર ઝૂકેલા. લંબાઈને શુભેચ્છા પાઠવ્યા પછી, એક પુસ્તક મેં લીધું અને આશ્રય થયું કે તે તો ઈશ્વરવિદ્યાનો વિવરણ ગ્રંથ હતો.

“આ શું છે?” મેં પૂછ્યું.

કિસે પુસ્તક મારા હાથમાંથી લીધું. મેં નિર્ણય કર્યો છે કે હું મારા જીવન સાથે શું કરવાનો છું.

“તમે ભાગ્યશાળી છો તે શું હતું?” મેં પૂછ્યું તેઓ મને જવાબ આપવાના હતાં તે ભાગ્યેજ વિશ્વાસનીય હતો, તે હું જાણતો હતો.

“મને સેવામાં જવું છે. પાણક વાન્ડરહૂપ મારી મદદ કરી રહ્યાં છે.”

કિસે મને આમળ્યો, મને જેટલું બની શકે તેટલા વિવેકથી હું ત્યાંથી નીકળી ગયો.

ડ્રમની સૈનિક હોસ્પિટલ એક વિશાળ ઈમારત હતી જેમાં સારવાર કેન્દ્ર અનેક ખાટલાવાળો મોટો ખંડ, પુર્વર્વસન શાખાઓ હતાં, પણ તેની મુખ્ય લાક્ષણિકતા એકદમ કંટાળાજનક હતી. હું કસરતોને નાપરસંદ કરતો હતો, હું વ્યવસાયિક શાળાને વિકારતો હતો, પણ જે બાબતને વધુ પડતી ઘૃણા કરતો હતો તે હતું વ્યવસાયિક સારવાર.

અમારે લીસ્સી, ચીકણી માટીમાંથી ઘડા જેવા વાસણ બનાવવાના હતાં. મને તે કયારેય ફાવતું ન હતું. કળા એ હતી કે ચાકડા ઉપર વચ્ચે ભીની ચીકણી માટીનો લોંદો મૂકવામાં આવે પછી તેને ગોળગોળ ફેરવવામાં આવે, ત્યાર પછી તે ગોળ લોંદાને ઉપયોગી આકાર આપવાનો હોય. કોઈક રીતે તેનું મથુર કેન્દ્ર મને મળતું ન હતું. તે એટલું બધું નાસીપાસ કરનારું હતું કે એકથી વધુ પ્રસંગે મેં માટીનો લોંદો લઈને દિવાલ પર જોરથી ફેંકી માર્યો હતો.

પહેલા અઠવાડિયાના રજાના દિવસે હું થીલને મળવા ગયો. ગોરકમની બસમાં બેઠા પછી હું મારા પોતાને કહેતો રહ્યો હતો કે મને યાદ છે તેટલી સુંદર હવે તે નહિ હોય. અને પછી મેં દરવાજામાંથી તેના પિતાની દુકાનમાં તોકીયું કર્યું અને તે ત્યાં હાજર હતી. તેની આંખો કાળી હતી. તેની ચામડી દુનિયામાં કોઈની ન હોય તેવી સૌથી ઉજળી હતી. તેના પિતા જોઈ રહ્યાં હતાં તો પણ અમારું હસ્તધનૂન કરતા વધારે સમય ચાલ્યું.

“અન્દ્રયુ, ઘરમાં સ્વાગત છે”

“થીલના પિતા માછલીનું ત્રાજવું પહેરેલ ઓપરન ઉપર સાફ કરતા કરતા આવ્યા. તેમણે મારો હાથ મજબૂત રીતે હસ્તધનૂન કર્યો.” “ઈન્દીસ વિશે મને બધું જ જણાવ”

બની શકે તેટલું જલ્દીથી હું થીલને માછલીની દૂર લઈ ગયો. અમે આપી બપોર બેઠા અને ડકડા ઉપર તારના પીપ વિશે વાતો કરતા રહ્યાં, મેં મારા ઘરે પાછા આવવા વિશે જણાવ્યું હતું. જેલજેના પતિ અને બેનના આવનાર

લગ્ન વિશે, પુનર્વસન કેન્દ્ર વિશે જણાવ્યું હતું, માટી સાથે કામ કરવાને હું કેટલું વિક્કારું છું, અને જો કે હું જાણતો હતો કે તે નિરાશ થશે. તો પણ મેં તેને મારા ધાર્મિક જીવન વિશે કહ્યું કે તે મૃત્યુને આરે છે.

થીલ બંદર પર આમ તેમ જોતી રહી. “અને છતાં” તેણે ધીરેથી કહ્યું, “ઈશ્વરે કામ કરવાનું બંધ કર્યું નથી.” એકદમ તે હસવા લાગી “મને લાગે છે કે તું તારી માટીના એક લોંદા જેવો જ લાગે છે. એની ઈશ્વર પાસે તારી માટે એક યોજના છે, અને તે તને તેના કેન્દ્ર સ્થાને પહોંચાડવા માગે છે, અને તું ટાળ્યા કરે છે તથા લથડિયા ખાતો રહે છે.”

તેણે વેરી આંખો મારી તરફ ફેરવી. “તને કેવી રીતે ખબર પડશે? કદાચ તે તને કંઈક અદ્ભૂત બનાવવાની ઈચ્છા રાખે છે !”

મારી આંખો જૂદી અને મેં સીગારેટની ચુસકીમાં ખૂબ રસ હોય, તેમ ઢોંગ કર્યો હું પીપની વિરુદ્ધ કચડાઈ રહ્યો હતો.

“ઉદાહરણ રીતે શાના જેવું ?” મેં કહ્યું

થીલે અરુચિ સાથે સીગારેટની અણી ઉપર જોયું કે જે મેં ઉકાની આસપાસ વિખેર્યું હતું. “રાખદાનીની જેમ” તેણે ટૂંકમાં કહ્યું, “તું કેટલી સ્થિતિ પીએ છે, એની ?”

“હું રોજની ત્રણ પેકેટ ફૂદી જાઉં છું. મને ખબર નથી.” મેં કહ્યું

“સારું, તેને લીધે તને કફ ખાંસી થયા છે. મને લાગે છે કે તારી માટે તે સારું નથી.”

“મારા સુધારા માટેની ભરપૂર યોજના તારી પાસે ખૂબ છે, શું તેવું નથી?” મારો કહેવાનો અર્થ એ નથી. હું હંમેશાં બધી બાબતો કેમ નાશ કરી કાઢું છું? એકદમ જ હું મારા પોતાને બધાથી દૂર અનુભવવા લાગ્યો - થીલને પણ એવું થયું. તેને સમજ ન હતી કે પગના દુખાવાનો ભય દૂર કરવા કસીને હોઠીનું ચુંબન કરવું અથવા કોઈ રૂની સાર્વજનિક બસમાં સીટ ઉપરથી ઊતી થાય અને તેનું સ્થાન ગ્રહણ કરવું એવું જ કંઈક હતું. હું થીલને બપોરે મૂડીને ચાલ્યો ગયો એ જાણીને કે મેં જે કહ્યું તે કહેવાનો મારો આશય ન હતો અને એમાંનું મેં કશ્યું જ કર્યું ન હતું.

કોઈએ મને ધર્મ વિશે ફરી કહ્યું હોય તેના બે મહિના પહેલા કોઈક મને કહ્યું હતું અને તે થીલ ન હતી પણ બીજી એક સુંદર છોકરી હતી.

તે અડધી સવારનો સુસુવાટો મારતો દિવસ સાએમ્બર ૧૯૪૮નો હતો. અમે સવારની કસરત પછી અમારા બિધાનાઓ પર વાંચતા અને પત્ર લખતા બેઠા હતાં. ત્યારે એક મુલાકાતીની પજવણી પછી નર્સ આવી હતી. વીસ છોકરાઓના મોઢાથી ધીમી સીટી સાંભળી તાં સુધી મેં કોઈ ધ્યાન આપ્યું ન હતું. મેં ઉતાવળે

જોયું. દરવાજે ઊભી હતી, મુંઝામેલી પણ ખુશ અતિ ગોરી હતી.

મારા પડોશીના ખાતલવાવાળો પાયર ધીમેથી બોટ્યો, “ખબર નથી”

છોકરીએ બોલવાનું શરૂ કર્યું, “હું તમારો વધુ સમય નહિ લઉં, મારે એટલું જ પૂછવું છે, તમે બધા આજ રાતની ટેન્ટની સંગતમાં તમારે જોડાવાનું છે ત્યાં ઘણું બધું મનોરંજન થશે...”

“કેવા પ્રકારનું ?” કોઈકે બૂમ પાડી.

“...અને અહીંથી સાત વાગે ઉપરી જશે, હું આશા રાખું છું કે તમે બધા જ આવી શકશો...”

છોકરાઓ ઉગ્રતામાં સરકી ગયા, અતિશય અભિવાદન સાથે ફરી એકવાર ફરી એકવારની બૂમો પાડવા લાગ્યા! જેમ છોકરી પાછી જતી હતી. પણ જ્યારે સાત વાગવા આવ્યા અમારામાંના દરેક મોહું ધસીને ધોઈને વાળમાં દ્રવ્ય નાખીને કડક કરીને પરસાળમાં રાહ જોતા હતાં. પાયર અને હું હોરોળમાં પ્રથમ હતાં. અમે ખૂબ ખુશ હતાં. તેનું કારણ એ ન હતું કે અમે એક રાત હોસ્પિટલથી દૂર હોઈશું પણ કારણ એ હતું કે પાયર છટકીને ગામમાં ફરીને શું મનોરંજન હશે તેનો જવાબ લઈ આવ્યો હતો. ત્યાં સુધીમાં બસ ટેન્ટના મેદાનમાં અમને લઈ પહોંચી ત્યારે અમારી બોટલ અડવી થઈ હતી. અમે ટેન્ટના છેવાડે જઈને બેસીને આખી બોટલ પૂરી કરી કાઢી.

મોટાભાગના છોકરાઓએ વિચાર્યું કે અમારા હાવાભાવ રમૂજક છે. જાગૃતિની સભાઓ રાખનારાઓને એવું ન લાગ્યું. આખરે રમૂજ દેખાવનો માણસ તેનો ચહેરો પાતળો અને આંખો ઊરી ઊતરેલી - પ્રકારનો વ્યક્તિ જેને જોતા જ હું નાપસંદ કરું - તેણે માઈક લઈને જાહેર કર્યું કે સભાજનોમાં એવી બે વ્યક્તિ છે જે પરાકમોથી બંધનમાં છે. તેઓ નિયંત્રણ કરી શકતા નથી.

અને પછી પોતાની આંખો બંધ કરીને અમારા આત્માઓની તંદુરસ્તી માટે લાંબી કરુણામયી પ્રાર્થના શરૂ કરી. અમારું હસ્તિંદું રોકવાના અમારા પ્રયત્નો કરતાં દુખાવો થયો ત્યાં સુધી હસતા રહ્યાં. પણ છેલ્લે પવિત્ર ગીત ગવાયું, તેણે અમને કહ્યું, “આપણા ભાઈઓ જેની ઉપર અન્ય આત્માઓએ કબજો લીધો છે,” અમે વધુ રોકી શક્યા નહિ. અમે લાંબા ડૂસકા ભરવા લાગ્યા, અમે રાડો પાડવા લાગ્યા, તેમણે જોયું કે આગળ પ્રાર્થના કરવી અશક્ય થયું, ત્યારે તે વ્યક્તિએ ગાયકવૃદ્ધને ગાવાનું કહ્યું, તેમણે જે ગીત પસંદ કર્યું હતું તે હતું, “મારા લોકોને જવા દે”

જડપથી સભાજનો ગીતનો ટેક ગાવામાં જોડાઈ ગયા. “મારા લોકને જવા દે....” ફરીથીને ફરીથી શબ્દોના મોટા ટેન્ટમાં પડવા પડવા લાગ્યા.

સંગત પૂર્ણ થઈ, સૈનિકોની ટુકડી બસની અંદર રાહ જોતી હતી. પણ મારા મગજમાં ગીતના શબ્દો ફરીથી ગવાતા રહ્યાં હતાં. “તેમને જવા દો....., મને જવા દો.”

ચોક્કસ, એ મૂર્ખતા છે, એ સાદું ગીત સૂચન કરવું - ગીત જે મગજમાં દસી ગયું જેને ગાઈ ન શક્યા - તે પ્રાર્થના બની શકે અને ઈશ્વર તેને માન આપેશે.

અને છતાં બીજા જ દિવસે કંટાળાજનક વ્યવસાયિક શિક્ષણ વર્ગમાં એક વિચિત્ર બાબત બની.

એ હડિકિત છતાં મારી પાસે મોટી સંભાવના હતી, પણ હું મારા ચાકડા પર કંઈ ભૂલ કરતો ન હતો, મેં ચાકડા ઉપર ભીનો લોંધો લઈને ગોઠવ્યો, મેં ધીરેથી તેનું કેન્દ્ર શોધ્યું, મારા પગો પણ ધીરેથી કામ કરવા લાગ્યા. મારી આંગળીઓ નીચે એ વાસણ તૈયાર થઈ ગયું.

માની ન શકાય, મેં ફરી બીજો માટીનો લોંધો લઈને ચાકડા પર મૂક્યો, ફરીથી મુશ્કેલી વગર આકાર સાથે વાસણ તૈયાર થયું, તે ઘાટને સરખાવતા મનમાં વિચારવા લાગ્યો.

એ દિવસે અધિત્તિત બાબત તેનાથી વિશેષ બની. બપોર દરમ્યાન અમને જે સામયિક આપવામાં આવતું હતું તે હું પાના ફેરવીને જોતો હતો, ત્યારે અચાનક હું બાઈબલ તરફ ગયો જે મેં મારા રાનીમાં બતીના ટેબલ ઉપર મારી માની યાદમાં મૂક્યું હતું. જ્યારથી હું હોલેન્ડ આવ્યો ત્યારથી મેં તે વાંચ્યું ન હતું. પણ એ બપોરે મેં અચાનક વાંચવાનું શરૂ કરી કાઢ્યું અને મારા આશ્રમ વચ્ચે મને સમજ પડવા લાગી જે ફકરાઓ મારી માટે કોયાં સમાન હતાં તેમાં પહેલા હું સંધર્ભ કરતો હતો હવે હું તેને ઝડપી વણી લઈ શકતો હતો. બીજો પિરિયડ આવે ત્યાં સુધી મેં સંંગ વાંચ્યું, અને બપોરની ચા વખતે બીજી વખત વાંચ્યું.

એક અઠવાડિયા પછી પણ હું બાઈબલ પચાવતો રહ્યો જયારે હોસ્પીટલે મને કંદું કે તમે લાંબી રજાઓ માટે ધરે જઈ શકો છો. મેં ત્યાં પણ વાંચ્યું, કલાકો સુધી વાંચીને અંતે મારા ખાટલાના ખાનામાં તેને મૂકી દેતો. જેલજે મારી માટે સૂપ લઈ આવતી અને જોતી કે હું બરાબર હું, પછી એકપણ શબ્દ ઉચ્ચાર્યા વગર પાછી નીચે ઉત્તરી જતી.

મને શું થઈ રહ્યું હતું ?

અને પછી ચર્ચમાં જવાની શરૂઆત થઈ ગઈ. હું જે ક્યારેય ચર્ચમાં જતો નહિ, હવે નિયમિત જવાનું શરૂ કર્યું કે આખા ગામે તેની નોંધ લીધી : માત્ર રવિવારે સવારે જ નહિ. પણ રવિવારે સાંજે અને મધ્ય અઠવાડિયાની બુધવારની પણ ભજનસેવામાં હાજર રહેતો નવેમ્બર ૧૯૪૮માં બધી વિધિ પતાવીને મને લશ્કરમાંથી

મુક્ત કર્યો. મને અડધું વળતર મળ્યું તેમાંથી હું નવી સાયકલ લાવ્યો અને સાજા પગ સાથે ખરાબ પગ સાથે ગોઠવીને સાયકલ ચલાવતો હતો. હાલ પણ દુખાવા વગર પગલું ભરી શકતો ન હતો, પણ મારી નીચે સાયકલ હોવાથી તકલીફ ઓછી પડતી હતી. હવે મેં પડોશી નગરમાં પણ ચર્ચની ભજનસેવામાં ભાગ લેવાનું શરૂ કર્યું. સોમવારે હું અલ્કમારની સાલ્વેશન આર્મની ભજનસેવામાં હાજરી આપતો. મંગળવારે હું સાયકલ લઈને બેએસ્ટની ભજનસેવામાં છેક આમસ્ટરડેમ સુધી જતો હતો. રોજ રાતે મને કોઈને કોઈ સંગત મળી જતી હતી. દરેક સભામાં પ્રચારક શું કહે છે તેની કાળજીપૂર્વક નોંધ લેતો હતો અને પછી બીજી સવારે બાઈબલના ફકરાને ઘાનથી જોતો હતો. એ ચકાસતો કે તેમણે જે કંઈ કહ્યું છે તે શું તેમાં છે.

“એન્ર્યુ !” માર્ટજે સીડી ચઢીને ઉપર આવી, ચાના પ્યાલાનું સમતોલન જાળવતા. “એન્ર્યુ, શું હું તારી સાથે ખુલીને વાત કરી શકું ?”

હું બેસી ગયો. “ચોક્કસ માર્ટજે”

હું હસ્યો “ હું ઈચ્છુ હું કે હું જાણતો હોઉં !”

“ અમે ચિંતા કર્યા વગર રહી શકતા નથી. એન્ની પિતાજી પણ ચિંતિત છે. તે કહે છે - ” તે રોકાઈ ગઈ કે આશ્વર્ય સાથે કે કેટલું બધું કહું. “ પિતાજી કહે છે એ છીપનો ઢગલો છે ” અને એ કહેતાની સાથે તે ઝડપથી સીડી ઉત્તરી ગઈ.

તેણે જે કહ્યું તેની પર હું વિચાર કરવા લાગ્યો. શું હું ધાર્મિક ધેલો બનવાના જેખમમાં હું ? મેં એવા માણસો વિશે સાંભળ્યું છે કે તેઓ ગાંડા થઈ ગયા અને જેઓ મળો તેમને તેઓ બાઈબલની કલમો કહેતા રહેતા હતાં. શું હું પણ તેમના જેવો બનવાનો હું ?

તો પણ મારી વિચિત્ર આંતરિક પડતી ફરજે મને આગળ વધાર્યો, ચર્ચથી ચર્ચ જતો, અભ્યાસ કરતો, સાંભળતો, ગ્રહણ કરતો. પાયરે મને એક વખત લાયું મને સારી જૂની રીતે પીવાની જીજાસા માટે મળવાનું કહેતો હતો, પણ મેં તેના પત્રનો જવાબ આપ્યો નહિ. હું આપવા માગતો હતો, પણ હું તે અઠવાડિયા દરમ્યાન હડસન ટેલરની જીવન ચરિત્રમાં વ્યસ્ત થઈ ગયો હતો.

અને બીજી બાજુ મેં મારો વધુ પડતો સમય કિસ સાથે, મારા જૂના શિક્ષક મીસ મિકલ સાથે અને વેટસ્ટ્રો સાથે અને સૌથી વધુ સમય થીલ સાથે પસાર કર્યો. દર અઠવાડિયે હું ગોરકુમ સાયકલ લઈને થીલ સાથે વાત કરવા જતો હતો. જે બાબતો મેં વાંચી અને સાંભળી હોય તે જણાવતો હતો. હવે તક ઉપર બેસવું ઢારીને કારણે મુશ્કેલ હતું. તેથી અમે માછલીની દુકાનને વ્યવસ્થિત કરીને ગ્રાહકોની વચ્ચે વાતો કરતા હતાં.

પ્રથમ તો મારી સાથે જે બનતું હતું તેનાથી થીલને રોમાંચ થતો હતો. પણ

જેમજેમ અઠવાડિયા પદ્ધી મહિનાઓ થવા લાગ્યા અને હું મારા ચર્ચમાં જવાની રેજ ગતિમાં ચાલું રહ્યો ત્યારે તેને કંઈક સમજ પડવા લાગ્યી. “તારે પોતાને સળગાવી દેવાનો નથી. એન્ની,” તેણે કહ્યું, “શું તને નથી લાગતું કે તારે થોડી ઝડપ ઓછી કરવી જોઈએ? બીજા પ્રકારની પણ પુસ્તકો તું વાંચ અવારનવાર ફિલ્મ જોવા પણ જા.”

મને કશાની પડી ન હતી. દુનિયામાં મને બીજી કોઈ બાબતમાં રસ ન હતો. સિવાય મારી શોધની આશ્રયસભર મુસાફરી જેના માટે હું નિકળી પડ્યો હતો. સમાયાંતરે થીલ મને કોઈ નોકરી મળી તે વિશે પૂછીતી હતી. આ ગંભીર સમસ્યા છે. દેખીતી રીતે જ્યાં સુધી મને નોકરી ન હોય તો થીલને હું લાંબા સમયનું સપનું તેના માટે અને મારા માટે હતું તેના વિશે સૂચન હું કરી ન શકું. હું ઝડપથી નોકરીની શોધ કરવા લાગ્યો.

મને એક નોકરી મળે તે પહેલા એક નાની નાજુક ઘટના બની જેણે મારા જીવનને એક વર્ષ પહેલા ગોળી વાગીને મારા હાડકાને સનાયુને ચીરી કાઢવા હતાં તેના કરતા વધુ અસરકારક રીતે મૂળમાંથી બદલી નાખ્યું. તે હતી તોફાની રાત જે ભયંકર ઠંડી ૧૮૫૦માં પડી. હું મારા બિધાનામાં હતો. હિમવર્ષા કુદરતી ખાબોચિયા ઉપર થઈને વરસવા લાગી તે માત્ર હોલેન્ડમાં મધ્ય જ્ઞાન્યુઆરીમાં થાય. મેં મારા પોતાને ઓફવાનામાં પૂરેપૂરો ઢાંકી દીધો. જાણતો હતો કે બહાર હિમવર્ષાનું વાવાજોહું જમીન સ્તરેથી થઈ રહ્યું હતું. તે હવામાં ઘણા અવાજો આવતા હતાં. મેં સીસ્ટર પેટ્રીસનો અવાજ સાંભળ્યો. “વાંદરો ક્યારેય જવા દેશે નહિ....” મેં મોટા ટેન્ટ નીચેનું ગીત સાંભળ્યું. “મારા લોકને જવા દે....”

એવું શું છે જેનાથી હું જકડાઈ રહ્યો છું? એવું શું છે જે મને જકડી રાખે છે? મારી અને સ્વતંત્રતાની વચ્ચે શું છે?

ઘરના બધા જ લોકો ઊંઘતા હતા. હું સીધો સૂતો મારા હાથ માથા નીચે મૂક્યા, અંધારી છત તરફ જોતો હતો અને અચાનક, એકદમ ધીરેથી મેં મારા અહમને જવા દીધો. હવામાં નવા ગીત સાથે મને કહેતી હતી કે મૂર્ખ ન બનીશ, મેં મારા પોતાને ઈશ્વર તરફ ફેરવી દીધો - જૂનું બહાર, નવું અંદર, અને સાહસ. મારી પ્રાર્થનામાં એટલો વિશ્વાસ ન હતો. મેં માત્ર એટલું જ કહ્યું, “પ્રભુ, જો તું ઈચ્છે તો મને માર્ગ બતાવ. હું તને અનુસરીશ. આમેન.”

એ તો એકદમ સરળ હતું.

૫

“હા” નાં પગલાં

એ રાતે મારી ઉપર ચીચયારી કરતાં, ઠીનાં તોફાનના અવાજ સાથે હું ઊંઘવા જતો રહ્યો. જીજાસું હોવા હતાં સ્વભયાવના સર્વ ટુકડા મેં ફેંકી દીધા, મેં જાહી ન હતી તેવી સુરક્ષા હું અનુભવવા લાગ્યો.

મારી અંદર ઉભરાતા આનંદના ઝરા સાથે હું સવારે જાગ્યો, કે મારે કોઈકને કહેવું જોઈએ. હું મારા કુટુંબને કહી શકતો ન હતો કેમ કે તેઓ મારી માટે ઘણી ચિંતા કરી ચૂક્યા હતાં. તેથી હું વેટસ્ટ્રો અને ડિસ પાસે ગયો.

વેટસ્ટ્રો એકદમ સમજ ગયા. “ પ્રભુની સ્તુતિ થાઓ ! ” ફિલિપ વેટસ્ટ્રો બૂમ પાડી ઉઠ્યા.

શબ્દસમૂહે મને વ્યાકુળ કર્યો, પણ તેના ઊદ્ગારે મારા મનને હુંસ આપી. વેટસ્ટ્રોને લાગ્યું નહિ કે મેં કંઈ વિચિત્ર અને અસ્વાભાવિક કર્યું હોય. તેમણે “નવો જન્મ ” જેવા શબ્દોનો ઉપયોગ કર્યો, પણ વિલક્ષણ ભાષાને લીધે મને વિચાર આવ્યો કે મેં લાંબી મુસાફરીનો પંથ પકડી લીધો છે.

જ્યારે ડિસને પણ મેં જણાવ્યું, તેમણે પણ અનુભવને તુરંત જ ઓળખી લીધો. તે પોતાના ટેબલે બેઠા હતાં, આસપાસ અનિવાર્ય પુસ્તકો હતાં, તેમણે મારી સામે હું નિષ્ણાંત હોઉં તે પ્રમાણે દાસ્તિ કરી. “ આ છે નામ જે તને થયું છે ” તેમણે

કહ્યું પ્રતિબંધિત પુસ્તક જોતા તેને થપથપાવતા, “ આને કટોકટીનું રૂપાંતર મને તેમાં રસ છે, એન્દ્રયું એ જોવા કે ઊંડાજથી સહકાર અનુસરતો હોય.”

મારા આશ્ર્ય વચ્ચે જ્યારે હું થીલને મળવા ગયો તો તે બીજાઓ જેટલી પ્રસન્ન ન લાગ્યી. તેણે પૂછ્યું, શું આ પ્રકારની બાબતો લોકો વિશાળ સંમેલનોમાં કરતા નથી?

બિચારી થીલને, પહેલો ઝટકો મળ્યો હતો તેના કરતા પણ મોટો ઝટકો તેને મળવાનો હતો. થોડા અઠવાહિયા પછી - ૧૯૫૦ની વસંતત્રણતુની શરૂઆતમાં - હું કિસ પાસે આમસ્ટરડેમમાં એક પ્રયાત ઉચ્ચ સુવાર્તિકને સાંભળવા ગયો, તેનું નામ હતું આર્ન ડેનકર. ભાષજાના અંત સુધી શ્રી ડેનકરે પોતાને જ અવરોધ્યા હતાં.

“મિત્રો” તેમણે કહ્યું. “આખી રાત મને લાગજી થતી હતી કે આ સંગતમાં કંઈક ખાસ થવાનું છે. પ્રેક્ષકોમાંથી કોઈક છે જે પોતાને મિશન ક્ષેત્ર માટે મને સૌંપાઈ જવાનું છે.”

મને લાગ્યું કે નાટક છે તેણે પ્રેક્ષકોની વચ્ચે અહિયા કોઈ માણસ પહેલેથી બેસાડ્યો હશે જે હવે ફૂટીને દોડતો સામે આવશે એ સાંજમાં થોંકું ભાવુક વાતાવરણ ઊભું કરશે. પણ શ્રી ડેનકર પ્રેક્ષકોને ધારીને જોવાનું ચાલુ રાખ્યું.

સંગતની અંદર આખા ખંડમાં શાંતિ છવાઈ ગઈ પણ તેમનું જોવું વધુ કઠોર બન્યું. કિસને પણ એવું લાગ્યું. “મને આવી બાબતો પ્રત્યે ઘૃણા છે” તે બબજ્યો. “ચાલો અહીંથી ચાલ્યા જઈએ!”

અમે બેઠેલા તે હરોળના છેડે ઊભા થઈને પહોંચ્યા. બધા જ અમારી તરફ જોવા લાગ્યા. અમે બન્ને પાછા બેસી ગયા.

“ સાંનું” છેલ્લે શ્રી ડેનકરે કહ્યું, “ ઈશ્વર જાણે છે કે આટલામાં તે કોણ છે. તે એ વ્યક્તિને જાણે છે જેની માટે એ નિરંતર જોખમનું અને મુશ્કેલીઓનું જીવન રાહ જોઈ રહ્યું છે. મને લાગે છે કે તે વ્યક્તિ જુવાન છે એ જુવાન છે.”

હવે ખંડના બધા જ લોકો પાછળ અને આસપાસ વળીને નિરિક્ષણ કરવા લાગ્યા કે પ્રચારક કોના વિશે કહી રહ્યાં છે. અને પછી તેડાંને આધીન થતા મને સમજ પડી નહિ પણ અમે બન્ને કિસ અને હું અમારા પગો ઉપર ઊભા થઈ ગયા.

“ આહ ! ધા” પ્રચારકે કહ્યું, “તમે છો બે જુવાન માણસો ! અદ્ભૂત ! તમે છોકરાઓ આગળ આવશો ?”

નિસાસો નાંખતા, કિસ અને હું બાંકડાઓની વચ્ચેના રસ્તે સંગત ખંડમાં આગળ જઈને ઘૂંટણે પડ્યાં. જેમ કે અમે કોઈ સ્વખ જોતા હોઈએ, શ્રી ડેનકરની

અમારી માટેની પ્રાર્થના સાંભળી. જ્યારે તે પ્રાર્થના કરતાં હતાં ત્યારે હું વિચારતો હતો કે મારા માટે થીલ શું વિચારશે અને કહેશે કે “ખરેખર એન્દ્રયુ!” તેને ઝટકો લાગશે અને ઠેસ પહોંચશે. “તું ભૂંસાની ચકાસણીમાં જઈ રહ્યો છે, ખરું છે ને?”

પણ આના કરતા પણ ખરાબ રાહ જોતું હતું. પોતાની પ્રાર્થના પૂરી કર્યા પછી પ્રચારકે મને અને ડિસને સભા પછી મળવાનું કહ્યું. અનિષ્ટાથી અનેતે વશીકરણ કરનાર જાણીને અર્ધશંકાએ અમે પાછા રહ્યાં જ્યારે ખંડ ખાલી થઈ ગયો શ્રી ડોનકરે અમારા નામ અમને પૂછ્યાં.

“એન્દ્રયુ અને ડિસ” તેમણે પુનરાવર્તન કર્યું. “સારું છોકરાઓ, તમે તમારી પ્રથમ જવાબદારી માટે તૈયાર છો?” અમને વિરોધ કરવાનો અવસર મળે તે પહેલા પ્રચારક આગળ બોલતા ગયા.

“સારું! હું ઈચ્છું છું કે તમે તમારા પોતાના ગામમાં જાઓ - છોકરાઓ તમે ક્યાંથી આવ્યા છો?”

“વાઈટ”

બંને વાઈટમાંથી આવ્યા છો? શ્રેષ્ઠ ! હું ઈચ્છું છું કે તમે વાઈટમાં પાછા જાઓ અને લશકરી અધિકારીના ઘરની સામે ખુલ્લામાં એક સભા કરો. તમે બાઈબલના નમૂનાને અનુસરશો - ઈસુએ શિષ્યોને “યરુશાલેમથી લઈને સુવાર્તા પ્રચાર” કરવાનું કહ્યું હતું. તેઓએ પ્રચાર તેમના ઘરોથી જ શરૂ કરવાનો હતો....

એક પછી એક શબ્દો મારા મનમાં તોપની જેમ ફૂટવા લાગ્યા હતાં. શું આ માણસ જાણો છે કે તે પોતે શું કહી રહ્યો છે?

“ ઓહ, છોકરાઓ હું તમારી સાથે હોઈશ !” શ્રી ડોનકર આગળ બોલતા રહ્યાં. “ કોઈ બાબત વિશે વિચારવાની જરૂર નથી. એ તો ઉપયોગ થવામાં જ બધું છે. હું પહેલા બોલીશ....”

હું ધ્યાન વગર સાંભળતો હતો તેના બદલે હું યાદ કરતો હતો કે રસ્તા પર પ્રચાર કરનાર પ્રત્યે મને કેટલી ઘૃણા છે. વધુ શબ્દોનો ઢગલો મારી સમજશક્તિમાં થયો.

“ ....તેથી અમે તારીખ નક્કી કરી. વાઈટમાં શનિવારે બપોરે”

“ હા, સાહેબ” મેં કહ્યું, ના પાડવાના ઈરાદ સાથે જ

“અને તું દીકરા?” શ્રી ડોનકરે ડિસને પૂછ્યાં.

“હા, સાહેબ”

ડિસ અને હું નિરવ શાંતિમાં ઘર તરફ બસમાં બેસીને મુસાફરી કરી, બન્ને જણા ગુપ્ત રીતે એક બીજાને આવી સ્થિતિ માટે દોષિત દરાવતા હતાં.

વાઈટની અંદરનો એકપણ આત્મા એ સંગત ચુક્ક્યો ન હતો. અરે ગામના કૂતરાઓ પણ આ કાર્યક્રમમાં આવ્યા હતાં. અમે સુવાર્તિક સાથે ખોખાના બનાવેલા નાના મંચ ઉપર ઊભા હતા અને સમુદ્ર ઉપર પરિચિત ચહેરા જોતા હતાં. અમુક જોઈને હસતા હતાં અને અમુક દાંત પિસતા હતા. વેટસ્ટ્રા અને મીસ મિકલ જેવા થોડાઓએ ઉતેજનમાં માથા હલાવ્યા હતાં.

બીજો અધ્યો કલાક તો સ્વખ જેવો હતો. મને યાદ નથી કે કિસે તથા શ્રી ડોનકરે શું કહ્યું હતું. ને માત્ર એટલું જ યાદ છે કે શ્રી ડોનકરે મારી તરફ વળીને કહ્યું અને રાહ જોતા હતાં. હું આગળ વધ્યો અને ભયાનક શાંતિ મને મળવા આવી. બીજુ પગલું અને હું મંચની ધાર આગળ આવી ગયો અને ઢીલું ત્ય પેન્ટ પહેરેલું તેના લીધે હું ખુશ હતો કે જેણે મારા થરથરતા ધૂંટણો ધૂપાવી દીધા હતાં.

મેં જે બોલવાનું વિચાર્યુ હતું તેમાંનો મને એક પણ શાષ્ટ યાદ ન હતો. તેથી મેં ઈન્ડોનેશિયાનું ગંદુ અને દુષ્પિત ઘર છોડીને આવવાનું જે રીતે થયું તે કહેવા લાગ્યો. અને હું જે હતો તેનો બોજ હું કેવી રીતે ઉદાહિ રહ્યો હતો અને જીવનમાંથી મારે શું જોઈતું હતું તાં સુધી કે એક તોફાની રાતે મેં સર્વ મૂકી દીધું. અને ત્યારથી હું પોતાને કેટલો બધો સ્વતંત્ર અનુભવું છું તે કહ્યું - ત્યાંથી લઈને શ્રી ડોનકરે મને અહિંયા ફસાવી દીધો એ કહેતા કે હું મિશનરી બનવા માગું છું.

“પણ તમે જાણો છો” મારા ગામને મેં કહ્યું, “એ સમયે મને ખૂબ જ આશ્ર્ય થતું હતું....”

થીલ સાથે મેં મારી બીજી તારીખ નક્કી કરી કાઢી હતી. એક છોકરીને કહેવું મુશ્કેલ હોય છે જે તમારી સાથે લંઘ કરવાની આશા રાખતી હોય કે તમે અચાનક જ નિર્ણય કરી લીધો છે કે તમે મિશનરી બનવાના છો. કેવા પ્રકારનું જીવન તમે તેને આપશો? પરિશ્રમ, થોડું મહેનતાણું, કોઈ દૂર જગ્યાએ અસહમત જીવવાની સ્થિતિ.

હું આવા પ્રકારનું જીવન તેને કેવી રીતે સૂચવી શકું. જ્યાં સુધી તે પોતે હૃદય અને આત્માથી આ વિચારને સૌંપાઈ ન હોય?

અને તેથી બીજા અઠવાડિયે મેં મારી મિશનરી બનવાની ચળવળ થીલ વગર શરૂ કરી. મેં તેને એ ક્ષણ વિશે કહ્યું કે જ્યારે સહમતી એ મને સંગતમાં ખાતરી આપી હતી. અને આ પસંદગી માટે ઈશ્વરના હાથ વિશે હું કેટલો ખાતરી સાથે છું તે મેં તેને કહ્યું હતું.

વિચિત્રતા એ હતી કે થીલ માટે માન્યામાં ન આવે, તેવી બાબત સ્વીકારવી

કે મિશનકેત્રના જીવનની કઠોરતા ન હતી પણ એ હકિકત હતી કે એટલા બધા લોકો સામે હું ઊભો થઈને આગળ ચાલતો ગયો.

“એક જગ્યાએ હું શ્રી ડેનકર સાથે સહમત થયો જો કે,” તેણે કહ્યું, “જે જગ્યાએ સેવા શરૂ કરવાની હોય તો તે ઘરેથી જ છે. શા માટે તું વાઈટની આસપાસ નોકરી શોધીને તારું મિશન કેત્ર પ્રથમ અહિંથી જ શરૂ ન કરે? તું જરૂરી શોધી લઈશ કે તું મિશનરી બનવા માટે છે કે નહિં.”

આ કંઈ સમજદારીની વાત થઈ. જો વાઈટ પાસે કોઈ મોટું કારખાનું હોય તો તે અલ્કમારમાં વિશાળ રીંગર્સ ચોકલેટનું હતું. જેલજેનો પતિ એરી તેમાં કામ કરતો હતો અને મેં જ્યારે તેને પૂછ્યું ત્યારે તેણે મને કહ્યું કે ભરતી કરનાર શાખાની અંદર તને સારા પદ ઉપર દફતરમાં નોકરી અપાવી દઈશ.

રાત પહેલા હું નોકરીની અરજી કરવા અલ્કમાર બાઈક ઉપર ગયો. મારે અદ્ભૂત સ્વખન હતું. કારખાનું નિરાશ, નાખુશ લોકોથી ભરપૂર હતું, જેઓએ નોંધ લીધી કે મારી પાસે કંઈક જુદું જ હતું. તેઓ મારી આસપાસ વિટળાઈ ગયા તે રહસ્યની માંગ કરવા લાગ્યા. જ્યારે મેં તેઓને કહ્યું ત્યારે તેમના ચહેરા ઉપર ઊજાસ છવાઈ ગયો. એક સાથે અમે ધૂંટણે પડ્યાં...

મારે જાગવાનું થયું ત્યારે હું ખરેખર દિલગીર થયો.

રીંગર્સની ભરતી દફતર બહાર હું લાકડાની પાટલી પર બેઠો. ચોકલેટની મનભરાય તેવી ખુશ્યુ હવામાં, ભરપૂર અને જાહેર હતી.

“બીજું”

જેટલું બની શકે તેટલું ધીમેથી હું દરવાજથી ચાલવા લાગ્યો કારણકે મેં મારી ધોડી ઘરે મૂકી દીધી હતી. ચાલવું મારી માટે હાલ પણ દુખદાયક હતું પણ-સિવાય કે થાકી ગયો હોઉં - મારા ઘાયલ પગની ધૂંટી પર કૂદા વગર ચાલવાનું શીખી ગયો હતો. કર્મચારી નિયામક તેની સામે અરજી પત્રક જોઈને ધૂરકતા હતાં.

“વૈદકિય સારવાર” તેણે મોટેથી વાંચ્યું. તેણે મને શંકાસ્પદ રીતે જોયું. “તને શું સમસ્યા છે?”

“કંઈ જ નહિં” મેં કહ્યું, મારો ચહેરો લાલ થઈ ગયો. “આહેંયા લોકો જે કંઈ કરે છે તે હું પણ કરી શકુ છું.”

“ઉશ્કેરાઈ જાય તેવો છે તું?”

પણ તેણે મને નોકરી આપી. મારે પેક થઈને ભેગા કરાયેલા ખોખાઓ છેલ્લે ગણવાનાં હતાં. પછી તેમને મોકલવાના ઓરડામાં લઈ જવાના હતાં. એક

સપાટ ચહેરાવાળા છોકરાએ મને પરસાળ તરફના આડાઅવળા રસ્તેથી સીટીઓ પાસે થઈને એક વિશાળ એકત્ર કરવાના ખંડ પાસે લઈ ગયો. તેણે દરવાજાને ધક્કો માર્યો જ્યાં બસો જેટલી છોકરીઓ કમસર ઊન જેવા વાહક પણ્ણમાં ગોઠવાયેલી હતી. તે મને એકની પાસે મૂકીને ચાલ્યો ગયો.

“છોકરીઓ, આ છે એન્ટ્ર્યુ, મજા લુંટજો.”

મારા આશ્રય વચ્ચે, સીટીઓનું સામુદ્દર્યવાદન આ પરિચયને વધાવ્યું હતું. પછી સૂચનાઓની બૂમો સંભળાવવા લાગી. “હે, રુધી, શું એને પસંદ કરીશ?” “જોઈન હું કહી ન શકું.” પછી ભષ અને બાથરુમની વાતો શરૂ થઈ. લશ્કરમાંના મારા વર્ષોમાં આવી ભાષાથી મને તૈયાર કર્યો ન હતો જે મેં તે સવારે સાંભળી હતી.

બામીયુક્ત ચકાસણી કરનારની આગેવાન મને મળી તે ગ્રીતજે નામની છોકરી હતી. તેને પ્રિય વિષય હતો સજ્જાતિય સંબંધ : તેણે મોટેથી મારા વિશે અનુમાન કર્યું કે કંધું પ્રાણી મારામાં જીવનસાથી શોધી શકશે. મારી હાથલારી ભરાઈ ગઈ માટે હું ખૂલ આભારી રહ્યો કે હું અમુક કષણો અહિંથી બચીને સામાન મોકલવાના ખંડમાં પુરુષોની સંગત કરી શકું.

જડપથી, હાથલારી ખાલી થઈ ગઈ અને ફરીથી મારે મોટા ખંડમાં સીટીઓના વિસ્તારમાં જતું પડ્યું. “પ્રભુ, આ ભિશનક્ષેત્ર હોઈ શકે” ખંડની વચ્ચેની બારી પર સમય સાચવનાર પાસે ખોખાઓની રસીદ લઈને જતી વેણાએ વિચાર્યુ. “પણ એ મારું નથી. આ છોકરીઓ સાથે વાત કરવાનું હું ક્યારેય શીખીશ નહિ. તેઓ કોઈ પણ વાત લઈને તેનો બીજો અર્થ કરે છે...”

હું રોકાઈ ગયો. સમય સાચવનારના બૂથમાંથી કાચની બીજા બાજુથી મારી સામે સ્થિત કરનાર હુંફાળી આંખો કે જે મેં ક્યારેય જોઈ ન હતી. તે ઘઉંવર્ણી હતી. ના, તે લીલી હતી અને તે જીવાન હતી. ગોરી, પાતળી અને વીસ વર્ષની પણ ન હતી અને તે માણ ઉપર સૌથી જીવાબદારીનું કામ કરીની હતી. ઓર્ડર પ્રમાણે કામ પૂરું થતું જોવાનું અને કામ પૂરું થયું હોય તેની રસીદો લેવાની. જેવી મારી રસીદ તેને બારીમાંથી આપી કે તેનું સ્થિત હાસ્યમાં ફેરવાઈ ગયું.

“તેમનું ગણકારતો નહિ” તેણે નરમાશથી કહ્યું, “દરેક નવા આવનારને તેઓ આ સારવાર આપે છે. એક અથવા બે ટિવસમાં બીજું કોઈ હશે.”

મારું હૃદય આભારથી ભરાઈ ગયું.

તેણે મને મોકલવા માટેનો નવો ઓર્ડર પોતાની સામેના ટગલામાંથી મને આપ્યો, પણ હું ત્યાં જ તેની સામે જોતો ઊભો રહ્યો. ખંડની અંદર જ્યાં બાકીની સ્ત્રીઓ વધુ પડતા પાઉડરથી તથા હોઠ અને ગાલ રંગીને પોતાને સર્કસની જેમ

તૈયાર કર્યા હતાં. ત્યારે અહિયા આ એક છોકરી કોઈ પણ જાતના પ્રસાધન વગર હતી. માત્ર તેની પોતાની તાજગીબરી જુવાન રંગબેરંગી આંખોની જોડી કે જે ક્યારેય બીજ્ઞવાર એ જ રંગની નહિ હોય તેવી હતી.

જેટલું હું તેને જોતો હતો તેટલી વધુ ખાતરી મને થતી હતી કે મે તેને પહેલા કંઈ જોઈ હતી. પણ સવાલ બેઢંગો લાગતો હતો. અનિચ્છાથી હું પાછો એકત્રની રેખાએ જતો રહ્યો.

કલાકો લાંબા થતા ગયા. મારા પગો ઉપર લાંબા દિવસના અંતે મારી ઘૂંઠી માટે દરેક પગલા હુખદ હતાં. જેમ હું પ્રયત્ન કરવા જાઉ માટે ફૂદવું પડતું શ્રીતજે એ તે જોઈ લીધું.

“શું થયું છે, એન્દી ?” તેણીએ ચીસ પાડી “તું ખાટલા પરથી પરી ગયો હતો ?”

“ઈસ્ટ ઇન્ડિસ” ચૂપ થઈ જાય તે આશા સાથે બોલ્યો.

શ્રીતજેની વિજયની બૂમ આખા ખંડમાં સંભળાઈ. “છોકરીઓ, આપણી સાથે યુદ્ધનો નાયક છે! એન્દી સુકરનો વિશે લોકો જે કહે છે તે શું સાચું છે, એન્દી? શું તેઓ એકદમ જુવાનોને પસંદ કરે છે ?”

અત્યાર સુધીની મેં સૌથી ખરાબ ભૂલ કરી નાખી હતી. દિવસો સુધી - તેઓ માટેની નવીનતાનું મૂલ્ય ખોઈ બેઠો હતો - છોકરીઓએ મને પૂર્વના ઉતેજનાભર્યા જીવન વિશે પ્રશ્નો પૂછ્યા જેની તેઓ કલ્પના કરતા હતાં.

એક કરતા વધુ વખત તેઓના સીધા કંટાળાજનક એક ધાર્યા વાતર્લાપને કારણે નોકરી છોડી દીધી હતી - કાચના વિભાજકની પાછળની સ્મિત કરતી આંખો સિવાય. મારી પાસે આપવાની કોઈ રસીદ ન હોય તો પણ હું ત્યાં જતો હતો. અમુક વખતે રસીદ સાથે મારા તરફથી તેની સાથે ચિંઠી પણ જવા દેતો હતો : “તું આજે ખૂબ સુંદર દેખાય છે.” અથવા “આંધા કલાક પહેલા તું નારાજ હતી. શું કારણ હતું ?” મને આશ્રય થતું કે જે તે વારંવાર સાંભળીને આ વાતોથી તેને કેવું લાગતું હશે. અને તે આવી જગ્યાએ શું કરી રહી છે કોઈક રીતે અને જેટલી હું તેને જાણતો હતો તેને લીધે હંમેશાં હું ભયભીતની લાગણી અનુભવતો હતો.

એક મહિના પહેલા કારખાનામાં કામ કર્યાને લીધે તેને કહેવાની મારી હિંમત થઈ, “મને તારી ચિંતા થાય છે. તું આ ભીડમાં કામ કરવાને ખૂબ નાની છે અને ખૂબ સુંદર પણ છે.”

છોકરી પોતાનું માથું પાછળ કરીને હસવા લાગ્યો. “તેમ ગ્રેમપા” તેણે કહ્યું “કેટલી જૂની તરકીબ છે તારી પાસે !, ખરેખર ” - તે નાની બારી પાસે જૂકી -

“તે ખરાબ ભીડ નથી. મોટા ભાગના લોકોને માત્ર મિત્રો જોઈએ છે અને તેમની પાસે પહોંચવાની બીજી રીતો તેઓ જાણતા નથી” તેણે મારી સામે જોયું એ આશ્રય સાથે કે મારા પર ભરોસો કરવો કે નહિ. “તું જુએ છે” તેણે નરમાશથી કહ્યું, “હું પ્રિસ્તી છું તેથી અહિયા હું કામ કરવા આવી છું.”

હું આશ્રયથી મારા સાથી મિશનરી તરફ જોવા લાગ્યો. અને એકદમ જ મને યાદ આવ્યું કે મેં આ ચહેરાને ક્યાં જોયો હતો. સૈનિક હોસ્પિટલામાં! આ એ જ છોકરી છે જેણે અમને ટેન્ટની સંગતમાં આવવાનું આમંત્રણ આપ્યું હતું. અને એજ જ્યાં હતી જ્યાં...

ત્યાં જે કંઈ બન્યુ હતું તે મારી આતુરતાથી જણાવવામાં મારા શર્દો લથડતાં હતાં, અને હું અહિ રીજર્સ્માં કેવી રીતે આવ્યો જે રીતે તેનું મિશન હતું તેમ. તેણે પોતાનું નામ મને કુરી વાન ડેમ જણાવ્યું. તે દિવસથી કુરી અને હું એક જૂથ બની ગયા હતાં. તૈયાર થયેલા ખોખાઓને એકઢા કરવાનું મારું કામ મને ઉપર નીચે પેકિંગ કરનારાઓની પંગતમાં લઈ જતા હતાં, જ્યાં કોઈને સમસ્યા હોય તેવાની હું શોધ કરતો હતો. હું કુરી પાસે સંદેશો મોકલી દેતો, જેથી તે ખાનગીમાં છોકરી સાથે વાત કરતી જ્યારે તે બારી પાસે પોતાના કામનો બીજો ઓર્ડર લેવા આવતી.

આ રીતે ઘટનાક્રમે અમે લોકોનું નાનું અનિવાર્ય એકમ કે અમારી જેમ જ રસ ધરાવતું હતું તે બનાવ્યું. તે પછી અંગ્રેજ સુવાર્તિક સીડની વિલસન હોલેન્ડમાં “જુવાનો માટે અઠવાડિયાની રજાનો” કાર્યક્રમ કર્યો હતો અને અમે ત્યાં હાજરી આપવાની શરૂ કરી.

અમારી સાથે આવનાર સૌ પ્રથમ વ્યક્તિ એક આંધળી અને ખરાબ રીતે અપંગ થઈ હતી જે ગ્રીતજે સાથે એક જ પણ્ણમાં કામ કરતી હતી. એમી બ્રેઇલ વાંચતી અને મને બતાવતી કે તે બીજા અન્ય અંધ લોકો માટે પોતાના નાના બ્રેઇલ રાઈટર દ્વારા તે અક્ષરોને પંચ કરીને ઉપસાવતી હતી. હું પણ એક એવું લઈ આવ્યો અને બ્રેઇલ મૂળાક્ષરોની નકલ અને એમીની આંગળીઓ જરૂરી શોધી શકે તેમ ચોકલેટના ફરતા પણ ઉપર બ્રેઇલ નોંધ મૂકતો હતો.

ચોક્કસ ગ્રીતજે માટે એકલા હાથે કરવું અધદું હતું.

“એમી !” તે કામ કરતી છોકરીઓ માટે હરોળની નીચે રહેતી હતી. “આ વખતે તે કેટલું દાન આપી રહ્યો છે?”

લાંબા સમય સુધી એમીએ સારા સ્વભાવ સાથે મજાક કરી. પણ એક દિવસ હું માલસામાન મોકલવાના ખંડમાંથી તેની દૂધિયા આંખોને પપળાવતી જોવા આવ્યો કે તે આંસુઓ ન સારે.

“હું જોઈ શકતો હતો” ગ્રીતજે ધાંટો પાડતી હતી, “તું કેવી રીતે ચોક્કસ રહી ન શકે”

તેણે મને આવતો જોયો અને અપશબ્દનો બડબડાટ કર્યો. “અંધારામાં બધા જ પુરુષો એક જેવા જ હોય છે, એ એમી?” તેણે બૂમ પાડી.

હું દરવાજે જ રોકાઈ ગયો. હું હંમેશાંની જેમ કામ પર જતા પહેલા પ્રાર્થના કરતો હતો તેમ એ સવારે પણ પ્રાર્થના કરી હતી, કે લોકોને શું કહેતું તે ઈશ્વર મને કહેશે. જે આદેશ મને મળી રહ્યો હતો તે એકદમ સ્પષ્ટ અનપેક્ષિત હતો કે ભાગ્યે જ માન્યા વગર રહેવાય અને એટલો સ્પષ્ટ કે વિચાર્ય વગર હું તેને આધીન થયો.

“ગ્રીતજે” મેં તેને ઓરડામાં બોલાવી, “અવાજ ન કરીશ અને ભલા માટે અવાજ ન કરીશ”

ગ્રીતજે એટલી ચોકી ગઈ કે તેનું મોંહુ ખુલ્લું જ રહી ગયું. હું પણ ચોકી ગયો. પણ મારે શરૂઆત ખોયા વગર અનુસરવાનું હતું.

“ગ્રીતજે” મોટા ખંડમાં હું બૂમ પાડતો રહ્યો, “બસ શનિવાર સવારે સંમેલન કેન્દ્ર પર નવ વાગ્યે રવાના થશે. હું ઈચ્છા દ્વારા તું ત્યાં હાજર હોય.”

“સારું”

તેનો જવાબ એટલો ઝડપથી આવ્યો હું રાહ જેવા લાગ્યો કે મજાક તો નથી કરતી, પણ મેં નોંધ લીધી કે એ ગ્રીતજે છે જે પોતાની આંખો પપળાવતી હતી, જેવો હું લદાતા ખોખાઓ પાસે પહોંચ્યો, મેં જોયું કે આખો ખંડ વિચિત્રતાથી શાંત થયો હતો, જે થઈ રહ્યું હતું તેનાથી દરેક થોડા આશ્રયમાં હતાં.

અને શનિવારે ગ્રીતજે બસ પર આવી ગઈ હતી. તેને માટે મને વધુ આશ્રય થતું હતું. તે પહેલા જેવી જ હતી, જો કે આપણે જાણી લઈએ કે વીજળી ગયા પછી ખરી રીતે શું બન્યું હતું તે માત્ર શોધ કરવાને તે આવી હતી.

સંમેલન મેદાનમાં ગ્રીતજે પોતામાં જ ખોવાયેલી હતી. સંગત દરમ્યાન લોકોએ કહ્યું કે ઈશ્વરે તેમના જીવનોમાં કેવા ફેરફારો કર્યા પણ તે એકધાર્યું કરતી રહી હતી. સંગતની અધવચ્ચે ગ્રીતજે એ પ્રેમશૌર્યનું સામયિક વાંચ્યું.

રવિવારે બપોરે બસ અમને અલ્કમાર પાછી લાવી જયાં મેં મારી સાયકલ ડેપોમાં મૂકી હતી. ગ્રીતજે વાઈટની બાજુના ગામમાં રહેતી હતી. મને વિચાર આવ્યો કે મારી પાછળ બેસાડીને સવારી કરાવવાની શું તક છે તે માટે મારે તેને સમજાવવી જોઈએ. બહુ જ અજ્ઞયબ તક છે કે તેનું વગર અવરોધનું ધ્યાન રહે.

“શું હું તને ઘર સુધી બેસાડી શકું, ગ્રીતજે? તારું બસનું ભાડું પણ બચી જશે?”

“ગ્રીતજેએ પોતાના હોઠ હલાવ્યા નહિ. અને હું કહી શકતો હતો કે બસ ટીકીટની કિંમતમાં મારી સાથેની સવારીના ગેરલાભોની છણાવટ કરી હતી. આખરે ખભા ઉછાળીને મારી સાયકલ પાછળના કેરિયર પર નાનો ફૂદકો મારીને બેસી ગઈ. મેં ફરીને આંખથી ઈશરો કર્યો અને ધક્કો મારી આગળ ચલાયું.

જેવા અમે તે વિસ્તારની બહાર નીકળ્યા, મેં ગ્રીતજેને તેને ઈશ્વરની જરૂર વિશે સીધું જ મોઢ પર કહ્યું, પણ મારા આશ્રમ વચ્ચે એક સ્પષ્ટ આદેશ આ સમયે હતો કે, “ધર્મ માટે એક પણ શબ્દ ઉચ્ચારીશ નહિ, માત્ર ફૂદરતી દશ્ય વિશે પ્રશંસા કર.”

ફરી હું માની ન શકું તેમ હું સ્પષ્ટ સાંભળતો હતો. પણ હું આધીન થયો. આખી મુસાફરી દરમ્યાન મેં ધર્મના મારા બંધન વિશે એક શબ્દ પણ ઉચ્ચાર્યો નહિ. તેના બદલે મેં ટ્યુલીપ વૃક્ષના જેતરો વિશે વાત કરી જ્યાંથી અમે પસાર થઈ રહ્યાં હતાં. અને તેણે પણ ટ્યુલીપના શકરીયા યુદ્ધ દરમ્યાન ખાદ્ય હતાં તે મને જાણવા મળ્યું. જ્યારે અમે તેની શેરીના રસ્તા પર પહોંચ્યા ત્યારે તેણે ખરેખર મારી માટે સ્મિત આય્યું.

બીજા દિવસે ચકમતી આંખો સાથે કારખાનામાં ફરી મને મળી. “ગ્રીતજેને તેં જમીન પર શું કહ્યું હતું? કંઈ ભયંકર બન્યું હોવું જોઈએ.”

“તું શું સમજે છે? મેં કોઈ શબ્દ કહ્યો નથી.”

પણ ચોક્કસ, આખી સવાર દરમ્યાન ગ્રીતજેએ કોઈ ખરાબ રમૂજ કરી નથી. એક વખત એમીએ ચોક્કેટનું ખોખું પાડી દીધું. એ ગ્રીતજે હતી જેણે નીચું વળીને બધા જ નંગ વીજી આધ્યા. બપોરની વેળાએ જમતી વખતે તેણે પોતાની થાળી લઈને મારી સાથે બેઠી.

“શું હું તારી સાથે બેસી શકું?”

“ચોક્કસ” મેં કહ્યું,

“તું જાણો છે હું શું વિચારતી હતી?” ગ્રીતજેએ શરૂઆત કરી, “મેં વિચાર્યુ કે પ્રિસ્ટ માટે નિર્ણય લેવા મારી ઉપર દબાણ કરવામાં આવશે, જેમ તેઓએ સંગતમાં કહ્યું હતું. હું સાંભળવા માગતી જ ન હતી. પછી તેં એકપણ શબ્દ કહ્યો નહિ. હવે હસીશ નહિ, શું તું હસીશ?”

“ચોક્કસ, ના”

મને આશ્રમ થવા લાગ્યું. “શું એન્દ્રયુ વિચારે છે કે હું એટલે દૂર નિકળી ગઈ છું જ્યાંથી પાછી ફરી ન શકું? શું એટલા માટે મારી સાથે વાત કરવાની તેને પડી નથી?” અને હું વિચારવા લાગ્યો કે કદાચ હું ખૂબ દૂર નિકળી ગયો હતો. શું

ઈશ્વર આજે પણ સાંભળે છે જો હું કહું કે હું દિલગીર હતો? જેમ પેલા બાળકો દાવો કરે છે તેમ તે પણ મને ફરી શરૂ કરવા દેશે? ગમે તે હોય મેં તેને પૂછ્યું એ કંઈ રમૂજ પ્રાર્થના હતી, પણ મારો અર્થ તે હતો અને એન્ફી, હું રડવા લાગી. આખી રાત હું રડી, પણ આજે સવારે મેં ખૂબ જ શાંતિ અનુભવી છે.

એ પ્રથમ વાર્તાવાપ હતો જે મેં કયારે સાંભળ્યો હતો. રાતભરમાં ગ્રીતજે બદલાણ પામેલી વ્યક્તિ બની ગઈ હતી. અથવા તે જ વ્યક્તિ હતી. પણ અદ્ભુત આવૃત્તિ સાથે હતી. હજુ પણ તે આગેવાન હતી, હજુ પણ તે દરેક સમયે વાતો કરતી -પણ શું બન્યું? જ્યારે ગ્રીતજે એ ગંદી વાર્તાઓ કહેવાની બંધ કરી, ઘણી બધી છોકરીઓએ પણ બંધ કરી દીધી. કારખાનામાં પ્રાર્થના જૂથ શરૂ થયું, જેમાં ગ્રીતજે હાજરી માટેની જવાબદારી સંભાળતી હતી. જો કોઈનું બાળક બીમાર હોય, જો તેનો પતિ કામથી બહાર ગયો હોય, ગ્રીતજે તેની શોધ કરીને અને જેઓ ટોપમાં કંઈક પૈસા ન નાખે તો તે કામદારને અફસોસ. આ છોકરીમાં બદલાણ સંપૂર્ણ અને કાયમી હતું. રાત પછી રાત વાઈટમાંનું મારું બીધાનું પાછું મૂકી દેતો હતો, હું આ રૂપાંતરમાં ઈશ્વરે મને તેનો ભાગ બનવા દીધો તેની માટે સૂતા પહેલા આભાર માનતો હતો. કારખાનાનું જૂદું સ્થાન હતું અને એ સર્વ આધીનતા દ્વારા થયું હતું.

એક દિવસ મુખ્ય દરવાજાએ થઈને સાયકલ લઈને જતો હતો ત્યારે મારી માટે આશ્રય રાહ જોતું હતું.

“શ્રી રીગર્સ તને મળવા માગે છે” કુરીએ કહ્યું,

“શ્રી રીગર્સ!” હું ખરેખર મુશ્કેલીમાં મૂકાવાનો લાગું હું - કદાચ તેમણે શોધી કાઢ્યું હશે કે કારખાનાના સમયમાં હું ધર્મને આગળ ધ્યાવી રહ્યો હું. સેકેટરીએ પ્રેસિનેન્ટની ખાનગી ઓફિસનો દરવાજો ખુલ્લો રાખ્યો હતો. શ્રી રીગર્સ વચ્ચોવચ મોટી ચામડાની ખુરશીમાં બેઠા હતાં અને મને બીજમાં બેસવાનું કહ્યું, હું ગાઈના છેડે બેઠો.

“એન્દ્રયુ” શ્રી રીગર્સ કહ્યું કે, “તને યાદ છે કે અમે મનોવૈજ્ઞાનિક પરિક્ષણ બે અઠવાડિયા પહેલા પૂર્ણ કર્યું?”

“હા, સાહેબ”

“પરિક્ષણ બતાવે છે કે તારી પાસે વિશિષ્ટ (IQ) બુદ્ધિમત્તા છે.”

મને કંઈ સમજ જ ન હતી કે આ બુદ્ધિમત્તા શું છે, પણ તે સ્મિત કરતા એટલે મેં સ્મિત કર્યું.

“અમે નક્કી કર્યું છે” તેઓ આગળ બોલતા ગયા. “તને અમારા વહીવટી

તાલીમ અભ્યાસકર્મમાં મૂકવો. હું ઈચ્છું હું કે તું બે અઠવાડિયાની રજા મૂકે કરાખાનામાં ચાલીને તને જે કોઈ કામ દેખાય તેની ચકાસણી તું કરે. જ્યારે તને કોઈ પસંદ આવે તો તેની જાણ મને કરે - અમે તને તેની માટે તાલીમ આપીશું.”

જ્યારે છેલ્લે મેં મારો અવાજ શોધી કાઢ્યો, મેં કહ્યું, “મને કામની ખબર જ છે જે મને પસંદ પડ્યું હતું. મને પેલું કામ કરવાનું પસંદ પડ્યું કે પેલા માણસે મારી પરિક્ષા પૂરી કર્યા પછી જેણે મારી સાથે વાત કરી તે કામ.”

“નોકરીના વિષલેક્ષક” શ્રી રીંગર્સે કહ્યું તેમની તીવ્ર આંખો મારામાં પરોવી. “અને કદાચ હું” તેમણે કહ્યું, “કે નોકરીની ચર્ચા કરતા, જો ધર્મનો વિષય આવે તો તને કોઈ વાંખો નહિ આવે?”

મને લાગ્યું મારો ચહેરો લાલચટ થવા લાગ્યો.

“ઓહ, હા” તેમણે કહ્યું “અમે જાણીએ છીએ ઉપલામાળે જે તું ધર્માત્મા કરાવી રહ્યો હતો. અને હું તેમાં કદાચ ઉમેદું કે હું તે પ્રકારના કામને ચોકલેટ ઉત્પાદન કરતા વધુ મહત્વનું ગણ્યું હું.”

મારા ચહેરા પરની રાહત જોઈને રિમિત કર્યું. “મને કોઈ કારણ ખબર નથી, એન્ન્યું હું બન્ને કેમ કરી શકતો નથી, જો તું મને ઈશ્વરના રાજ્યમાં ભરતી કરવાની સાથે કારખાનાનું પણ સારી રીતે ચલાવવામાં મારી મદદ કરે, હું કેમ સંતોષી બનીને ન રહું.”

મારી નવી નોકરી માટે થીલ ખૂબ જ ખુશ હતી. તેણી ઈચ્છતી કે મને એટલું રસપદ કામ મળ્યું છે તેથી હું મિશનરી વિચાર મૂકી દઈ. પણ હું કરી ન શક્યો. જો કે નવા કામને મેં પ્રેમ કર્યો, તેટલું જ વધુ મને સમજાતું હતું કે મને બીજા જ કોઈ કામ માટે તેવામાં આવ્યો હતો. મારી વિષલેક્ષકની તાલીમના બદલામાં મારે રીંગર્સ સાથે બે વર્ષ સુધી કામ કરવાનો કરાર કર્યો. જ્યારે એ સમય પૂર્ણ થયો ત્યારે મને ખબર હતી કે મારે છોડીને જવાનું હતું.

એ જોતા માટું મન તૈયાર કર્યું હતું, થીલે દલીલો કરવાનું મૂકીને મને મદદ કરવામાં લાગી ગઈ હતી. તેનું પોતાનું ચર્ચ ડય રીફોર્મ હતું જે વિદેશોમાં મિશન કાર્ય ચલાવતું હતું. તેણે દરેકને લખ્યું પૂછ્યું કે સેવા માટે શું લાયકાત જોઈતી હતી. સર્વમાંથી જવાબ આવ્યા : મિશનરી બનવા માટે નિયુક્ઝિન્ટ એ પહેલું પગલું હતું.

પણ જ્યારે મેં ડય રીફોર્મ સેમીનરીને લખ્યું, મને જાણવા મળ્યું કે શાળાનો સમય યુદ્ધને લીધે ચૂકી ગયો હતો અને એના પછી ઈશ્વરવિદ્યા શીખવા માટે બાર

વર્ષ લાગે બાર વર્ષ ! સમાચાર સાંભળીને જ મારું હદ્દય બેસી ગયું. કોઈ વાત નહિ મેં તુરેત જ પત્ર વ્યવહાર દ્વારા આભ્યાસક્રમ શરૂ કર્યો.

પુસ્તકો મોટી સમસ્યા હતી. મારી પાસે કોઈ પ્રકારની કોઈ બચત નહતી. અને હવે ગ્રીતજેના સારા કામ માટે કારખાના તરફથી વધારાની આવક, કોઈ ગીલ્ડર ગ્રીતજેને ઘરમાં જરૂર ન હોય તો તે જરૂપથી સારા ઉપયોગ માટે આપી દેતી. હું એક સાંજે સિગારેટની સમસ્યા ઉપર વિચાર કરતો હતો, જ્યારે મારી સાથે તે બન્યું મારી પાસે મારા હાથમાં જ તેનો જવાબ હતો. મેં પાતળી સફેદ નળીમાંથી ગોળાકારમાં મનોહર ધૂમાડો તેની અણી પરથી જોયો. દર અઠવાડિયે હું આની ઉપર કેટલો ખર્ચ કરતો હતો? મેં ગણતરી કરી તો મને સમજ પડી. વર્ષનું દરેક અઠવાડિયું એક ચોપડી ખરીદવા પૂરતું થતું હતું. પુસ્તકની હુકાન પર જે ભાગ્યે જ મળે તે પુસ્તક ત્યાં હું થોડા પાના વાંચતો હતો તે ખરીદવા પૂરતા હતાં.

હવે ધૂમપાન બંધ કરવું સહેલું ન હતું. મેં ધાર્યું કે મને કોઈ ઉચ્ચ વ્યક્તિ જેટલું જ ધૂમપાન કરવું પસંદ છે, જે એક સારી લેવડ ડેવલ કહેવાય. પણ મેં ધૂમપાન બંધ કર્યું. અને મારા નાના ટેબલ તથા કર્નેલિયસના ટેબલ વચ્ચે એક પુસ્તકાલય વધવા લાગ્યું જર્મન વ્યાકરણ, અંગ્રેજ વ્યાકરણ, ચર્ચનો ઈતિહાસ, બાઈબલ વિતરણ. તે મારા પહેલા પુસ્તકો હતાં, તેની સાથે બાઈબલ અને બજનસંગ્રહ, અમારા કુટુંબમાં ક્યારેય કોઈની પાસે ન હતું. બે વર્ષ સુધી દરેક ફાજલ ક્ષણ મેં વાંચવામાં વિતાવી.

જ્યારે મીસ મિકલે જાણ્યું કે હું શું કરી રહ્યો છું. ત્યારે તેમણે મને ઈંગ્લીશ ભષાવવા માટે વાત મૂકી અને મેં તે આભાર સાથે સ્વીકાર્યું. તે અદ્ભૂત શિક્ષિકા હતી : જ્યારે હું નિરાશ હોઉં ત્યારે મને ઉત્તેજન આપતી જ્યારે મારો નિષ્ઠય નબળો પડે ત્યારે મને ઉત્સાહ આપતી. જો તેનો ઉચ્ચાર ઈંગ્લીશથી જુદ્દો લાગે ત્યારે જે મેં માની વાયરલેસ પર વાતચીત સાંભળતી વેળાએ હું ભૂલ ભરેલું ઈલેક્ટ્રોનિક સાધનમાં તે સંગ્રહ કરતો તેમ મિસ. મિકલનું પણ બોલેલું સંગ્રહ કરીને કાળજીપૂર્વક નકલ કરતો હતો.

પણ જોકે હું મારો અભ્યાસ પૂર્ણ કરતો હતો તેથી મિસ મિકલ ખુશ હતાં, તેમને સેમિનરી માટે એટલી ખાતરી ન હતી. “શું તું ખરેખર વિચારે છે કે લોકોને મદદ કરવા તારે નિયુક્તિ મેળવવી છે?” તે એવું કહેતા હતાં, “તું હવે ચોવીસ વર્ષનો થયો છે.” આ સમયે તું ગ્રીસની અધવચ્ચે શરૂઆત કરે તે પહેલા પહોંચી ગયો હોઈશ. ચોક્કસ સભાગણના લોકો માટે મિશનોમાં તે ઉપયોગી કામ છે? હું તને કહેતી નથી એન્દ્રયુ પણ માત્ર હું તને પ્રેણ પૂછું છું.

અને ચોક્કસ એ સવાલ હતો જે હું મારા પોતાને દરરોજ પૂછતો હતો.

એક અઠવાડિયાના અંતે હું સીડાની વિલસન સાથે ચર્ચા કરતો હતો. રીગર્સમાંથી અઠવાડિયાના અંતે હાજરી આપવી પૂરતું થયું હવેથી આપણે આખું સંમેલન કેન્દ્ર પોતાને માટે નક્કી કરીશું. જ્યારે મેં અભ્યાસ માટેની મોકૂફી અને ઔપચારિકતા માટે બબડાટ કર્યો ત્યારે તે હસવા લાગ્યો.

તેણે મને કહ્યું કે “તું WECના લોકો જેવી વાત કરે છે.”

“ WEC?”

“ Worldwide Evangelization Crusade વર્લ્ડેવાઇડ
ઈવેન્જલાઇઝશન ફૂસેડ ” તેણે કહ્યું, એ અંગ્રેજ જીથ છે જે મિશનરીઓને તાલીમ આપે છે. જેથી તેઓ દુનિયાના ભાગોમાં જાય જ્યાં મંડળીઓ પાસે કાર્યક્રમો હોતા નથી. તેઓને પણ તારી જેમ રાહ જોવાનું અનુભવાય છે ”

તેણે સમજાવ્યું કે, મંડળીના કાર્યો અંદરાજપત્રોને આધારે ચાલે છે મિશન સમિતિ નાણાં મળતા સુધી રાહ જુએ અથવા બાંધેધરી હોય કે ક્યાંથી આવવાના પછી જ તેઓ માણસને મોકલતા હોય છે. WEC નહિ જો તેઓએ વિચાર્યું કે ઈશ્વર કોઈ ચોક્કસ જગ્યાએ માણસ ઈચ્છે છે તો તેઓ તેને ત્યાં મોકલી દેતા હોય છે. અને તેની સર્વ જરૂરતો માટે ઈશ્વર પર ભરોસો કરતા હોય છે.

“એવી જ રીતે જે માણસો મોકલવામાં આવ્યો હોય તે પણ તે જ રીતે વર્તે છે.” શ્રી વિલસન આગળ બોલતા ગયા. જો તેઓને લાગે કે વ્યક્તિ પાસે પ્રમાણિત તેહું હોય અને પૂરતું ઊંઠું સમર્પણ હોય તો તેઓ તેના નામની કોઈ જાતની ડિશ્રીની પરવા કરતા નથી. તેઓ તેમને પોતાની તાલીમ શાળામાં બે વર્ષની તાલીમ આપીને તેમને મોકલી દે છે.

એ ભાગે મને અપીલ કરી પણ નાણાંકિય અછતને કારણે હું ચોક્કસ ન હતો. હું એવા વ્યક્તિઓને જાણતો હતો કે જેઓ પોતાની જરૂરતો માટે ઈશ્વર પર ભરોસો કરતા હતાં. પણ તેઓમાં મોટાભાગના ભીજારી હતાં. તેઓ બહાર આવીને નાણાં માગતા નહતાં. તેઓ તેના સંકેતો મેળવતા હતાં. તેઓની વાઈટની આસપાસ “સંકેત મિશનરીઓ” તરીકે જાગૃતિા હતાં અને તેઓ વિશે કહેવામાં આવતું કે તેઓ વિશ્વાસથી નહિ પણ લાગણીઓથી જીવે છે. ના, મેં તેઓ માટે જોયું હતું કે તેઓ વૈતરું કરનારા અને અધારિત લોકો હતાં. જો પ્રિસ્ટ તેઓનો રાજ અને તેઓ તેના એલચી હોત તો શું ઈશ્વરનું ધનસંચય કરનારની સ્થિતિ વિશે આવું ન બોલવામાં આવે.

આશ્ર્યની વાત છે કે, એ કિસ હતો -કે જે નિયુક્તિ માટે વર્ષોથી અભ્યાસ કરતો હતો - જે સૌથી વધુ રસ બતાવનાર વ્યક્તિ બન્યો જ્યારે મેં શ્રી વિલસને કહ્યું

હતું તે જણાવ્યું. કે, “પાકીટ કે લખાણ કે જૂતા લઈ જશો નાહિ,” કિસે કહ્યું, “ઇશ્વરવિદ્યાની દિશ્થી સારું છે, મને WEC વિશે વધુ જાણવું છે.”

અને થોડા મહિનાઓ પછી રીગર્સમાં હતો ત્યારે સીડની વિલસનનો ફોન મારી પર આવ્યો કે WEC ના મુખ્ય મથકથી વ્યક્તિ હાર્લેમની મુલાકાતે આવવાના છે તેથી અમને તક હતી.

“તેનું નામ જોનસન છે, એન્ઝી જ્યારે તે અહિંયા હોય તો તું કેમ તેની મુલાકાત ન કરે ?”

તેથી બીજા અઠવાડિયાના અંતે હું સાયકલ લઈને હાર્લેમ ગયો. મેં જેવું વિચાર્યું હતું તેવું જ હતું. શ્રી જોનસન પાતળા અને નિસ્તેજ હતાં અને એમના કપડા મિશનરી પીપ ખખડે તેમ બૂમ પાડીને કહેતા હતાં.

પણ જ્યારે મિશન જે કાર્ય વિશ્વભરમાં કરી રવ્યાં હતાં તેના વિશે તેણે વાત કરી ત્યારે તેનો નિસ્તેજ ચહેરો જીવંત બની ગયો. ટેખીતી રીતે જ તેણે સર્વ ઉપલબ્ધિઓ માટેનો શ્રેય સ્કોટલેન્ડ, ગ્લાસગોની WEC ની શાળાને, તેના શિક્ષકોને આપ્યો જેઓ મોટાભાગના મહેનતાણા વગર સેવાઓ આપતા હતાં. તેઓએ થીઓલોજીકલ ડોક્ટર, બાઈબલ અર્થધટન જેવા અન્ય વિષયોનો અભ્યાસકમમાં સમાવેશ કર્યો હતો પણ શિક્ષકગણમાં ઈટો બનાવનાર નિપુણ ખમબરો અને ઈલેક્ટ્રિશનો હતાં, આને કારણો વિદ્યાર્થીઓને તાલીમ આપતી કે જ્યાં કંઈ અસ્તિત્વ નથી ત્યાં મિશન કાર્ય શરૂ કરવામાં આવે. અને આ પણ ખરું આધારભૂત કારણ ન હતું. શાળાનો સાચો ધ્યેય સાદો હતો : આ વિદ્યાર્થીઓ બનવાને સક્ષમ હોવાથી તેમને શ્રેષ્ઠ પ્રિસ્ટી બનાવવાનો હતો.

જેવો હું વાઈટ પહોંચ્યો કે હું કિસને મળવા માગતો હતો. અમે બંને સાયકલ લઈને કુદરતી ખાબોચિયા તરફ રવાના થયા. કિસના સવાલો ધારદાર અને વ્યવહારું હતાં : તે એવા પ્રકારનું પૂછતો કે જો હું બધું જ મૂકીને આવતી કાલથી જ જોડાવ, તો કેટલી ફી હશે ? બીજું સત્ર ક્યારથી શરૂ થાય છે ? ભાષાની લાયકાતો શું છે ? મને એવું બધું પૂછવાની પડી ન હતી. તેથી WECના મુખ્યમથકનું સરનામું મેં કિસને આપ્યું જે લંડનમાં હતું અને એ સમાચારની રાહ જોતો હતો જે મારે સાંભળવા હતાં. ચોક્કસ થોડા ટિવસો પછી કિસે મને કહ્યું તેણે ગ્લાસગોની શાળામાં દાખલ થવાની અરજી તૈયાર કરી નાખી છે.

તેથી લાયકાતને કારણે કિસને તુરેત જ સ્વીકારમાં આવનાર હતો, હું રીગર્સથી ઘરે આવ્યો ત્યારે એક લાંબો, ચમકતો પત્ર ગ્લાસગોમાંથી આવ્યો, ત્યાંના જીવનનું વર્ણન જે અભ્યાસકમ તેણે લેવાનો હતો, પ્રિસ્ટી જીવનમાં તેણે જે સંશોધન

કરવાનું હતું તેની માહિતી તેમાં હતી. મેં શ્રી રીંગર્સને વચન આપ્યું હતું તે પ્રમાણે જે નોકરી માટે તેમણે મને તાલીમ આપી હતી તેમાં બે વર્ષ કરતા પણ વધુ સમયથી હું ત્યાં હતો. ચોક્કસ આ WEC શાળા મારી માટે યોગ્ય જગ્યા હતી.

અને તો પણ હું પાછો પડતો હતો. મેં જોયું કે મને મારી વિરુદ્ધ અનેક મુદ્દાઓ છે. મેં કિસ જેવો અભ્યાસ કર્યો ન હતો. લોકોથી હું સંતાતો હતો કે મને અપંગ ઘૂંટી હતી. જો હું શહેરના એક ભાગને પણ દુખાવા વગર પસાર કરી શકતો નથી તો હું મિશનરી કેવી રીતે બની શકું.

શું હું ખરેખર મિશનરી બનવા માગું છું - અથવા તો તે એક રોમાંચક સ્વર્ણું હતું. જેમાં મેં મારા પોતાને સામેલ કર્યો હતો? મેં અનેકવાર સીડની વિલસનને “પ્રાર્થના દ્વારા” બોલતા સાંભળ્યા હતાં. તેમનો કહેવાનો અર્થ હતો કે જવાબ મળતા સુધી લાગુ રહો. સારું હું તે પ્રયત્ન કરવા જઈ રહ્યો હતો. એક રવિવાર બપોરે ૧૮૫૨ની સપેન્સરમાં હું પોલર્સમાં ગયો જ્યાં હું વ્યાકુળ થયા વગર મોટેથી પ્રાર્થના કરી શકતો હતો. હું નહેરના કિનારે બેસીને ઈશ્વર સાથે બેપરવાથી વાતો શરૂ કરી નાખી. જેમ કે હું થીલ સાથે વાતો કરતો હોઉં. મેં કોઝી એ સિંગારના કલાકો વિશે સીધી પ્રાર્થના કરી, જે રવિવારે બપોરનો સમય હતો અને સાંજ સુધી વાત કરી. અને તો પણ હું એ બિંદુ સુધી પહોંચ્યો ન હતો જ્યાં કહી શકું કે મેં મારા જીવન માટેની ઈશ્વરની યોજના શોધી કાઢી છે.

“પ્રભુ આ શું છે? મેં શું પાછું રાખ્યું છે? બહાના તરીકે હું શું ઉપયોગ કરી રહ્યો છું જેથી તમે મારી પાસે જે કંઈ કરાવવા માગો છો તે સેવા ન કરું?”

અને પછી, નહેર પાસે મને મારો જવાબ મળી ગયો. મારી “હા” ઈશ્વરને હુંમેશાં મારી “હા” છે. પણ, હું શિક્ષિત નથી “હા” પણ હું લંગડો છું “હા”

બીજા શાસે મેં કહ્યું, “હા” મેં એકદમ નવી જ રીતે લાયકાત વગર કદ્યું, “હું જઈશ પ્રભુ” ચાહે તે નિયુક્તિના માર્ગ દ્વારા અથવા WEC ના કાર્યક્રમ દ્વારા અથવા રીંગર્સ પર કામ કરતા કરતા પણ હું જઈશ. ક્યાં પણ, ક્યારે પણ, કેવી રીતે પણ તું ઈચ્છે ત્યાં હું જઈશ. અને હું અત્યારથી શરૂ કરીશ. પ્રભુ જેવો હું આ જગ્યા પરથી ઊભા થઈ અને હું જે પહેલું પગલું ભરું, તમે આ પગલાને સંપૂર્ણ આધીનતા તરીકે ગણાજો? આ હું આ પગલાને “હા”નાં પગલા ગઝીશ.

હું ઊભો થયો ફાળ ભરીને ચાલવા લાગ્યો અને એ જ કષે મારા લંગડા પગમાં તીવ્ર જટકો આવ્યો. મને ભયથી લાગ્યું કે મારી લંગડી ઘૂંઠી વળી ગઈ છે. સંભાળીને મેં મારો પગ જમીન પર મૂક્યો. હું તેવી ઉપર સારી રીતે ઊભો રહી શક્યો. શું થયું હતું? ધોરેથી અને સાચવીને હું ધર તરફ ચાલવા લાગ્યો, અને જેમ

હું ચાલવા લાગ્યો, શાસ્ત્રની એક કલમ મારા મનમાં વારેધીએ આવવા લાગી : “જતા જતા તેઓ સાજા થયા”

પહેલા તો મને યાદ નહોતું આવતું કે આ કલમ ક્યાંથી આવી. પછી મેં તે વાતની ફરી યાદ કરીને જે દસ કોટિયાની હતી. અને પ્રિસ્ટે આદેશ આપ્યાથી તેઓ પોતાના શરીરો યાજકને દેખાડવા જતા હતાં અને ચમત્કાર થયો. “જતા જતા તેઓ સાજા થયા.”

શું એવું થયું હશે ? શું એ શક્ય છે કે હું પણ સાજો થયો હોઈશ ? હું ગામથી દૂર રવિવાર સાંજે સંગતમાં લગભગ છ કિલોમીટરને અંતરે ગયો હતો. સામાન્ય રીતે હું મારી સાયકલ લઈને ગયો હતો, પણ આજે રાતે જુદું જ હતું. આજે રાતે સંગતમાં હું ચાલતો ગયો હતો.

જ્યારે ઘરે પાછો ફરવાનો સમય થયો ત્યારે પણ મેં એ જ રીતે કર્યું. એક મિત્રએ મને પોતાની મોટરબાઈક પર બેસવાનું આમંત્રણ આપ્યું.

“આજે રાતે નહિ, તારો આભાર, હું આજે ચાલતો જઈશ.”

તે વિશ્વાસ કરી શકતો ન હતો. મારું કુઠુંબ પણ વિશ્વાસ કરી શકતું ન હતું કે હું ભક્તિસભામાં ગયો હોઈશ, કેમ કે તેઓ મારી સાયકલને દિવાલનો ટેકે મૂકેલી જોઈ હતી ને વિચારતા હતા કે મે મારું મન બદલી નાખ્યું હશે.

બીજા દિવસે ચોકલેટ કારખાનામાં હું દરેક કર્મચારી પાસે તેમના સ્થાને જઈને તેમની સાથે ચર્ચાવિચારણા કરી. પહેલા તો હું મારી ખુરશીમાં બેસીને કામ કરતો હતો. અધી સવાર થઈ હશેને મને પગમાં ખંજવાળ આવી મેં ખંજવાળ્યું એટલે બે જૂના ટાંકા તૂટીને ખુલ્લી ગયા. અઠવાડિયાના અંત સુધીમાં જે ઘા રૂઝાતા ન હતા તે એકદમ સાજા થઈ ગયા અને ચામડી ઢંકાઈ ગઈ.

તેના પછીના અઠવાડિએ મારી સામાન્ય ઔપચારિક અરજી WECની મિશનરી તાલીમ કોલેજ જે જ્વાસળોમાં હતી તેમાં દાખલ થવા કરી. એક મહિના પછી તેનો જવાબ આવ્યો. ડોર્મટરી સૂવાના ખંડની ઉપલબ્ધતા જે પુરુષો માટે ખુલ્લી હતી તેના આધારે તમે મેં ૧૮૫તમાં આવીને તમારો આભ્યાસ શરૂ કરી શકો છો.

કુરી પાસે મારી માટે સમાચાર હતાં કે નોકરી માટેના મારા છેલ્લા દિવસો હતાં. તે પણ રીગર્સ છોડીને જવાની હતી : તે એક નર્સની તાલીમ કાર્યક્રમમાં જોડાવવાની હતી. મેં તેની આંખોમાં જબક્તું આશ્રય જોયું અને નિર્ણય કર્યો કે તેઓ થોડા સમય પૂરતા જ હતાં. અમે થોડી ક્ષણો હસ્તધૂનન કર્યું પછી ઝડપથી આવજો કર્યું.

મારી સામે હવે એક ધ્યેય હતો જે સર્વ બાબતો કરતા વધારે હતો : થીલ

માટે આંચકા સમાન સમાચાર હતા, કે ચર્ચની કોઈ પણ સહાય વગર મને શાળામાં દાખલ કરવામાં આવ્યો હતો, કોઈ સંસ્થાનો ટેકો ન હતો, કોઈ પણ લાયકાત હતી નહિ, પ્રતિષ્ઠા હતી નહિ, સમયે માન આપીને સહાય કે તેની માટે અભ્યાસકમનો એક ભાગ હતો - અને ધર્મનો પણ ભાગ હતો. અમે ગોરકુમમાં વસંતત્રણતુનો મનોહર સમય નહેર આગળ ચાલતા ચાલતા આપી બપોર પસાર કરી. થીલે થોડું જ કહ્યું. તે જે કંઈ સવાલ ઉઠાવતી મારી પાસે દલીલથી તેના વિરોધો દૂર કરતા હતાં. પણ દલીલ કરવાને બદલે તે વધુને વધુ શાંત થતી જતી હતી. માત્ર એક જ સમયે તે ગુસ્સે થઈ હતી જ્યારે મેં મારા પગના સાજાપણા માટે જણાવું હતું. તેનું કારણ હતું કે મેં ભૂલ કરી હતી કે તે બાબતને નાનો ચ્યાત્કાર ગણાવ્યો હતો.

“એ થોડું દંડ છે, નહિ કે, એન્દ્રયુ ?” તેણે આકસ્મિક બળાપો કાઢ્યો.
“જે લોકોને ઈજાઓ થઈ હોય છે તેઓ રોજરોજ સારા થઈ જાય છે. અને મોટા ભાગના લોકો આસપાસ ઢંઢેરો પિટતા નથી.”

હું તે રાતે થીલ સાથે રાગી ભોજન લેવા રોકાયો નહિ. તેઓ બધાને સમયની જરૂર હતી, મેં વિચાર્યુ કે કોઈ નવી યોજનાનો ઉપયોગ કરવો હશે. તે જ હતું. થીલને સમય જોઈતો હતો. અંતે તે જોવા આવી કે આ કેમ યોગ્ય હતું.

તે દરમ્યાન મારી મુસાફરી માટે હું નાશાં એકઠા કરવા લાગ્યો હતો. મારી પોતાની અમુક વસ્તુઓ મેં વેચી દીધી - મારી સાયકલ અને મારા પુસ્તકો તથા તેનું ખાનું અને લંડન સુધીની એક તરફી ભાડા ટીકીટ ખરીદી, જ્યાં હું WECના ડાયેરેક્ટરને જ્યાસગો જતા પહેલા અનામત મળવાનો હતો. જ્યારે ટીકીટના નાણા ચૂકવ્યા પછી મારી પાસે થોડીક રકમ ગ્રીસ બ્રીટીશ પાઉન્ડ બચ્યા હતા જે પ્રથમ સત્રની ફી હતી.

મારે ૨૦મી એપ્રિલ ૧૯૫૭ના રોજ લંડન રવાના થવાનું હતું. એ તારીખ પહેલા ત્રણ બાબતો મારી ઝડપી સફળતા વચ્ચે બની જેણે મને ચક્કર ખાતો કરી દીધો.

પ્રથમ તો થીલ તરફથી મને પત્ર મળ્યો તેણે લખ્યું હતું, કે તેણે પોતાની મંડળીની મિશન સમિતિ પાસે જ્યાસગોની શાળા વિશે અભિપ્રાય માર્ગ્યો હતો. તેઓએ જવાબ આપ્યો કે તે માન્યતા વગરની છે, કોઈની સાથે જોડાણ કર્યો વગરની છે કે જેને મિશન વર્તુળમાં ઊભા રહેવાનું કોઈ સ્થાન નથી અને જેઓ તેમની સાથે જોડાયેલા છે તેમની સાથે પણ એ જ છે.

આ કિર્સા સાથે થીલે આગળ લખ્યું, જ્યાં સુધી તું આ જૂથ સાથે સંકળાયેલો હોઈશ ત્યાં સુધી મારે તને જોવો નથી, તારી કોઈ વાત સાંભળવી નથી. તેણે ટૂંકમાં

સહી કરી, થીલ. પ્રેમ નહિ થીલ. માત્ર થીલ.

હું પત્ર લઈને દરવાજે ઊભો હતો, મારા જીવનમાં તેનું કેટલું મહત્વ છે તે પ્રયત્ન કરતો હતો, તેવામાં મિસ મિકલ નાનો પુલ ઓળંગીને મારા ઘરે આવી.

“એન્ડ્ર્યુ” તેણે કહ્યું, “મારા મનમાં કશું છે. કશુંક એવું જે લાંબા સમયથી હું તેને કહેવા માગતી હતી. પણ હું જાણતી ન હતી કે હું તને કેવી રીતે કહું” તેણે ઊંડો શાસ લીધો અને બોલવાનું શરૂ કર્યું. “તું જોઈ શકે છે, એન્ડ્ર્યુ, મેં ક્યારેય ઈંગ્લીશ સાંભળ્યું ન હતું પણ મેં તેના વિશે ઘણું બધું વાંચ્યું હતું,” તેણે ઉતાવળથી ઊમેર્યું, “અને જે બહેનને હું ઈંગ્લીશમાં લખતી હતી તેણે મને કહ્યું કે તમારું વ્યાકરણ સાચું છે.” તે અચાનક રોકાઈ ગઈ પછી કહ્યું “મેં વિચાર્યુ કે તને કહી દઉં.” અને તે જતી રહી.

હજુ તો હું આ બે માહિતીના ટૂકડાને પચાવતો હતો એટલામાં બે દિવસ પછી લંડનથી ટેલિગ્રામ આવ્યો. “જાણ કરવા બદલ મારી માગીએ છીએ કે અપેક્ષિત જગ્યા હજુ ખાલી નથી થઈ. તેથી તમારો પ્રવેશ રદ કરીએ છીએ. તમે ૧૮૫૪માં ફરી અરજી કરી શકો છો.”

ગ્રાન્ડફાન્ડ એક જ હરોળમાં શાળાની અંદર મારી માટે કોઈ જગ્યા હતી. કદાચ જે ભાષામાં અત્યાસકમ શીખવવામાં આવતો હતો તે હું જાણતો ન હોઉં. અને જો હું જરૂર તો હું મારી મનપસંદ છોકરી ખોઈ બેસું.

દરેક તર્કિક ચિહ્ન જ્વાસગોની શાળામાં ન જવાના સંકેતો આપતા હતાં. અને છતાં, મારી અંદર ભૂલ વગર દરેક મનુષ્ય તથા તાર્કિક વિરોધ સામે ઉચ્ચતમ, તટસ્થ નાનો અવાજ હતો જે “જી” કહેતું હોય તેમ લાગતું હતું. તે એ અવાજ હતો જેણે મારી સાથે પવનમાં વાત કરી હતી, જેણે મને કારખાનામાં બોલવાનું કહ્યું હતું, એ અવાજ કે બૌદ્ધિક સ્તરે ક્યારેય કોઈ સમજદારી બતાવી ન હતી.

બીજા દિવસે હું માર્તજી અને જેલજેને આવજો કરીને ચૂભ્યો હતો, પિતાજી અને કર્નેલિયસ સાથે હસ્તધૂનન કર્યું હતું. અને બસ પકડવાને રસ્તે દોડી ગયો કે તે મને હાલ પણ ચાલતી મુસાફરી માટે મારા પ્રથમ પગથી શરૂ થવાની હતી.

રાજમાર્ગની રમત

હું ગાડીમાંથી લંડનમાં ઉત્તરો, મારા હાથમાં કાગળનો ટુકડો હતો જેની ઉપર વર્દ્ધવાઈડ ઇવેન્જલાઈઝેશન કૂસેડના મુખ્ય મથકનું સરનામું લખ્યું હતું.

ગાડીના સ્ટેશન બહાર આવ્યો તો, ઊંચી લાલ બસો અને ઊંચી ટેક્સી જે આમતેમ લથડિયા ખાતી હોય તેમ રસ્તામાં ખોટી દિશામાં જતી હતી. હું પોલીસ પાસે ગયો, કાગળ તેને બતાવ્યું અને પૂછ્યું કે હું આ સરનામે કેવી રીતે પહોંચી શકું. અધિકારીએ કાગળ લીધું અને તેમાં જોયું. પછી માથું હલાવીને પોતાનો હાથ લંબાઓ અને થોડીક કાણો કર્કશ અવાજથી દિશાઓ બતાવતો હતો. હું મૂઢની જેમ તેને જોતો હતો મને એક પણ શાબ્દ સમજાતો ન હતો. વાકૂળતામાં મેં કાગળ પાછું લઈ લીધું ને કહ્યું, “દેન્ક યો” તમારો આભાર, અને પહેલા હાથ હલાવીને જે દિશા નિર્દેશ કરી હતી તે તરફ ચાલવા લાગ્યો.

મેં બીજા વિવિધ પોલીસવાળાઓ પાસે પ્રયત્ન કર્યો પણ કોઈ ખાસ પરિણામ મળ્યું નહિ. આખરે તેની માટે કશું થાય એવું ન હતું : મારી પાસેની થોડી રોકડ રકમ હતી તે ટેક્સી પાછળ બર્થવી પડે તેમ હતું. મેં એક ટેક્સી છેડે ઊભી રહેલી જોઈ, ત્યાં જઈને તેના ડ્રાઈવરને તે કાગળનો ટુકડો આપ્યો અને આંખો બંધ કરીને તેમાં બેસી ગયો જે ડાબી બાજુની રસ્તા પર્ણી પર ગોળગોળ કરતો લઈ ગયો. થોડીક કાણો પછી

તેણે રોકી દીધી. તેણે મારા કાગળના ટુકડાને આપીને એક મોટી ઈમારત જેને રંગ કરવાની અત્યંત જરૂર હતી તે બતાવ્યું.

મેં મારી પેટી ઉઠાવી, રસ્તો ઓળંગનીને સીડી ચઢી ત્યાં ડેરબેલ હતો તે વગાડ્યો. એક સ્વીએ દરવાજો ખોલ્યો. મારાથી જેટલું કાળજી પૂર્વક થઈ શકે તેમ મેં તેને સમજાવ્યું કે હું કોણ છું. અને હું અહિયા કેમ છું. બહેન મારી સામે ખાલી જોતી રહી હતી જે ખાતરી કરી આપતું હતું કે હું જે કંઈ બોલ્યો તેમાંનું તેને કંઈ ખબર પડી નથી. તેણે હાથથી ઈશારો કર્યો કે હું અંદર આવી જાઉં, મોટો ખંડ હતો તે તરફ ખુરશી હતી તેમાં બેસવાનું ઈશારાથી કહ્યું અને તે જતી રહી. જ્યારે તે પાછી આવી ત્યારે તેની સાથે રૂમાલ વિટાંજેલો માણસ હતો જે કંઈક ઉચ્ચ બોલી શકતો હતો. ફરીથી તેને મેં સમજાવ્યો કે હું કોણ છું અને તે કેમ અહિયા આવ્યો છે.

“આહ, હા, ચોક્કસ, પણ તેમને અમારો તાર મળ્યો નથી? અમે તે તાર નજી દિવસ અગાઉ મોકલ્યો હતો કે ગ્લાસગોમાં હાલ અમારી પાસે કોઈ ઓરડો નથી.”

“મને તાર મળ્યો હતો, હા.”

“અને તો પણ તું કંઈ રીતે આવી ગયો?”

માણસ મારી સામે સ્વિત કરતો હતો જોઈને હું ખુશ થયો.

“સમય આવશે ત્યારે મારી માટે જગ્યા ખુલ્લી થઈ જશે,” મેં કહ્યું, “મને તેની ચોક્કસ ખાતરી છે. મારે તૈયાર થવું છે.”

માણસે ફરીથી સ્વિત કર્યું અને મને કહ્યું થોડીક કાણ રાહ જો. જ્યારે તે પાછો ફર્યો જેની આશા હું રાખતો હતો તે સમાચાર તેની પાસે હતાં. મારી માટે યોગ્ય હતું કે હું અહિયા મુખ્ય મથકમાં થોડો સમય રહીશ. જે કંઈ કામ મળે તે હું કરીશ.

અને તેથી મારા જીવનના સૌથી મુશ્કેલ બે મહિનાની શરૂઆત થઈ.

જે શારીરિક કામ મારે કરવાનું હતું તે મુશ્કેલ ન હતું : WECનું મુખ્ય મથકની ઈમારત રંગવાની હતી. જેવી મેં સીડીઓનો ઉપયોગ શરૂ કર્યો મેં નોકરીનો ભરપૂર આનંદ માણ્યો. રાણી એલીજાબેથના રાજ્યાભિષેક માટે પણ રજા લીધી નહીં. કર્મચારીઓ બૂમો પાડતા રહ્યાં કે નીચે ઉત્તરી આવ અને ટેલ્યુવિઝનમાં આ અવસરને જો. પણ મેં મારું સ્થાન રસ્તાઓથી ઉપરનું પસંદ કર્યું. જ્યાંથી હું દરેક છત ઉપર જંડો લહેરાતો અને ઉપર વિમાનને ઉડતા જોઈ શકતો હતો.

બે મહિનાને જે મુશ્કેલ બનાવ્યો હતો તે તો ઈંગ્લીશ શીખવાનું હતું. મેં ભાષા માટે સખત મહેનત કરી કે મારું માથું સતત દુખ્યા કરતું હતું. WECપરના

લોકો આચરણમાં મૂક્યું હતું જેને સવારનું શાંત મનન કહેતા હતાં - તેઓ સવારના નાસ્તા પહેલા વહેલા ઊઠી જતા હતાં જેથી બાઈબલ વાંચે અને દિવસની શરૂઆતથી ધંધા પહેલા અથવા કોઈ શબ્દો બોલે તે પહેલા પ્રાર્થના કરતા હતાં. મને તે વિચાર તુરેં પસંદ પડ્યો. હું પણ પહેલું પક્ષી બોલે ત્યારે ઊઠી જતો, તૈયાર થઈને બે પુસ્તકો મારા હાથમાં લઈને બગીચામાં જતો રહેતો. એક હતું ઈંગ્લીશ બાઈબલ અને બીજું હતું શબ્દકોષ. નિઃસંદેહ એ શ્રેષ્ઠ તકનિક હતી. પણ તેના થોડા ગેરલાભ પણ હતાં. તે સમય દરમ્યાન મારું ઈંગ્લીશ ધીસ, ધોઝ, અન વેરિલીશથી ભરેલું હતું. એક વખત માણણ લેવા વિનંતી કરતા કહ્યું, “ધીસ સેયથ ધ નેઇબર ઓફ એન્દ્રયુ પેટ ધાઉ વુડલ્ટ બી પ્લીસ ધુ પાસ ધ બટર.”

પણ હું શીખતો હતો. છ અઠવાડિયા ઈંગ્લેન્ડમાં રહ્યાં પછી મને ડાયરેક્ટર તરફથી સાંજની સંગત દોરવાને કહ્યું હતું. સાત મિનિટના અંતે મારા ઈંગ્લીશ શબ્દો પૂરા થઈ ગયા અને હું બેસી ગયો. બે અઠવાડિયા પછી ફરીથી મને બોલવાનું કહ્યું, આ વખતે મેં પસંદ કર્યું તે ફકરો હતો, પરીયોના રસ્તે આંધળા માણસને પ્રિસ્તના શબ્દો કે “તારા વિશ્વાસે તને બચાવ્યો છે” એ મૂર્ખ પસંદગી હતી કારણ કે ઉચ્ચ માણસ તરીકે ઉચ્ચાર ગોટાળા કરતું હતું.

“યારા વિશ્વાસે તને બચાવ્યો છે” મેં જાહેર કર્યું અને પછી ઘડિયાળ પ્રમાણે ચૌદ મિનિટ સુધી મેં મારો મુદ્દો અન્ય કર્મચારીઓને ભવ્ય મનોરંજન સાથે પૂરવાર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

મારા નાના ભાષણ પછી બધા જ મારી આસપાસ ભેગા થઈ ગયા. “તું સારું કરી રહ્યો છે એન્ની,” આનંદથી મારી પીઠ થાબળતા, તેઓએ કહ્યું, “તેં જે કંઈ કહ્યું તે લગભગ બધું જ અમે સમજ્યા હતાં ! અને ચૌદ મિનિટ! તેં સાત મિનિટ બોલી હતી તેના કરતા તે બમણું સારું બતાવ્યું હતું.”

“તો આ હતો અમારો ઉચ્ચ માણસ.... હું વિચારું છું કે તેનું ભાષણ ખૂબ જ સરસ હતું ચોક્કસ.”

ઓરડામાં પાછળથી અવાજ આવ્યો. દરવાજા આગળ આપેડ વયનો માણસ હતો, થોડી ટાલ હતી ભરાવદાર ગુલાબી ચહેરો જેને મેં પહેલા ક્યારેય જોયો ન હતો. તેની આંખના જબકારાથી હું તુરેં જેંચાયો : પછી અડધી આંખો મીચી કે કદાચ હવે કોઈ મજાક કરતા જઈ રહ્યાં હોય તેવું લાગતું હતું.

“એન્દ્રયુ, હું નથી માનતો કે તું વિલ્યમ હોપકિન્સને મળ્યો હોય,” WECના ડાયરેક્ટરે કહ્યું, હું ઓરડાના છેવાડા સુધી ગયો અને મારો હાથ લંબાવ્યો. વિલ્યમ હોપકિન્સે મારો હાથ બંને મોટા હાથોમાં પકડ્યો જેમ કે હું તેમને જાણતો

હોઉં તેમ તેઓએ મને અભિનંદન પાઠવ્યા.

“તે વધુ દઢ દેખાય છે” શ્રી હોપકિન્સે કહ્યું, “જો આપણો તેના કાગળ તૈયાર કરીશું તે સારું કરી બતાવશો.”

હું મુંજવણામાં મૂકાયો કારણ કે ડાયરેક્ટરે સમજાવ્યું કે સમય આવી ગયો હતો જ્યારે મારે મુખ્ય મથક છોડી દેવાનું હતું. ધોળવાની નોકરી પૂરી અને મારો ખાટલો આવનાર મિશનરી માટે ખાલી કરવાનો હતો. પણ જો શ્રી હોપકિન્સ બ્રિટીશ કામની પરવાનગીના કાગળો તૈયાર કરે તો મને લંડનમાં નોકરી મળી જાય અને હું પુસ્તકો માટે નાણાં બચાવી શકું તથા જ્લાસગોમાં બીજા પણ ખર્ચ નિપટાવી શકું. જ્યારે પણ આવી કોઈ વ્યવહારું બાબતો ઊભી થતી, મેં જાયું હતું કે લોકો હંમેશાં વિલ્યમ હોપકિન્સ તરફ વળતા હતાં.

“જી જઈને તારો સામાન લઈ આવ, એન્ફ્રયુ, મારા છોકરા” શ્રી હોપકિન્સે કહ્યું, “અમે તારી માટે કોઈ કામ શોધી કાઢીએ ત્યાં સુધી મારી સાથે તથા શ્રીમતી હોપકિન્સ સાથે તને રહેવાનું આમંત્રણ છે.”

એક પેટી ભરવામાં મને વાર ન લાગી. જ્યારે પેટીમાં હું મારું દાંતે ઘસવાનું બ્રશ અને અસ્ત્રો મૂક્તો હતો તે વખતે WECના એક કર્મચારીએ મને શ્રી હોપકિન્સ વિશે નાની વાત કહી. તે સફળ કોન્ટ્રાક્ટર છે છતાં તે ગરીબીમાં રહે છે. તે પોતાની આવકના નેવું ટકા વિવિધ મિશનોમાં આપી દે છે WEC એક માત્ર તેના હૃદયની મોટી ઉત્કંઠા હતી.

થોડીક જ કષણોમાં હું દરવાજેથી કર્મચારીઓને મુખ્ય દરવાજાએથી આવજે કહેતો હતો.

“ઈમારત સુંદર લાગતી હતી, એન્ની.” ડાયરેક્ટરે હસ્તધનૂન કરતા કહ્યું,
“દેન્ક યો”

“પેલો “થ” સાંભળવો છે.”

“થી-એન્ક- ઈ-યો.”

બધાજ વિલ્યમ હોપકિન્સની જેમ હસી પડ્યાં અને હું તેમની ટ્રક પાસે ચાલીને પહોંચ્યો. હોપકિન્સનું ઘર થેમ્સ નદી કિનારે હતું જેવી મેં અપેક્ષા કરી હતી તેમ : સાછુ, ગરમાવો આપનાર, ઘર જેવું લાગે. શ્રીમતી હોપકિન્સ અમાન્ય હતી. તે મોટાભાગનો દિવસ બિધાનામાં કાઢતી હતી. પણ તેને મારા આવવા માટે કોઈ વિરોધ ન હતો.

“તું આને તારું પોતાનું જ ઘર ગણજે” તેણે મને આવકાર આખ્યો. “કબાટ ક્યાં છે તે તને મળી જશે અને તને સમજાય જશે કે મુખ્ય દરવાજે કયારેય વાસવામાં

આવતો નથી.” પછી તે પોતાના પતિ તરફ ફરી અને શ્રી હોપકિન્સની આંખોમાં મેં જે ચમક જોઈ હતી તે જ ચમક તેમનામાં પણ જોઈ “અને કોઈક રીતે તારા બિધાનામાં રખડતું જાનવર તને દેખાય તો તેનાથી આશ્વર્ય ન પામતો. આવું બને છે. જો કદાચ એવું બને તો રહેવાના ઓરડામાં કામળો અને તક્કો પડ્યા છે. તારું બિધાનનું ગરમાવા માટે અનિન્દ્ય પાસે લઈ લે જે.”

અઠવાડિયું પૂરું થાય તે પહેલા મારે શોધવાનું હતું કે ખરેખર આ શબ્દોનો અર્થ શો હતો. એક સાંજે જ્યારે હું કામનો પરવાનો આપતા કાર્યાલય પર લાંબી અને નિષ્ફળ રાહ જોયા પછી ઘરે પાછો આવ્યો, મેં જોયું તો શ્રી અને શ્રીમતી હોપકિન્સ રહેવાના ઓરડામાં બેઠા હતાં.

“તારી ઓરડીમાં જવાની ચિંતા ન કરીશ, એન્દ્રયુ” શ્રીમતી હોપકિન્સે કહ્યું, “તારા બિધાના પર દારુંદિયો સૂતેલો છે. અમે ચા પીધી અને તારી માટે પણ થોડી મૂકી રાખી છે.”

જ્યારે હું મારું ભોજન અગ્નિ સામે બેસીને લેતો હતો ત્યારે તેણીએ મને બિધાનામાં પડેલા માણસ વિશે કહ્યું, મુખ્યત્વે વરસાદથી બચવા તે નાની દુકાનમાં આવ્યો તે દુકાન શ્રી હોપકિન્સ મિશન માટે ચલાવતા હતાં અને ત્યાંથી શ્રીમતી હોપકિન્સ તેને ઘરે લઈ આવ્યા હતાં. જ્યારે એ જાગશે ત્યારે તેને જમવાનું અને થોડા કપડાં આપીશું. શ્રીમતી હોપકિન્સે કહ્યું, “હું એ નથી જાણતી કે તે ક્યાંથી આવશે પણ ઈશ્વર પૂરા પાડશે.”

અને દેવે કર્યું. આ પ્રસંગે અને જ્યાં સુધી હું હોપકિન્સના ઘરમાં રહ્યો એવા ઉઝાનથી વધુ પ્રસંગો હતાં જેમાં મેં જોયું કે ઈશ્વર તેમની વ્યવહારું જરૂરતો સૌથી અસામાન્ય રીત પૂરી પારી હતી. મેં ક્યારેય કોઈને એક વખત પણ તેમના ઘરેથી ભૂલ્યા કે કપડા વગર જતા નથી જોયા. એવું ન હતું કે તેમની પાસે નાણાં હતાં. શ્રી હોપકિન્સ પોતાના બાંધકામના ધંધામાંથી જે નફો થાય તેમાંથી માત્ર પોતાની જરૂરતો પૂરતું જ રાખતા હતાં. અજાણ્યા જેવા કે - હું ભીખારીઓ, રસ્તે રખડતા એ દારુંદિયા જેઓ તેમના દરવાજેથી પસાર થાય - તેઓનું પોખણ ઈશ્વર દ્વારા થતું હતું. અને તે ક્યારેય નિષ્ફળ જતો નથી. કદાચ પડોશી જમવાનું બનાવીને આપી જાય, એ કહેતા કે, “તમને આજે સારું નથી લાગતું એ સમજીને તમે રાંધી નહિ શકો માટે હું લાવી છું.” કદાચ જૂનું દેવું અનપેક્ષિત રીતે પૂરું થયું બની શકે અથવા કદાચ પહેલા ખરાબ હતો અને હવે તેમને મદદ કરવા જોવા આવ્યો. “હા, દીકરા, તું કરી શકે આપણી પાસે ઉપર બિધાનામાં સૂતેલો વૃદ્ધ માણસ છે જેની પાસે પહેરવાના જૂતા નથી. શું તું વિચારે છે કે જો આપણે તેના પગનું માપ

લઈશું તો તેની માટે જોઈ પણ લાવી શકીશું ?”

મેં માત્ર એક કે બે દિવસ જ મારા કામ કરવાની પરવાનગી મળે અને નોકરી મળે ત્યાં સુધી જ હોપડિન્સ સાથે રહેવાનો ઈરાદો રાખ્યો હતો. પણ શ્રી હોપડિન્સ અને હું લેબર મિનિસ્ટ્રી સરકારી શાખામાં વારંવાર ગયા છતાં કામ કરવાની પરવાનગી આપવામાં આવી નહિ.

અને તે દરમ્યાન હોપડિન્સે પોતાના ઘરમાં રહેવાનું કહ્યું અને તે આ પ્રમાણે બન્યું. પહેલી સવારે શ્રી હોપડિન્સ કામ ઉપર વહેલા જતા રહ્યાં, શ્રીમતી હોપડિન્સ બિધાનામાં જ રહ્યાં અને હું એકલો રહ્યો હતો. અને તેથી મેં પોતું લીધું અને રસોડાનું ફર્શ સાફ્ કરી નાખ્યું. બાથરૂમ સાફ્ કરતી વખતે મેં કપડાં પલાણેલા જોયા મેં બધા ધોઈ નાખ્યા. બપોર સુધીમાં કપડાં સુકાઈ ગયા પછી મેં તેને ઈસ્ત્રી કરી કાઢી. તે પછી પણ જ્યારે શ્રી હોપડિન્સ પાછા આવ્યા ન હતાં ત્યારે મેં રંધી કાઢ્યું.

આ બધા કામો હું ધરે કરતો હતો : મારા કુટુંબમાં કોઈ પણ પુરુષ અથવા સ્ત્રી તે પણ આવું જ કરતા હતાં. પણ જ્યારે હોપડિન્સે મેં જે કર્યું હતું તે સાંભળ્યું ત્યારે તેઓ સત્ય થઈ ગયા. કદાચ તેઓએ કોઈ વ્યવહારું ડય માણસનો ઉપયોગ કર્યો ન હતો અથવા તેઓએ પોતાની જરૂરતો ઉપર લક્ષ નથી લીધું, પણ કોઈ પણ કિમતે એ રીતે વર્ત્યો કે મેં કશુંક નોંધનિય કર્યું હતું. અને ત્યાર પછી તેઓએ પોતાના એક કુટુંબના સત્ય તરીકે રહેવાનું કહ્યું.

અને મેં એમ કર્યું. હું મુજ્ય રસોયો તથા બાટલીઓ સાફ કરનાર બની ગયો. અને તેઓ મારા અંગ્રેજ માબાપ બની ગયા. બીજા ઘણા ઘણા લોકોની જેમ હું પણ તેમને અંકલ હોપી અને આન્ટી હોપી તરીકે બોલાવતો હતો. ચોક્કસ ઘણી રીતે શ્રીમતી હોપડિન્સ મને મારી માની યાદ અપાવતા હતાં. બંને રીતે દુઃખ તથા નાદુરસ્તિમાં પોતાની બિનફરિયાદ સ્વીકૃતિ અને દરવાજો જરૂરતોવાળા માટે “ક્યારેય આંકડી લગાવીને બંધ કરાતો નથી.”

જ્યારે અંકલ હોપી, બધો જ અત્યાસ પોતાની જાત મહેનતે કર્યો હતો. તે એકદમ સ્વસજાગતા વગરના માણસ હતાં. અમુક વખત હું તેમની સાથે તેમની ટ્રકમાં વિવિધ ચાલતા તેમના બાંધકામોની જગ્યાએ શહેરમાં જતો હતો, ત્યારે હું તેમને વિનંતી કરતો કે તમે કંપનીના પ્રેસિડેન્ટ હોઈને તમારે પોતાની માટે ટાઈ તથા સારો કોટ કે જેની કોઇપણ ચામડાથી સજાયેલી હોય તે પહેરવા જોઈએ.

પણ અંકલ હોપી મારી વ્યાકૂળતા પર હસતા હતાં. “કેમ એન્ટી, અહિંયા શું મને કોઈ જાણતું નથી !”

તેમના પડોશી જે કંઈ ખાસ સારા ન હતાં તે પણ સારા તૈયાર થતા હતા. જ્યારે હું તેમને તેમના ચર્ચમાં જતા પહેલા દરવાજે મળતો તો તેઓ કામ પરના જૂતા અને બે દિવસથી દાઢી ન કરી હોય તેવા મળતા હતા. પણ જ્યારે હું તેમને ધમકાવતો ત્યારે તેઓ મને દિલગીર આંખોથી જોતા “એની મારા દીકરા! બધા જ મને અહિયા જાણો છે.”

અંકલ હોપીની દુકાન “ફન્ટમિશન” મારી માટે તો કોયડા સમાન હતી. તેના દરવાજા હંમેશાં ખુલ્લા રહેતા અને કોઈ કોઈકવાર તો રખડતા બહિસ્કૃત લોકો અંદર ઘૂસી જતા પણ થોડી રાહત માટે અથવા થોડો ગરમાવો લેવા : જ્યારે તેમની સેવાઓનો સમય થાય ત્યારે અંકલ હોપીની મોટાભાગે ખુરશી ખાલી રહેતી. આ તેને રોકી શક્યું નહિ. મને યાદ છે કે એક દિવસ મેં તેમને ખાલી ખુરશીઓને આખું ભાખણ પ્રચાર કરતાં સાંભળ્યા હતાં.

“આ સમયે તમે અમારી નિયોજીત મુલાકાત ચૂકી ગયા.” અંકલ હોપી તેઓને કહેતા જેઓ કોઈક રીતે પોતાનો રસ્તો મેળવી ન શક્યા. “પણ હું તમને રસ્તા ઉપર મળીશ અને જ્યારે મળીશ, હું તમને જોઈ લઈશ. હવે સાંભળો ઈશ્વર તમને શું કહેવા માગો છે...”

જ્યારે ભાખણ પૂરું થયું, મેં વિરોધ બતાવ્યો. “તમે મારી માટે વધુ પડતા રહસ્યમય છો.” મેં કહ્યું, “જ્યારે હું કોઈક દિવસ પ્રચાર કરતો, ત્યારે હું ખરેખર લોકો ત્યાં બેઠા હોય તેવું હું જોવા માગું.”

અંકલ હોપી માત્ર હસ્યા. “માત્ર તું રાહ જો,” તેણે કહ્યું, “આપણે ધરે જઈએ તે પહેલા એ માણસને મળીશું જે આ ખુરશીમાં બેઠો હતો. અને જ્યારે આપણે કરીશું તેનું દ્દય તૈયાર થશે. સમય અને સ્થળ આપણી પોતાની મર્યાદાઓ છે, એની : આપણે તેમને ઈશ્વરના માથે થોપી દેવાના છે.”

એ ખાતરી સાથે અમે ધર તરફ ચાલતા જતા હતાં અમને વટેમાર્ગુ મળી અને અંકલ હોપી પોતાના ભાખણના સામાન્યમાં લાગી ગયા જેમ કે તેણીએ લગતના ચાળીસ મિનિટનું ભાખણ સાંભળ્યું હોય. એ રાતે હું આગ સામે સૂઈ ગયો અને સવાર પડતા સુધીમાં આ અથાક કોન્ટ્રાક્ટર અને તેની પત્ની પાસે છિસ્તી વિશ્વાસમાં એક નવી વ્યક્તિ મળી ગઈ.

આખરે એક દિવસ ગ્લાસગોમાંથી પત્ર આવ્યો : લાંબાં સમયથી રાહ જોવાતી હતી તે ખાલી જગ્યા ખુલ્લી ગઈ. મારે ઉનાણા સત્રમાં ત્યાં હાજર થવાનું હતું.

અમે મા હોપીના બિધાના પર તથા અંકલ હોપીની આસપાસ વિજયકૂચ

કરી - એક રખડતો વ્યક્તિ અને હું - અચાનક અમને ભાન થયું કે આવજો કહેવાનું હતું. મેં સાએમબર ૧૮૫૭માં લંડન મુક્કું અને સ્કોટલેન્ડમાં મિશનરી તાલીમ શાળામાં ગયો. આ વખતે મારે જે સરનામે જવું હતું ત્યાં વિના મુશ્કેલી હું શોધીને પહોંચ્યો. મારી પેટી ઊંચીને પર્વત પર ગ્રિન્સ આલ્બર્ટ રોડ ૧૦ નંબરના સ્થાને પહોંચ્યો. તે ઈમારત ઊંચી બે માળી ખુણા પર હતી. તેની સંપત્તિની આસપાસ પાતળી દિવાલ કરેલી હતી. હું લોખંડના થાંભલા ઉપર તારની વાડને જોઈ શકતો હતો. જે નિઃસંદેહ યુદ્ધના સમયે કરવામાં આવેલી હતી. લાકડાના રસ્તા ઉપરના પ્રવેશ આગળ શર્ઢો લખ્યા હતાં. “ ઈશ્વરમાં વિશ્વાસ રાખો.”

હું જાણતો હતો કે જ્વાસગોમાં બે વર્ષના અભ્યાસક્રમનો મુખ્ય હેતુ હતો: વિદ્યાર્થીઓને વિશ્વાસના સ્વભાવ વિશે સર્વ શીખવા મદદ કરવાનો હતો. પુસ્તકોમાંથી શીખવું અન્યો પાસેથી શીખવું. જાત અનુભવોમાંથી શીખવું. તાજુ ઉતેજનાથી તોરણો નીચે થઈને સફેલ કંકરાના રસ્તા પર થઈને દરવાજા સુધી પહોંચ્યો.

મારા ખખડાવાનો જવાબ કિસ દ્વારા મળ્યો. એ દઢ ડય ચહેરામાં ફરી જોવાનું કેટલું સારું લાગ્યું. અમે એકબીજાના ખભા ઘણી વખત થાબડ્યા પછી, તેણે મારી પેટી લીધી અને મને ઉપરના માળમાંના ઓરડામાં મને લઈ ગયો. તેણે મારો પરિચય મારી સાથે રહેતા હતાં તે ત્રણ મિત્રો સાથે કરાવ્યો. મને આગ લાગે ત્યારે બચીને નીકળી જવાનો માર્ગ, અને બાકીના પિસ્તાળીસ જુવાન લોકો સુવાના હતા તે જોડાયેલ ઘર પુરુષો માટે અલગ અને બીજું સ્ત્રીઓ માટે અગલ હતું.

“ અને બંને લોકો કયારેય એકબીજાને મળે નહિ,” કિસે કહ્યું, “ આપણને છોકરીઓ સાથે વાત કરવાની પરવાનગી નથી. માત્ર એક જ સમય હતો કે આપણે તેમને જોઈ શકીએ તે હતો રાત્રીના ભોજનનો સમય.”

કિસે મારો ઔપચારિક પરિચય ડાયરેક્ટર સ્ટુઅર્ટ ડીનેન કરાવીને મારી સાથે બેઠો. “ આ તાલીમનો ખરો હેતુ છે.” શ્રી ડીનેને મને કહ્યું, કે અમારા વિદ્યાર્થીઓને શીખવવામાં આવે કે ઈશ્વરે જે તેમને કહ્યું છે તે કરવાનો છે એવો ભરોસો ઈશ્વર પર કરે. આપણે અહિંથી પ્રણાલિકાગત મિશનરી ક્ષેત્રોમાં જવાના નથી. પણ નવા ક્ષેત્રોમાં જવાના છે. અમારા સ્નાતકો પોતાની રીતે જ થઈ જશે. ઈશ્વર પોતાના વચનોમાં જે કહે છે તે પ્રમાણો તે ખરેખર કરે છે, પણ જો તેઓ ભયનીત થશે અથવા સંદેહ કરશે તો તેઓ અસરકારક નહિ બની શકે. તેથી અમે અહિંયા ભરોસો કરવાના ઘણા બધા વિચારો શીખવતા નથી. હું આશા રાખું છું કે તું આ શાળામાં જે જોવા માગતો હતો તે આજ હશે. “ એન્દ્રયુ”

“ હા, સાહેબ, એકદમ એ જ”

“ નાણાંકિય બાબત માટે - તમે ચોક્કસ જાણો છો કે, એન્દી અમે કોઈ ટ્યુશન ફી લેતા નથી. તે એટલા માટે કે અમારી પાસે કોઈ પગારદાર કર્મચારી નથી શિક્ષકો, લંડનના લોકો મારા પોતાને - અમારામાંથી કોઈને કંઈ પગાર મળતો નથી. ઓરડાનું રહેવાનું અને અન્ય વ્યવહારું ખર્ચ આખા વર્ષનો ફક્ત નેવું પાઉન્ડ થાય છે. લગ્નભગ અઠીસો ડોલર કરતા થોડો વધારે. તે ઓછા એટલા માટે છે કરણ કે વિદ્યાર્થીઓ પોતે રસોઈ, સાફ્સફાઈ અને તેમને જે કંઈ જરૂર હોય તે બધું જાતે જ કરી લે છે. પણ અમે વિનંતી કરીએ છીએ કે તે નેવું પાઉન્ડ પહેલા ચૂકવો. હવે, હું સમજ શકું છું કે તું એ કરી શકે તેમ નથી.”

“ના, સાહેબ”

“સારું, તો, હપ્તાથી પણ તું ચૂકવી શકે છે, દરેક સત્રની શરૂઆત પહેલા ત્રીસ પાઉન્ડ તમારા હિત માટે. અમે દબાડા કરીએ છીએ કે હપ્તાઓ સમયસર ચૂકવવામાં આવે.

“હા, સાહેબ, હું સર્વ બાબતમાં સહમત છું.”

હું પણ સહમત છું. જીવનની ભૌતિક જરૂરો માટે ઈશ્વર પર ભરોસો કરવાનો મારો પ્રથમ પ્રયોગ થવાનો હતો. મારી પાસે હોલેન્ડથી આવ્યો ત્યારે પ્રથમસત્રની ફી ભરવાના ત્રીસ પાઉન્ડ હતાં. ત્યાર પછી ખરેખર હું જોવા માગતો હતો કે ઈશ્વર મને કેવી રીતે નાણાં પૂરા પાડે છે.

પહેલા અઠવાદિયા દરમ્યાન એવી બાબત બની જેણે ખરેખર મને ચિંતામાં મૂકી દીધો. જમતી વેળાએ વિદ્યાર્થીઓ મોટે ભાગે અપૂરતા નાણાંકિય સહાય વિશે ચર્ચા કરતા હતાં. અમુક વખતે કોઈ ખાસ જરૂરત માટે આખી રાત પ્રાર્થના કર્યા પછી, અદ્ભુત વિનંતી માન્ય થતી હતી. અથવા તો પા ભાગની માન્ય થતી હતી. ઉદાહરણ માટે જો ઘરડા ઘરના લોકો માટે જ્યાં વિદ્યાર્થીઓ સભાઓ કરતા હતાં તેમને દસ કામળાની જરૂર હોય તો કદાચ છ ખરીદવાના નાણાં જ પ્રાપ્ત થતા હતાં. બાઈબલ કહે છે કે આપણે ઈશ્વરની દ્રાક્ષાવાતીના મજૂરો છીએ. શું આ રીતે ઈશ્વર પોતાની દ્રાક્ષાવાતીમાં ભાડે કરેલા માણસોને મહેનતાણું ચૂકવે છે?

એક રાતે હું એકલો લાંબી લટાર મારવા ગયો. ઘણા બધા પ્રસંગે વિદ્યાર્થીઓ મને ચેતવ્યો હતો કે “પેટ્રોક જરું નહીં” અમારા પર્વત નીચે આવેલી જૂંપડપણી એ પેટ્રોક હતી. તેના માટે તેઓ કહેતા હતા કે, તે તો બ્યસનોનું ઘર, દારૂદિયાઓ, ચોરો, અને ખૂનીઓનો અડો, ત્યાંના રસ્તે ચાલીને જવું પણ અસુરક્ષિત હતું. અને છતાં આ વિસ્તાર મને બેંચતો હતો, કે તેને કંઈક કહેવાનું બાકી હતું.

મારી આસપાસ પેટ્રિકના ગંદા કાળા રસ્તા હતાં. કાંકરાઓમાંથી ધાસ ઉડતું હતું. સપેભરની હવા એકદમ સૂકી થઈ ગઈ હતી. હું પાંચ વિભાગ પસાર કરું ત્યાં સુધીમાં મારી પાસે બે વખત ભીખારીઓએ ભીખ માગી હતી. મારી પાસે જે કંઈ નાણાં હતા તે મેં તેઓને આપી દીધા હતાં, અને જોયું તો તેઓ ઢોંગ વગર સીધા જ નજીકની દરેની દુકાનમાં ગયા. મને ખબર પડી ગઈ કે આ રખુંઓ જ્લાસગોની ઝૂંપડપડીના રસ્તે ભીખ માગતા હતાં. તેમની આવક પર્વત ઉપર તાલીમ લઈ રહેલા મિશનરીઓ કરતા અધિક હતી.

હું સમજી શકતો ન હતો કે આ મને આટલી ચિંતા કેમ આપે છે. શું હું લોભી છું? મને એવું નથી લાગતું. અમે હંમેશાં ગરીબ જ રહ્યાં હતાં અને મેં ક્યારેય તેની ચિંતા કરી નથી. તો પછી એ શું હતું?

અને શાળામાં પર્વત ઉપર પાછો ચાલીને જતો અચાનક મને તેનો જવાબ મળી ગયો.

નાણાંનો તો કોઈ પ્રશ્ન જ ન હતો. જે ચિંતા હતી તે તો સંબંધ વિશે હતી.

ચોક્લેટના કારખાનામાં શ્રી રીગર્સ પર મેં ભરોસો કર્યો કે મને પૂરેપૂરું અને સમયસર ચૂકવવામાં આવે. મેં મારા પોતાને કહ્યું, જો કારખાનાનો સામાન્ય કામદાર નાણાંકિય સુરક્ષિત થઈ શકે છે તો ચોક્લેટના કામદારો પણ થઈ શકે છે.

હું શાળાના દરવાજામાં વખ્યો મારી ઉપર એ સ્મરણાર્થ પાટિયું હતું, “ઈશ્વરમાં વિશ્વાસ કરો”

એ જ હતું તે એવું ન હતું કે મને નાણાંની ચોક્લેટ રકમની સુરક્ષા પ્રાપ્ત થાય, તે એ હતું કે મને સંબંધની સુરક્ષા જોઈતી હતી.

હું કડક કાંકરાવાળા રસ્તે ચાલતો હતો, વધુને વધુ ચોક્લેટ અનુભવતો કે હું કંઈક ઉત્તેજકના ડિનારે હતો. શાળામાં બધા ઊંઘી ગયા હતા અને શાંત હતું. હું દબાયેલા પગે સીડી ચઢી ઉપર ગયો અને શયનપંડની બાટીમાંથી જ્લાસગોને જોતો હતો. જો હું મારું જીવન રાજને ચાકર તરીકે આપવાનો છું તો મારે રાજને જાણવો જોઈએ. તે કોના જેવો છે? હું કઈ રીતે તેના ઉપર ભરોસો કરું? એ જ રીતે મેં હેતુલક્ષી નિયમો પર ભરોસો કર્યો છે? અથવા શું હું તેનો જીવંત આગેવાન તરીકે ભરોસો કરું છું. જે યુદ્ધ મેદાનમાં એકદમ હાજર કર્માન્ડર અધિકારી છે? સવાલ કેન્દ્રિય હતો. જો તે માત્ર નામનો જ રાજા છે, તો મારે પાછું ચોક્લેટના કારખાનામાં જતું રહેવું જોઈએ. હું માત્ર પ્રિસ્તી રહું પણ મને ખબર છે કે મારો ધર્મ માત્ર સિદ્ધાંતોનો જથ્થો છે, સર્વ શ્રેષ્ઠ અને અનુસરવાને લાયક પણ ભાગ્યે જ સમર્પણની માંગ કરે.

ધારો કે બીજુ બાજુ જો હું ઈશ્વરને વ્યક્તિ તરીકે શોધવા માગું એવી સમજ સાથે કે તે વાત વ્યવહાર કરે છે, કાળજી લે છે, પ્રેમ કરે છે તથા દોરે છે. તે એ કંઈ જુદું જ હશે. તે રાજાઓનો રાજા હતો અને હું કોઈ પણ યુદ્ધમાં તેને અનુસરીશ.

અને કોઈક રીતે જ્યાસગોમાં સપેભરની એ રાતે ચંદ્રપ્રકાશમાં બેઠાબેઠા મને ખબર પડી કે ઈશ્વરના સ્વભાવની તપાસની શરૂઆત આ નાણાંની સમસ્યાથી શરૂ થવાની હતી. એ રાતે બારીની સામે હું ધૂટણે પડ્યો અને તેની સાથે મેં કરાર કર્યો “પ્રભુ” મેં કહ્યું, “વ્યવહારું બાબતો મારે તમારી ઉપર ભરોસો કરવા માટે મારે તમને જાણવા જરૂરી છે. હું તમારો આભાર માનું છું કે પ્રથમ સત્રની ફી ચૂકવવા તમે મને કમાવવાનો અવસર આપ્યો. હવે હું તમારી પાસે બાકીના બધા જ પૂરા કરવા માગું છું. જો હું એક દિવસ પણ ભરવામાં મોડો પડું તો તમે જાણો છો કે મારે પાછું ચોકલેટ કારખાનામાં પાછું જવું પડશે.”

એ રીસ ચઢવનાર માંગણી કરનાર બાળ પ્રાર્થના હતી. પણ હજુ હું તો પ્રિસ્તી જીવનમાં બાળક જ હતો. નોંધનીય બાબત એ છે કે ઈશ્વરે મારી પ્રાર્થનાને માન આપ્યું. પણ પહેલા મારી પરિક્ષા આશ્રય પમાડે તે રીતે કર્યા વગર નહિ.

પ્રથમ સત્ર પૂર્ણ થયું. અભ્યાસખંડમાં પદ્ધતિસર ઈશ્વરવિદ્યા ધર્મોપદેશ કેવી રીતે કરવો, વિશ્વના ધર્મો, ભાષા - એવા અભ્યાસકમ જે બીજુ અન્ય ઈશ્વરવિદ્યા શાળાઓમાં શીખવવામાં આવે છે તે અમે સવારમાં શીખ્યા. બપોરના અમે વ્યવહારું આવડતો પર કામ કર્યું : ઈંટો બનાવવી, ખંબીંગ સુથારી કામ, ફસ્ટઅન્ડ, સ્વચ્છતા, મોટર રીપેર કરવી. અમુક અઠવાડિયા સુધી છોકરીઓ છોકરાઓ લંડનની ફીડ ફેક્ટરીમાં કામ કર્યું. કેવી રીતે કારને ખોલવી અને પાછી તેને જોડી દેવાની. આ વ્યવસાયિક ધોરણના વધારામાં અમને ખજૂરીના જૂંપડા, માટીના ઘડા બનાવવાનું શીખવવામાં આવ્યું.

અને તે દરમ્યાન અમે રસોડાની તથા કપડા ધોવાની તથા બગીચાની દેખભાળ રાખતા. કોઈ બાકત રહી ગયું ન હતું. એક વિદ્યાર્થી તો જર્મન ડોક્ટર હતી અને મેં તેને કચરાની ડોલ ગોઠવતા જોઈ, તેણી શસ્ત્રકિયાની ઓરડી તૈયાર કરતી હતી.

અઠવાડિયાઓ એટલા જલ્દી પસાર થઈ ગયા કે મારે ઘણી બધી સુવાર્તાપ્રચાર મુસાફરીમાંથી પહેલી મુસાફરીનો સમય થઈ ગયો હતો.

“તું આ રીતે જઈશ, એન્ઝી” શ્રી રીનેને કહ્યું, “એ છે ભરોસાની કસરત. તેના નિયમો સરળ છે. આપણા જૂથમાં દરેક વિદ્યાર્થીને એક પાઉન્ડની બેંકનોટ

આપવામાં આવશે. તેની સામે તમે સ્કોટ્લેન્ડમાં મિશનરી સફર પર જશો. તમારે તમારી પાસેના એક પાઉન્ડમાંથી તમારું ભાડું, તમારું જમવાનું, તમારે કોઈ પ્રચાર કરવો હોય તો તે, કોઈ ભાડે હોલ રાખવો, કોઈ નાસ્તાપાણી બધું જ આ એક પાઉન્ડમાં કરવાનું હતું.”

“તેના કરતા પણ ભયંકર એ હતું કે જ્યારે તમે ચાર અઠવાડિયા પછી શાળામાં પાછા જાઓ ત્યારે તમારે તે પાઉન્ડ પરત કરવાનો હતો.”

હું હસ્યો “એવું લાગતું હતું કે હંમેશાં બાય બાય ચારણી કરવાનું હોય” “ઓહ! તમારે દાન પણ ઊદ્ઘારવવાનું ન હતું ! ક્યારેય નહિ તમારી સભા અથવા સંગતોમાં નાણાનો ઉલ્લેખ પણ કરવો નહિ. તમારી સર્વ જરૂરતો તમારા તરફથી કોઈ પણ ચાલાકીનો ઉપયોગ કર્યા વગર પૂરી પાડવામાં આવે - અથવા પ્રયોગ નિષ્ફળ જશો.”

હું પાંચ છોકરાના જૂથનો સભ્ય હતો. પછીથી જ્યારે મેં સંયોજીત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો કે ચાર અઠવાડિયા દરમ્યાન નાણાં કયાંથી આવ્યા હતાં. તે જાણતું મુશ્કેલ થયું હતું. એવું લાગતું હતું કે અમને જે કંઈ જોઈતું હતું તે હંમેશાં ત્યાં જ હતું. અમુક વખત સાથી છોકરાના માબાપ તરફથી નાણાં સાથે પત્ર આવી જતો. અમુક વખત ટપાલ દ્વારા ચેક આવી જતો, એ કોઈ મંડળી દ્વારા જેમની મુલાકાત અમે દિવસો પહેલા અથવા અઠવાડિયા પહેલા કરી હોય. આ બેટો સાથે જે નોંધ આવે તે બહુ રસપ્રદ રહેતી. “હું જ્ઞાણું દ્ધું કે તમને નાણાંની જરૂર નથી નહિ તો તમે જાણ કરી હોત.” કોઈક એવું લખતું કે “પણ ઈશ્વરે મને ઊંઘવા દીધો નહિ જ્યાં સુધી મેં આ પરબિડિયામાં તમારી માટે મૂક્યા નહિ.”

ફાળો અવારનવાર ઉત્પાદનના સ્વરૂપમાં આવ્યો. સ્કોટ્લેન્ડના એક નાના ગામમાં અમને છસો ઈડા આપવામાં આવ્યા. અમને નાસ્તામાં ઈડા, બપોરના ભોજનમાં ઈડા, રાતના ઈડાના ભોજન પહેલા ઈડાની હળવી વાનગી તથા ઈડાની સફેટીની વાનગી લીધી હતી. અમને તો મરધીની આંખમાં જોવા માટે પણ અઠવાડિયા વિતી ગયા હતાં.

પણ નાણાં અથવા ઉત્પાદન મળતા, અમે બે નિયમોને સખત વળળી રહ્યાં : અમારી જરૂરત માટે અમે જણાવતા ન હતાં. અને અમને જે કંઈ મળે તેનો દશાંશ વહેલી તકે આપી દેતા. જો બની શકે તો ચોવીસ કલાક પહેલા.

બીજું જૂથ અમારી સાથે શાળામાંથી એજ સમયે બહાર નીકળ્યું હતું તેઓ દશાંશ વિશે કડક ન હતાં. તેઓએ પોતાનો દશાંશ એક બાજુ કાઢ્યો ખરો પણ તેઓએ તુરંત આપી દીધો નહિ. “કદાચ જો કોઈ તાત્કાલિક જરૂર પડી તો” ચોક્કસ

તેઓને એવી આકસ્મિતા આવી પડી હતી ! તેવી રીતે અમારી સાથે પણ હતું, દરરોજ પણ તેઓએ પોતાનો મહિનો દેવા સાથે કર્યો, તેમને હોટલો, પ્રવચન હોલ, સ્કોટલેન્ડમાં ચારે બાજુના બજારોમાં ઉધારી હતી, જ્યારે અમે શાળામાં દસ પાઉન્ડ વિશેખ સાથે આવ્યા. જેટલા ઝડપથી નાણાં અમે આપતા એટલા જ ઝડપથી ઈશ્વર હંમેશાં રહ્યાં અને અમે WECના વિદેશમાં ચાલતા કામને નાણાં મોકલાવતા અંત કર્યો હતો.

સફરના અંત પહેલા એવો સમય હતો, તેમ છતાં જ્યારે એવું લાગતું હતું કે પ્રયોગ નિષ્ફળ જશે. એક અઠવાદિયાની રજાના દિવસે અમે એડિનબર્ગમાં સભા કરી હતી. અમે પ્રથમ દિવસે જુવાનોના મોટા જૂથને આકર્ષયું હતું. અને અમે ચર્ચા કરતા હતા કે બીજા દિવસે તેઓને અહિં કેવી રીતે પાછા બોલાવી શકાય. અચાનક કોઈની પણ સાથે વાત કર્યા વગર અમારા જૂથનો એક સભ્ય ઊભો થયો અને જાહેર કરી દીધું.

“આવતી કાલની સાંજની સભા પહેલા” તેણે કહ્યું, “અમે ઈચ્છા રાખીએ છીએ કે તમે સર્વ અમારી સાથે અહિંયા ચાર વાર્યે ચા લેશો. કેટલા લોકો આવી શકશે ?”

એક સાથે ઘણા બધા હાથો ઉપર ઉદ્ઘા અને અમે સમર્પિત થયા. પ્રથમ તો હર્ષ થવાને બદલે અમે બાકીના બધા ગભરાઈ ગયા. અમે બધા જ જાણતા હતાં કે અમારી પાસે ચા નથી, કેક નથી, બ્રેડ અને માખણ નથી બસ ફક્ત પાંચ કપ હતાં. આ બધું ખરીદવા અમારી પાસે નાણાં ન હતાં : અમારી પાસેનો છેલ્લો સિક્કો હોલના ભાડા માટે આપી દીધો હતો. આ વખતે દેવની કાળજી માટેની ખરી પરિક્ષા થવાની હતી.

અને થોડાક સમય તો એવું લાગતું હતું કે જુવાનો તરફથી જ આ સર્વ પૂરું પાડવામાં આવશે. સંગત પછી ઘણાઓએ કહ્યું કે અમે મદદ કરવા માગીએ છીએ. એકે દૂધ આયું, એકે ચા માટે અદ્ધો પાઉન્ડ. એકે ખાંડ આપી. એક છોકરીએ તો ચાની પ્યાલીઓ આપી. અમારી ચા ઝડપથી આકાર લઈ રહી હતી. પણ એક બાબતની ખોટ હજી બાકી હતી - કેક. કેક વગર આ સ્કોટીશ છોકરા છોકરીઓ ચાને ચા ગણતા નથી.

તેથી એ રાતે અમારી સાંજની પ્રાર્થના વેળાએ, અમે આ બાબત ઈશ્વર આગળ મૂકી. “પ્રભુ, અમે એવી મૂંઝવણમાં આવી ગયા છીએ, અમને કોઈક જગ્યાએથી કેક અપાવો. શું તમે મદદ કરશોને ?”

એ રાતે અમે પોતાના બિધાનાઓમાં જતા પહેલા અમે ધારવાની રમત

રમ્યા : આપણને ઈશ્વર કેક કેવી રીતે આપશે ? અમારામાંથી પાંચેય જગ્યાએ જે કંઈ કલ્પના કરી શકાય તે પ્રમાણે અમે દરેક રીતે વિચારી જોયું.

સવાર પડી અમારામાંથી અડધા લોકોએ તો સ્વર્ગાય દૂત કેક લઈને અમારા દરવાજે આવશે એવી અપેક્ષા રાખી. પણ કોઈ આવ્યું નહતું. સવારમાં ટપાલ આવી. નાણાંની આશા સાથે અમે બે પત્ર ખોલ્યા. તેમાં કશું જ નહતું. પાસેના ચર્ચમાંથી એક સ્વી અમને મળવા આવી કે કશાની અમને જરૂરત હોય તો. “કેક” અમારા સર્વની જીબ ઉપર હતું પણ અમે બધા જ અમારા શર્જ ગળી ગયા અને માયું ધૂળાવ્યું.

“બધું જ” અમે તેણીને ખાતરી આપી કે, “ઈશ્વરના હાથોમાં છે.”

સાંજની સંગતમાં ચાર વાગ્યે ચાની જાહેરાત થઈ. ત્રણ વાગ્યે ટેબલો ગોઠવાઈ ગયા હતા, પણ અમારી પાસે કેક ન હતો. સાડાત્રણ થયા. અમે ચા માટે પાણી ઉકાળવા મૂક્યું. પોણા ચાર થયા. અને પછી દરવાજાની ઘંટડી વાગી.

અમે બધા જ એક સાથે પ્રવેશ તરફ ઢોડ્યા અને ત્યાં ટપાલી હતો. તેના હાથમાં મોટું ખોખું હતું.

“હેલો, છોકરાઓ” ટપાલીએ કહ્યું, “તમારી માટે કશુંક છે લાગે છે કે ખાવાની કોઈ વસ્તુ હશે.” તેણે એક છોકરાને તે ખોખું સૌંચ્યું. “દિલીવરી આપવાનો દિવસ પૂરો થયો છે, ખરેખર,” તેણે કહ્યું, “પણ બગડી જાય એવી વસ્તુઓ રાતભર રાખવી મને ગમતું નથી.”

અમે તેનો આદર સહિત આભાર માન્યો અને જે ક્ષણે તેણે દરવાજે બંધ કર્યો, તે છોકરાઓ તે ખોખું લઈને હળવેથી મને આપ્યું. “તે તારી માટે છે એન્દ્રયુ, શ્રીમતી વિલ્યમ હોપકિન્સ લંડનથી મોકલ્યું છે.”

મેં ખોખું લીધું અને કાળજીપૂર્વક ખોલ્યું. ખોખામાંથી બીજું ખોખું કાઢ્યું. તેની અંદરથી કથાઈ કાગળનું પડીકું નીકળ્યું. તેની અંદર કોઈ નોંધ ન હતી - માત્ર મોટું સફેદ ખોખું નીકળ્યું. મારા મનમાં ઉડી હું જાણતો હતો તેથી મેં તેને ધીરે ધીરે ખોલવાનું નાટક કર્યું. જેવું મેં ખોલ્યું, એકદમ સુરક્ષિત સ્થિતિમાં, પાંચ અદ્ભુત આંખોની જોડીએ પ્રશંસા કરતાં જોયું તો વિશાળ, ચળકતી, બેજસ્વરૂપ, ચોકલેટ કેક હતો.

આવા પ્રકારના અનુભવ મારી પાછળ હતાં જ્યારે અમે શાળામાં પાછા ગયા પછી મારી માટે રાહ જોતા હતાં તેથી મને આશ્રય થતું ન હતું. વેટસ્ટ્રા તરફથી એક ચેક આવ્યો હતો, તે નાણાંને પાઉન્ડમાં રૂપાંતરિત કર્યા પછી મારા બીજા સત્રના જેટલા જ પૂરતા હતાં.

બીજું સત્ર તો પહેલા કરતા પણ ઝડપી જતું હોય તેમ લાગતું હતું. એટલું

બધુ મનન કરવું અને ગ્રહણ કરવાનું હતું, પણ એ સત્ર પૂરું થાય તે પહેલા મને બીજું સત્ર પૂરું કરું તેટલા નાણાં મને મળ્યા - આ વખતે - બધી જ જગ્યાએથી- અમુક મિત્રો જે સૈનિક હોસ્પીટલના હતા તેમના તરફથી, જેથી આખું બીજું વર્ષ પણ ચાલી ગયું.

મેં ક્યારેય કોઈને શાળાની ફી જાણાવી ન હતી અન છતાં ભેટો હંમેશાં એવી ક્ષણોએ આવતી હતી કે મેં સમયસર પૂરી રકમ ચૂકવી. તેઓએ ક્યારેય શાળાના ખર્ચ સિવાય બીજું લીધું નથી - એ હડિકત જાણતા હોવા છતાં કે જેઓ મને મોકલી રહ્યાં હતાં તેઓ એકબીજાને જાણતા નથી - તેઓ ક્યારેય બંને એકસાથે આવ્યા નથી.

ઈશ્વરનું વિશ્વાસુપણું હું સતત અનુભવ્યા કરતો હતો. અને હું પણ તેમના સ્વભાવની સમજ વિશે કંઈ શોધવા માગતો હતો.

મેં ઈશ્વર સાથે કરાર કર્યો હતો કે મને ક્યારેય શાળાની ફીની અછત પડશે નહિ, મારો કરાર સાખું ખલાસ થઈ જવા વિશે, ટુથપેસ્ટ, અસ્ટ્રાની પતરી વિશે કશું જ કહેતો ન હતો.

એક સવારે મને ખબર પડી કે મારી પાસે કપડા ધોવાનો સાખું નથી, પણ જ્યારે હું મારા નાણાં મૂકવાના ખાના પાસે પહોંચ્યો ત્યારે મારી પાસે છ રૂપિયા હતા પણ સાખું તો આઈ રૂપિયાનો આવતો હતો.

“તમે જાણો છો ઈશ્વર કે મારે સ્વચ્છ રાખવાનું હોય છે તેથી શું તમે બીજા બે રૂપિયા માટે કામ કરશો ?” હું મારા છ રૂપિયા લઈને હુકાન તરફ રવાના થયો અને ખાત્રી સાથે એ જ સમયે મેં ચિલ્લ જોયું. “ બે રૂપિયાની છૂટ ! તમારો સર્જ અત્યારે જ ખરીદો.” હું અંદર ગયો, મારી બચત કરી, અને સાખું લઈને સીટીઓ મારતો પર્વત પર પાછો ફર્યો. તે ખોબામાં ઘણા બધા સાખું હતાં, કાળજ સાથે શાળાના અંત સુધી ચાલે એટલા હતાં.

પણ એ જ રાતે મિત્રાએ મને શર્ટ ધોતા જોયો અને બૂમ પારી, “એન્ટ્રયુ કહે, તું મને ઉઠીનો સાખું આપીશ? મારી પાસે ખલાસ થઈ ગયા છે.”

ચોક્કસ, મેં તેને સાખું આપ્યો અને કશું જ કહ્યું નહિ હું તેને જોવા લાગ્યો તેણે મારો કિંમતી સર્જ લીધો એ જાણતા સાથે કે તે મને પાછો આપી શકવાનો નથી. દરરોજ તે મારી પાસેથી ધોવા લેતો અને દરરોજ મારે થોડો ઓછો વાપરવાનો વારો આવતો.

અને પછી દાંતે ઘસવાની ટુથપેસ્ટ હતી. ટ્યુબ ખરેખર પૂરી થઈ ગઈ હતી. દબાવીને મરોડીને, ચીરાને અને ટૂકડેટૂકડા થઈને પૂરી થઈ હતી. મેં કોઈક

જગ્યાએ વાંચ્યું હતું કે મીઠાથી દાંત સાફ કરવા એ પણ સારું દંતમંજન છે. અને નિઃસંદેહ મારા દાંત સ્વચ્છ થયા પણ મારા મોંમા કાયમી કરચલી પડી.

અને અસ્ત્રાની પતરી વિશે મેં મારી ઉપયોગ કરેલી કોઈ પણ પતરી ફેંકી ન હતી. અને ખાતરી સાથે કહું છું કે તેમને પુનર્જીવીત કરવાના દિવસો આવી ગયા. મારી પાસે ધાર કાઢવાનો પશ્વરન હતો તેથી મારી પોતાની ચામડી પર દરરોજ દસ મિનિટ : મારા ખુલ્લા હાથ પર ઘસીને ધાર કાઢતો હું દાઢી ઉતારીને સ્વચ્છ રહેતો - પણ મારે કિમત ચૂકવવી પડતી.

આ સમય દરમ્યાન મને સમજ પડી કે ઈશ્વર મારી સાથે રમત કરતા હતાં. કદાચ તે મને શીખવતા હતા કે માંગ અને જરૂરત વચ્ચે શું તફાવત છે. ટુથપેસ્ટ સ્વાદમાં સારી લાગતી હતી. નવો અસ્ત્રો, રેઝર દાઢી ઝડપથી કાઢે છે -પણ આ વૈભવી હતું આવશ્યકતા નહિ. મને ચોક્કસ હતું કે જ્યારે ખરી જરૂરત ઊભી થાય ત્યારે ઈશ્વર પૂરી પાડે છે.

અને ખરી જરૂરત મને પડી.

બ્રિટનમાં વિદેશીઓએ અમુક સમયાંતરે પોતાના વિજા રીન્યુ કરે તે જરૂરી હતું. મારે મારું ઉંચિસેન્સ રીન્યુ કરી કાઢવું પડે અથવા તો મારે દેશ છોડી દેવો પડે. પણ જ્યારે એ મહિનો આવ્યો, મારા નામ ઉપર એક રૂપિયો મારી પાસે ન હતો. હું કેવી રીતે લંડનમાં જઈને મારા અરજીપત્રો ભરી શકું? એક રજીસ્ટર પત્રના બાર રૂપિયા થાય. હું વિશ્વાસ કરતો ન હતો કે થોડા રૂપિયાના અભાવે ઈશ્વર મને શાળા બહાર ફેંકાઈ જવા દે.

તેથી રમત નવા તબક્કામાં પ્રવેશી. અત્યાર સુધીમાં મેં તેનું નામ પાડી દીધું હતું. આ રમતનું નામ મેં રાજમાર્ગની રમત આપ્યું હતું. મેં શોધી કાઢવું હતું કે જ્યારે ઈશ્વર નાણાં પૂરા પાડે તો તે રાજાની રીતે કરે છે કોઈ સ્વમાન વગર કરતા નથી.

ત્રણ અલગ અલગ સમયે રજીસ્ટર પત્રની બાબતે હું લગભગ રાજમાર્ગ પરથી ભાગી જવા લલચાઈ ગયો હતો. હું છેલ્લા વર્ષથી વિદ્યાર્થી જૂથનો અને શાળાના આવેલ દાનનો જવાબદાર અધિકારી હતો. એક દિવસ મારી આંખો કેલેન્ડર ઉપર ગઈ - તે તારીખ હતી અઙ્ગાવીસમી ડિસેમ્બર - અને પછી દાનો ઉપર ગઈ. તેમાં ઘણા બધા પાઉન્ડ હતાં. ત્યાર પછી માત્ર એક ઉછીનો લેવા કંઈ ખોદું નથી. અને ચોક્કસ નહિ. ઝડપથી મારા વિચારને મારી પાછળ મૂકી દીધો.

અને પછી ઓગણાત્રીસ ડિસેમ્બર થયો. બે દિવસ જ રહ્યાં હતાં, મને લગભગ ભૂલાઈ ગયું હતું કે મીહું કેટલું કડવું લાગતું હતું, મારા હાથો પર રેઝરની

પતરીને ઘસવા કેટલો સમય લાગતો હતો, નાણાં માટેનું છૂંપું કાવતરું પણ સમાપ્ત થયું હતું. એ સવારે મને વિચાર આયો કે કદાચ મને જમીન પર પહેલા નાણા મળી આવે.

ખરેખર મેં મારો કોઈ પહેર્યો અને હું શું કરવા જઈ રહ્યો હતો તે સમજું તે પહેલા મેં રસ્તા પર જવાનું શરૂ કરી નાખ્યું. હું માણું નમાવીને, આંખો જમીન પર નાણાંની શોધ કરવા લાગ્યો. આ કેવા પ્રકારનો રાજમાર્ગ હતો! હું સીધો થયો અને મોટેથી વસ્ત રસ્તા ઉપર જોરજોરથી હસવા લાગ્યો. હું મારું માણું ઊંચુ કરીને શાળામાં પાછો આવ્યો, પણ નાણાં નજીક પહોંચવાના કોઈ આણસાર નહિ.

રમતમાં છેલ્લો તબક્કો સૌથી રહસ્યમય હતો. એ તો ડિસેમ્બર ૩૦ હતી. જો મારે મારી અરજી એકત્રીસમીએ લંડન પહોંચાડવાની હોય તો મારે ત્રીસમીએ રવાના કરી નાખવી પડે.

સવારના દસ વાગ્યે એક વિદ્યાર્થીએ બૂમ પારી કે સીરી આગળ એક મુલાકાતી મળવા આય્યો હતો. હું સીરી પર દોડિને પહોંચ્યો ગયો એ વિચારતા કે આ મારી અરજી પહોંચાડનાર દૂત હશે. પણ જ્યારે મેં તેને જોયો તો મારું હદ્દ્ય બેસી ગયું. મુલાકાતી મને નાણાં આપવા આય્યો નહતો પણ મારી પાસેથી નાણાં લેવા આય્યો હતો. તે રીચાર્ડ હતો, પેટ્રિક ઝંપટપેન્નમાનાં એક જુવાન માણસ જેને એક મહિના પહેલા મિત્ર બનાવ્યો હતો, તે કોઈકવાર જ્યારે તેની પાસે પૈસા ખૂટી જાય ત્યારે માગવા આવતો હતો.

ઘસડાતા પગે હું બહાર ગયો, રીચાર્ડ કાંકરાના રસ્તા પર ઝીસ્સામાં હાથ નાખીને આંખો નીચે કરીને ઊભો હતો, “એન્ફ્રયુ” તેણે કહ્યું, “શું તારી પાસે થોડા રોકડ હશે? હું ભૂખ્યો છું.”

હું હસ્યો અને મેં કહ્યું કેમ, મેં તેને સાબુની, અસ્ત્રાની પતરીની વાત કહી અને જ્યારે તેની સાથે વાત કરતો હતો મેં સિક્કો જોયો.

તે કાંકરામાં પડ્યો હતો, સૂર્ય તેની ઉપર ચમકતો હતો એવી રીતે કે હું તેને જોઈ શકતો હતો પણ રીચાર્ડ નહિ. હું તેના રંગથી કહી શકતો હતો કે તે શીલીંગ નાણું હતું - તુરંત જ મેં મારો પગ તેની ઉપર મૂકી દીધો અને તેને ઢાંકી દીધો. પછી હું અને રીચાર્ડ વાતો કરવા લાગ્યા. મેં નીચે વળીને કાંકરા સાથે સિક્કો ઉઠાવી લીધો. મેં હાથમાંથી એક પછી એક કાંકરા નીચે નાખવા લાગ્યો અને છેલ્લે મારા હાથમાં માત્ર સિક્કો જ રહ્યો. - પણ સિક્કો મારા બિસ્સા નાખ્યા પછી મારું યુદ્ધ શરૂ થયું. તે સિક્કાને કારણે હું શાળામાં રહી શકું. રીચાર્ડને આખ્યા પછી તેનો કોઈ લાભ થવાનો ન હતો : તે દારુ પીવામાં જ ઊડાવી દેવાનો અને કલાક પછી તે પાછો

તરસ્યો થવાનો.

જ્યારે હું હજી પણ શ્રેષ્ઠ દલીલો વિચારતો હતો, હું જાણતો હતો એ સારું નથી. હું રીચાર્ડનો ન્યાય કેવી રીતે કરી શકું જ્યારે પ્રિસ્ટે મને સ્પષ્ટ કહ્યું હતું કે હું મૂકીશ નહિ. વધુમાં એ તો રાજમાર્ગ ન હતો. એક અલથીને નાણાં પકડી રાખવાનો શું અવિકર છે જ્યારે રાજાનું બાળક તેની સામે કહેતું હોય કે તે ભૂષ્યા છે મેં મારો હાથ મારા બિસ્સામાં નાખ્યો એ ચાંદીનો સિક્કો બદાર કાઢ્યો.

“જો રીચાર્ડ,” મેં કહ્યું, “જો મારી પાસે આજ છે. શું એ તને કોઈ મદદ કરી શકો?” રીચાર્ડની આંખો જબકી ઉઠી. “દોસ્ત તે કરો?” તેણે સિક્કો ઉછાળીને પછી પર્વત પરથી દોડતો દોડતો નીચે ગયો. હળવા હદ્ય સાથે મને કહ્યું કે મેં યોગ્ય બાબત કરી હતી. હું પાછો વળીને અંદર જવા લાગ્યો.

અને હું દરવાજે પહોંચ્યું ત્યાં તો ટ્પાલી પાઇળ ચાલતો આવ્યો.

ટ્પાલમાં મારી માટે પત્ર હતો. જ્યારે ગ્રીતજેના અક્ષર જોયા હું સમજ ગયો કે રીંગર્સના ગ્રાન્થના જૂથ તરફથી હથે અને સાથે રોકડ રકમ હથે. અને તેમ હતું. ઘણા બધા નાણાં : એક પાઉન્ડ અને સાડાનીસ શીલીંગ. મારું અરજી પત્રક મોકલવા, સાબુનું મોહું ખોખું ખરીદી શકું, મને મન પસંદ ટુથપેસ્ટ અને દાઢી કરવાની સરામાં સારી જીલેટ પતરી ખરીદી શકું અટલા નાણાં હતાં.

રમત પૂરી થઈ. રાજાએ પોતાની રીતે કર્યું હતું.

૧૮૫૫ વસંતકાંતુ હતી. મિશનરી તાલીમના મારા બે વર્ષ લગભગ પૂરા થઈ ગયા હતાં, અને હું કામ કરવાને ઉત્સુક હતો. કિસ મારા પહેલા સ્નાતક થઈને કોરિયામાં કામ કરતો હતો. તેના પત્રો તેની જરૂરતો અને તકોથી ભરપૂર હતાં ત્યાં, અને ડાયરેક્ટરે મને પૂછ્યું કે તું શું તેની સાથે ત્યાં જોડાઈશ.

અને પછી એક સવારે - ધીરજથી પત્ર દ્વારા વાર્તાલાપના મિત્ર વગર, જેમ ઈશ્વરના અવારનવાર આવતા વળાંક પ્રમાણો - મેં એક સામયિક લીધું અને મારું જીવન ક્યારેય એનું એ જ રહ્યું નહિ.

સ્નાતક થાઉં તેના અઠવાડિયા પહેલા હું મારી પેરી લેવા ભૌંયતળિયાના ૧૦ નંબરની ઓરડીમાં ગયો. ત્યાં એક પૂરાનું ખોખું હતું જેની ઉપર ધૂળ ચઢેલું એક સામયિક પડ્યું હતું જે મારા હાથમાં તથા બીજા કોઈના હાથમાં ક્યારેય આવ્યું ન હતું. તે ત્યાં કેવી રીતે આવ્યું તેની ભાગ ક્યારેય મળી શકે નહિ.

મેં તે ઉઠાવ્યું અને ધ્યાનથી ખંખેર્યું. તે સુંદર સામયિક હતું. ચમકદાર કાગળ ઉપર છપાયેલું અને રંગબેરંગી ઉજળા રંગના ચિત્રો હતાં. મોટાભાગના

તેમાંથી કૂચ કરતા જુવાનોના ટોળા, પેકીંગના વોરસો પોલેન્ડની રાજધાની તથા પ્રાગુ ચોકોસલાવક્ષિયાની રાજધાનીના રસ્તા ઉપર ક્વાયત કરતા હતાં. તેમના ચહેરા ઉત્સાહી અને પગલાં જોશીલા હતાં. ઈંગ્લીશમાં જે લખાણ હતું તે મને કહેતું હતું કે, આ જુવાન લોકો એક વિશ્વભરની સંસ્થાનો ભાગ હતાં જે નવ કરોડ સાઈ લાખ મજબૂત લોકો હતાં. કેઈપણ જગ્યાએ સામ્યવાદી શબ્દ દેખાતો હતો. શ્રેષ્ઠ વિશ્વની ઉજળા ભવિષ્યની વાતો હતી. અને પછી સામયિકની પાછળ જે વોરસો પોલેન્ડની રાજધાનીમાં ઉત્સવ જે જુલાઈમાં થવાનો હતો તેની જાહેરાત દેખાતી હતી. દરેકને આમંત્રણ અપાયું હતું.

બધા જ ?

સામયિકને નીચે મૂરી દેવાને બદલે મેં મારી બગલમાં છુપાવી દીધું અને મારી પેટી સાથે મારા ઓરડામાં લઈ ગયો. તે રાતે કોઈ જ ઘ્યાલ નહતો કે મને ક્યાં દોરી જશો, મેં વોરસોના સરનામાં ઉપર લીટી દોરી જે સામયિકમાં દર્શાવ્યું હતું, મેં તેઓને નિઃસંકોચ કર્યું કે મને પ્રિસ્ટી મિશનરી બનવાની તાલીમ અપાઈ રહી હતી અને જુવાનોના ઉત્સવમાં વિચારોની આપદે કરવામાં મને રસ હતો- હું તેમને પ્રિસ્ટ વિશે કહીશ અને તેઓ મને સામાજિક બાબતો વિશે કહેશે. શું તેઓ મારી ખાતર આવા સંજોગોમાં આવવા તૈયાર થશે? મેં પત્ર લખ્યો અને તેનો જવાબ મને વળતો મળ્યો. એકદમ ચોક્કસ તેઓ ઈચ્છતા હતા કે ત્યાં જઉં. હું વિદ્યાર્થી હોવાને કારણે ઓછી કિંમત મારી માટે ઉપલબ્ધ હતી. એક ખાસ ટ્રેન આમસ્ટરડેમથી જવાની હતી. મારી ઓળખ પૂરી થઈ હતી. તેઓ મને વોસ્સોમાં જોવા માગતાં હતાં.

આખી દુનિયામાં મેં એક જ વ્યક્તિને આ મુસાફરી વિશે કહ્યું હતું અને તે હતાં શ્રી દોપી અંકલ તેમજે મને જવાબમાં લખ્યું કે “એન્ન્યુ તારે જવું જોઈએ એવું હું વિચારું છું, તેની સાથે તારા ખર્ચ માટે હું પચાસ સ્ટરલીંગ પાઉન્ડ મોકલું છું.”

અને એ જ કષેણ-જેવું મેં મારા ઘર હોલેન્ડ તરફ જવા સ્કોટલેન્ડ મૂક્યું - એક સ્વખા આકાર લેવા લાગ્યું. રીગર્સના દિવસોથી મારા વિચારોમાં નિરાકાર રીતે અંદર અને બહાર જબકારો મારતું હંમેશાં અત્યાર સુધી વરાળ બનીને ઊરી જતું તથા અવર્ધિય હતું.

તેની શરૂઆત કારખાનામાંના મારા છેલ્લા દિવસથી થઈ હતી. ત્યાં લારી લઈ જવાનું કામ કરનાર સામ્યવાદીને રીંગર્સમાં નોકરી મળી હતી, તેણી નીચા કદની મજબૂત બાંધાની સ્ત્રી હતી, તેના માથે બ્રશ જેવા સફેદ કડક તથા ભરાવદાર વાળ હતાં. તેની પાસે એક ધોરણના ઉચ્ચારો હતા જે અમારા પગાર (“ગુલામ”)

થી લઈને રાણી (“સત્તાવડી કરનાર”) સુધીના હતાં. મારા સુવાર્તિક પ્રયાસોને કારણે જ્યારે તેણીએ તેમને ઓળા હતા, ત્યારે પોતાની અંદરની ચાંપ દબાવીને વિધાનો બહાર કાઢ્યા હતાં કે “શોષણ કરનાર વર્ગ દ્વારા જ ઈશ્વરની શોષ કરવામાં આવી છે.” તે એકદમ ભાવનાહિન વ્યક્તિ હતી, તેને ક્યારેય ભાન થયું નહિ કે લોકો તેની ઉપર હસે છે. કારબાનામાંના વીસ વર્ષમાં તેના તરફથી ક્યારેય એકેય રૂપાંતર પાસ્યું ન હતું.

મેં તેને હાંસીપાત્ર ન જોતા તેને કરુણાજનક વ્યક્તિ નિહાળી અને ભોજનનાં સમયે જ્યાં તે એકલી ટેબલ ઉપર બેસ્ટી હતી ત્યાં તેની સાથે જતો હતો. જે દિવસે મેં રીગર્સ છોડ્યું ત્યારે જે બાકડાં ઉપર તે કામ કરતી હતી ત્યાં મેં રોકાઈને તેને આવજો કર્યું હતું.

“આખરે તમને મારાથી છુટકારો મળી ગયો” મેં કહ્યું, એ આશા સાથે કે અમારું વિખૂટું પડવું મૈત્રીપૂર્ણ હોય.

“પણ તે જે જુઠાશા કખ્યાં છે તેનાથી નહિ !” તેણો મને વળતો જવાબ આપ્યો. તે આ લોકોને વશીકરણ કર્યું છે તારી તારણની વાતોથી અને હથેળીમાં ચાંદ બતાવ્યો છે ! તે આ લોકોને તારી.... વાતોથી આંધળાં કર્યા છે.

મેં નિસાસો નાખ્યો અને મારા પોતાને લોકોનાં ભાષણ આપવાનો નશો સ્વીકારી શાંત કર્યો. પણ મારા આશ્રયમાં તે કોષિત અવાજ સંકોચવા લાગ્યો.

“ચોક્કસ તેઓ તારી વાતો પર ભરોસો કરે છે.” તે ઓછી ખાતરી સાથે આગળ વધી “તેઓ તાલીમ વગરના છે. તેઓને સામે દલીલો કરવાનું શીખવવામાં આવ્યું નથી. તેઓ જે ઈચ્છે તે જ તેઓ વિચારે છે.”

“આખરે” - તેણીનો અવાજ એટલો ધીમો થઈ ગયો કે સંભળાય જ નહિ - “જો તમને પસંદ કરવાનું હોય તો તમે પસંદ નહિ કરો, સારો ઈશ્વર - અને એ બધું જ.”

મેં તેની તરફ તરત જ જોયું અને વિચારી ન શકું તે જોયું : હું વિચારું હું કે મેં તેની આંખોમાં આંસુ જોયા.

પોલાઈ પડદા પાછળ

ઇંગ્લન્ડમાં બે વર્ષ રહ્યાં બાદ વાઈટ પાછો આવવું એવું લાગતું હતું કે “પહેલા થયેલા બનાવોના” અનુભવોમાંના એકમાં જીવતો હોઉં એવું લાગતું હતું. જ્યારે હું ઈન્ડોનેશિયામાંથી પરત ફર્યો, ત્યારે જુલાઈની ૧૮૮૫ની ગરમ સવારના ગામમાં બધુજ એવું ન હતું જેમ હું તેને મૂકીને ગયો હતો. મને વ્યાકુળતાની લાગણી થતી હતી કે સમય તો થોડો પણ બગડ્યો જ નથી. હું મારા ઘરની જમીન ઉપર નાનો પુલ ઓળંગને આગળ વધતો હતો ત્યારે જેલ્ટજે બહાર કપડા સૂકવતી હતી. અહિયા એક ફરક પડ્યો હતો કે આંગણમાં એક નાનો છોકરો રમી રહ્યો હતો - જેલ્ટજેનો પુત્ર હતો.

“સાંદું છે” મેં તેને બોલાવ્યો, “શું ઘરમાં કોઈ છે ? એ એન્દી આવ્યો છે.”

અને ફરી એકદમ બધા સાથે ઢોડી આવ્યા. બૂમો અને ભેટવું, પકડવું અને સામાન પણ નીચે મૂકવાની સમર્થ્યા : જ્યારે એન્દ્રયુ મામા ઘરે આવ્યા હોય ત્યારે કોને ઊંઘવાની પરી હોય.

બીજા થોડા દિવસો મિત્રોની મુલાકાતમાં વિતાવ્યા. હું કારખાનામાં શ્રી રીગર્સને મળવા ગયો. મેં મીસ મિકલની મુલાકાત કરી જેમણે મારા ઇંગ્લીશ સામે

આશ્ર્યથી હાથ હલાવ્યા એ કિસના કુટુંબને મળ્યો. હું વેટસ્ક્રોને મળવા ગયો પણ મને આશ્ર્ય થયું કે તેઓ આમસ્ટરડેમ સ્થળાંતર કર્યું હતું. તેઓએ પોતાના ફૂલોના નિકાસનો ધંધો સારો કર્યો અને તેમને માલવહન કાર્યાલય પાસે રહેવા માગતા હતાં.

છેલ્લે, હું મારા ભાઈ બેન તથા તેની પત્ની અર્મેલોની મુલાકાત માટે ગયો.

મેં એકદમ સ્વાભાવિક રીતે તેને પૂછ્યું કે શું તેણે થીલ વિશે કંઈ સાંભળ્યું છે. “હા” તેણે મને સહજ રીતે કહ્યું, “ગયા વર્ષ મને ખબર પડી કે તેણે એક બેકરીવાળા સાથે લગ્ન કરી લીધાં છે.”

અને તેની પાસે કંઈ આગળ કહેવા જેવું કંઈ હતું નહિ અને અમે પણ તેને કંઈ કહ્યું નહિ.

૧૫મી જુલાઈ ૧૮૫૮ના રોજ વોરસો માટે આમસ્ટરડેમથી ગાડી રવાના થવાની હતી. ઉત્સવ દ્વારા આકર્ષિત થયેલા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા જોઈને મને આશ્ર્ય થયું. હજારો જુવાન પુરુષો અને સ્ત્રીઓ સ્ટેશન ઉપર ઉમટી પડ્યાં હતાં. પહેલી વખત આ અતિરેક સંખ્યા જે મેં સામયિકમાં વાંચ્યું હતું તેને જોઈને હું માની શક્યો હતો.

મારી પેટી ભારે હતી. તેમાં માત્ર થોડા કપડાં હતાં - લીનેનનું કાપડના કપડાં અને વધારાના મોજા હતાં. પેટીમાં મોટાભાગની એકશીસ પાનાની નાની પુસ્તીકા છલોછલ હતી જેનું શીર્ષક હતું “તારણનો માર્ગ” જો સામ્યવાદીઓએ મને તેમના દેશમાં સાહિત્ય સાથે બોલાવ્યો હોતો તો મેં મારું પોતાનું સાહિત્ય લઈ લીધું હોત. કાર્લ માર્કોસ કહ્યું હતું, “મને છવ્વીસ આગેવાન સૈનિકો આપો અને હું દુનિયા જીતી લઈશ.” તેનો અર્થ હતો મૂળાક્ષરોના છવ્વીસ અક્ષરો ઢીક, આ રમત બંને રીતે રમી શકાય : હું પોલેન્ડમાં આ નાના શક્તિશાળી પુસ્તક પુરોપની ભાષાની આવૃત્તિ સાથે જતો હતો.

અને મારી પેટીનું હેન્ડલ લગભગ તૂટી જાય તેવું થયું હતું અને મારું નવું કોર્ડરોય પેન્ટ દરેક પગલે ચિચિયારી પાડી ઉઠતું હતું, હું ગાડીમાં બેસી ગયો. થોડા કલાકો પછી હું વોરસોના મુખ્ય સ્ટેશને ઉભો હતો, ત્યાં મારી હોટલે લઈ જવાની રાહ જોતો હતો. મને એકલું લાગતું હતું. હું આખા પોલેન્ડમાં એકેય વ્યક્તિને જાણતો ન હતો. ત્યાંથી ભાષાનો એકેય શર્ષ જાણતો નહતો. આખી

દુનિયામાંથી હજારો જુવાનો મારા પોતાના હેતુઓ વિશુદ્ધ વોરસોમાં એકગ્રીત થતા જતા હતાં. અમે રાહ જતા હતાં મેં પ્રાર્થના શરૂ કરી નાખી, અને વિચારતો હતો કે મારી એકલતા જ ફક્ત પ્રાર્થના થઈ રહી હતી આટલી ઉત્સાહિત, હસતી, આત્મવિશ્વાસી જનમેદની મધ્યે.

મારી હોટલને આ પ્રસંગ માટે શાળાની ઈભારત તરીકે તેમાં રહેવાની સુવિધાઓને સામુહિક રહેઠાણ ડેર્મેટરીમાં તબદીલ કરી કાઢવામાં આવી હતી. મને અંદર જગ્યા અપાઈ તેમાં ત્રીસ ખાટલાઓનો ગણિતનો વર્ગ હોય તેમ લાગતું હતું. હું હોટલ મૂકીને વોરસો રસ્તે બહાર ગયો, એ વિચારતા કે હવે મારે આગળ શું કરવું. એથાન ભટક્યા કરતા હું સાર્વજનિક બસમાં બેસી ગયો અને અમે રસ્તે ભીડમાં થઈને આગળ જતા હતાં ત્યારે અચાનક મને થયું કે મારે શું કરવાનું હતું. વ્યવસાય દરમ્યાન હું થોડું જર્મન શીખ્યો હતો અને હું જાણતો તો કે પોલેન્ડમાં જર્મન બોલનાર મોટો વર્ગ લઘુમતિમાં હતો. તેથી ઊંડે શાસ લઈને મોટેથી મેં જર્મન શષ્ટો ઉચ્ચાર્યા : “હું હોલેન્ડનો પ્રિસ્ટી દું” મારી આસપાસના બધા જ લોકો વાતો કરતા અટકી ગયા. હું પોતાને ભયાંકર મુર્ખ અનુભવવા લાગ્યો. “હું અમુક પોલીસ પ્રિસ્ટીઓને મળવા માગું હું શું કોઈ મારી મદદ કરશે ?”

શાંતિ છવાઈ ગઈ. પણ પછી જેમ તે બસ મૂકીને ઉત્તરવા ગઈ, એક જાડી સ્ત્રીએ મારા મોઢા પાસે તેનું મોહું દબાવી દીધું અને જર્મનમાં સરનામું બોલી. પછી તેણે “બાઈબલની દુકાન” શબ્દ કહ્યા.

મારા ધબકારા વધી ગયા. બાઈબલની દુકાન? સામ્યવાદી દેશમાં? મેં તે સરનામું શોધી કાઢ્યું, અને ખાતરી સાથે એ જ હતું દિવસના અજવાણાની જેમ બાઈબલની દુકાન હતી. આખો કબાટ ભરેલો હતો, જાતજાતના બાઈબલ. લાલ અક્ષરવાળી પ્રતો, ફોરેન લેંગવેજ ટ્રાન્સલેશન, પોકેટ સાઈઝ નવા કરાર, પણ દુકાનને ભારી સણિયાઓથી સુરક્ષિત કરી હતી અને દરવાજો પણ મોટા તાપાથી બંધ કરેલો હતો. તેની ઉપર એક ચેતવણી પણ લખી હતી જેનો શબ્દથી શબ્દ બરાબર નકલ કરીને હું હોટલ પાછો લઈ ગયો.

મારા જૂથના આગેવાને સિમત કર્યું. “એ તો રજાઓની નોંધ લખી છે” તેણે કહ્યું, “રજાઓને લિધે બંધ છે, જુલાઈ ૨૧મીએ ખુલશે.” તેથી મારે રાહ જોવાની હતી.

અમારી ત્રણ અઠવાડિયાની રોજનીશી પહેલેથી નક્કી કરેલ હતી. અમારે

સવારમાં કાયદાકિય સ્થળો જોવાના હતા અને બપોરે તથા સાંજે ભાષણો સાંભળવાના હતાં.

મેં થોડા દિવસ દિનચયયને અનુસર્યું. એ સ્પષ્ટ હતું કે અમને વોરસોનો સારો સ્વચ્છ ચહેરો બતાવવામાં આવતો હતો. નવી શાળાઓ, આબાદ કારખાનાઓ, ઊંચી ઈમારતોના એપાર્ટમેન્ટ, છેલોછલ દુકાનો, બધુ જ વધુ પ્રભાવશાળી હતું. પણ હું વિચારતો હતો કે કોઈક રીતે હું એકલો અહિયાથી છટકી જઈએ.

એક સવારે મેં તે પ્રમાણે કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. હું સવારે વહેલો ઉઠ્યો, અને મારા જૂથના બાકીના લોકો નાસ્તો કરવા નીચે ઉત્તરે તે પહેલા હું ઈમારતની બહાર નીકળી ગયો.

શું દિવસ એ હતો. આવનજાવન થતાં વોરસોના પઢોણા રસ્તાઓ પર હું ચાલ્યો દરેક જગ્યાએ યુદ્ધના ઘાતક દશ્યો લગાવ્યા હતાં. જેઓએ રોકવાના પ્રયત્નો કર્યા તેઓને બોંબથી ઉડાવી દેવામાં આવ્યાં. જોવા લાયક સ્થળોની મુલાકાતો ટાળવાને રોકવામાં આવતા. ઝુંડપપણી વિસ્તારો ભરપૂર થયા હતાં, નાની દુકાનો બહાર મોટી હરોળો લાગી હતી, પુરુષો અને સ્ત્રીઓએ કપડાની જગ્યાએ ચિંથચા ઓહેલા હતાં. એક મિત્ર તો મારા મગજમાં છવાઈ ગયો હતો. ગામના એક ભાગને બોંબથી ઉડાવી દેવાયું હતું. જેમાં કુંઠબો સસલાની જેમ ટોળે રહેતા હતાં. આ લોકો ભોંયરાઓ ખોદીને તેમાં રહેતા હતાં. મેં નાની છોકરીને ઉધાડા પગે ધૂળ અને કાટમાળમાં રમતી જોઈ. મારી પાસે પોલીશ ભાષામાં નાની પુસ્તીકા હતી તે મેં તેને નાણાંની એક નોટ સાથે આપી. તે મારી તરફ આશ્રયથી જોઈને પથ્થરોના ઠગલામાં દોડી ગઈ. થોડીકિ કષણોમાં સ્ત્રીનું માથું બહાર આવ્યું. મોઢા પર માટી ચોટેલી હતી. તે પ્રૂજતી આગળ આવી તેના હાથમાં ટ્રાક્ટ અને બીલ હતું. તેની પાછળ એક પુરુષ આવ્યો. તેઓ ગંદા હતા અને તેઓ બંને પીધેલા હતાં.

મેં તેમની સાથે જર્મન, ઈંગ્લીશ અને ડયમાં પણ બોલવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ તેઓ માત્ર અવાક જોતા જ રહ્યાં. મેં તેમને ઈશારાથી પુસ્તીકા વાંચવાનું કહ્યું, પણ તેઓ તરફથી કોઈ પ્રતિસાદ ન મળતા મને આખરે સમજ પરી કે તેઓ વાંચી શકતા નથી, તેઓ માત્ર તેમનું માથું જ હલાવ્યા કરાત હતાં અને છેલ્લે હું પણ સિમિત આપી માથું હલાવીને પાછો ફર્યો.

રવિવાર આવ્યો કાર્યક્રમ પ્રમાણે આ મોટો દિવસ હતો. અમને

સ્ટેડિયમમાં પ્રદર્શન કરી બતાવવા ભાગ લેવાનો હતો. તેના બદલે હું ચર્ચમાં ગયો.

હોલેન્ડમાં સમાચાર પત્રોએ એટલી બધી વાર્તાઓ રજૂ કરી હતી કે પોલીશ મંડળીના આગેવાનના આખા ઘરની ધરપકડ કરાઈ છે. અને સેમિનરીઓ બંધ કરાઈ છે. મને તેને લીધે એવી છાપ હતી કે હોલેન્ડમાં સર્વ ધર્મો ભૂગર્ભમાં જતા રહ્યાં છે. દેખીતી રીતે તેમ ન હતું. બાઈબલની દુકાન પણ ચાલી રહી હતી. હું કેથોલિક ચર્ચ આગળથી પસાર થયો ત્યારે તેના દરવાજાઓ એકદમ ખુલ્લા હતાં. જ્યારે ત્યાં પ્રોટેસ્ટન્ટ ચર્ચો હાલ પણ કાર્યરત હતાં ?

મારે શાળામાં ચર્ચ જવાનું માર્ગદર્શન પૂછ્યાની જરૂર ન હતી કેમ કે મારે સંમેલનમાં હાજર રહેવાનું હતું. તેથી મેં છટકીને ભાડાની ટેક્ષી શોધ્યો. “સારો દિવસ છે” પોલીશ ભાષામાં હું બોલ્યો. ડ્રાઇવરે સ્મિત કરીને ખુશીનું લાંબુ વાક્ય બોલ્યો. પણ માત્ર “સારો દિવસ છે” એટલું જ હું પોલીશ ભાષામાં શીખ્યો હતો અને જ્યારે મેં તેને જર્મન ભાષામાં ચર્ચમાં લઈ જવા કર્યું ત્યારે તેનું મુખ પડી ગયું. મેં ઈંગ્લીશથી પ્રયત્ન કર્યો પણ તે તો અવાક રહ્યો.

મેં મારા હાથો પ્રાર્થનામાં હોય તેમ કર્યા પછી વાંચ્યતો હોય તેમ તેને ખુલ્લા કર્યા પછી વધ્યસ્તંભનો ઈશારો કરી જડાયો હોઉં તેમ પછી મારું માથું નીચે પાડયું. ના કેથોલિક ભક્તિસભામાં નથી જવું. ફરીથી મેં બાઈબલ વાંચવાનો ઈશારો કર્યો. ડ્રાઇવર ફરી સ્મિત કરવા લાગ્યો. તેને સમજ પડી ગઈ હોય તેમ તેણે નગરમાં ફેરવવાનું શરૂ કર્યું અમે લાલ ઈટોની ઈમારત પાસે આવી પહોંચ્યા ત્યાં બે ફાંટા પડતા હતાં. દસ મિનિટ પછી હું રીઝોર્ડ ચર્ચની ભક્તિસભામાં બેઠો હતો જે પોલાદી પડદા પાછળ હતું.

સભાજનોની સંખ્યા જોઈને મને આશ્રય થયું. ચર્ચ પોણું ભરાયેલું હતું. જુવાનોની સંખ્યા જોઈને પણ આશ્રય થયું. ઉત્સાહથી ગાવું, ભાષણ પણ શાસ્ત્ર કેન્દ્રિત હતું. કેમ કે પ્રચારક સતત બાઈબલના સંદર્ભ ટાંક્યા કરતા હતાં. જ્યારે સભા પૂરી થઈ, પરસાળના છેડે હું રાહ જોતો હતો કે હું જે ભાષા બોલું છું તે ભાષા બોલનાર કોઈ મને મળી આવે. મારા કપડાથી હું વિદેશી છું તે દેખાઈ આવતું હશે. બહુ લાંબા સમયે મેં આ શર્ષદ સાંભળ્યો.

“વેલક્મ” ભલે પધાર્યો

મેં પાછું વળીને મારા પોતાને પાળકના ચહેરા સામે નિહાળતો જોયો. “શું તું થોડીક ક્ષણ રાહ જોઈશ ?” તેણે મને ઈંગ્લીશમાં કહ્યું, “હું તારી સાથે વાત

કરવા માગું છું.”

અને હું પણ તેની સાથે!

મોટાભાગના સભાજનો જતા રહ્યાં, પછી પાળક અને થોડા જુવાનો સ્વેચ્છાથી મારા સવાલોના જવાબો આપતા હતાં. હા, તેઓ ખુલ્લેઆમ ભક્તિ કરે છે અને નોંધપાત્ર સ્વતંત્રતા સાથે ત્યાં સુધી કે તેઓ રાજનૈતિક વિષયો પર સ્પષ્ટ રહે. હા, મંડળીના એવા પણ સભ્યો હતા જે સામ્યવાદી જીથના પણ સભ્યો હતાં. રાજ્યશાસન પદ્ધતિએ લોકો માટે એટલું બધું કર્યું છે કે કોઈ એકાદ બાબત માટે તેઓ પોતાની આંખો બંધ કરી લેતા હતાં. “એ તો સમાધાન છે, હા” પોતાના ખભા ઊંચા કરીને પાળકે કહ્યું, “પણ તું શું કરી શકે ?”

“તારા ઘરે તું કઈ મંડળીમાં સભ્ય છે ?” એક જુવાને શ્રેષ્ઠ ઈંગ્લીશમાં પૂછ્યું.

“બેસ્ટિસ્ટ”

“શું તું બેસ્ટિસ્ટ ભક્તિસભામાં જવા માગીશ ?”

“ખૂબ જ ચોક્કસ”

તેણે પેન્સીલ અને કાગળ કાઢીને તેની પર મને સરનામું લખી આપ્યું.
“આજે રાતે ભક્તિસભા થશે.” તેણે કહ્યું.

અને એ સાંજે બીજા ઉચ્ચ પ્રતિનિધિઓ તરફથી જાણવા મળ્યું કે આખો દિવસ અતૂટ કંટાળજનક વક્તવ્ય હતું. હું ફરીથી ટેક્ષી માટે બહાર નીકળ્યો, આ વખતે ચોક્કસ સરનામા સાથે સજજ હતો.

હું પહોંચ્યો ત્યારે સભા ચાલુ થઈ ગઈ હતી. ત્યાં નાનો વણાંક હતો. લોકોએ સારા કપડાં પહેર્યાં ન હતાં અને તેઓમાં કોઈ તરુણો ન હતાં. પણ રસમદ બાબત બની. સેવક પાસે સમાચાર પહોંચ્યો ગયા કે સભામાં વિદેશી ઉપરિયત છે અને મને તરત મંચ ઉપર આવવા કહ્યું કે હું પ્રચાર કરું. મને આશ્વર્ય થયું. શું આ લોકોને આટલી સ્વતંત્રતા છે ખરી ?

“શું અહેયા એવું કોઈ છે જે જર્મન અથવા ઈંગ્લીશ બોલી શકતું હોય?”
મેં પૂછ્યું મને ભાન ન હતું કે મેં એ તકનિક શોધી કાઢી છે કે જેનો ઉપયોગ અવારનવાર ભવિષ્યમાં કરી શકું છું. એવું બન્યું કે એક સ્ત્રી સભામાં હતી કે તે જર્મન બોલતા જાણતી હતી. તેના દ્વારા મેં પહેલું ભાષણ પોલાદી પડા પાછળ આપ્યું. તે ટ્રૂકુ હતું. અને મામૂલી હતું સિવાય કે બચી ન શકાય એવી હડિકત

સાથે : અહિંયા હું લોગાના પડદાની બીજી બાજુનો પ્રિસ્ત હતો, ઉભો રહીને, સામ્યવાદી દેશમાં સુવાર્તા પ્રચાર કરતો હતો.

મારા ટૂંકા ભાષણ પછી પાળકે કહ્યું કે સૌથી રસમદ બાબત છે કે, “અમે તારો આભાર માનીએ છીએ,” તેણે કહ્યું “તારી અહિંયા હાજરી માટે જો કે તેં એક પણ શબ્દ કહ્યો ન હોત તો પણ તને અહિંયા જોવા અમારી માટે ઘણું બધું હતું. એક સમયે અમને એવું લાગતું હતું કે અમે એકલા છીએ.”

એ રાતે ગણિતના વર્ગના પલંગ પર હું પડ્યો હતો. હું વિચારતો હતો કે આ બંને મંડળીઓ એક બીજાથી કેટલી બધી અલગ છે. એક હતી જે સરકાર સાથે સંયુક્તપણે માર્ગ અનુસરી રહી છે: તેણે મોટી જનમેદનીને આકર્ષણી હતી, તે યુવાનોને સ્વીકાર્ય હતી. જ્યારે બીજી, મને લાગ્યું કે તે એકલવાયો માર્ગ ચાલતી હતી. જ્યારે મેં પૂછ્યું કે સામ્યવાદી સભ્યો તેમની ભક્તિસભામાં હાજરી આપે છે તો તેમનો જવાબ હતો, “અમને તો એમના વિશે ખબર જ નથી” હું જરૂરી એટલું બધું શીખી રહ્યો હતો કે તે સર્વનું સમીકરણ કરવું મુશ્કેલ હતું.

હું પોલેન્ડમાં લગભગ અઠવાદિયું રહ્યો. આખરે જુલાઈ એકવીસમી તારીખે બાઈબલની દુકાન ઉઘડી. હું હોટલ મૂકીને વહેલો નીકળ્યો અને ચાલતા ચાલતા લગભગ ખાલી રસ્તાઓ પસાર કર્યા અને ન્યુ વર્ક સ્ટ્રીટ રસ્તા પરના સરનામે આવી પહોંચ્યો.

નવ વાગતા પહેલા એક માણસ રસ્તેથી ઉતાવળે જતો હતો બને બાઈબલની દુકાન આગળ ઉભો રહ્યો નીચે વળ્યો અને તાળામાં ચાવી લગાવી.

“સુપ્રભાત” મેં પોલીશ ભાષામાં કહ્યું,

માણસ ઉભો થયો અને મારી સામે જોયું, “સુપ્રભાત” તેણે થોડા અંતરે મને કહ્યું.

“શું તમે ઈંગ્લીશ અથવા જર્મન બોલી શકો છો ?” મેં અંગ્રેજીમાં પૂછ્યું.

“ઇંગ્લીશ” તેણે રસ્તામાં આમ તેમ જોયું. “અંદર આવી જાઓ”

માલિકે લાઈટ ચાલુ કરી અને પડદા પાડવા લાગ્યો. જ્યારે તે કામ કરતો હતો તેવામાં મેં મારો પરિચય આપ્યો. માલિકે ઘોઘરાયેલો અવાજ કાઢ્યો. પછી તેનો વારો હતો. તેણે મને પોતાની દુકાન બતાવી : તેની ઘણી બધી બાઈબલ પ્રતો, વિશાળ શ્રેષ્ઠી કિંમતોની ઉપલબ્ધતા. અને તે દરમ્યાન મારી પાસેથી ટૂકડે

ટૂકડે મારા વિશેની માહિતિ કઢાવવાનું કરતો હતો, એ જાણવા માટે કે ખરેખર હું કોણ હું.

“તું પોલેન્ટમાં કેમ છે ?” તેણે અચાનક પૂછ્યું.

“જો એક સત્યને તકલીફ થાય છે તો સર્વને તકલીફ થાય છે.” હું પહેલા કરિંધીમાંથી કલમ બોલ્યો.

માલિક મારી સામે એકધાર્યું જોતો રહ્યો. “આપણે તકલીફની વાતો કરતા ન હતાં.” તેણે કહ્યું, તેના વિરોધમાં હું કહેવા માગતો હતો કે અમે બાઈબલ છાપીને વિતરણ કરવામાં કેટલા મુક્ત છીએ. અને તે સાથે તે મને દણાંતરૂપી વાર્તા કહેવા લાગ્યો. તેણે કહ્યું, કેટલી સરળતાથી પ્રિસ્ટીઓ રાજશાસન પદ્ધતિમાં એક થવા લાગ્યા. સ્ટેલીન પણ તેના હમણા જ મૃત્યુ પહેલા બાઈબલની દુકાનના કામ વિશે હસ્યો હતો.

એક દિવસ તેણે કહ્યું બે અધિકારીઓ દુકાનમાં આવ્યા અને હાથોમાં લેખિત ઓર્ડર આપ્યો. સ્ટેલીનની વર્ષગાંઠની ઉજવણી માટે દરેક દુકાને સ્ટેલીનનો ફોટો રાખવો અને તેની આસપાસ અમુક પસંદગીના વસ્ત્રો લટકાવવા.

“ચોક્કસ, હું સહકાર આપવા ઉત્સુક હતો,” માલિકે કહ્યું, તે જ દિવસે હું ખરીદી કરવા ગયો અને મારે જે જોઈતું હતું તે મને મળી ગયું સ્ટેલીનનો રંગીન મોટો ફોટો, અદભવાળીને તેના હોઠો પર ભાવનાત્મક સ્મિત સાથે નીચું જોતો હતો. તે ફોટો મેં મારી દુકાની બારીએ લગાવ્યો. પછી મેં મારું સૌથી મોંઘું બાઈબલ પસંદ કર્યું. અને તેમાં પ્રિસ્ટના શબ્દો જે લાલ અક્ષરોમાં લખાયા હતા તે ખોલ્યા અને સ્ટેલીનની રજા આપતી આંખો નીચે ગોઠવ્યા. બધાને જ મારું પ્રદર્શન ગમ્યું, ઝડપથી ભીડ ભેગી થઈ અને બધા જ ચહેરા પર સ્મિત હતું. લોકો તથા પોલીસ પણ આવ્યો. “તેને નીચે ઊતારો” તેઓએ હુકમ કર્યો, “ઓહ ના સાહેબ,” મેં કહ્યું, “હું તે કરી શકું એમ નથી, કેમ કે સરકાર તરફથી કાળાધોળામાં મને આદેશ ફરમાવેલો છે.”

હું હસતો હતો પણ માલિક હસ્યો નહિ. તેની આંખોમાં પલકારો પણ થયો નહિ. આ મારો પ્રથમ સામનો હતો એવા લોકો સાથે જે લોગના પડા પાઇળ પ્રિસ્ટી સામાજિક જીવનમાં શુષ્ક, બમણા ધોરણો રાખે છે. ઉતાવળથી મેં તેના ગંભીર હાવભાવ સાથે મારા ગુણવિશેષનો મેળ કરવા મેં પ્રયત્ન કર્યો.

જ્યારે અમે વાત કરતા હતા તે દરમ્યાન બીજા ગ્રાહકો આવ્યા. મને એ

જોવામાં રસ હતો કે નાની દુકાન કેટલી વસ્ત હતી. જ્યારે અમે એકલા રહ્યાં ત્યારે મેં માલિકને પૂછ્યું કે શું અન્ય સામ્યવાદી દેશોમાં બાઈબલની દુકાનો ખરી. “કોઈકમાં છે કોઈકમાં નથી.” તેણે કહ્યું, તે કબાટ સાફ કરવા લાગ્યો. “હું સમજુ છું કે રણિયામાં ચોક્કસ બાઈબલો ઓછા છે. હિકિક્તમાં તેઓ મને ભવિષ્યવાણી કરતા હતા. એક માણસે રણિયામાં દસ બાઈબલ દાઢાચોરી કરીને લઈ ગયો તેને વેચ્યા પછી એક મોટર સાયકલ ખરીદી શકાય તેટલા નાણાં મળ્યા. તે મોટરસાયકલ લઈને પાછો પોલેન્ડ અથવા યુગોસ્લાવિયા અથવા પૂર્વ જર્મનીમાં આવીને મોટા નફા ઉપર તેને વેચ્યો દેતો અને તે નાણાંથી વધુ બાઈબલો ખરીદી લેતો. એ તો માત્ર અફવા જ હતી.

ફરી હું બાઈબલની દુકાનના માલિકની મુલાકાતે સવારમાં આવ્યો જ્યારે મારે તેને આવજો કહેવાનો વખત આવ્યો હતો અને મેં આભારસહ તેમ કર્યું. શાળાએ પરત ફરતા મેં મુલાકાત કરી હોય તે સમજવાનો પ્રયત્ન કર્યો. અહિયા દુકાન હતી જે ખુલ્લેઆમ બાઈબલ વેચ્યતી હતી જેઓને જોઈએ તેમને આપી શકે. ભાગ્યે જ કોઈ ઉદાહરણ હશે કે હોલેન્ડમાં ધાર્મિક સત્તાવળી થઈ હોઈ શકે. અને છતાં મારા મિત્રો તેમની વાતોમાં એવા સજાગ રહેતા કે જાણો તેઓ કોઈ ગેરકાયદેસર વ્યવસાય કરતા હોય. વાતાવરણમાં બેચેની અને ભાર હતો જે મને કહેતું હતું કે લાગે છે એવું છે જ નહિ.

હોવા છતાં જે મુખ્ય બાબત હું કરવા આવ્યો હતો તે કરવાનો મેં પ્રયત્ન કર્યો નથી. મારે મારા “ઇવ્વીસ સૈનિક આગેવાન” ખુલ્લેઆમ રસ્તા પર શોધવાના હતાં એ જોવા કે શું થશે.

તેથી થોડા હિવસ જતા સુધી એક ખૂશાએ ઊભો રહ્યો, ભજારમાં ગયો - ત્યાંથી ઉનાળાના તાજા શાકભાજી હતાં. મારી પુસ્તિકા લઈને ટ્રામગાડીમાં સવારી કરી અને જ્યાં કંઈ ગયો લોકોને વહેંચ્યતો ગયો.

મેં ટ્રામમાં આટલી બધી ભીડ ક્યારેય જોઈ નહતી. સવારી કરનારા પ્લેટફોર્મ ઉપર ગાડીના બે ડબા જોડાય તે જગ્યાએ, પણ ભીડ હતી મને યાદ છે કે એક છેલ્લા પ્લેટફોર્મ ઉપર હું ભીસાઈ ગયો હતો. હાથોમાં ટ્રાકટ હતી તે હાથ ઊંચા કરીને પકડી હતી, જેથી તે કૂચો થઈ ન જાય. એક ખેડૂત સ્ત્રી મારી પાસે ઊભી હતી તેણે મારા હાથમાંની પત્રિકા જોઈને મારાથી દૂર થઈ ગઈ.

“જા, જા” તેણે જર્મનમાં કહ્યું, “પોલેન્ડમાં આપણાને આની જરૂર છે.” એજ જોઈતું હતું. પણ હું જાણતો હતો કે અમે ખરેખર મળ્યા છીએ, તે પૂર્વિય

યુરોપમાંથી કેથોલિક હતી અને હું પશ્ચિમમાંથી પ્રોટેસ્ટન્ટ હતો. ભીડભાડવાળા દ્રામાના પ્લેટફોર્મ ઉપર અમે બ્રિસ્ટી તરીકે મહ્યા.

જેમ દિવસો પસાર થયા સર્વ લોકો જોઈ શકે એવી રીતે જાહેરમાં મારી પુસ્તીકાનું વિતરણને અનુસરતા કોઈ ખરાબ પરિણામો મહ્યા નહિ, આ અનાપોક્ષિત ભિશન ક્ષેત્રમાં સંભાવનાઓ વિશે મને પ્રસન્નતા અનુભવવા લાગી. અને પછી એક દિવસ મેં શોધી કાઢ્યું. કે મારું નિરાશાવાદી વલણ મારી અંદર કેટલી ઊંડાઈ સુધી ચાલી રહ્યું હતું. હું માનું છું કે મેં દરેક ગર્ભિત સ્થિતિમાં બ્રિસ્ટી સાહિત્ય બીજાઓ સુધી પહોંચતું કર્યું હતું. પણ એક સવારે મારા રોજના શાંતમનન સમયે મેં જોયું કે લંડનના દિવસોથી હું શાખાથી લઈને લશકરી સૈનિકગાર સુધીના રસ્તા જોતો રહ્યો હતો. ત્યાં પણ સૈનિકોને મેં ક્યારેય પુસ્તીકા આપી નથી અને જો સૈનિકના ગણવેશ ધારીઓ જોઉં તો હું મારો રસ્તો બદલી કાઢતો હતો.

તમે કેટલા આંધળા રહેવા માગશો ! મારાથી વધારે કોણ સમજી શકે કે ગણવેશથી માણસ બનતો નથી. ઉત્સવ પૂરો થવાના આગલા દિવસે છ સુરક્ષા સૈનિકો જે લાલ રંગના વસ્ત્ર પહેરેલાનું જૂથ હતું. તેમની પાસે જઈને તે દરેકને મેં એકએક પુસ્તીકા હાથમાં આપી. તે માણસો પુસ્તીકા સામે જોવા લાગ્યા, પછી મારી સામે, પછી એકબીજા સામે જોવા લાગ્યા. મેં કહ્યું કે હું ડય છું અને મને ખબર પડી કે તેઓમાંથી એક જર્મન બોલવાનું જાણતો હતો.

“અમેરિકન વ્યવસાયિક, તારી માટે તે ખૂબ કડવું કરી કાઢશો.”
તેઓમાંથી એક કહ્યું, “એટલે શું ?”

“અમેરિકન હવાઈદણ દ્વારા હોલેન્ડનો વ્યવસાય”

હું તેમને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો કે અમે કબજે કરાયેલ દેશ નથી, ત્યારે સૈનિકો એકદમ સાવધાન સ્થિતિમાં આવી ગયા. અધિકારી ત્યાંથી પસાર થતાં પોલીશમાં હુકમો કરતો જતો હતો. છ સૈનિકો ગોળ ફરીને હોંશિયારીથી બે વખત કૂચ કરી. પણ મેં જોયું કે તેઓએ પોતાની પુસ્તીકા સાથે લીધી.

“તેં આ માણસોને જે આપ્યું તે શું હતું ? જર્મન અધિકારીએ પૂછ્યું.

“ઓહ, સાહેબ” મેં એક નાની પુસ્તીકા તેને પણ આપી. તેણે તેને ઘાનપૂર્વક જોઈ. બે કલાક પછી હું પાછો વળ્યો. અમારે બીજા દિવસે રવાના થવાનું હતું, અને મારે ડાન જેટલા ફોર્મ ભરવાના હતાં. ત્યારે અમે રવાના થયા, અધિકારી જન્મથી ચુસ્ત રશિયને મને ઈશ્વરમાં વધો અને સુરક્ષિત મુસાફરીના

અભિનંદન આચ્યાં.

વોરસોમાં અમારી છેલ્લી સવાર હતી. સામાન્ય રીતે ઉહું તેના કરતા એ વખતે વધારે વહેલો ઊઠી ગયો અને સૂર્ય ઊગતા હું રસ્તા પર હતો. પહોળા રસ્તાના એક બાકડાને ઝાકળથી સાફ કરીને મારા ઘૂંટણો પર મારા પોકેટ નવા કરાર સાથે બેઠો. વહેલો આવવા માટેનો મારો ખાસ હેતુ હતો. મારી મુસાફરી દરમ્યાન હું જેઓને મળ્યો હતો તે સર્વ માટે હું પ્રાર્થના કરવા માગતો હતો. એ સવારે લાંબા સમય સુધી જેઓને હું મળ્યો હતો તે લોકોને તથા સ્થળોને યાદ કરતો હતો. ત્રણ અઠવાડિયા દરમ્યાન મેં પ્રેસબિટેરીયન, બેસ્ટિસ્ટ, રોમન કેથોલિક, ઓર્થોડોક્ષ, રીફોર્મડ, અને મેથોડિસ્ટ મંડળીઓની મુલાકાત લીધી હતી. ભક્તિસભા દરમ્યાન પાંચ વખત મને બોલવાનું કર્યું હતું. મેં બાઈબલની દુકાનની મુલાકાત લીધી હતી, સૈનિકો તથા અધિકારી સાથે વાત કરી હતી, રસ્તાના નાકે અને સામાન લઈ જતી કરવાણા લોકો સાથે વાત કરી હતી. મેં દેક માટે પ્રાર્થના કરી.

અને જેવો હું પ્રાર્થના કરી રહ્યો મેં સંગીત સાંભળ્યું.

મારી આગળના રસ્તા પરથી સંભળાતું હતું. શીસ્તબદ્ધ, ડોશિંયાર, ઘણા બધાનો ગાવાનો અવાજ. અને મેં જેયું - મુલાકાતની સંપૂર્ણ પૂર્ણાંહૂતિ : વિજયની કવાયત કરવામાં આવી અને ઉત્સવનો અંત કર્યો.

ચિત્રની આ બીજી બાજુ હતી. એક નાની બાઈબલની દુકાન તથા પ્રાસંગિક પ્રિસ્ટીઓ વિરુદ્ધ હું આ વિશાળ હકિકતનો સામનો : રાજશાસનપદ્ધતિની અદ્ભૂત શક્તિને મળ્યો હતો.

અહિંયા જુવાન સમાજવાદી મોટા રસ્તે કૂચ કરતાં કરતાં આવતાં હતાં. હું ક્ષણ ભર પણ માની શકતો ન હતો કે તેઓ બળજબરી નીચે હશે. તેઓ કૂચ કરતા હતા કેમ કે તેઓ માનતા હતાં. એક સાથે આઈ જણા : તંદુરસ્ત, પહોળા, દાઢી કરેલા હતાં. તેઓ ગાતાગાતા કૂચ કરતા હતાં અને તેમના અવાજ બૂમ પાડતા હોય તેવા હતાં. દસ મિનિટ સુધી તેઓ આગળ અને આગળ આવતા ગયા, પંદર મિનિટ, કમ પછી કેમ જુવાન પુરુષો અને જુવાન સ્ત્રીઓ....

અસર તો છલકાતી હતી. આ તો વીસમી સઈના સુવાર્તિકો હતાં. આ એ લોકો હતાં જેઓ પોતાના શુભ સમાચાર વિશે બૂમો પાડતા હતાં.

અને સમાચારનો ભાગ હતો કે ધર્મના જૂના બંધનો અને અંધશદ્ધા, ઈશ્વર વિશેની જૂની વિચારધારા જે ધર કરી ગયેલી, જેને હવે કોઈ સ્થાન નથી.

માણસ પોતે જ પોતાનો માલિક : ભવિષ્ય તેની તક હતી.

આપણે પદ્ધિમના તેઓ માટે શું કરી શકીએ, આ હજારો જુવાનો હાલ પણ મારી આગળ ફૂચ કરતા પસાર થયા, ભયભીત કરનાર તાલ સાથે, આગળ વધ્યા.

તેમને મારી નાખો ? આ જવાબ નાજીઓએ તેમની આગળ મૂક્યો હતો.

તેમને આપોઆપ જીતી લેવા દો ? હું WEC અને તેની તાલીમ શાળાને ખૂબ પ્રેમ કરતો અને માન આપતો હતો, પણ તેઓએ પોલાદી પડદા પાછળ એક પણ માણસ મોકલ્યો નથી.

તો પછી આપણે શું કરી શકીએ ? મારે શું કરવું જોઈએ?

મારા ખોળામાં બાઈબલ ખુલ્લું હતું, સવારના પવનથી પાનાઓ પલટાતા હતાં, તેમને રોકવા માટે મારા હાથ નીચે કર્યા અને જોયું તો હું પ્રક્રિયાના પુસ્તકને જોતો હતો. મારી આંગળીઓ પાનાઓ પણ બતાવતા સ્થિર થઈ ગઈ. “ઉઠ” મારી આંગળી આગળની કલમ એવું કહેતી હતી, “અને જે બચેલા છે તેમને દઢ કર અને જેઓ મરણના આરે ઉભા છે.”

અચાનક ભરે ભાન થયું કે હું આંસુઓથી જાંખપ સાથે વચ્ચનને જોઈ રહ્યો હતો. એવું થયું કે છે કે ઇશ્વર અત્યારે જ મારી સાથે વાત કરી રહ્યો હતો કે મારા જીવનનું કાર્ય આ પોલાદી પડદા પાછળનું હશે, જ્યાં તેમની શેષ મંડળી બચીને પોતાના જીવન માટે સંઘર્ષ કરી રહી હતી ? આ અમૂલ્ય બાબત રહેલી હતી તેને સશક્ત કરવામાં મારો કંઈ ભાગ હશે શું ?

પણ તે હાસ્યરસપદ લાગતું હતું. હું કેવી રીતે હોઈ શકું ? જ્યાં સુધી હું જાણતો હતો, ૧૮૫૫ સુધી આ સૌથી વિશાળ મિશન ક્ષેત્રમાં એક કરતા એક મિશનરી અહીં કામ કરતો ન હતો. હું એક વ્યક્તિ, નાણાંડિય સહાય વિના અથવા સંસ્થા વિના, આ ભરચક બળ જે અત્યારે મારી આગળ થઈને પસાર થાય છે તેની વિરુદ્ધ હું શું કરી શકું ?

પીડાનો ઘાલો

અમારી ગાડી સમયસર આમસ્ટરડેમ આવી પહોંચી. બીજુ ભીડ સાથે હું પણ નીચે ઉત્થાઈ, કોર્ટરોય પેન્ટ હજુ પણ ચીસ પાડતું હતું, પણ વોર્સોમાં જતી વેળાએ પેટીનો જે ભાર હતો તે અત્યારે ઉઠાવી શકાય તેવું હલકું હતું.

હું સીધો વાઈટ ગયો નહિ તેના બદલે હું વેટસ્ટ્રોને મળવા આમસ્ટરડેમના તેમના નવા મકાને મળવા ગયો.

ખૂબ સુંદર હતું : સુંદર કચ્છાઈ ઈટોનો રમણીય ઘર, નદી કિનારે વૃક્ષોની હરોળ હતી. ઘરનાં આંગણામાં વોલ્કસવેગન કાર આછા ભૂરા રંગની ઊભી હતી, જેના વિશે શ્રી વેટસ્ટ્રોએ મને લખ્યું હતું. મેં પેટી રસ્તાની કોરે મૂકીને નાની કારનો દરવાજો ઉધાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

“સાંનું દીકરા, તેના વિશે તારે શું કહેવું છે ?”

હું પાછળ વણ્ણો મેં શ્રી વેટસ્ટ્રોને સ્મેત આપતા જોયા. તેમણે મને આગળના પાડીના કિનારે થોડો ફેરવ્યા પછી મને લઈ ગયા.

“બહું બધું બતાવ્યું ” તેમણે કહ્યું, “પોલેન્ડની તારી મુલાકાત વિશે અમને કહેવાનું છે.”

તેથી બાકીની આખી બપોર મેં મારી મુસાફરી વિશે વેટસ્ટ્રોને કહ્યું, મેં

તેમને બાઈબલ કલમ વિશે પણ કહું કે મને સ્પષ્ટપણે અલૌટિક રીતે આપવામાં આવી હતી.

“પણ હું કોઈપણ બાબત વિશે કેવી રીતે અટકણ કરી શકું ?” મેં કહું,
“મારી પાસે કોઈ પણ પ્રકારનું બળ નથી ?”

શ્રી વેટસ્ટ્રાએ માથું હલાવ્યું. તે મારી સાથે સહમત થાય કે એક એકલા ડય વ્યક્તિ પાસે આવા પ્રકારની જરૂરત માટે ભાગ્યે જ જવાબ હોઈ શકે જેના વિશે મેં વર્ણન કર્યું હતું. એ શ્રીમતી વેટસ્ટ્રા હતા જેમને સમજ પડી હતી.

“કોઈ જ બળ નથી !” તેણે એ આનંદ સાથે મને જવાબ આપ્યો “અને શું તું જાણતો નથી કે જ્યારે આપણે નિર્ભળ હોઈએ ત્યારે જ ઈશ્વર આપણો સમર્થ રીતે ઉપયોગ કરે છે ? કલ્યાણ કર હવે કે તે તું નથી પણ પવિત્ર આત્મા પાસે પોલાદી પડા પાછળાની યોજના તો હશે ? તું તેમની પાસે બળ માગ.....”

મારા વાઈટ આવ્યા પછી ઘણા બધા આનંદકારક આશ્રયો હતાં.

પડોશીઓ આખી સાંજ મને પ્રશ્નોથી ઘેરી લીધો તો, પ્રાથમિક સવાલ જે ૧૮૫૮માં મુસાફરી શરૂ કરી તે પહેલા પડા પાછળ વિશે પૂછતા હતાં. અને સાચ્ચવાદી જગત હાલ પણ તેને રહસ્યમાં લપેટેલું જ રાખ્યું હતું. પણ આખરે અમારો છેલ્લો મહેમાન ટોળેબંધ નાનો પુલ ઓળંગને આવ્યા અને ઊંઘવાનો સમય થયો હતો. મેં મારી પેટી લીધી જે લગભગ ખાલી હતી તે લઈને કર્ણલિયસને અનુસરતો સીડીઓ ચઢ્યો.

“એક મિનિટ, એન્ડી ” જેલ્ટજે એ કહું,
હું રોકાયો.

“ અમારે તને કંઈ બતાવવું છે !”

હું નીચે ઉત્ત્યો અને જેલ્ટજેને અનુસર્યો જે ઓરડો એક સમયે પિતાજીનો તથા માનો હતો. દરેક ઈચ્છ સ્મરણોથી ભરપૂર હતી : બાસનું નકામું ફોર્મ કામળા નીચેથી કાઢ્યું : મા એ યુદ્ધના છેલ્લા મહિને - ખૂબ નબળી થઈ ગઈ હતી કે પોતાનું માથું પણ તકિયા પરથી હલાવી શકે....

“પિતાજીનો નવો ઓરડો છત લગાવીને તૈયાર થઈ ગયો છે, એન્ડી”
જેલ્ટજે કહેતી હતી, “અમે નિર્ણય કર્યો છે કે આ તારાં મુખ્યમથક માટે છે.”

મેં રાહતનો શ્વાસ લીધો. પરમ સુખના મારા ભયંકર સ્વભનમાં મેં ક્યારેય કલ્યાણ કરી ન હતી કે મારો પોતાનો ઓરડો હશે. આ નાના ઘરમાં એરી અને

જેલજેએ મને ભેટ આપવા શું બહિદાન આખ્યું હશે તે હું જાણતો હતો.

“જ્યાં સુધી તારા લગ્ન થાય !” પિતાજી રહેવાના ઓરડામાંથી મોરા અવાજે બોલ્યા, પિતાજી પોતાના સત્તાવીસ વર્ષના કુંવારા પુત્ર વિશે વારંવાર ટીઘળી કરવાની શરૂઆત કરી કાઢી હતી. “તારા લગ્ન થાય ત્યાં સુધી !”

કોઈક રીતે બોલવા માટે મને શબ્દ મજ્યા, મારો પોતાનો ઓરડો ! એ રાતે કુંદંબના બધા લોકો ઉંઘવા ગયા પછી, મેં મારો દરવાજો બંધ કર્યો અને ઓરડામાં બધી બાજુ ફરીને રાચરચીલું અનુભવ્યું.

“પ્રભુ, ખુરશી માટે, ઓરડા માટે તમારો આભાર.....” હું ટેબલ બનાવીશ, હું તેને ત્યાં મૂકીશ, હું મારી ઓરડીમાં અહિંયા, અભ્યાસ કરતા, કામ કરતા અને આયોજનો કરતા પસાર કરીશ.

મને આમંત્રણો મળવાના શરૂ થયા તે પહેલા અઠવાડિયા સુધી હું ઘરે ન હતો, મંડળીઓ, કલ્બ, સામાજિક સંગઠનો, શાળાઓ બધા જ પોલાઈ પડદા પાછળનું જીવન વિશે જાણવા માગતા હતાં.

મેં બધાનો સ્વિકાર કર્યો. તેના બદલામાં તેઓ જે કંઈ મને આપવા માગે તેની મારે જરૂર હતી. પણ તેના કરતા પણ મારી પાસે દઢ કારણ હતું. કોઈક રીતે મને ખાતરી હતી કે જે કંઈ ભાષણો હું આપીશ તેના દ્વારા તેઓને બતાવી શકીશ કે હવે પછી હું શું કરવાનો હતો.

અને એ જ બન્યું.

હાર્દેમના એક ચર્ચે જ્યાં મારે બોલવાનું હતું તેઓએ આખા નગરમાં એક જાહેરાત લગાવી હતી જે મારો વિષય હતો કે, “પોલાઈ પડદા પાછળ પ્રિસ્ટીઓ કેવી રીતે જીવે છે.” મેં ક્યારેય એવો જ્યાલ કર્યો ન હતો કે એક શહેરની મુલાકાત કર્યા પછી ત્રણ અઠવાડિયા વીત્યા પછી આવા કોઈ શીર્ષક પર હું બોલું. પણ જાહેરાતે એટલું તો કર્યું કે ભીડને આકર્ષી અને હોલ આખો દિવસ છલોછલ હતો. અને તેઓએ સાખ્યવાઈ જૂથને પણ બોલાવ્યું હતું.

મેં તેઓને ઓળખી લીધા - અમુક લોકો તો મારી સાથે મુસાફરીએ હતાં. અને મને આશર્ય થયું કે મારી સામે કેવી મુંજુવણ આવી ગઈ. મારા આશર્ય વરચ્ચે, ગમે તે હોય પણ મારા ભાષણ વખતે અથવા પ્રશ્નોત્તરીના સમય દરમ્યાન તેઓએ કંઈ હલનયલન કર્યું નહિ. પણ ત્યાર પછી એક સ્ત્રી મારી પાસે આવી. તેણી વોરસોમાં ડય પ્રતિનિધિઓની આગેવાન હતી.

“મને તારી વાતો પસંદ ન આવી.” તેણે એ કહ્યું,

“મને જેદ છે, હું વિચારતો નથી કે તમને એ થવું જોઈએ.”

“તે વાતનો એક જ ભાગ કહ્યો હતો,” તેણીએ કહ્યું, “સ્પષ્ટપણે તે પૂરતું જોયું નથી. તારે વધુ મુસાફરી કરવી જોઈએ, વધુ દેશોમાં જવું જોઈએ, વધુ આગેવાનોને મળવું જોઈએ.”

મેં કંઈ કહ્યું નહિ, તે ક્યાં દોરી જવા માગતી હતી?

“બીજા શર્ધોમાં, તારે બીજી મુસાફરી કરવી જોઈએ એવું મંત્વ આપવા હું આવી છું.” મેં શાસ રોકી લીધો “હોલેન્ડથી ચેકોસ્લોવાકિયા સુધીની મુસાફરી માટે પંદર લોકોની પસંદગી કરવા માટે હું અધિકારી છું, તેઓએ ચાર અઠવાડિયા રહેવાનું થશે. ત્યાં વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષકો અને અન્ય લોકો જે સંચારણ હશે અને અમે ઇશ્વરીએ છીએ કે મંડળીઓ માંથી કોઈક આવે, શું તું આવીશ?”

શું આ દેવનો હાથ હતો? શું તેની યોજનામાં મારી માટે બીજો દરવાજો ખુલી રહ્યો છે? મેં નિષ્ણય કર્યો કે નાણાંના સંદર્ભમાં ફરીવાર હું તેની સામે પ્રેશન મૂકીશ, હું જાણતો હતો કે આવી મુસાફરી માટે મારી પાસે નાણાં ન હતાં. “પ્રભુ, જો તું ઈચ્છા છે કે હું જઉં” એક જ શાસે વગર રોકાયે પ્રાર્થના કરી. “તો તારે બધું જ પૂરું પાડવું પડશે.”

“તમારો આભાર” મેં મોટેથી કહ્યું, “પણ હું ક્યારેય આવી મુસાફરીનો ખર્ચો કરી શકું તેમ નથી, મને માફ કરજે” હું વોરસોનું ચિત્ર ફરી ખુલ્લું કરવાની શરૂઆત કરી જે મારી સાથે લાવ્યો હતો.

હું તે સ્ત્રીને મારી સામે જોઈ રહેવાનો અનુભવ કરતો હતો.

“સારું” આખરે તેણીએ કહ્યું, “અમે તે કરી કાઢીશું.”

મેં તેણી સામે જોયું. “તમારો શો અર્થ છે?”

“ખર્ચી વિશે તારા માટે મફત છે કોઈ ખર્ચ નહિ.”

અને એવી રીતે પોલાદી પડદા પાછળની બીજી મુસાફરી શરૂ થઈ. એ ઘણું બધું પોલેન્ડ જેવું જ હતું સિવાય કે જૂથ નાનું હતું અને હું મારી રીતે ત્યાંથી ખસી શકવાની વધુ મુશ્કેલી અનુભવતો હતો. હું કલ્યાણ કરતો રહ્યો કે ચેકોસ્લોવાકિયામાં મારે શું શીખવાનું હતું જે ઇશ્વર ઈચ્છતા હતાં.

અને ચાર અઠવાડિયાના અંતે મને જવાબ મળી ગયો. દરેક જગ્યાએ અમને કહેવામાં આવતું હતું કે સાભ્યવાદ શાસન નીચે ધાર્મિક સ્વતંત્રતાના લોકો

આનંદ લઈ રહ્યાં હતાં. અહિયા ચોકોસલોવાકિયામાં અમારા ગાઈડ અમને કહ્યું કે, વિદ્વાનોનું જુથ પણ હતું. જેમને સરકાર પગાર આપતી હતી. અને તેઓએ હમજુંં જ બાઈબલના નવા તરજૂમાનું કામ પૂરું કર્યું હતું. અને હવે તેઓ બાઈબલ શબ્દકોષ ઉપર કામ કરી રહ્યાં હતાં.

“મારે આ માણસોની ચોક્કસ મુલાકાત કરવી છે” મે કહ્યું,

તેથી એ બપોરે મને હદ્યસમા પ્રાગુની મોટી કાર્યાલયની ઈમારતે લઈ ગયો. એ તો સંયુક્ત મંડળી કેન્દ્ર હતું. - ચેકોસલોવાકિયાની સર્વ પ્રોટેસ્ટન્ટ મંડળીઓનું મુખ્યમથક. ચર્ચ જાળવી રાખેલ ભૌગોલિક સુવિધાઓનો વિસ્તાર જોઈને પ્રથમ તો હું આશ્રયચક્તિની થયો. મને ઘણા બધા કાર્યાલયોમાં લઈ જવામાં આવ્યો જ્યાં સજ્જન પુરુષો કાળા કોટમાં મોટા ગંથો અને કાગળની થોક લઈને બેઠેલા નિષ્ણાંતો જેવા લોકો પાસે લઈ ગયા. આ એ માણસો છે જેઓ નવા તરજૂમા કરી રહ્યાં છે. તેવું મને કહ્યું હતું. હું ખૂબ પ્રભાવિત થયો. પણ ધીરેધીરે આશ્ર્ય પમાડનાર હકિકત બહાર આવવા લાગી. મેં પૂછ્યું કે નવા અનુવાદની નકલ હું જોઈ શકું અને મને જથ્થાવાળી ઘડી આંગળીઓની હસ્તપ્રત બતાવી.

“ઓહ, આ તરજૂમો અત્યાર સુધી પ્રકાશિત થયો નથી ?” મેં પૂછ્યું

“જી, ના” એક નિષ્ણાંતે કહ્યું, તેનું મોહું પડી ગયું. “યુદ્ધના સમયથી અમારી પાસે તે તૈયાર છે, પણ...” તેણે મુસાફરીના ડાયરેક્ટર તરફ જોયું એ પોતાના વાક્યને અધ્યક્ષ પડતું રહેવા દીધું.

“બાઈબલ શબ્દકોષ વિશે શું ? શું તે તૈયાર છે ?”

“લગભગ”

“પણ બાઈબલ વગર બાઈબલનો શો અર્થ રહે છે ? શું પહેલા થયેલા અનુવાદ પણ ખરા ?”

ફરીથી નિષ્ણાંતે મુસાફરીના ડાયરેક્ટર સામે જોયું કે તેણે કેટલું બોલવું જોઈએ તેના નિર્ણયનો પ્રયાસ કરતો હતો.

“ના” આખરે તે બોલી ઊઠ્યો. “ના, એ બહુ જ મુશ્કેલ છે. આજકાલ બાઈબલ મળવું ઘણું મુશ્કેલ છે.”

મુસાફરીના ડાયરેક્ટરે ચર્ચાવિચારણા ત્યાં જ સ્થગિત કરી. વધુ પ્રશ્ન પૂછવાની તક પહેલા જ મને બહાર લઈ જવામાં આવ્યો. પણ નુકશાન તો કરી કાઢ્યું હતું. મને તેમના ઢોંગી બહાનાઓની ઝાંખી મળી ગઈ હતી. આ શ્રદ્ધાળું

દેશમાં ધર્મ ઉપર સીધુ આકમણ કરવું તેના કરતા નવા રાજ્યશાસન પદ્ધતિઓ હતાશાની રમત રમી રહ્યાં હતાં. તેઓ બાઈબલના નવા અનુવાદને નાણાંડિક્ય ટેકો કરતા હતાં - એવું અનુવાદ જે ક્યારેય પ્રકાશિત થયું નથી, તેઓ બાઈબલના નવા શબ્દકોષને નાણાંડિક્ય ટેકો કરવા જઈ રહ્યાં હતાં. - માત્ર શબ્દકોષ જ પણ સાથે બાઈબલને તેની જોડી તરીકે નહિ બાઈબલ હતા જ નહિ.

બીજા દિવસે મેં અમારા ગાઈડને કહ્યું કે મને પરસ્પર સાંપ્રદાયિક પુસ્તક ભંડારમાં જે જંગમાનોવા નં. ૮ લઈ જાય. હું એ જોવા માગતો હતો કે બાઈબલ ખરીદવું કેટલું મુશ્કેલ હતું. દુકાન સંગીત, સ્લેશનરી, ચિત્રો, મૂર્તિઓ, વધ્યસ્તંભો, પુસ્તકોથી ભરયેક હતી જે થોડી કે વધુ રીતે ધર્મ સાથે સંકળાયેલી હતી. જ્યારે હોલેજમાં આવી કોઈ દુકાન હોય તો તેમાં એક આખો વિભાગ શાસ્ત્રના વિવિધ પ્રતોને સમર્પિત રહેતો હતો.

“મને લાલ અક્ષરોમાં લીખીત બાઈબલ જોવા મળશે ?” મેં વેચાણ કરતી સ્ત્રીને પૂછ્યું. અત્યાર સુધીમાં મેં શોધ્યું કે ઈંગ્લીશ અને જર્મન મારે સંચારણ કરવામાં આગયે મુશ્કેલી થઈ હોય.

વેચાણ કરનાર સ્ત્રીએ પોતાનું માથું હલાવ્યું. “માફ કરજો સાહેબ હાલ તો તેનો કોઈ જથ્થો નથી.”

“સારું, માન્ય ધોરણવાળનું કાળા અને ધોળામાં જે પ્રત છે તેના વિશે શું ?”
આ પણ હંગામી રીતે ઉપલબ્ધ નથી.

“બહેનશ્રી” મેં કહ્યું, “હું હોલેન્ડથી છેક અહિયા આવ્યો છું તે જોવા કે ચેકોસલોવાકિયામાં મંડળી કેટલી જજુમીને ટકી રહી છે. શું તમે મને એ કહેવાના છો કે હું દેશના સૌથી મોટા ધાર્મિક પુસ્તક ભંડારમાં જઈશ અને ત્યાં પણ મને એકેય બાઈબલ નહિ મળી શકે ?”

વેચાણ કરનાર સ્ત્રી બહાનું કાઢીને દુકાનમાં જતી રહી. ત્યાં આગળ પડા પાછળ ઝડપી અને કંઈક ઉતેજનાભરી ચર્ચા થતી હતી તેમાં કાગળોના ઉછાળવાના પણ અવાજો આવતા હતાં. અને પછી ત્યાંના મેનેજર પોતે આવ્યા, સાથે ખાખી કાગળમાં લપેટેલું પાર્સલ હતું.

“આ રહ્યું, સાહેબ” મેં તેમનો આભાર માન્યો. “બાઈબલને લુપ્ત કરનાર આ જ નવું અનુવાદ છે” મેનેજરે જવાબ આપ્યો. “તૈયાર થઈને બહાર આવે ત્યાં સુધીમાં નવા બાઈબલો છપાવીને તૈયાર થયા નહિ હોય.”

તે અમારો છેલ્લો દિવસ હતો. અમારી માટે મોટા આયોજનો કર્યો હતાં. અમારે પ્રાગુની બહાર જવાનું હતું જે દેશના વિસ્તારમાં નમૂનારૂપ સમાજો હતા તેમની મુલાકાત કરવાની હતી. પછી અમારે રાતના ભોજન માટે પાછું આવવાનું હતું. પછી પત્રકાર પરિષદ અને આખરે આવજો.

કદાચ હું વિવેકતાને લીધી આ સમયપત્રક દ્વારા સહન કરવું પડ્યું હોઈ શક્તાં હતું. સિવાય કે એક દિવસ : તે હતો રવિવાર એ મારી છેલ્લી તક હતી કે એક વિશ્વાસીઓ સાથે કોઈ ગાઈડ આસપાસ ન હોય તેમ ભક્તિ કરી શકું.

થોડા દિવસ છટકી જવાની યોજના કરી હતી મેં નોંધ લીધી હતી કે મુસાફરીની બસનો છેલ્લો દરવાજો ખામીયુક્ત સ્થિગવાળો હતો : જો તે બંધ હોય તોપણ એક ફૂટનું વચ્ચે ખુલ્લું અંતર હતું અને દરવાજો જામ થયો હતો. મારો શાસ રોક્યો....

છેલ્લા દિવસે હોટલથી બસ નીકળી, હું છેલ્લી સીટ પર બેઠો હતો. દરેક ચાર રસ્તે બસના અટકતા કોઈની નજર પડે નહિ તે રીતે સરકી જવાની તક શોધતો હતો. પણ ધણા બધા માથા આમતેમ શહેરમાં નિરિક્ષણ કરતા હતાં. છેલ્લે તક મળી બધા જ આગળ જોતા હતા, ધોડા પર સવાર તાંબાની એક મૂર્તિને નિહાળતા હતાં. મને ક્યારેય ખબર પડી નહિ કે તે વીર કોણ હતો કેમ કે મુસાફરીના ડાયરેક્ટરે તેનું વર્ણન શરૂ કરી દીધું હતું. મેં શાસ છોડીને પોતાને સંકળાવીને એ દરવાજા વચ્ચેની જગ્યામાંથી નીચે ઉત્તરી પડ્યો. બસની બ્રેકનો અવાજ આવ્યો, શક્તિશાળી બસ વળી ગઈ અને પ્રાગુમાં હું એકલો હતો.

અડધા કલાક પછી હું ચર્ચની પરસાળમાં હતો. શહેરની આગલી મુસફરી વખતે જોયું હતું કે લોકો અંદર આવતા હતાં. હું ખૂબ આતુર હતો એ જોવા કે બાઈબલ વગર ચર્ચ કેવી રીતે ચાલતું હતું. પ્રાસંગીક રીતે અમુક ભજનસંગ્રહ લાવતા, ભાગ્ય જ કોઈ બાઈબલ લાવતા હતાં. પણ એક બાબતે મને ગૂંઘ્યબ્યો - ધણા લોકો કાચાપાનાની નોટબૂક લાવતા હતા. શા માટે તેઓ એ કરતા હતા ?

ભક્તિસભા શરૂ થઈ મેં પાછળ બેઠક ગ્રહણ કરી એ તરત જ મને આશ્રય થયું લગભગ બધા જ લોકો દૂરંદેશી હતાં. ભજનસંગ્રહનો માલિક હાથ જેટલું દૂર રાખતો હતો, હવામાં ઊંચું જેઓની પાસે કાચાપાનાની નોટબૂક હતી તેઓએ પણ તેમજ કર્યું. અને પછી મને ભાન થયું : જેઓની પાસે પુસ્તક હતી તેઓ બીજાઓની સાથે વહેંચતા હતા કે જેઓની પાસે ન હતી. નોટબૂકમાં લીટીથી લીટી અને શાબ્દથી શાબ્દ પોતાના પ્રિય ભજનો સભાજનોએ નકલ કર્યો હતાં.

બાઈબલ માટે પણ એવું હતું. જ્યારે પ્રચારક ફકરાઓ વાંચે ત્યારે દરેક બાઈબલના માલિક સભામાં સંદર્ભ શોધીને તેને ઊંચું કરે જેથી આસપાસના મિત્રો વાંચનને અનુસરી શકે. મેં એ પુરુષો અને સ્ત્રીઓને વચન સુધી પહોંચવા ખરેખર મુશ્કેલી પડતી હતી ત્યારે મારો હાથ મારા કોટના બિસ્સામાં પડેલા ઉચ્ચ બાઈબલ નજીક જતો રહેતો હતો. આ પુસ્તક મારું કરી લેવા મેં હંમેશાં કેટલું બધું સહજતાથી લીધું હતું. મેં વિચાર્યું કે હું ક્યારેય ફરીથી અહિં પહોંચીશ નહિ માત્ર મારી સામેની અત્યારે હતી તે દાદીમાને યાદ કરીશ. પોતાના પગો ઉપર ઊંચી થઈને ત્રાંસુ જોતી હતી જ્યારે પોતાને બાઈબલમાંથી વચન જોવા થોડી બેંચી ત્યારે તેના પુત્રએ દાદીમાંનું માયું નીચું કર્યું.

ભક્તિસભા પછી પ્રચારક સાથે મેં મારો પરિચય આય્યો. જ્યારે મેં કહ્યું કે હું મુખ્યત્વે હોલેન્ડથી આ દેશના બિસ્સીઓને મળવા આવ્યો હતો ત્યારે તે ઉલ્લાસીત થયા.

“મેં સાંભળ્યું હતું” તેણે કહ્યું, “કે ચેકોસલોવાકિયા પોતાની સરહદો ખુલ્લી કરવા જઈ રહ્યાં હતાં. મને વિશ્વાસ થતો નથી. અમે તો” - તેણે આસપાસ જોયું - “લગભગ યુદ્ધ પછીથી બંદી બનાવાયા હતા. તારે મારી સાથે આવીને વાત કરવાની છે.”

અમે સાથે તેના એપાર્ટમેન્ટમાં ગયા. ત્યાર પછી મને ખબર પડી કે ૧૮૫૫ના ચોકોસલોવાકિયામાં તેઓ માટે કેટલી ભયંકર બાબત હતી. તેણે મને કહ્યું કે સરકાર મંડળી ઉપર પૂરેપૂરી પક્કા લેવા માગે છે. એ સરકાર હતી જે ઈશ્વરવિદ્યાના વિદ્યાર્થીઓની પસંદગી કરતું હતું - માત્ર એવા જ ઉમેદવારો પસંદ કરતા કે જેઓ રાજશાસન પદ્ધતિને પસંદ કરતા હોય. વધુમાં દર બે મહિને સેવકોએ પોતાનું લાયસન્સ - પરવાનો રીન્યુ કરાવવો પડતો. એક મિત્રને હમણાં જ તેની રીન્યુઅલ અરજને નકારી કાઢી હતી, અને કોઈ જ કારણ સમજાવ્યા ન હતાં. દરેક ભાષણ સમય પહેલા લભાષણમાં માગતા હતાં અને અધિકારી પાસે માન્ય કરાવવા પડતા હતાં. દરેક મંડળીએ પોતાના આગેવાનોની સૂચિ નોંધાવી પડતી હતી. એ જ અઠવાડિયે બનોઈમાં પાંચ ભાઈઓ ઉપર કેસ થયો કારણ કે તેમની મંડળીએ આગેવાનોના નામો માટે પરવાનગી ન આપી.

ચર્ચમાં ભક્તિસભાનો સમય થયો હતો.

“શું તું આવીને અમારી વચ્ચે બોલીશ ?” તેણે મને અચાનક પૂછ્યું.

“શું એ શક્ય છે ? શું હું ખરેખર અહિંયા પ્રચાર કરી શકું ?”

“ના” હું “પ્રચાર” કરવાનું કહેતો નથી. વ્યક્તિએ શબ્દો માટે કાળજી રાખવાની છે. વિદેશી તરીકે તું પ્રચાર કરી ન શકે, પણ હોલેન્ડમાંથી “શુભેચ્છાઓ” પાઠવી શકે છે. મારા મિત્રએ સિમિત કર્યું. “જો તું ચાહે તો, તું પ્રભુ તરફથી “શુભેચ્છાઓ” લાવી શકે છે.”

મારો ભાષાંતરકાર મેડીકલનો વિદ્યાર્થી જેનું નામ એન્ટોનીન હતું જે જુવાન હતો. પ્રથમ મેં હોલેન્ડ અને પણ્ણિમ તરફથી શુભેચ્છાઓ પાઠવી. તેનાથી થોડીક મિનિટો લીધી. અને પછી અડધો કલાક સભાજનો માટે “ઈસ્થિરિસ્ટ” તરફથી શુભેચ્છાઓ લાવ્યો. તે એટલું સારી રીતે કામ કર્યું કે એન્ટોનીને સૂચન કર્યું કે તે યંત્રનો ઉપયોગ ફરીથી બીજા ચર્ચોમાં કરવામાં આવે. આખા દિવસ દરમ્યાન મેં ચાર વખત પ્રચાર કર્યો અને જુદીજુદી પાંચ મંડળીઓની મુલાકાત કરી. દરેકને પોતાના સ્મરણો હતા. પણ છેલ્લી કંઈ વધુ હતી. કેમકે ત્યાં મેં પીડાનો ખાલો પ્રાપ્ત કર્યો હતો.

સાંજના સાત વાગ્યા હતાં, એ નવેમ્બરના દિવસે અંધારું થઈ ચૂક્યું હતું. હું જાણતો હતો કે અત્યાર સુધીમાં મુસાફરીવાળું જૂથ મારા વિશે ખરેખર ચિંતાતુર થઈ ગયું હશે.

પણ હું આ વિચરતો હતો તેવામાં એન્ટોનીએ મને પૂછ્યું, “જો તું હજી એક વધુ મંડળીની મુલાકાત લે તો સારું જ્યાં બહારના લોકોને ખાસ કરીને મળવાની અપેક્ષા રાખે છે”

તેથી ફરીથી અમે પ્રાગુથઈને મુસાફરી કરી જ્યાં સુધી અમે મોરેવીયન ચર્ચ આગળના નાના રસ્તે આવી પહોંચ્યાં ત્યાંની સંખ્યાથી મને આશ્ર્ય થયું અને ખાસ કરીને જુવાનોની સંખ્યા ત્યાં અઠારથી લઈને પચ્ચીસ વર્ષના લોકો લગભગ ચાણીસ વ્યક્તિઓ હતાં. મારી શુભેચ્છો પાઠવ્યા પછી પ્રશ્નોના જવાબો આપ્યા. શું હોલેન્ડમાં પ્રિસ્ટીઓને સારી નોકરી મળે છે? શું તમે ચર્ચમાં જાતો તો સરકારને કોઈ માહિતી આપે છે? જો તમે ચર્ચમાં પણ જઈ શકો છતાં પણ તમે સારા મહાવિદ્યાલયમાં જઈ શકો?

“તું જોઈ શકે છે,” એન્ટોનીને કહ્યું. “આ દિવસોમાં ચોકોસલાવાકિયામાં પ્રિસ્ટી હોવું એ દેશક્રોછ છે. આમાના અમુક લોકોને નોકરીમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતાં. ઘણા લોકોએ શિક્ષણથી વંચિત રહેવું પડ્યું હતું. અને એવું જ બને છે.” તેણે પાસે ઊભેલા જુવાનના હાથમાંથી એક ખોળ્યું લીધું - “એટલા માટે તેઓ તને આપવા માગતા હતા.”

જુવાન બહુ જ આતુરતાથી મારી સાથે ચેકભાષામાં બોલતો હતો. “તારી સાથે આ હોલેન્ડ લઈ જજે.” એન્ટોનીને અનુવાદ કર્યું. “મને જ્યારે આના વિશે લોકો પૂછે ત્યારે તેમને યાદ કરાવજે કે આપણે એક શરીર છીએ અને અમે પીડામાં છીએ.”

મેં તે ખોખું લીધું અને તેને ખોલ્યું. તેની અંદર કોતરણી કરેલો ચાંદીનો નાનો ઘાલો હતો. મેં ઘણા બધા જુવાનોને તે પહેરેલો જોયો હતો અને આશર્ય થતું હતું કે તે શા માટે હતું.

એન્ટોનીન મારા જેકેટમાં તે લગાવી રહ્યો હતો. “આ ચેકોસલાવાક્રિયા મંડળીનું પ્રતિક છે. અમે તેને પીડાનો ઘાલો” કહીએ છીએ.

જ્યારે એન્ટોનીન મને હોટલ મૂકી ગયો ત્યારે આ શબ્દોનો હું ફરી વિચાર કરવા લાગ્યો. મને ભાન થયું કે હોલેન્ડમાં અમે આધુનિક મંડળીના ઈતિહાસની ખરી હક્કિકતથી અલગ કરાયેલા છીએ જેમ ચેકોસલાવાક્રિયાના પ્રિસ્ટીઓ હતાં. પીડાનો ઘાલો એ તે વસ્તવિક્તાનું પ્રતિક હતું જેને આપણે વહેંચવાનું હતું.

હાલ જ, તેમ છતાં, મારે બીજી વાસ્તવિક્તાનો સામનો કરવાનો હતો. મારા જૂથને હું કયાં શોધું? તેઓ હોટલમાં ન હતાં - કોઈને પણ ખબર ન હતી કે વિદાય સમારંભનું ભોજન કયાં રાખવામાં આવ્યું હતું. હું એ રેસ્ટોરન્ટમાં ગયો જ્યાં અનેકવાર ખાખું હતું. “ના, સાહેબ હોલેન્ડથી આવેલા જૂથે આજે રાતે અહિંયા ખાખું નથી.”

“સારું, સેન્ડવીચ ખાવા માણું તે માટે પણ ઘણું મોકું થઈ ગયું છે?”

“ના, સાહેબ એવું નથી”

જેવો મેં સેન્ડવીચમાં એક બટકું ભર્યું કે તરત રેસ્ટોરન્ટનો દરવાજા જોરથી ખુલ્યો મુસાફરીના ડાયરેક્ટર અંદર આવ્યા તેણે ઓરડીમાં આમ તેમ જરૂરથી જોયું અને મારી ઉપર નજર કરી તેના ખભાઓ રાહતથી કંઈ છુટા પડ્યાં. પણ બીજા જ ક્ષણે તેનો ચહેરો કોધથી ભરાઈ ગયો. તે સ્પષ્ટ રીતે મારા ટેબલ પાસે આવી. બિલના નાણાં વેટર પર ફેંક્યા અને જોરથી માથું હલાવીને દરવાજા આગળ ગઈ. સ્પષ્ટ હતું કે તે વાત કરવા માટે ભરોસો કરી શકે તેમ ન હતી.

બહાર કર્બ જે સરકારી કાર કહેવાય છે તે રાહ જોઈને ઊભી હતી- એક લાંબી કાળી લીમોસીન કાર હતી. તેનું એન્જન ચાલુ હતું તેને ચલાવનાર ખુબ જ બરાબ દેખાતો માણસ હતો. જ્યારે અમે નજીક પહોંચ્યા તે બહાર આવ્યો. કારનો

દરવાજો ખોલ્યો અને કારના દરવાજાને લોક કરી કાઢ્યું. તેઓ મને ક્યાં લઈ જતા હશે? એવું લાગતું હતું કે કોઈ હોલિવુડની ફિલ્મનું દૃશ્ય હોય, મને ક્યાં લઈ જવાઈ રહ્યો છે તે આસપાસનું બધું જ નિરિક્ષણ કરી યાદ રાખવાનું કર્યું.

જેમ હું કરી રહ્યો હતો ત્યારે સ્થિતિનું રમૂજ મને થયું. કારણ કે અમે હોટલ જઈ રહ્યાં હતાં.

કાર ઉભી રહે તે પહેલા મુસાફરી ડાયરેક્ટરે પોતાના પ્રથમ શર્ષ્ટો ઉચ્ચાર્યા. “તારે કારણે જૂથને અડધો હિવસ રોકાઈ રહેવું પડ્યું. અમે દરેક હોસ્પિટલ, દરેક પોલીસ સ્ટેશને ખબર કરી. છેલ્લે અમે શબગૃહમાં સંપર્ક કર્યો. કમનસીબે તું ત્યાં પણ ન હતો તો તું ક્યાં હતો?”

“ઓહ, હું વિભુટો પડી ગયો હતો,” મે કહ્યું, “પછી હું આમ તેમ ફરતો રહ્યો બધું જોતો હતો અને મારે લીધે જે તકલીફ પડી તેની હું માફી ચાહું છું.”

“સારું, હું તને કાયદેસર કહું છું, સાહેબ, કે તને હવે અહિ આવવા દેવામાં આવશે નહિ. જો તું તેના પ્રયત્નો કરીશ કે આ દેશમાં આવવું છે તો તેની તને ખબર પડી જશે.”

અને મેં પ્રયત્ન કર્યો. ચેકોસલાવાકિયા માટે મેં એક વર્ષ પછી વિઝા માટે અરજી કરી અને મને નકારવામાં આવ્યો. બે વર્ષ પછી ફરી મેં પ્રયત્ન કર્યો અને મને ના પાડવામાં આવી. પાંચ વર્ષ પહેલા જ અને સુંદર દેશ ચેકોસલોવાકિયામાં મને પરવાનગી મળી હતી, અને તે દરમ્યાન મેં પ્રિસ્ટીઓની એવી સત્તાવણી જોઈ કે ચેકોસલાવાકિયા સ્વતંત્રતા અને મુક્તિનું વિરુદ્ધાર્થી બની ગયું લાગતું હતું.

પાયા નંખાયા

આવતા થોડા મહિના ચોખ્ખા ઉચ્ચવાટભર્યા લાગતા હતાં. પોલેન્ડ અને ચેકોસ્લ્યાવાકિયાની મુસાફરી મારા વિચારવા કરતા એકદમ વિપરીત હતી. પણ હવે આ જગ્યાઓની વળતી મુલાકાતની માહિતી મેળવવાની શરૂ કરી અને તેની સાથે બીજા અન્ય પોલાદી પડા પાછળના દેશોની મુસાફરી કરવી હતી, મહિનાઓ પછી મહિનાઓ સુધી અવિહૃત : સવાલ પત્રો, મૌકુકી, ત્રણ ભાગોમાં ફોર્મ ભરવા-પણ વિજા ક્યારેય મળ્યા નહિ.

મારી નાની ઓરડીમાં પણ સમસ્યાઓ વધી ગઈ. ચેકોસ્લ્યાવાકિયામાં હું અવારનવાર વિચારતો કે ઘરે મારી ઓરડી રાહ જોઈ રહી છે અને મને તેમાં પાછું આવવાની તડપ થતી હતી. અપેક્ષા કરી ન હતી તેવી પીછેહઠ હવે મારે થઈ. કદાચ વાસ્તવિકતાને કારણે થયું હતું કે તે આરામદાયક અને રાહતભર્યું હતું. કોઈ પણ કિંમતે ઓરડી મને પ્રતિકાત્મક રીતે જણાવતી હતી કે હું એકદમ એકલો દું તે હકિકત હતું.

દિવસ પછી દિવસ વિદેશ કાર્યાલય સાથે મારી ઓરડીમાં બેઠા બેઠા પત્રો વ્યવહાર કરતો હતો, મેં પત્નીના સ્વભાવ જોયા જે મારી ઓરડીની તથા પડા પાછળની

સેવાના દર્શનમાં પણ ભાગીદાર બને. વધુ એ ઉઘડતો દિવસ હતો જેમાં હું મારા પોતા ઉપર હસુ : જો મિશનરી કાર્ય કરવું એ ગરીબ જીવન છે તો શું એ સુંદર છોકરીને આપવું યોગ્ય છે શું - મારા સ્વખની છોકરી ખૂબ જ દેખાવડી હતી - જે મિશનરી ક્ષેત્રની મેં જાંખી કરી છે તેના વિશે તે શું કહેશે, કે જ્યાં વિભાજન, ગુપ્તતા અને અનિશ્ચિતતા શ્રેષ્ઠ છે તે તને આપવા ચાહું હું ? આ હું કહું ત્યારે કોઈપણ વિરોધના કારણો ઉઠ્યા ન હતાં. છોકરી પોતે સ્વખની છોકરી પોતે ક્યારેય આનો ઉલ્લેખ કર્યો નહિ.

નાણાં બીજી સમસ્યા હતી જો કે જેલજેએ અને એરીએ ક્યારેય આ વિષયનો ઉલ્લેખ કર્યો ન હતો, હું જાણતો હતો કે મારા ધરના ખર્ચાઓમાં ભાગીદારી કરવી જોઈએ. પોલેન્ડની મારી મુસાફરી પછી જ્યારે હું પાછો આવ્યો ત્યારે ડય સામયિક “કાચ વાન ઓમહૃગ” એ કહું કે પોલાઈ પડા પાછળના અનુભવો વિશે શ્રેષ્ઠ બદ્ધ લેખ લખ. હું લેખક નહતો અને આમંત્રણ માટે મેં કશું જ કર્યું ન હતું. પણ હવે જ્યારે હું મારી નાની ઓરડિમાં મારા ખાલી પાકિટ સાથે મારા ધરે બનાવેલા ટેબલ સામે, ઈશ્વર મને કહેતો હોય તેમ લાગતું હતું. “પેલા લેખ કાચ વાન ઓમહૃગ સામયિક માટે તું લખ.”

આદેશ દ્વારા હું આશ્વર્યમાં મૂકાઈ ગયો. ચોક્કસ નાણાંકિય જરૂરતો સાથે તેને કંઈ લેવાદેવા નથી જેના માટે હું પ્રાર્થના કરતો હતો : સામયિક મને કોઈ વણતર આપ્યું નહિ.

પણ ત્યાં આગ્રહની આશા રાખી હતી અને એકદમ દઢ આધીનતાથી મેં બેસીને માત્ર પોલેન્ડમાં જ નહિ પણ ચેકોસ્લ્યાવાકિયામાં પણ જે જોયું હતું તેના વિશે લખ્યું. બીજા દિવસે તે લેખ મેં ફીટાઓ સાથે મોકલી આપ્યો. સંચાલકે આભાર સાથે સ્વીકૃતિ દર્શાવી - પણ જેમ મેં અપેક્ષા રાખી હતી તેમ વગર નાણાંએ અને મેં મારા મનમાંથી આપી બાબત લૂંસી નાખ્યી.

અને પછી એક સવારે કાચ વાન ઓમહૃગતરફી બીજો પત્ર આવ્યો. કંઈક વિચિત્ર બાબત બનતી હતી : કોઈ કરતા કોઈ જગ્યાએ લેખમાં મેં નાણાંકિય કોઈ ઉલ્લેખ કર્યો ન હતો અથવા દિશા બતાવી હોય તેમ પણ ન હતું કે હું આ જગાઓએ ફરી મુસાફરી કરવાનું નક્કી કર્યું છે - પણ આખા હોલેન્ડમાંથી લોકો નાણાં મોકલાવી રહ્યાં હતાં. ત્યારે બહુ થઈ ગયા એવું નહતું. પણ તે સમયે થોડા જ નાણાં જરૂર હતાં. સંચાલક ઈચ્છતા હતા કે તે નાણાં કયાં મોકલવામાં આવે તે જાણવું હતું.

અને આ રીતે પુરવઠો પૂરો પાડવાની અદ્ભૂત વાર્તાની શરૂઆત થઈ.

મારા અનામિકા મિત્રો દ્વારા નાની ભેટો આવી કેમ કે મારી જરૂરતો થોડી હતી. હું જેલજેને તેના ઘર ખર્ચમાં મદદ કરવા માગતો હતો, મારું જૂનું જેકેટ ફાટી ગયું હતું. મેં એન્ટોનીનાને વચન આપ્યું હતું કે હું તેન ચેક બાઈબલની પ્રત ટપાલ દ્વારા મોકલી આપીશ. અને નાની જરૂરતો માટે કાચ વાન ઓમહુગ તરફથી નાની આવક દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવી. પાછળથી મારું કામ વિસ્તાર પાયું અને મોટી જરૂરત ઊભી થઈ તેથી વાંચકો દ્વારા ફાળો આપવામાં આવ્યો. જ્યારે વર્ષો પછી ખરેખર મોટી રકમની જરૂરત ઊભી થઈ ઈશ્વરે અમારા માટે બીજા શ્રોતો ખુલ્લા કર્યા.

પણ નાણાંના મહત્વ કરતા કાચ વાન ઓમહુગના પ્રથમ સંપર્ક સાથે કંઈ વિશેષ બહાર આવ્યું હતું. એક સવારે એમર્સિફાઈટ ગામના પ્રાર્થના જૂથના આગેવાનનો પત્ર ટપાલથી આવ્યો. પત્રમાં લખી જણાયું હતું કે, પવિત્રઆત્માએ સૂચના આપી કે મારા સંપર્કમાં તેઓ રહે, તેઓ જાણતા ન હતા કે કેમ - પણ શું મારે એમર્સિફાઈની મુલાકાત લેવાની છે શું?

મને ત્વરીત કુતૂહલ જાગ્યું. જો પવિત્રઆત્મા લોકોના કૃત્યોને આજે એટલી જીજાવટથી નિર્દેશ કરે છે તો આજ બાબત છે જે મારે જાણવી જોઈએ. તેથી હું આમર્સિફાઈ ગયો. એ જૂથ ડાનેક પુરુષો અને સ્ત્રીઓનું હતું જેનું નેતૃત્વ નહેરો બનાવવાનું કામ કરતા શ્રી કાર્લ દ ગ્રાફ કરતા હતાં.

હું આવા જૂથને ક્યારેય મય્યો ન હતો. આગેવાન તરફથી સાંજ માટે આયોજન બદ્ધ કાર્યક્રમો અને અભ્યાસના શીર્ષક સાથે જેમ બીજા અન્ય જૂથો કરતા હતાં જેમાં મેં હાજરી આપી તેવા તે રહેતાં આ લોકો પોતાનો મોટાભાગનો સમય સાંભળવામાં પસાર કરતા હતાં. કોઈક પ્રસંગે જ મોટેથી પ્રાર્થના થતી - જ્યાં ઓરડામાં કોઈ ચોક્કસ ન હોય -પણ આ પ્રાર્થનાઓ ઈશ્વર પ્રત્યેના પ્રેમ અને સુતિ માટે હૃદયમાંથી નીકળતી હતી. તે કોઈ વિચારશીલ આજ્ઞા થતી ન હતી, જેમ બીજા અન્ય જૂથો કરતા હતાં. તે ઓરડામાં એવું લાગતું હતું ઈશ્વર એકદમ નજીક હતો, અને તેની દાજીરીના આનંદમાં કંઈ જોઈનું ન હતું, કશાની જરૂર ન હતી, સિવાય કે પ્રસંગે આંતરિક આનંદ ઉભરાતો હતો તેને વ્યક્ત કરવો.

પ્રસંગે સાંભળવામાં અપેક્ષિત શાંતિ મધ્યે જૂથમાંથી કોઈકને કંઈક સંભળાય : અમુક સૂચનો, અમુક માહિતી જે વ્યક્તિને પોતાની જાણમાં પણ ન હોય તે બનતું હતું. આ પણ મોટેથી બોલવાનું હતું. “જૂસ્ટની માતાને અમેરિકામાં આજે આપણી પ્રાર્થનાઓની જરૂર જે. પ્રભુ અમે તમારો આભાર માનીએ છીએ કે સ્તેપજે માટે અમારી પ્રાર્થના હાલમાં જ જવાબ પ્રાપ્ત કર્યો હતો.” હું આ નવા પ્રકારની પ્રાર્થનાના અનુભવમાં એવો પકડાઈ ગયો કે જ્યારે બીજાઓ જવા લાગ્યા ત્યારે શ્રીમતી દ

ગ્રાફ મને મારી ઓરડીમાં લઈ ગયા હું સમય જોઈને વિશ્વાસ કરી શકતો ન હતો કે એ સવારના સાડા ચાર વાગ્યા હતાં.

થોડા દિવસો પછી મારી ઓરડીમાં હું કાચ વાન ઓમહુગ માટે નવા લેખ ઉપર કામ કરતો હતો ત્યારે જેલજે દરવાજે ખખડાવ્યો.

“તને કોઈ મળવા આવ્યું છે, એન્દ્રયું હું તેને ઓળખતી નથી.”

હું બહાર નીકળીને આગળના ભાગે ગયો અને કાર્લ દ ગ્રાફ બહાર હતાં.

“કુમ છો” આશ્રયથી મેં કહ્યું.

“સાંદું, એન્ની તને કાર ચલાવતા આવડે છે ?”

“ચલાવતા ?”

“કારને”

“ના,” મેં મુંજુવાઈને જવાબ આપ્યો. “ના, નથી આવડતું”

“કારણ કે ગઈ રાતે અમારી પ્રાર્થનાઓમાં તારા વિશે પ્રસ્તુ તરફ અમને સૂચનો પ્રાપ્ત થયા. તું ચલાવવા જાણતો હોય તે મહત્વનું છે.”

“પૃથ્વી ઉથલપાથલ થઈ જાય” મેં કહ્યું, “મારી પાસે મારી પોતાની કાર નહિ હોય તે ખાતરીપૂર્વક છે.”

“એન્દ્રયું” શ્રી. દ ગ્રાફ ધીરજથી બોલ્યા. એક ખૂબ ધીમેથી શીખનાર વિદ્યાર્થી જેમ, “હું તર્ક માટે દલીલ કરતો નથી પણ સંદેશ પસાર કરી રહ્યો છું” અને તેની સાથે પુલના બીજા ડિનારે રાહ જોતી ઊભી રહેલી કાર તરફ ચાલવા લાગ્યા.

ચલાવવા શીખવાનો વિચાર એટલો બધો ઉપજાવેલો લાગતો હતો કે તે માટે મેં કશું જ કર્યું નહિ. પણ અઠવાડિયા પછી નહેર બનાવનાર ફરીથી કાર લઈને મારે દરવાજે આવી પહોંચ્યા.

“શું તું તારા ચલાવવાના પાઠો શીખી રહ્યો છે ?”

“ઠીક - નથી કરતો.”

“તું અત્યાર સુધી શિષ્યો નથી, આધીનતા કેટલી મહત્વની છે ? કદાચ મારે પોતે જ તને શીખવવું પડશે. લાગે છે એવું જ ”

તે બપોરે કાર નિયંત્રીત કરનાર ચક પાછળ પહેલી વખત બેઠો જ્યારે અગ્યાર વર્ષ પહેલા વિદ્ધશક સવારે મેં પૂર ઝડપે લશકરી છાવણીના માર્ગ બ્રેન કેરિયર

ટ્રક ચલાવી હતી. શ્રી દ ગ્રાફ ફરીથીને ફરીથી પાણ આવતા હતા અને તે આવડતવાળા શિક્ષક હતાં. કે થોડા જ અઠવાડિયા પછી મેં ચલાવવાની પરિક્ષા આપી અને હું પ્રથમ જ પ્રયાસમાં સફળ થયો - જે હોલેન્ડની અંદર જવલે જ બને છે. તો પણ મને કોઈ કારણ દેખાતું ન હતું - કે જેની પાસે પોતાની સાયકલ પણ નથી - તે કાર ચલાવવા માટેનું લાયસન્સ પોતાના બિસ્સામાં લઈને ફરતો હોય. પણ શ્રી દ ગ્રાફ અનુમાન કરવાની ના પાડી “ઈશ્વરના હૃદયમાં શું છે તે શોધવું એ જ તો છે આધીનતામાં ઉતેજના” તેમણે કહ્યું.

અને પછી એવી ઘટના બની કે અમારા મનમાંથી બાકીના બધા જ વિચારોને દૂર કર્યા હલ્પહની વસંતત્રસ્તુમાં હંગેરી દેશમાંની ચળવળ ઊભી થઈ અન ત્યાંથી હજારોને હજોરોનું પશ્ચિમમાં સ્થળાંતર થયું લોકો ભયભીત અને ગુંચવાયેલા હતાં. માત્ર હંગેરી દેશમાંથી જ નહિ પણ યુગોસ્લાવિયા અને પૂર્વિય જર્મની અને બીજા અન્ય સામ્યવાદ દેશમાંથી આવ્યા હતાં. આ શરણાર્થીઓ સરહદ પર વિશાળ છાવણીમાં હતાં જ્યાં સ્થિતિ અકલખ કરી શકાય. વાઈટમાં લશકરી અધિકારી સામે એક માણસે છાવણીમાં મદદ કરી શકે. તેવા સ્વયંસેવકની માગણી કરી. હોલેન્ડ છોડીને જવા પ્રથમ બસમાં હું ગયો.

સ્વયંસેવકોએ બસની આગળનો ભાગ જ ઉપયોગ કરી શકતા હતાં બાકી બસના ભાગમાં અનાજ, કપડાં અને દવાઓ ભરેલી હતી. જે પશ્ચિમ જર્મની અને ઓસ્ટ્રીયામાં સ્થિત વિશાળ શરણાર્થી છાવણીમાં સરખે ભાગ વિતરણ કરવાનું હતું.

મેં કંઈજ સાંભળીને તૈયારી કરી હતી તેના કરતા અમે જે જોયું તે એકદમ જુદુ જ હતું. એ ઓરડો દસ કુટુંબો માટે સહયારો હતો, અમુક લોકો તો રસ્તાનો નકારો ભાગ ગુપ્તતા જીણવા દિવસ દરમ્યાન કામળા દ્વારા કરી રાખતા હતાં.

અમે જરૂરતના આ દરિયામાં તરવૈયાઓની જેમ છલાંગ લગાવીને, કપડા અને દવાઓ પસાર કરતા હતાં, પત્ર લખવા સામગ્રી પૂરી પાડતા હતાં, જુદા જુદા કુટુંબોને સ્થાન મેળવવા પ્રયાસ કરતા હતાં, તેમના માટે વિજા અરજી તૈયાર કરતા હતાં. અને ચોક્કસ, જ્યારે પણ બની શકે ત્યારે હું પ્રાર્થના સભાનું આયોજન કરતો હતો. અને ત્યાં મેં આશ્રયકારક શોધ કરી મોટાભાગના લોકોને બાઈબલ વિશે કર્દી જ ખબર ન હતી. જેઓ જૂના લશકરી સૈન્ય નીચે મોટા થયા હતા તેઓ વિશેખ અભણ હતાં. જુવાનો જેઓ સામ્યવાદ નીચે શિક્ષિત થયા હતાં તેઓ સારા શિક્ષિત હતાં પણ ચોક્કસ બાંધિબલમાં તો નહિ જ.

અને તેથી મેં અનુવાદકો દ્વારા કામ કરવાનું શરૂ કર્યું, થોડા નાના વર્ગોમાં

બાઈબલનું એકદમ પાયાનું જ્ઞાન શીખવવા વર્ગો શરૂ કર્યા. હું અનુભવથી જાણતો હતો કે આ જ્ઞાન કેટલું બધું શક્તિશાળી થઈ શકે છે, પણ જીવનો ઉપર તેની અસરો માટે બહુ જ ઓછો તૈયાર હતો, અને એ તો મારી માટે એકદમ નવું હતું. જે લોકો હતાશામાં ડૂબી ગયા હતાં તેઓ સામર્થ્યનો મોલો બન્યા. આખા સૈનિકાગાર માટે મેં કડવાશને આશામાં બદલાતી જોઈ હતી. શરમને અભિમાનમાં બદલાતી જોઈ.

મને યાદ છે એક વૃદ્ધ જોડીને જોઈ હતી જે યુગોસ્વાવિયામાંથી છટકીને આવી ગયું હતું. પત્ની ગંધાતી અને જાડી હતી, એક ઈંચ જેટલા જ વાળ હતાં. તેણી પોતાના ખાટલા પાસેની જગ્યા ચોખ્યી અને કચરાથી મુક્ત રાખવાના પ્રયત્ન કરતી હતી. પણ તેણીનો પતિ પૂર્વજોની વાડીથી આવીને ખાટલાની કોરે બેઠો અને દિવસ પછી દિવસ, આગળ અને પાછળ હાલમોલા કરતો હતો.

તેઓ સૈનિકાગારમાં જ્યાં હું બાઈબલના વર્ગો ચલાવતો હતો ત્યાં નિયમિત હાજર રહેતા હતાં. પહેલા તો જે સાંભળ્યું તેનાથી તેમને આંચકો લાગ્યો. વૃદ્ધ વ્યક્તિ સાંભળીને રડવા લાગ્યા, આંસુઓ સરકીને ખોળામાં પડવા લાગ્યા. ચોથી વખતે જગ્યારે વર્ગમાં મળ્યા ત્યારે મેં તે વૃદ્ધ બહેનના માથા પરના નાનાવાળ પણ જતા રહેલા જોયા અને તેણીના પતિએ દાઢી કરવાની શરૂઆત કરી કાઢી હતી.

તેઓએ જે કહ્યું કે સિવાય ચોક્કસ જીણી વિગતોથી આ બે લોકો દેવના પ્રિય બાળકો તરીકે પોતામાં જાગૃત થયાં.

“જો ફક્ત” વર્ગ પત્યા પછી એક દિવસ વૃદ્ધ કહ્યું પછી તે બંધ થઈ ગયા. “જો ફક્ત નો શો અર્થ છે?” અર્થઘટન કરનારે કહ્યું.

“જો ફક્ત આટલા વર્ષો સુધી મારા ઘરે, યુગોસ્વાવિયામાં મેં જાણ્યું હોત તો સારું” એ પણ મારું સ્વખ્યં બની રહ્યું હોત.

લાંબા સમય પહેલા અમે જે કપડા અને પૂરવઠા છાવણીમાં લાવ્યા હતા તે પૂરો થવાનો હતો અને અમે વધુ એકદું કરવા હોલેન્ડ પરત ફર્યા જગ્યારે હું ઘરે હતો ત્યારે ફરી એકવાર મેં યુગોસ્વાવિયન વાણિજ્ય દૂતાવાસે અરજી કરવા ગયો જેમ પહેલા પણ વિઝ મેળવવા કહ્યું હતું.

ફરીવાર, ત્રણ ભાગોમાં ફોર્મ ભરવાના હતાં, ફોટો (જે તાજેતરમાં પડેલ હોય તે) ચોટાડવા, જેની કોઈ સીમારેખા ન હતી: “આ બાબતે પ્રક્રિયાનો સમય લઈ લે.” માત્ર એક જ ખાલી જગ્યા ભરવા હું ખચકાતો હતો. તે અડધે પાને હતું પરિચિત જગ્યા “વ્યવસાય” માટે હતી. મને એ લાગણી થતી કે આ અરજીપત્રક મારી વિરુદ્ધ દર્શાવશે તો નહિ. પણ જ્ઞાનગોમાં અમને શું શબ્દસમૂહ શીખવવામાં

આવ્યા હતાં ? પ્રકાશમાં ચાલો, કંઈ ગુપ્ત નહિ, કંઈ સંતાડવું નહિ બધુ જ ખુલ્ખું અને પારદર્શક જે બધા જ લોકો જોઈ શકે. અને તેથી મોટા અકશરોમાં મેં મિશનની લખ્યું અને આખું પૂર્ણ કરેલ ફોર્મ ટેબલ ઉપર મૂકીને ચાલ્યો ગયો.

જ્યારે અમારી બસ કામળાઓ, કપડાઓ, દૂધના પાવડર અને કોઝી તથા ચોકલેટથી લદાઈ, અમે શરણાર્થી છાવણી તરફ ફરી રવાના થયા. જ્યારે પિતાજી વિશેનો ટેલીચામ આવ્યો ત્યારે હું પૂર્વિય બર્લિનમાં કામ કરતો હતો. તેઓ પોતાના બગીચામાં મરણ પામ્યા હતાં.

હું વળતી ગાડી પકીને ઘર તરફ આવ્યો. કષ્ટસ્તાનમાં નાની સાઢી મરણવિધિ રાખેલ હતી. જેમ ભૂખ્યા હોલેન્ડમાં રિવાજ હતો તેમ માની કબર ફરી ખોદીને તેમાં પિતાજીની શબ્દેટીને અંદર ઊતારી દેવામાં આવી.

હવે જૂનું ઘર ખાલી થઈ ગયું હતું. જમીનથી છત સુધી પડધા પડતા એ ઘરને હું ચૂકી જતો હતો. હું ગોળ ભરાવદાર ખભા જે મને જૂકીને ઊંચ્યું લેતા, જે ધીરજથી કોબીય અને ભાજીને પ્રેમથી વધતા જોતા હતા તેમને હું ચૂકી રહ્યો હતો.

હું જર્મની પાછો ગયો અને મારા પોતાને શરણાર્થીઓ સાથેના કામમાં વધુ પરિશ્રમ સાથે લગાવી દીધો. હંગેરીની ચળવળે છટકીને નાસી આવેલાનાં નવા પૂરે ભરી દીધું હતું. પણ પશ્ચિમ બર્લિનમાં છાવણી જૂની હતી. જે સમાચારોની મુખ્ય લીટીઓ બંને તેમાં વિસરાઈ ગયું હતું. આ છાવણીઓમાં બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં બચી ગયેલા વર્ષો સુધી જ્વા હતાં, બેધર, ઠામઠેકાણા વગર, હજારો લોકો નાયીઓની ગાંડપણને કારણે થયું હતું. મારી માટે આ લોકો સૌથી નિરાશ લોકો હતાં. વિશેષ બાળકો હતાં. હું અણ્યાર અને બાર વર્ષના બાળકોને મળ્યો જેઓએ પોતાના ઘરની અંદર કેવું હોય તે તેમને ખબર જ નથી. પરણિત યુગલો કરતા બે કુવારી વ્યક્તિઓને વધુ જગ્યા અને કપડાં ફાળવવામાં આવતા હતાં. તેથી લગ્ન બધુ જ ઓછા થતા હતાં અને મોટાલાગના બાળકો ગેરકાયેદસર હતાં. ઘણા મહિનાઓ સુધી હું આ તરુણોના જૂથને હોલેન્ડમાં લઈ જવાના પ્રયત્ન કરતો હતો. હું ઘણા બધા કુટુંબોને જાણતો હતો કે જેઓ તેઓને દટક તરીકે સ્વીકારે - જેલ્તજે અને માર્તજે અમુકને રાખ્યા - પણ ફરીથી ને ફરીથી તે બાળકો સ્વાસ્થ્યની આવશ્યકતાઓમાં નિષ્ફળ થયા. એ હંડી પડતી હતી તે સૈનિકાગારમાં ટીબીએ ભરડો લીધો હતો. દિવસની જાહેરાતો જે સ્વીડન અને અમેરિકામાં જે તરુણોના જૂથને હોલેન્ડમાં લઈ જવાના પ્રયત્નો કરતો હતો. હું ઘણા બધા કુટુંબોને જાણતો હતો કે જેઓ તેઓને દટક તરીકે સ્વીકારે - જેલ્તજે અને માર્તજે અમુકને રાખ્યા - પણ ફરીથી ને ફરીથી તે

બાળકો સ્વાસ્થ્યની આવશ્યકતાઓમાં નિષ્ફળ થયા. એ હંડી પડતી હતી કે સૈનિકગારમાં ટીબીએ ભરડો લીધો હતો. દિવાલની જાહેરાતો જે સ્વીઠન અને અમેરિકામાં જે તરુણો બીમારીથી મુક્ત હોય તેમને પ્રવેશ અપાશે તે દરેક છાવણીમાં નેવું ટકા બીમાર લોકો વચ્ચે મજાક બની ગયું હતું.

જ્યારે હું નિરાશ અને હદ્યદ્રાવક કાર્ય વચ્ચે હતો ત્યારે એક સવારે શાંતમનનના સમયે જે મારો દરરોજ ભાગ બની ગયો હતો ચાહે હું જ્યાં કંઈ હોઉં ત્યારે સૌથી વધુ નોંધનિય છાપ મારી પર પડી. જેમ પહેલા અવાજ હું સાંભળતો હતો તેમ મને કહેતો હતો : “આજે તને યુગોસ્લાવિયાના વિઝા મળી જશે.”

તે તો માની ન શકાય તેમ હતું. છાવણીઓમાં એટલો વ્યસ્ત હતો કે ત્યાં અને અન્ય જગ્યાઓની મુસાફરી માટેની મારી અરજીઓ પડતર રહી હતી તે લગભગ ભૂલી ગયો હતો. છતાં સ્વયંસેવકોની હોસ્પિટાની બારીમાંથી સવારથી ટપાલ આવવાની રાહ જોયા કરતો જગ્યારે કેરિયર વાહન આવતું ત્યારે દોડીને સામો જતો. “હોલેન્ડથી તમારી માટે પત્ર છે !” તેણીએ તેમ કહીને પત્ર માટે થેલો ફંફોસવા લાગી.

મેં તેની પાસેથી પત્ર લીધો. વાઈટનું સરનામું છેકી નાખવામાં આણ્યું હતું અને ઉપર બીજું સરનામું બર્લિનમાંની આ હોસ્પિટાનો માર્ગ દર્શાવતું જેલ્ટજેના હાથે લખાયેલું હતું. પરબિલિયાના ડાબી બાજુના ઉપરના ખૂણે યુગોસ્લાવિયાનું વિદેશ મંત્રાલય જે હેગોમાં હતું. ત્યાંની મુદ્રા કરેલી હતી. “તમારો આભાર” તેમ મેં કહીને જમણી બાજુના ખુણાઓથી મેં ખોલવાનું શરૂ કર્યું અને તેની સામગ્રીનું વિશલેષણ કરવા લાગ્યો. યુગોસ્લાવ સરકારે મારી અરજીના જવાબમાં મને જાણ કરી હતી કે તમારી વિઝા અરજી નકારી હતી અને તેની માટે કોઈ કારણ દર્શાવ્યું ન હતું બસ એટલું જ હતું.

તેનો શો અર્થ થાય ? ખાતરીથી આ પત્ર વિશે મને પૂર્વથી કોઈક પ્રકારનું વિશેષ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હતું. પણ મને જે સંદેશ મળ્યો હતો તે એ હતો કે તને વિઝા મળી ગયા હતાં. શું તેનો અર્થ એ થતો હતો કે હું બર્લિનમાં જઈને યુગોસ્લાવ માટે જઈને ફરીથી નવી અરજી કરું ? હું મારી ઓરડીમાં દોડી ગયો, ફોટાઓ ઉખેડી નાખ્યા, અને ટ્રામવે ગાડી માટે જવા લાગ્યો. એક કલાક પછી ફરીથી મેં ગ્રાન્યુ ભાગના લાંબા ફર્ન ભર્યાં. ફરીથી હું તે વ્યવસાયની લીટીઓ ઉપર આવ્યો. આજ એક છે જેના લીધે સમસ્યાઓ થઈ રહી હતી, એવી શંકા મને થઈ.

“પ્રભુ” મારો શ્વાસ ઉંડો કરતા હું બોલ્યો, “મારે અહિંયા શું લખવું ?”

અને મને મહાન આદેશના શબ્દો યાદ આવ્યા : “જાઓ અને જઈને સર્વ દેશનાઓને.... તેઓને શીખવતા જાઓ.” પછી મને થયું હું શિક્ષક છું, શું હું નથી

? અરજી પત્રક પર મેં લખ્યું શિક્ષક અને ફોર્મ ટેબલ ઉપર જમા કરાવી દીધું.

“જો તમે ત્યાં બેસો તો, સાહેબ હું જરા તમારી અરજી ચકાસી લઉં.”

અધિકૃત વ્યક્તિ બાજુના ઓરડામાં જતો રહ્યો, મેં આતુરતાથી વીસ ભિનિટ રાહ જોઈ એ સમય દરમ્યાન મને ટેલીગ્રાફ મોકલાતી ચાંપનો અવાજ આવતો હતો. પણ મને થયું કે મારી ભૂલ થતી હશે. કારણ કે મુનશી હસ્તા મોઢે મને અભિનંદન પાઠવવા આવતો હતો કે મારા દેશમાં તમારી મુસાફરી આનંદભરી બની રહે.

મારે આ દંતકથા સમાન શુભ સમાચાર કોઈને કહેવા જોઈએ? અમારી પાસે ટેલીફોન ન હતો અને પડોશમાં જવું વિચિત્ર લાગતું હતું. વેટસ્ટ્રા? એ જ હતાં! મેં વેટસ્ટ્રાને ટેલીફોન કર્યો.

મેં સ્ટેશનથી સ્ટેશન ફોન કર્યો અને શ્રી વેટસ્ટ્રાએ પોતે મારી સાથે વાત કરી.

“હું એન્દ્રયુ બોલું છું, તમે ચાલુ દિવસના મધ્ય ભાગે ઘરે મળી આવ્યા તે માટે હું પોતાને ભાગ્યશાળી સમજુ છું.”

“હું વિચારતો હતો કે તમે બર્લિન હશો.”

“હું છું.”

“તારા પિતા વિશે સાંભળીને મને હુંઘ થયુ.”

“તમારો આભાર. પણ આ ફોન શુભ સમાચાર વિશે છે, શ્રી વેટસ્ટ્રા મારે તમને એટલું જ કહેવું છે. મારા હાથોમાં બે કાગળીયા છે. એક છે યુગોસ્લાવિયાના વિદેશ મંત્રાલયનો જે હોલેન્ડમાં છે જેમણે મારી વિઝા અરજી નકારી કાઢી હતી અને બીજો છે અહિની યુગોસ્લાવ કચેરીની જેમણે મારા પાસપોર્ટમાં વિજાનો સિક્કો મારી આપ્યો છે તે મને મળી ગયા છે, શ્રી વટસ્ટ્રા! હું પડદા પાઇળ મિશનરી તરીકે જઈ રહ્યો છું !”

“એન્દ્રયુ, તારી ચાવીઓ માટે તું ઘરે આવે તો સારું”

“મને માફ કરજો શ્રી વેટસ્ટ્રા, આ ખોદું જોડાણ થયું લાગે છે. મેં વિચાર્યુ કે તમે ચાવીઓ બોલ્યા.”

“હા, એમ જ કંધું તારી વોલ્ડસવેગન કાર, અમે વાતો કરતા રહ્યાં રોકાવાનું તો નામ જ નહિ. શ્રીમતી વેટસ્ટ્રાએ અને મેં નિષય કર્યો હતો મહિનાઓ પહેલા કે જો તને વિઝા મળી જાય તો તને અમારી કાર આપી દેવી. ઘરે આવીને ચાવીઓ લઈ જા.”

એકવાર મેં આમસ્ટરડેમમાં તેમની સાથે ખરેખર વાત કરવાનું કર્યું હતું. આવી મોટી ભેટ: મને સમજ પડતી ન હતી કે હું કેવી રીતે તેને સ્વીકારું.

“તમારો વાપાર વિશે શું ?” મેં તેમને પૂછ્યું.

“અમારો વાપાર?” શ્રી વેટસ્ટ્રાએ ઘિક્કાર સાથે બોલ્યા, “અન્દ્રયુ, તું રાજીના વાપારમાં છે! ના, અમે તે માટે પ્રાર્થના કરી હતી એ આ અમારો આદેશ છે.”

અને તેથી એ જ બપોરે, શંકામાં આનંદ સાથે સંઘર્ષ કરતો, હું શ્રી વેટસ્ટ્રા સાથે ગયો કાગળો ઉપર સહી કરી. અને હાલ પણ માન્યામાં ન આવે તો પણ વાદળી વોલ્કસવેગન નાની સુંદર કારનો માલિક.

અનુભવ માત્ર એક ભાગ સાથે અસહમત થઉં તે હતું વાઈટમાં કાર ચલાવવી.

હું કોઈના જાણ્યામાં ન અવાય તે રીતે નગરમાં પ્રવેશયો પણ વાઈટ જેવા ડયના નાના નગરમાં આચ્છા વાદળી રંગની વોલ્કસવેગનકારમાં પસાર થવું જોયામાં ન આવે એવું બની ન શકે. આખું ગામ તુરંત એકહું થઈ ગયું, જાણવા માગતા હતાં કે કોની કાર તે હતી અને - જે મેં કલ્યાંહ હતું તેમ થયું - તેની સામે અણગમા સાથે મેં જ્યારે કહ્યું તે મારી પોતાની હતી, લુહારનો પુર કારની સાથે શું કરી રહ્યો હતો?

“ધર્મ સારો વ્યવસાય છે, એ, અન્દી ?” પોતાના કોટને પોતાની આંગળીઓ વચ્ચે ઘસતા એક જણાએ કહ્યું, તેણે મિચકારા સાથે મોટી આંખોએ જોયું.

બધા જ હસી પડ્યાં, અને છતાં મેં તેઓને ફરીથીને ફરીથી કહ્યું કે શ્રી વેટસ્ટ્રા તરફથી મને ભેટ મળી હતી તોપણ તેઓના માન્યામાં આવતું ન હતું : લુહારનો છોકરો કાર ચલાવતો થઈ ગયો. વાઈટના કુટુંબોએ શરણાર્થી ધાવણીઓમાં મારા કામ માટે મને પોતાના પરચુરણ બચ્યમાંથી રૂપિયા-રૂપિયા આપતા હતાં. એ નાણાં હવે રોકાઈ ગયા. મારા પોતાના ગામ સાથે મારો સંબંધ હવે પહેલા જેવો રહ્યો ન હતો.

પણ મારે કામ કરવાનું હતું. ધર્મોપદેશ માટેની મારી પ્રવાસ યોજના બનાવતા અને કોઈ પણ પ્રકારનું યુગોસ્લાવ ભાષામાં જ્યાસ્તી સાહિત્ય છાપેલું મળી આવે તેની શોધ આમસ્ટરડેમમાં કરતો અને જે કંઈ મળી આવે તે ગુપ્ત કારમા આમ તેમ દોડાદોડી કરતો અમુક દિવસો મેં પસાર કર્યા. મેં થોડા સમય ઈશ્વર આ મુસાફરી માટે નાણાં કેવી રીતે પૂરા પાડશે. તેની શોધ કરવામાં પસાર કર્યો.

માર્ય મહિનાનો અંત એ મારા ધેયની તારીખ હતી. તે પહેલા હું કાર્લ દ

ગ્રાફને મળવા ગયો. જ્યારે તેમણે કાર જોઈ તે સમયનો તેમનો ચહેરો જોવા હું રાહ જોઈ શક્યો નહિ - જે કંઈ વિશ્વાસ હતો ત્યાં સુધી પણ તેમની આગળ દશ્યમાન પૂરાવો હતો.

પણ શ્રી દ ગ્રાફ કોઈ આશ્રય બતાવ્યું નહિ. “હા” તેણે કહ્યું, “અત્યાર સુધીમાં તો તને મળી ગઈ હશે એવું હું માનતો હતો” કારણ કે “તે આગળ રહ્યાં, પોતાના બિસ્સામાંથી પરબિડીયું કાઢ્યું. “ઈશ્વરે અમને કહ્યું હતું કે આવતા બે મહિનાઓ સુધી તને વધારાની રકમ જરૂર પડશે. અને અહિયા છે એ.”

તેમણે પરબિડીયું મારા હાથમાં મૂક્યું. મેં તેને ખોલીને પણ જોયું નહિ. હવે હું જાણતો હતો કે આ નોંધનિય જૂથ છે કે તેના માટે ખાતરી હતી કે પરબિડિયામાં મોટી રકમ જ હશે જેમાની મુસાફરી માટે જરૂર હતી. તેથી આભારી હદ્ય સાથે મેં તેમને આવજો કહ્યું, ત્યાંથી વેટસ્ટ્રા પાસે ગયો પછી મારા કુદુંબ પાસે ગયો અને હોલેન્ડથી યુગોસ્લાવિયા પોલાઈ પડદા પાછળ જવા નીકળી પડ્યો.

અંધકારમાં બતી

આગળ જ યુગોસ્લાવિયાની સરહદ હતી. આગળ જ યુગોસ્લાવની સરહદ હતી. કોઈ જૂથના આમંત્રણ વગર અને કોઈ સરકારી ટેકા વગર મારા જીવનમાં પ્રથમવાર હું મારી પોતે, સામ્યાવાદી દેશમાં પ્રવેશ કરવાનો હતો. હું નાની કાર એક ઓસ્ટ્રીયન દેશના ગામ બહારનો ભાગ હતો ત્યાં થંભ્યો અને જરૂરી વસ્તુઓ વેચાતી લીધી.

૧૮૫૭માં યુગોસ્લાવ સરકાર મુલાકાતીઓને માત્ર વ્યક્તિગત જરૂરી વસ્તુઓ લઈને જવા માટે પરવાનગી આપી હતી. કંઈપણ નવું અથવા કંઈ પણ વિપુલ માત્રામાં લઈ જવું શંકામાં મૂકી દેતું કારણ કે વિશ્વમાં કાળાબજાર ખૂબ ફેલાયો હતો. છપાયેલ સામગ્રી ખાસ કરીને, સરહદે તપાસ થયા પછી જ લઈ જવાને પાત્ર બને ચાહે ગમે તેટલી ઓછી માગા હોય કારણ કે વિદ્યાર્થી આયાત કરવાને લીધે તે વિદેશી પ્રચાર તરીકે જોવામાં આવતું. હવે હું અહિંયા કાર અને સામાન જે કાયદેસરના થોકબંધ ટ્રેક્ટ, બાઈબલો અને બાઈબલના ભાગો સાથે હતો. મારે હવે સરહદની સુરક્ષાથી પસાર થઈને કેવી રીતે અંદર જવું? અને તેથી ઘડી બધી વખતોની સૌ પ્રથમ વખત મેં ઈશ્વરના દાણચોરની પ્રાર્થના કરી :

“પ્રભુ મારી પાસે મારી ભાષામાં શાસ્ત્ર છે પણ સરહદની પેલી બાજુ તારા બાળકો છે તેમની પાસે હું લઈ જવા મારું છું. જ્યારે તમે પૃથ્વી પર હતાં ત્યારે તમે આંધળી આંખોને દેખતી કરી. હવે, હું પ્રાર્થના કરું છું કે દેખતી આંખો અંધ થઈ

જાય. જે તમે ઈચ્છિતા નથી તે બધું સુરક્ષાદળો જોઈ ન શકે તેવું કરો.”

અને આ પ્રાર્થના સાથે કાર ચલાવીને હદ સુધી આવી પહોંચ્યો. બે સુરક્ષા ચોકીદારો આવ્યાને મને તપાસવાની શરૂઆત કરી મને આશ્વર્ય થતું હતું કે મને તપાસવા ઘણું બધું તેમની પાસે આવ્યું. મારા પાસપોર્ટથી શરૂ કરીને કદાચ હું પહેલો એવો ઉચ્ચ વ્યક્તિ હોઈશ જેની તપાસ આ રીતે થઈ. માત્ર થોડી જ ઔપચારિકતા પૂરી કરવાની હતી, તેઓએ મને જર્મન ભાષામાં ખાત્રી આપી ને હું મારા રસ્તે આગળ વધી ગયો.

એક ચોકીદાર મારા સાધનસામગ્રીની આસપાસ, છાવણીના તંબુમાં ફાંઝા મારવાનું શરૂ કર્યું. ખુણાઓમાં અને મારા વળેલા બિધાનમાં અને તંબુમાં ટ્રાક્ટના ખોખાઓ હતાં. “પ્રભુ, એ દેખતી આંખોને આંધળી કરી કાઢો.”

“તારે જાહેર કરવા લાયક કંઈ છે શું?”

“સારું, મારી પાસે નાણાં કાંડા ઘરિયાળ અને કેમેરા...”

બીજો સિપાહી કારની અંદર જોતો હતો. તેણે મને સુટકેસબેગ બહાર કાઢવા કહ્યું, હું જાણતો હતો કે મારા કપડામાં ટ્રાક્ટ આમતેમ ફેલાયેલી હતી.

“ચોક્કસ, સાહેબ” મેં કહ્યું, મેં આગળની સીટ નમાવી અને સુટકેસબેગ બહાર ભેંચી કાઢી. મેં તેને ભોંય પર મૂકી અને તેની ચાંપ દબાવીને ખોલી. સિપાહીએ ઉપર પડેલું શર્ટ ઉપાડ્યું. તેની નીચે હવે સ્પષ્ટ દેખાય તે રીતે બે જુદી જુદી ભાષામાં ટ્રાક્ટનો ઠગલો હતો એક યુગોસ્લાવિયન ભાષામાં એ કોએસીયન તથા સ્લોવીની ભાષામાં હતો. ઈશ્વર આ પરિસ્થિતિને કેવી રીતે પાર પાડશે?

“વર્ષના આ સમયો દરમ્યાન સૂકું લાગતું લાગે છે.” મેં બીજો સિપાહીને કહ્યું, અને જે વ્યક્તિ સુટકેસબેગ તપાસતો હતો તેને જાયા વગર બોલ્યો, મેં આબોહવા ઉપરની વાતચીત શરૂ કરી દીધી. મેં તેને મારી માતૃભૂમિ વિશે કહ્યું અને ત્યાં હંમેશાં દરિયા કિનારે ભીનું જ રહે છે. આખરે ગુપ્તતા વધુ જાળવી ન રાખી શકતા મેં પાછું વળીને જોયું. પહેલો સિપાહી શુટકેસને જોતો પડ્યા ન હતો. તે અમારી વાતચીતને સાંભળવામાં મશગૂલ થયો હતો. જ્યારે મેં પાછું વળીને જોયું ત્યારે તે પોતાની સભાનતામાં આવ્યો.

“સારું, તો આ સિવાય તમારે કંઈ જાહેર કરવા જેવું કંઈ છે?”

“માત્ર, નાની જ વસ્તુઓ” મેં કહ્યું, ટ્રાક્ટો તો નાની જ હોય છે ને.

“અમને એની કંઈ પડી નથી” સિપાહીએ કહ્યું તેણે મારી આગળ માથું નમાવ્યું કે હું મારી શુટકેસ બંધ કરું અને નાની સલામી આપીને મારો પાસપોર્ટ મને પાછો આપ્યો.

મારું પહેલું રોકાણ હતું જાગરેબ. મને ત્યાંના છિસ્તી આગેવાનનું નામ આપવામાં આવ્યું હું હતું જેને હું જામીલ કહીને બોલાવી શકતો હતો. તે નામ ડ્ય બાઈબલ સોસાયટીમાંથી આવ્યું હતું. જેને એવી રીતે નોંધવામાં આવ્યો હતો કે પ્રસંગોએ વધુ જથ્થામાં ઓર્ડર આપનાર માણસ. તેમ છતનાં તેઓએ તેના તરફથી ૧૮૭૫માં ટીટો જ્યારથી વડપ્રધાન બન્યો કોઈ ઓર્ડર વિશે સાંભળ્યું નથી. મારે આશા રાખવી પણ મુશ્કેલ હતી કે હાલ તે પોતાના એ જ સરનામે રહેતો હશે, પણ બીજો કોઈ રસ્તો ન હોવાથી મેં ખૂબ જ કાગળથી શબ્દસહઃ દર્શાવતા કે માર્યના અંત સુધીમાં ડચ્યી માણસ તમારાં દેશની મુલાકાત લેશે, અને હવે હું જાગરેબમાં તે સરનામું શોધતા કાર ચલાવી રહ્યો હતો.

યુગોર્સ્લાવિયામાં પ્રથમ છિસ્તીને મળ્યા પછીનું જે આશ્ર્ય થયું હતું તેને વધુ સારી રીતે વર્ણવા, મારા પત્ર સાથે શું થયું તે મારે કહેલું પડે, જો કે અંત સુધી હું આખી વાર્તા જાણતો ન હતો. તે સરનામે પહોંચતું કરવામાં આવ્યું હતું. પણ જામીલ ત્યાંથી લાંબા સમય પહેલા ખસ્તી ગયો હતો. નવો ભાડુઆત હતો જેને ખબર ન હતી કે તે ક્યાં ગયો હશે અને તેણે ટપાલમાં પત્ર પાછો મોકલાવી દીધો હતો જામીલનું સરનામું શોધતા ત્યાં બે અઠવાદિયા પસાર થઈ ગયા. જે દિવસે યુગોર્સ્લાવિયામાં હું પ્રવેશ્યો તે જ દિવસે ત્યાં આપી દીધું હતું. જામીલે વાંચ્યું અને ગુંચવાઈ ગયો. આ બેદી ડ્ય માણસ કોણ હતો? તેનો સંપર્ક સાધવો શું સુરક્ષિત હશે?

અસ્પષ્ટ લાગણીઓ સાથે વધુ ન વિચારતા તેણે કંઈ કરવું પડે, જામીલ દ્રામની સવારી કરીને પોતાના જૂના એપાર્ટમેન્ટના ઘરે પહોંચ્યો. પણ પછી શું? જામીલ બાજુ પર ચાલતા ચાલતા વિચારતો કે કેવી રીતે આગળ વધવું, શું ડચ્યમાંથી માણસ પહોંચ્યો ગયો હશે અને કોઈક જામીલ વિશે આસપાસ તપાસ કરવા લાગ્યો હશે? શું તે શંકાસ્પદ વાર્તા સાથે નવા ભાડુઆત પાસે ગયો હશે કે કોઈક દિવસ અજાજ્યો ડચ્યમાંનો માણસ કે તેના વિશે માહિતિ પૂછતો હશે? તે આ ભૂમિ પર શું કરી રહ્યો હશે?

અને એ જ ક્ષણે મેં મારી કાર રસ્તાની કોરના પથ્થરો પાસે લાવીને ઊભી રાખી હું કારમાંથી બહાર નીકળીને બે પગલા જ દૂર જામીલ હતો કે જેણે મને મારી કારના નંબરથી તુરેંત ઓળખી લીધો. તેણે મારો હાથ પકડ્યો અને અમે અમારી વાતો એક સાથે રજૂ કરી.

જામીલ વિદેશી છિસ્તીને પોતાના દેશમાં જોઈને ખૂબ જ આનંદવિભોર થઈ ગયો. તેણે શિર્ષકનું પુનરાવર્તન કર્યું જે મેં પોલેન્ડમાં સાંભળ્યું હતું કે મારું ત્યાં “હોવું જ” તેનો બધો જ અર્થ થાય છે. તેઓને પોતાને વિખૂટા અને એકલવાયા

અનુભવતા હતાં. ચોક્કસ તેના દેશમાંના વિશ્વાસીઓ સાથે સંપર્ક કરવા તે મારી મદદ કરશે. તે એવા માણસોને જાણતો હતો જે મારું અનુવાદ કરી શકતો હતો. તેથી થોડા દિવસો પછી એક જુવાન ઈજનેરી વિદ્યાર્થી નામે નિકોલા સાથે જે મારો માર્ગદર્શક અને ભાષાંતકાર હતો અમે બંને મારી વાદળી વોલ્કસવેગન કારમાં યુગોસ્લાવિયાનાં પ્રિસ્ટીઓને “શુભેચ્છાઓ” પાઠવવા નિકળી પડ્યાં.

પોલાદી પડા પાછળ આ પહેલી કાર દ્વારા મુસાફરીમાં મેં શોધ્યું કે જેવી મેં કલ્પના કરી ન હતી તેવું બળ મારી પાસે હતું. મારો વિઝા પર્યાસ દિવસ સુધી ચલાવવાનો હતો. સાત સીધા અઠવાડિયા સુધી મેં પ્રચાર કર્યો, શિક્ષણ આપ્યું, ઉત્તેજન આપ્યું, શાસ્ત્રાનું વિતરણ કર્યું. એ પર્યાસ દિવસોમાં મેં અંસી કરતા વધુ સંગતોમાં હાજરી આપી - રવિવારે તો છ સમય બોલવાનું રહેતું હતું. મેં મોટા શહેરોમાં, પરગણાંઓમાં, છુટાછવાયા ગામોમાં પ્રચાર કર્યો. ઉત્તરમાં તો ખુલ્લેઆમ બોલ્યો જ્યારે દક્ષિણમાં ગુપ્ત રીતે બોલ્યો, જ્યાં સાખ્યવાદીઓનું પ્રભુત્વ વધુ હતું.

પહેલી નજરે તો મને એવું લાગ્યું જ નહિ કે યુગોસ્લાવિયા મંડળી વિશેષ સત્તાવશી નીચે હશે. જ્યારે પણ હું નવા જ્ઞાનમાં પ્રવેશવાનો હોઉં ત્યારે મારે પોલીસમાં નોંધ કરાવવી પડતી હતી, પણ સ્થાનિક વિશ્વાસીઓના ઘરોની મુલાકાત કરવા હું મુક્ત હતો. મંડળીઓ ખુલ્લી રીતે કામ કરી શકતી હતી. અમુક સમય પછી મેં પૂર્વ લખાણો દ્વારા શુભેચ્છાઓ પાઠવવાનું તણ દીધું. અને સીધો પ્રચાર કરવાનું શરૂ કર્યું. કોઈએ વિરોધ કર્યો નહિ. સિવાય કે કોઈ મર્યાદિત વિસ્તાર હોય. જે સરહદ પર આવેલા મોટાભાગના હતાં, દેશની અંદર હું ચાહું ત્યાં મુક્તપણે પ્રવાસ કરી શકતો હતો. જેમાં મારે સરકારી નિરિક્ષણ મારી પ્રવૃત્તિઓ ઉપર કંઈ જ ન હતું.

મેં અપેક્ષા રાખી હતી તેના કરતા વધુ આ સાચા પ્રકારની સ્વતંત્રતા ગણી શકતો હતો. પણ થોડું થોડું કરીને જેમ વધુ યુગોસ્લાવિયાને જાણતો ગયો, મને સમજ પડી ગઈ કે સરકાર પ્રિસ્ટીઓ પર નુકશાન કરવાની ધીમી પ્રક્રિયા કરી રહ્યાં હતાં. તેમના પ્રયત્નો બાજુકો ઉપર કેન્દ્રિત હોવાના લાગતા હતાં. ધરણાઓને એકલા મૂકી દો અને જુવાન લોકોને ચર્ચથી દૂર રહેવાની આદિત પાડી દો.

સૌ પ્રથમ ચર્ચ જે મેં અને નિકોલાએ મુલાકાત કરી હતી તે હતું જાગરેબથી નજીક નાના ગામમાં આવેલું રોમન કેથોલિક ચર્ચ હતું, આખી સભામાં મેં વીસ વર્ષથી નીચેની વયનું એકપણ વ્યક્તિ જોયું ન હતું. અને મેં નિકોલાને એ વિશે પૂછ્યું, જવાબમાં મને જેડૂત સ્ત્રીનો પરિચય કરાવવામાં આવ્યો જેની પાસે દસ વર્ષનો પુત્ર હતો.

“ભાઈ એન્દ્રયુને જણાવો કે જોસીફ અહિયા કેમ નથી,” નિકોલાએ પૂછ્યું.

“મારો જોસીફ મારી સાથે કેમ નથી?” તેડીએ પૂછ્યું, તેનો અવાજ દુઃખીત હતો. “કારણકે હું ખેડૂત સ્વી હું મારી પાસે શિક્ષણ નથી. મારા દિકરાને શિક્ષકોએ કહ્યું કે ઈશ્વર છે જ નહિ. સરકાર મારા દિકરાને કહે છે કે ઈશ્વર છે જ નહિ.” તેઓએ મારા જોસીફને કહ્યું કે, “કદાચ તારા મમ્મી તને જુદું કહે છે, પણ અમને તેના કરતા વધું ખબર છે, શું ખબર નથી? તારે યાદ રાખવું જોઈએ કે તારી મમ્મી પાસે શિક્ષણ નથી. અમે તેની હાંસી ઉડાવીશું,” તેથી ? મારો જોસીફ મારી સાથે નથી મારી હાંસી ઉડાડવામાં આવે છે.

થોડા દિવસ પછી બીજા એક ગામમાં અમે પ્રિસ્ટી કુટુંબની મુલાકાત લેતા હતાં ત્યારે મેં એક નાની છોકરીને બાપોરે બહાર ધૂળમાં રમતી જોઈ.

“તે કેમ શાળામાં ગઈ નથી?” નિકોલાને મેં પૂછ્યું.

તેની માતા પાસેથી અને આખી વાર્તા જાગવા મળી. માથને ઘરેથી જ આદત છે કે જમતા પહેલા તે પ્રાર્થના કરે. જ્યારે શાળામાં મધ્યાહન વખતે નાસ્તો કરવાનો હતો ત્યારે માથાએ રોજ જેમ કરતી હતી તેમ મોટેથી આભાર માની પ્રાર્થના કરી, વગર વિચારીએ કે તેનું પરિણામ શું આવશે. શિક્ષક ગુસ્સે થઈ ગયા. આ ભોજન કોણે પૂરું પાડવું હતું. ઈશ્વરે અથવા સારી સરકારના લોકો દ્વારા? માર્થા માટે કપરી સ્થિતિ હતી કે શું કહેવું. “તું બીજા અન્ય બાળકોના મનને નકામી વાતોથી ભરી દઈશ.”

પણ બીજા દિવસે માર્થાએ ફરીથી એવું જ કર્યું કારણ કે તેનામાં એ આદત ખૂબ ઊર્ધ્વ સુધી ઉત્તરેલી હતી એના કારણે તેને શાળામાંથી કાઢી મૂકવામાં આવી.

એ મેસેડોનિયામાં હતું, તેમ છતાં એ પહેલા ચિહ્ન તરીકે ખરો ભાર ચર્ચમાં જતા લોકો ઉપર જોયો. યુગોસ્લાવિયાના છ રાજ્યોમાંનું સૌથી ગરીબ રાજ્ય મેસેડોનિયા એ સામ્યવાદીઓનો મજબૂત વિસ્તાર હતો. અમારી પ્રથમ વખત બોલવાની તારીખ દેશના આ ક્ષેત્રમાં સવારના દસ વાર્ષે રાખવામાં આવેલ હતી. જ્યારે અમે ચર્ચ પહોંચ્યા ત્યાં એક પણ આત્મા ન હતો.

“હું સમજુ શકતો નથી” નિકોલાએ કહ્યું, પિસ્સામાંથી પાળક દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ પત્ર કાઢતા. “મને ખાતરી છે કે આ એ જ જગ્યા છે.”

અગ્યાર વાગે, અમે નિર્ણય કર્યો કે અહિયા રોકાવું નકામું છે. અમે કાર મૂકી હતી ત્યાં બહાર ગયા. જેવા અમે કારમાં બેસવા જતા હતાં તેવામાં એક ગામવાસી આવીને મારો હાથ પકડીને હસ્તધૂન કર્યું. ઉસ્માબેર મને ઈશ્વરની શુભેચ્છાઓ પાઠવી અને વાતો કરતો ગયો. જેવો કારનો દરવાજો ફરી ખોલવાનો પ્રયત્ન કર્યો

ગામનો બીજો અન્ય રહેવાસી આવીને એ જ બાબતનું પુનરાવર્તન કર્યું. પિસ્તાળીસ મિનટ સુધી સવારમાં આખા ગામે એ જ રીતે કર્યું. તેની જ રીતે આખા ગામે વારાફરતી પ્રયારકને મળવા તેની સાથે હાથ ભિલાવવા કાર સુધી પહોંચ્યા.

નિકોલા પણ ગુંચવાયો કે આનું અર્થઘટન કેવી રીતે કરવું. થોડા દિવસ પછી મેસેડેનિયાના બીજા એક ગામમાં અમારે સાંજની સભામાં જવાનું હતું. પાળકે સભા પહેલા આઠ વાગ્યે અમને ભોજનનું આમંત્રાશ આપ્યું હતું. આઠમાં પાંચ બાકી હતાં ત્યારે મેં પાળકને સલાહ આપી કે આપણે ચર્ચ તરફ જઈએ.

“ના,” તેણે બહાર જોતા કહ્યું, “અત્યારે સમય થયો નથી.”

૮:૧૫ થયા એટલે ફરી મેં યાદ કરાયું. “શું તમને નથી લાગતું કે લોકો રાહ જોતા હશે?”

“ના, અત્યારે સમય થયો નથી.” ફરીથી મેં ધ્યાનથી નિરિક્ષણ કર્યું કે તેમણે મને બહાર જોઈને જવાબ આપ્યો હતો.

આખરે ૮:૩૦ પાળકે બારીમાંથી બહાર જોયું આમતેમ ડોકિયું કર્યું.

“હવે આપણે જઈ શકીએ છીએ,” તેમણે કહ્યું, “તમે જાણો છો અંધારું થયા વગર લોકો ચર્ચમાં આવતા નથી. તે એવું નથી કે અમે કંઈ ગેરકાયદેસર કંઈ કરીએ છીએ. પણ - ટીક- તકોદારી રાખવી સારું છે.”

અને પછી મેં જે દશ્ય જોયું તો આખા મેસેડેનિયાને હું પરિચિત થઈ ગયો. દેશના અંધાર્યા વિસ્તારમાં કેરોસીનની બટીઓ સથગવા લાગી હતી. ખેડૂતો ધીમે ધીમે ખેતરોમાંથી બે થી ત્રણના જૂથમાં આવવા લાગ્યા, તેનાથી ક્યારેય વધુ નહિ અને દરેક પાસે બતી હતી. પછી ગામમાંથી નાના ઝૂંપડામાંથી રસ્તે વારાફરતી હરોળમાં આવવા લાગ્યો, તેઓએ બતીનો પ્રકાશ ઓછો રાખ્યો હતો. કે માત્ર તેઓ રસ્તો જોઈ શકે અને તેમના ચહેરા અંધારામાં જ રહે.

જ્યાં સુધી તેઓ ચર્ચની અંદર આવી ન જાય ત્યાં સુધી તેઓને કોઈ ઓળખી શકે નહિ, આખરે દરેકે દરેક એ જ જોખમ ઉપાડતા હતાં.

બતીને આજુબાજુની દિવાલ ઉપરના પૂંટા પર લટકાવી દેતા હતા જેથી ગરમાવો અને સંગતમાં અજવાણું થઈ રહે. હું નિકોટેમસ પર બોલ્યો જે અદ્ધી રાતે પ્રિસ્ત પાસે પૂછુપરછ માટે આવ્યો હતો. તેને પણ અંધકારની ચાદર નીચે પ્રભુને શોધવો હિતાવહ લાગ્યું હતું. તેને કોઈ વાંધો ન હતો. સમય અને સ્થળ ગમે તે હોઈ શકે પણ આપણું પ્રથમ પગલું ઈશ્વર તરફ કેવી રીતે ભર્યું છે તે મહત્વનું હતું. બસોથી વધુ લોકો એ રાતે વિદેશીને બોલતો સાંભળવા આવ્યા હતાં. તેમાંથી પંચાસી લોકોએ નવેસરથી પ્રિસ્તીજીવન જીવવા પોતાનું સમર્પણ કર્યું હતું. અને એ સમયે

પણ અંધારું જ હતું.

મેસેડોનિયામાં બીજી એક ગામમાં અમારે પોલીસ સાથે ગંભીર ઘર્ષણ થયું હતું.

મેનિકોલને કહ્યું હતું કે મારે મોટા શહેરો તથા નાના ગામડાના પ્રિસ્ટીની મુલાકાત કરવી હતી. નોસાકી ઓક નાનું ગામ હતું. ત્યાં પહોંચવું એ અમારા માટે સારું હતું.

અમે મેસેડોનિયામાં ફરવા માટે બીજો એક વધુ મર્ગદર્શક લીધો - જેને નિકોલા બરાબર જાણતો ન હતો - એક અજ્ઞાયબ પ્રિસ્ટી જેને લોકો “નાના અંકલ” તરીકે ઓળખતા હતાં. હવે અંકલે ખેતરોમાં થઈને નિકળતા બેમાંથી એક તરફ ચિંધતા કહ્યું કે આ રસ્તો સીધો નોસાકી ગામ જતો હતો. રસ્તો ધૂંધળો હતો કાર જમીનમાં ઘસતી, નીચેનું પડયું નરમ જમીનને ઘસડતી કાર આગળ વધી છેલ્લે તાજેતરમાં હળ ફેરવેલા ખેતરમાં થઈને અમે પોતાને બહાર નિકળતા જોયા.

“તમારા રસ્તામાં આટલું બધું?” મેં કહ્યું, “અંકલ, હવે કેટલું દૂર છે?”

“પણ આપણે આવી પહોંચ્યા છીએ !” તેણે થોડે દૂર વૃક્ષોનાં ઝૂંડ તરફ દિશા બતાવતા કહ્યું, તેથી અમે કારમાંથી ઉત્તરીને ખેતરમાં થઈને ચાલ્યા ત્યાં સુધી કે અમને માટીના ઝૂપડા બનાવેલા ઘરોએ આવ્યા જેને નોસાકી કહેતા હતાં. નિકોલાએ પૂછપરછ કરીને જાણ્યું કે હકિકતમાં ગામની અંદર ચર્ચ હતું. પણ તેમાં માત્ર એક જ સર્બ્ય હતો. તે હતી વિધવા આન્ના, જેણે પોતાના ઘરને ચર્ચમાં તબદીલ કર્યું હતું - જેમાં કોઈ આવતું ન હતું.

અમે આન્નાની મુલાકાત કરવા ગયા. તેને ખૂબ આશ્ર્ય થયું કે તેના નાના ગામમાં મિશનરી આવ્યો હતો.

“પણ મારે આશ્ર્ય પામવું ન જોઈએ,” તેણે પોતાની ભૂલ સુધારી “શું મેં મદદ માટે પ્રાર્થના કરી ન હતી ?”

આન્નાએ પોતાનું ચર્ચ અમને બતાવ્યું. ખાનગી ઘરોમાં ધાર્મિક સભાઓ કરવી એ મનાઈ ફરમાવેલું હતું, તેથી આન્નાએ એક ઓરડી બંધ કરી દીધી હતી અને તના ઉપર વાંચી શકાય તેમ પાટિયું લગાવ્યું હતું. “મોલીતવેન ડોમ” (પ્રાર્થનાનું ઘર). જ્યારે તેણે તે પાટિયું લગાવ્યું ત્યારે ગામના સાખ્યવાદી પાર્ટીના સર્બ્યોની આંખો પહોળી થઈ ગઈ હતી પણ કોઈએ ખરેખર વિરોધ કર્યો નહિ. આખરે આન્ના માત્ર એકલી જ હતી જે આ મૂર્ખ અંધશ્રદ્ધામાં માનતી હતી અને કોઈને પણ હાનિ પહોંચાડતી ન હતી.

હવે પ્રચારક અહિયા હતો. ખબર ઘરથી ઘર સુધી ફેલાઈ ગઈ. ગામમાંથી

લગભગ મેસોડોનિયાની બહારની વ્યક્તિને ક્યારેય કોઈ આંખોએ જોયો ન હતો, જેને વિદેશ ભૂમિથી આવવા દીધો હોય.

ચાહે આ અપીલ હોય અથવા ચાહે વધુ ધાર્મિક કારણો હોય, હું જાણતો નથી. પણ તે સાંજે અંધારું થયા પછી જાણો કે ખેતરો જીવતા થતા હોય, જાણે આપીયાનો જચ્છો એકઠો થતો હોય જબકતા જેતરોમાંથી આન્નાના ધર તરફ આવતા હતાં. અમે તેમને ભજનથી શીખવવાનું શરૂ કર્યું અને પછી તેમને સુવાર્તાઓમાંથી વાર્તા કહી કેમ કે આન્નાએ અમને ખાતરી આપી હતી કે નાની પેઢી આ વાર્તાઓ સાંભળી જ નથી. અમે બીજું ભજન ગાતા હતા તેવામાં અચાનક દરવાજો બટખટાવવાનો અવાજ આવ્યો.

બધા જ ગાતા બંધ થઈ ગયા.

આન્નાએ દરવાજો ખોલ્યો અને બે ગણવેશધારી પોલીસો ઊભા હતાં. તેઓ ઓરડાની આગળ આવીને ઊભા રહ્યાં લાંબો સમય સુધી તેઓ ઊભા રહ્યાં અને સભાજનો ઉપર નજર ફેરવતી રહ્યાં, પછી તેઓ ઓરડાની એકબાજુએ જઈને ઊભા જેથી તેઓ ચહેરા સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકે. છેલ્લે તેઓએ પોતાની નોટબૂક કાઢી અને તેઓના નામ લખવાનું શરૂ કર્યું. જ્યારે તેઓ લખી રહ્યાં ત્યારે નિકોલા અને મારા વિશે તેઓએ થોડા સવાલો પૂછ્યાં અને પછી જ રીતે તેઓ આવ્યા હતા તે જ રીતે ઓચિંતા જતા રહ્યાં.

પણ તે પછી સભા એવી જ ન હતી રહી. ગામના અમુક લોકો તુરંત જ ધરે જતા રહ્યાં. જેઓ રહ્યાં તેઓ નિરસ ગાતા હતાં. જ્યારે વેદી આગળ આવવાનું તેહું આપવાનો સમય આવ્યો મને આશ્રય થયું કે કોઈ હાથ ઊંચો નહિ કરે પણ ઘણાએ કર્યો.

“આજે રાતે તમે જોયું કે પ્રિસ્તને અનુસરવાનો શો અર્થ થાય છે” મેં કહ્યું. “શું તમે ઈશ્વરના માણસ બનો તેની માટે તમને ખાતરી છે.”

અને છતાં થોડાઓએ આગ્રહ રાખ્યો. તેથી તે સાંજે નાની મંડળીનો જન્મ થયો પણ તેને વૃદ્ધિ પામવાની કોઈ તક મળી નહિ. નિકોલાએ વર્ષ પછી મને લખ્યું હતું કે તેને સરકાર તરફતી બરખાસ્ત કરવામાં આવ્યો હતો. અમને મદદ કરવા બદલ “નાના અંકલને” દેશવટો આપી દીધો હતો. તે હવે અમેરિકાના કેલીઝોનિયામાં રહેતો હતો. આન્નાનું મોલીઠવન ડોમ બંધ કરાવી દીધું હતું.

નિકોલાએ પોતા વિશે લખ્યું હતું કે જારેબના ન્યાયાલયમાં તે સાંજે ભાગ લેવા બદલ તેને જવાબ રજૂ કરવા સરકારી હુકમ ફરમાવ્યો હતો. ન્યાયાધીશો દ્વારા તેને સખત તાકીદ કરી હતી અને પચ્ચાસ ડોલરનો દંડ ભરવાનો હુકમ થયો હતો.

તેનું માનવું હતું કે તે વિદ્યાર્થી હોવાની હક્કિકતને કારણે તેને આકરી સજાથી બચાવવામાં આવ્યો હતો.

સરકારે આ વિખૂટા ચર્ચની ઉપર જ કેમ આકમણ કરવાનું ખાસ કરીને પસંદ કેમ કર્યું કે જ્યારે તે એકદમ એકલું હતું, નિકોલાને તથા અમને તે વિશે કઈ સમજ પડી નાહિ.

યુગોસ્લાવિયાના રસ્તાઓ કાર માટે અસાધારણ રીતે કડક હતાં. જ્યારે અમે પર્વતોના બરછટ રસ્તાઓ પર ચઢતા ન હતાં ત્યારે એવું લાગતું કે અમે ખાઈમાં વહેતા જરણામાં થઈને પસાર થતાં હોઈએ.

પણ કારને જો સૌથી ભયાનક ભય હોય તો તે ધૂળનો હતો. કાચા રસ્તા ઉપર તો ધૂળના ઢગલા જ ઉત્તા હતાં તેમ લાગતું, ચાલતી કારના કાચ બંધ હોવા છતાં તે અમારી ઉપર અંદર ઊરીને આવતી હતી અને તે વિચારીને પણ મને ધૂણા થતી હતી કે એન્જનને તે શું કરતી હશે. રોજ સવારના અમારા શાંત મનનના સમયમાં અમે કાર માટેની પ્રાર્થના સામેલ કરી લીધી હતી. “પ્રભુ, અમારી પાસે કાર મરામત કરાવવાનો સમય અને નાણાં નથી. તેથી તમે તેને મહેરબાની કરીને ચાલુ રાખજો.”

૧૯૫૭માં યુગોસ્લાવિયામાં મુસાફરી વખતની એક ખાસ બાબત રહેતી હતી કે મૈત્રીપૂર્ણ રસ્તાઓ પર રોકાણ કરતા હતાં. કાર, વિશેષ કરીને વિદેશ કાર ઓછી પસાર થતી પણ જ્યારે કોઈક પસાર થાય ત્યારે હંમેશાં અચૂક ઊભા રહીને રસ્તાની સ્થિતિ, વાતાવરણ, ઈંધણ પૂરવઠો, પૂલો વિશે થોડા શબ્દોની આપ લે થતી. જ્યારે અમે પર્વત પર ચઢાણ કરી રહ્યા હતાં ત્યારે સામેથી એક ટ્રક આવતી હતી. જેવી તે બાજુમાં પછોંચી અમે થોભી ગયા.

“કેમ છો” ડ્રાઇવરે કહ્યું, “હું માનું છું કે હું તમને જાણું છું. તમે ત્ય મિશનરી છો જે આજ રાત તેરના નામના સ્થળે પ્રચાર કરવા જઈ રહ્યા છો.”

“એ સાચું છે”

“અને આ તમારી ચમત્કારી કાર છે ?”

“ચમત્કારિક કાર?”

“મારો કહેવાનો અર્થ છે કે એ કાર કે જેની માટે તમે દર સવારે પ્રાર્થના કરો છો.”

હું હસવા લાગ્યો. મેં આગલી સભામાં પ્રાર્થના વિશે કશ્યુ હતું અને એ શબ્દો હવાની જેમ અમારી અગાઉ પ્રસરી ગયા. “એ, હું કબૂલ કરું છું કે આ એ જ

કાર છે.”

“જો તમને વાંધો ન હોય તો તમારી કારનું અવલોકન કરી શકું. હું મિકેનિક છું.”

“મેં તેમની પ્રસંગા કરી” મેં એન્જિનમાં ઈંધણ પૂર્યું અને ત્યાર પછી હું સરહદ પાર કરીને અહિંયા સુધી પહોંચ્યો છું. મિકેનિક કારની પાછળના ભાગમાં ગયો અને કારનું હુડ અધર કર્યું. લાંબો સમય તે તેને જોતો જ ઊભો રહ્યો.

“ભાઈ એન્જિન્યુ” આખરે તેણે કહ્યું, “હું તાજેતરમાં જ વિશ્વાસી બન્યો છું. યાંત્રીક રીતે આ એન્જિન ચાલુ રહે તે અશક્ય છે. જુઓ તેનું એક ફિલ્ટર, તેનું કારબ્યુરેટર, તેના સ્પાર્ક, ના, મને માફ કરો. આ કાર ચાલી શકે જ નહિ.”

“અને છતાં તેણે અમને હજારો માઈલો સુધી લઈ આવી.”

મિકેનિક માત્ર તેનું માણું હલાવ્યું. “ભાઈ” તેણે કહ્યું, “શું મને અનુમતિ આપશો કે તમારી માટે હું એન્જિન સાફ કરું અને તેનું તેલ બદલી કાઢું? તમને ચમત્કારથી દૂર રાખવા મને ડેસ પહોંચાડે છે.”

તેરનાથી થોડા માઈલ દૂર અમે તે માણસના ગામ સુધી આભાર સાથે અનુસર્યાં: અમે કારને બતક અને ભૂડથી ભરેલા નાના વાડામાં લઈ ગયા. એ રાતે અમે પ્રચાર કરતા રહ્યાં અને તેણે એન્જિન જૂદું કરીને દરેક દરેક અવશેષોને સાફ કર્યા, તેલ બદલી આપ્યું, અને અમે સવારના રવાના થવાના હતાં ત્યાર સુધીમાં તેણે અમને ચકચકાટ નવી કાર રજૂ કરી. ઈશ્વરે અમારી પ્રાર્થનાનો જવાબ આપ્યો. અમે કંઈ મે, ૧૮૫૭નાં રોજ બેલગ્રેડ કાર લઈને પહોંચ્યા. મેના દિવસો એ સાભ્યવાદીઓના સૌથી વધુ રજાઓના દિવસો હતાં. આખા શહેરની અંદર કોઈ રોકાણ માટે બીજાનું અથવા ભોજનાલયમાં જમવા માટેની બેઠક ખાલી મળે નહિ.

નિકોલા અને હું ભરચક ઓરડામાં મંચ તરફ મોં કરીને ઊભા હતાં. તે એટલો બધો ભરચક હતો કે ઓરડામાં એક ડેકાશે પાટીયું મૂકીને તેની ઉપર ફોટા દ્વારા સુવાર્તાની વાતર્યાં પણ રજૂ કરી ન શકું. પણ સત્યાની અધવચ્ચે કોઈક મને ટપલી મારતું હતું. બીજી બાબત અમને બખર હતી કે તેઓએ સાંકળ મારીને અંદરથી દરવાજા બંધ કરી દીધા હતાં. જેથી વધેલી ભીડમાં કવાયર રૂમમાં લોકો સાંભળી શકે, આ લોકો ધાર્મિક દિલ્હીના ન હતાં જેમને હું પ્રેમ કરવા આવ્યો હતો પણ તેઓ જગિક, સુવ્યવસ્થિત કપડા પહેરીને તૈયાર થયેલા સભાજનો હતાં.

સારું, વાતચિત પછી નિકોલા અને મેં સમર્પણ માટેનું આહ્વાન કર્યું. અમે દરેકને પૂછ્યું કે જેઓ પોતાનું જીવન પ્રિસ્તને સમર્પિત કરવા ઈચ્છે છે અથવા પોતાના પહેલા સમર્પણને તાજુ કરવા માગતા હોય તે પોતાનો હાથ ઊંચ્યો

કરે.

ઓરડીમાંના બધાએ હાથ ઉપર કર્યો.

ચોક્કસ, તેઓને સમજ પડી નહિ હોય. મેં તેઓને ફરી સમજાવ્યું કે આ પગલું કેટલું ગંભીર હતું. મેં તેમની આગળ શિષ્યપણાની સ્થિતિ વિરોધી સરકાર નીચે હતી તે દર્દનાક સ્પષ્ટ રજૂ કર્યું. અને પછી મેં બીજવાર આખ્લાન આપ્યું. આ વખતે મેં લોકોને ઊભા થવાનું કહ્યું.

આખો સભાગણ ઊભો થઈ ગયો.

મને આશર્ય થયું. મેં ક્યારેય આવી તૈયારી જોઈ ન હતી. તેમના આત્માની તત્પરતાથી મેં તેમની આગળ દરરોજ પ્રાર્થના કરવાનું તથા બાઈબલ વાંચનાનું ઉત્સાહિત વર્ણન કર્યું. જે નવો જન્મ પામેલા પ્રિસ્ટના બાળકોને તેમના દરજા પ્રમાણે પરિપક્વ સૈનિક બનાવી દે છે.

હું બાઈબલ અભ્યાસ માટેની રૂપરેખા તૈયાર કરતો હતો જે અમને મિશનરી તાલીમ કોલેજમાં શીખવ્યું હતું તેમ, ત્યારે મેં જોયું કે આખા ઓરડામાં કંઈક બદલાણ આવ્યું હતું. પહેલી વખતે આ સહકાર આપતા સભાજનોમાં લોકો મારી આંખમાં આંખ નાખીને જોતા ન હતાં. તેઓ પોતાના હાથોને, આગળ પાછળની હરોળમાં, આમતેમ પણ મારી સામે નહિ.

ગુંચવાઈને પાળક સામે હું ફર્યો. તે પોતે પણ વ્યાકૂળ હતાં તે સમયે મને નિકોલા દ્વારા કહ્યું કે, “પ્રાર્થના, હા, એ અમે દરરોજ કરી શકીએ છીએ, જેમ તમે તેના વિશે જે બધુ જ કહ્યુ તે સર્વ. પણ બાઈબલ વાંચના...”

મેં શંકાથી તેમની તરફ જોયું. મેં આ વિચારોનો ઉપયોગ ગામડાની મંડળીઓમાં કર્યો હતો. પણ શિક્ષિત, વૈશ્વિકસરનું આ બેલગ્રેડ વિશે ?

હું સભાજનો તરફ ફર્યો “તમારામાંથી કેટલા લોકો પાસે પોતાનું બાઈબલ છે?” મેં પૂછ્યું.

આખા ઓરડામાં પાળક સાથે કુલ સાત હાથ ઉપર ઊંચા થયા. હું સતત્ય થઈ ગયો. ઘણા લાંબા સમય પહેલા હું લાવેલો હતો તે તમારા પર મોકલી આપ્યા હતાં. હવે આ લોકો જે શીખવા માટે તત્પર છે તેમને હું શું આપીને જઈ શકું, જે કઠા માર્ગ તેમણે પસંદ કર્યો છે તેમાં ચાલવું મુશ્કેલ હતું તે પસંદ કર્યું હોવાથી તેમને માર્ગદર્શનની ઘણી જરૂર હતી તેઓના પોતાને માટે અને જેઓ લાખ લોકો અન્ય માર્ગ વળી જઈ રહ્યાં હતાં તેઓ માટે ?

પાળક સાથે મળીને અમે બાઈબલ વહેંચણીની પદ્ધતિ બનાવી :વ્યક્તિગત ઉપયોગ કરીને જૂથમાં અભ્યાસ કરવાનું સમયપત્રક તેથી દરેક સત્ય માટે ફલાણા-

ફલાજાં દિવસે એટલા કલાકો તો અભ્યાસ. પણ એ જ દિવસે મારામાં તેનો ઉકેલ જન્મ્યો, એવો ઉકેલ કે પસાર થતા વર્ષે વધારેને વધારે તેજસ્વી થતો હતો. તે રાતે ઇશ્વરને મેં વચન આપ્યું કે જેટલી વાર બાઈબલ પર હું હાથ મૂકું છું તેટલા બાઈબલ હું આ તમારા બાળકો કે જેઓ દિવાલ પાછળ હતા જે દિવાલ માણસોએ બાંધી હતી. તેમની માટે હું લાવીશ હું કેવી રીતે બાઈબલો ખરીદીશ, હું કેવી રીતે તેમને અંદર લાવીશ, હું જાણતો નથી. માત્ર એટલું જ જાણ્યું છું કે હું લાવીશ - અહિંયા યુગોસ્લાવિયામાં અને ચેકોસ્લ્વાવિયામાં અને એ સર્વ દેશોમાં જ્યાં જવા માટે ઇશ્વર મારી માટે દરવાજા ખોલે.

ત્રીજ પ્રાર્થના

પૂર્વિય યુરોપના ગ્રામીણ પ્રદેશમાં થઈને કાર હંકારીને હોલેન્ડ પરત આવ્યો હાલ પૂરી કરેલી મુસાફરીનું અવકલોન કરવાનો મેં પ્રયત્ન કર્યો. હું સાત અઠવાડિયા કરતા વધુ બહાર ગયો હતો. મેં લગભગ છ હજાર માઈલની મુસાફરી કરી હતી, સો જેટલી સભાઓ ભરી હતી, ભવિષ્યના કામ માટે ઢગલા બંધ સંપર્કો સ્થાપન કર્યા હતાં.

સોગણા લોકોનું બદલાણ થયું હતું તે સૌથી મહત્વનું હતું. નવા પ્રિસ્ટી વિશ્વાસીઓ પુરુષો અને સ્ત્રીઓ તથા બાળકો કે જેઓ ખરેખર દેવના રાજ્યમાં જીવતા હતાં. જ્યારે એ જ સમયે એવા લોકો હતા કે જેઓ ઈશ્વર છે જ નહિ એવું કહેનાર સરકારના અધિકારી નીચે જીવતા હતા. હવે તેમના જીવનનું શું થવા જઈ રહ્યું હતું? આ મિત્રોને મૂકીને આવવું કઠણ હતું કે તેઓ દબાણોનો સામનો કરતા અને બલિદાન થઈ જવું એ સિવાય બીજું કર્દી કલ્પી શકતું ન હતું.

મારા નિર્ધર પ્રમાણે તેમને બાઈબલો પહોંચાડવા તે પણ આ મે માસની ઉજાસિત સવારમાં જે પણમાં જ સહમત થયો હતો તે બલગ્રેડની રાતમાં તેના કરતા પણ ખૂબ જ મુશ્કેલ લાગતું હતું. ૧૮૫૭માં એવી એક પણ સામ્યવાદી સરહદ ન હતી જ્યાં કોઈ પણ પ્રકારના પુસ્તકો લઈ જવા દેવામાં આવે - તેમાંય ધાર્મિક પુસ્તકો તો નહિ જ. તો તેની અંદર મારે લઈ જવા કર્દ રીતે? અને જો અંદર લઈ

ગયા પછી પણ જેઓ મારી મદદ કરતા હોય તેને મુશ્કેલી ન પડે તે રીતે તેનું વિતરણ કરવું કઈ રીતે? કયા દેશને તેની વધુ જરૂર હતી? કયા દેશમાં મારે પહેલા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ? આ બધા પ્રશ્નો મારા મનમાં ઉછ્ભવ્યા કરતા હતાં, જ્યારે હું માઈલ પછી માઈલ પસાર કરતો યુરોપમાં થઈને ઘરે પાછા ફરતો હતો.

ના, મારી પોતાની ભૂલ સુધારી. ઘર નહિ. વાઈટમાં, ચોક્કસ નહિ પણ સ્વજ્ઞાનમાં વિચિત્ર જબકારમાં મને અચાનક ભાન થયું કે વાઈટનું ઘર હવે મારું રહ્યું નથી. તેથી હું ધીમેથી હંકારતો હતો, વારંવાર ઊભો રહીને નકશાની ચકાસણી કરતો હતો, દરેક બેદૂતને મળ્યો ત્યારે પાક વિશે વાત કરતો હતો.

શરૂ કયથી જ મને ભાન થઈ ગયું હતું કે જેવું યુગોસ્લાવિયા મેં છોડ્યું હું નવરો રખડતો, રોકાઈ જતો તે અનિવાર્ય ક્ષણો વિરુદ્ધ સમય માટે જ્યારે ફરીથી હું મારા કુંવારાપણાની ઓરરીમાં એકલો પડી જવાનો હતો. પિતાજીના મૃત્યુ પછી મેં મારું ઘર અને તેમની નાની ઓરરી જેની છાજલી ઉપર સાધનો તથા છાત બનાવેલા હતા તે મૂકીને હું જતો રહ્યો હતો. તે એવો બ્યાંદું વિચાર હતો: ઓરરીને અલગ પ્રવેશદ્વાર હતો. અને ઘરના લોકોને ખલેલ પહોંચાડ્યા વગર આવનજાવન કરી શકતો હતો. પણ આવનજાવનની અસર વધુ ભાર મૂકતી હતી કે હું કેટલો બધો એકલો હતો.

આ એકલતા હતી, વધુમાં મને ખબર હતી કે તે મારા જીવનનો કાયમી ભાગ થવાનો હતો. જર્મનમાં આરામ માટેના રોકાણ વખતે મેં મારું બાઈબલ કાઢ્યું અને તેના પુંદ્રાના છેલ્લા પાનાઓ ખોલ્યા જાં મેં મુશ્કેલ પ્રશ્નોના જવાબો લખ્યા હતાં, જે મને પ્રાર્થના દ્વારા પ્રાપ્ત થયા હતાં. મેં કોઈનો ઘૂંઠડો માર્યો અને યુગોસ્લાવિયાની રાત યાદ કરી જેમાં મેં વચ્ચન આચ્છું હતું. એ રાતે પણ હું પોતાને એકલો અનુભવતો હતો. “પ્રભુ” મેં કહ્યું, “વર્ષ પછી હું ગ્રીસનો થઈ જઈશ. તે પુરુષ માટે સહાયકારી ઉત્પન્ન કરી હતી. અને કોઈક રીતે મને મારી મળી નથી. પ્રભુ, હું તારી પાસે કંઈ માગવા જઈ રહ્યો છું આજે રાતે તારી પાસે પત્ની માણું છું.”

મેં ખાસ પ્રાર્થના વિનંતિને મારા બાઈબલમાં ૧૨મી એપ્રિલ ૧૯૫૭માં નોસાકી જગ્યા પર હતો તેની નોંધ કરી હતી. પત્ની માટે પ્રાર્થના કરી વિનંતી જોડે જવાબ માટે મેં થોડી જગ્યા છોડી હતી.

અને પાંચ દિવસ પછી જવાબ આવ્યો મારા શાંત મનનના સમયમાં અચાનક મને જાણ થઈ- અલૌકિક ચોક્કસતા સાથે - યશાયા ૫૪:૧ ઈશ્વરનો જવાબ હતો મેં ઉતેજનાથી જૂના કરારના પાનાઓ પલટાવ્યા અને વાંચ્યું, “એકલી રહેલીના છોકરા, પરણેલીના છોકરા કરતા ઘણા છે.”

ફરીથી અને ફરીથી મેં વચન વાંચ્યું, મારા પોતા ઉપર લાગુ કરતા, ઈશ્વરની ઈચ્છામાં આનંદ કરવાનો પ્રયત્ન કરતા મેં વાંચ્યું હું એકલવાયું અનુભવતો હતો, પણ તે મને ઘણા બાળકો આપવાનો હતો. આત્મિક બાળકો, જેમ કે રક્ત અને માંસના પિતા મારે નથી. વિનંતીની પાસે મેં જવાબ લખી લીધો.

પણ હાલ હું વસંતત્રણતુના ફૂલો વચ્ચે હું મારો કોઝીનો ઘાલો માણી રહ્યો છું હું જાણતો હતો કે મારા મનમાં જે આત્મિક બાળકો હતાં તે હાલમાં છે જ નહિ. મારે વાસ્તવિક જોઈતા હતાં, જીવતા, અવાજ કરતા દોડતા - કૂદતાં બાળકો ચિકણો ચહેરો અને લડ્યા પછી મારે તેમના લાકડાના જોડા સાધવા પડે. સર્વ ઉપરાંત મને પત્ની જોઈતી હતી, જીવંત, પ્રેમ કરનાર માનવ, જે થીગડા મારેલી ચાદર જેવી આ જગ્યાઓને મારા જીવનને એક તાત્ત્વો વણી લે અને ઘર અવાવરું પડ્યું હોય તેના બદલે લોકોથી ભરપૂર હોય.

જો કદાચ અત્યારે હું તેને ફરીથી પૂછું ? કદાચ મારું બાઈબલ કોઈપણ પાનું ખોલું અને મારી આંગળી કોઈપણ કલમ ઉપર પડે અને તેને હું મારા ખરા જવાબ તરીકે લઉં? હું હંમેશાં આવી રીતે માર્ગદર્શન મેળવતા લોકો ઉપર હસતો હતો. પણ એ વસંતત્રણતુના ભવ્ય દિવસો હતાં.

જ્યારે કંઈપણ થઈ શકતું હતું. અને તેથી મેં મારી આંખો બંધ કરી, આહુંઅવહું ખોલીને પાના ઉપર મારી આંગળી ગોઠવી. જ્યારે મારી આંખો ઉધાડીને મેં જોયું તો માન્યામાં ન આવે. મારી આંગળી યશાયા પ૪:૧ દર્શાવતી હતી : “એકલી રહેલીના છોકરાં, પરણેલીના છોકરાં કરતા ઘણા છે.”

મેં મારા પોતાને કહ્યું, મેં બાઈબલ ખોલ્યા પહેલા જ્યારે તે વાંચ્યું હતું ત્યારે તે પાનાને ઈરાદાપૂર્વક ગરી કરી હોવી જોઈએ. પણ એ સાંનું ન કહેવાય. પૂરેપૂરું એ રીતે સુધારેલું, મેં બાઈબલ પાછળ પુનરાવર્તન થયેલ પ્રશ્ન અને સમજૂતી ભર્યો તેનો જવાબ નોંધો હતો.

“પ્રભુ મને સંદેશ પસંદ પડ્યો નહિ, પણ એટલું કે તે સ્પષ્ટ તો છે જ”

મેં ઊચકીને લઈ જઈ શકાય તેવી સંઘરી પાછી કારમાં મૂકી અને કાર ચાલુ કરી. વાઈટ સુધીનો ખુબ લાંબો રસ્તો હતો, એ નાની ઓરડી અને એ જ એકાંત કેદખાનું.

મેં જે કલ્પના કરી હતી તેવું ખરી રીતે ઘરે પાછું આવવું હતું નહિ. રહેવાની ઓરડીમાં હું મોડી રાત સુધી ગોઠવાઈને બેઠો હતો, કુટુંબના લોકોને યુગોસ્લાવિયા વિશે કહેતો હતો. જ્યારે હું વધુ લાંબા સમય સુધી તેને ઢાંકી ન શક્યો ત્યારે હું બહાર નિકળીને સીડી ચઢીને ઉપર ગયો. નાની ઓરડી બેજવાળી અને ચીકણી

લાગતી હતી. બીજાના ઉપર પણ ઝાકળ હતું. મારું ટેબલ સફેદ અને ચોક જેવું થયું હતું. દિવાલ ઉપરનું નવું વોલપેપર ઉખડી ગયું હતું. પણ દરિયાકિનારે હંમેશાં ભીનાશવાળું રહેતું હોય. તેના માટે પહેલા મને ક્યારેય ચિંતા થઈ ન હતી. અરુંચિ સાથે હવે મને કેમ લાગી આવે છે?

બીજા છ અઠવાડિયા સુધી મેં મારા પોતાને, પોલાઈ પડદા પાછળના આગળના પગલાના દર્શન માટે બોલવા, પ્રાર્થના કરવામાં વસ્ત કરી કાઢ્યો. હું શ્રી વેટસ્ટ્રોને કહેવા ગયો કે વોલ્કસવેગન કારે જે વીરોનું કાર્ય કર્યું હતું. મેં કાચ વાન ઓમહૃગ સામયિક માટે નવી શ્રેષ્ઠી લખી. આમર્સ્કુર્ટના કાર્લ દ ગ્રાફ અને પ્રાર્થના જૂથની મુલાકાત મેં કરી. સામાન્યપણે મેં મારા પોતાને વાસ્તે રાખ્યો હતો. એટલો બધો કાર્યરત, મારા પોતાને કહે જે કે હું જોઈ શકું છું કે હું કેટલો એકલો છું.

જુલાઈમાં મેં ત્યા દીધું.

“પ્રભુ” એક સવારે મારા વળી શકાય તેવા લોખંડના પરંગ પર બેઠા બેઠા જેની નીચે સાધનો મૂકાતા હતા મેં કહ્યું, “મારે હવે માત્ર વધુ એકવાર આ કુંવારા જીવન માટે પ્રાર્થના કરવી છે જેની યોજના તમે કરી છે. હવે એકલી મૂકાયેલીના છોકરાં વિશે હું જાણું છું. પણ પ્રભુ, તમે એકલા મૂકાયેલાને વિશે પણ વચન આપ્યું હતું!” મને ઝડપથી ગીતશાસ્ત્ર હટ મળ્યું જો કે તેમની સ્મરણ તાજી કરાવતો હતો: “ઈશ્વર એકાકી માણસને કુટુંબવાળા બનાવે છે.” એ એવું નથી કે હું આ ઓરડી જે સાધનસામગ્રીની ઉપર છે તેનો આભાર નથી માનતો, પ્રભુ તે એટલા માટે કે તે અંધારી, ભેજવાળી, ચીકળી અને - તેનો અર્થ એવો નથી કે હું આભારી નથી. પણ પ્રિય ઈશ્વર તે ઘર નથી. ખરેખર નથી. ઘર તો એ હોય જ્યાં પત્ની અને બાળકો હોય - વાસ્તવિક.

“પ્રભુ, પાઉલે દેહમાંના કાંટાને દૂર થવા માટે ત્રણ વખત પ્રાર્થના કરી કે જે તેને પજવતો હતો. અને તમે તેને ના પાડી. મેં પત્ની માટે બે વખત પ્રાર્થના કરી હતી. હું વધુ એકવાર પ્રાર્થના કરવા જઈ રહ્યો છું. કદાચ તમે મને ત્રીજી વખત ના પાડી દો, પ્રભુ, અને જો તમે એમ કરો છો તો હું ક્યારેય એ સવાલ તમારી પાસે ફરી લાવીશ નહિ. હું અહિયા બાઈબલમાં લખી લઈશ. મેં બાઈબલનું પૂરું ખોલ્યું છેલ્લા પાનાએ નોંધ કરી. ઉ મી જુલાઈ, ૧૯૮૭ વાઈટમાં ત્રીજી વખત પત્ની માટે પ્રાર્થના કરી.” પછી ધડકાશી બંધ કર્યું, “પ્રભુ અમુક લોકો એકલા જ ચાલવાને ઉત્પન્ન થયેલા છે. પણ હું નહિ, મહેરબાની કરો હું નહિ.”

સાટેમ્બર સુધી કશું બન્યું ન હતું જેનું જવાબ તરીકે હું અર્થધટન કર્યું. અને એક દિવસ સવારે પ્રાર્થના કરવાના સમયના અધવચ્ચે એક ચહેરો અચાનક મારી

આગળ તરવા લાગ્યો. લાંબાં ભૂખરા વાળા, જેના સિમિતથી સૂર્ય ઉદ્ય થઈ જાય. આંખો ક્યારેય એક જ રંગ પ્રગટ ન કરે.

કુરી.

કુરી વાન ડેમ.

તેના વિશે વિચાર અનપેક્ષિત રીતે આવ્યો. એકદમ સ્વતંત્રતાથી એક ક્ષણે હું વિચારતો થઈ ગયો કે મારા હૃદયના ધબકારા સાથે આશ્રય થયું. જો આ વિચાર ઈશ્વર તારો હતો, જે મને ભયંકર સ્વભની પ્રાર્થનાના જવાબમાં બતાવતા હતાં.

પણ તે કેવી રીતે બની શકે? અમે તો મિત્રો અને જૂથમાં સહાયકો હતાં, મેં ક્યારેય કુરી વિશે લગ્નની વાત કરવાનું ધાર્યું ન હતું. તે તો બાળક હતી. તેની તરુણાવસ્થામાં હતી.

પણ એ વાત તો - કેટલા વર્ષો જૂની - ચાર વર્ષ થઈ ગયા જ્યારે ઈંગ્લેન્ડ જવા માટે મેં કારખાનાં છોડ્યું હતું. અને તેણે નર્સ બનવાની તાલીમ લેવા માટે કારખાનાં છોડ્યું હતું. તે કેમ વૃદ્ધ પામી હશે. તેણે તો નિઃસંદેહ નર્સિંગ પૂરું કરીને અત્યાર સુધીમાં લગ્ન પણ કરી લીધા હશે. તે બાળોતિયામાંની કેવળ નાની છોકરીમાંથી અચાનક મારી માટે પુખ્ત સ્ત્રી બની ગઈ - જે કદાચ લગ્ન કરી ન પણ લીધા હોય. તો આ ક્ષણોમાં તો તે ભીડમાં પોતાને માટે યોગ્ય મૂરતિયો શોધતી હશે.

કલાકમાં તો હું અલ્કમારમાં પહોંચી ગયો. જે રસ્તા પર તેના માબાપનું ઘર હતું ત્યાં કાર લઈને જઈ ચઢ્યો. અમે જુવાનીના અઠવાડિયાની રજના દિવસે અવારનવાર ત્યાં આવતા હતાં. અને શ્રીમતી વાન ડેમ અમને કોઝી અને બીસ્કીટ આપતા જ્યારે શ્રી વાન ડેમ હુક્કાના વિશાળ ધુમાડાથી છત સજાવતા હતાં.

હું જાણતો ન હતો કે જ્યારે હું ઘરમાં જઈશ તારે મારે શું કરવાનું હતું. માત્ર જોયા કરીશ. મેં કલ્યના કરી ખાત્રી કરી લઉં કે તેઓ ત્યાં જ હતાં. અથવા દરવાજે જઉં? "શ્રીમતી વાન ડેમ જે તમે મને કુરીનું સરનાસું આપી શકો તો." પણ જો કુરી પોતે જ દરવાજો ઉધાડે તો "હેલ્લો કુરી શું તેં લગ્ન કરી લીધા? જો ના, તો તું મારી સાથે લગ્ન કરીશ?"

મેં આયોજન કર્યું હતું તે પહેલા હું ઘરે પહોંચ્યો અને ત્યારે જ મેં જોયું મને બીજા કોઈની જરૂર પડે તેમ ન હતું. બારીઓ બંધ હતી, બગ્ગીચામાં નકામા છોડો વધી ગયા હતાં. આંખરા વધીને પેટ સુધી પહોંચ્યા હતાં, હું કરખાને કાર લઈને પહોંચી ગયો.

ના, શ્રી રીગર્સ સાંભળ્યું ન હતું કે વાન તેમ કર્યાં ગયા હતાં, કુરી ? કેમ તેણે સેઈન્ટ એલીજાબેથ હોસ્પીટલમાં તાલીમ લીધી હતી જે હાર્લેમમાં એવેલી હતી. કદાચ હાલ પણ ત્યાં હોવી જોઈએ બસ આટલું જ જાણતો હતો. ના, તેણે લગ્ન કર્યા હોય તેવું સાંભળ્યું પણ નથી. તેની આંખોએ મિચકારા માર્યા જ્યારે તેણે મારા પ્રશ્નોના જવાબ આપી દીધા.

“ એ ભાગ્યશાળી માણસ હશે એન્દી, જે તે નાની સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરશે તો !”

એ અદ્ભૂત હતું કે કેટલો આકસ્મિક વ્યવસાય હું અચાનક હાર્લેમમાં શોધી રહ્યો હતો. બાઈબલની દુકાનોની મુલાકાત, મંડળીઓના આમંત્રણ, મેં બિનકૃતજ્ઞતાથી નકારી કાઢ્યા, લોકોને મળવાનું અને સુંદર શહેરો જોવાનું પણ નકાર્યા.

પેટ્રેલ પંપની બહારથી મેં સેઈન્ટ એલીજાબેથ હોસ્પીટલ ફોન કર્યો અને રીસેપ્શનિસ્ટ કુરીની ફાઈલ તપાસે ત્યાં સુધી મારો શાસ રોકી દીધો. “ હા,” સામેથી અવાજ આવ્યો “ તે આખરી વર્ષની વિદ્યાર્થી છે મીસ વાન તેમ ” આ સાંભળીને મારા શાસમાં જીવ આવ્યો “ મીસ વાન તેમ આ વર્ષે પોતાના ઘરથી અલગ ખાનગી ઘરમાં રહે છે.”

તેણીએ મને સરનામું આપ્યું અને મને કહ્યું કે તે એપાર્ટમેન્ટના છેક ઉપલા માળે રહે છે જે શહેરનો સૌથી શ્રેષ્ઠ ભાગ છે : તે એપાર્ટમેન્ટની માલિક ઘનવાન વૃદ્ધ મહિલા હતી. હોસ્પીટલમાંની મહિલાએ કહ્યું કે ઘરમાં નર્સની જરૂરતના બદલામાં તેને રહેવા ઘર આપવામાં આવ્યું હતું, શોધખોળ કર્યા પછી મને તે ગલી મળી અને ઝડપથી છાજલી નીચે કુરીની બારી દેખાઈ. આપ્યું ઘર નાના કિલ્લા જેવું હતું : કુરીનો ઓરડો પરસાળ સાથે હતો જેની ઉપર અણિયાણું નાનું મિનાર હતું.

મેં મારી કાર એક બાજુએ વિહારસ્થાનમાં ઊભી રાખીને પોતાને સ્વભોમાં ખોવી દીધો. તે મહેલમાં રાખી હતી અને હું હથિયારોથી સજજ સેનાપતિ હતો. જ્યારે તે પોતાની પરસાળમાં બહાર આવી ત્યારે જુલિયટ હતી. હું આગળ વધી રહ્યો છું....

પણ તે તો પરસાળમાં અથવા કોઈ અન્ય જગ્યાએ આવી નહિ. બપોર પસાર થઈ ગઈ. અંધારું થવા લાગ્યું, પણ કુરીના ઓરડામાં કોઈ અજવાણું થયું નહિ. સર્વ તરક્કી ઢોંગ મૂકીને હું સીધો દરવાજે ગયો અને ઘંટડી વગાડી. કામવાળીએ જવાબ આપ્યો. મીસ વાન તેમ ? હા, તે અહીં રહેતી હતી, પણ અત્યારે તે પોતાના કુટુંબ સાથે આલ્કમારમાં હતી.

“આલ્કમાર ?” મારા સર્વ ઔપचારિક અભ્યાસ પડતા મૂક્યા. “ પણ અલ્કમારના ઘરમાં તો કોઈ છે જ નહિ ! બારીઓ બંધ હતી અને બળીઓ પણ અવાવરા જેવો હતો અને....”

અવાજના ખલેલથી ખેંચાઈને - સફેદવાળવાળી સ્ત્રી આવીને કામવાળી પાછળ ઉબી રહી. નરમાશથી તેણે મને કહ્યું કે કુરીના પિતા ગંભીર બિમાર થયા એટલે તેમની કાળજી લેવા તે ગઈ હતી. કુટુંબ પોતાના ઘરેથી ખસીને એપાર્ટમેન્ટમાં રહેવા ગયું જ્યાંથી તેમને કોઈ પણ સીડીઓ ચઢવી ન પડે તેણીએ મને સરનામું આયું.

બીજા થોડા દિવસો હું હાર્લેમ નગરની મારી ગોઠવાયેલ થકવનારી મુલાકાતોમાં કાર્યરત રહ્યો. વાન ડેમના ઘરમાં સાંજે તેમની સાથે વાતો કરતા પસાર કરવી હંમેશાં કેટલું આનંદભર્યું મારી માટે હતું. તેમની મુલાકાત લેવી એ કેટલું સ્વાભાવિક મારી માટે બને ?

અને તેથી થોડી રાતો પછી હું વાન ડેમના અલ્કમારના એપાર્ટમેન્ટના દરવાજો બહાર ખટખટાવતો ઊભો હતો.

કુરીએ દરવાજો ખોલ્યો.

તેની પાછળના પ્રકાશથી તેના વાળ સોનેરી લાગતા હતા. “હું તારા પિતાની ખબર જોવા આવ્યો હું” મેં શુષ્ણ રીતે કહ્યું.

ઢોંગ એવો કે ન્રાણ વર્ષના બાળકને પણ મૂર્ખ બનાવી ન શકે. પણ કુરીએ ધીરેથી પોતાના પિતાની ઓરડીમાં મને દોરી ગઈ. શ્રી વાન ડેમ ખૂબ જ બિમાર હતાં - હું દૂર દરવાજથી પણ જોઈ શકતો હતો. પણ મુલાકાતથી તેમને આનંદ થયો અને તે પછી કલાક સુધી હું તેમના ખાટલા નજીક ખુરશીમાં બેઠો અને તેમને મારી પોલાદી પડદા પાછળની મુસાફરી વિશે અને ભવિષ્યની મારી આશાઓ વિશે વાતો કરી, જ્યારે કુરી આવે અને જાય ઘીરકમાં પાણી, ચા કે ટ્રે લઈને કામ કરતી અને મારી આંખો તેને અનુસરવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી. તેણે નર્સનો સફેદ ગણવેશ પહેર્યો હતો અને તેમાં તો તે વધુ સ્વર્ગાર્થ અને અગ્રાધ લાગતી હતી, મારા સ્વર્ણો કરતા પણ વિશેષ.

અને તેથી જિજ્ઞાસાપૂર્વક પ્રેમયાચનાનાં ફાંફા શરૂ કર્યા. અઠવાડિયામાં બે વખત હું શ્રી વાન ડેમને ફોન કરીને ખબરઅંતર પૂછતો, કુરીને અઠવાડિયે બે વખત અને આગળના જ દરવાજો સુધી જ બિમાર ઓરડાની વાતચીત દબાવી દેતો હતો. તેના કરતા વિશેષ મને થયું કે તે ઘરની સમસ્યાઓથી મેં મારા પોતાને ઘૂસણખોરી કરીને ભરી દીધો હતો.

મુલાકાતોની વચ્ચે મેં અવારનવાર કુરીને પ્રસ્તાવના પ્રયત્નની કલ્પના કરી હતી અને એટલું વિચિત્ર લાગતું હતું કે સમય પહેલા હું જાણતો હતો કે તેનો કોઈ ઉપયોગ નથી. મહેરબાનીથી મારી સાથે લગ્ન કર. મારો ઘણો સમય જતો રહ્યો હતો અંતે હું મારું સરનામું પણ તને આપી શકતો નથી.

જ્યાં તું મને પત્ર લખી શકે અને તારો પત્ર મળે ત્યાં સુધીમાં અઠવાડિયા પસાર થઈ જાય, અને જો કે આપણે મિશનરી કાર્યમાં હોઈશું, આપણે કઈ જગ્યાએ અને કેવા લોકો સાથે કામ કરતા હોઈશું તેમના વિશે વાત કરી નહિ શકીએ અને જો કોઈ વખત હું પાછો ન આવું તો કદાચ એવું પણ બને કે તને જાણ પણ ન થાય કે શું બન્યું હતું. તદ્દુરાંત કોઈ દેખીતી આવક નહિ હોય, ભંગાર પહેલો હોય તેની ઉપરની ઓરડી ધર તરીકે રહેશે - કુરી ખૂબ જ હોશિયાર હતી, અને જીવન સ્થાપી કરવા એટલું તો પુરતું જ હતું.

એ વીસમી ઓક્ટોબરનો દિવસ હતો જ્યારે મેં અર્ધસપ્તાહિક મુલાકાત કરી કે જે માત્ર હંગેરીયન વાણિજ્ય દૂતાવાસ તરફથી આવ્યો હતો. ચાળવળ શરૂ થયાના એક અઠવાડિયા પછી વિઝ માટેની મારી વિનંતી માન્ય કરાયેલ હતી.

અને અચાનક કુરીને લગ્નનો પ્રસ્તાવ મૂક્યા પછી કેવી રીતે જઈ શકું. હું એ જ અઠવાડિયે અને એ જ દિવસે તેને પૂછી લેવાનો હતો પણ હું હંગેરી દેશથી પરત ફરું ત્યાં સુધી તેના જવાબને મુલતવી રાખવા માગતો ન હતો. એ રીતે - તે પ્રસ્તાવને સ્વીકારી લેશે તેવું અનુમાન કર્યું - આવનાર સમયમાં તેને ભવ્ય લગ્નનો સ્વાદ ચાખવાની તક મળશે ત્યાં તો જુદા પડવું, ગુણતા જાળવવી, અચોક્કતાઓ, સામનો કર એન્દી મેં મારા પોતાને કહ્યું, તેની સીધી કઠોરતાનો સામનો કર.

પણ હવે મારી પાસે યોજના હતી, મારું હદ્ય આશાને લીધે કુદા વિના રહી ન શક્યું - હું કૂદીને કારમાં બેઠો અને જોતજોતામાં અલ્કમારનું અંતર કાપીને ત્યાં પહોંચી ગયો. હું દરવાજા આગળ ગોઠવાઈ ગયો, અંદર બીમાર માણસને એક ક્ષણે તો હું ભૂલી ગયો તેઓ જવાબ આપવા વિચિત્ર રીતે લાંબો સમય લેતા હતાં. મેં ફરીથી દરવાજો ખખડાવવા હાથ લંબાયો કે તરત દરવાજો ખુલ્યો. કુરીના ચહેરાને એકભર જોતા જ મને ખ્યાલ આવી ગયો.

“તારા પિતા - ?”

તેણે માથું હલાયું. “અડધા કલાક પહેલા” દેખીતી રીતે જ વાત કરવી અઘરી હતી. “ડોક્ટર અહિયા હાજર છે.”

અને તેથી મેં મારી કાર વાઈટ પાછી હંકારી મારા પ્રસ્તાવ સાથે આંતરિક રીતે બળતા. દફનક્કિયા પછી ત્રણ અઠવાડિયા સુધી મેં કુરીને જોઈ નહિ. મેં હોલેન્ડમાં

મારો સમય હંગેરી ભાષામાં બાઈબલ ખરીદવામાં અથવા ભેટ તરીકે માગવામાં સમય પસાર કર્યો - જે ઘણા ન હતાં અને તેને કારમાં હંગેરી ટ્રાક્ટ સાથે પુરવણામાં સામેલ કરી લીધા.

આખરે એક ચાંદની સુંદર રાતમાં મેં કુરીને મારી સાથે ફરવાનું આમંત્રણ આપ્યું અમે નહેર ઉપરના પુલ સુધી આગળ વધતી અમારી કારે નાનો રસ્તો પકડ્યો અને યોગ્ય જગ્યાએ પહોંચ્યા. મેં એક બાજુ કાર કરીને રોકી. ચંદ્ર પ્રકાશ નહેર પર થઈને અમારા પગો પર પડવા લાગ્યો. સમય યોગ્ય હતો.

અને મેં બધું જ ખોઢું કહ્યું હતું : “કુરી” મેં શરૂ કર્યું, “હું ઈચ્છું છું કે તું મારી સાથે લગ્ન કરે, પણ ત્યાં સુધી ના પાડીશ નહિ તે કેટલું કઠણ હશે. મારા માટે કઠણ અને તારા માટે પણ ખરું.” અને પછી જે કામ હું માત્રાનું છું કે ઈચ્છા મને આપ્યું હતું તે કામની રૂપરેખા મેં જાગાવી. મેં તેને કહ્યું કે આવતા મહિને મારા જીવનનો એક ચોખ્યો ન મળુંનો હશે. - અને જો તે પસંદ કરે તો તેની માટે પણ હશે “તું પણ ઘેલી થઈશ કુરી” મેં નિર્માલ્યપણે પૂર્ણ કર્યું. “પણ તું પણ કરે તેવું હું ઈચ્છું છું.”

હું પૂરું કરું ત્યાં સુધીમાં કુરીની મોટી આંખો પહોળી થઈ ગઈ હતી. તેણે મોં બોલવા માટે ઉધાર્યું. પણ મેં મારા હાથથી તેનું મોં દબાવી બંધ કર્યું. જગારે મેં તેને તેના એપાર્ટમેન્ટમાં પાછી ઉતારી ત્યારે તેની પાસેથી વચન લીધું કે હંગેરી દેશથી પાછો આવું ત્યારે મને જવાબ આપજે.

યુરોપની એ મુસાફરીમાં કેટલો બધો તફાવત! મેં વિચાર્યું કે આ વિભક્તિ કુરીને કંઈક શીખવશે: હું જાણતો હતો કે તે મને કેટલું બધું શીખવશે. પહેલા આટલા સરણાથી ટાયરો માઈલોનું અંતર કાપતા ન હતાં, પણ હવે ખચકાઈને મને યાદ કરાવતા હતા કે તેની માટે એક માઈલ આગળ છે.

સરહદ પાર કરવી સામાન્ય રીતે હવે મારી માટે મુશ્કેલ બની હતી. ચાહે પ્રથમ વખત સાહસથી મારે પકડાઈ જવું ન હતું. તપાસમાં અટકાયત ન થાય કોઈ પણ બાબત મને અલ્કમારની તારીખથી દૂર ન રાખે. અથવા શરણાર્થીની શીખીરમાં હંગેરીની વાતોથી ખાસ ભયભીત કરે પણ હું જાણતો ન હતો.

તેમ છતાં, ફરીથી દેવે દેખતી આંખોને બંધ કરી નાખી અને આખરે હું હંગેરીના ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં આગળ વધતો ગયો. તેન્યુંભી જગ્યાએ હું ઢાળને રસ્તે અનુસરતો હતો. ગીતમાં કહેલું તે પ્રમાણે તે સુંદર હતી - તેનો રંગ ભૂરો હોવાને બદલે ચોકલેટ જેવો છીકણી ધેરા રંગની હતી. મને ભૂખ લાગ્યી અને નદી પાસે રોકાઈને બપોરનું ભોજન લેવાનો નિર્જય કર્યો તેથી રસ્તાની કોરે ધૂળવાળી જગ્યાએ

હંકારીને યોજ્યા પાણીની ધાર નજીક ઉભો રહ્યો અને બહાર નીકળીને મારી પીકનીક ઉજવવા લાગ્યો. જો મારે સામાનમાંથી સ્તવ કાઢવો હોય તો ઘણા ખોખાઓ ટ્રાક્ટ ભરેલા ખસેડવા પડે જેને સરહદ સિપાહીઓએ બેધ્યાન કર્યા હતાં.

જેવું મેં સીંગ અને ગાજરની બરણી ખોલી કે તુરંત ગર્જનાનો અવાજ આવ્યો. મેં ઉપર જોયું મારી તરફ એક ઝડપી હોડી પૂર ઝડપે આવી રહી હતી. મોજાઓ તો હોડી કરતા પણ વધુ ઉછાડતી હતી. તેની આગળના ભાગે મશીનગન લઈને સૈનિક ઉભો હતો. આખરે હોડી તુરંત શક્ય તેમ આડી અવડી સરકીને નદી કિનારે સ્વચ્છ ભૂમિ પર રોકાઈ મેં જોયું તો હોડીમાં બીજા બે સૈનિકો હતાં. આગળનો માણસ ઉતર્યો અને તેની પાછળ બીજો એક અનુસર્યો.

“પ્રભુ” તેઓ મારી પાસે આવ્યા ત્યાં સુધીમાં ધીમે અવાજે મેં કહ્યું, “મારી મદદ કરો અને મને ભય ન લાગે.”

પહેલા સૈનિકે મશીનગન મારી તરફ તાડી જયારે બીજો દોડીને કાર પાસે ગયો. હું સીંગ અને ગાજરને હલાવતો રહ્યો અને મેં કારનો દરવાજો ખુલવાનો અવાજ સાંભળ્યો.

હું ડય ભાખામાં બોલવા લાગ્યો જેની મને ખબર હતી કે આ માણસોને તેની ખબર નહિ પડે.

“સારું, સાહેબ,” હલાવતા હલાવતા મેં કહ્યું, “આ રસ્તે તમને ઉતારી દેવા ચોક્કસ સારું રહેશે.”

સૈનિક પથ્થર બનીને મને જોતો રહ્યો.

“તમે જોઈ શકો છો” મેં આગળ ચાલું રાખ્યું, “હું ખાવાની તૈયારી કરું છું.”

મારી પાછળ બીજો દરવાજો ઉઘાડવાનો અવાજ આવ્યો. મેં મારા પીકનીક ખોખામાંથી બે બીજી થાળી કાઢી. “શું તમે મારી સાથે જોડાશો?” મેં મારા ભવરો ઊંચા કરીને હાથ હલાવતા આમંત્રણના ઈશારા કર્યા. સૈનિકે પોતાનું માણું ફંગોળ્યું જેમ કે તે મારી પાસેથી કોઈ લાંચ લેનાર નથી. “સીંગ અને ગાજરની તો નહિ જ એહ હું?” મેં વિચાર્યુ.

મેં બીજા સૈનિકને આસપાસ ફાંઝાં મારતો જોયો. કોઈપણ ક્ષણે તે આ ખોખાઓ માટે મને ચોક્કસ સવાલ પૂછ્યો.

“ઠીક” મેં મોટેથી કહ્યું, “જો તમને વાંધો ન હોય તો હું આગળ જઈને, ખાવાનું ગરમ છે ત્યાં સુધીમાં ખાઈ લઈશ.” મારી થાળીમાં મેં શાક કાઢ્યું અને તેમની દ્વિધાનો સામનો કરવો. શું એને કૃપા કહી શકું? છાવણીમાં તેઓએ મને કહ્યું

હતું કે હાલ હંગેરીમાં પ્રિસ્ટીઓને શંકાથી જોવામાં આવે છે. કેમ કે ઘણાઓએ બળવો થયો તેમાં આગળ પડતો ભાગ ભજ્યો હતો.

પણ ના, અહિયા ત્રણ વ્યક્તિઓને સાક્ષી આપવાની તક હતી. હાવભાવમાં સામાન્ય કરતા વધુ જ્ઞાની જોઈને મેં મારું માયું નમાયું, મારા હાથો વાખ્યા અને લાંબી તથા ખરા હદ્દથી ભોજન માટે આભાર માનીને ખાવા જતો હતો.

આશ્ર્યજનક બાબત બની. જ્યારે હું પ્રાર્થના કરતો હતો ત્યારે મારી કાર તપાસતા સૈનિકોનો કોઈ અવાજ આવતો હતો. જેવી મેં પ્રાર્થના પૂરી કરી દરવાજા અવાજ સાથે બંધ થયા અને બૂટનો અવાજ ઝડપથી મારી તરફ આવતો હતો. થોડી કષણ બંને સૈનિક મારી નજીક આવીને ઊભા રહ્યાં. પછી અચાનક તેઓ ગોળ ફર્યા. તેઓ પોતાની પાછળ જોયા વગર પોતાની હોડી તરફ દોડ્યા કુદીને અંદર સવાર થયા અને સફેદ ફૂવારામાં ગર્જના કરતા જતા રહ્યાં.

બુડાપેસ્ટ એ સુંદર શહેર હતું જેને મારી મુસાફરીમાં જોયું હોય તેમાં બે પ્રાચીન નગરો હતાં. બુડા અને પેસ્ટ જેને તેનુંભી નદીના સામસામે છે બનાવવામાં આવેલા હતાં. પણ બળવો થયાની નિશાનીઓ બધી બાજુ દશ્યમાન હતી. ઈમારતોને ધબ્બા તથા ગોળીઓના કાણા દેખાતા હતાં, વૃક્ષો ઊંઘેડી નંખાયેલા, ટ્રામ રેલગાડીના પાટાવણી નંખાયેલા હતાં.

મને પ્રોફેસર બી નું સરનામું આપેલું હતું, એવો માણસ કે જે બુડાપેસ્ટની પ્રખ્યાત શાળામાં શ્રેષ્ઠ પદ ધરાવતો હતો. જ્યારે મેં તેને મારા અનુવાદક તરીકે કામ કરવાનું કહ્યું હું તેના જવાબના ભયંકર પરિણામોની પ્રશંસા કરતો નથી. “હા, ચોક્કસ ભાઈ,” તેણે કહ્યું, “આની અંદર આપણે બંને સાથે છીએ” એ નિષ્ઠયે મારા મિત્રની રોજની કિંમત ચુકુવવી પડી.

પ્રોફેસર બી બાઈબલોની બેટથી ઉલ્લાસીત થઈ ગયા. તેણે કહ્યું કે લગભગ અપ્રાચ્ય હતાં. તેણે મને કહ્યું કે ઢગલો ચર્ચ ખુલ્લાં છે અને પોતાની રીતે કાર્ય કરે છે. જેવું મને પસંદ હતું તેવો જ હું કાર્યરત રહીશ. લોકો સાથે વાત કરવી, પુસ્તકોનું વિતરણ કરવું મને પૂરા પાડવામાં આવ્યાથી થોડું જોખમ ઉકાવવામાં કોઈ વાંધો નથી.

“થોડાં જોખમો ?” મેં પૂછ્યું.

“સારું, તું જોઈ શકે છે કે બળવો તાજેતરમાં જ થયો હતો, અધિકારીઓ વિચારે છે કે દરેક ચર્ચમાંનું ભોજન કરવું તે પ્રપંચ રચવાનું સ્થાન છે.” જેઓએ સૌથી વધુ સહન કરવું પડ્યું તે તો પાણકો હતાં. જેઓ સર્વ બુડાપેસ્ટમાં હતાં તેઓને સૈનિક ટુકડીઓ સામે ગંભીર મુશ્કેલીઓ વેઠવી પડી ગ્રીજા ભાગના લોકોએ

બંદીવાસમાં જવું પડ્યું ઘણાને છ વર્ષ લાંબી કેદ કરી. દરેક પ્રચારકે દર બે મહિને પોતાની પરવાનગી રીન્યુ કરાવવાની હોય, આ નિયમ તેમને સતત તાણ નીચે રાખતી હતી.

પ્રોફેસર બી તેમના એક મિત્રની મુલાકાતે મને લઈ ગયા. રીફોર્મ ચર્ચનો તે પાળક હતો. જેણે પોતાનો દરવાજે સાવચેતીથી ખોલ્યો ઉપર જોયું અમને અંદર લેતા પહેલા તેણે ખંડમાં આમતેમ જોયું. તેનો એપાર્ટમેન્ટ ચિત્રોથી ભરેલો હતો. અમુક પૂરા થયેલા હતા અને અમુકને માત્ર ચારે બાજુની ફેમ માળખું લગાવીને મૂક્યા હતાં. અમુક બુડાપેસ્ટના માર્ગો પરના દશ્યો જે કૂરતા પ્રગટ કરતા હતા તેના ચિત્રણની પ્રક્રિયા આગળ કરતી હતી.

આ માણસ વિશે મેં જાણ્યું તો તેને મંચ પરની સેવાથી બરખાસ્ત કર્યો અને કોઈ કારણ પણ ન આપ્યું. સભા દરમ્યાન મંચ પર બેસવા પણ દેવાતો ન હતો. તેમને ભય હતો કે તેમની હાજરીથી બીજાઓને સમસ્યા ન થાય તે કારણથી તે અને તેની પત્નીએ પોતાને તે સંગતમાંથી ખસી ગયા હતાં. તેના કુંઠંબને ભૂખમરાથી બચાવવા તે પોતે ચિત્રો દોરતા હતાં. તે વહેલી સવારથી લઈને મોડી રાત સુધી તેમની સૌથી પ્રાથમિક જરૂરતો સંતોષવા કામ કરતા હતાં.

અમે ત્યાંથી ગયા પછી મેં પ્રોફેસર બીને પૂછ્યું કે આ પાળકની કફોડી સ્થિતિ કેટલી લાક્ષણિક હતી.

“સ્પષ્ટ લાક્ષણિક એવા ચર્ચો મધ્યે જેઓ સમાધાન કરતા નથી,” તેણે કહ્યું “પણ ઘણાએ સમાધાન કરી લીધું. તેઓએ રાજશાસન પદ્ધતિ સાથે માત્ર રાજનૈતિક બાબતોમાં જ નહિ પણ વિશ્વાસના પાયારૂપ બાબતોમાં પણ “સગવડ ભર્યું” કરી કાઢ્યું તેથી તેઓ સરકારના હાથાથી પણ વધુ થઈ ગયા હતાં.”

મેં પ્રેફેસર બી ને એવા એક ચર્ચમાં લઈ જવા કહ્યું અને તેણે કહ્યું કે પાળક સ્થાનિક શાળાના પર્વમાં બપોરે પ્રતિનિધિત્વ કરતા હશે. ચોક્કસ પાળક પુનઃદિઝિના સ્થાને ઊભા હતાં. થોડીક મિનિટો પછી તેઓ અમારી સાથે વાત કરવા આવ્યા.

“કદાચ તે જૂથની તીજી હરોળ” તેણે કહ્યું, શાળાના બગીચામાં શ્રેણીબદ્ધ હરોળમાં બેઠેલા તરુણો, “તે અમારી મંડળીના હતાં.” દરેક બાળક એક ચળકતો લાલ સ્કાર્ફ પહેરેલો હતો તે એક પ્રતિક હતો તેણે સમજાયું કે એ સારા નાગરિકની નિશાની હતી. સ્કાર્ફ રાખવાની એક જરૂરત એ હતી કે તેમના વાતીઓની ધાર્મિક અંધશ્રદ્ધાઓ પ્રત્યે “યોગ્ય વલણ” ધરાવવું.

“કેવી અંધશ્રદ્ધા” મેં પૂછ્યું.

“ઓહ - ચમત્કારો અને ઉત્પત્તિની વાર્તા, મૂળ પાપ, પતિત માણસ બધી બાબતો”

“ઈસુ ઈશ્વર હતો તેની હકિકત વિશે શું?”

“તેઓ તેને સૂચિમાં ટોચ પર મૂકતા નથી.”

“તમે પોતે શું અનુભવો છો ?”

પાળકે પોતાની આંખો નીચે કરી નાખી. “તમે શું કરી શકો છો....”
પોતાના ખભા તેણે ઉછાળ્યા.

દેખીતી રીતે બાળકોનો અદૃભૂત સમય હતો. ફરીથી મેં અજ્ઞાયબ તાળીઓનો ગડગડાટ સાંભળ્યો જે મેં પોલેન્ડ અને ચેકોસલોવાડિયામાં સાંભળ્યો હતો. જેણું મેં આપોઆપ ચાલુ કર્યું કે વીસ સેકન્ડમાં જુથનો તાલ શરૂ થઈ ગયો ઢોલનો ધમધમાટ હથોડી જેવો દંડો ઢોલ પર ઠોકતા જાય એક જ લયમાં કલેપ, કલેપ, સંપૂર્ણ એક તાલ, સંયુક્ત એક સાથે. શાળાના આર્યાઈ તાળીઓ ત્યાં સુધી ચાલુ રખાવી જ્યાં સુધી તે મારા હાડકાં સુધી ઉત્તરી ન ગયું. મેં જેણું કે પાળક ઉપર પણ એજ અસર થઈ હતી. મેં જેણું કે તે પોતાના હાથ ઉપર કરીને હલાવતા હતા એવી રીતે જાડી જોઈને તે પોતાની આંગળીઓ કાનમાં નાખવા ઈચ્છા હોય પણ હિંમત થતી ન હતી.

જ્યારે શાળાનો પર્વ પૂરો થયો ત્યારે તેઓ મને તેમનું ચર્ચ બતાવવા લઈ ગયા. તેઓ મારી સાથે સુધારેલ ગરમ પાણીના માણખાને નવી બારીઓને, પાછળના ભાગમાં રમતનું મેદાન વિસ્તૃત કરાયેલું હતું તે વિશે વાત કરતા હતાં અને અચાનક તેઓએ મને કહ્યું, “ભાઈ એન્દ્રયુ, હું શું કરી શકું ?”

મારી પાસે ત્વરિત જવાબ ન હતો. જો હું તેના જોડામાં પગ નાખીને ઊભો નથી રહ્યો તો હું તેને સલાહ કેવી રીતે આપી શકું ? કહેવું સરળ હતું, “બળવાન થાઓ” પણ આ માણસ જાણતો હતો કે તેનું લાયસન્સ અને તેના કટુંબનો ટેકો જે સરકારના તાલ ઉપર નિર્ભર હતો.

હું તેમને સલાહ આપી શકતો ન હતો પણ તેમને પોલેન્ડ, ચેકોસલોવાડિયા, યુગોસ્લાવિયામાં પ્રિસ્તીઓની વાર્તા કહી શકતો હતો કે જેઓ તેમની જેમ જ સમસ્યાઓનો સામને કરતા હતાં. પણ ક્યારેય પ્રિસ્તના ઉદ્ધારક પ્રેમનો પ્રચાર ચૂકતા ન હતાં. તેમના હદ્યોમાં આ પ્રેમ મને એવો લાગતો હતો કે લોકોને ભરોસો થશે કે વિશ્વાસની બીજી બાબતોનું સત્ય પણ પોતા માટે શોધી કાઢશે.

પ્રોફેસર બી એ મને ખાત્રી આપી કે હંગેરીમાં એવા પણ ચર્ચો છે જેઓ પોતાની આસપાસની મનાઈ હોવા છતાં પોતાના રસ્તાઓ શોધી કાઢે છે. સૌથી વધુ

રસપ્રદ દફનક્રિયા અને લગ્નવિધિ દ્વારા સુવાર્તાપ્રચાર.

પ્રોફેસર બી એ એક સવારે મને હંગેરીમાંના લગ્નમાં ભાગ લેવા આમંત્રણ આપ્યું.

“આવા લગ્નમાં તે ક્યારેય હાજરી આપી નહિ હોય,” તેણે વચન આપ્યું. “હવે ધ્યાનથી સાંભળ હું તને એક વિચિત્ર બાબત કરવાનું કહેવા જઈ રહ્યો છું. તને બોલવાની તક હશે અને જ્યારે તું બોલે ત્યારે નવવિવાહિત વર અને કન્યા માટેના અભિનંદનના શબ્દો ઝડપી પતાવી દેજે અને પછી તારે કઠોર શિક્ષાત્મક લોહી અને ભયંકર તારણનું ભાષ્ણ પ્રચાર કરવાનો છે. જેની માટે આપણે પ્રાર્થના કરીશું.”

મારે હસું પડ્યું.

“હસીશ નહિ,” પ્રોફેસર બી એ કહ્યું, આ જ રીતે આ દિવસોમાં અમે લોકોને પ્રચાર કરીએ છીએ. ઘરડાઓ દફનક્રિયા અને લગ્નવિધિ સિવાય ચર્ચમાં આવવાને ગભરાય છે. તેથી તેઓને આ રીતે પ્રચાર કરીએ છીએ. છેલ્લા અઠવાટિયે સરકારી અધિકારીએ મને કહ્યું, “હું શરત લગાવીને કહું છું કે રોજ રાતે તું તારા મિત્રોનું મૃત્યુ થાય તે માટે પ્રાર્થના કરે છે જેથી તું તારું ભાષ્ણ અંદર કરી શકે.”

તેથી મેં લગ્નમાં પ્રચાર કર્યો અને પછી પ્રોફેસર બીને કહ્યું કે મેં બીજી રીત શોધી છે કે હોલેન્ડમાંથી શુભેચ્છાઓ લાયો છું એમ કરીને પ્રચાર કરવો. એ વિચારથી હશ્વિલા તે થઈ ગયા. તેમને તો ચણવળ તરત જ શરૂ કરવી હતી. તેથી તેઓ લોકોને ટેલીફોનથી વાત કરવા લાગી ગયા. એ જ રાતે અમે ઔપચારિક કપટવેશી જાગૃતિ સભા નગરના એક વિશાળ ચર્ચમાં આપોજીત કરી.

બીજી રાતે ફરી એક સભા યોજી પણ તે જુદા ચર્ચમાં હતી. અને એવી રીતે રાત પછી રાત. અમે સભાના અંત સુધી ક્યારેય જાહેર કરતા ન હતા કે બીજી સભા ક્યાં થવાની હશે. મુલાકાતે આવેલ ડય માણસને સાંભળવા લોકો રસ્તા ઉપર પણ હરોળમાં ઊભા રહી જતાં હતાં. આ વધુ પડતું ધ્યાનકેન્દ્રિત કરનારું આકર્ષણ હતું. અને અમે ઝડપથી રીત શોધી કાઢી, માત્ર એટલું જ કહેતા હતા કે આવનાર રાતે સભા રાખવામાં આવેલ છે પણ ક્યાં થવાની તે જાહેરાત કરતા ન હતાં.

જ્યારે અમે મંચ ઉપર બેસીને રાહ જોતા કે સભાની શરૂઆત થાય, મેં જોયું કે પાણક સભાજનોમાં કોઈક ચહેરો શોધતા હતાં.

“તે ગુપ્ત પોલીસને શોધતા હતાં,” પ્રોફેસર બીએ સમજાયું, “અમે ધણાઓને ચહેરાથી ઓળખી કાઢીએ છીએ, બળવો થયા પછી કોઈ પણ કારણોસર મોટી ભીડને આકર્ષિત કરવી જોખમ ભર્યું હતું.”

વ્યાકુળતા અને ચિંતા ચેપી હતાં, તેથી ચળવળની અધવચ્ચેથી મેં પણ રાત્રીના સ્વખનમાં પોલીસ સાથેની સમસ્યાની શરૂઆત જોઈ હતી.

અને એક સાંજે પોલીસ આવી હતી.

પ્રોફેસર બીના ચહેરા પરથી મને જ્યાલ આવી ગયો હતો.

“તેઓ અહિયા છે,” તેમણે ગૂસપૂસ કરી અને મારે પૂછવાની પણ જરૂર પડી નહિ કે તેઓ કોણ છે. તેમણે મને ઈશારો કર્યો કે હું તેમને પાદરીના કપડાં બદલવાની ઓરડી સુધી અનુસરું બે માણસો સદા કપડામાં રાહ જોઈ રહ્યાં હતાં. તેઓએ મને ઘણા બધા સવાલો પૂછ્યા અને પછી તેઓએ મને સવારમાં હાજર થવાનું લેખિત ફરમાન આપ્યું સાથે પ્રોફેસર બીનને પણ મુખ્યમથકે હાજર થવાનું હતું.

“છેલ્લી વખતે આવું બન્યું હતું,” તેઓ જતા રહ્યાં ત્યારે પ્રોફેસર બીએ મને કહ્યું, “બે માણસોની ધરપકડ કરી હતી અને લાંબા સમય સુધી તેઓ કેદમાં હતાં.”

સભા પછી સર્વ પાળકો પાળકના કપડાં બદલવાની ઓરડીમાં એકઠાં થયા એ નિર્ણય કરવા કે આપણે શું કરવું જોઈએ. પ્રોફેસર બીએ સલાહ આપી કે તેમના ઘરે જઈને પ્રાર્થના કરીએ એ પ્રથમ વખત હતો જ્યારે હું તેમના ઘરે ગયો. હું ભૂલી ગયો હતો કે પ્રોફેસર યુરોપના સંગઠનમાં કેટલું મહત્વનું સ્થાન ધરાવતા હતાં : તેમનું ઘર વિશાળ અને રાચરચીલું હતું અને તેઓ આ પદનું જોખમ ઉઠાવી રહ્યાં હતાં.

પ્રોફેસર બીએ પોતાના પુત્ર જાનોસ સાથે મારો પરિચય કરાવ્યો. જોતા જ તે મને પસંદ પડ્યો તેણે તાજેતરમાં જ લગ્ન કર્યા હતાં. અને જુવાન અધિકારી તરીકે સાચું કામ કરતો હતો, છતાં તે પોતે પ્રિસ્ટીઓની સભા ઉપર નારાજગી દર્શાવવામાં વિરોધમાં ભાગ લઈને પોતાની કારકીદિ જોખમમાં નાખવા તૈયાર હતો. તે રાતે અમે સાત લોકો હતાં. આ સાતેય એવી રીતે એકઠા થયા હતાં જેવી રીતે પ્રથમની મંડળીની શરૂઆતમાં પ્રિસ્ટીઓ એકઠા થતાં હતાં. - ગુપ્તતામાં, મુશ્કેલીમાં - સાથે મળીને પ્રાર્થના કરતા કે ઈશ્વરના ચ્યાત્કારિક હસ્તક્ષેપ દ્વારા અધિકારીઓ સાથેના સંઘર્ષથી અમને છોડાવવામાં આવે.

પ્રોફેસર બીના રહેવાના ઓરડામાં અમે પ્રાર્થના કરી, ઓરડાની વચ્ચે પડેલા કોઝી ટેબલની ગોળ ફરતે બધા જ લોકો ધૂંટણો પડીને પ્રાર્થના કરી. એક કલાક સુધી આતુરતાથી મધ્યરસ્થીની પ્રાર્થના કરી. ઈશ્વરની અમારી જરૂરતના સમયે મદદ કરવાની આજીજી કરી. અને અચાનક પ્રાર્થના કરવાનું બંધ થયું. બધાની સાથે

સમજાવી ન શકાય તેની ખાતરી અચાનક આવી કે ઈશરે અમારી પ્રાર્થના જવાબ આપ્યો હતો.

અમે સર્વ ધૂટણો પરથી ઊભા થયા આશ્ર્ય સાથે એક બીજા સામે પલકાર જબકવા લાગ્યા. મેં મારી ઘડિયાળ સામે જોયું. રાત્રીના ૧૧:૩૫ થયા હતાં. એ જ કલાકે અમને થઈ ગયું હતું કે આવતી કાલે બહુ જ યોગ્ય થઈ જશે.

બીજી સવારે આશરે નવ વાગ્યાના સુભારે પ્રોફેસર બી અને હું મુખ્ય મથકે હાજર થયા. જ્યારે અમે રાહ જોતા હતાં. પ્રોફેસર બીએ મને કહ્યું કે તે કર્મચારીઓને સારી પેઢે જાણતા હતાં. શાખાનો મુખ્ય અધિકારી મંડળી પરના આમંત્રણમાં નિહુર હતો તેનો અવેજ અધિકારી પણ વધુ દયાળું હતો.

“આપણે નિશ્ચિત છીએ” પોતાના હાથ પાછળ કરતા તેણે કહ્યું, “શાખાના મુખ્ય અધિકારીને મળવાનું થયું બહુ જ ખરાબ.”

સાડા નવ થયા, પછી દસ વાગ્યા, પછી અગ્યાર. અમે બંને જણા અમલદારશાહી દેશોમાં લાંબે સુધી રાહ જોઈ, કોઈપણ ધોરણો માટે લાંબી મૌકૂફી હતી. આખરે બપોરે કારકૂન આવ્યો.

“આ રસ્તે આવો” તેણે કહ્યું,

પ્રોફેસર બી અને હું કારકૂન પાછળ લાંબી પરસાળમાં ચાલ્યા. અમે શાખાના મુખ્ય અધિકારીની કાર્યાલય પસાર કરીને આગળ વધતી રહ્યાં. પ્રોફેસર બીએ મારી સામે જોયું અને બંને ભંવરો આશા સાથે અદ્રર કરી. આખરે અમે ઊભા રહ્યાં. કારકૂને સમજાવ્યું કે શાખાના મુખ્ય અધિકારી રાત પહેલા બિમાર થઈ ગયા હતાં. તેના બદલે હવે અવેજ અધિકારી તમોને સાંભળશે.

પ્રોફેસર બીએ તુરંત મારી સામે જોયું વીસ મિનિટ પછી અમે મુક્ત માણસો કાર્યાલય બહાર ચાલતા નીકળ્યા. કારકૂનને પૂછવાની જિજાસા મને થઈ કે શાખાના મુખ્ય અધિકારી લગ્નભગ કેટલા વાગ્યે બિમાર પડ્યા. આજ દિન સુધી મને ખાતરી છે કે તેનો જવાબ ૧૧:૩૫ રાતના હતો.

અધિકારીઓ સાથેના વર્ષણો સમય પૂરતા તો અટકી ગયા તેની સાથે બુટાપેસ્ટમાં આગળની સભાઓની પણ શક્યતાઓ અટકી ગઈ. પ્રોફેસર બીએ પૂર્વિય હંગેરીમાં દસ દિવસ બોલવાની મારી મુસાફર ગોઠવી, અને મારો અનુવાદક પણ શોધીને મારી સાથે મોકલ્યો.

જ્યારે હું પરત ફર્યો ત્યારે મુસાફરીનો અહેવાલ આપવા હું જાનોસ અને પ્રોફેસર બીને આપવા ગયો, ત્યારે જ મને ખબર પડી ગઈ કે કંઈ ગરબડ થઈ હતી. એક બાબત માટે પિતા અને પુત્ર અડધે દિવસે ઘરે એક સાથે હતાં. બંનેમાંથી કોઈએ

જણાવું નહિ કે પહેલા જેવું રહ્યું નથી. તેઓએ મને અનુરોધ કર્યો કે બીજી સવારે હું તેમની સાથે નાસ્તો કરું મારું ઘરે જવા રવાના થયા પહેલા.

બીજી સવારે પણ મને નુકશાનની લાગણીનો અહેસાસ થવા લાગ્યો હતો. જેવી અમે ખુરશીઓ ટેબલ નીચેથી બેસવાને બહાર કાઢી કે જાનોસ ઊભો થયો અને પોતાના મિસ્સામાંથી નાનું પડીકું કાઢ્યું. તે માત્ર પત્ર હતો જ્યારે મેં જાણ્યું કે ગુપ્ત સંદેશ શું હતો તેના શબ્દોની પૂરેપૂરી અસર સ્પષ્ટ રીતે સમજાય ગઈ.

“અમારી પાસે આભાર માનવાનો માત્ર થોડો જ સમય છે” જાનોસે કહ્યું, “તેં અમારા દેશમાં આવીને મોહું જોખમ કર્યું. અમે ઈંધ્યીએ છીએ છે કે તું આ લઈને હોલેન્ડમાં રાહ જોતી છોકરી પાસે પાછો જા.”

મેં તેમને કુરી વિશે કહ્યું, ખોખાની અંદર પૌરાણિક સોનાની ઉપર હીરા જરીત માથામાં નાખવાની પીન હતી. મારા ચહેરા પરના હાવભાવ ઉપર તેઓ બધા જ હસ્યા. જાનોસે પોતાની જુવાન પત્નીના ખભા ઉપર હાથ મૂક્યાં.

“અમે તારી સાથે પ્રાર્થના કરીએ છીએ, એન્દી, કે જવાબ તો હા જ હશે.”

ધર તરફ હું ઓસ્ટ્રીયા પાર કરીને અડધે રસ્તે પહોંચ્યો હતો, રસ્તાની કોરે મેં મારો નાનો તંબૂ લંબાવ્યો, અડધી રાતે જ્યારે ભયંકર સ્વખને કારણો હું જાળી ગયો. સ્વખનાં મેં જોયું તો આખી પોલીસની ટુકડી લાલ ગણવેશમાં મારો પીછો કરતી હતી તેઓ તાણીઓ પાડતા પાડતા પાડતા હતાં. કોઈ રીતે મને થયું કે એને પ્રોફેસર બી સાથે કંઈક લેવા દેવા છે. મને ખાત્રી હતી કે તે કોઈ જાતની મુશ્કેલીમાં આવી પડ્યાં હતાં. બીજે દિવસે જે પહેલું નગર આવ્યું ત્યાં જઈને મેં એક પત્ર મોકલ્યો.

હોલેન્ડમાં વાઈટમાં હું ગયો નહિ પણ સીધો જ હાર્દેમ ગયો. હોસ્પીટલમાં મને કહ્યું કે કુરી ત્રણથી રાતના અગ્યારની પાળીમાં નોકરી કરે છે. હું તેની રાહ જોતો હતો, જ્યારે તે મુખ્ય મોટા દરવાજે થઈને આવી. રસ્તા પરની વિજળીને લાઈટના પ્રકાશમાં તેના વાળ સોનેરી નહિ પણ તાંબાના લાગતા હતાં.

“હું પાછો આવી ગયો છું કુરી,” મેં કહ્યું, “અને હું તને પ્રેમ કરું છું, તારો જવાબ હા હોય કે ના, હું તને પ્રેમ કરું છું.”

કુરી પોતાના પગો ઉપર ઊભી થાકેલી જગાતી હતી. પણ જ્યારે તે તેનો થાક જતો રહ્યો હોય તેમ જગાતું હતું. “ઓહ, એન્દી !” તેણે કહ્યું, “હું પણ તને પ્રેમ કરું છું. તું જોઈ શકે છે કે આ નાની મુશ્કેલી હતી ? મને તારી ચિંતા થયા કરતી હતી. ને ચૂકી ગઈ હતી, તારી માટે પ્રાર્થના કરતી હતી ચાહે ગમે તે હોય. તેથી હવે ચકમ મિત્ર કરતા, ચિંતાતુર પત્ની સારી છે ને?”

અનુસરતા અઠવાડિયે અમે બંને સાથે જઈને હાર્લેમમાંની ઘરેણાની દુકાને જઈને લગ્નની વીટીઓની ખરીદી કરી. હોલેન્ડમાં એવો રીવાજ હતો કે સગાઈમાં ડાબે હાથે વીટી પહેરાવે અને લગ્ન વખતે તે વીટી જમણા હાથે પહેરાવવામાં આવે. કુરી અને હું કિલ્વાના સૌથી ઉપરના બેઠક ઓરડામાં વીટી લઈ ગયા. અમે ખોખા ખોલ્યા અને વીટી લઈને અમે એકબીજાની આંગળીઓએ પહેરાવી.

“કુરી” મેં શરૂઆત કરી, હું જાણતો ન હતો કે પ્રથમ વખત જે શબ્દ હું બોલવા જઈ રહ્યો હતો તે એક પ્રકારનો મુદ્રાલેખ અમારી માટે બની જશે. “કુરી, માર્ગ આપણને કયાં દીરી જઈ રહ્યો છે, શું આપણે જાહીએ છીએ ?”

“પણ એન્ડી,” મારી માટે તેણે પૂર્ણ કર્યું. “ચાલો એકસાથે આપણે જઈએ.”

જ્યારે હું વાઈટ પાછો આવ્યો ત્યારે પ્રોફેસર બી તરફથી આવેલો પત્ર રાહ જોતો હતો. હંગેરી આવવા માટે ફરીથી આભાર માન્યો. તેમણે કહ્યું કે આ એકબીજા માટે સભ્યોની કાળજીના પાર્થિવ પૂરાવાથી મંઉળી ખૂબ જ બળવાન થઈ તેમણે આશા વ્યક્ત કરી કે હું ફરી ત્યાં આવું અને અન્યો મારા પગલામાં પગ મૂકીને અનુસરશે.

“પણ” તેમણે કહ્યું, એ ખૂબ જ લાક્ષણિક છે કે અંદરખાને સમાચાર પ્રસરી રહ્યા હતાં, “હું માનું છું કે કંઈક એવું બન્યું હતું કે મારે તારી સાથે વહેંચવું જોઈએ. એવું ન વિચારીશ કે તારી મુલાકાતનું આ પરિણામ આવ્યું હતું - તે તો ગમે ત્યારે થવાનું જ હતું. વિશ્વવિદ્યાલયમાંથી રાજ્ઞનામું આપવાની મને ફરજ પડી હતી. નિરાશ થઈશ નહિઃ ધણા લોકોએ પોતાના તારનાર માટે ત્યા દીખું હતું.”

ખાસ કરીને તું આ ઉતેજનાં અતિ મહત્વના કાર્યથી ચલિત થતો નહિ. એ તારો ધેય છે. એન્ઝ્યુ, જેમ અમને અમારો ધેય છે. અમે દરરોજ તારે માટે પ્રાર્થના કરીએ છીએ, જો કે હવે પછી તું અમારા વિશે સાંભળી શકીશ નહિ. આ પત્ર દેશમાં રહેતા એક મિત્ર દ્વારા તને પહોંચતો થયો છે. અમારા પત્રો પૂરેપૂરા તપાસાય છે. અમે પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે તારી સેવાઓ સતત દઢ થતી જાય

“ફરીથી તારે વ્યથિત થવાનું નથી. અમે પ્રભુની સુતિ કરીએ છીએ.”

કૃતિમ મંડળી

કુરી અને મેં ૨૭મી જૂન ૧૯૮૮ના દિવસે આલ્કમારમાં લગ્ન કર્યા. શ્રીતજે ત્યાં હતી અને શ્રી રોગર્સ અને બીજા અન્યો જે કારખાનામાં હતા તેઓ તથા હાર્ટેમથી બસ ભરીને નસ્રો હતી. અંકલ હોપી લંડનથી પોતાની પત્ની જે મુસાફરી કરવાને સમર્થ નહતી તેમની શુભેચ્છાઓ લઈને આવ્યા હતાં. WEC મુખ્યમથકમાંથી મિત્રો સાથી કામદારો જે શરણાર્થી છાવણી હતી તેમાંથી આવેલા હતાં. અને ચોક્કસ કુરીની માતા અને મારા ભાઈઓ તથા બઢેનો તથા તેમના કુટુંબો તો ખરા જ. મારે માટે જે ચહેરા હું ચૂકી ગયો હતો તે : ચેકોસ્લોવાકિયાનો મેરીકલનો વિદ્યાર્થી એન્ટોનીન હતો, યુગોસ્લાવિયાના જામીલ અને નિકોલા, હંગેરીના જાનોસ અને પ્રોફેસર બી હતાં.

અમે ઘણા બધા મિત્રો અને બેટોની સ્વીકૃતિમાંથી પોતાને અલગ કરવામાં અંધારું થઈ ગયું હતું. હનીમૂન માટે અમે કાર્ટ દ ગ્રાઇન્નું ડ્રેઇલર ઘર ઉઠીનું લીધું હતું. અમે ફાંસમાં હંકારવા વિશે રોમાંચકતાથી વાતો કરી હતી. પણ જ્યારે જવાનું થયું ત્યારે અચાકન ભાન થયું કે અમે કેટલા થાકેલા છીએ, કુરીએ પોતાની આખરી પરિક્ષાઓથી અને મારા શરણાર્થી શીનીરોથી રાહત લીધી હતી જ્યાં મેં મારો મોટાભાગનો સમય સગાઈ કર્યો પછી પસાર કર્યો હતો. અલ્કમારથી થોડા માઈલ દૂર અમે હોલેન્ડની જૂજ રેસ્ટોરન્ટમાંની એક પાસે આવ્યા જ્યાં વૃક્ષોમાંથી ખાંચો

પડતો હતો. અમે તેની નીચે ટ્રેલર મૂકીને કોઝી પીવા ગયા. તેના માલિક અને પત્ની એટલા બધા પ્રેમાળ હતા કે જ્યાં સુધી અમે રોકાયા ત્યાં સુધી ટ્રેલર તેમની માટે કોઈ સમસ્યા હતું નહિ. અમે ટ્રેલરને થોંં વધુ વૃક્ષો મધ્યે ગીયમાં લઈ ગયા અને અમારું હનીમુન ત્યાં જ પસાર કર્યું.

ભંગાર રાખવાની ઉપરની અંધારી અને બેજવાળી ઓરડી હવે અંધારી અને બેજવાળી બિલકુલ ન હતી રહી! મેં કેવા વિચાર કર્યા હતાં ! કુરીના સૂર્યોદય સાથે અને તેનો ગરમાવો આવવાથી આ જગ્યા હવે ઘર બની ગયું હતું.

અમારે રસોંં હતું નહિ તેથી ઘરમાં નળની જરૂર ન હતી. તેથી છિત આમતેમથી ટપક્કયા કરતી હતી. એ ક્યારેય બે રાત એક જ જગ્યાએ પસાર કરી હોય. જ્યારે એક સાથે હતા તો પછી કોઈ બાબતની ચિંતા શાની હોય?

જો કોઈ જગ્યાની સમસ્યા હોય તો કપડાના પોટલાની હતી. મેં આખા હોલેન્ડમાં બધી જ મંડળાઓમાં શરણાર્થીઓ માટે છાવડીમાં કપડાની જરૂર વિશે વાત કરી હતી અને મારું સરનામું આપ્યું હતું. જ્યાં તેઓ સામગ્રી મોકલી શકતા હતાં. મેં ક્યારેય વિચાર કર્યો ન હતો કે કેટલા આવશે. તે તે ટપાલ દ્વારા, ગાડી દ્વારા, ટ્રક દ્વારા વાઈટમાંના મારા નાના ચોકમાં પોટલાને પોટલા જમા થઈ ગયા હતાં. આઠ ટન પહેલા વર્ષે જમા થઈ ગયા હતાં અને કોઠારમાં સંગ્રહ કરવાની સમસ્યા ગંભીર હતી. માર્તજીએ લગ્ન કરી લીધા હતાં અને તે પોતાના કુટુંબ સાથે સાસરે રહેતી હતી. પણ એરી અને જેલજેને બીજું બાળક જન્મ્યું હતું અને કર્નેલિયસ તથા તેની પત્ની મેળા ઉપર રહેતા હતાં. કપડાં મૂકવા માટે અમારી ઓરડી સિવાય બીજી કોઈ જગ્યા ન હતી. કુરી અને મારે જ્યારે પણ ઘરની બહાર કે અંદર કરવાનું થાય ત્યારે અમારે કાયદેસર રીતે દર વખતે પોટલાઓને હડસેલી હડસેલીને જ જવું પડતું હતું.

તેના કરતાં તો જે ભયંકર બાબત એ થઈ હતી કે ઘણા કપડાં તો ધોયા વગર જ આપી દીધા હતાં. અમે ગંદાને ઘરની પાછળની જગ્યામાં ટબની અંદર ધોઈ નાખતા હતાં અને તેમને બ્રશ કરીને સુંગધી સ્પે કરતા હતાં. તો પણ અમારી ઓરડી ચાંચડ વગર રહેતી ન હતી.

આટલા મોટા જથ્થાને મોકલવાની પણ એક સમસ્યા હતી. જ્યારે પણ જઉ મારી કારને બની શકે તેટલી છલોછલ ભરીને શીખીર ઉતારી દઉં, પણ તેમના ભલા માટે મારી વોલ્કસવેગન કાર અસંતુષ્ટ ટ્રક બની ગઈ હતી.

આ વખતે મારા કામની જગ્યાએ હું કુરી સાથે જવા ઉત્સુક હતો. હું ઈચ્છતો

હતો કે તે પોતાની માટે શીખીરને જુબે, એટલા માટે નહિ કે આ લોકો માટે તે સતત કપડા ધોવાનું અને તેને સારી રીતે વાળીને તૈયાર કરતી હતી તેમને મળવાનું હતું, પણ એટલા માટે કે એક નર્સ માટે આવી જગ્યાએ શું થઈ શકે. અને તેથી જે જથ્થો પાછળની સીટ પર છેંક છત સુધી સ્વેટર, કોટ, પગરખા લઈને પણ્ણમ બલ્લિનની છાવણીમાં આવ્યા હતાં.

અમે પહેલો ફેરો ફિચરબંકર જગ્યાએ ખાલી કર્યો. આ જગ્યા પહેલા યુદ્ધ સમયે નાજીઓ દ્વારા લશ્કરી સૈનિકાગારની ગતિવિધિઓ માટે ઉપયોગ કરાતી હતી, પણ હવે તેને શરણાર્થીઓના ઘરમાં તબદીલ કરવામાં આવી હતી. કુરીની આ પ્રથમ ઝાંખી હતી જે તેણે છાવણીની ગંદકી જોઈ હતી અને એ રાતે તે જમી ન શકી.

મેં જાણી જોઈને વોકસમાર્સ્ટ્રાસી જગ્યાની છાવણી બીજા દિવસે બતાવવા માટે રાણી હતી. કારણ કે તે તો તેના કરતા ઘણી ખરાબ હતી. આ જૂના કારખાનાની ઈમારતમાં લગભગ પાંચ હજાર લોકો રહેતા હતાં. સ્થિતિ એટલી ખરાબ થઈ ગઈ હતી કે છોકરીઓએ પોતાનો દેહ ૫૦ ફેનિંગ - લગભગ ૧૫ સેન્ટમાં વેચતી હતી. અમારા પોટલા વિતરણ કેન્દ્ર સુધી કોઈ લઈ જતા હતાં. ત્યારે તરુણોનું જૂથ બારીમાંથી જૂકીને અમારી ઉપર કચરો ઠાલવતા હતાં.

“તેઓ પર ગુસ્સે ન થઈશ” તેના કોટ ઉપરથી ભાજીના પતા ખંખેરતા, મેં કુરીને કહ્યું, “તેઓને આની સાથે કંઈ લેવાદેવા નથી માત્ર તેઓ તોફાન કરે છે.”

પણ મારી માટે સૌથી નિરાશા જનક છાવણી હોય તો તે હેનરી ડુનન્ટની હતી. કુરી અને હું છેલ્લે ત્યાં ગયા હતાં. આ છાવણીનું નામ રેડકોસના સ્થાપકના નામ પરથી પાઢ્યું હતું. કેમકે અહિયા ઘણા બધા વ્યવસાયિક લોકો ખાસ કરીને શિક્ષકોને મોકલવામાં આવતા હતાં. આ છાવણી મને એટલા માટે નિરાશ કરતી નહતી કે દશ્ય રીતે બીજી છાવણીઓ કરતા વધુ ગંદી હતી. પણ એટલા માટે કે અહિના લોકો પોતાની પ્રાણાલિઓ જાગવવા અથડા પરિશ્રમ કરતા હતા અને આને કારણે અનિવાર્ય નિષ્ફળતાઓ વધુ દુઃખદાયક બનાવી દેતા હતાં.

એ બપોરે હું ડાયરેક્ટરના કાર્યાલય બહાર આવ્યો ત્યારે કુરીને એક પૂર્વીય જર્મનની સ્ત્રી જેના વાળ સફેદ હતાં તેની સાથે વાત કરતી હતી. તે સ્ત્રીએ પોતાનું નામ હેનરીયેટા જણાવ્યું. તેના સ્વભાવમાં એવું કંઈક હતું જે મને મીસ મિકલની યાદ અપાવતું હતું. અમે ભીડ વગરનો એક ખૂણો શોધીને એક કલાક સુધી બેસીને વાતો કરી. હેનરીયે અમને કહ્યું કે તે પોતે તેરથી ચૌદ વર્ષના બાળકોની શિક્ષિકા.

હતી તે જગ્યાનું નામ સેક્સોની હતું, અને ત્યાં ખરેખર સમસ્યા હતી.

“જો હું છ થી સાત વર્ષના બાળકોને શીખવતી હોત તો કદાચ મેં મારી આંખો બંધ કરી દીધી હોત.” તેણીએ કહ્યું, “પણ ના, મેં તેમને જુજેન્ડ વિહિ નાં સમયમાં મૂકી દીધા.”

“જુજેન્ડ વિહિ ?”

“હા, તમે જોઈ શકો,” હેનરીયેટાએ કહ્યું, હું લ્યુથરન સંપ્રદાયની હું, અમારા ચર્ચમાં બાળકના જીવનમાં દૃઢીકરણ બહુ મોટી બાબત હતી, કદાચ સૌથી એકલો અલગ દિવસ ભેટો, વકતવ્ય, અભિનંદનો, નવા વિશેષાધિકારો, જેમ કે છોકરાઓ માટે પુરું પેન્ટ, સર્વ ઉપરાંત તે ધાર્મિક દિવસ હતો. પ્રતિજ્ઞાઓ લેવામાં આવે અને વચ્ચેનો અપાય.

અને પછી હેનરીયેટાએ અમને જુજેન્ડ વિહિ વિશે જણાવ્યું – જુવાનોની દેવાર્પણ વિધિ. હું સીધેસીધું જોઈ શકતી હતી કે મંડળી ઉપર અત્યંત ચુતુરાઈથી આકમણ હતું. સરકારે પ્રિસ્ટી દર્દીકરણ માટે પોતાની અચેજ ઉજવાડી ગોઈવી હતી.

“જુજેન્ડ વિહિમાં ઈશ્વરની સમક્ષ પ્રતિજ્ઞાને બદલે રાજશાસનની આગળ લેવામાં આવતી હતી.” હેનરીયેટાએ કહ્યું, “અને રાજશાસન આને ધાર્મિક વિધિ અને આ વચ્ચેનો બાંધી રાખનાર લાક્ષણિકતા તરીકે બહુ મોટી બાબત બનાવી દેતા હતાં. શિક્ષકોએ આખું વર્ષ વિદ્યાર્થીઓને આમાં ભાગ લેવા માટે તૈયાર કરવા પડતા હતાં.”

હેનરીયેટા બોલે તે પહેલા શું થયું હશે તે હું જોઈ શકતો હતો. “અને તમે ના પાડી દીધી.” મેં કહ્યું,

“મેં નકારી કાઢ્યું”

“આ બહાદુરીની બાબત કરી હતી”

હેનરીયેટા હસી પડ્યા, “ના,” તેણીએ કહ્યું, “હું ચોક્કસ બહાદુર નથી. હું માત્ર શાળાની શિક્ષકા હતી જે નિવૃત્ત થવાની હતી. હું શાહીએ પણ નથી. પણ હું આ અદ્ભૂત જુવાન લોકોને તે રાજશાસન ઈશ્વર હતાં તેનું શીખવી શકી નથી.” એવી અપેક્ષા રાખવામાં આવતી કે લાયક વિદ્યાર્થીઓ ૧૦૦ ટકા આ કૃત્રિમ રીવાજમાં ભાગ લે. હેનરીયેટાના વર્ગમાંથી ૩૦ ટકા લોક હતાં.

પ્રથમ તેની ઉપર દાખા હતું કે ઓછા લોકોને અનુકૂળ કરવા. રાજશાસનકર્તા અધિકારીઓ મૈત્રી મુલાકાતો અઠવાડિયે એક વખત લેતાં. સ્વાભાવિક હતું કે દરેક શિક્ષક પાસેથી પોતાની શ્રેષ્ઠ ક્ષમતાની પોતાના બધા જ વિદ્યાર્થીઓને જુજેન્ડ વિહિમાં લઈ આવવાની અપેક્ષા રાખતા હતાં. બીજા વર્ષે અમુક બાબતો

બદલાઈ ગઈ હતી.

સાંનું, બીજા વર્ષે બાબતો એવી રહી ન હતી. “અને ખરેખર મારી ઉપર દબાણ વધાર્યું.” હેનરીયેટાએ કહ્યું, “અઠવાડિયાની મુલાકાત હવે રાત્રીની મુલાકાત બની ગઈ હતી. આખું અઠવાડિયું રોજ રાતે જુદા જુદા લોકો - અઠવાડિયા પછી અઠવાડિયા. એ જ જૂના વિષય પર ફરીથી ને ફરીથી અમે જતા હતાં. મારી વફાદારી ક્યાં હતી? શું મને ભાન થયું કે મને પ્રગતિ અટકાવી રાખવાથી દોષિત ઠરાવશે? લોકશાહીમાં આ ગંભીર ચુનો ગણાતો હતો.”

રાત પછી રાત મોડે સુધી તેઓ એપાર્ટમેન્ટમાં રહેતા હતાં. તેણીને ઢંબોળતા, તેની ઊંઘ આવી ન જાય ત્યાં સુધી ભયભીત રાખતા. હેનરીયેટાને તુરંત ગુસ્સો આવ્યો. તેનું કામ જોગમાયું. અને તે દરમ્યાન બાળકો ઉપર દબાણ કરવામાં આવ્યું તેથી તેઓ સવાલ પૂછવા લાગ્યા કે બીજા દરેક લોક જૂઝેન્ડ વિષિ માટે તૈયાર હતા તો તેઓ કેમ નહતા.

“અને તમે જોઈ શકો છો?” હેનરીયેટાએ કહ્યું અને તે હવે રડવા લાગી, “હું ત્યાંથી ભાગી આવી. હું એ કરી શકતી ન હતી. ત્યાંથી હું ભાગી આવી અને એ, તેણે હાથ સાફ કરતા કહ્યું કે આખી છાવણી મારી જેમ ત્યાંથી ભાગી આવેલા શિક્ષકોથી ભરાયેલી છે.” “તેથી તારે મારા માટે એવું વિચારવાની જરૂર નથી કે હું બહાદુર છું. કદાચ અમે બહાદુર બનવાની શરૂઆત કરી પણ અમે પડતું મૂક્યું. અમે બધાએ એવું જ કર્યું.”

હેનરીયેટા અને બીજા શરણાર્થીઓ સાથે વાત કરતા, ધીરેધીરે હું મંડળીનું ચિત્ર સર્વાંગી તરીકે જે સાખ્યવાદ નીચે અસ્તિત્વમાં હતું તે જોતો હતો. હું મારા મનમાં બાધ્ય ઘેરાવા વિશે વિચારતો હતો. જ્યાં મારા અનુભવ પ્રમાણે અને બીજાઓના અહેવાલ પ્રમાણે કોઈ સ્તરની ધાર્મિક સ્વતંત્રતા રહેતી હતી: પોલેન્ડ, ચેકોસ્લોવાડિયા, યુગોસ્લાવિયા, હંગેરી અને પૂર્વ જર્મની. આનાથી વિશેષ જેઓ ત્યાંથી છટકીને નીકળી ગયા હતા તેમના પ્રમાણે આંતરિક વર્તુળમાં જ્યાં મંડળી વિરુદ્ધ આકમણ ચોક્કસ મજબૂત હતાં: રૂમાનિયા, બલગેરિયા, આલબેનિયા, અને રષીયા પોતે. હું જે કોઈ દેશમાં ગયો તે તો બાધ્ય ઘેરાવાના દેશો હતાં. હવે હું જાણતો હતો કે હું પૂર્વ જર્મનીમાં જવાનો હતો.

અહિયા પશ્ચિમ જર્મનીમાં આવી મુલાકાત માટે રવાના થવાનું ટેખીતું કેન્દ્ર હતું. પણ જ્યારે મેં કુરીને તે મુસાફરી વિશે પ્રસ્તાવ મૂક્યો, તો તેણે મારી સામે અસામાન્ય આંખોએ જોયું.

“ઓહ, એન્દી !” તેણે કહ્યું, “હું કેમ્પને કેવી રીતે મૂકી શકું ? કેટલું બધું કરવાનું છે અને કોઈ કરનાર નથી ! હું કેવી રીતે જઈ શકું ?”

મેં તેને બધું નજીકથી જોઈ : તેના ગાલો ફિફડતા હતાં તેની આંખો અસ્વાભાવિક જોતી હતી. મને થયું જો મેં તેને આવી જરૂરત અને તકલીફમાં જબોળી ન હતો તો સારું. લોકોને ગ્રાસ સહન કરતા જોવું મારી માટે સહજ હતું. પણ એક નર્સ માટે શું કરી શકાય તેની તાલીમ અપાયેલી પણ સુવિધાઓ વગર કરવું - એ તો ચોક્કસ ગ્રાસ જ હોય. તે શીબીરથી શીબીર પોતાના જેવી એક સ્ત્રી સાથે રાખીને જતી હતી : બધી ગોઠવણ કરતી માતાઓ માટે આ વર્ગ, ગરમ પાણી માટેની ટાંકી અહિંયા, એક જગ્યાએ જેઓને ટીબી ન હોય તેઓની થાળીઓ અને જેઓને ટીબી હોય તેમની થાળીઓ બંને અલગ રખાય. બપોરે તે વૈદક્ય સારવાર માટે રાખતી હતી. જ્યાં કંઈ હોય, તાવ ગળાથી તપાસ, જૂના ઉઝરડા સાફ કરવા, ચેપી આંખો ઘોવી, જરૂર પડ્યે દાંતોને પણ ઉભેડી આપતી હતી.

તેના પોતાની ખાતર, હું ઈચ્છાઓ કે તે આ વાતવરણની બહાર આવે તે પ્રયત્ન મેં શરૂ કર્યા. પણ તે ના પાડી દેતી. “તમે જાઓ” જગારે મોડા પડ્યા વગર પૂર્વ જર્મનીના વિજા આચ્ચા ત્યારે તેણે કહ્યું, “હું ત્યાં આવીને શું કરીશ ? મને પ્રચાર કરતા આવડતો નથી. મને જર્મન બોલતા આવડતું નથી. મને કાર પણ ચલાવતા આવડતું નથી. પણ મને કિટાયણું પડેલા જાજરૂને ઓળખી લેતા આવડે છે.” તેણે બીનચેપીઓ માટેની કિટ ઉઠાવી તે દિવસોમાં તેમનાથી એ દૂર રહેતી ન હતી. “જગારે તમે પાછા આવો ત્યારે એ વિશે મને બધું કહી સંભળાવજો.” તેણે કહ્યું.

અને તેથી અમારા લગ્ન જીવનની પહેલી વિભક્તિ શરૂ થઈ - મારી સેવા માટે નહિ પણ કુરીને લીધે.

હું પણ્યિમથી પૂર્વ બર્વિન તપાસ કેન્દ્ર જે બ્રાન્ડેડ બર્ગ ટોર પાસેથી પસાર થયો.

જગારે રસ્તા નીચે હંકારતા શહેરના બે ભાગ વચ્ચેનો સ્પષ્ટ તફાવત દેખાતો હતો. હું થોડા ચીથેરેલા કપડાં માટે તૈયાર થયેલો, એવી હુકાનો માટે જ્યાં મોટા કૂલદાન જગ્યા રોકી લેતા જ્યાં સૂટ લટકાવાના હોય, હરવાફરવા માટે જગારે યુદ્ધ પણી પુનઃનિર્માણ કરવાનું હોય.

જે બાબત માટે હું તૈયાર ન હતો તે તો શાંત રહેવું. રસ્તે કોઈ વાત કરતું ન હતું. જો દેશમાં દુઃખ આવી પડ્યું હોય તો તેના વિશે અસ્વાભાવિક લક્ષણ થાય.

અથવા ભયમાં જેમ જેમ સમય પસાર થતો ગયો મારા પોતાને તે ભય

અનુભવવા લાગ્યો. બધી જ જગ્યાએ પોલીસ હતી. તેઓ પુલો ઉપર, કારખાનાના પ્રવેશ દ્વારે, સાર્વજનિક ઇમારતો પર, અચાનક કોઈને પણ રોકી દેતા, પેટી/ જોળા તપાસતા, ખરીદીનો સામાન, નાની ચોપડીઓ તપાસતા. અને આ મનસ્વી સારવારની કોઈ ફરિયાદ કરતું ન હતું. કોઈ વિરોધ કરતું ન હતું. બિહામણી શાંતિ એ વિરોધની ઉણપનો ભાગ હતું કે જે શહેર ઉપર ઝેરી સર્વે ભરડો લીધો હોય.

લોકોની એકદમ ધારદાર શાંતિના વિરોધમાં સરકારનો મોટો અવાજ હતો. તે સર્વત્ર હતો, રેલિયો પર, લાઉડસ્પીકર ઉપર, જાહેરાતો પર નિતિવાક્ય દિવાલો પર ચિત્રાવ્યા હતાં. ધાબાની પાળીઓ પર, ટેલીફોનના થાંબલાઓ પર, નાની હાટડીઓ પર, દુકાનો, હોટલો, રેલ્વે સ્ટેશનો પર, જાહેરખરોમાં બધી જ જગ્યાએ.

રેખાના નિરંકુશ વિશે મને આશ્વર્ય થયું. પૂર્વ જર્મની ભયંકર અનાજની કમીથી પસાર થઈ રહ્યું હતું. સાહસિક ખેડૂતોએ સંયુક્તપણાના વિચારને દ્યાથી બિલકુલ લીધો ન હતો, તેઓ મોટી સંખ્યામાં છોડીને જતા રહ્યાં હતાં કે અનાજની કાપડી માટે માણસોની અછત પડી હતી. સરકારે યાંત્રીક પાક ઉગ્રાવનાર ઉપર ઉત્પાદનનો બોજો નાખ્યો હતો. તેની સાથે વિશાળ જાહેરખરની ચળવળ કરી હતી. અથળક અનાજ થશે. કારણકે સામાજિક વ્યક્તિગત ખેડૂતના સાહસ કરતા ઉચ્ચ હતું.

ત્યાં માત્ર એક સમસ્યા હતી. જો ઘઉને મશીનથી લણવા હોય તો તેને સૂક્વવા દેવા પડે. હાથથી લણે તેના કરતા થોડા વધુ દિવસ તેને તાપમાં રહેવા દેવા પડે. અને તે જ વર્ષે ચોક્કસ વરસાદ પડ્યો. લણવાના સમયોમાં જ દરરોજ વરસાદ પડ્યો.

અને અચાનક આખા દેશમાં મોટા ચિત્રોમાં આ વિધાન દેખાતાની જાહેરાતો થવા લાગ્યી.

Ohne Gott und Sonnen Schein Holen Wir Die Ernte ein

ઇશ્રર વગર અને સૂર્ય વગર
લણીશું અમે પાક

હું એ જોઈ શકતો હતો કે આ મુદ્રાલેખે ખરેખર લોકોને હચમચાવી નાખ્યા હતાં. એ તો ઇશ્રર વર્ષે અને નવી રાજશાસન પદ્ધતિ વર્ષે નિર્લજ્જ દ્વારા હતું. વરસાદ

પડતો રહ્યો અને પાક અંદર આવ્યો નહિ. રાતો રાત જે રીતે જાહેરાતો આવી હતી એ જ રીતે લોપ થઈ ગઈ, થોડીક મૂર્ખ કે જે રસ્તા પરના વિજળીની લાઇટના થાંભલાં હતાં ત્યાં લટકતી રહી હતી.

અને હવે સરકારે શુ કર્યું? નવા ચિહ્ન દેખાવા લાગ્યા, રેઝિયો પર જાહેરાતો એ છાપામાં જાહેરભબરો કોઈને પણ તમે કહેવા દેશો નહિ કે અન્નની અછત છે. મબલખ અન્ન છે. કુદરતી તાકાતો ઉપર સામાજકતાનો આ વિજયનો બીજો નમૂનો છે.

માત્ર ત્યાં અન્ન ન હતું.

હું પોતે કરિયાણાની દુકાને ગયો અને કંઈ મળ્યું નહિ. અરે રેસ્ટોરન્ટમાં પણ ન હતું.

વાર્તાનો નિરાશાજનક ભાગ તો એ હતો કે કોઈ પણ વ્યક્તિ છળ વિશે વાત કરતું ન હતું. અનુપસ્થિત અન્નનો ઉલ્લેખ ક્યારેય થતો ન હતો. લોકો શાંત થઈ ગયા હતાં.

પૂર્વ જર્મનીના ભાગમાં જેમાં મને વધુ રસ હતો તે કે સેક્સોનીના દક્ષિણ ક્ષેત્રની આસપાસનું કેન્દ્ર હતું તે કારણ કે મેં હેનરીયેટા પાસેથી સાંભળ્યું હતું તથા અન્ય શરકારીઓ પાસેથી પણ સાંભળ્યું હતું કે ત્યાં મંડળી જીવંત હતી. હું તૈયાર ન હતો કે તે કેટલી જીવંત હતી. જર્મની વિરોધાભાષની ભૂમિ હતી. એક હાથે તે ખૂબ કઢા દેશ હતો મેં તેમાં બણજબરીથી આવવાનું કર્યું હતું. : જ્યાં બિનસિદ્ધાંત અને પોલીસ દમન સર્વોચ્ચ સ્થાને હતું. અને છતાં એ જ સમયે પૂર્વ જર્મનીમાં ધાર્મિક સ્વતંત્રતા વધુ હતી કે જે મને બીજી અન્ય સામ્યવાદ દેશોમાં જોઈ હતી.

સેક્સોનીમાં જે માણસનું નામ મને આપવામાં આવ્યું હતું. તે હતો વિલહેમ તે લ્યુથરન સંગતનો પૂર્ણસમયી જુવાન કાર્યકર હતો. જે ગામમાં તે તથા તેની પત્ની માર રહેતા હતાં. તે પર્વતીય, તથા રાજ્યનો સૌથી વધુ લાકડાનો વિસ્તાર હતો. તેનો આગળનો ભાગ જોવામાં એટલો રમણીય હતો કે નીચાણ પ્રદેશમાં રહેતા દરેક ડયના માણસોના હદ્યમાં તેના પ્રત્યે ઈર્ષા થાય. નાની મોટરબાઈક બહાર હતી, એ બાઈક કે જેની પર વિલહેમ ઉનાણા, શિયાળા, અને ચોમાસામાં આખા પૂર્વ જર્મનીમાં ફરતો રહેતો હતો.

વિલહેમ મને દરવાજે મળ્યો અને વગર ખચકાટે મને આવકાર્યો. અમે મારુના ચીનાઈ માટીના રસોડાના ટેબલ ઉપર કોઝી પીતા હતાં ત્યારે મેં પડદા પાછળના મારા મિશન વિશે કહ્યું.

“સારું, મને આનંદ છે કે તું અહિયા આવ્યો છે.” વિલહેમે કહ્યું, તેણે ખાંસી ખાવાનું બંધ કર્યું. સૂકી ખાંસી જે તેના આખા માળખાને રીબાવતું હતું. “અમને જે કંઈ મળે તે ઉતેજનની અમારે જરૂર છે.”

“ઉદાહરણ તરીકે શું તને બાઈબલની જરૂર છે” મેં તેને પૂછ્યું, “મારી પાસે થોડા જર્મન બાઈબલ છે.”

“ઓહ, અમારી પાસે ઢગલો બાઈબલ છે.”

મેં આને પહેલા સાંભળ્યું હતું કે ધીમી ભરતીની રાહ જોતા હતાં હક્કિકતમાં ત્યારે થોડા જ બાઈબલ હતાં. પણ માર મને નાના બાઈબલ અભ્યાસમાં દોરી ગઈ અને હું વિચારતો કે હું ધરમાં જ ત્યાં કબાટમાં બાર જેટલા બાઈબલ હતાં. મેં તેમાંથી એક લીધું અને પૂર્વ જર્મનીમાં છપાયેલ પ્રત જોઈ. “ઉચ પ્રજાસત્તાક લોકશાહીમાં તેને છાપવામાં આવેલ,”

“હું તને અમુક બીજી સ્વતંત્રતા વિશે કહીશ.” વિલહેમે કહ્યું, “અમારી પાસે અહિયા સેમીનરી ઈશ્વરવિદ્યાશાળાઓ છે જે રાજનૈતિકમાં તબદીલ નથી થઈ પણ તેઓ પ્રિસ્ટીઓમાં પરિવર્તિત કરે છે. અમે સુવાર્તિક ચળવળો કરીએ છીએ જેમાં હજારો લોકો જેંચાય છે. અમે ત્યુથરન મંડળીમાં જ એટલા સામર્થ્યથી કાર્યરત છીએ કે મને આશ્ર્ય થાય કે જે તમે હોલેન્ડમાં જોતા હોશે.”

“પણ - તમે કહ્યું કે તમને ઉતેજનની જરૂર છે.”

અચાનક વિલહેમ મુક્કી વાળી મેં આંગળીના સાંધા સફેદ થતાં જોયા.

“અમે યુરોપમાં ખૂબ જ મહત્વનું યુદ્ધ લડી રહ્યા છીએ. અહિયા જર્મનીમાં સાભ્યવાદીઓ નવા પ્રકારની “સોદાબાજી” કરવાના પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે, મારા મતે તે બહારની સત્તાવણી કરતા વધુ ભયાનક છે. શું તું અમારી સીનડની સભામાં આજે આવીશ? તું પોતે જોઈશ કે હું શાના વિશે વાત કરું છું.”

મેં તેમને સલાહ આપી કે તે મારી કારમાં આવે અને મારે આભાર સાથે મારી સામે સ્મિત કર્યું. “વિચિત્ર મોટર બાઈક છે,” તેણીએ કહ્યું, “તેનાથી તેને કષ્ટ થઈ જાય છે. હજારો કિલોમીટર બધા જ પ્રકારના વાતવરણમાં અને ડોકટરે તેને બે વર્ષ પહેલા કહ્યું હતું કે તારે કંઈ હવાથી દૂર રહેવું.”

વિલહેમે તેનો હાથ દબાવ્યો. “માર ચિંતા કરે છે” દિલગીર થઈ તેણે મને કહ્યું, “પણ જો તું આખા દેશના જુવાનોને પહોંચયા માગો છે તો તું શું કરીશ?”

કારની અંદર તે પોતાના વિષય પર પાછો આવ્યો. “એ થશે અમે જર્મન જે પ્રથમ પકડાયા હતાં,” વિલહેમે કહ્યું, “તમે બળવાન હાથોની વ્યૂહરચના મંડળી સામે તેને બળવાન કર્યા વગર કરી ન શકો. એવું હંમેશાં જ રહે છે. સત્તાવણીમાં

માણસ પોતાના વિશ્વાસને જુએ છે કે તે લડવાને યાથાયોગ્ય છે.

અને આ છિંઘાવટ છે જ્યાં પ્રિસ્ટીપણું હંમેશાં ઊભુ રહી શકે છે. ખરો ભય તો આડકતરી રીતેના આકમણ દ્વારા આવે છે. જ્યાં વ્યક્તિને મંડળીથી લલચાવીને દૂર લઈ જવાય છે તે પણ તે બળવાન બને તેની તક મજ્યા પહેલા. જ્યારે તું આજે સાંભળે ત્યારે તારી આ બાબત તારા મનમાં રાખજે.”

આ સીનડ સભા એટલા માટે બોલાવવામાં આવી છે કે સમસ્યાને ધ્યાન પર લઈ શકાય જેને કૃત્રિમ મંડળી તેઓ કહે છે. પાણક પછી પાણક વારાફરતી ઊભા થઈને આંકડાઓ વાંચે છે, પહેલાં તો હું સમજી શકતો ન હતો. “આવકાર સભા ઉપ ટકા. જુવાનોની દેવાર્પણવિધિ ૫૫ ટકા, લગ્ન ૪૫ ટકા, દફનવિધિ ૫૦ ટકા.”

પણ વિલહેમ જેમ બોલતો હતો આ આંકડાઓની સમજૂતી યોજનાની વિસ્તૃતિ મારા મગજમાં પ્રગટ થવાની શરૂઆત થવા લાગ્યી. ભાન થવા લાગ્યું કે હવે તે મંડળી વિરુદ્ધ સીધા આકમણમાં આવવાના છે, રાજશાસન પદ્ધતિએ નવી દિશા પકડી હતી. ઈશ્વર અને ધાર્મિક અંતર્જાનની જગ્યાએ રાજશાસન અને દેશભક્તિની લાગણીને અવેજ તરીકે પ્રયાસો કરાઈ રહ્યાં હતાં. મંડળી ગ્રાચીન જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરીને પ્રિસ્ટી વિધિઓની નિખાલસ નકલ કરીને રાજશાસનકર્તા ધાર્મિક વિધિઓ કરતા હતાં.

ઉદાહરણ તરીકે, બાપ્તિસ્માની જગ્યાએ સ્વાગત સભાના આકર્ષક નામ નીચે અવેજ કરતા હતાં. તે વખતે બાળકનું નામ કાયદેસર નોંધણી કરાતું હતું. તેના સંબંધીઓ, મિત્રો, સગાઓને ઉજવણીમાં આમંત્રણ અપાતું હતું. વાલીઓ તરફથી બાળકોને સરકારી અધિકારીઓ સામે લાવવામાં આવતા જેઓ તેમને રાજશાસન પદ્ધતિના નવા સભ્યોને કાયદેસર વિધિ કરીને સ્વીકારતા હતાં.

અને રાજ્યની લગ્ન મોટી ભક્તિસભા હતી. ખંડમાં રીવાજ હતો કે બે લગ્નો સાથે કરાય એમાંનું એક લગ્ન સરકારી અધિકારી દ્વારા અને ધાર્મિક વિધિ પ્રમાણે ચર્ચમાં કરાતું હતું. નવી રાજશાસન પદ્ધતિમાં બંને ભૂમિકા પોતે ભજવાતા હતાં. કાયદાકિય લગ્ન પછી સત્તા બીજી ભક્તિસભા શરૂ કરતા, તે મફત રહેતી, જેમાં બધાને આમંત્રણ અપાતું જેમાં ધાર્મિક વિધિ પ્રમાણે નવંપત્તિને સામાજિક સંસ્થામાં સ્વાગત ફૂલોથી તથા ભોજન સમારંભથી કરાતું એ અપેક્ષા સાથે કે તેઓ ખુશ અને ફળદારી રહે.

એવી રીતે દફનવિધિ માટે પણ સત્ય હતું. સભા સાદી, પ્રતાંત વિધિ, મફત કરે અને ફરીથી ચર્ચની ભક્તિસભા પણ યોજે. લોકશાહીના આ સિપાહી

માટે માનવીય સ્વતંત્રતાના યુદ્ધમાં તેમની ભૂમિકા વિશે પ્રશંસા કરવામાં આવતી.

અને ચોક્કસ સૌથી નિર્લજ્જ અપર્ધત્મક હતી જુવાનોની દેવર્ણિષાવિધિ, જૂજેન્ડ વિહિ જેના વિશે હેનરીયેટા પાસેથી મને માહિત મળી હતી. આ બધું ખાસ અસરકારક સાબિત થયું હતું કારણકે લોકો તરફ વાળી દેવામાં આવ્યું હતું તે એવી ઉંમરે જ્યારે સ્વીકૃતિ દૈવિય રીતે મહત્વનું હતું. જુવાનના જીવનનો પ્રભાવક્ષમ સમય હોવાથી તેમને કહેવામાં આવતું કે પોતાના દેશને અથવા મંડળીને અનુસરવાનું પોતાનું મન બનાવી લે. બાળકો ઉપર તેમના વર્ગમિત્રાનું ખૂબ જ દબાણ રહેતું કે તેઓ ચર્ચની બેઠકો વચ્ચે માર્ગ અનુસરવું અને સત્તા તરફથી આશાવાદ મેળવે.

આંકડાઓ આગળને આગળ વધતા ગયા. જૂજેન્ડ વિહિમાં ૭૦ ટકા, દફનવિધિમાં ૩૦ ટકા આ આંકડાઓનું ખરું મહત્વ મને ત્યારે સમજાયું જ્યારે વિલહેમે સમજાયું કે તેઓ મંડળીના આગેવાનોને રજૂ કરતા અને આ ટકા એ હતા જેઓએ ધાર્મિક વિધિઓના વધારામાં ન હતાં લેતા. પણ સત્તાના રીવાજો ગ્રહણ કરનાર આગેવાનો હતાં.

“સૌ પ્રથમ” વિલહેમે મને કહ્યું, “ચર્ચોએ બિનસમાધાનકારી સ્થાન સત્તાની સેવાઓ જે ભક્તિસભા માટે હોય તેના વિરોધમાં લીધું. જો જુવાન દેવર્ણિષાવિધિમાં ભાગ લે તો તેને દઢીકરણની વિધિ પ્રાપ્ત થઈ ન શકે.”

આને કારણે જુવાનો કપરી સ્થિતિમાં આવી જતાં અને એવી જ ચિંતામાં મૂકાય તેવું રાજશાસન ઈચ્છા હતાં. સરકારના પહેલા વર્ષના પ્રયોગમાં દઢીકરણમાંથી ૪૦ ટકા લોકો પાછા પડ્યાં. બીજા વર્ષે આંકડો ૫૦ ટકાનો થયો. અને દર વર્ષ સ્થિતિ ખરાબ થતી ગઈ. ઘણા બધા નિશ્ચિન્દ્રિય કરનાર પ્રોટેસ્ટન્ટ ચર્ચો ટૂકડે ટૂકડે પોતાનું સ્થાન ઢીલું કરતા રહ્યાં એ કહેતા કે એક વર્ષ જૂજેન્ડ વિહિમાં ભાગ લીધા પછી બાળક ચર્ચમાં સંસ્કાર પ્રાપ્ત કરી શકશે. રોમન કેથોલિક મંડળીએ તેમ છતાં ઢીલું મૂક્યું ન હતું અને આને કારણે આવેશી પ્રોટેસ્ટન્ટો દ્વારા તેમની પ્રશંસા થતી હતી.

“આ તો રાજ્યનિષાની ખુલ્લી લડાઈ હતી” વિલહેમે કહ્યું, “અને ચર્ચો હારી રહ્યાં હતાં જ્યારે તમારા વર્ગમિત્રો હા કહેતા હોય ત્યારે ના પાડવું ઘણું મુશ્કેલ કહેવાય.”

ચર્ચો વિરુદ્ધના આ ચાલાક આકમણનો સામનો કરવામાં પીછેહાડ કરી હતી. વિલહેમે મને કહ્યું, આકમણ બનવાને બદલે તેઓ ખાનગી ધાર્મિકતા અને અલગતાના વલણમાં વધુને વધુ બેંચાતા જતા હતાં.

“તું અમારી પાસે આવ્યો છે તેથી અમને અહિ આનંદ છે,” તેણે કહ્યું,

તમે અમને મદદ કરી શકો છો એ યાદ રાખીને કે મંડળી કોઈ એક દેશ કરતા અથવા એક રાજ્યનૈતિક દશ્ય કરતા મોટી છે. અમે ભૂતી ગયા હતા કે દેવની સાથે અમારા પક્ષે જીતી શકીશું.

તે જવાની તૈયારી કરતો હતો. તેણે કહ્યું, જુવાનોના જૂથની અર્ધમાસિક મુસાફરી માટે જવાનું હતું. તેણે મને પોતાની સાથે જોડાવવાનું આમંગળ આપ્યું. મને તારી સંગત પસંદ છે. અને - સ્મિત સાથે - મારને પણ તારી કાર ગમી ગઈ.

અને તેથી લગભગ બે અઠવાડિયા સુધી હું દક્ષિણાપૂર્વિય જર્મનીમાં મુસાફરી કરી, અદ્ભૂત સ્વતંત્રતા સાથે પ્રચાર કરતો વિવિધ મંડળીઓમાં જ્યાં અસંખ્ય બાઈબલ, અસંખ્ય સાહિત્ય, વિશાળ ખુલ્લી સુવાર્તાપ્રચારની સભાઓ- અને સૌથી નિરાશ કરાયેલ મંડળીઓ હતી જેમને પડદા પાછળ મળ્યો હતો.

પ્રાથમિક રીતે એ બાર દિવસો દરમ્યાન, માત્ર એક જ ભાષણ ફરીથીને ફરીથી જુદી સો જેટલી આવૃત્તિમાંથી આપ્યું હતું. મેં જર્મન પ્રિસ્ટીઓને મિશનરી બનવાની વિનંતી કરી. કારણ કે મારો અનુભવ રહ્યો છે કે મિશનરી મંડળી એ જીવંત મંડળી હોય છે.

પહેલી મંડળીમાં જ્યાં મેં આ સલાહ ઉચ્ચારી ત્યારે પાળક ઊભા થઈ ગયા અને ગરમ થઈને બોલ્યા, “ભાઈ અન્દ્રયુ, તારી માટે મિશનરી કાર્ય વિશે બોલવું સરળ છે કારણ કે તું ચાહે તો ગમે ત્યાં જઈ શકે છે. પણ અહિયા પૂર્વ જર્મનીમાં અમારી માટે શું? અમે તો દેશ પણ છોડી શકતા નથી.”

“થોભો!” મેં કહ્યું, “અત્યારે તમે જે બોલ્યા તેના વિશે જરા વિચાર કરો. મારે પૂર્વ યુરોપ આવવા માટે લાંબી અને મોંઘી મુસાફરી કરવી પડે છે. પણ તમે તો અહિયા જ છો! તમારા દેશમાં હાલ કેટલા રશિયન સૈનિકો છે? હું માનું છું લગભગ પાંચ લાખ તેમના વિશે તમે શું વિચારો! આ પહાડોમાં કેટલા બધા જર્મન છે જેઓ પ્રભુ પાસે આવેલ નથી? તમે પોતાને ફરિયાદ ન કરો કે તમે મિશનક્ષેત્રમાં જઈ શકતા નથી. ઈશ્વરનો આભાર કે તેમણે મિશન ક્ષેત્ર તમારી સુધી પહોંચાયું.”

અને પછી મેં બાઈબલની વાર્તા એક માણસ વિશે વિસ્તારથી કહી જે બાબત હું તેમને કરવાનું કહેતો હતો તે સંદર્ભમાં કહી.

મેં તેમને રોમમાં પાઉલ બંદીખાનામાં બે સિપાહીઓની વચ્ચે હતો તે સમયની વાત કહી. “હવે ત્યાં બે શક્યતાઓ હતી.” મેં કહ્યું, “એક હતું કે ત્યાં બેસીને તે બહાર જઈ નથી શકતો તે વિશે ફરિયાદ કરે અથવા બીજું, તે પરિસ્થિતિનો તે ઉપયોગ કરે. સારું, પાઉલે ઈશ્વરનો આભાર માનવાનું શરૂ કર્યું. તેની પાસે બંધક પ્રેક્ષકો હતાં. તેણે સુવાર્તાપ્રચાર શરૂ કર્યો. અમુક ક્ષાળો પછી સિપાહી બદલાઈ ગયો.

: બે વધુ સૈનિકો અંદર આવ્યા. પાઉલે બે નવા માટે ઈશ્વરનો આભાર માન્યો અને ફરી શરૂ કર્યું. અને પરિણામ આવ્યું કે આ માણસો પણ પ્રિસ્તના વિશ્વાસી બની ગયા. પાઉલે કાઈસરના ઘરનાઓથી જ ત્યાંની ત્યાં મંડળીની શરૂઆત કરી. અને મને લાગે છે કે પડદા પાછળ પ્રિસ્તીઓનું આ અતુલ્ય મિશન છે.”

અંદરના વર્તુળનાં કિનારે

પૂર્વ બર્લિનથી પાછો ફરીને શીભીરથી શીભીર હું કુરીને શોધતો હતો. જ્યારે આખરે મેં તેને શોધી કાઢી ત્યારે તે પાંચ અને છ વર્ષના બાળકોના માથામાં જૂની તપાસ કરતી હતી, ત્રણ અઠવાડિયાના ઓછા સમયમાં તેનામાં આવેલા બદલાણથી મને આધાત લાગ્યો તેનું વજન ઘટી ગયું હતું. તેની ચામડી વિચિત્ર પીળાશવાળી થઈ ગઈ હતી, તેની આંખો ફરતે ગોળ કુંડળા થઈ ગયા હતાં.

મેં મારા પોતાને દોષિત ઠરાવ્યો કે હું તેને અહિયા લાવ્યો અને તેને એકલી મૂકીને ગયો. બર્લિનથી એક બાબત હું પ્રયત્ન કરવાનું ઈચ્છતો હતો કે કિંમતી સામાન બાઈબલ યુગોસ્લાવિયામાં બેલગ્રેડના ચર્ચને આપતો આવું જ્યાં માત્ર સાત લોક પાસે જ બાઈબલ હતું. મારા પૂર્વ અનુભવથી મને જાણ થઈ હતી કે બર્લિનમાંની તેમની વાણિજ્ય દૂતાવાસ એ જગ્યા જ્યાં વિજા માટે અરજી કરી શકાય પણ હાગ્રૂમાં નહિએ.

હવે જ્યારે મારી પત્નીના કરચલી જેવા ચહેરાને તથા ભયભીત આંખોને જોઈ ત્યારે યુગોસ્લાવિયાની મુસાફરી યાદ આવી જ્યાં બમણા હેતું પારપાડી શકાય. કેવી શ્રેષ્ઠ જગ્યા જે શીભીરની કંપારી ભૂલી જવાય એટલી સુંદર ભૂમિ હતી. - જે રમણીય મેં ક્યારેય જોઈ નથી. તેથી મેં અમારા બંનેના પાસપોર્ટ લીધા યુગોસ્લાવની વિદેશ કાર્યકલયમાં મોકલ્યા બાકીના દિવસો બાઈબલ ખરીદવામાં પસાર કર્યા.

કુરીએ ફરી મને દલીલ ધરી. શીભીરમાં ધણું બધું કરવાનું હતું તે યુગોસ્લાવિયા આવીને કશું જ થશે નહિ - પહેલા હતો તે જ વાંધાઓ રજૂ કર્યા. પણ આ વખતે તેની પોતાની તબિયતને આગળ રાખી નહિ અને અમે બંને પ્રથમ વખત પડા પાછળ જવા નીકલ્યા.

જો કુરીની બિમારીની વાત ના હોત તો જે સારી થવાને બદલે ખરાબ થતી હોય તેમ લાગતું હતું, તો તે મુસાફરીનું પ્રથમ અઠવાડિયું સંપૂર્ણ હોત. આ વખતે સરહદના રક્ષક સિપાહીઓ ભાગ્યે જ અમારા સામનની ચકાસણી કરતા હતાં. તેઓ અમને નવપરણિત યુગલ તરીકે જોતા હતાં અને સમુત્રકંઠેના જોવાલાયક સ્થળોની મુલાકાત લેવાનું તથા કુદરતી સૌદર્યની મજા માણવાની સલાહ આપતા હતાં. ભવિષ્યના દાણાચોરીના હેતુ માટે જ્ઞાનનો નવો ટુકડો સંગ્રહ કરી લીધો : પુરુષ અને સ્ત્રી સ્વાભાવિક મુસાફરી જૂથ બનાવે અને એકલો માણસ મુસાફરી કરતો હોય તેના કરતા ઓછા શંકા પાત્ર બને છે.

આમીલ અને નિકોલાએ આનંદના આંસુઓથી શુભેચ્છા પાઠવતા ઊભા હતાં. જ્યારે ચર્ચ પછી ચર્ચમાં અમે નવા બાઈબલ લઈ ગયા ત્યારે સભાજનોએ ભાગ્યે જ પોતાની આંખો પર ભરોસો થતો હતો. અને પછી બધા જ કુરીને મજ્યા : કુરીને સ્ત્રીઓએ ચુંબન કર્યા અને પુરુષોએ મારી પીઠ થાબડી.

ઇ દિવસ સુધી બાબતો સારી ગઈ. નિકોલા મારી માટે ફરી ભાખાંતર કરતો - તેને દંડ અને ચેતવણી પછી પણ તેણે તેવી જ મદદ કરી - પૂર્વ જર્મનીમાં જે દર્શન મને મળ્યું હું તે મેં યુગોસ્લાવિયાની મંડળીઓ સાથે વહેંચ્યું. પોલાદી પડાની મંડળીઓનું દર્શન પીછેછડ માટે નહિ પણ આગળ વધવા માટે.

અને પછી સાતમા દિવસની સાંજે જ્યારે અમે સવાવેણોની નજીકના ગામમાં અમારા મિત્રના ઘરે ભોજન લઈ રહ્યાં હતાં ત્યારે ત્યાં પોલીસ આવી. તે એટલું જરૂરી બની ગયું કે ક્ષણાભર મને ઘ્યાલ આવ્યો નહિ કે તેણી માટે આવી હતી. અમે રસોડાના ટેબલ ઉપર ભાત અને શાક જમી રહેલા - સિવાય કુરી તેને સારું ન હતું લાગતું તેથી તે સૂઈ ગઈ હતી. - જ્યારે દરવાજો ખટખટાવ્યો અને જઈને જોયું તો બે ગજાવેશધારી પોલીસ હતાં.

“તું અમારી સાથે આવ,” તેઓએ મને કહ્યું,

“ક્યાં આવું ?”

“વાત કરીશ નહિ, ભોજન પૂરું કરવા રહીશ નહિ, માત્ર આવ.”

મેં મારા મિત્રો સામે જોયું જેઓ બેઠા હતાં, ચમચી મોઢા સુધી ઊંચી હતી,

મોહું ખુલ્લુ રહ્યું હતું. કુરી દરવાજે આવી, ફિક્કી અને લઘરવધર.

“તેણી તારી સાથે છે ?”

“હા,”

“તે પણ આવે”

તે ઝડપથી સ્પષ્ટ થઈ ગયું હતું કે પોલીસને મારી યુગોસ્લાવિયાની પહેલાની મુસાફરી વિશે પણ ખબર પડી ગઈ હતી. તેઓ એટલા નભ હતા, તેઓએ અમને તાકીદ કરી કે તુરંત દેશ છોડી દો, મારા વિજા રદ કરવામાં આવ્યા હતાં. કોઈ રાહત ન હતી, શું હું મારો પાસપોર્ટ મહેરબાની કરીને ત્યાં અને ત્યાં જ જમા કરાવી દઉં.

અનિશ્ચાથી, કારણ કે મારા પાસપોર્ટમાં ખોટો સિક્કો જોઈતો નથી અથવા તો અન્ય વિદેશ કાર્યાલય સવાલ પૂછુશે, મેં મારા કાગળીયા બતાવ્યા, અધિકારીએ કાળજીપૂર્વક નિરિક્ષણ કર્યું. તેમના પોતાના આદેશો સાથે સરખાવી જોયા અને મોટો લાલ સિક્કો કાઢ્યો. જેને તેઓએ સારી રીતે સાહી લગાવી અને મારા વિજા ઉપર જોરથી લગાવી દીધો. હું યુગોસ્લાવિયામાં મનાઈ ફરમાવેલો હતો.

કુરી શરીરથી નબળી પડી હતી, અને ધરપકડથી ક્રૂણ ગઈ હતી. “એની હું ડરીને અક્કડ થઈ ગઈ” જેમ અમે ઓસ્ટ્રીયાથી જર્મની તરફ હંકારી જતા હતા ત્યારે તે બોલતી રહી. “અને તે માણસો તે વિશે ભલા હતાં.”

અમે લાંબું અંતર કાચ્ચા પઢી બર્લિનમાં રોકાવાનો ઈરાદો કર્યો હતો ત્યાંથી બે મુસાફરો, શરણાર્થીઓને જેને અમે હોલેન્ડમાં ટેકો કરતા હતાં તેમને લઈ જવા હતાં. અમારો મુખ્ય વિચાર હતો કે કુરીને ઘરે લઈ જઉં અને ડોક્ટર પાસે લઈ જઉં. કંઈ ખોટું હતું કંઈક થાક અને તણાવ કરતા વધુ હતું. વધુને વધુ ટૂંકા સમયાંતરે મારે કાર રોકવી પડતી અને તેને બહાર લાવીને ઘાસ ઉપર લાંબી સૂઈ જાય અને ઉબકા શાંત થયા પઢી આગળ વધીએ.

પણ જ્યારે અમે બર્લિન પહોંચ્યા અમારી માટે આશ્વર્ય રાહ જોતું હતું. યુગોસ્લાવિયાનું વાણિજ્ય દૂતાવાસ હોલેન્ડ કરતા વધુ ઉદાર હતું. મેં બર્લિનના વાણિજ્ય દૂતાવાસમાં જે કોઈ દેશમાં જવું હતું તેના માટે મેં ચક્કર કાચ્ચા હતાં. અને જ્યારે અમે પરત ફર્યા ત્યારે મેં એક નહિ પણ બે પત્રો હોસ્ટેલમાં અમારી રાહ જોતા હતાં. બંને બલ્ગોરિયા અને રૂમાનિયા દેશોએ મારી અરજી માન્ય રાખી હતી અને મને જણાવતા આનંદ થતો હતો કે મારે માત્ર તેમના બર્લિન મુખ્યમંથકોએ મારા મુસાફરીના પ્રમાણિત દસ્તાવેજો સાથે હાજર રહેવાનું હતું.

બધાના કહેવા પ્રમાણે બલ્ગોરિયા અથવા રૂમાનિયા બંનેમાંથી કોઈ પણ એક દેશમાં મંડળી વિરુદ્ધ સત્તાવળી ખૂબ ભયંકર થતી હતી. આખરે અંદરના વર્તુળમાં!

ખાતરી સાથે ઈશ્વરનો હાથ દરવાજે હતો જે મદદ માટે લંબાવ્યો હતો.

એવી રીતે ખાતરી સાથે કુરીને પોતાનું ઘર અને પોતાના પલંગની જરૂર હતી, વધુમાં મારા પાસપોર્ટમાં દોષારોપણ દર્શાવતો સિક્કો મારેલો હતો. ચોક્કસ અન્ય સરકારો જાણવા માગે કે યુગોસ્લાવિયામાંથી કેમ કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતાં.

તેથી અમે વાણિજ્ય દૂતાવાસ જવાને બદલે સીધા વાઈટ અમારા ઘરે ગયા. કુરી પહોંચતાની સાથે જ સીધી પલંગમાં જતી રહી. અને મેં ડોક્ટરને બોલાવ્યા. તે તેની સાથે લાંબા સમયથી કામ કરતા હતાં. તે તેની સારવાર કરવા લાગ્યા અને હું દુખી થઈને સીડી પર બહાર જઈને બેઠો.

છેલ્લે તે બહાર આવ્યા સીડીના પગથીયા વારાફરતી ખૂબ જ સાવચેતીપૂર્વક ઉત્તરતા હતાં. જ્યારે અમે કઠણ નકર ભૂમિ પર પહોંચ્યા તેણે મને કહ્યું કે, “તારી પત્ની સ્વસ્થ છે. મેં તેને અમુક ગોળી ઉલ્ટી ઉબકાની આપી છે અને તેણે આવતા મહિને તપાસ કરાવવા આવવું પડશે.”

“પણ તેને થયું છે શું ?” મેં આતુરતાથી પૂછ્યું.

“શું થયું છે ?” આખરે ડોક્ટરને સમજ પડી કે ખરેખર મને સમજ પડી નથી. સામાન્ય નાના હાવભાવથી ટોપી થોડી ઊંચી કરીને મારી આગળ હાથ મિલાવવા લાંબો કરીને બોલ્યા, “અભિનંદન તમે પિતા બનવા જઈ રહ્યાં છો.”

“પણ ઉપરવાળાની ખાતર” ટોપી પાછી સરખી કરીને ઉમેરતા તેમણે કહ્યું, “બિચારી છોકરીને આખા યુરોપમાં ઘસડશો નહિ અને તેને આરામ કરવા દેજો.”

“અને બીજું કે.” નાના પુલ ઉપર રોકાઈને તેણે કહ્યું, “આ બધા કપડાના ઢગલા અહીંથી દૂર કરો ! તે મા બનવા જઈ રહી છે કોઈ પર્વતારોહણ કરનાર બનવાની નથી.”

અમે જ્યારે બાર્લિન અને યુગોસ્લાવિયાથી પાછા ફર્યા તે નવેમ્બર મહિનો હતો અને બાળકનો જન્મવાનો સમય જૂન માસ હતો. જાન્યુઆરી મહિના સુધીમાં કુરીને ખૂબ જ સારી તંહુરસ્તી લાગતી હતી કે મેં અંદરના વર્તુળમાં મુસાફરી કરવાનું ગંભીરતાથી વિચારવાનું શરૂ કર્યું. હું એકલો જ, આવી પરિસ્થિતિમાં, કુરીને જેલ્ઝેની કાળજી ભરી દાણ નીચે સુરક્ષિત મૂકીને. બે દેશોમાંથી એકમાં ત્રણથી ચાર અઠવાડિયા પસાર કરવા, બાળક જન્મે પહેલા પાછો આવ્યા પછી પણ મારી પાસે અઢળક સમય બયશે.

પણ ત્યાં પાસપોર્ટની એ બાબત યથાવત હતી. તે ખરાબ પાના માટે મારે

શું કરવું? શું ફાડી નાખું? તે શક્ય ન હતું કારણ કે દરેક પાનાને કમાંક નંબર આપેલા હતાં. આખો પાસપોર્ટ ફેંકી દઉં અને ખોવાઈ ગયાનો ઢોંગ કરીને નવા માટે ફરી અરજી કરું?

પણ એ તો રાજ્યની રીત પ્રમાણે ન હતું: રાજ્યના ચાકરે ગૂકવાની જરૂર નથી.

હું હાગુમાં પાસપોર્ટ નિયંત્રણ કાર્યાલયમાં ગયો અને પુનઃયકાસણી અધિકારીને મારી સમસ્યા જણાવી. તે બહુ સમજદારી ધરાવનાર હતાં. “મને તમારી પ્રત્યે લાગણી છે,” તેમણે કહ્યું, “પણ એમે કશું કરી શકીએ તેમ નથી.”

“તમે જોઈ શકો છો” મેં કહ્યું, “હું મિશનરી છું. મારે આ દેશોમાં વસતા પ્રિસ્ટીઓનો સંપર્ક કરવાનો છે.”

તેણે આ બાબત થોડી ક્ષણો સ્વીકારી પછી પોતાનું માથું હલાવ્યું. “અમે તને કોઈ જાતનો અણસાર એ વિશે આપી શકીએ નહિ કે કેવી રીતે નવો પાસપોર્ટ ઝડપથી મળી જાય. ઉદાહરણ તરીકે, નજીકના દેશોમાં ઘણી બધી મુસાફરી કરીને અને હુમેશાં એ આગ્રહ રાખવાની કે તે તમારા દસ્તાવેજો ઉપર સિક્કા કરી આપે જેથી તારો પાસપોર્ટ ઝડપથી ભરાઈ જાય. અમે તને એવા કોઈ અણસાર આપી શકીએ તેમ નથી તું જોઈ શકે છે? મને માફ કરજો?”

થોડા અઠવાડિયામાં તો મારી પાસે નવો પાસપોર્ટ આવી ગયો.

કુરી મને જવા દેવામાં અનિશ્ચુક હતી તે અમારા યુગોસ્લાવિયાની ધરપકડની અસરથી હજુ બહાર આવી ન હતી. પણ જ્યારે બલ્ગોરીયન અને રૂમાનિયન બાઈબલનો જથ્થો લંડનની ફોરેન બાઈબલ સોસાયટી અને બ્રીટીશમાં આવ્યો ત્યારે મારી કારમાં લાદવાને તેણે પોતે મારી મદદ કરી હતી. “ભાવતાલનો ભાવતાલ” તેણે કહ્યું, “આખરે એક મિશનરી પત્ની તરીકે મેં દસ્તાકાર કર્યા હતાં.”

જ્યારે રવાના થવાનો ખરો દિવસ આવ્યો ત્યારે બનેમાંથી કોઈને પણ બહાદુરી અનુભવાતી ન હતી. અમે વોલ્કસવેગન કારમાં બાકી રહેલી જગ્યામાં કપડાં ભર્યા હતાં જે જતા જતા વચ્ચે ઓસ્ટ્રીયાની શીખીરમાં આપવાના હતાં. અમે કપડાનો જથ્થો અમારા ઓરડામાંથી દૂર કર્યો હતો, જેમ તોકટ્રે હુકમ કર્યો હતો અને તેને નાના ખંડમાં જે ઘરમાં મુખ્ય હતો તેમાં મૂક્યા હતાં જ્યાં તે દરેકના જીવનને મુશ્કેલીમાં મૂક્તા હતાં.

“બલ્ગોરિયા અને રૂમાનિયા” કુરીએ ધીમેથી કહ્યું, “તેઓ યુગોસ્લાવિયા જેવા નથી ને! તારી ધરપકડ થઈ જાય અને હું તને કયારેય ફરી જોઈ ન શકું. અમને તું પાછો જોઈએ છે એન્દ્રયુ. તારા બાળક અને મને.”

અને ચોક્કસ મેં તેને બાંહેધરી આપવાના પ્રયત્ન કર્યા, પણ મારા પોતાને સ્મિત અપાવવું ઘણું દૂરનું હતું. હું એકદમ ભારથી લદાયેલ કારમાં બેઠો અને કાર શરૂ કરી.

“તારી પાસે નાણાં છે ?” કુરીએ પૂછ્યું.

મને હેઠું લાગ્યું કે મારું પાકીટ છલોછલ છે હું જોઈતા કરતા વધુ લઈ જતો હતો. મને સમજાતું ન હતું કે કાચ વાન ઓમહુગ સામયિકના વાચકો તરફથી આટલી બધી ભેટો કેમ આવતી હતી. મારી મુસાફરીનો ખર્ચ ઓછો થતો, સૂર્ય જવા માટે હું તંબુ લગાવી દેતો. મારું જમવાનું પોતે બનાવી લેતો હતો. વધારાના નાણાં કુરી પાસે મૂડી જવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પણ તેને કદાચ વિચિત્ર અગમચેતી થઈ હોય તેમ હું તે સાથે લઈ જઉં તે આગ્રહ કર્યો. હા, બધા જ નાણાં સુરક્ષિત હતાં.

અને છેલ્યું ચુંબન કરીને હું રવાના થયો.

જેવો હું ઓર્દ્દ્રીયાના શીખીરમાંથી યુગોસ્લાવિયા તરફ ગયો મને ચિંતા થવા લાગ્યો કે જે દેશમાંથી તાજેતરમાં જ કાઢી મૂકાયો હતો તે જ દેશમાં થઈને મારે ફરી જવાનું થયું. પણ તેના સિવાય બલોરિયા જવાનો કોઈ વ્યવહારું માર્ગ નહતો. બીજો માર્ગ તો એકદમ મૌંઘો, ઈટાલી દેશ થઈને લાંબા રસ્તે જવું પડે, ઈટાલીથી ગ્રીસ સુધી વહાણાં, અને પછી ગ્રીક મેસેડેનિયા થઈને લાંબે સુધી હંકારીને જવું પડે. મેં અનુમાન કર્યું હતું કે નવા વીજાને કારણે મુશ્કેલી નહિ પડે : યુગોસ્લાવિયાના કાગળના કામકાજ કુઝ્યાત રીતે અપૂરતા હતાં અને તે હડિકત હતી કે હું દેશમાં મનાઈ ફરમાવેલ વ્યક્તિ હતો અને પશ્ચિમ વાણિજ્ય દૂતાવાસ સુધી આગળ ધપાવ્યા ન હતાં. મને લાગતું હતું કે માત્ર જ જગ્યાએ મુશ્કેલી પડશે અને તે હતી સરહદ.

ધબકતા હદ્દે હું આગળ ધર્યો. પણ સુરક્ષા કર્માંએ ફક્ત મારો પાસપોર્ટ જોયો. અને થોડીક કાણે રસ્તાની સ્થિતિ વિશે વાતો કરી અને વીસ મિનિટમાં હું તાંથી પસાર થઈ ગયો.

મારી ગણતરી પ્રમાણે યુગોસ્લાવિયામાં કૃપાના ચાર દિવસ હતાં કે બેલગ્રેડમાં મનાઈ હુકમ ફરમાવેલ વ્યક્તિઓની ફાઈલ ચકાસતા અને સરહદે પહોંચાની માહિતિ સરખાવતા એટલા દિવસો થઈ જાય. હું જામીલની ટૂંકી મુલાકાત માટે રોકાયો અને પછી દક્ષિણ અને પૂર્વ તરફ ગયો કે પછી પાંચમાં દિવસે સવારે હું બલોરિયાની સરહદમાં પૂરેપૂરો પ્રવેશી ગયો હોઉં. પણ યુગોસ્લાવિયામાં હંમેશાંની જેમ ઘણું બધું કરવાનું હોવાથી ! જામીલે તો મને એટલા બધા નામો અને મંડળીઓની સૂચિ આપી હતી કે મહિના સુધી હું વ્યસ્ત રહું. અધિકારીઓ તરફથી કોઈ પણ

અવાજ સંભળાતો ન હતો. મેં ચોવીસ કલાક લંબાવવાનું નક્કી કર્યું.

પાંચમાં દિવસની સાંજે હું હોટલમાં રોકાયો. ટેબલ પર પાસપોર્ટ મૂક્યો અને ઉપર રસોડામાં ગયો. લગભગ પાંચ કલાક સૂતો હોઈશ અને દરવાજો જોરથી ખખડાવ્યો. મેં ખોલીને જોયું તો બે વ્યક્તિ સામાન્ય કપડામાં નીચે ખંડમાં ઊભા હતાં.

“કપડાં પહેરી લે અને અમને અનુસરવા લાગ” તેઓએ જર્મનમાં કહ્યું, દરવાજો ખુલ્લો રાખ્યો હતો. “તારી સાથે કશું લઈશ નહિ.”

તેઓએ મારી ઉપરથી પોતાની નજર જરાય ખેડે નહિ અને હું પેન્ટ અને શર્ટમાં સંધર્ષ કરતો હતો. અમે ચાલીને પરસાળમાં આવ્યા ત્યાં એક મહિલા સિવાય બીજું કોઈ હાજર ન હતું. તે મહિલા સાફસફાઈ કરતી હતી. બહાર નીકળીને અને સો જેટલા પગલા ચાલીને એક મોટા પથ્થરની ઈમારત પાસે આવ્યા. મને આરસપથરની પરસાળમાં લાવ્યા તેના ખાતીપણાને લીધે પડ્યા પડતા હતાં અને કાર્યલયમાં લઈ ગયા.

ટેબલ પાછળના માણસના હાથમાં મારો પાસપોર્ટ હતો.

“તું કેમ અહિયા છે?” તેણે જવાબ માર્યો, “તું યુગોસ્લાવિયામાં પાછો કેમ આવ્યો છે?” તેણે મારા જવાબની રાહ ન જોઈ પણ તેનો અવાજ વધતો જતો હતો. “તેં આ પાસપોર્ટ કેવી રીતે બદલ્યો છે. હોલેન્ડ દેશ આવી રીતે કરે છે, નિયમભંગ કરનારાઓ તથા ખડ્યંત્રકારીઓ માટે સરળ બનાવે છે ?”

તે પોતાના ટેબલે પહોંચ્યો અને હું તેને દિગ્ભુઢ થઈને જોતો હતો અને તેણે મોટો સિક્કો લાલા સહી સાથે બહાર કાઢ્યો. પછી પોતાને સંતોષ થતા સુધી તેણે યુગોસ્લાવિયાના વિઝ ઉપર ત્રાજ વખત સિક્કા ધરબી દીધા.

“તું ચોવીસ કલાકમાં દેશ છોડી દઈશ,” તેણે કહ્યું, “તારે હવે પછી યુગોસ્લાવિયામાં કોઈની સાથે સંપર્ક નહિ રહે. અમે ગ્રીએસ્ટે જગ્યાની સરહદના સિપાહીને ટેલીઝેન કરી દઈશું કે તેને કયારે મેળવી શકે.”

ગ્રીએસ્ટે ! ચોક્કસ તેનાથી આગળ અમે તને મોકલી શકતા નથી! ગ્રીએસ્ટે પદ્ધતિમ ઉત્તરમાં યુગોસ્લાવિયાના ખુણામાં આવેલું હતું. જ્યાંથી હું આવ્યો હતો ત્યાં, જ્યારે બલગોરિયાની સરહદથી પચાસ માર્ફિલ જ દૂર હતાં.

“પણ હું તો મારા બલગોરિયાના માર્ગે છું !” મેં વિનંતી કરી “શું હું એ રીતે દેશને છોડી ન શકું? એ ખૂબ જ નશ્ચક છે !”

પણ તે મક્કબ રહ્યો, ગ્રીએસ્ટે તેણે કહ્યું, અને જેટલું શક્ય બને તેટલું જડપથી ગ્રીએસ્ટે અને ડૂબતા હદયે, હું ઉત્તરમાં ગયો અને ત્યાં ઈટાલી

તથા ગ્રીસ થઈને પંદરસો માઈલ મારે આગળ જવાનું હતું જે મારો ધ્યેય હતો.

આખું માનસિક દબાડી મેં પહેલા ક્યારેય મારી ઉપર આવેલું જોયું નથી, જેમ હું ઈટાલીના મારા માર્ગ દરેક ઈચ્છે હું અનુભવતો હતો. રસ્તાઓ ગુસ્સો કરાવનારા હતાં : છેડા વગરની હરોળ નગરની અંદર એક પછી એ છેક દરિયાકાંઠા સુધી - ટ્રેકો, સાયકલો, ઘોડા - બગીઓ - ભાગ્યે જ મારે વોલ્કસવેગનને બીજા ગીયરમાં ચલાવવાનું થયું હતું.

માર્ય ત૧ આવી, કુરીની વર્ષગાંઠ હતી. મેં તેને ટેલીગ્રામ મોકલ્યો પણ આનંદ થવાને બદલે માત્ર મને યાદ કરાવ્યું કે હું કેટલો દૂર હતો. એની પહેલી વર્ષગાંઠ અમે લગ્ન કર્યા હતાં. અને હું અહિયા હું ઈટાલી પણ પાર કર્યું નથી. મારા ધ્યેયથી ઘણો જ દૂર અને દરેક મિનિટે કુરીથી દૂર થતો જાઉ હું. કદાચ કશું થઈ જાય તો. કદાચ પોલીસ સાથે કંઈ સમસ્યા થઈ જાય તો. કદાચ બાળકનો જન્મ થાય ત્યાં સુધીમાં હું ત્યાં પહોંચ્યો ન શકું તો. એટલા માટે હવે હું વધારાના નાણાંના કારણ વિશે સમજી શકું હું : “ત્યાં સુધી પહોંચ્યાવામાં હું ભાગ્યાશાળી હતો અને જે બધું છે તેની સાથે અહિ આ માર્ગ આવી શક્યો.”

બાબતને ખરાબ કરવા, ત્યાં શંકાશીલ સિક્કો યુગોસ્લાવિયાના પાના ઉપર ફરીથી ઊભો થયો.

અને પછી જ્યારે મેં વિચાર્યું હું મારી નિભ સ્થિતિએ પહોંચ્યો ગયો, મારી પીઠે દર્દ કરવાની શરૂઆત કરી કાઢી. છેલ્લા ત્રણ કે ચાર વર્ષથી મને થાપાનું હાડકું ખસી જવાની સમસ્યા રહી હતી. જ્યારે લાંબાં અંતરે હંકરવાનું હોય ત્યારે મને વહુ ચિંતા થતી હતી. ઈટાલીમાં અડધા રસ્તે પહોંચ્યો હોઈશને તકલીફ શરૂ થઈ, પહેલા ક્યારેય થઈ ન હતી તેવી ત્યાર સુધીમાં બ્રીન્ટીસી જગ્યાએ પહોંચ્યો. હતો જયાંથી ગ્રીસ જવા હોડી પકડવાની હતી. હું કાયદેસરનો બેવરો ઝૂકી ગયો હતો, વિચિત્ર ચાલતો હતો, મારી એડીઓ પર ધસડાતો ચાલતો હતો.

રોકાઈને સારવાર લેવાનો જરાય સમય ન હતો : બસ લોકો મને જોયા કરે, જ્યારે મેં હોડીમાંથી કાર બહાર ઉતારી મને કંઈ સારું લાગતું ન હતું ગ્રીકના રસ્તાઓ પર થોડા દિવસો પછી કાયદેસર દુખાવાને લીધે હું મોટેથી રડી પડ્યો. જો ઈટાલીના રસ્તાઓ બીડથી જામ થયા તો ગ્રીકના તો બધા જ ટેકરાઓ અને બોગદાઓથી ભરપૂર હતાં. હું તેમના વિચિત્ર ગ્રીક અક્ષર રસ્તા પરના નિર્દેશક પાટીયા વાંચી શકતો ન હતો. અને વારંવાર વીસ માઈલ કરોડના કર્કશ પદ્ધી મને ખબર પડી કે મેં ખોટો વળાંક લઈ લીધો હતો. અને જીતેલું તે અંતર ફરીથી આપી દેવું પડ્યું.

અને તે દરમ્યાન એ ઘટનાક્રમનું તણાવ મારામાં જેરનું કામ કરતું હતું. “સાંદુ, એન્ડ્ર્યુ” અંતરનો અવાજ આવતો હતો. “આ વખતે તું બચી ગયો હતો.... તારી ઉપર તેઓ નરમ રહ્યાં. તને દેશની બહાર તગેડી મૂક્યો... તું જેલ પણ જઈ શકતો હતો. કેટલા વર્ષો સુધી એન્ડ્ર્યુ? પાંચ? દસ? તું બળોરિયામાં શોધી કાઢીશ. તેઓ લોકોને પૂરી દે છે. અમુક વખત તો બહાર જ આવી શકતા નથી.... પત્ર પણ નથી આવી શકતો. કુરીને ક્યારેય ખબર પડશે નહિં.”

અને તેથી કલાક પછી કલાક, દિવસ પછી દિવસ જ્યાં સુધી નસ ફાટી ન જાય. અને એક આખરી ઝટકો આવ્યો. ગ્રીકના સેરાઈ સામે મને ખબર પડી કે આ બધો સમય જે સરહદ તરફ આગળ વધી રહ્યો હતો તે તો માત્ર રાજનિતિક્ષ વ્યક્તિઓ માટે જ સર્વ સમયે ખુલ્લી હોય છે. કોઈ સામાન્ય મુસાફરો માટે ગ્રીસમાં થઈને બળોરિયામાં જવા માટે પ્રવેશબંધી હતી. એક જ માર્ગ હતો ટક્કી દેશ થઈને જવું જે માઈલો અને ઘણા દિવસો વધુ લાગી જાય.

આ જ્ઞાન થયા પછી સવારે હું પીસાતો અને થબલાતો પથ્થરાળ રસ્તા પર આગળ વધતો ગયો જ્યાં હતાશાની અનંત ક્ષિતિજ લાગતી હતી, જ્યારે આગળ એક દિશાસૂચક જોયું જે ભૂરારંગનું નાનું હતું. ઉપરના અક્ષરો ગ્રીકમાં હતાં પણ તેની નીચે લેટીન અક્ષરો હતાં મેં એક શર્દુ વાંચ્યો.

ફિલિપ્પી

મેં ઝટકો મારીને કાર રોડી દીધી. ફિલિપ્પી? બાઈબલનું ફિલિપ્પી? એ નગર જેમાં પાઉલ અને સીલાસને બંદીવાન બનાવ્યા હતાં. જ્યાં ઇશ્વરે ધરતીક્પ મોકલીને બંદીખાનાનાં દરવાજા ઉધાડ્યાં હતાં?

ચોક્કસ! આ એ જ જગ્યા છે! હું કારની બહાર ઉત્થો અને તારની ઊંચી દિવાલ બનાવેલી હતી. તેમાંથી જોતો હતો. તેના ખેડો, જૂના રસ્તાઓ મંદિરનો બચેલો ભાગ. ઘરોની હરોળો, હમણાં તો માત્ર તૂટેલી જ હતી. શું લૂદિયાનું ધર હશે -આમાના એકમાં શું પાઉલ રોકાયો હતો?

તારની વાડમાં દરવાજો હતો, પણ તેને તાળું માર્યું હતું અને આસપાસ કોઈ ન હતું. એકદમ ચિરશાંતિ તેની પર પથરાયેલા હતી, આધુનિક નગર ફિલિપ્પી બે માઈલ ઉત્તર પશ્ચિમમાં બનાવેલું હતું.

અહિયા કોઈ ધોંઘાટ ન હતો. માત્ર પાઉલની બૂમો સદીઓથી પડતી હતી: “ભ્રિસ્તીઓ તમારો વિશ્વાસ ક્યાં છે?”

આ જગ્યામાં પાઉલ બંદીખાનામાં હતો જેમ હું પણ બંદીખાનામાં છું. દરદ અને નિરાશાની કેદ. હું જે કરું છે તે પાઉલ અને સિલાસ પણ કરતા હતાં, સુવાર્તા પ્રચાર જગ્યાં પરવાનગી ન હતી. ઈશ્વરે પોતાના માણસોને બહાર કાઢવા ચમત્કાર કર્યો એ તે જ ક્ષણે મને યાદ આવ્યું કે મને બહાર કાઢવા તે હાલ પણ કરી શકે છે.

જેમ પાઉલના કંડા ઉપર સાંકળો બાંધેલી હતી એવી જ રીતે માનસિક તથાવના બંધનોએ મને લપેટી લીધો હતો. બોજનો આત્મા ઊંચકાઈ ગયો અને જેવું તે થયું તેની સાથે મને ભાન થયું કે હું સીખો ઊભો થઈ ગયો છું. સીખો જ ઊંચું, ઊંચું માથું. મારામાં આનંદ ઉભરાઈ ગયો. શારીરિક તથા માનસિક આનંદ.

હું કાયદેસર કાર પાસે દૂડીને ગયો થોડો ઊભો રહ્યો પછી કૂદીને આગળ ગયો મેં કાર શરૂ કરી, પહેલા ગીયરમાં નાખી અને ગર્જના સાથે એકવાર ફરીથી અંદરના વર્તુળમાં અજાણ્યા વિશ્વાસઓ સાથેની નક્કી થયેલી મુલાકાત માટે નીકળી પડ્યો.

અંગ્રેજીમાં રાક્ષસ સંહારક

મારી બધી જ ભીતિ પછી ટક્કથી બલોરિયામાં સરહદ પાર કરવી મારી માટે મનોહર આશ્વર્ય બની ગયું. જકાત નિરિક્ષક અધિકારી થોડી કારને તપાસતો હતો અને મને કોઈ પેટી અથવા ખોખું ખોલવા કહું નાહિ. તેણે મારા બલોરિયાના વિજા ઉપર તારીખ અને પ્રવેશ કેન્દ્ર નોંધ્યા પણ પાસપોર્ટમાં બીજા કોઈ પાના પલ્ટાવ્યા નાહિ. પછી તે અંગ્રેજમાં દેશમાં સ્વાગતના નાના વાક્યો બોલ્યો.

તૂકસ્થાનના રસ્તાઓ કરતા અહિંયા વધુ સારું શું છે જે ગ્રીકમાં આવાત આપતા હતાં. બલોરિયન ધોરીમાર્ગ નવા બનાવેલા અને સારી રીતે આયોજનબદ્ધ હતાં. જ્યાં કંઈ ગયો સ્વાગત કરાયું જેમ સરહદે કર્યું હતું. જ્યાં સુધી બાળકો જોઈ શકે ત્યાં સુધી રસ્તાની કોરે કાર પાછળ દોડતા હતાં. પુરુષો અને સ્ત્રીઓ ખેતરોમાં કામ કરતા સામે જોઈને સ્મિત કરે અન હાથ હલાવે આવજો કરે આવી બાબત મે આખા યુરોપમાં ક્યાંય જોઈ ન હતી.

જ્યાં સુધી હું મુખ્ય રસ્તા પર લાગ્યો રહ્યો ત્યાં સુધી બલોરિયાના રસ્તા સારા હતાં. પહેલી સાંજ હું પર્વત તરફ રોકાણ કરવાની શોધમાં થોડો રસ્તાથી અલગ થયો હતો. મેં એકાંત જગ્યા શોધી અને સવારમાં અમુક સમય બાઇબલના ખોખા ખોલવામાં પસાર કર્યો. પછી મેં રૂમાનિયનને ફરીથી ખોલીને બ્યવસ્થિત બંધ કર્યો. અને પછી હંકારીને પર્વત નીચે ઊતર્યો, સરકતો લપસતો મૃત્યુકારક

ભયંકર રસ્તા પર એ ઈરાદા સાથે કે પાક્કો મુખ્ય રસ્તો ફરીથી પકડી લઈશ.

તેના બદલે મેં મારા પોતાને એક નાના ગામની પાછળના જતા માર્ગે અનુસરતો હતો. દરેક સેકન્ડ ધૂળીઓ રસ્તો થતો જતો હતો. હું નાના ઝરણામાં થઈને થોડા ફૂટ દૂર કણકમાં ફસાઈ ગયો.

ત્યાં હું નિરાશ થઈ બેસી રહ્યો તે કાદવમાં જ્યાં પર્વતનું ગામ રસ્તે હતું ત્યાં મારે કોઈ કામ ન હતું. હું શું કરવાનો હતો? મેં જલ્દીથી સવાલ પૂછ્યો પછી મેં અમુક મોટા અવાજ સાંભળ્યા અને કદાચ પિતળના રણકાર જેવું ગાવાનું હતું. તે તો નજીકના ગામની ડિનારીની ઈમારતમાંથી અવાજ આવતો હતો. મેં કારનો દરવાજો ખોલ્યો અને કૂદકો માર્યો જ્યારે કાદવ મારા ધૂંટણો પહોંચ્યા ત્યારે મારું દૂબવાનું અટકી ગયું. સારું તેનું કશું જ ન થાય..... હું ડિચ્યડવાળો તે કણકમાંથી બહાર આવીને તે ઈમારતના દરવાજે પહોંચ્યો.

એ તો દારુની દુકાન હતી. અને સવારના દસ વાગતા હતાં. ત્યાં તો અંદરના પુરુષો પોતાના ઘાલામાં ગરક થઈ ગયા હતાં. હું અંદર ગયો અને તુરંત જ ગાવાનું બંધ થઈ ગયું.

વીસ જેટલા ચહેરા મને જોતા હતાં. દેખીતું હતું કે પોતાના ગામમાં કોઈ વિદેશીના આગમનથી આશ્રય થાય. હવા ધુમાડાથી જાડી થઈ ગઈ હતી. એટલી ભારે કે ધુમાડા કરતા તીખું તમતમતું જેમ પચ્ચમની દુકાનોમાં સુગંધ આપતી હોય.

“શું અહિયાં કોઈ અંગ્રેજ બોલનાર ખરું?” મેં પૂછ્યું, કોઈએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો નહિ. “જર્મન?

ના ડય?”

“સારું, તેમ છતાં હેલો.” સ્મિત કરતા સલામી આપતા મારા કપાળને સ્પર્શ કરતા મેં કશું અને પછી આ ફરતી નજર છીકણી આંખોના ચહેરા મારી તરફ જોતા રહ્યાં. હું મારા ઈશારાના નિત્યકમમાં લાગી ગયો. મેં વોલ્કસવેગન જેવો અવાજ કર્યો પછી કાદવમાં ફસાતી તે અવાજ. હંમમ....હંમ....સ્વટર, સ્વલ્પ. બંધ.

મારા ઈશારાઓને કોઈએ ઓળખ્યાની નિશાની ન આપી. પછી મેં મારા હાથોથી કારનું સ્ટીલરીંગ ફેરવતા હોય તેમ બંને હાથોના હાવભાવ બતાવ્યા.

“ઓહ! ઓહ!” લાકડાના બાર ટેબલ પાછળના માણસે જાણી લીધું હોય તેમ પોતાનું માથું હલાયું. કશમાં તો તે બીયરની બે ગલાસ ભરીને મારી આગળ લાવ્યો. લંબાવેલ હાથોને ધક્કા મારીને બતાયું જાણો કે ચિયર્સ કરતો હોય.

“ના, ના” હસતા મેં કશું, “કાર, ઓટોમોબાઈલ, હંમ.... હંમ....

બ્રર...બ્રર... બંધ.” મેં જ્લાસને નીચે મૂક્યા અને “મારા હાથોથી ઈશારો કર્યો! આવો.”

આખરે થોડા માણસોને ઘ્યાલ આવી ગયો, તેઓ પોતાના ટેબલો પરથી ઊભા થયા, રમતની મજા માણતા અને પોતાના સાથીઓને બૂમોનું ઉતેજન આપતા નીકળ્યા. મને લાગ્યું કે આ પાઈપ પાઈપરની વાર્તાની જેમ કૂચ થઈ રહી હતી. આ બધું શું થઈ રહ્યું હતું તેનો જવાબ દુકાન પાછળ હતો જ્યાં મારી વોલ્કસવેગન કાર આશા સાથે કાદવમાં બેસી રહી હતી.

“આહ!” માણું હલાવવું અને જીંદ્ગો થાબડવી. હવે તેમને સમજ પડી ગઈ. તેઓ મદદ કરવા આનંદીત હતાં. તેઓએ ધૂંટણો સુધીના ગમબૂટ પહેલા હતા અને ખચકાયા વગર કાદવમાં ઊતરી મને ઈશારો કર્યો કે હું સ્ટીયરીંગ પર જઈને બેસું. મેં કાર ચાલું કરી અને આ પહોળા મજબૂત ખભાવાળાએ કાર ઊંચી કરી મેં કાર ગીયરમાં કરી અને થોડીક ક્ષાણોમાં અમે દુકાણના આગળના મુખ્ય રસ્તા ઉપર આવી ગયા હતાં.

હું કારમાંથી ઉત્થયો અને તેમનો આભાર માન્યો, તેઓ કાર અને તેમની સામગ્રી વિશે જાણવાની જજ્ઞાસા બતાવી. ત્ય માણસ પોતાની કારમાં પુસ્તકોની વાર્તા ક્યારેય કહેવી સારી નહતી. મેં મહાકાય બાબત લાવી કામ વધુ છે તેમ કરીને પોતાના કડક હાથો એક પછી એક સાથે મિલાવ્યા અને આગળ વધ્યો.

“હું ખરેખર તમારો આભાર માનું દ્યું.” મેં કહું, “હોલેન્ડ તમારો આભાર માને છે, મ્રભુ તમારો આભાર માને છે...”

અને જ્યારે હું બોલતો હતો એક માણસે મારો હાથ છોડ્યો નહિ તેના બદલે તે પોતાની સાથે મને દુકાનમાં લઈ ગયો અમે બાર સુધી પહોંચીએ તે પહેલા મને અણસાર આવી ગયો હતો કે શું થવાનું હતું. તેઓ બીયર ખરીદીને મને પીવડાવવાના હતા ચાહે મને જોઈએ કે ન જોઈએ.

જન્યુઆરીની તોફાની રાતના છેલ્લાં નવ વર્ષ પહેલા જે બીયર પીધી હતી ત્યાર ક્યારેય પીધી ન હતી. ત્યારે મેં મારી બધી ઈચ્છાઓ ઈશ્વરને આધીન કરી કાઢી હતી. ત્યાર પછી મારા જીવનમાં આલ્કોહોલ અને નુકશાનકારક બાબત તરીકે સ્પષ્ટ લીધી હતી.

“પણ હવે હું શું કરી શકું, મ્રભુ?” મેં ત્યમાં મોટેથી કહ્યું અને અચાનક હું સમજ્યો કે મારે આગળ જઈને બીયર પીવું પડશે જો ન પીવું તેનો અર્થ થાય કે મેં તેઓને નકાર્યા, કે તેમની ભલાઈ અને પરોણાગત ઈશ્વર સાથે તુચ્ચ સ્થાને હતી, નિયમોનું પાલન તેમના માટે નીચા સ્તરે હતું. વીસ મિનિટ પછી ઘરની બનાવેલી

બીયરને કારણે મારી આંખમાંથી પાણી નીકળવા લાગ્યું, મેં ફરીથી વીસ હાથો સાથે હસ્તધનું કર્યું, હસ્યો સર્વ શક્ય તારણો જડપી રીતે પાઠવીને મારે રસે નીકળી ગયો. મેં ચાળીસ મિનિટ સુધી જડપી મુસાજરી કરી કે જે કાદવ મારી નાની કારને ચોટ્યો હતો તે નિકળી જાય પછી રોકાઈને થપથપાવીને સૂકો કાદવ ફાટોમાંથી કાઢતો હતો.

મારી આખરી રાત યુગોસ્લાવિયામાં, જે રાતે મને સરહદ પાર મોકલવામાં આવ્યો હતો, હું એક માણસને મંઘ્યો હતો જેનો મિત્ર સોઝીયામાં રહેતો હતો.

“પેટ્રોફ એ મંડળીનો એક વિશ્વાસી હતો,” તેણે મને કહ્યું હતું. “શું તું તેને મળવા જઈશ?”

અને ચોક્કસ મને આનંદ થયો હતો. મેં પેટ્રોફનું સરનામું મોઢે કરી લીધું હતું, તેથી મેં મારા માનસ ઉપર લખી લીધું હતું રખેને કોઈ અધિકારીઓ સાથે સમસ્યા ઊભી થાય. હવે હું પર્વત પ્રદેશ પર બેસીને સોઝીયા નગરને જોઈ રહ્યો હતો, મને આશ્ર્ય થયું કે ઈશ્વર કેવી રીતે છેલ્લા વ્યક્તિનો ઉપયોગ કર્યો જેની સાથે મેં એક દેશમાં વાત કરી તેની પાસેથી મને બીજા દેશમાં જરૂર હતી તેનો પ્રથમ સંપર્ક મને આપ્યો.

સોઝીયા જોવામાં સુંદર હતું, નીચાણના વિસ્તારમાં ફેલાયેલું પાસે પર્વતોની હારમાળા, બપોરના સૂર્ય પ્રકાશમાં તેના ઓર્થેડોક્સ ચર્ચના ગોળ ગુંબજો ચમકાતા હતાં. પણ વિશાળ રાજ્યાનીમાં કઈ ગલી, રસ્તા પર પેટ્રોફ રહે છે તે કેવી રીતે શોધું? મારા યુગોસ્લાવ મિત્રએ મને ચેતવણી આપી હતી કે જે કોઈ વિદેશી તેનું સરનામું શોધતો ફરતો હોય તો તેની માટે એ જોખમી બની જશે. તેથી જ્યારે હું હોટલમાં રોકાયો ત્યારે પ્રથમ કામ મેં એ કર્યું કે શહેરના નકશા માટે મેં પૂછ્યું.

“માફ કરજો સાહેબ, અમે પણ બહારના છીએ. તમે કોઈ પુસ્તક બંડારની કોઈ ખૂંણો તપાસ કરો.”

પણ પુસ્તકબંડારમાં પણ તે ન હતું. હું ફરી હોટલ પાછો ગયો અને હોટલના કારકૂનને પૂછ્યું કે તમને પૂરી ખાતરી છે કે તમારી પાસે બિલકુલ નકશો નથી. તેણે મારી સામે શંકાથી જોયું.

“તને નકશાની આટલી બધી શાની જરૂર પડી છે?” તેણે પૂછ્યું, “વિદેશીઓ માત્ર આમતેમ કોઈપણ જગ્યાએ ફરવા જઈ શકે છે.”

“ઓહ,” મેં કહ્યું, “મારી દિશા જાણવા માટે બલોરિયન બોલતા આવડતું નથી અને કાંઈ ભટકી ગયો તો તે માટે.”

કારકૂનને સંતોષ થયો. “અમારી પાસે બધુ જ છે.” તેણે કહ્યું, “આ રવ્યો નાનો નકશો” તેણે કાચ નીચે ટેબલ ઉપર હાથથી ઢોરેલો રસ્તાઓનો નકશો ચિંઘ્યો. એ મારી માટે કોઈ મદદનો નથી. માત્ર મોટા કુંજમાર્ગના નામો જ બતાવ્યા હતાં. તેને ખુશ કરવા હું નકશા ઉપર ઝૂખ્યો અને મેં આશ્રય બાબત જોઈ. નકશા આદેખકે માત્ર મોટી ઈમારતોના નામ જ લખ્યા ન હતા પણ સાથે એક ભયંકર મહત્વનો વિકલ્પ પણ બતાવ્યો હતો. એકલા નાના રસ્તાના થોડા વિભાગો જે હોટલથી દૂર હતા. તેમના પણ નામ લખ્યા હતાં. અને એ રસ્તો હતો જેની હું શોધ કરતો હતો. કોઈ પણ એક જ નામનો બીજો રસ્તો ન હતો જે કંટાળો અપાવે. મને ફરીથી સૌથી આશ્રયની લાગણી થઈ કે આ મુસાફરી ઘણા લાંબા સમય પહેલા તૈયાર થઈ હતી.

બીજી વહેલી સવારે હું હોટલ મૂકીને તુરંત પેટ્રોફ જે ગલીમાં રહેતો હતો તે તરફ જવા લાગ્યો. મને કોઈ પણ મુશ્કેલી વગર તે જડી ગયું જેવું નકશામાં દર્શાવ્યું હતું તેમ જ હવે તો માત્ર ઘર નંબર જ શોધવાનો હતો.

જેમ હું આગળ ચાલતો હતો સામેથી એક માણસ બાજુમાં થઈને પસાર થતો હતો. હું જે નંબર શોધતો હતો ત્યાંથી અમે એકબીજા પાસે લગોલગ આવ્યા. એ તો બે માણનો મોટો એપાર્ટમેન્ટ હતો. ચાલવામાં મેં દિશા બદલી અને એવું જ અજાણ્યાએ પણ કર્યું.

જેવા અમે આગળના દરવાજે આવ્યા મેં તે જ ક્ષણે તે માણસના ચહેરા સામે જોયું જે મહત્વની ક્ષણોમાં આવ્યો હતો. અને મેં તુરંત જ પ્રિસ્ટી જીવનનો સામાન્ય ચમત્કાર અનુભવ્યો અમારા આભાએ એક બીજાને ઓળખી લીધા.

શાઢો બોલ્યા વગર અને પડખે પડખે સીડીઓ ચઢ્યા, કુટુંબમાં અન્ય લોકો પણ હતાં. જો હું કોઈ ભૂલ કરતો તો તે ખૂબ તકલીફમાં મૂકી દેતું. અજાણ્યાએ પોતાના એપાર્ટમેન્ટે પહોંચીને પોતાની ચાવી કાઢી દરવાજો ખોલ્યો. વગર આમંત્રણે હું તેના ઘરમાં જતો રહ્યો. એકદમ જરૂરી તેણે દરવાજો બંધ કર્યો. અમે એક બીજાને સામે અંધકારમાં ઊભા જે તેનું ઘર હતું.

“હું એન્ન્ય હું હોલેન્ડથી,” મેં અંગેજમાં કહ્યું.

“અને હું પેટ્રોફ” પેટ્રોફ કહ્યું,

પેટ્રોફ અને તેની પત્ની બંને એક જ ઓરડામાં રહેતા હતાં. તેઓ બંને પાંસઠ વર્ષ ઊપરના હતાં અને રાજ્ય તેમને તેમના રહેવા જમવા અને કપડા માટે સહીયાં પેન્શન- નિવૃત્તિ ભથ્થુ આપતા હતાં. અમે ત્રણેય જડે પ્રથમ તો થોડી ક્ષણો પોતાના ઘૂંઠણો ઉપર કાઢી, વિચારતા કે અદ્ભૂત રીતે ઈશ્વરે અમને મળાવ્યા તે માટે આભાર

માનતા હતાં. તેથી મિનિટનો પણ સમય બગાડ્યો નહિ. અને તેમાં નહિવત જોખમ સામેલ હતું.

પછી અમે વાત કરી. “મેં સાંભળ્યું છે કે,” મેં કહ્યું, “કે બલ્ગેરિયા અને રૂમાનિયાને બાઈબલોની અત્યંત જરૂર છે. શું તે સાચું છે?”

જવાબમાં પેટ્રોફ મને પોતાના ટેબલ પાસે લઈ ગયા. તેમની પાસે જૂનું ટાઈપરાઈટર હતું તેની ઉપર કાગળ ભરાવેલું હતું અને ટાઈપરાઈટરની પાસે બાઈબલમાં નિર્ગમન ખુલ્લું હતું.

“ત્રાણ અઠવાડિયા પહેલા હું ખરેખર ભાગ્યશાળી હતો.” પેટ્રોફ કહ્યું, “મેં બાઈબલ શોધ્યું” તેણે મને બીજો ભાગ બતાવ્યો જે જમવાના નાના ટેબલ ઉપર હતો, “તે મને ઓછી કિંમતે મળી ગયું. માત્ર એક મહિનાના પેન્શનમાં જ તે એટલું સસ્તુ એટલા માટે હતું કે તેમાં, ઉત્પત્તિ, નિર્ગમન, અને પ્રક્રિકરણ કાઢી નાખેલા હતાં. અને...”

“કેમ?” મેં અવરોધ્યા.

“કોણ જાણો? કદાચ વેચાવા માટે હોઈ શકે. અથવા કદાચ પાતળા કાગળથી સીગારેટ બનાવવાની હોય.”

“કોઈ પણ કિંમતે” પેટ્રોફ આગળ બોલતા રહ્યાં, “હું ભાગ્યશાળી હતો કે મને મળ્યું અને ખરીદવા મારી પાસે નાણાં હતાં હવે મારે એટલું જ કરવાનું હતું કે મારા બાઈબલમાંથી તે ખૂટતા ભાગોનો ઉમેરો કરું. અને મારી પાસે બીજુ પૂર્ણ પુસ્તક થશે. લગ્નભગ હું બીજા ચાર અઠવાડિયામાં પૂરું કરી કાઢીશ.”

“અને પછી બીજા બાઈબલનું તમે શું કરશો?”

“ઓહ, બીજાને આપી દઈશ.”

“નાના ચર્ચમાં ખોવતીવમાં છે.” તેની પત્નીએ કહ્યું, “જ્યાં કોઈ જ બાઈબલ નથી.”

મને ખર્બર પડી નહિ કે હું સમજ્યો હું. આખા ચર્ચમાં કોઈ બાઈબલ નથી?

“ચોક્કસ” પેટ્રોફ કહ્યું, “અને આ દેશમાં આવા તો ઘણા ચર્ચો છે. તને રૂમાનિયા અને રષિયામાં પણ આવુ જ મળશે. પહેલાના ટિવસોમાં તો માત્ર પાળકો જ પાસે હતાં : સામાન્ય માણસો વાંચી શકતા ન હતાં. અને જ્યારથી સાભ્યવાદ આવ્યો ત્યારથી ખરીદવું પણ અશક્ય થઈ પડ્યું. આવું વારવાર નથી બનતું કે હું ટૂકડા માટે ભાગ્યશાળી હોઉં.”

મારી ઉતેજના ચરમસીમાએ અનુભવી. મારી પાસે જે ખજાનો હતો જે

મારી કારમાં હતો તે બતાવવા હું પોતાને રોકી શકતો ન હતો.

એ રાતે હું કાર હંકારીને એપાર્ટમેન્ટ સુધી લાવ્યો, ગલીમાં ખાત્રી કરી કે આસપાસ કોઈ દેખાતું ન હોય અને પછી બાઈબલના ઘણા ઘણા ખોખાંઓમાંથી પ્રથમ હું અંદર લઈ ગયો, મારે આ માણસને વર્ષોથી પહોંચાડવાનું હતું. પેટ્રોક અન તેની પત્નીએ મને ખોખું તેમના ટેબલ પર મૂકતા જોયો, તેમની આંખો નિખાલસ અને જિજાસાથી ખુલ્લી ગઈ હતી.

“અને ખોખામાં શું છે ?” પેટ્રોક પૂછ્યું.

“બહુ અને બહુ જ બહાર પડ્યા છે.”

પેટ્રોક પોતાની આંખો બંધ કરી દીધી. તેની લાગણીઓને અંકુશમાં રાખવા તેનું મોં પ્રયત્ન કરતું હતું. પણ બે આંસુઓ તેની પાંપણમાંથી સરીને પોતાના હાથમાં બાઈબલના ભાગો ઉપર પડ્યા.

પેટ્રોક અને હું આખા બલ્ગોરિયામાં લાંબી મુસાફરીએ તુરંત નીકળી ગયા, બાઈબલો ત્યાં પહોંચાડતા જે ચર્ચાને વધુ જરૂર હતી તે તેઓ જાણતા હતા તેમને આધ્યા.

“શું તું જાણો છે કે સરકાર અહિયા બાઈબલ કચડવાના અધિકૃત કારણો કયા આપે છે ?” પેટ્રોક મને પૂછ્યું. તારે અમે ગ્રામીણ વિસ્તારમાંની એક ગુલાબના અતારના કારખાના આગળથી પસાર થતાં હતાં. અને મોહક સુગંધ આવતી હતી. એટલા માટે કે તે પુરાણી શુદ્ધ જોડણીમાં છાપેલા હોવાથી, લોકોને પુરાણા અક્ષરો અને ઉપયોગમાં જ જકડી રાખે છે એ તેમ કરીને શિક્ષણને લોકોથી પાછું રાખે છે. આવું કારણ સરકાર આપે છે.

તે આગળ કહેતા ગયા બલ્ગોરિયાની દશ્યમાન મંડળી નવી શાસનપદ્ધતિથી સર્વ પ્રતિકુળ તત્વોથી શારીરિક અને આત્મિક રીતે શુદ્ધ કરાઈ હતી. બલ્ગોરિયન ઓર્થોડોક્સ ચર્ચ - જે દેશનું રાખ્રીય ચર્ચ - હવે તે સરકારના હાથ કરતા પણ વધુ થયું હતું. વર્તમાન બીશપ તથા આગેવાનો રાજશાસન પદ્ધતિની પ્રશંસા પોતાના બધા જ અધિકૃત ભાષણોમાં કરતા : તેમના વક્તવ્યમાં ઈંદ્રજિતના રાજ્યના જેટલો જ મહિમા નરોડના રીપદ્ધીકા બલગેરિયાને અપાતો હતો.

“અહિયા બે ચર્ચ હાલ કાર્યરત છે.” પેટ્રોક મને કહ્યું, “કઠપૂતળી ચર્ચ જે સરકારના અવાજનો પડધો આપે છે અને ભૂગર્ભ ચર્ચ આ જ રાતે તું ભૂગર્ભ ચર્ચને જોઈશ.”

એ મારી પ્રથમ ભક્તિસભા બલગેરીયામાં હતી. તે સાંજે અમે બાર વ્યક્તિઓને એકત્ર થવા માટે એક કલાકથી પણ વધુ સમય લાગ્યો હતો, તૂટક તૂટક

આવતા હતાં જેથી કોઈ સમયે ખ્યાલ આવી ન શકે કે જૂથ એકહું થતું હતું.

સાડા સાતે અમારો સમય આવ્યો. અમે એપાર્ટમેન્ટવાળું ધર પસાર કરીને આગળ ચાલ્યા એક સાથે વળવાનું થયું, ત્રીજા માળે રોકાવાનું બન્યું, આજુભાજુ ધ્યાનથી જોયું, અને ખટખટાવ્યા વગર એપાર્ટમેન્ટમાં ગયા. હું કંઈ મદદ કરી ન શક્યો પણ વાઈટનો રવિવાર યાદ આવ્યો જ્યારે આખું ગામ જાણે ચર્ચમાં ફરવા આવ્યું હોય.

આઈ પુરુષો અને સ્ત્રીઓ અમે પહોંચ્યા ત્યારે એકઠા થયા હતાં, બીજા બે ૭:૪૫ અને ૭:૫૫ ને આવવાના હતાં. ઓરડો અંધકાર ભર્યો હતો. માત્ર એક નાનો બલ્બ છિતથી અજવાળું આપતો લટકાવ્યો હતો અને બારીઓ પર કામળા લટકાવી દીધા હતાં જેથી અમારી આંખો બાંખાખોળી ન કરે. મને આશ્રમ થયું કે આ લોકો એટલા ગરીબ હતા કે પોતાની માટે એક છાપરું પણ બનાવી શકતા નથી. કોઈ બોલ્યું નહિ. દરેક નવા ભજનિકો વચ્ચે પડેલા ટેબલ ફરતે પોતાનું સ્થાન લઈને આવવાનાર સભા માટે શાંતિથી પ્રાર્થના કરતા હતાં. બરાબર આઈ વાગ્યે પેટ્રોફ ઊભા થઈને ધીમા અવાજે બોલ્યા, મારી માટે તેઓ અનુવાદ કરતા હતાં.

“આજે રાત આપણે આશીર્વાદિત થયા છીએ કે ભાઈ હોલેન્દ્રથી આપણી મુલાકાતે આવ્યો છે.” પેટ્રોફ મંદ અવાજે કહ્યું, “મબુત તરફથી સંદેશો આપણી મધ્યે આપવાને તેને હું કહું છું.”

પેટ્રોફ બેસી ગયા અને હું ભજન માટે રાહ જોતો હતો અને પછી ભાન થયું કે ભૂગર્ભ મંડળીમાં ગાવું ચોક્કસ અશક્ય છે. હું લગભગ વીસ મિનિટ બોલ્યો પછી માથું હલાવીને પેટ્રોફને સોંપ્યું. તે કૂદા અને ઝડપથી પડીકું ખોલ્યું જે તેઓ સાથે લાવ્યા હતા એ આગળ ધર્યુ..... બાઈબલ!

એક મોઢું આશ્રમ થયું કે અવાજ વધવાના ભયથી તેઓએ પોતાના હાથોથી પોતાના મોદબાચા, જેથી ખબર પે નહિ કે અહિયા એકઠા થયા હતાં. પછી પુરુષો માટે એકલીજાને ગળે ભેટલું અને સ્ત્રીઓ માટે ખતા ઉપર માથું મૂકી ભાવવિભોર થયા પછી તેઓએ પુસ્તક વારાફરતી એક બીજાને પસાર કરતા અને હર્ષથી ઘડી ખોલતા અને બંધ કરતા હતાં.

તે રાતે સંગતમાં એક ભાઈએ ખાસ કરીને મને મુંઘ કર્યો. અમે હિમત કરીને જેટલું બની શકે તેટલું સાથે રહ્યાં પછી જે રીતે અમે એકઠા થયા હતા તેમ એક અથવા બે કરીને થોડા થોડા સમયાંતરે જુદા પડ્યા, લગભગ એક કલાક જેટલો સમય થયો છેલ્લા વ્યક્તિ પોતાના ધૂટણો પરથી ઊભો થયો તે મહાકાય, સફેદવાળ રીછ જેવા બીશાપ જેવી દાઢી, ચોરસ ધઉવર્ણ ચહેરો અને ભલી, નિષ્કપ્ત આસમાની

આંખો જે મેં ક્યારેય જોઈ નહતી. પેટ્રોફે કહ્યું કે આ અભ્રાહમ હતો.

અભ્રાહમ સંગત દરમ્યાન ઓછું બોલ્યો પણ બાળક જેવી નાદાની અને શુદ્ધતા હતી તે ઘરડો શબ્દ બોલ્યા વગર હતો. પેટ્રોફની જેમ નોકરી માટેની ઉપર વટાવી ચૂક્યો હતો. અને તેથી થોડા વર્ષોથી બંને જણાએ બાઈબલ વગરના ર્યાને સ્થાપન કરવાનું કામ કર્યું હતું. તેવી રીતે તેઓ પાસેથી માર્ગે અથવા ખરીદ અને જેમની પાસે ન હોય તે મંડળીને તે આપે.

પેટ્રોફે મને કહ્યું કે અભ્રાહમ રોડેપના પર્વતો પર તંબૂમાં રહેતો હતો. તેની પાસે સરકાર પાસેથી અઠવાટિયાની પાંચ ડોલર આવક થતી હતી, અને તેની ઉપર તેનું તથા તેની પત્નીનું ગુજરાન ચાલતું હતું. એક સમયે તેની પાસે પોતાની જમીન હતી પણ પોતાની વિદ્વંશશક પ્રવૃત્તિઓને કારણે ખોઈ બેઠો.

“કોઈક દિવસ તેના ઘરની મુલાકાત કરજે.” પેટ્રોફે કહ્યું, “કારણ કે તે તને ચિત્ર આપશે કે પોતાના ઈશ્વરના નામમાં વ્યક્તિ શું બલિદાન આપી શકે છે.” મોટાભાગના વર્ષો અભ્રાહમ અને તેની પત્ની બોર અને ફળો તથા થોડીક રોટલી ઉપર જીવતા હતાં.

પેટ્રોફે ઘરડા અભ્રાહમને રાક્ષક સંહારક તરીકે બોલાવતા હતાં કારણ કે તે હંમેશાં પોતાના “ગોલિયાથ” ની શોધમાં રહેતાં - કોઈ ઉચ્ચ પદવીનો અધિકારી અથવા લશકરી માણસ કે જેને તે પોતાની સાક્ષી આપી શકે. “અભ્રાહમ હંમેશાં નવો ગોલિયાથ શોધતો રહે છે.” પેટ્રોફે કહ્યું, “તે તેને મળી પણ આવે છે અને પછી તેમની લડાઈ શરૂ થઈ જાય. મોટાભાગે ગોલિયાથ જતી જાય અને અભ્રાહમને જેલમાં જવું પડે પણ ઘણા બધા પ્રસંગોએ અભ્રાહમ જત્યો છે અને પ્રિસ્તની મંડળીમાં નવા આત્મા ઉમેર્યા છે.”

તે વિદાય લે તે પહેલા હું મારી કારમાંથી જે મારી સાથે લાવ્યો હતો તે બાકીના બધા જ બલોરિયન બાઈબલ લાવીને અભ્રાહમ રાક્ષસસંહારકને આપી દીધા. તે જાણતા હતા કે તેની સાથે શું કરવાનું હતું.

અભ્રાહમે બાઈબલને જેમ બાળકને પકડે તેમ પકડ્યા તેમણે મારો આભાર માન્યો નહિ પણ જે શબ્દો કહ્યાં હતાં તે આજેય મારી સાથે છે. જયારે મારી માટે પેટ્રોફે અનુવાદ કર્યું ત્યારે તેની આસમાની આંખો મારી ઉપર તેજસ્વી હતી.

આગળનો ભાગ લાંબો છે ભાઈ. અહિયા થોડા આપીને આપણે આગળ વધીએ. આ દિવસે એન્દ્રયુ હોલેનથી અમે આગળ વધ્યા છીએ.

બલોરિયાની સમતોલ પહેલી મુસાફરી અમે નાના નોંધ્યા વગરની ભૂગર્ભ મંડળીઓની મુલાકાતો કરવામાં પસાર કરી. “બચેલાને બળવાન કર્યા,” આદેશ

કરતા પણ કંઈક વધુ, મારી ઊંઘ ઉડાવી દીધી. મંડળીનો બચેલો ભાગ કેટલા કેટલા હિંમતવાળા હતાં પોતા માટે કેટલા બેદકાર, કેટલા બધા એકલા, ગ્રાણ સેવકો ખાસ કરીને મારા સ્મરણમાં રહ્યાં જે અઠવાદિયા હું ત્યાં હતો તે - કોનસ્ટનટાઈન, આર્મિન અને બાસીલ.

કોનસ્ટનટાઈન જે એકવીસ વર્ષથી નીચેના લોકોને બાપ્તિસ્મા આપવાને કારણે અદાર મહિનાથી કેદ કરાયા હતાં. તે હાલમાં જ મુક્ત થયા હતાં. કોનસ્ટનટાઈને મને કહ્યું હતું કે જે દિવસે તેને છોડવામાં આવ્યો તે રાત પછી તેણે બીજા સત્તાવીસ તરણોને નગર બહાર નદીમાં ગુપ્ત રીતે બાપ્તિસ્મા આયા.

આર્મિન જાણતો હતો કે નાતાલના સમયોમાં તેના સભાજનોમાં સરકારી નિરિક્ષકો હશે, તેથી તેણે બાળકોને સુવાર્તા આપવા વિશે કોઈપણ રીતે નિયમનું ઉલ્લંઘન ન થાય તેની કાળજી રાખી હતી. માત્ર પુખ્તોને જ કહો. રાજનીતિથી દૂર રહો. પણ એક અસુરક્ષિત ક્ષણો, આર્મિને બાળકો ઉપર નજર કરી જેઓ ચર્ચના ડિસમ્સ ટ્રી નજીક બેઠા હતાં. તેમને પૂછ્યું, “શું તમે જાણો છો કે વર્ણના આ સમયે આપણે એકબીજાને ભેટો શા માટે આપીએ છીએ? એ તો સૌથી મોટી ભેટનું પ્રતિકાત્મક છે.” આ બે વાક્યોને કારણે તેની ઉપર કેસ થયો અને તેને પુલપીટની સેવામાંથી હાંકી કાઢ્યો.

બાસીલ હાથમાં મોજા પહેરીને ગુપ્ત પોલીસ માટે કામ કરવામાં કુઝ્યાત હતો. પેટ્રોફે એક રવિવારે એક ભક્તિસભામાં લઈ ગયો હતો જે કઠપૂતળી ચર્ચ કાર્યરત હતું તેને જોવાની મને તક મળી ગઈ હતી. યુદ્ધ પછી મંડળીના સભાજનો એક ધાર્યા ઘટતા જતા હતા. બાસીલ આ વિશે ભક્તિસભા પહેલા અમને ફરિયાદ કરતો હતો, ત્યારે અચાનક, હાવભાવ બદલ્યા વગર તેણે કહ્યું, “શું તમે આજે બપોરે અહિયા સભા ભરવાની ઈચ્છા રાખશો?”

મને ખાતરી ન હતી કે મેં બરાબર સાંભળ્યું હોય. બાસીલ તથા હું બંને સારી રીતે જાણતા હતા કે નોંધણી વગરના કોઈ પણ પ્રચારકને સભાની પરવાનગી ન હતી. એ માણસને શું થઈ ગયું હતું?

“હું કરીશ, હું તે વિશે પ્રાર્થના કરીશ.” મેં કહ્યું,

અને મેં આખી ભક્તિસભા દરમ્યાન પ્રાર્થના કરી. શું કોઈ આ પ્રકારનો ફાંદો હશે? કદાચ તેણે પોલીસ સાથે મળીને મને આ દેશમાંથી હાંકી કાઢવાનું ગોઈયું હશે? અને છતાં મને લાગતું હતું કે જવાબ વારેધીએ એકદમ સ્પષ્ટતા સાથે આવતો હતો. “જી આગળ વધ!”

ભક્તિસભાને અંતે બાસીલે થોડાક સભાજનોમાંના લોકોને જાહેર કરી

દીધું કે હોલેન્ડમાંથી આવેલો ભાઈ આજની બપોરની ખાસ સભામાં બોલશે. તેણે દરેકને પોતાના મિત્રને લઈ આવવાનું આમંત્રણ આપ્યું.

બસો જેટલા લોકોને ત્યાં હાજર જોઈને અમને તે બપોરે આશ્ર્ય થયું. તે અદ્ભૂત સભા થઈ. અંતે જ્યારે મેં આદ્વિતીય આપ્યું ત્યારે ઘણા લોકો આગળ આવ્યા.

પછી બસીલે મને ફરી આશ્ર્ય પમાજ્યો એ જણાવતા કે રાતે પણ એક સભા કરવાની છે. હું તથા પેટ્રોફ પણ ઈચ્છા રાખતા હતાં. તો પણ અમે સમજી શકતા ન હતાં કે આ માણસને શું થયું હતું કે જેનું માન એક કઠપૂતળીની જેમ હતું.

એ સાંજે ચર્ચા ભરાઈ ગયું હતું. અમે સર્વએ પવિત્ર આત્માની હાજરીનો અનુભવ કર્યો. એ રાતે ઘણા બધા લોકોએ કોઈપણ ભોગે પ્રિસ્તને અનુસરવાની ઈચ્છા વ્યક્ત કરી. તરત જ ફરીથી બાસીલે બધા લોકોને અનુસરતી સાંજે ફરીથી આવવાનું આમંત્રણ આપ્યું.

સોમવાર સાંજે ચર્ચમાં અતિ ભીડ થઈ લોકો બંને બાજુએ ઉભા રહ્યાં, ઘણાઓ બાકડા વચ્ચેના રસ્તાઓ પર બેસી ગયા હતાં. પણ આ વખતે બાસીલે સભાજનોમાં ગુપ્ત પોલીસના અડધો ડઝન પોતાના મિત્રોને ઓળખી લીધા. અમે સભામાં આગળ વધા પણ આદ્વિતીય આપવાનું ટાળ્યું. અમે હાથ ઉપર કરવાનું કહેવામાં પણ હિંમત કરી નહિ કેમકે લય હતો કે તેઓના નામ નોંધવામાં આવે.

સભા પૂરી થયા પછી હું પેટ્રોફ અને બાસીલ પરસાળમાં બેસીને વિચારવા લાગ્યા કે આગળ શું કરવામાં આવે. દેખીતી રીતે અમે આગળ કોઈ સભા કરી ન શકીએ બાસીલ પોતાના વિશે શું, શું તે હવે મુશ્કેલીમાં આવી પડશે? મને સ્પષ્ટ હતું કે તે જે રીતે વર્તતો હતો તે તે પોતામાં જ હતો. હવે શું થશે? પોલીસ શું કરશે?

અને હિવસો પસાર થતા એ સ્પષ્ટ થઈ ગયું હતું કે પ્રિસ્તે શા માટે બીજા કોઈ પાણક દ્વારા પવિત્ર આત્માથી સ્પર્શ ન કરવા તથા બાસીલ તેમને સૌથી મૂલ્યવાન હતો જે દુશ્મનો સાથે દગાથી ભળી જનારો હતો. ચોક્કસ તે જે કરતો હશે તેનો કોઈ ખાસ ઈરાદો હશે. તેની ઉપર શંકા કરવી તેના નવા બાબ્ય દેખાવને કારણે જાણવું મુશ્કેલ હતું. શ્રેષ્ઠ એ થશે કે જવા દઈએ આ ડય સુવાર્તિક જતો રહેશે એટલે અજ્ઞિપણ હોલવાઈ જશે.

પણ હું જતો રહ્યો તો પણ અજ્ઞિ હોલવાયો નહિ. નાની મંડળીમાં પચાસ વિચિત્ર લોકો આડાઅવડા અસ્તવ્યસ્ત હાજર રહેતા હતાં, તેઓ હવે ચારસોની સંખ્યામાં જીવંત સભાજનો બની ગયા હતાં. સરકારી અજ્ઞિ રોકવાના પ્રયત્નો કર્યા હતાં. બાસીલ લાંબા સમયથી પડતર કામ માટે જે પડી ભાંગ્યું હતું તે માટે સ્વીલ્પલેન્ડ ગયો હતો. જ્યારે તેણે પોતાના દેશમાં આવવાનો પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે તેને સરહદેથી

પાછો કાઢ્યો. તેની જગ્યાએ એક નવો પાળક “સુરક્ષિત” પસંદ કર્યો હતો. અને ત્રણ વર્ષની અંદર તેણે આ જુવાળ સફળતાપૂર્વક એજ ઈમારતમાં હોલવી નાખી હતી, કેમકે તેમની હાજરી પાછા મૂળ પચ્ચાસ સુધી પાછી લઈ આવ્યો. પણ નવા ત્રણસો બદલાણ પામેલા સતતા ઝાગોરા મૂકીને બાલકન બંડ તરફ અતિઉત્સાહભેર આગળ વધ્યા, જેમ કે યડુશાલેમ મંડળીમાંથી બધી બાજુ ફેલાયા તેમ જ્યાં કંઈ ગયા ત્યાં અગ્નિ બાંધવા લાગ્યા.

આ વિકાસ ચોક્કસ એ સમયે દશ્યમાન ન હતો. પડા પેટ્રોફ અને હું એક બાબત શરૂઆતથી જ શીખી ગયા હતાં : મંડળીને કઠપૂતળી તરીકે ક્યારેય સંબોધવી જોઈએ નહિ, ચાહે ગમે તેટલી મૃત કેમ ન હોય, ચાહે તે ગમે તેટલી લાચાર આધીનતા દર્શાવિનાર અને સમય તથા સંજોગોને અનુરૂપ થનાર બાબ્ય રીતે દેખાતી હોય. તેને ઈશ્વરના નામથી બોલાવવી જોઈએ. તેની ઉપર ઈશ્વરની દાણી હોય છે જ, તે કોઈપણ સાથે તે શુદ્ધ કરનાર પવિત્રાત્માની હવા દ્વારા ફર્શ સાફ કરી શકે છે.

બલ્લોરિયા મૂકી દઉંતે પહેલા હું અને પેટ્રોફ રોડોપના પર્વતોમાં અભ્રાહામને મળવાની શોધ કરતા હતાં. અમને કોઈ ખ્યાલ ન હતો કે તેનો તંબૂ ક્યાં આવ્યો હતો. માત્ર તેની નજીકના ગામનું નામ હતું. એટલું સાંકું હતું કે ગામના રસ્તે અમે આગળ વધતી જતા હતાં, જેનો ભય હતો કે અમુક માઈલ આગળ જતા માર્ગ ખોવાઈ જશે. માટે અમે બહાર નીકળીને ઊભા રહ્યાં જ્યાં ગામને ફૂવો હતો. અમારી નજીર આગળ જ્યાં સુધી જોઈ શકાય ત્યાં સુધી જંગલ ફેલાયેલું હતું, શું આ વિશાળ અરણ્યમાં એ માણસ જેને અમે શોધી રહ્યાં છીએ?

કૂવા ઉપર પાણી ભરનારાની હરોળ પાણી ભરવાની રાહ જોતા પોતાના ઘડા લઈને ઉત્સુક્તાથી અમને જોતા હતાં. અને પછી પ્રથમ જે હરોળમાં હતો તે પાણી પીને સીધો ઊભો થયો અને પાછળ ફર્યો. એ તો અભ્રાહમ પોતે હતો.

તેની આસ્માની આંખોથી જ્યારે તેમણે અમને જોયા ત્યારે બપોરના આકાશની જેમ ચમકવા લાગ્યી. બીજી બાબત હું જાણતો હતો કે મહાકાયના પ્રેમપૂર્વક ભીના અદિંગનથી જે તેમની મોટી દાઢી પરથી હું પાણી માર્ગ ચામડી પર ટપકતું હતું તેથી જાણે હું રૂભતો હતો. અભ્રાહામને આ વગર આયોજનની મુલાકાતથી વધુ આશ્રય થયું, કેમ કે તેણે અમને કષ્યું કે તે ગામમાં દર ચાર દિવસે આવે છે. બાકીના દિવસો રોટલી ખરીદવામાં જતા રહે છે. તેણે અરધો ઉઝન ગોળ સપાટ રોટલા કૂવાની પથ્થરની દિવાલ પરથી ઉઠાવ્યા અને અમને પર્વત ઉપર દોરતા લઈ ગયા.

ફરીથીને ફરીથી પેટ્રોફ અને મેં આ પંચોતેર વર્ષના માણસને રોકાવા કષ્યું

કે અમે થોડો શાસ લઈએ. તે એક અઠવાદિયા પહેલા જ આવ્યા હતાં, તેમણે અમને છેલ્લા બાઈબલ આપવા વિશે કહ્યું, જેને હું દેશમાં લાવ્યો હતો. તેમણે ખૂબ વિસ્તૃતિથી વિગતો જગ્યાવી કે કેવી રીતે તેને સ્વીકાર્ય અને પેટ્રોફે હંફતા વચન આપ્યું કે તે મારી માટે ફરીથી વિગત કહી સંભળાવવો જેવા આપણે શાંતિ બેસીશું.

અમારો આરામ આવ્યો ત્યાં સુધી બે કલાક થયા હતાં, અમે બેખડોના સાંકડા માર્ગમાં થઈને ગોળ ફર્યા, પવને પાઈન વૃક્ષોની ડાળીઓ જૂકાવી અને ડાળીઓ હટવાથી અમે બકરાના ચામડાના તંબૂ આગળ જ ઊભા હતાં જેમાં અધ્રાહામ રહેતો હતો. જ્યારે તેમણે અમને પોતાના ઘરમાં આમંત્રણ આપ્યું તે બાઈબલના કોઈ પૂર્વજ હોય તેવા લાગતા હતાં. ક્ષણમાં તેમની પત્ની બહાર આવ્યા બોલવા લાગ્યા જેમ કે દરરોજ મુલાકાતીઓ તેમના બડકોમાં આવીને સંતાઈ જતા હોય. તેના પતિ જેટલા કદાવર હતા તેટલી જ તે પાતળી, ટવ્વાર, નીચી સ્ત્રી હતી, તેની ચામડી કર્યાલીવાળા ચર્મપત્ર જેવી હતી. માત્ર તેમની આંખો વાદળી બાળક જેવી ભરોસા લાયક હતી. મેં આ સ્ત્રીને જોઈ કે એક સમયે તેની પાસે ભરચુક ઘર હતું, ગાલીચા, કબાટો, કપડાઓ - નોકરો કદાચ જે કંઈ જરૂરી હોય તે બધું જ અને મેં વિચાર્યું કે મેં કયારેય વધુ સંતોષી ચહેરો જોયો નથી ભલે જીવન તેમની માટે જે કંઈ લાવ્યું હોય.

તેણીએ અમને ફળો આપ્યા જે નાના જાંબુ જેવા હતાં અને પહાડી મધ્ય આપ્યું. અમે થોડું ખાંધું અમે જાણતા ન હતા કે તેમની પાસે કેટલું હતું અને થોડોક જ સમય અમે ત્યાં રહ્યાં કારણ કે અમે જાણતા નહતા કે અંધારું થયા પછી પર્વતથી નીચેની મુસાફરી કેટલી હશે. સૌથી ટૂંકી મુલાકાત માત્ર એક ઝલક - છતાં તે ક્ષણોમાં મિત્રતાને આગળ ધ્યાવી જે મારા જીવનનું એક રક્ષણાત્મક બાંધકામ થયું હતું.

અને બલોરિયાની મુલાકાત ઉત્તેજન અને ઊંડે પ્રેમ લાવ્યું. અને એ જ સમયે હારની નોંધનો અંત આવ્યો. જેવો હું રૂમાનિયા સભાઓ માટે રવાના થવાનો હતો લોકોનું એક જૂથ મારી પાસે માગણી કરતું આવ્યું જેઓએ બાસીલની સભાઓ ચર્મમાં થઈ તેમાં ભાગ લીધો હતો કે આવી સભાઓ અમારા નગરમાં પડ્ય કરો.

“અમે આ સંદેશ માટે વર્ષોથી રાહ જોતા હતાં” તેઓએ વિનંતી કરી “અમને પરિણામોની પડી નથી. અમે તો માત્ર દેવની ઈચ્છા વિશે જ કાળજ રાખીએ છીએ.”

અને મારે આ પ્રેમાળ અને પ્રેમયુક્ત ચહેરાઓ જોવાના હતા અને કહ્યું ના, હું તો માત્ર એક વ્યક્તિ જ છું. હું તેમની સાથે જઈ શકતો નથી અને એ જ સમયે

મારે બીજે જવાનું જ્યાં મને ઈશ્વરનો આત્મા તેરી લઈ જાય.

“હું ઈશ્વુ હું કે હું દસ માણસો હોઉં.” મેં તેઓને કહ્યું, “હું ઈશ્વુ હું કે કદાચ હું ડાન ભાગમાં વહેંચાઈ જઈ શકતો હોઉં અને જે કોઈ તેતું આપે તેનો જવાબ આપી શકતો હોઉં. કોઈક દિવસ કરવાનો માર્ગ હું શોધી કાઢીશ.”

બગીચાનું કાયઘર

રૂમાનિયાની સરહદે પહોંચવા મને ચાર કલાક લાગ્યા. જ્યારે દાનુભેની બીજી તરફ ચકાસણી કેન્દ્રમાં પ્રવેશ્યો મેં મારા પોતાને કહ્યું, “સારું હું ભાગ્યશાળી છું. માત્ર અડધો ડઝન કાર છે. આ બંધુ જ ઝડપથી પસાર થઈ જવાશે.”

જ્યારે ચાળીસ મિનિટ થઈ ગઈ તો પણ મથમ કારની તપાસ ચાલતી હતી. મેં વિચાર્યું, “બિચારો, તેની પાસેથી તેઓને કંઈક મળી આવ્યું હશે માટે આટલો લાંબો સમય લીધો.”

પણ જ્યારે પહેલી રવાના થઈ અને બીજોએ પણ અડધો કલાક સુધી તપાસ ચાલુ રાખી. ત્યારે મને ચિંતા શરૂ થઈ. કાયદેસર કુંઠલ જે કંઈ લઈ જઈ રહ્યાં હતાં તે બધું જ તેઓએ જમીન પર ઉતારીને પ્રસારીને બતાવવું પડ્યું. દરેક કારને એ જ રીતે પસાર થવું પડતું હતું. ચોથી કારની તપાસ લગભગ એક કલાક ચાલી. સુરક્ષા કર્માંઓએ ડ્રાઇવરને હાટીમાં બેસાડ્યો અને ત્યાં સુધી તેને રાખ્યો જ્યારે તેઓએ કારના આગળના પાછળના ઢાંકણાં ઊંચા કરીને જોયા, એન્જિન તપાસી જોયું સીટો કાઢીને જોઈ.

“પ્રિય પ્રભુ,” મેં કહ્યું, મારી આગળ માત્ર એક જ કાર હતી. “હું શું કરી શકું ?” કોઈ પણ ગંભીર તપાસ તુરંત જ સંતાદેલા બધા જ રૂમાનિયન બાઈબલ

બતાવી દેશે.

“પ્રભુ,” હું આગળ વધ્યો, “હું જાણું હું કે મારી કોઈ જાતની ચાલાકી મને આ સરહદ પાર કરી શકાવશે નહિ. મેં ચમત્કાર કરવાનું તમારી પાસે માગવાની હિંમત કરી છે? મને થોડા બાઈબલ બહાર કાઢીને ખુલ્લા મૂકવા જોઈએ જે સ્પષ્ટ દેખાઈ શકે. પછી પ્રભુ, હું મારી કોઈ પણ જાતની વ્યૂહરચના પર આધારિત નહિ હોઉં તે સ્પષ્ટ હતું, શું હું કરી શકું? હું સંપૂર્ણ તમારા આધારિત હોઈશ.”?

જ્યારે મારી આગળની છેલ્લી કાર તપાસ માટે આગળ વધી ત્યારે મેં થોડા બાઈબલ સંતાદેલી જગ્યામાંથી બહાર કાઢીને મારી પાસે સીટ પર થાપો લગાવી દીધો.

હવે મારો વારો હતો. મેં કારને નીચા ગીયરમાં નાખી અને ઈચ્ચ પછી ઈચ્ચ ઊભેલા અધિકારી પાસે રસ્તાની ડાબી કોરે ગયો મારા દસ્તાવેજો આપ્યા અને પછી બહાર નીકળવા પ્રયત્ન કર્યો. પણ તેના ધૂંટણો દરવાજા આગળ હોવાથી બંધ રાખીને કારમાં બેસી રહ્યો. તેણે મારા પાસપોર્ટમાં મારો ફોટો જોયો. તેની ઉપરથી કંઈક ઊપરથી કંઈક ઉઝેડું, મારા નામ નીચે દસ્તાવેજો ધર્યા, અને આગળ વધાવનો હાથથી ઈશારો કર્યો.

ચોક્કસ ત્રીસ મિનિટ પસાર થઈ ન હતી. મેં કાર શરૂ કરીને થોડોક આગળ વધ્યો શું મારે ત્યાં જવાનું હતું જ્યાં કારને એકબાજુ લઈને સારી રીતે ચકાસણી કરાતી હતી? શું મારે.... ચોક્કસ મને નહિ.... મેં થોડી આગળ લઈને બ્રેક ઉપર મારો પગ થંબાવી દીધો. કશું જ બન્યું નહિ. મેં અરીસામાંથી પાછળ જોયું. સુરક્ષાકર્મી મારી પછીની કારને ઊભી રાખવાના ઈશારા કરતો હતો, ફ્રાઈવરને નિર્દેશન કરતો કે તે કારથી નીચે ઉત્તે. એટલે મેં થોડા પગલા ચલાય એટલી કાર આગળ હંકારી. સુરક્ષા કર્માંથી મારી પાછળની કારને આગળનો ભાગ ખોલાવ્યો. અને પછી મારે શંકા કરવાની કોઈ જરૂર ન હતી, તપાસ કેન્દ્રને મેં માત્ર ત્રીસ સેકન્ડમાં પાર કર્યું જે માનવામાં ન આવે તેવું હતું.

મારું હદ્દય જડપથી ધબકતું હતું. પસાર કર્યું તેની ઉતેજનાથી નહિ પણ ઈશ્વરના કામની અજ્ઞાયબ જલક મળી તેને લીધે ઉતેજીત હતો.

આ મુસાફરી શરૂ કર્યા પહેલા મારા મનમાં બલ્લોરિયા અને રૂમાનિયા બંનેનું જતન કરવા અર્થે ઢગલા કર્યા હતાં. હવે હું જાણતો હતો કે તે બંને જુદી જગ્યાઓ હતી. રૂમાનિયા પોલાદી પડદાના પ્રિસ્તીઓ મધ્યે પોતાને નાસ્તિકવાદના કાચના ઘર તરીકે ઓળખાવતા હતાં. ત્યારે પણ એ રિશયાની પ્રયોગશાળા હતી

જેમાં તેણે ધર્મવિરોધી પ્રયોગ કર્યા હતાં. રાજશાસન દ્વારા મંડળી પર ચુસ્ત નિયંત્રણ, વિશ્વાસીઓ પર આર્થિક દબાણો, ધાર્મિક આગેવાનો વચ્ચે શંકાનું વાચેતર, સંપત્તિઓ જત્ત કરવી, ભક્તિસભાઓ પર પ્રતિબંધ, સુવાર્તપ્રચારની મનાઈ. આ બધું મને જણાવવામાં આવ્યું હતું જેની અપેક્ષા સાથે હું રૂમાનિયામાં શોધ કરતો હતો.

જેવો હું સરહદ પાર ઉત્તરો મેં પોલીસ નિયંત્રણનું એક નવું સ્તર જોયું. દરેક ગામે એક પોલીસનું તપાસ કેન્દ્ર હતું. ગામમાં દરેક ખેડૂત સાયકલ લઈને જતો તેને અધિકારી ઊભો રાખતા. કે ક્યાં જતો હતો? તેનું કામ શું હતું? મારે પણ સંબંધીત સ્વતંત્રતા સાથે “રોકડ મુસાફર” તરીકે મારા વિઝા દરેક શહેરે નોધાવવા પડતા જ્યાં પ્રવાસનોંથ થઈ ત્યાં મુલાકાત અને તારીખ પ્રમાણે હાજર રહેવું પડતું હતું. આ નિયંત્રણ કેટલું ખરું છે તેમને ત્યારે ખબર પરી જ્યારે હું એક મનમોહક નાના ગામ પાસે પહોંચ્યો જે કલુજથી લગભગ પચાસ માઈલ હશે અને મોહું થતું હતું એટલે નિઃખ્યિક કર્યો કે રાત ત્યાંજ પસાર કરું. સ્થાનિક સત્તાધિકારીઓને આશ્વર્ય થયું કે મારે તેમની પાસેથી પરવાનગી લેવી જોઈતી હતી.

“પણ સાહેબ,” મારા ટુરિસ્ટ કાઉને જોતા તેમણે કહ્યું, “કલુજમાં રાતના ભોજન માટે તમારી અપેક્ષા હતી. તમે અત્યારે જ કલુજ સીધા પહોંચી જાઓ.”

આવી નાની બાબત માટે હું કોઈ મુશ્કેલીમાં પડવા માગતો ન હતો. તેમની ઈચ્છા હતી તે પ્રમાણે મેં કર્યું. હું કલુજ તરફ રવાના થયો, હોટલમાં જમવાનું બંધ થવાનું જ હતું ત્યારે હું ત્યાં પહોંચ્યો, કે મારો ટેબલ સેટ લઈ આવું, જમવાનો સમય પૂરો થઈ ગયો છે. અને પાણીના જ્લાસોમાં નાનો ડચનો જંડો મધ્યમાં ગોઠવેલો હતો.”

વિવિધ શહેરોની અંદર મને જે પસંદ હોય તે શહેરોમાં મુક્તપણે હું જઈ શકતો અને આવી શકતો હતો. તે રવિવાર સવાર હતી. હું સવારમાં વહેલો ઊઠી ગયો હતો તે ઉઘડતો અને ખુશમિજાજ દિવસ હતો, આ સુંદર બગીચાની ભૂમિના મારા પ્રિસ્ટી બંધુઓની સાથે જોડાવવા આતુર હતો. હોટલના કારકૂનને મેં ચર્ચ વિશે પૂછ્યું ત્યારે તેણે મારી સામે શંકા સાથે જોયું. “અમારે અહિયા એમાના ઓછા છે, તમે જાણો છો.” તેણે કહ્યું “તે ઉપરાંત તને ભાષાની સમજ પડશે નહિ.”

“શું તું નથી જાણતો?” મેં કહ્યું, “પ્રિસ્ટીઓ એક પ્રકારની વૈશ્વિક ભાષા બોલે છે.”

“ઓહ, તે શું છે?”

“તેને અગાપે કહે છે.”

“અગાપે? મેં તેના વિશે સાંભળ્યું પણ નથી.”

“બહુ ખરાબ કહેવાય તે વિશ્વની સૌથી સુંદર ભાષા છે. પણ જે હોય, હું કેવી રીતે ચર્ચ પહોંચી શકું ?”

જ્યારે બળોરિયાની મંડળી વિરુદ્ધ મુખ્ય હથિયાર તરીકે નોંધણી કરાવવી જરૂરી હતી, અને રૂમાનિયામાં સંયુક્તતાની પદ્ધતિ હતી. સંયુક્ત સંપ્રદાયો, સંયુક્ત ભૌતિક સુવિધાઓ, ભજન કરવાના સંયુક્ત કલાકો, જ્યાં કંઈ ચર્ચો ખાલી બાકડાઓ સાથે હતાં. તેમના બાકીના સભાજનો નજીકના ગામોમાં ભેળવી દીધા હતાં, અને બાકી રહેલી ઈમારતો તથા સુવિધાઓ સત્તાવાળાઓએ જપ્ત કરી લીધી હતી. તર્કમાં કારણો યોગ્ય લાગતા હતાં અને મંડળી માટે પણ લાભકારક લાગતા હતાં. નાની નાની સંધર્ષ કરતી વિવિધ મંડળીઓ કરતાં એક સંયુક્ત સમ્બ્યો એક સ્થળે સારા લાગે મોટાભાગના ખેડૂતો હતાં, પોતાની જૂની ભક્તિસભાની જગા સાથે જોડાયેલા અને ગામડાઓ વચ્ચેની મુસાફરી ધીમી અને મુશ્કેલ હતી.

અઠવાડિયામાં મંડળીને બે ભક્તિસભા કરવાની પરવાનગી હતી. એક શનિવારે અને બીજી રવિવારે. પણ રૂમાનિયામાં શનિવાર આખો દિવસ કામ કરવામાં ચાલુ રહાતો હતો: શનિવારે રાત્રી સભામાં જૂજ લોકો હાજર રહેતા તેથી તેના પ્રભાવમાં ભક્તિસભાને એક જ સંગતમાં એકીકરણ કરવામાં આવી હતી.

પણ સભા કેવી હતી ?

હું સવારે દસ વાગ્યે પહોંચ્યો પણ ભક્તિસભા લગભગ એક કલાકની પૂરી થઈ ગઈ હતી. મને બેસવાની જગ્યા મળી નહિ, મને વિદેશી ઓળખીને મંચ પાસે બેસાડ્યો. અંગોની વિરુદ્ધ ધૂંધૂણો દબાવીને બેઠો, આ પ્રિસ્ટી જૂથ સાથે મેં ત્રણ કલાક સણંગ પસાર કર્યા જે સાખ્યવાદના અંદરના વર્તુળમાં હતાં.

જ્યારે દાન ઉધરાવવાનો સમય આવ્યો, મેં દાનપાત્રમાં રૂમાનિયન નાણાંના એટલા જ નાણાં નાખ્યા જે હું ઘરે નાખતો હતો. અને મારી પાસે હતા પણ. દાનની થાળી મારાથી જ શરૂ થઈ હતી. બધાને દેખાય એવી રીતે દાનથાળીમાં મહિનાનો બર્ચ હતો.

જેમ દાન ઉધરાવવાનું ચાલું હતું, ત્યારે મારી વ્યાકુળતા વધવા લાગી કે લોકો આપે છે તેના કરતા વધુ મેં વીસથી ત્રીસ ગણું આપ્યું. અવારનવાર ભજનિકો દાનપાત્રમાં સિક્કો નાખે પછી વ્યક્તિ થોડીવાર ત્યાં ધૂઢ્યા પાછા લઈને આગળ પાત્ર જવા દેતા. મેં આવું કેથોલિક અને ઓર્થોડોક્સ ચર્ચોમાં મેં જોયું હતું. જ્યાં બાકડાની ફી રખાતી પણ મેં પ્રોટેસ્ટન્ટ ચર્ચોમાં એવું જોયું નથી. આખો સિક્કો મોટાભાગના લોકો આપે તેના કરતા વધુ હતો. કદાચ નોટો એટલી મોટી હતી આખો મહિનો

પસાર કરી કાઢે તેટલી આવક જેટલી હતી. મને ખરાબ લાગતું હું કે હું એવી પરિસ્થિતિમાં આવી ગયો કે ધનવાન વિદેશી તરીકેનો ખોટો તોળ કરવો પડ્યો. - અને તેના લીધે મેં સ્મિત કર્યું, યાદ કરતા કે વાઈટમાં સૌથી ગરીબ કટુંબ મારું હતું. વધુપણું દાનાપર્ણ ગીત પછી મુખ્ય વ્યક્તિ પાળક આગળ લઈ જવાને બદલે પાત્ર મારી પાસે લાગ્યો.

તેણે દાનપાત્ર મારી હાથમાં પકડાવી દીધું. અને રૂમાનિયા ભાષામાં અમુક શબ્દો બોલ્યો. આખરે મને સમજ પડી ગઈ. મારે છુટા લઈ લેવાના હતાં. કોઈ પણ આટલી મોટી નોટ દાનમાં નામે નહિ સિવાય છુટા પાછા લેવાની અપેક્ષા સાથે હું શું કરું? શું કૃપાના નામે છુટા પાછા લઈ લઉં? અથવા સંતાપ સ્વીકારીને, ચર્ચને તે નાણાં રાખવા દઉં, જે મારે જોઈતા હતાં?

હું તર્ક કરતો હતો ત્યારે દરેક આંખો મારી તરફ જોતી હતી, મને મોટા આનંદ સાથે ભાન થયું કે મારા નાણાં છે જ નહિ. “એ મારી ભેટ નથી,” મેં જર્મનમાં બોલવાનું શરૂ કર્યું - અને એક માણસ સભાજનો માંથી અનુવાદ કરવા લાગ્યો. “એ મારી માટે ન હતા,” મેં પુનરાવર્તન કર્યું, એ કાચ વાન ઓમહુગ સામયિકના વાચકોને હજારોને યાદ કર્યા જે ભેટ તરીકે એ નોટ દ્વારા આપવામાં આવી હતી. “એ હોલેન્ડના વિશ્વાસીઓ દ્વારા રૂમાનિયાના વિશ્વાસીઓ માટે હતી. એ પ્રિસ્તના શરીરમાં એક્યતાની એક ભેટ હતી.”

વ્યક્તિ અનુવાદ કરતો હતો ત્યારે ખંડમાંના ચહેરાઓને હું જોઈ રહ્યો હતો, અને ફરી એકવાર મેં એ શંકાશીલ પ્રશ્ન મારી ઉગતી આશા વિશે જોયો: આપણે એકલા નથી તો પછી? બીજી જગતાએ આપણને ભાઈઓ પણ છે? આપણને મિત્રો છે જેને આપણે ક્યારેય જાણ્યા નથી?

જ્યારે આખી ભક્તિસત્ત્વા પૂરી થઈ, હું તે માણસ પાસે ગયો જે જર્મન બોલ્યો હતો. અને કહું મારે તેની સાથે વાત કરવી હતી. મને જાણ થઈ કે તે રૂમાનિયાના બધા જ સંગ્રહાયોનો સેકેટરી હતો. પણ એ સ્પષ્ટ હતું કે તે મારી ખાનગી વાત કરવાના પ્રસ્તાવને સ્વીકારતો નથી. તેણે ઉડાઉ જવાબો આપ્યા અને જેટલું બની શકે તેટલું તેણે બહાના કાઢી વિદાય થયો.

ગુંચવાયા સાથે હું ચર્ચ બહાર તેને અનુસર્યો. તે તો રસ્તા તરફ જેટલું બની શકે તેટલું જડપથી ચાલવા લાગ્યો, તે વજનદાર વ્યક્તિ હતો. મેં વિચાર્યુ કે લોકો સામે તે મારી સાથે વાત કરતા ખચકાતો હશે. તેથી હું તેની પાછળ ગયો પણ.

અમુક અંતર પછી મારી આંખો આગળ એક ખાનગી ઘરમાં પ્રવેશયો.

શું ભાગ્યશાળી છું ! મેં વિચાર્યુ હવે મારી પાસે તક થશે કે કોઈ જુએ નહિ, તે રીતે વાત કરી શકું.

હું પંદર મિનિટ સુધી ત્યાં વળગી રહ્યો, જે ખાતરી થતા સુધી કે રસ્તે કોઈ આવતું જતું નથી, પછી જઈને દરવાજો ખખડાવ્યો. મારી સામે ડોકીયા કરતી આંખો જોતી હતી. પછી દરવાજો એકદમ ખોવ્યો અને મને ઘરની અંદર ખેંચી લેવામાં આવ્યો.

“તારે શું જોઈએ છે?” સેકેટરીએ કહ્યું,

મેં મૈત્રી પૂર્ણ સ્મિત સાથે તેની ઉદ્ઘતતાને લીધે મને થયેલા આશ્વર્યને ઢાકવાનો પ્રયત્ન કર્યો મારે તેની સાથે થોડી વાત કરવી હતી, મેં કહ્યું, એ પૂછવા માટે કે હું તેની માટે કંઈ કરી શકું ખરો.

“કરવા માટે”

“સારું દાખલા તરીકે બાઈબલ, શું તમારી પાસે પૂરતા રૂમાનિયન બાઈબલ છે?”

સેકેટરીએ ધ્યાનથી મારી સામે જોયું. “તારી પાસે રૂમાનિયન બાઈબલ છે ? તું તેને સરહદ પાર કરી લાવ્યો છે ? ”

“એ, મારી પાસે બાઈબલો છે”

તે ક્ષણવાર રોકાઈ ગયો પછી નિર્જય સાથે : “અમને બાઈબલની જરૂર નથી. અને તું કોઈપણ સંજોગોમાં મારા ઘરે પાછો આવીશ નહિ અથવા તો કોઈ પણ વિશ્વાસીના ઘરે આ રીતે જતો નહિ હું આશા રાખ્યું છું કે તું સમજ ગયો હોઈશ.”

શું મેં ભૂલ કરી હતી, અથવા શું આ બધી શંકા અને ઉદ્ઘતતા દ્વારા મને મદદની બૂમો સંભળાય છે ? સારું, તો પછી હું તમને તમારી ઓઝીસમાં મળવા આવીશ? શું એ સુરક્ષિત રહેશે ને?

“તે સુરક્ષાની બાબત નથી, મેં એવું કહ્યું નથી.” અને પછી, “પડા હા, જો તું કાલે અમારી ઓઝીસે આવે તો હું પ્રેસીડન્ટ સાથે તારી વાત કરાની દઉં.”

બીજા દિવસે હું આ સંપ્રદાયના મુખ્યમથકે મારી બેગમાં છ બાઈબલ લઈને પહોંચી ગયો. સેકેટરી ત્યાં હતો હંમેશાં બેચેન. પરસેવાના મોટા ટીપા તેના કપાળે બાગી ગયા હતાં. મને કોઈ ઘ્યાલ આવતો ન હતો કે તે કશાકથી અથવા

કોઈથી ભયભીત થયો હોય.

હું સામાન્ય રીતે પ્રેસીડન્ટની ઓફીસમાં ગયો. “હું તારી માટે શું કરી શકું?” તેણે જર્મનમાં પૂછ્યું.

મેં તેમની સાથે હાથ મિલાવ્યો અને જવાબ આપ્યો કે કદાચ હું તમારી માટે કંઈક કરી શકું હું. પછી સેકેટરી સાથેની મારી વાતચીત મને યાદ આવી: દેખોતી રીતે જરૂરતને લંબાવીને રાજ્યનૈતિક વિધાન કર્યું. તેથી મેં માત્ર કહ્યું કે હું તમારા દેશની એટલા માટે મુલાકાત કરી રહ્યો હું કે પ્રિસ્ટી તરીકે મારા લોકોને તમારા તરફથી શુભેચ્છાના શબ્દો પહોંચાડી શકું શું તમે શુભેચ્છા મોકલવા માગશો.

પ્રેસીડન્ટનો ચહેરો રાહત અનુભવવા લાગ્યો. આ સુરક્ષિત સ્તર હતું. હોલેન્ડના શોષિત લોકોને મહાન રીપબ્લિક પોષ્યુલર્સ ઓફ રોમાનિયા દ્વારા શુભેચ્છાના શબ્દો. સેકેટરીએ માથું બંજવાડવાનું બંધ કરીને મારી સામે સ્વિત કર્યું.

“શું તમે બેસશો નહિ? ” ખુરશી ખસેડતા મને કહ્યું, પંદર મિનિટ સુધી અમે વાતો કરતા રહ્યાં, સાવચેતી પૂર્વક મારી ખરી આપદે ટાળતો હતો. અમે રુમાનિયાના ટામેટા, એટલા મોટા કે ક્યારેય જોયા નથી, અને તરબૂચ વિશે, જે મેં પહેલીવાર તેનો સ્વાદ આ દેશમાં આવીને માણ્યો. અમે સુંદર વાતાવરણ વિશે વાતો કરી, હળવાશ જાળવી પ્રેસીડન્ટ કાળા સમુદ્ર વિશે વિગતો જણાવી.

અને અમે વાતો કરતા હતા ત્યારે ઓરડામાં આસપાસ જોવાની મને તક મળી. એક નિરિક્ષણ મને અજ્ઞાયથ લાગ્યું. દરેક ખુરશી, દરેક ટેબલ, દિવાલ પરના દરેક ચિત્ર, ઉપર બધે જ એક નંબર લગાવ્યો હતો. મને થયું કે કદાચ સરકાર વ્યક્તિગત ઉપયોગ ટાળવાને આ બધી ઉપયોગી વસ્તુઓ પર નંબર લગાડ્યા હશે.

વાતાવરણ અને ટામેટાઓની વાતોથી બહાર આવ્યા પછી વાતચીત સ્થગિત થઈ. લાંબો શાસ લઈને મેં નિર્ણય કર્યો કે સમય આવી ગયો હતો કે વિનંતીનો નિઝુર અસ્વીકાર કરું અથવા આ બે ભયભીત વ્યક્તિઓ સાથે ખરો સંપર્ક કરું.

મેં મારી બેગ ખોલી અને તેમાંથી બાઈબલ કાઢ્યું. “શું તમે મને પરવાનગી આપશો. ના, હું એ કહેવા માગતો નથી. શું તમે પરવાનગી આપશો કે ડય લોકો રુમાનિયન લોકોને બાઈબલની આ નકલો આપે?”

તરત જ બંને જણા સજજડ થઈ ગયા. આશ્વર્ય થતું હતું કે સેકેટરી ફરીથી કેટલી જડપથી પરસેવા વાળો થવા લગ્યો હતો. પ્રેસીડન્ટ બાઈબલ પોતાના હાથમાં લીધું અને થોડીક કષણો માટે જે નરમાશથી તેણે પકડ્યું હતું તે મેં જોઈ લીધું હતું.

પણ ના, તે કંઈ જંખના કરતો ન હતો. તેણે ઓચિતું બાઈબલ મારા

હાથમાં પાછું આપી દીધું.

“મારે આ નથી જોઈતું,” તેણે કહ્યું, “આપણે સમય વધુ પસાર કરી ચૂક્યા છીએ. મારે આ સવારે ઘણું બધું કામ છે.”

અને તેથી જે છ બાઈબલ લઈને હું આવ્યો હતો તે હું પાછા લઈને પરત ફર્યો. જે રિસેપ્શનીસ્ટ હતી તેણે મારી નોંધ કરી હતી. મારા નીકળવાથી તેણે માંડું નામ સૂચીમાંથી છેકી નાખતા મેં જોયું, જેમકે તે લશકરી સ્થાપના માટેની રક્ષકસિપાહી હોય. કોણ જાણતું હશે કે તે પોતે ગુપ્ત પોલીસની સભ્ય હોય. હું ડરને દોષ કેવી રીતે આપી શકું અને પ્રેસીડન્ટની શંકા અને સેકેટરીનો મેં ક્યારેય આવી પરિસ્થિતિમાં કામ કરવાનો અનુભવ કર્યો નથી?

અને આ પણ રૂમાનિયાની પૂરી વાર્તા ન હતી. તેના બીજા અઠવાડિયે એવી જ સત્તાવણી નીચે જીવતા પ્રિસ્ટીઓને હું મળ્યો કે જેઓએ સ્વર્ગીય આશા અને ભરોસો જીવંત રાખ્યો હતો.

વાસ્તવિક સારી સરખામણી કરી શકાય તેવા સરખા જ સંજોગો હતા. બંને ઉદાહરણોમાં હું કહેવાતા સ્થાપિત પ્રોટેસ્ટન્ટ સંપ્રદાયોના સામાજિક મુખ્ય મથકોમાં મળ્યો હતો. બંને ઉદાહરણોમાં બે માણસો મારી સાથે હાજર હતાં, સરખામણી માટે મહત્વના તત્વો, જ્યારથી સાથી પ્રિસ્ટી વ્યક્તિ ઉપરની શંકા મંડળીની ધીમી પણવણીનું મોટું કારણ હતું.

આ વખતે ફરી મેં નંબરોની નોંધ કરી. આ કાર્યાલયમાં ત્રણ ચિંતો હતાં. તેઓએ દેશના પ્રેસીડન્ટ, રાષ્ટ્રીય સામ્યવાદ પાર્ટીના સેકેટરી અને પ્રખ્યાત જૂનો કલાકારનો વિચાર પહોળા અને સાંકડા માર્ગનું ચિંતો બતાવ્યા હતાં. કેવી રીતે સરકારી કારકૂને આ ચિત્રનું વર્ણન કર્યું હતું. તેનું મને આશ્રય થયું?

આ સંપ્રદાયના પ્રેસીડન્ટ વિશે મને ચિંતા થતી હતી. - વેઓર્ધ - જે કણે તે ઓરડામાં પ્રવેશ્યા. આ નબળા ઢીંગણ માણસને ચાલતા ચાલતા શ્વાસ ચઢી ગયો હતો કે તેને સામાન્ય શ્વાસ લેવા માટે થોડી મિનિટો લેવી પડી.

જ્યારે તેણે કર્યું અમને સમસ્યા ખબર પડી. તેણે પણ નહિ તથા જૂથના સેકેટરી આયોને પણ મારી ભાષાનો એક પણ શબ્દ બોલ્યો નહિ. મેં પણ તેમની ભાષાના એકપણ શબ્દ બોલ્યા નહિ. અમે એકબીજા સામે નીરસ બેસી રહ્યાં એ અનેક નંબરવાળી ઓરડી, શાંત સંપર્ક કરવામાં અક્ષમ.

પછી મેં કંઈક જોયું. વેઓર્ધના ટેબલ ઉપર એક ફાટેલું બાઈબલ હતું.

સતત પાના પલટાવો કારણે તેની ધારો ઈચ્છાના આઈમાં ભાગ જેટલી ખવાઈ ગઈ હોય તેવી થઈ ગઈ હતી. જો અમે એકબીજા સાથે શાસ્ત્ર દ્વારા વાતચીત કરીએ તો શું થશે? મેં મારા ખીસ્સામાંથી મારું ડય બાઈબલ કાઢ્યું અને ૧કરિંથી ૧૬:૨૦ ખોલ્યું.

“સર્વ ભાઈઓ તમને સલામ કહે છે. પવિત્ર ચૂંબન કરીને એકબીજાને સલામ કહેજો.”

મેં બાઈબલ ખુલ્લું મૂક્યું અને તેમાં પુસ્તકના નામનો નિર્દેશ કર્યો જે કોઈ પણ ભાષામાં હોય તે સમજ શકાય તથા અધ્યાય અને કલમ નંબર બતાવ્યા.

તુરંત જ તેમના ચહેરા ખીલી ઉઠ્યા.

તેઓએ ઝડપથી પોતાના બાઈબલમાં શોધી કાઢ્યું. વાંચ્યું અને માયાળું ભાવે મોરું સ્થિત કર્યું. પછી વેઅર્થે મારી માટે સંદર્ભ શોધતા પાનાઓ પલટાવ્યા.

નીતિવચન ૨૫:૨૫ : “જેવું તરસ્યા જીવનને ટાકું પાણી છે, તેવી જ દૂર દેશથી મળેલી સારી ખબર છે.”

હવે અમે ગ્રણે જણા હસતા હતાં. મેં પાઉલનો લખેલો ફિલેમોનને પત્ર ખોલ્યો.

“પ્રભુ ઈસુ પરના તથા સર્વ સંતો પરના તારા પ્રેમ તથા વિશ્વાસ વિશે સાંભળવાથી તારું સ્મરણ કરીને સર્વદા મારી પ્રાર્થનાઓમાં હું મારા દેવની આભારસ્તુતિ કરું છું....”

હવે આયોનનો વારો હતો તેણે કંઈ દૂર સુધી જોવાની જરૂર ન હતી તેની આંખો નીચેની લીટીઓ પર પડી પછી તેણે બાઈબલમાં આંગળી નિર્દેશ કરતા મારી આગળ ધર્યું.

“કારણ કે તારા પ્રેમથી મને ઘણો લાભ થયો છે તથા દિલાસો મળ્યો છે કેમ કે ઓ ભાઈ તારાથી સંતોના હદ્ય ઉતેજીત થયા છે.”

ઓહ, અમારે એકબીજા સાથે બાઈબલ દ્વારા વાતચીત કરવામાં અજ્ઞયબ અડધો કલાક પસાર થયો. આંખોમાંથી આંસુઓ નીકળ્યા ત્યાં સુધી અમે હસ્યા. અને વાતચીતના અંતે મેં મારા રૂમાનિયાના બાઈબલોને તેમના ટેબલો ઉપર ધર્યા. અને હાવભાવ સાથે આગ્રહ રાખ્યો એ સખત ઠપકા સાથે હા, તેઓએ તે સ્વીકારવા જોઈતા અને ના, (તેમના હાથો તેમના ખિસ્સામાં ગયા અને આંખો પહોળી થઈ ગઈ) તેના કોઈ પણ નાણાં નથી, બને માણસો મને વારંવાર ભેટ્યા.

એ દિવસે પછી જ્યારે અમને અનુવાદક મળ્યો અને અમારી વાતચીત વધુ અર્થપૂર્ણ બની, મેં ગોઠવણ કરી કે મારી સાથે લાવેલો બધા જ બાઈબલ આધ્યાત્મિક સ્વીકારી લે. મારા કરતા તે આ કઠણ ભૂમિમાં ક્યાં મૂકવા તે સારી પેઠે જાણતો હતો, અને તેણે મને ખાતરી આપી કે ઘણા બધા સંપર્ક હોવા કરતા એક જ સારો હોય.

એ રાતે પાછો હોટલમાં આવ્યા પછી કારકૂને મને બોલાવ્યો.

“કહો” તેણે કહ્યું, “મેં અગાપે વિશે શબ્દકોષમાં જોયું. એ નામની કોઈ ભાષા જ નથી. એ તો પ્રેમ માટેનો માત્ર શ્રીક ભાષાનો શબ્દ છે.”

“એ જ” મેં કહ્યું, “હું આખી બપોર તેમાં જ વાત કરતો હતો.”

વાતચીતનો બંધ આખરે ભાંગી ગયો. બીજા અઠવાડિયે તથા ગીજા અઠવાડિયાના અડધા દિવસો હું રૂમાનિયામાં શ્રેષ્ઠ અનુવાદક સાથે મુસાફરી કરતો રહ્યો, જે સંપર્ક મને ઘેરોર્ધ તથા આયોને આખ્યા તેની મુલાકાત કરતો રહ્યો.

મેં વલણના બધા જ રંગ જોયા, હારની ચરમસીમાથી લઈને હિમતની ચરમસીમા હારેલાઓ સાથે સહાનુભૂતિ બતાવવી સરળ હતું. “અમે શું કરી શકીએ?” એવી સ્વાભાવિક પ્રતિક્રિયા હતા. ઘણા બધા લોકોને માત્ર એક જ અપેક્ષા હતી : એક સાથે રૂમાનિયા બહાર જતા રહેવું.

વિચિત્ર પણ વધુ સમર્પિત પ્રિસ્ટી ત્યાં જ રહેવાનું મોટા ભાગે પસંદ કરતા હતાં. ટ્રાન્સીલવેનિયામાં અમે એવા એક કુટુંબની મુલાકાત લીધી. આ પ્રિસ્ટીઓ પાસે મરધા ઉછેર કેન્દ્ર હતું જે ત્યારે પણ અડધું તેમની માલિકી નીચે હતું. તેમ છતાં સત્તાવાળાઓએ તેમને ઉત્પાદનનો આંક આપેલો જેને પહોંચી વળવું તેમની ક્ષમતા ઉપરનું હતું. જ્યારે તેઓ ત્યાં સુધી પહોંચવા નિષ્ફળ જતાં, તેઓએ બજારમાંથી પૂરતા ઈડા ખરીદીને ખોટ પૂરવી પડતી હતી. વર્ષ પછી વર્ષ આવું જ થતું હતું. અને આર્થિક સંકળામજા મોટી થઈ હતી.

તો પછી તું કેમ રહે છે? જેથી તું તારું ખેતર રાખી શકે ? મેં પૂછ્યું.

ખેડૂત અને તેની પત્ની બંનેને આંચકો લાગ્યો. “ચોક્કસ ના” તેણે કહ્યું, “હક્કિકતમાં અમે ખેતર ખોઈ બેસવાના જ છીએ. અમે એટલા માટે રહીએ છીએ-” તેણે પોતાની આંખો ઝીણ તરફ ફેરવી - “કારણ કે જો અમે જતા રહીશું તો

પ્રાર્થના માટે કોણ બચશે.”

પણ હું એવા પ્રિસ્તીઓને મધ્યો કે જેઓને ઓછી ખાતરી હતી. મેં એક નાના ચર્ચ વિશે જાણ્યું જ્યાં ઓછી અવરજવર હતી તેઓ જીસીઓ સાથે કામ કરતા હતાં. જો કે અમે ચદાણ પર આગળ વધતા તો પણ હું કહી શકું કે સમસ્યા હતી. ચર્ચના આંગણામાં ઘાસ ઊંચા ઉગી ગયા હતાં. ચર્ચ ઈમારતની અમુક બારીઓ તૂટેલી હતી, મધમાખીઓ અંદર મધપૂડા બનાવીને અંદરબહાર અવરજવર કરતી હતી. હું અને મારો અનુવાદક અમે ચર્ચની પાછળ ગયા જ્યાં પાળકગૃહ હતું અમે જઈને ખખડાવ્યું. પાળક હાજર ન હતો. પણ તેમની પત્નીએ અમારો આવકાર કર્યો અને જલ્દીથી અમે રકાબી ભરીને મધ ખાતા હતા, એટલું ગળ્યું કે મારા દાંતોનો ઈજા કરે.

પાળક પત્નીએ અમને જણાવ્યું કે તેનો પતિ કેન્દ્ર સરકાર સાથે પોતાના કેસ માટે આજીજી કરવા અધિકારી પાસે ગયા હતાં. સ્થાનિક પાર્ટીનો મુખ્ય વ્યક્તિ ચર્ચ ઈમારતની માગડી કરતો હતો કે તેઓને કલ્ય બનાવવા આપી હે.

તેણીએ તથા તેણીના પતિએ લગભગ ત્રીસ વર્ષોથી જીસીઓ મધ્યે કામ કર્યું હતું. મેં તેઓમાંથી ધણાઓને રસ્તેથી અંદર આવતા, નાના જીથોમાં, પોતાના ગાડામાં, હંમેશાં દુબળા ધોડા સાથે અને અમુકને બતકો હંકતા જોયા હતાં. તેણીએ આગળ કંધું, હાલમાં જ સરકારે આવા લોકો માટે સારું વળતરવાળું કામ આપવાની જોગવાઈ તેઓ માટે કરી હતી. તેણી અને તેના પતિને તે માટે ખરેખર આનંદ થયો, તેઓ એ બાબત માટે કેટલાય વર્ષોથી વિનંતી કરતા હતાં. પણ તેઓ માટે શરત લાગુ કરી હતી, કે જે જીસી ચર્ચમાં જતો ન હોય તે જ નવી નોકરી માટે અરજી કરી શકે.

“અને તેથી” પાળક પત્નીએ કહ્યું, “અમે આ વિરોધી જવાણામાં છીએ. અમારા સભ્યો અમને છોડીને જતા રહે છે. અને અમારા સભાજનોમાં ઘટાડો થવાથી, પાર્ટી પાસે અમારી આ ઈમારત બથાઈ પાડવા વધુ ને વધુ તર્ક મળી રહે છે. વિચારશો નહિ કે અમે આવતા વર્ષે અહિંયા હોઈશું.”

અને એકાએક તેણીએ રડવાનું શરૂ કર્યું, અવાજ વગર, અંદરોઅંદર, માત્ર તેના ખભા સાથ આપતા ન હતાં. મેં સૂચન કર્યું કે તેણીએ જે આપણને કર્યું હતું તે વિશે આપણે ત્રાણેય પ્રાર્થના કરીએ. તેથી અમે અમારા મસ્તકો નીચે નમાયા અને તેણી માટે તથા તેના પતિ માટે પ્રાર્થના કરી. જીસીઓ માટે, એ નાના પરગણા માટે જ્યાં આખી રિશ્યિત અત્યંત ખરાબ થઈ ગઈ હતી. જ્યારે અમારા મસ્તકો આખરે પ્રાર્થના પછી ઊંચા કર્યા તેની આંખો ફરીથી ભીજાઈ ગઈ હતી, તેણીએ

કહ્યું, “તમે જાણો છો, વર્ષો પહેલા, હું જાણતી હતી કે પશ્ચિમના લોકો અમારી માટે પ્રાર્થના કરતા હતાં, પણ છેલ્લા કેટલા વર્ષોથી અમે તેમના તરફથી સાંભળ્યું નથી. અમે તેમને પત્રો લખી શક્યા નથી, અને એક પત્ર મળ્યો તેને પણ તેર વર્ષ થઈ ગયા હતાં. એવું લાગતું હતું કે અમને ભૂલી ગયા હતાં, અમારા વિશે કોઈ જ વિચારતું નથી, કોઈને પણ અમારી જરૂરતોની ખબર નથી, કોઈ પ્રાર્થના કરતું નથી.”

કોઈ નહિ તો માત્ર હું તો હતો કે તેણીને ખાત્રી આપી શકતો હતો, મારા હૃદયના ઊડાજાથી કે જેવો હું પાણો ફરીશ, ઘણા લોકો તેમના વિશે જાણશે કે તેમને ક્યારેય એવું નહિ લાગે કે તેઓ એકલા જ બોજ ઉઠાવી રહ્યાં હતાં.

ફરી એક વખત મારે જવાનો સમય થઈ ગયો હતો. મારો વિજા લગભગ પૂરો થવા આવ્યો હતો. તેનાથી વધુ મહત્વનું કે કુરીને સમય પણ લગભગ થઈ ગયો હતો.

મારો છેલ્લો વખત ધેઓર્ધ અને આયોન સાથે પસાર કર્યો. મેં સોમવારે રવાના થવાનો નિર્જય કર્યો, જેથી હું તેમની સાથે રવિવારની ભક્તિસભા ભરી શકું. મારે સભા યાદ રાખવાની હતી. હવે મારો ઉપયોગ સભાઓમાં નવથી એક વાગ્યા સુધી થઈ ગયો હતો, પણ આ છેલ્લી વખતે સવારના નવથી લઈને સાંજના પાંચ સુધી કર્યો ત્યાર પછી મોટા ભોજનનું આમંત્રણ હતું.

ધેઓર્ધ દિવસના છેલ્લા ભાષ્ણનો વક્તા હતો. એ એકદમ વ્યક્તિગત હતું. તેણે શ્વાસ ચઢવા વિશે કહ્યું જેનાથી તે વર્ષોથી પીડાતો હતો. “પણ તમે જાણો છો,” તેણે કહ્યું, “જ્યારે આપણે બાઈબલ દ્વારા અજ્ઞયબ વાતચીત થઈ હતી, ત્યારે માત્ર મારા આત્મમાં જ નહિ પણ મારા શરીરમાં પણ કશુંક થયું હતું. ત્યાર પછી હું સારી રીતે શ્વાસ લેતો થઈ ગયો હતો.”

અને પછી ધેઓર્ધ બાઈબલ ઉધાર્યું, “મારી પાસે આજનું છેલ્લાં વચન છે જે તારી સાથે વહેંચવા માગું છું, એન્દ્રયું,” તેણે અનુવાદક દ્વારા મને કહ્યું, “શું તું તારું બાઈબલ પ્રે.કુ. ૨૦:૩૦-૩૮ ખોલીશ ?”

મેં તે જગ્યા શોધી કાઢી.

“આ,” ધેઓર્ધ કહ્યું “એ ફકરો છે, જે આવજો કહે છે, જે મને પસંદ છે, તે છે આ રીત.” “એ જગ્યારે અમે વાત કરી રહ્યાં, ત્યારે તેણે ધૂટણે પડીને બધા સાથે પ્રાર્થના કરી. તેઓ સઘણા બહુ રક્યા અને પાઉલની કોટે વળગીને તેઓએ તેને ચુંબન કર્યું. તમે મારું મોં ફરી જોનાર નથી એ વાત તેણે કહી હતી તેથી તેઓ વધારે ઉદાસ થયા. પછી તેઓ તેને વહાણ સુધી વળવવા ગયા.”

મારે તેની ઉપર હસવું હતું કે તેણે પાઉલ વિશેના શબ્દો મારી ઉપર લાગુ

કર્યા. “ તે તો ઊંચાઈઓથી નીચે આવવા જેવું હતું,” મેં કહ્યું,

પણ જો કે પહેલી સદીના પ્રિસ્ટીઓની તુલનામાં અમે વિશ્વાસમાં નાના હોઈએ તો પણ તેઓના નમૂનાને અનુસરી શકીએ છીએ. અને તેથી જમ્યા પછી મેં તેઓ સર્વ સાથે ઘૂંઠણે પડીને પ્રાર્થના કરી. અને આ સર્વ પ્રિસ્ટીઓ જે સામ્યવાદ જગતના કેન્દ્રમાં હતાં તેઓ રજ્યાં અને મને કોટે વળજ્યા અને મારી આસ્માની રંગની નાની હોડી સુધી વિદાય કરવા ગયા.

કાર્ય વિસ્તરવાની શરૂઆત

જ્યારે છેલ્લે મેં ફરી ઉચ્ચ સરહદ પાર કરી, ત્યારે હું ઘરથી બે મહિનાથી દૂર હતો, મેં અપેક્ષા રાખી હતી તેનાથી સરવાળે લાંબો સમય થયો હતો કેમ કે જવાનું અને આવવાનું અંતર લાંબું થઈ ગયું હતું. હું વાઈટમાં મોડી રાતે થાકેલો છતાં, ઉતેજીત, હું બૂમો પાડતો સીડી ચઢ્યો, “કુરી! ફરી, હું ઘરે આવી ગયો છું.”

કુરી દરવાજે લથડાતી આવી, આંખો પપડાવતી, ખુશ, છલકાતી, અદ્ભૂત નાની વાત કરતી કે તેના વિષયની ત્રીસ સેકન્ડથી લંબાવી ન શકી.

“હા, બધું જ સારું છે. છતમાં ફાટ વધી ગઈ છે કુટુંબ એકદમ સારું છે. ડોક્ટર કહે છે કે જૂનની શરૂઆતનો સમય છે, પણ મૃથમ બાળક વિશે કંઈ કહેવું મુશ્કેલ લાગે છે, શું તને વધુ કોઝી જોઈતી નથી માટે ચોક્કસ છે?”

જોખીનો જન્મ ૪ જૂન ૧૯૮૮નાં દિવસે થયો. તેનો જન્મ ઘરે જ થયો, જેમ મારો થયો હતો એ બધો જ સમય હું કુરી પાસે હતો, જે રીતે પિતાજીએ અમારા દરેકને જગતમાં આવતા જોયા હતાં.

અને તેના આવવાથી એ સ્પષ્ટ થઈ ગયું હતું કે કુરી અને મારે હવે પોતાના ઘરની જરૂર હતી. જેલ્લાજેને ત્રીજું બાળક જનમવાની તૈયારીમાં હતું, અને કર્નેલિયસ તથા તેની પત્ની પહેલા બાળકની અપેક્ષામાં હતાં : ઉચ્ચ ધોરણો

પ્રમાણે નાનું ધર તો ફાટું ફાટું થઈ રહ્યું હતું.

સમર્પયા હતી કે કયાં જવું. જો કે આ ૧૮૫૮ હતી તો પણ યુદ્ધની અસર આખા હોલેન્ડમાં બધે જ જગતી હતી. અમારા દેશમાં એટલા બધા આવાસો ન હતાં અને ૧૮૪૪ પછી યુદ્ધ દરમ્યાન બોભથી ટોપની માફક ધરોના પુનઃનિર્માણમાં બધી જ ઈંટો જતી રહી હતી. જો કે વાઈટમાં વસ્તીવધારો બિલાડીની ટોપની માફક ફૂટી નીકળ્યો હોવા છતાં ૧૮૮૦થી લઈને કોઈ નવી ઈમારત ઊભી થઈ ન હતી.

જ્યારે ભાડે ધર માટે હું નગરપતિ પાસે ગયો ત્યારે તેણે માણું હલાવી દીધું હતું.

“મારે તારું નામ સૂચિમાં છેલ્લે દાખલ કરવું પડશે, એન્દ્રયુ,” તેણે કહ્યું, “અને અત્યારે એક વાત તેને કહી દઉં - એ સૂચિ લગભગ છેલ્લા ત્રણ વર્ષથી એકેય નામ આગળ વધી નથી.”

“સારું સાહેબ, અમારે બીજી કોઈ જગ્યાએથી શરૂ કરવું પડશે. અમને નીચે મૂકી દો.”

“જો તમારે ધર ખરીદવું હોય તો તે જુદી વાત છે. ચોક્કસ સૂચિ તો ભાડુઆતોને જ લાગુ પડે છે.” “અતિનંદન માટે અભાર, સાહેબ, પૃથ્વી પર ધર ખરીદવા પૂરતા નાશાં મને કયાંથી મળી શકે !”

નગરપતિએ માણું હલાવું. “એટલું જ નહિ ” તેણે કહ્યું, “જ્યાં સુધી મને ખબર છે કે એકેય ધર વેચાણમાં નથી.”

ઉનાણો પાસે આવવા લાગ્યો અને લોકો કપડાં મોકલવાનું ચાલું રાખ્યું. અને ફરીથી અમારી નાની ઓરડી છત સુધી લદાઈ ગઈ, પહેલી વખત અમારી જરૂરત માટે અમે ગંભીર પ્રાર્થનાની ચળવળ શરૂ કરી. રોજ રાતે આખું અઠવાડિયુ અમારી સ્થિતિ ઈશ્વર આગળ ખુલ્લી કરી, ભરોસા તથા અપેક્ષા સાથે અરજ જણાવી.

અને આઠમા દિવસની સવારે મને વિચાર આવ્યો. હું પોસ્ટ ઓફિસ જવાનો હતો. પણ મેં ધર આગળની નહેર જ વટાવી હતી ત્યારે મને કંઈક યાદ આવ્યું. શાળાના શિક્ષક જે હાર્દેમમાં ચાલ્યા ગયા હતા તેમણે ગામનું ધર ભાડે આપ્યું ન હતું? તે ધર ઉપલબ્ધ થઈ શકે છે.

પણ તેનાથી કોઈ ફાયદો થવાનો નથી કારણ કે અરજદારોની સૂચિમાં અમે સૌથી છેલ્લે હતાં. તો પણ જે વિચાર આવ્યો હતો તેના ઘ્યાલોથી હું પ્રભાવિત

હતો : અચાનક અને અક્સીર રીતે મને સમજ પડી. કદાચ ફરી એ ઈશ્વરનો વિચાર હોય તો? ધારો કે શાળાના શિક્ષક વીમ ઘર વેચવા માગતા હોય તો? તેઓ એ ઘરમાં પોતે ઘણા વર્ષોસુધી રહ્યાં હતાં. સમય જોતા એવું લાગતું ન હતું કે તેની કિંમત ૨૦,૦૦૦ ગીલ્ડર નાણાં થઈ શકતા હતાં. મેં આગળ કોઈ પગલું ભર્યું નહિ અને શું થાય છે તે જોવા માગતો હતો.

મારા અર્થપૂર્ણ પ્રવાસ વિશે બધું જ ભૂલીને હું કુદરતી ખાબોચિયાં પાર કરીને વિમના ખેતરે પહોંચ્યો, મેં તેમને દોહતા જોયા.

“હેલો વિમ !”

“હેલો, એન્દ્રયુ !” ગાયના આંચળોથી મારી તરફ મુખ ફેરવીને વિમે કહ્યું, “પ્રભુના કામ માટે તું સારી એવી મુસાફરી કરે છે ?”

“હા, સર”

“હું તારી માટે શું કરી શકું ?”

“સારું મેં સાંભળ્યું છે કે ગામમાંનું તમારું ઘર ખાલી કરવાના છે. શું તમે તેને ક્યારેય વેચવાનો વિચાર કર્યો છે ખરો ?”

ઘરડા વિમનું મોહું ખુલ્લુ રહી ગયું. “તને કેવી રીતે ખબર પડી !” તેણે પૂછ્યું “ગઈકાલે રાતે જ તેને વેચવાનો નિર્ણય મેં કર્યો છે અને તે વિશે મેં અત્યાર સુધી કોઈ એક વ્યક્તિને પણ જણાવ્યું નથી.”

મેં ઊંડો શાસ લીધોને હર્ષથી ઠેકડો માર્યો. “તો પછી મને વેચવા માગશો?”

વિમ મારી સામે કંઈ પણ બોલ્યા વગર લાંબો સમય જોતા રહ્યાં. “ધર તો પેઢીઓથી કુટુંબમાં જ વારસાથી હતું” તેમણે આખરે કહ્યું, “પ્રભુના કામ માટે તેનો ઉપયોગ થાય તેનાથી શ્રેષ્ઠ શું હોઈ શકે. હાલ તે અમારા કામનું નથી.”

માત્ર પછી ધબકારા સાથે મેં વિમને કિંમત પૂછી “સારું” તેણે કહ્યું, “શું તું દસ હજારનો બંદોબસ્ત કરી શકે ?”

આવખતે તો મને ખૂબ આશ્ર્ય થયું. હું જે વિચારતો હતો તેનાથી પણ તેણે અદ્ધી કિંમત માગી. “ચોક્કસ વિમ, તો આપણી વચ્ચે સમજૂતી થઈ. હું તમારું ધર ખરીદીશ.” મેં કહ્યું, કે જેની પાસે પોતાની એક પણ દમડી પોતાને નામે નથી, “દસ હજાર ગીલ્ડર્સ”

ધરે જતા પહેલા મેં વેટસ્ટ્રોને ટેલીઝોન કર્યો. મારા જીવનમાં મેં ક્યારેય નાણાં ઉછીના લીધા ન હતાં. પણ હાલ તો મને તે યોગ્ય લાગતું હતું. શ્રી વેટસ્ટ્રોએ

મને કહું કે જે દિવસે તું મારી ઓફિસે આવીશ તે જ દિવસે તને પૂરા નાણાં મળી જશે.

તે સમય પછી હું મારા છાપરાના ઓરડામાં આવ્યો, કુરી અને હું બંનેને પ્રોફેસરનું ઘર પ્રત્યક્ષ મળી જશે. અમે ત્યારે ને ત્યારે જ તેને જોવા ગયા. તે ક્ષાળ સુધી મને ખ્યાલ ન હતો કે બીજાનું ઘર ભાડે લઈને રહેવાનું કુરી માટે શો અર્થ થતો હતો. તે એક ઓરડામાંથી બીજા ઓરડામાં દોડતી, સ્પર્શ કરીને જોતી, આયોજન કરતી, નકારાયેલ ઈમારતને હવે ઘર તરીકે જોતી હતી. જોપ્પી અહિયા અંદર, એન્ની. અને કપડાઓ માટે આખો ઓરડો. કપડા ધોવાનું ટબ અહિયા રહેશે. તે ઉપરના ઓરડા જોવા છે. જ્યાં તારું ટેબલ બિલકુલ બંધબેસતું છે? આગળ તે બોલી રહી, ચહેરા ઉલ્લાસીત થયા, આંખો ચમકવા લાગી અને મેં જાણ્યું કે આખરે તે અને હું ઘરે આવ્યા.

બીજા દિવસે હું આમસ્ટરડેમ ગયો, મેં નાણાં મેળવ્યા. શ્રી વેટસ્ટ્રાએ મને નોટો આપી હતી. અમે કોઈ સહી સિક્કા કર્યો નહિ પાછા આપવાની કોઈ શરતો હતી નહિ. મેં પણ કોઈને લોન છે એવો કોઈને ઉલ્લેખ કર્યો નહિ. અને બીજા ત્રણ વર્ષમાં, જરૂરત કરતા વધુ નાણાં આવ્યા. અને કામની જરૂરત કરતા વધારે આવ્યા, જેથી અમે ટૂંકા સમયમાં લોન ભરપાઈ કરી શક્યા. તુરંત માર્મિક રીતે જેવા ઘરના નાણાં ચૂક્યે કરવામાં આવ્યા વધુ નાણાંનો શ્રોત અટકી ગયો- અને ફરી જરૂરત ઉત્ભી થઈ ત્યા સુધી સૂકાયેલું રહ્યું. વર્ષો સુધી વિશ્વાસનું આ જીવન જીવવામાં મેં ક્યારેય દેવની કાળજીને નિઝળ જતા નથી જોઈ.

જ્યારે કુરી અને હું ઘરડા વિમના ઘરમાં ગયા ત્યારે તે સ્થિતિને વર્ણવવા અમારી પાસે ડય શાન્દસમૂહ હતો. અમે આ જગ્યાને “જીવી ગયા” એ કહેતા હતા, ફર્શ જૂકી ગઈ હતી, પ્લાસ્ટરના પોપડા ઉખડતા હતાં, છતા સડવા લાગી હતી : દરિયાડિનારે જરજરીત રહેઠાશ પણ કુરી અને હું તેને વધુ પ્રેમ કરતા હતાં. અને અમે તેની માવજત કરી તથા નવેસરથી બનાવીને તેના એકલા માલિક બન્યા.

જે સૂવા લાયક કોઈ ઓરડો હોય તો તે પ્રસાધન ઓરડો હતો જ્યાં સૂકુ વધુ હતું. તેથી અમે તેમાં રહ્યાં જ્યારે અમે દિવાલોને ખોતરીને, રંગરોગાન કરીને, સરેલા પાટીયા બદલી કાઢ્યા - અને બગીયો પણ શરૂ કર્યો. બધુ જ કામ અમે જાતે જ કર્યું. તેથી તે ધીમી પ્રક્રિયા હતી. એ પાંચ વર્ષ પહેલા કુરીએ પોતાની પ્રથમ મુલાકાત વખતે જોયું હતું તે હવે આંખોથી એકદમ જુદુ જ દેખાતું હતું. અને તે દરમ્યાન કાર્ય વધુ વિસ્તારવા લાગ્યું. જોપ્પીના પ્રથમ વર્ષ પછી મેં ફરીથી

બધા દેશોની મુલાકાત કરી કોઈ કોઈ જગાએ તો એક કરતાં વધુ વખત ગયો. અને જેમ કાર્ય વધું ગયું સમસ્યા પણ વધતી ગઈ. સંપર્ક વ્યવહાર પ્રથમ ક્રમે હતો. દરેક વખતે જ્યારે ઘરે આવતો પ્રથમ મારી હથોડી અને રંગ કરવાના કુચડાને બદલે હું ઉપર જઈને મારો નાનો અત્યાસ કરવા લાગતો - કુરી સાચી હતી, મારું ટેલ બિલકુલ બંધબેસ તું હતું - અને ઓછા દિવસો જવાબો બીડવામાં તથા પરબિલિયા આંગળીઓથી ચોટાઈને પરવતો સુધી ટપાલ મોકલવામાં નીકળતા હતાં. બીજીવખત મારે જવાનું થાય ત્યાં સુધીમાં પત્રોના ઢગલામાંના નીચે સુધી ક્યારેય પહોંચ્યો નથી કે તેમના સમયે જવાબ આપું.

અનામિત્વ પણ સમસ્યા બનવા લાગ્યું હતું. જો હું મારું સાચું નામ બોલીને ઉપયોગ કરું તો સરહદો પાર મારું સ્વતંત્રતાથી જવું અને આવવું જોખમમાં મૂકવા માગતો ન હતો. આખરે કામચલાઉ નિરાકરણ લાવ્યો કે માત્ર અડધો જ સંતોષ થયો હતો. મેં મારા પૂરા નામનો ઉપયોગ ટાળ્યો અને પડા પાછળ જે નામથી ઓળખાતો હતો તેનો ઉપયોગ કરવા લાગ્યો, જે નામ પ્રિસ્ટિઓમાં બિલકુલ અસ્તિત્વમાં જ નથી : “ભાઈ એન્દ્રયુ” સરનામા માટે મેં પોસ્ટઓફિસ નંબર મારા ભાઈ બેનના ઘરનો ઉપયોગ પૂછપરછના કામ માટે કર્યો.

એ સમાધાન હતું. હું જાણતો હતો કે કોઈને મારા વિશે જાણવું હોય કે હું કોણ છું તો તે ત્યાં સંપર્ક કરી શકે.

પણ બધી જ મુશ્કેલીઓ વધતા કામ દ્વારા આગળ ધરી દેવાતી હતી, એવું લાગ્યું હતું કે તે છેલ્લો ઉપાય આપે છે તે જ વધુ મુશ્કેલ બની જતું - જેમ કે ઘરથી દૂર રહેવાના સમયમાં વધારો થવો. કુંવારા માટે મુસાફરી એક બાબત રહેતી, પણ પરણેલા, બાળકોવાળા માટે બીજી બાબત રહેતી. જોપ્પીના પ્રથમ બાર મહિનામાંથી હું આઈ ચૂકી ગયો હતો. પ્રથમ દાંત આવતો, પ્રથમ શબ્દ બોલવો, પ્રથમ પગલું ભરવું - મેં જોયા કરતા માત્ર તેના વિશે સાંભળ્યું જ. જોપ્પી જન્મયાના થોડા સમય પછી શ્રી રીંગર્સે મને પોતાની ફેકટરીમાં નોકરી માટે પ્રસ્તાવ કર્યો - એવા પગાર સાથે કે રાજાની જેમ રહી શકું. પછીથી તે જ વર્ષે હાગૂના ચર્ચની સમિતિ દ્વારા પણ પ્રસ્તાવ આવ્યો હતો. ખરેખર બંને વખતે પરિક્ષણ હતું.

પણ મારું પરિક્ષણ ક્યારેય લાંબું ચાલ્યું નથી, જ્યારે પણ લાંબો સમય ઘરે રહેવાનું થાય કે કોઈ પત્ર આવ્યો જ હોય. જ્યારે હું પત્ર લખ્યું ત્યારે લીઝીતંગ સરનામું ક્યારેય લખતો ન હતો કે જેથી પત્ર ન મળે તો તેઓ મારી ઉપર તેને પરત કરી ન શકે. મોટાભાગે અઠવાડિયાઓ અગાઉ પત્ર મોકલવામાં આવ્યો

હોય અને અમુક વખતે તેને ખોલીને માહિતિ ચોરાયાના પણ પૂરાવા મળ્યા હોય. તે કોઈ વિશ્વાસી દ્વારા હોય કે કદાચ બળોરિયાનો, અથવા હંગેરીનો, અથવા પોલેન્ડનો, અથવા કોઈ બીજી જગ્યાઓ, તેઓ મને સામનો કરી રહેલ નવી સમસ્યાનો, નવી જરૂરતો જે વિકસીત થઈ હોય તે વિશેના પત્રો હતાં. ગમે તે સંદેશ હોય આ પત્રો યોગ્ય સમયે પહોંચી જતા હતાં. મને તેની ખૂબ જરૂર પડતી કે તેના આધારે હું મારો સામાન ઝટ તૈયાર કરી શકતો હતો. અને જંખના કરતો કે સામ્યવાદ જગતના કોઈ દેશમાં હું મુસાફરી કરી શકું.

એવી જ એક મુસાફરીએ હું હતો, ત્યારે તે જ વર્ષે હિંમતવાન નાની કારે પોતાનો છેલ્લો શ્વાસ લીધો.

તે પદ્ધિમ જર્મનીમાં બન્યું હતું. તે વખતે હું મારી મુસાફરી પૂર્વ જર્મની અને પોલેન્ડમાં પૂરી કરીને પાછો વળતો હતો. મારી સાથે કારમાં બે ડચ બાળકો હતાં. મેં તેઓને બલ્લિનથી લીધા હતાં, તેઓ વિદ્યાર્થી હતાં જેઓએ પોતાની રજાઓમાં શરણાર્થી શીખીરોમાં કામ કર્યું હતું. એક દિવસ સાંજે પાંચ વાર્ષે અમે સાથે નીકળ્યા હતાં, જ્યારે અચાનક કારની પાછળના ભાગમાં તૂટવાનો અવાજ આવ્યો હતો અને એન્જન મરી ગયું.

અમે એક બાજુ રોકાયા અને પાછળનું પડખું ખોલીને જોયું પણ કશું જ થઈ શકે તેમ નહતું. કે તેને ફરી શરૂ કરી શકાય.

પછી ઊભા થઈને મે જોયું તો આકસ્મિક જરૂરતમાં સહાય માટેનો નંબર પાટીયા ઉપર લખેલો વાંચ્યો. તે એક ફોન કરવા માટેનું નાનું કેબિન હતું. ત્યાં જઈને મેં ફોન ઉપાડીને કારને લઈ જવા મદદ માગી. વીસ મિનિટમાં તો અમે મરામત કરનાર ગેરેજના વ્યવસ્થાપક સાથે બેઠા હતાં.

તેણે વિવિધ ભાગોનું શાંત રીતે થોડી મિનિટો સુધી નિરિક્ષણ કર્યું. પછી આગળ વધીને ઓડો મીટર તપાસ્યું.

“સત્તાશું હજાર કિલોમીટર” તે મોટેથી વાંચીને બોલ્યો. તેના અપ્રસન્ન ગુંચવડાએ તેને મૂક્યો નહિ. “તે સારા માઈલનું અંતર હતું, ચૌક્કસ અને છતાં જ્યાં સુધી તમે બરછટ અસામાન્ય વિસ્તાર પર હતાં....”

હવે મને ઘ્યાલ આવતો હતો કે તેને શાની ચિંતા થતી હતી. થોડુંક શરમભર્યા ચહેરાથી મેં કબૂલ્યું કે ઓડોમીટર તેની ૮૮,૮૮૮ સપાટી પહોંચીને પસાર કર્યું હતું અને શૂન્ય ફરી આવી ગયા હતાં, આ તો બીજી વખતનું હતું

જ્યારે એ સત્તાણું હજાર દર્શાવતું હતું.

“પછી મારે કહેતું પડશે કે” બ્યવસ્થાપકે પોતાના હાથો પરથી ઓઈલ લૂધ્યતા કહ્યું, “કે તમે તમારા નાણાં પૂરા વસૂલ કર્યા છે હવે આ એન્જીન ચાલી શકે તેમ નથી.”

“નવું લગાડવામાં કેટલો સમય લાગશે ?”

તે ગણતરી કરવા રોકાયો, “મારી સાથે કામ કરનાર લેવા જ્શે દસમિનિટ જવાનો. નવું એન્જીન ખરીદશે અને અહિં લાવશે લગભગ કલાક તો થશે જ, પણ તમારે તેઓને નોકરી પછીના ફાજલ સમયમાં કામ લેવાના સારા નાણાં આપવા પડશે.”

“બધો મળીને કુલ કેટલો ખર્ચ થશે, તેની અંદર તેઓની ટીપ પણ આવી ગઈ?”

“પાંચસો માર્ક”

વગર ખચકાટે મેં કહ્યું, “આગળ વધો હું જઈને થોડા નાણાનો બંદોબસ્ત કરું છું જે રેલ્વે સ્ટેશનેથી નાણાં બદલી આવું છું”

ભાડાની કારમાં હું સ્ટેશને જવા નીકળ્યો, મેં મારા નાણાની ગણતરી કરી અને મને સમજ પડી કે જે કંઈ નાણા મારી પાસે છે તેને બદલીશ તો પણ બધા મળીને કુલ પાંચસો માર્ક થશે નહિ. બે વિદ્યાર્થીઓ તરફથી કોઈ મદદ મળનાર નથી જે ગેરેજમાં ઊભા હતા તેઓ મારી સાથે આગળની બેઠકમાં બેઠા હતાં કરાણ કે તેઓ પણ ખાલી થઈ ગયા હતાં.

શું હું પાછો જઈને આપેલું કામ રદ કરાવું ? ના આ સર્વમાં હું ઈશ્વરનો હાથ સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકું છું. ટેલીફોનના બૂધ પાસે જ રોકાવવું એન્જીનનો સામાન અહિંયા જર્મનીમાં મળવો, તે ક્યાંથી આવશે, ના બદલે થોડાક જ અંતરે વિરોધાભાષ સ્થળે જ્યાં તેનું પૂરાણ અશક્ય હતું અને વિચિત્ર સવાલો હતાં. પ્રિસ્ત જે રીતે સેવાના બ્યવહારું પાસાંને જુએ છે તેનાથી હું ખૂબ મારી રીતે પરિચિત હતો અને તેના ચિહ્નો હું ચૂકી જવા માગતો ન હતો. આ બધો જ તેનો સમય હતો અને નાણાનો ગ્રશ્ન પણ તેના હાથમાં હતો. મને કોઈ ચિંતા ન હતી. ઉતેજીત હતો કે તે કેવી રીતે આ બધું કરવાનો છે તે જોવા માગતો હતો.

જ્યારે મેં છેલ્લા ગીલ્ડરને બદલામાં વટાવ્યા ત્યારે તેના કુલ જર્મન નાણાં મારા બિસ્સામાં ૪૭૦ માર્ક થયા. ૫૦ જેટલા મારે હાથ ખર્ચ પેટે જોઈશે અને ઘરે સુધી જવા ઈધાણ પૂરાવા જોઈશે.

“સારું” મેં મારા પોતાને કહ્યું, “પાછું જતા ભાડાની કારને કંઈ થશે.”

પણ કશું બન્યું નહિ. હું ગેરેજ પહોંચ્યો કામ કરનાર માણસને શોધતો હતો તેને મળ્યો તો મારી સાથેના બંને મુસાફરો ટેખાતા ન હતાં. તેઓ ટહેલવા જતા રહ્યાં હતાં, સાધનો સેમેટતા એકે કહ્યું, બીજો પણ સાફ કરતા હતાં. હું ગણતરી કરવામાં મોહું કરવા માગતો ન હતો.

અને તુરંત જ બંને જુવાન ઉચ્ચ માણસો દોડતા દરવાજામાંથી ધસી આવ્યા, એક જણા પોતાના હાથમાં ઊંચે કંઈ હલાવતો હતો. “એની !” તેણે બૂમ પાડી “પાગલ કરી નાખે એવું કંઈક મારી સાથે બન્યું. અમે રસ્તેથી પસાર થતા હતાં ત્યારે એક સ્ત્રી અમારી પાસે આવી અને તેણે પૂછ્યું શું તમે ઉચ્ચ માણસો છો. જ્યારે મેં કહ્યું હા, તેણે મને આ નોટ આપો! તેણે કહ્યું કે ઈશ્વર ઈન્ધે છે કે તમને તે આપવામાં આવે.”

નોટની કિંમત પચાસ માર્ક હતી.

અને છતાં આવા અનુભવો પછી - અને આવા દરરોજ લગભગ થતા હતાં - તો પણ હું ઈશ્વરના ઉદાર સહાયક કાળજીના આખા આ વ્યવસાયમાં નવશીખાઉં જ હતો. હાલ પણ હું અલગ ચ્યામ્પટકાર પર આધારિત હતો. પિતાના હાથમાં પાછળ ઢળી પડવા કરતા કે જેણી પાસે જરૂર કરતા વધુ હોય છે અને ફાજલ પણ હોય છે તેના કરતા તાત્કાલીક સહાય દ્વારા કોઈ એક અથવા બીજી રીતે મને બહાર કાઢનાર હાથો પર આધારિત હતો.

ઘરે પાછા ફરતા બીજા ઘણા નવા ખર્ચાઓ હતાં, તેમાંનો સૌથી મોટો ખર્ચ બીજા બાળકનું આવવું. જોપી જન્મયાના એક વર્ષ પછી જ તેનો જન્મ થયો. માર્કપિટર અમારા કુઠુંબમાં જોડાયો. અમે બજારમાંથી માંસની ખરીદી થોડી ઘટાડી અને અમારા બગીચાની શાકભાજી ઉપર થોડા વધુ નિર્ભર રહ્યાં.

અમારી માટે તે મુશ્કેલ ન હતું. કારણ કે અમે શાકભાજીને પ્રેમ કરતા હતાં. અમે જે કર્યું તેનું અમને ભાન ન થયું જો કે તે અમારા માનસિકપણાનો એક ભાગ હતો, “અછતનું વલણ” જેમાં અમે સરી પડ્યાં હતાં.

આ ભૂલ મારી દસ્તિમાં ત્યારે આવી જ્યારે એક સ્ત્રી શબ્દો દ્વારા થયું જેને હું ક્યારેય મળ્યો ન હતો.

એક દિવસ અમને અમારા અરમેલોના પોસ્ટ બોક્સ નંબરથી પત્ર મળ્યો, તે મોટી ભેટ કરતા પણ વધુ, ચાળીસ ડોલર બરોબર તે હતાં. ચેકની સાથે દાતાની

ચિહ્ની હતી, “પ્રિય ભાઈ એન્દ્રયુઃ આ તારા વ્યક્તિગત ખર્ચ માટે છે. તેને તારે સેવાકાર્યના કામમાં ઉપયોગમાં કરવાના નથી. પ્રિસ્તના પ્રેમમાં તેનો ઉપયોગ કરો.”

તે વિચારો મને સ્પર્શ ગયા. અમને મિત્ર દ્વારા સમયાંતરે વ્યક્તિગત ભેટો મળતી હતી પણ આ એવું ગ્રથમ વખત થયું હતું કે કોઈ એકદમ અજ્ઞાયાએ નિશ્ચિય કર્યો હતો. તેની ચીહ્નીને જવાબ ન આપાયેલ પત્રોના ફગલામાં છેલ્ટે મૂકવા કરતા તેને ત્રણ મહિના સુધી ઉપર જ રાખી હતી. હું બેઠો અને તે જ દિવસે તેને આભાર લખ્યો. મેં તેને કહ્યું હતું કે આપણે ખાસ કરીને ચીહ્નીની પ્રશંસા કરીએ છીએ કારણ કે આ એવું કંઈક હતું જેની અમે ખૂબ કાળજી લેતા હતાં: ખાસ રીતે સૂચના મજ્યા સિવાય સર્વ દાંઓ દેવની સેવાર્થે જતા હતાં. તે ઉપરાંત અમારા કપડા પણ શરણાર્થી માટે આપાયેલા હોય તેમાંથી આવતા જેથી કંઈક નાશાં બચે.

સાંસું, મેં અવારનવાર અપેક્ષા રાખી કે જે ભલી મહિલાએ પત્ર મોકલ્યો હતો તે સંગ્રહ કર્યો હતો કે તેવો પત્ર ફરીથી આવે. તે મને શાસ્ત્રોક્ત રીતે યાદ કરાવતી હતી કે જે બળદ પિલતો હોય તેને અનાજનો આનંદ લેતા રોકવો ન જોઈએ. શું એવું છે કે ઈશ્વર પરોતાના કામ કરનાર માણસને ઓછું આંકશે? શું મેં મારા પોતાની તપાસ ખાતરીથી કરી છે કે હું બલિદાનપૂર્ણ આત્માથી પોષણ પામતો નથી? શું મેં ઈશ્વર પર આધાર રાખવાનો દાવો કર્યો નથી, પણ એવી રીતે જીવું છું કે મારી જરૂરતો મારા કંજૂસપણામાંથી પૂરી કરતો નથી? મને તેની પૂર્ણાહૃતી પસંદ આવી. “ઈશ્વર તારા કુટુંબની જે કંઈ જરૂરત હશે તે પૂરી પાડશે અને તારા કામની જરૂરતો પણ પૂરી પાડશે. તું પરિપક્વ પ્રિસ્તી છે ભાઈ એન્દ્રયુ અને તેવી રીતે વર્તન કર.”

મેં તે પત્રને વાંચવા લાંબો સમય આપ્યો અને પ્રાર્થના કરી. શું તે સાચી છે? શું હું ખરેખર એવી માંગના વાતાવરણમાં જીવું છું. જે સૌથી અભિસ્તી છે?

એવા સમયે મને અને કુરીને જમવાનું આમંત્રણ હતું. જવાનો સમય થયો અને કુરી આવી ન હતી. હું અમારા ઓરડામાં ગયો મેં તેને નહાવાના કપડાંમાં જ જોઈ.

“મારી પાસે બહાર પહેરી જવાના કોઈ કપડા જ નથી” તેણે ધીમા અવાજે મને કહ્યું, હું હસવા લાગ્યો. “શું સ્ત્રીઓ હંમેશાં આ કહેતી નથી?”

અને પછી મેં તેની આંખોમાં આંસુ જોયા. ચૂપચાપ મેં તેના પહેરવાના વસ્ત્રને મારી પોતે જોયા. ગરમ કપડાં એક જ વખત સીવાય. માત્ર કુરીની વધુ

પડતી ચોક્સાઈથી સમારકામથી તેને ફરી સીવવું પડે તેવું હતું. પણ કોઈક રીતે પણ શરણાથીના ખંડમાંથી કપડા લેવામાં યોગ્ય કર્યું હતું પણ બહાર પહેરવાને લાયક ન હતા લીધા. સ્ત્રીઓને લાગતા નહિ અને રંગબેરંગી નહિ....

અને અચાનક મેં જોયું કે આતો ગરીબીની આખી પદ્ધતિ હતી જેના ભાગમાં અમે પડી ગયા હતાં, અંધકાર, ઉદાસીન, ચોરીનું વલણ જે પ્રિસ્ત સાથે જઈ જ ન શકે જેના વિશે બીજાઓને ખુલ્લા હદ્યથી પ્રચાર કરવાનો હતો.

તેથી અમે બદલવાનો નિર્ણય કર્યો. અને હમણાં પણ અછતમાં અને હુંમેશાં રહીશું, કદાચ અહથા કારણ કે અમારા બનેનો ઉછેર જ એ રીતે થયો હતો અને જાણતા જ ન હતા કે કેવી રીતે વર્તવું. પણ એની સાથે ઈશ્વર અમને ભૌતિક બાબતો પૂરી પાડતા હતાં તેનો આનંદ લેવાનું શીખતા હતાં. કુરી અનુક કપડા લાવી. અમે આગળ વધીને દિવાલ તોડી પાડી જેથી ઘરમાંથી સીધી રસોડામાં જઈ શકે.

અને પછી અમારું ત્રીજું બાળક પોલ ડેનીસ, બીજાના એક વર્ષ પછી જ આવ્યું. અમે બહાર ગયા અને તેની માટે કપડાં લાવ્યા. અને હું કહી ન શરૂ કે તેનો પહેલો દિવસ એટલો ખરાબ પસાર કરવો પડ્યો કે હુકાને લગાવેલા કપડા ઉપરના લેબલ પણ સાથે પહેરાવેલા હતાં.

રમૂજુ હતું સાદી હડિકત શીખવા પણ કેટલો લાંબો સમય લાગે છે કે ઈશ્વર ખરેખર પિતા છે, તે અછતના અક્કડ, કંજૂસ વલણથી અપ્રસન્ન થાય છે જેમ તે સંગ્રહખોરી કરનાર વિરુદ્ધ થાય છે.

પાયારુપે આ પાઠ ભરપૂરીમાં હતો અને અમારા વ્યક્તિગત જીવનમાં પાઠ શીખ્યા પછી હું મારા કામમાં સમય આવતા લાગુ કરી શક્યો.

વર્ષોસુધી હું એકલો કરતો હતો. વર્ષના ૮૦,૦૦૦ કિલોમીટર મુસાફરી કરતો હતો. ધરથી દૂર વર્ષના બેતૃત્યાંશ સમય રહેતો હતો. ઈશ્વર જે ઈચ્છે તે હું કરું, તે માટે હું તૈયાર હતો. પણ કેટલી બધી વખત કામ અટકી ગયું બસ એટલા માટે કે એક સાથે બે જગ્યા પર હું હાજર રહી શકતો ન હતો. બલ્ગેરિયાના એ લોકો છે જેને અમે ક્યારેય ભૂલી શકતા નથી જેઓએ તેમના દેશમાંથી હું વિદ્યાય લેતો હતો ત્યારે કહ્યું હતું કે અમારા ત્યાં પાછા આવજો, પણ તેઓ પાસે બલ્ગેરિયા જવા એક વર્ષ લાગ્યું ત્યાં સુધીમાં ત્યાં ધાણું બદલાઈ ગયું હતું. તેઓ માનતા હતા કે સભાઓ પહેલાની જેમ જીવન પરિવર્તન કરનારી હશે પણ તેવું બન્યું ન હતું.

પણ ધારોકે - માત્ર ધારો, જો મારી સાથે કોઈ સાથી મુસાફરી કરતો હોત! ધારો કે અમે બે જગા અથવા ગ્રાન્ડ અથવા ..... દસ! એક ત્યાં જઈન શકે તો બીજો તો ત્યાં જરૂર જઈ શકે, એકબીજાને મુસાફરીમાં અવેજ બની શકીએ, બોલવામાં, પત્રો લખવામાં પણ થઈ શકે.

દિવસ રાત મને શક્યતાની શરૂઆત કરવાની ચિંતા થવા લાગી. મારે અસામાન્ય સંગત, જાણો કે શરીરનું અંગ હોય, વાસ્તવિક હોય કોઈ સંસ્થા જેવું નહિ. જેટલું ઓછું ઔપયારિક તેટલું જ શ્રેષ્ઠ આયોજન કેમકે જો એકની ધરપકડ થાય તો બીજાને તેમાં સંકોવે નહિ. આમ સ્ત્રીઓ, પુરુષોનું એક નાનું બેન્ડ હોઈએ, કેમ નહિ? - એક જ દર્શનથી કબજે થયેલા જરૂરતના સમયે મંડળીને આશા આપીએ. અમારામાનો દરેક આગેવાન હોય. ઘણું કરીને પ્રક્રિયા અને કાર્યપદ્ધતિ વહેંચવી, જો એમ કરીએ તો અમે એક પદ્ધતિમાં ગોઠવાઈ જઈએ. અને અમે લોકો ખૂબ જ સરળતાથી ઓળખાઈ આવીએ અને ખૂબ સરળતાથી નિયંત્રણ પણ થઈ જઈએ.

જ્યારે મેં મારું દર્શન કુરી સાથે વહેંચ્યું, તે વ્યવહારું રીતે આનંદથી બૂમ પાડી ઉઠી.

“હું ખૂબ ઉલ્લાસીત થઈ, એન્દ્રયુ - મારી પ્રતિક્રિયા સ્વાર્થી છું. શું તને સમજ છે કે અમે ચારેય જગા તને વધુ જોઈ શકીએ?”

તુરંત તેણે પોતાના કહેલા ઉપર માર્ઝી માગી. પણ મને એવું ન હતું. ચોક્કસ, મારી લાંબી ગેરહાજરી અમારા સર્વ માટે મુશ્કેલ હતી. હું ખરેખર જોખીને, માર્કપિટરને, પોલ ડેનીસનને સમયમાં મારી સામે વધતા જોઉં, હું રજા લઉને ઘરે પાછા આવું. ચોક્કસ જો મારે મદદ કરવાની હોય તો આ લાંબી લાંબી મુસાફરીઓની જરૂર નથી.

પણ એવા લોકોની શોધ કેવી રીતે કરવી? એ એવું ન હતું કે લોકોએ સમયે સમયે દાન નથી આપ્યું. હડિકતમાં જ્યારે વાતોના અંતે મેં ત્રણથી ચાર જુવાનોને વ્યખ્યાનમંચ પર ઉભેલા જોયા. “ભાઈ, એન્દ્રયુ, શું હું તમારી સાથે પોલાઈ પડા પાછળાની સેવામાં જોડાઈ શકું? ઈશ્વરે મને કહ્યું હતું કે મારે ત્યાં સુવાર્તા પ્રચાર કરવાનો છે” બીજાઓ કદાચ થોડા વધુ પ્રમાણિક હતાં. “એટલું બધું એ ઉતેજનપૂર્ણ લાગે છે!” તેઓ કહેશે “મને તમારી બેગ ઊંચકવા જ તમારી સાથે રહેવું છે.”

પણ મને આ વાર્તાલાપ ચાલુ રાખવા સ્વતંત્રતા જેવું લાગતું ન હતું. આ

એવું ન હતું કે કોઈ ચાલાકી અથવા પદ્ધતિથી સરહદ પાર વારંવાર જવામાં આવે, જે માટે સુરક્ષાની કોઈ ખાતરી આપી શકતો ન હતો. એ કોઈ મારું ચાતુર્ય ન હતું. અથવા મારો એવો કોઈ અનુભવ ન હતો કે અત્યાર સુધીની કોઈ હોનારત મેં ટાળી હોય. માત્ર હક્કિકત એ હતી કે દર સવારની સર્વ મુસાફરીમાં મેં સભાનતા સાથે મારા પોતાને ઈશ્વરના હાથોમાં મૂકી દીધો હતો. અને તેની ઈચ્છાની બહાર શક્ય હોય ત્યાં સુધી કોઈ પગલું ભરવાનો પ્રયત્ન કર્યો ન હતો. પણ આ કોઈ કૃત્ય ન હતું જે એક વ્યક્તિ બીજા માટે કરી શકે. અને તેથી સામાન્ય રીતે હું વાત કરતો કે “સારું, જો હું તમને પોલાઈ પડદા પાછળ મળીશ, તો આપણે દરેક રીતે તેની ઉપર વધુ વાત કરીશું.”

અને છેલ્લી વાર હું તે સાંભળતો હતો.

“તો પણ” એક રાતે મેં કુરીને કહ્યું, “જો ઈશ્વર ઈચ્છે છે કે આપણા કામનો વિસ્તાર વધે, તો તેણે જરૂરથી માણસો તેયાર કર્યા હશે. હું તેમને કેવી રીતે શોધું?”

“પ્રાર્થનાથી પ્રયત્ન કર.”

હું હસ્યો એ હતી મારી કુરી. એકવાત મેં હમણાં સુધી કરી ન હતી કે ઈશ્વર પાસે યોગ્ય વ્યક્તિની પસંદગી માટેનું સીધું માર્ગદર્શન માર્ગું ન હતું. અને તેથી અમે ત્યાં અને ત્યારે જ પ્રાર્થના કરી. અને તુરંત જ નામ મારા મનમાં આવ્યું.

હેન્સ ચુબર.

હેન્સને હું ઓસ્ટ્રીયામાં મળ્યો હતો, જે શરણાર્થી શીભીરમાં કામ કરતો હતો. તે ડય માણસ હતો, એક કદાવર બાંધાનો તેની ઊંચાઈ છ ફૂટ સાત ઢિય હતી, એટલો ઊંચો હોવા છતાં વજનદાર અને મજબૂત હતો. તથા માન્યામાં ન આવે તેવો વિચિત્ર હતો. એવું લાગતું હતું કે તેને છ કોણી, દસ અંગૂઠા, બાર ઘૂંઠણો હતાં. અને તે અધમ જર્મન બોલતો જે આજ સુધી મેં સાંભળી નથી.

દરેક બાબત જે હેન્સ માટે વ્યક્તિગત રીતે લીધી હોય તે ખોટી હતી. પણ જ્યારે તેને એક વિસ્મયકારક તરીકે આખો જોવામાં આવે તો એકદમ યોગ્ય વ્યક્તિત્વ હતું જેને હું મળ્યો હતો. તે શીભીરના પુનઃસર્જન વિસ્તારમાં ઊભો રહીને પાંચસો લોકોને પોતાની બોલીથી કલાકોના કલાકો બાંધી રાખી શકતો. માત્ર શબ્દોથી જ. મેં જોયું હતું કે વરસાદ આવવાનો હતો જ્યારે હેન્સ અવર્ણિન્ય જર્મન ભાષામાં બોલ્યો. ત્યારે તેના સાંભળનારામાંથી કોઈએકે જરાપણ આમતેમ

ફાંઝા માર્યા નહિ. તે અનાથ બાળકો મધ્યે પણ સહેલ રહેતો હતો. આ ૨૪૦ ચંચળ, વઠેલા બાળકોનું જૂથ હતું કે જે આશ્રમમાં બીજો કોઈ વક્તા આવે તો તેમને ભયરૂપ થઈ પડ્યાં હતાં. પણ જ્યારે હેન્સ આવ્યો ત્યારે તેઓ મૂર્તિની જેમ બેસી રહ્યાં અને પછી પાળેલા ઘેટાંની જેમ આશ્રમમાં જ્યાં કંઈ હેન્સ જાય તેને તેઓ અનુસરતા હતાં.

એ જ સાંજે મેં હેન્સને લખ્યું કે પોલાદી પડા પાછળની પ્રચારની સેવામાં તને દોરવણી મળતી હોય કે સેવા કરવી છે તો મને મદદ કરે. મેં જ્યારે તેને લખ્યું ત્યારે હું જાણતો હતો કે હવે પછીની મારી મુસાફરી ક્યાંની હશે. અઠવાડિયાઓથી સમાચાર પત્રો રશિયામાં પોતાની રીતે વગર કોઈ પ્રવાસ ગાઈડ તેમની સાથે રાખ્યા વગર મુસાફરી શક્ય હતી. આ સમાચાર માટે હું ઘણા ઘણા લાંબા સમયથી રાહ જોતો હતો. લાંબા સમયથી સામ્યવાદના હદ્ય સમી ભૂમિમાં પગ પેસારો કરવાનું સ્વખ જોતો હતો તે સમય આવી ગયો હતો.

હેન્સનો જવાબી પત્ર આવ્યો. તે પરમાનંદીત થઈ ગયો. મારો પ્રસ્તાવ તેની માટે જૂની પ્રબોધવાળીની પરિપૂર્ણતા હતી. જ્યારે તે છઢા ધોરણમાં હતો - એ શાળામાં જ્યાં તેનું તે છેલ્યું વર્ષ હતું - ત્યારે એમ હતું કે જ્યારે તે રશિયાના નકશાને જુએ ત્યારે તેને અલગ લાગણી થતી હતી. તેને એક અવાજ કલ્યા કરતો હતો કે, “કોઈક દિવસ તું મારે માટે એ ભૂમિ ઉપર કામ કરીશ.”

“અને ત્યાર પછી” તેણે લખ્યું. “હું રશિયન ભાષા શીખ્યો જેથી સમય આવ્યે હું તૈયાર હોઉં. હવે મારું રશિયન એકદમ સારું છે - જેમ મારું જર્મન છે. તો આપણે ક્યારે જઈશું?”

હેન્સના પત્ર સાથે મારી સેવામાં મોહું નવું પગલું આવ્યું, સાથીને સાથે લઈ જવાનો કે પ્રિસ્તાનું બમણું કાર્ય આ નહેર દ્વારા કરવામાં આવે.

અમે અહિથી નીકળીએ તે પહેલા થોડી મહત્વની માહિતી એકઠી કરવાની હતી. અમને એક બાબતની જરૂર હતી એક નવી કાર. જો કે વોલ્કવેગન કારનું એન્ઝુન બદલાવ્યા પછી પણ જોઈતી જરૂર સુરક્ષા તે પૂરી પાડી શકતી ન હતી. જો હેન્સ પોતાનો બધો સામાન આગળની સીટ ઉપર વાળીને બેસે તો પણ - તે સ્યાટ અશક્ય હતું. અને તેથી અમે નવી ઓપેલ સ્ટેશન વેગન કાર ખરીએ. અમે અંદર સૂઈ શકતા હતાં અને ઘણા બીજા વધુ બાઈબલોનો સમાવેશ કરી શકતા હતાં.

હેન્સનો વધુ પડતા બકબક કરવાના સ્વભાવે મેં તેને કાર હંકારવાનું

સોંપી દીધું.

“હું ક્યારેય શીખી નહિ શકું” તેણે બફાટ કાઠચો, મેં તેને હજારવાર કલ્ય અને ગીયર બદલવાનું શીખવું હશે. જો જૂથનો સત્ય હોય તો તેના એક મોટા ફાયદાનું પાસું હતું તે કે હજારવાનું વહેંચાઈ જાય. હું જાણતો હતો કે હેન્સ ચલાવી નહિ શકે પણ મેં અનુમાન કર્યું કે તેને શીખવવું એ સરળ બાબત હતી. છ કલાક પછી મેં મારી જાતને કબૂલ કર્યું કે મેં જેમ વિચાર્યું હતું તેના કરતા તે વધારે સમય લેશો.

અમારી વિદાયનો દિવસ આવ્યો અને તો પણ તેની પાસે લાયસન્સ ન હતું. તેમ છીતાં મોટાભાગના પદ્ધિમ યુરોપમાં શીખાઉ માટે લાયસન્સ વગર ચલાવવાની પરવાનગી હતી, એ શરતે કે તેની બાજુમાં કોઈ માન્યતા પ્રાપ્ત છાઈવર બેઠેલો હોવો જોઈએ અને તેઓ બંનેની વચ્ચે બ્રેકની સુવિધા હોવી જોઈએ. અમે સમય પત્રક પ્રમાણે જવાની યોજના બનાવી....

અને તેથી અમે જગ્યાનો વ્યય ન થાય તે રીતે સરંજામ લાદી દીધો, એકપછી એક છોકરાને બેટ્યો, કુરીને ફરીથી ચુભ્યો અને અમે નિકળી પડ્યાં. ઓપેલકાર વજનથી લદાયા છીતાં ચલાવવામાં સુવિધાજનક હતી. પહેલા લઈ જતો હતો તેના કરતા પણ વધુ બાઈબલો લીધા હતાં. સાથે બે વ્યક્તિનો સરસામાન રાંધવાના ઓજારો સાથે. વધુ પડતા વજનને કારણો કાર એક તરફ થોડી જૂકી ગઈ હતી. અને મેં વિચાર્યું કે પદ્ધિમ પૂર્વીય સરહદ પાર કરીએ ત્યાં સુધી હેન્સને તેનો હાથ અજમાવી લેવા દઉં. તેથી જર્મનીમાં મેં તેને ચલાવવા આપી.

ત્રણ માઈલ પછી કાર મેં પાછી ચલાવવા લઈ લીધી. અમારી પાછળ કાર અને ટ્રકોની માઈલો સુધી લાંબી હરોળ હતી.

“સારું, એ સારું રહ્યું હેન્સ. તું ખરેખર આ કાર થોડી ધીરે હંકારતો હતો આ ધોરીમાર્ગ માટે, પણ કોઈ વાંધો નહિ. સમય જતા તે પણ આવડી જશો.”

“મને ક્યારેય આવડવાનું નથી હું જાણું છું.”

“બુઝુ. મેં જ્યારે પ્રથમ વખત ચલાવવાનું શરૂ કર્યું ત્યારે તેં મને જોયા જેવો હતો.” તેને સારું લગાડવા બ્રેન કેરિયર ટ્રક ચલાવવાનો લશકરનો મારો અનુભવ મેં તેને કહ્યો અને અમે બર્લિનમાં પ્રવેશવાના રસ્તે ખૂબ હસ્યા.

જો હેન્સ યાંત્રીક આવડતો શીખવામાં ધીમો હતો તો અન્ય કોઈ બાબતોમાં તે મારા કરતા માઈલો આગળ હતો. એક હતું દિમત કરવી. જે મિત્ર સાથે અમે બર્લિનમાં રહ્યાં, તે ત્યારે રશિયામાં બાઈબલ લઈ જવા વિશે તેના વિચારોથી ખૂબ

જ મુશ્ય કરી દીધા.

“અમારા ચર્ચ પાસે અમુક રશિયન બાઈબલ છે, એન્ડયુ! શું તમે તેને તમારી સાથે લઈ જશો?”

“ચોક્કસ, અમે તેને લઈ જઈશું,” હેન્સે કહ્યું, અને પછી તે મારી તરફ ફર્યો. “જો બાઈબલ લઈ જવામાં અમારી ધરપકડ થાય તો અમારી ધરપકડ જથ્થો લઈ જવામાં પણ થાય.”

તેથી અમે વધારાના પુસ્તકો અંદર દબાવીને મૂક્યા. પછી અમે જેવા નીકળવાની તૈયારી કરી કે અન્ય મિત્રો યુકેનિયન ભાગાના બાઈબલોનું ખોખું લઈને આવ્યા. મેં હેન્સને વિનંતી કરતો જોયો, પણ હું જાણતો હતો કે આ ખોખું પણ અમારી સાથે જ અવવાનું હતું. આ વખતે મૂકવા માટે જોઈ જગ્યા બચી ન હતી.

“સાંનું,” હેન્સે કહ્યું, “તમે મને કહ્યું હતું કે અમુક બાઈબલો જોઈ શકાય તે રીતે મૂકતા હતા, જેથી ઈશ્વર કામ કરે તમે નહિ. તેથી આને હું મારા ખોળામાં જ મૂકી દઈશ.”

અમારા સંકમણ વીજાએ અમને પોલેન્ડમાં બોર્ડર કલાકની પરવાનગી આપી હતી. તેની રાજ્યાની વોરસોમાં ઘણું બધું બદલાઈ ગયું હતું. જે મેં પ્રથમ મુલાકાતે છ વર્ષ પહેલા જોયું હતું. અમે એ શાળાએથી પસાર થયા જ્યાં મારી હોટલ હતી અને સૈનિકગાર જ્યાં લાલ ગણવેશ ધારી સૈનિકો સાથે વાત કરી હતી. પણ જ્યાં મેં તૂટેલી ઈટોના ઢગલા પાસે નાની છોકરીને જોઈ હતી તે ખસેડાઈ ગયો હતો અને તે જગ્યાએ ફરવાનું સ્થળ આકાર પામું હતું.

મેં વોરસો અને બીજી અન્ય જગ્યાઓ જે દેશમાં હતી ત્યાંના મિત્રો સાથે હેન્સનો પરિચય કરાવ્યો, ત્યાં અમે ત્રણ દિવસ પસાર કર્યા. અને પછી અમે રશિયાની સરહદથી માત્ર ગ્રીસ માઈલ દૂર હતું ત્યાં મને ભાન થયું કે નાણાં બદલવામાં મેં ગંભીર ભૂલ કરી હતી. વોરસોમાં તે બન્યું હતું.

“શું તું જાણે છે મેં શું કર્યું હતું!” મેં હેન્સને કહ્યું, “મેં ઘણા બધા ગીલ્ડર્સ ઝલોટી નાણામાં તબદીલ કરી કાઢ્યા હતાં.”

“શું તમે સરહદે તે પાછા બદલી ન શકો?!”

“ના, વોરસો જ એક માત્ર જગ્યા છે જ્યાં વિટેશી નાણાં બદલી શકાય છે. અને જો આપણે પાછા જઈએ તો આપણો વિઝા પૂરો થઈ જાય.”

અમે દેશથી ધંડો દૂર હતા અને હેન્સ કાર ચલાવી રહ્યો હતો. તે કાર ચલાવવા એ શરતે તૈયાર થયો હતો કે તેની દાખિમાં બીજી કોઈ કાર ન હોય અને પોલેન્ડમાં એવો ધંડો સમય આવતો હતો. ૧૮૯૧માં હું મુસાફરની સીટ પર તેની પાછળ બેઠો હતો. અને ગણતરી કરતો હતો કે કેટલા નાણાં ખર્ચ થયા હતાં. અને હું કેટલો બધો મૂર્ખ બન્યો ત્યારે અચાનક મેં જોયું કે ચાલાકીથી ચલાવવું પડે તેવી જગ્યા આવી. પુલ પૂરો થઈને ધોરીમાર્ગથી શહેરમાં

પ્રવેશવાનો રસ્તો આવતો હતો. ત્યાં નાળું હતું તેની ઉપરનો ડેલતો હંગામી પુલ અને તેની આગળ સીધો બીજી બાજુ બંધ આવતો હતો અમારી આગળ પોલેન્ડની વાર્સિઝાવા કાર હતી જે સાંકળા પુલ પર ધીમે ધીમે આગળ વધતી હતી.

મેં હેન્સ સામે જોયું કે તે આ પરિસ્થિતિને કેવી રીતે કાબૂ કરી શકે. તેના હોઠ ઉપર પરસેવો છુટી ગયો હતો તેણે સ્ટીલરીંગ બરાબર જકડી લીધું પણ તેની આંખોમાં એ નિર્જય હતો. સાંદુરું મેં વિચાર્યું કે આના જેવા બીજા મુશ્કેલ અવસરોથી તેને આત્મવિશ્વાસ આવી જશે.

હેન્સે વળાંક લીધો પાકા રસ્તેથી તેણે ઢાળ તથા પુલ આવ્યા હતાં. હવે અમે પાર ઉત્તરી ગયા હતાં. પણ બીજી ધણી કાર સીધે સીધી અમારી આગળ હતી અને સામેથી પણ આવતી હતી.

મને ધણું મોહું ખબર પડી કે હેન્સ રોકી શકવાનો નથી. ફિલ્મમાં ધીમા દશ્યો હોય તેમ તેણે આગળ ચાલતી કારમાં પાછળના ભાગમાં કઠોરતાથી જડી દીધું.

તે કારનો ડ્રાઇવર ગાળો બોલતો પાછળ વળીને જોયું. તેને પહોળો મજૂર જેવો ચહેરો લાલઘૂમ થઈ ગયો, મૂકીઓ વાળી દીધી હતી,

“તું પ્રાર્થના કર હું તેની સાથે વાત કરું છું.” મેં હેન્સને કહું.

“શુપ્રભાત, મિત્ર તારો દિવસ સુંદર રહે,” મેં જર્મનમાં કહું, અમે બંને કારની પાછળ થયેલ નુકશાનને જેવા આવ્યા. હેન્સની ગોકળગાયની ગતિનો આભાર મોહું થયું ન હતું : તેની કારની પાછળની લાઈટને અને કાર પાછળ મૂકવામાં આવતું રક્ષા માટેનું ફેન્ડર જેને ગાર્ડ કહીએ તેને ગોબો પાડી દીધો હતો જ્યારે અમારી કારની આગળની લાઈટ, બમ્પર, અને ફેન્ડરને ગોબા પાડી દીધા હતાં.

“પોલીસ” એ માણસે કહું, “પોલીસ, પોલીસ” એ જર્મન શબ્દ તેને સારી રીતે આવડતો હતો.

પણ તે એક બાબત હતી કે તે શક્ય ન હતું. અમે અહિંયા સામ્યવાદી દેશમાં બાઈબલથી લદાયેલ કાર તથા હેન્સ ડ્રાઇવીંગ લાઈસન્સ વગર ચલાવતો હતો.

અને પછી મને યાદ આવ્યું કે મારું પાકીટ જલોટી નાણાંથી ભરેલું હતું. શું આ બાબતને કારણો ઈશ્વરે મને મુખર્ભી ભર્યું નાણાં બદલવામાં પરવાનગી આપી હતી? “સારું હવે,” મેં કહ્યું, “તમને અંદાજીત કેટલું નુકશાન થયું હશે?”

તે વ્યક્તિનો ચહેરો બદલાયો ન હતો. “પોલીસ, પોલીસ” તેણે કહ્યું, મેં કાચનો ટૂકડો લઈને પાછળની લાઈટ રગડીને આશાથી નિર્દેશ કરતો હતો કે મને લાગતું નથી કે કઈ મોહું નુકશાન થયું હોય.

“છ હજાર જલોટી?”

માણસ સમજ ગયો કે યોગ્ય કહેવાય. તેની મૂક્કીઓ ખૂલ્લી ગઈ પણ તે ધીરેથી એકવાર પોલીસ બોલ્યો.

“આછ હજાર જલોટી? નવ હજાર? ચોક્કસ તેની મરામત નવ હજારથી વધારે નહિ થાય.” નાટ્યાત્મક હાવભાવ સાથે મેં મારું પાકીટ કાઢ્યું અને એક હજાર જલોટીની વધુ એક નોટ કાઢી. “દસ હજાર અને આ સારી રકમ છે.” મેં કહ્યું, હાથમાં નાણાં રાખીને ઉભો હતો.

તેણે તે લઈ લીધા. તેણે પોતાની કાર ચાલુ કરી અને પોતાના ખભા ઉપર બૂમ પાડી, “પોલીસ નહિ” તે પોતાની કાર ચાલુ કરીને અમને ઉદ્દેલી ધૂળમાં મૂકીને જતો રહ્યો.

“હું હવે શાસ લઈ શકું?” હેન્સે કહ્યું.

“તું લઈ શકે છે.”

અને એ ધૂળિયા માર્ગ ઉપર પ્રભુનો આભાર માન્યો કે અમને એક ભૂલ ઉપર તું બીજી ભૂલ કરવા દે છે, કે અમે તેમાંથી બહાર આવી જઈએ.

અમે બ્રેસ્ટ આગળથી સરહદ પાર કરી. અવરોધક દરવાજો હતો તે ખોલવામાં આવ્યો પછી હેન્સ પોતાની ઉતેજનાને મુશ્કેલીથી નિયંત્રીત કરી. તેણે કર્સ્ટમ અધિકારીઓ સાથે રણિયન ભાષાનો ઉપયોગ કરીને આગ્રહ કર્યો. મને શંકા ગઈ કે તેઓને દસ શબ્દમાંથી એક ખબર પડશે કે નહિ પણ તેના પ્રયાસોથી તેઓએ અસાધારણ રીતે અભિનંદન સ્વીકાર્ય.

અમારે આંતરિક મુસાફરી માટે ગાઈડ વગર પ્રવેશવા સૌં પહેલા હોવું જોઈએ. સુરક્ષાકર્મી અમારા દસ્તાવેજો તપાસવામાં તેની નવલક્ષણાની નોકરીમાં

રસ ધરાવતો હોય તેમ અને તેમને મળતા માનમાં રસ હતો, જ્યારે અમે અમેરિકન ડોલર તેમની પાસે બદલાવવા રજૂ કર્યા, તેઓ વધુ ખુશ થઈ ગયા.

“રશિયા અને અમેરિકા એકભીજાનું અપમાન કરે છે” આંખના પલકારા મારીને એક રક્ષકે અંગેજમાં કહ્યું, “પણ આ માટે અમે માફ કરીએ છીએ.” તેણે ડોલરની નોટ લઈ લીધી. “એક ડોલરનો એક રૂબલ રશિયન નાણું તે સરળ બનાવી દેશે.”

આખરે કારની તપાસનો સમય આવ્યો. હેન્સ અને હું સમય પહેલા સહમત થયા હતા કે જ્યારે પણ બે વ્યક્તિ એકસાથે સરહદ પાર કરવાની હોય ત્યારે એકે આવડતનો ઉપયોગ કરવો. માત્ર એક જ વ્યક્તિ વાતો કરશે અને બીજો સતત પ્રાર્થના કરશે: એ પ્રાર્થના કે ઈંદ્રજિતની ઈંદ્રજિત દરેક વિસ્તૃત ચકાસણીમાં પૂરી થાય. જે દેશમાં મવેશવાના હોય તેની માટે પ્રાર્થના - સરહદ પર કામ કરનાર કર્મચારીઓથી શરૂ કરીને કરીશું.

આ ડિસ્સામાં સુરક્ષા સિપાહીએ થોડી બેગો ખોલાવી પણ ઉપર છલ્લું જોયું. તેને તો માત્ર ઓપેલ કારને જોવી હતી. તેણે મને અમુક યાંત્રીક સવાલો પૂછ્યા, પછી દેખીતી રીતે ગેરકાયદેસર ઉત્સુકતા બતાવ્યાથી મૂંગાઈ ગયો અને પછી ઘડામથી કારનું હુડ બંધ કર્યું. તે અમારી સાથે નાનો બગીચો પાર કરીને કસ્ટમનું કાયર્લયમાં અમારા કાગળીયાઓ પર સિક્કાઓ માર્યા અને અમને શુભેચ્છાઓ સાથે વિદાય કર્યા.

અમે સરહદ પાર ઉત્ત્ય.

પહેલી નજરે રશિયા

રશિયામાં હેન્સની પ્રથમ મુસાફરી હતી પણ મારી નહિ. જે વર્ષ માર્ક્યિટરનો જન્મ થયો તે વર્ષે હું હોલેન્ડમાંથી જુવાનોના એક જૂથ સાથે રિશિયાની રાજ્યાની મોસ્કોમાં યુથ કોંગ્રેસ સભામાં ભાગીદર થવા આવ્યો હતો જેવી રીતે વર્ષો પહેલા હું વોરસોમાં ગયો હતો તે રીતે તેમાં અમારી સાથે જર્મનીના અને તેનમાર્કના જુવાનો હતાં. અમે માત્ર બે અઠવાડિયા માટે જ ગયા હતાં, ટ્રેન દ્વારા મુસાફરી કરી હતી, અને સત્તાવાર સમયપત્રકને અનુસરતા હતાં. તે જાસૂસી મુસાફરી અત્યંત મહત્વની હતી. વિવિધ દશ્યોએ મને પ્રભાવિત કર્યો હતો.

હવે જ્યારે હેન્સ અને હું હંકારીને વિશાળ રશિયાની ફેલાપેલ ભૂમિ પર જતા હતાં ત્યારે મને સંસ્મરણો યાદ આવ્યા. બ્રેસ્ટથી મોસ્કો સુધીનું અંતર ૭૦૦ માઈલ હતું. તે વખતે પસાર થતાં હેન્સ આગળ મારી આગલી મુસાફરીના સંસ્મરણો વાગોળતો હતો.

જે હોટલમાં મને ઉતારો આપ્યો હતો, હિક્કિતમાં તે એક વિશાળ સૈનિકગાર હતું. જે મોસ્કોથી બહાર આચ માઈલ દૂર હતું. અમારી પ્રથમ મુક્ત સાંજ હું ગામમાં ચર્ચ શોધવા નીકળ્યો હતો.

એ રશિયન ઓર્થોડોક્સ ચર્ચ હતું જેનો બુરજ કુંગળી આકારનો હતો જે દેખીતી રીતે જ ગામના દદ્ય સમાન હતું. તેની સામે ગામનો એકમાત્ર ફૂવો હતો. હવે તે એકદમ જરજરીત છાલતમાં હતું. એક સમયે રસ્તો સ્વચ્છ અને સુધકતામાં ચાલ્યો હતો હવે ત્યાં નકામા છોડો ઉંગી ગયા હતાં. બારીઓને બંધ કરી હતી. પેક કરવાના ખોખાઓ બારી બહાર લગાડવામાં આવ્યા હતાં. જાણે કે ઈમારતનો હવે ગોદામ તરીકે ઉપયોગ કરાતો હોય.

આખા માળખાને મેં ફરીને જોયું તો કોઈ જગ્યાએ વધસ્તંભ દેખાતો ન હતો તે કાઢી નંખાયો હતો. અને જ્યારે ફરીવાર મેં આખું ચર્ચ ગોળ ફરીને બીજી વાર જોયું ત્યારે મેં એક નાનું દશ્ય જોયું જે હું ક્યારેય ભૂલી નહિ જાઉં. ચર્ચના આગળના મુખ્ય દરવાજે તાખું હતું ત્યાં પીળો ગુલદસ્તો ભરાવેલો હતો.

વધુ નશ્શક જઈને જોયું તો ઠગલો સૂક્ષ્માયેલા ફૂલો ત્યાં ફર્શ ઉપર પડ્યાં હતાં. કેમ કે દરરોજ ત્યાં ગુલદસ્તો બદલવામાં આવતો હતો. મારી મનની અંખોથી ઘેરૂત સ્ત્રીને દેખતો હતો, કાળા વસ્ત્ર પહેલેલા, મોડી રાતે ચર્ચમાં આવીને પ્રેમ અને યાદગીચીનું કૃત્ય કરી જતી હતી.

એ રવિવારે આખા મોસ્કોનું એક માત્ર પ્રોટેસ્ટન્ ચર્ચ જે છાલ પણ ખુલ્લું હતું. ત્યાં હું પહોંચ્યો ગયો. જે ડચના સમાચાર પત્રોમાં મારે ત્યાં વાંચ્યું હતું તેમ હું અહીંયા થોડા નિરાશ પાછા પડી ગયેલા સભાજનોની અપેક્ષા રાખતો હતો.

પહેલા તો મને લાગતું ન હતું કે આ ચોગ્ય સરનામું હતું. આટલી મોટી હરોળમાં લોકો રાઇ જોતા કેમ ઉભા હતાં? હું અચોક્સતા સાથે તે હરોળમાં છેલ્લે જઈને ઉભો રહી ગયો. ત્યારે અચાનક એક વ્યક્તિ મારી પાસે આવીને જરૂરમાં બોલવા લાગ્યો.

“હું ચર્ચમાં આવ્યો છે ?” તેણે પૂછાયું.

“આ ચર્ચ છે?”

“ચોક્સ મારી સાથે આવ, વિદેશી મુલાકાતીઓ માટે ખાસ જરૂરો એટલે બાલકની અલગ રાખી છે.”

તેથી અમે નાના દરવાજામાં થઈને, ખંડમાંથી સ્ત્રીલની સીડીઓ ચીને ઉપર બાલકનીયાં ગયા અને ત્યાં પ્રથમ વખત મેં જે જોયું જેના કારણ ભાવિષ્યના વર્ષોમાં હું પરિચિત થઈ ગયો : ભજન કરતું મોસ્કોનું પ્રોટેસ્ટન્ ચર્ચ. પંડ લંબચોરસ આકારનો હતો, સાંકડો, બંને બાજુ બાલકની, મંચ જ્યાં બાર લોકો બેસી શકે, સારું ઓરડાનું વાળું, અને પારદર્શક રંગોન કાચની બારીઓ પૂર્વ તરફ ખુલતી અને તેની ઉપર શબ્દો લખાયેલા હતા જે મારા મિત્રએ તેનું અનુવાદ કર્યું કે “દેવ પ્રેમ છે” બેચક ક્ષમતા

તે ચર્ચની લગભગ એક હજારની હતી પણ એ સવારે લગભગ બે હજાર લોકો હાજર હતાં.

મારી મુસાફરી દરમ્યાન આટલા બધા લોકોને એક જ ઈમારતમાં એકઠા થયેલા મેં ક્યારેય જોયા નથી. ઉપર બાણકનીમાં તથા નીચે મંડમાં બાકડાઓની વચ્ચે તથા આજુ બાજુના રસ્તા પર લોકો ઉભા હતાં. બાણકની છોલછલ હતી.

પછી ગાવાનું શરૂ થયું. બે હજાર લોકોના એક જ સંઘાતે ઊંડા ઘેરા અવાજે ગાતા હતાં. તેઓના અવાજે ઓર્ગન વાજુંત્રનો અવાજ દબાવી દીધો. સમૃદ્ધ, ખુલ્લા ગળાએ, પૂરેપૂરા, મોહક, પુલિંગ અવાજે ગવાતું હતું. મેં મારી આંખો બંધ કરી અને કલ્યાના કરવી સરળ થયું કે હું સ્વર્ગીય ગાયકવુંને સાંભળી રહ્યો હોઉં. તેઓ વારંવાર આગળને આગળ ગાતા હતાં. મારી આંખોમાંથી અંસુઓ સરી પડ્યાં.

જ્યારે દાનાર્પણનો વપણ થયો, સભાજનો પાસે શક્ય નહૃતું કે તેઓ દાનપાત્ર એકબીજાને પસાર કરે અને ચલણી નોટો હાથો હાથ એકબીજા કારા છેક આગળ સુધી પસાર કરવામાં આવી. જેવું દાનાર્પણ ઉદ્વરાવવાતું મૂડું થયું કે ભાપણ શરૂ થયું. હા, ભાષણ તેમાં બે જણા હતાં એક માન્ય લંબાઈએ બોલે બીજો તેને અનુસરે.

જ્યારે ભાષણ અપાતું હતું ત્યારે મારી દાઢિ અમૃત સભાજનો ઉપર પડી જે વિચિત્ર વર્તન કરતા હતા. તેઓ કાગળના વિમાન બનાવીને ચર્ચના પાછળાથી આગળ સુધી અને બાણકનીમાંથી નીચે સભાજનો ઉપર ઉડાવતા હતાં. આ વિકૃત વર્તનથી કોઈ પણને જરાય ખલેલ પડતી નહતી. વિમાનો પકડીને તેને આગળ પસાર કરી દેવાતા આખરે તેઓ બધા જ એક વ્યક્તિ કારા મંચ ઉપર એકઠા કરી લેવાયા.

આખરે મારી જિજ્ઞાસા રોકાઈ શકી નહિ એટલે જે વ્યક્તિ મને ઉપર લઈ આવ્યો હતો તે મારી પડપે બેઠો હતો તેને મે પૂછયું.

“એ બધી પ્રાર્થના વિનંતીઓ હતી,” તેણે સમજાયું. “પાણક તેમને બે વિભાગોમાં વહેંચે છે.” એક ભાગ વ્યક્તિગત વિનંતીઓ માટે પ્રાર્થના કરે અને બીજો ભાગ બધી બાજુથી આવેલા સંગઠનના મુલાકાતીઓ માટે કે જેઓ ઈચ્છતા હતા કે આ સભાજનો તેમના સ્થાનિક ચર્ચા મંડળીઓ માટે પ્રાર્થના કરે. સમય થશે ત્યારે તું જોઈ શકીશ.

ખાતરી સાથે જ્યારે બીજા વક્તા બેસી ગયા ત્યારે પાણક ઉભા થયા અને પહેલો ઢગલો લઈને ઊંચો કર્યો પછી તેણે મુલાકાતે આવેલા ચર્ચનું નામ વાંચ્યું અને કહ્યું, મેં મારા અનુવાદક કારા જાણ્યું, “શું તેમને આપણી મધ્યે મુલાકાતે જોઈને આનંદ થાય છે?”

“આમેન!”

“અને તેઓને આપણી પ્રાર્થનાઓમાં ધરી રાખીશું.”

“આમેન.”

“અને આ વિનંતી”- તેમણે બે થી ત્રણ વ્યક્તિઓની ચિહ્ની વાંચી - “જું આપણે આ જરૂરતો માટે પ્રાર્થના કરીશું.”

“આમેન.”

“તો આપણે પ્રાર્થના કરીએ.”

અને આગળ કોઈ સૂચનો વગર બધા જ સભાજનો, બે હજાર લોકો એક સાથે પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. સમયાંતરે અવાજના ધોંઘાટ વરયે એક અવાજ સ્પષ્ટ મોટેથી વિનંતી કરતો હતો. જ્યારે બીજા અવાજો ધીમા થઈ જતા અને પાછળા બોલતા હમ.... પછી ફરી અવાજોનું મોંઝું શરૂ થતું અને ફરીથી કોઈ વ્યક્તિ બીજો થઈને પોતાના વિચારો વ્યક્ત કરતો. આ એવો અનુભવ હતો જેણે મને મારા આત્મના ગિંડાણ સુધી ઢંઢોળી નાખ્યો.

ભક્તિસભા પછી એ જાહેરાત થઈ કે કોઈ મુલાકાતી જે યુથ કોંગેસમાં ભાગ લેવા આવ્યો હોય તેને શુભેચ્છા પાઠવશે, તે ત્યાં પરસાપ્રમાં મળશે અને જો કોઈ પ્રશ્ન હોય તો તેનો જવાબ પણ આપશે. કદાચ બાર લોકોએ આ આમંત્રણ સ્વાક્ષર્ય. સવાલો ઝડપથી એક પછી એક આવતા ગયા.“નજીકનું બીજું પ્રોટેસ્ટન્ટ ચર્ચ કર્યાં છે?”

“ઓહ, રશિયામાં ધણા બધા પ્રોટેસ્ટન્ટ ચર્ચો છે. બીજા પણ એકદમ પાસે છે.”

“પણ કેટલા પાસે છે”

“ઓહ, એકસોને એસી કિલોમીટર”

“જું રશિયામાં ધાર્મિક સ્વતંત્રતા છે ?”

“અમને અહિંયા પૂરેપૂરી ધાર્મિક સ્વતંત્રતા છે, હા.”

“જે પાણકોને કેદ કરેલા છે તેમનું જું ?”

“અમે જાણીએ છીએ ત્યાં સુધી કોઈ પાણકને કેદ કરાયો નથી, સિવાય કે કદાચ રાજૈતિક વિધંસ વૃત્તિમાં સંડોવાયેલ હોય તો જ.”

અને પછી મેં મારો પ્રશ્ન પૂછ્યો, “બાઈબલ વિશે જું - જું તમારી પાસે પૂરતા બાઈબલ છે ?”

“હા, હ્રગલાબંધ બાઈબલો છે” પૂરાવા માટે તેમણે પંડમાંથી એક નકલ મંગાવી. “આ નવી શ્રેષ્ઠ આવૃત્તિ છે હાલ જ રશિયામાં છપાયેલ છે” મારી માટે

સમાચાર હતું.

“કેટલી નકલો હશે?”

“ઓહ, હગલાંધ ઘણી નકલો”

આગળને આગળ હું પૂછતો રહ્યો અને સરળ જવાબો સિવાય બીજું કથું જ નહિ. બીજા દિવસની રજા હોવાથી કોઈ પાણ એકલા મળી જાય માટે હું આવ્યો, હું ચર્ચ પર ગયો. તે સોમવાર સવાર હતી તેમ છતાં દિવસ અને કલાકે વ્યસ્ત જગ્યા હતી. પછી મને જાણ થઈ કે ચર્ચ ઈમારત આખા રશિયાના બેણિસ્ટ સંગઠનના કેન્દ્રિય કાર્યાલય તરીકે પણ સેવા આપવું હતું.

“મને થાય છે કે હું તમારી મદદ કરું ?” અવાજે પૂછ્યું, હું પાછો ફર્યા અને ચહેરાને ઓળખ્યો ગત સવારે જેની સાથે હું મંચ ઉપર હતો અને જે મને સવાલોના જવાબો આપતો હતો. તેણે પોતાની ઓળખ ઈવાનહોર તરીકે આપી. અને તેની સાથે મને તેની ખાનગી ઓફિસમાં આમંત્રણ આપ્યું. મને થતું હતું કે આગલા દિવસે જે વિદ્યાનો તેણે મને આપ્યા હતાં તેને મારે કેવી રીતે પડકારવા. કદાચ સીધેસીધું જ તેમને જણાવું કે હું મારી સાથે બાઈબલો લાવ્યો છું અને તેના પછી તેની પ્રતિક્રિયાઓ જોંઠે.

“હું મારી સાથે બેણિસ્ટ હોલેન્ડ તરફથી બેણિસ્ટ રશિયા માટે કંઈક લાવ્યો છું.” મેં ખાખી કાગળમાં બાંધેલા બાઈબલોને તેમની આગળ મૂકવાનું શરૂ કર્યું.

“તમારી પાસે શું છે ?”

“બાઈબલો”

“રશિયન બાઈબલો ?”

“બિટીશ અન શેરેન બાઈબલ સોસાયટી તરફથી તેમની પાસેથી પહેલું પાનું ફાડવાની પરવાનગી લીધી હતી, જેની ઉપર છાયાની બધી જ વિગતો હતી”

મને એવું લાગ્યું કે તે પોતાના મનની શાંતિ મુશ્કેલીથી જાળવવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો. જ્યારે તેણે કહ્યું, “કૃપા કરીને હું તે જોઈ શકું ?”

તેથી મેં ત્રણ બાઈબલ બાંધેલા હતા તેની ઢોરી ઢોડી તે દયાજનક નાનો થોક હું ટ્રેનમાં લાવ્યો હતો. તે તેમને બતાવ્યા. સમસ્યા હતી કે ઘણા બધા પૂર્વીય યુરોપિયન બાઈબલો તેની દરેક પ્રત્યુત્તમાં કદનો ફેરફાર હતો. જ્યારે રશિયન - જેવા કે સાર્વિયન, યુકેનિયન, મેસોડોનિયન પૌરાણિક લીપીમાં લખાતા હતાં. જેવા લીપે લેટીન લીપીમાં હોય તેના કરતાં વધુ જડા રહેતા હતાં. તેના જેટલી જ્યામાં દસ્થી બાર ડચ અથવા અંગ્રેજી બાઈબલ લાવી શક્યો હોત. પણ મને તો પાણકની પ્રતિક્રિયામાં રસ હતો કે આ નાના અર્પણ માટે શું કરે છે. સ્પષ્ટતાથી પોતાની આતુરતાને મોટા

પ્રયાસ કારા અટકાવતો હતો.

“શું તેં કહું કે આ લેટ છે ?”

“હા” અને પણી થોડું ચીડવવા તેનો સામનો કરતો હતો. “પણ તમે કહું કે તમારી પાસે નવી રશીયન પ્રતો છે. કદાચ બાઈબલ લાવવાની કોઈ જરૂર ન હતી.”

“સારું....” પાળકને આગલા દિવસની વાતો યાદ આવી ગઈ. “હિક્કિત તો એ છે કે એ પ્રતો મોટાભાગે દેશ બહાર મોકલી દેવાઈ છે. બુસેલફેર અને આસપાસ તું જાણતો હોઈશ.”

“મને લાગ્યું.”

પણી, વળીને તેણે મને બીજો પ્રશ્ન પૂછ્યો. “મને કહે મારા મિત્ર, તું ખરેખર શા માટે રશીયા આવ્યો છે ?”

સજ્જડ દોરડા ઉપર ચાલતો હોઉં એવું મને લાગ્યું તેથી કદાચ શાસ્ત્રોકૃત પ્રત્યુત્તર ઝૂબ જ ચાલાકીભર્યો હશે, હું થોડીવાર શાંત રહ્યો અને પણી જવાબ આપ્યો.

“શું તમે બાઈબલમાં જાણો છો કે યુસ્ટિસ સખેમમાં ફરતો હતો? એક શખેમવાસીએ તેને જોયો અને તેને એક સવાલ પૂછ્યો. શું તમે જાણો છો તે સવાલ શું હતો ?”

પાળકે વિચાર કર્યો, “તેણે પૂછજું હતું કે તું કોને શોધે છો?”

“અને યુસ્ટિસ જવાબ આપ્યો ?”

“હું મારા ભાઈને શોધું છું.”

“સારું, તો પણી” મેં કહું, “તમારા સવાલનો એ મારો જવાબ હતો.”

પ્રેમથી રશિયા માટે

હેન્સ આ સંસ્કૃતાંગો ખૂબ રસથી સાંભળતો વર્ચ્યે વર્ચ્યે સવાલો પૂછીને અવરોધતો હતો. જ્યારે તેના અંત ભાગે હું આવ્યો ત્યારે તેણે પોતાની લાગણી વિનાની અને વિશ્વાસથી ભરેલી પ્રાર્થના કરી કે અમને ઈવાનહોફ પાસે ફરી દોરી જાઓ કેમ કેમ કે સંપર્ક થયો હતો તથા સંબંધ ચાલુ થઈ ગયો હતો.

“હું વિચારું છું કે અહિંયા વિરામ લેવો જોઈએ. એન્ડી,” તેણે ઉમેર્યું,
“મને એક ડય કોઝી લેવી ગમશે”

“મને પણ ગમશે.”

આગળ જ એક વિરામ હતો જે બે ઘેતરો વર્ચ્યે ઊંચો પાળો બાંધેલો હતો જ્યાં અમે ફૂદકો મારીને પહોંચ્યા. ભાજ્યે ધ્યાન પડે રોડની બાજુમાં એક કાર ઊભુ રાખવાનું સ્થળ હતું. અમુક લોકો ત્યાં પોતાના પ્રવાસનું ભોજન કરીને આનંદ લેતા દેખાયા.

અમે રોડની એક કોરે લઈને ઊભા રહ્યાં અને અમારો સામાન બેંચવાની શરૂઆત કરી. મને એવું લાગ્યું કે ત્યાં ઉભેલી બીજી રશિયન કારમાં બેઠેલા લોકો એમૈન્ટ્રીપૂર્વક વર્તન કરતા હતાં. તેઓ અમારી દિશામાં ઊંડી આંખે વેગળે જોતા હતાં. અને કંઈ બબડતા હતાં. માણસે અદ્ધો કપ ચા સાથે તેને જમીન પર ફરિયાદ

કરતા ફેંકી દીધો, જ્યારે બે સ્ત્રીઓ થાળીઓનો ઢગલો કરીને, ફળો, અડધી ખાદ્યલી રોટલી લઈને પોતાની સળીઓની ટોપલીમાં ભરવા લાગ્યા.

અમે તો પણ વિચારતા હતાં કે આ બધું શું થઈ રહ્યું હતું જ્યારે એકદમ કારનો બેંક મારવાનો અવાજ આવ્યો બહાર વાડ આગળ કાર ઊભી ધડાકથી દરવાજો ખુલ્યો અને અચાનક બે ગણવેશધારી પોલીસો બહાર આવ્યા. તેઓ વાડા આગળ ખુલ્લામાં ઊભા રહ્યાં, કમર પર હાથ મૂક્યા બંને મેળા તરફ જોઈ રહ્યાં પછી એક અધિકારી અમારી તરફ તથા એક અધિકારી રશિયન કાર તરફ ગયો.

“કેમ છો સાહેબ,” હેન્સે કહ્યું, તેનું રશિયન ઉપયોગ કરવાની તક માટે ભીતીને સ્મૃત કર્યું.

અધિકારીએ જવાબ આપ્યો નહિ અને હેન્સનું મોં પડી ગયું. “તેને જરા પણ સામાજિક બનવું નથી” હેન્સે કોઈ તરફ આંગળી કરતા તે બોલ્યો. હેન્સને હું જાણતો હતો કે તે વધુ પ્રાર્થના કરતો હતો. આને લીધે તે અમારી કારમાં તથા આસપાસ કંઈ ખામી શોધે નહિ તો સારું. અમે પ્રાર્થના કરતા હતા અને અચાનક અધિકારી અમારી પાસેથી જતો રહ્યો અને પોતાના સાથી સાથે બીજી કાર તરફ જોડાવા ગયો. ત્યાં આગળ ગરમાગરમ શબ્દોનો વ્યવહાર તથા ઘર્ષણ થઈ ચૂક્યાં હતાં. તે રશિયન પોતાની કાર તપાસ અર્થે ખાલી કરવા લાગ્યો હતો.

અમે વીસ મિનિટથી જોઈ રહ્યાં હતાં જ્યારે તે બિચારા લોકો બધું જ બહાર કાઢીને જમીન પર ફેલાવીને પોતાની કાર ખાલી કરી હતી. પછી અધિકારીએ કારની અંદર તથા ખાનાઓ તથા નીચે બધું જ તપાસ્યું. અમે જાણતા હતાં કે કોઈક રીતે તેઓ માટે બિનરાહત મૂકવાને અમે જવાબદાર હતાં પણ તે માટે અમારે શું કરવું તે અમે જાણતા ન હતાં. પછી અમે અમારી કોઈ ઠંડી થાય ત્યાં સુધી હલાવી.

અડધો કલાક સુધી અધિકારીઓએ અમારી તરફ નજર કરી નહિ તેથી અમે નિર્ણય કર્યો કે આ સમય છે કે જતા રહેવાનો પ્રયત્ન કરીએ. પછી અમે વિચિત્ર કોઈ ગટગટાવી ગયા, નાનો સ્ટવ પાછો મૂક્યો અને દરવાજો બંધ કરતા હોય તેવો અવાજ કર્યો અને આખરે કાર ચાલુ કરી. તો પણ અધિકારીઓએ અમારી તરફ કોઈ ધ્યાન આપ્યું નહિ. અમે રોડના ડિનારેથી પાછા રોડ ઉપર કાર લાવ્યા અને પોલીસની કાર પાસેથી આગળ પસાર થયા.

“એ બધું શું હતું ?” અમે માર્ગમાં હતા ત્યારે હેન્સે પૂછ્યું.

“હું જાણતો નથી, કદાચ તેઓએ વિચાર્યુ હશે કે આપણે દાણોચોરો હોઈશું અને રસ્તાની કોરે કોઈ આપલે કરતા હોઈશું. હેન્સ આપણે તે કુટુંબ માટે પ્રાર્થના કરવી જોઈએ કે તેઓ આપણા ગોટાળાને લીધે કોઈ મુશ્કેલીમાં આવી ન પડે. અને કંઈક યાદ રાખવા જેવું છે કે આપણે સામાનથી છુટકારાનો સમય આવ્યો હોય ત્યારે ખાસ.”

મોસ્કોની શેરીઓ વિશાળ હતી, એટલી પહોળી કે એક સાથે દસ કાર આવજા કરી શકતી હતી, મને યાદ છે ત્યાં સુધી તેઓ ભારી ભીડથી ભરયક રહેતી હતી. અમે એક વિશાળ ગ્રૂંડરની દુકાન આગળથી મોટા લાલ ચોક થઈને સમારકથી આગળ વધ્યા અને આખરે છાવણી વિસ્તારમાં અમને રોકાણ માટે આપેલ સ્થળે પહોંચ્યા. ત્યાં જ અમે ઈગલૂ આકારના અમારા તંબૂ લગાવ્યા અને થોડા બાઈબલ કાઢવાની તૈયારી કરી.

“અત્યારે જોઈશ નહિ,” હેન્સે કહ્યું, “પણ આપણી જાસૂસી કરનાર આંખો આસપાસ છે.”

આજુબાજુ જોયા વગર, જે બાઈબલ બહાર કાઢ્યા હતાં તેની પર રસ્તાઓનો નકશો કાઢીને જોવા લાગ્યો. પછી ધીમેથી મેં આસપાસ નજર ફેરવી તો એક માણસ જોઈ રહ્યો હતો. તેણે સાફ્સફાઈ કરવાનો લીલા રંગનો લશકરી ગણવેશ પહેરેલો હતો અને તે થોડા પગલા કારથી દૂર ઊભો રહીને અને જોતો હતો. મેં અમારી કોઝીની કીટલી કાઢી અને હેન્સ તથા મેં ન હતી જોઈતી તો પણ કોઝી તૈયાર કરી. જેવા અમે બાઈબલના પડીકા ખોલવાનું બંધ કર્યું જાસૂસી કરતી આંખોએ ચાલતી પકડી.

“આનું તારે શું કરવાનું છે ?” મેં પૂછ્યું.

“મને જરાય પસંદ નથી. હું ઈચ્છું દ્ધું કે આ સમાનથી આપણો પીછો છૂટે.”

અમે માત્ર એક બાઈબલ લીધું, કારને તાળું લગાવ્યી અને છાવણી વિસ્તારથી બહાર નીકળ્યા. એ ગુરુવારની રાત હતી : અઠવાડિયાના વચ્ચે દિવસની ભક્તિસભા બેસ્ટસ્ટ ચર્ચમાં અમે જવા લાગ્યા.

ગુરુવાર રાતની પ્રાર્થના સભામાં લગભગ બારસો લોકો આવ્યા હતાં. તે ભક્તિસભા જે બે વર્ષ પહેલા જોઈ હતી બિલકુલ એવી જ હતી પણ ત્યાં મેં ઈવાહોફને મંચ પર અથવા સભાજનો મધ્યે જોયો નહિ.

જ્યારે સભા પૂરી થઈ ત્યારે હું એ હેન્સ પરસાળમાં ગયા અને ભીડમાં

લોકો સાથે ભળી જવાનું શરૂ કર્યું. સાંજનો અમારો મુખ્ય હેતુ હતો કે એવો સંપર્ક શોધવો જેને અમે બધા જ બાઈબલો આપી શકીએ. હું મોટા પ્રવેશદ્વારથી ખંડ તરફ ગયો, ચહેરા પછી ચહેરા જોતો હતો, ઈશ્વર પાસે માગતો હતો કે મને તે માણસ આપે જે પહેલા પણ મને આપ્યા હતાં. એ ક્ષણો મને ભાન થયું કે પ્રિસ્ટીઓ માટે પરિચય કેળવવા તથા આત્મવિશ્વાસ વધારવા ઘણા વર્ષો સુધી કામ કરવું પડે છે.

અને ઘણા લાંબા સમય પછી મેં એક માણસ જોયો : પાતળો, ટાલવાળો પોતાના ચાલીસીમાં હોય તેવો દિવાલ પાસે ઊભો રહીને ભીડમાં જોતો હતો. મારી પાસે સ્પષ્ટ નિર્દેશન હતું કે તેની સાથે વાત કરવામાં હેન્સને પણ ભૂલી ગયો. પણ બરી પ્રિસ્ટી ભાગીદારીમાં એક સભ્યની દોરવણીને હંમેશાં બીજો સમર્પિત થાય છે. તેના સુધારા અને સહમતિ માટે હોય છે. તેથી મેં હેન્સની રાહ જોઈ તાં સુધી કે તે મારી તરફ આવી જાય.

“મેં આપણો માણસ શોધી કાઢ્યો છે.” હું કંઈ બોલું તે પહેલા તે બોલી ઉઠ્યો.

અને આ સોગણામાંથી પરસાળમાં એ માણસ જેને મેં પસંદ કર્યો હતો તેણે માથું નમાયું. હંદ્યો ઊચકાયા અને અમારો માર્ગ તે તરફ વધાર્યો.

“કાક વી પો ઝી વાયેન,” હેન્સે શરૂ કર્યું.

“કાક વી પો ઝી વાયેન” વ્યક્તિને સાવચેત થઈને જવાબ આપ્યો.

હેન્સ જેવો વજની કરવા લાગ્યો કે અમે કોણ છીએ. અને અમે ક્યાંના છીએ ત્યારે વ્યક્તિનો ચહેરો વધુને વધુ મુંજાયેલો લાગ્યો. પણ જ્યારે હેન્સ “દચ” શબ્દ પર આવ્યો કે તે તુરંત હસવા લાગ્યો. તેણે અમને કહ્યું કે તે પોતે જર્મન છે એ બે પેઢથી તેઓ સ્થળાંતર થઈને સાયબેરિયામાં રહે છે અને તેમનું કુટુંબ હાલ પણ ધરમાં જર્મન ભાષા બોલે છે.

તુરંત જ અમે ગ્રાણેય વાતાલાપમાં લાગી ગયા. જેમ અમે વાત કરતા હતા તેવામાં હું અને હેન્સ વિશ્વાસથી ભરાવા લાગ્યા. આ માણસ સાયબેરિયાના નાના ચર્ચનો હતો, બે હજાર માઈલ દૂરથી આવ્યો હતો, તેના તાં ૧૫૦ સભ્યો હતાં, છિતાં એક પણ બાઈબલ ન હતું. એક દિવસ તેને સ્વખનમાં કહેવામાં આવ્યું હતું કે તું મોસ્કો જા જ્યાં તારા ચર્ચ માટે તને બાઈબલ મળી જશે. પહેલા તો એ વિચારનો તેણે નકાર કર્યો તેણે કહ્યું કે મારી જાણ પ્રમાણે મોસ્કોમાં પણ અમૂલ્ય થોડા જ બાઈબલ છે.

અને તે તેની વાતાનો અંત હતો.

હેન્સે તથા મેં શંકા સાથે એકબીજા સામે જોયું. મેં માથું હલાવીને હેન્સને ઈશારો કર્યો અને હવે તેનો વારો હતો કે તે સાયબેરિયન મિત્રને સુવાર્તા આપે.

“તને પૂર્વ તરફ બે હજાર માઈલ બાઈબલ લેવા આવવાનું કહ્યું હતું અને અમને પાંચીમ તરફ બે હજાર માઈલ બાઈબલ લઈને રશીયાના ચર્ચીમાં જવાનું કહ્યું હતું. અને આજ રાતે આપણે અહિં ભેગા થયા છીએ મળવા માટે આપણે એકબીજાને તરત ઓળખી લીધા છે.”

અને આ સાથે અમે સાથે લાવેલા મોટા રશીયન બાઈબલને હેન્સે તેને પકડાવી દીધું. સાયબેરિયન અવાક બની ગયો. તેના હાથમાં બાઈબલ જોઈને તે તેને હાથ લાંબો કરીને જોવા લાગ્યો અને પછી તે અમને જોવા લાગ્યો અને પછી ફરી બાઈબલને જોવા લાગ્યો. અચાનક આનંદથી બંધ તૂટી ગયો. અને તમારો આભાર કહેવા લાગ્યો અને અમને ભેટવા લાગ્યો. ત્યાં સુધી કે અમને જોવાને આસપાસ એકઠા થવા લાગ્યા. એ માટે મને માફ કરજો. હું તમારું ધ્યાન આ તરફ બેંચવા માગતો ન હતો. ધીમેથી બાકીનો શુભ સંદેશ મેં તેને જણાવ્યો કે અમારી પાસે વધુ બાઈબલો છે અને જો તું આવતીકાલે સવારે દસ વાગ્યે અમને ત્યાં મળીશ તો બીજા છ બાઈબલ તને ઘરે લઈ જવા આપીશું.

સાયબેરિયનને અચાનક શંકા થવા લાગ્યી. “તે એકદમ મફત છે”

“ઓક્કસ” અમે જવાબ આપ્યો. “જેઓ જરૂરતમાં છે તેઓને ચર્ચ તરફથી એક હાથનું દાન છે.”

બીજી સવારે નવ વાગ્યે હેન્સ નજર રાખતો હતો. અને મેં કારમાંથી છૂપી જગ્યામાંથી બાઈબલ કાઢવાનો પ્રયત્ન કર્યો. હું અદ્યે જ પહોંચ્યો હતો ત્યાં હેન્સે સીટી વગાડીને ડય રાષ્ટ્રીય ગીત ગણગણાવવા લાગ્યો અને મને ખબર પડી ગઈ લીલા ગણવેશધારી મિત્ર પાછો આવ્યો હતો. હું કોઝી બનાવવાનો ડેણ કરવા લાગ્યો.

“કોઝી તૈયાર છે !” મેં હેન્સને બૂમ પાડી.

તે આવ્યો અને ઠંડા પાકીનો ઘાલો મારા હાથમાંથી લીધો. “તે આવી ગયો છે ?” મેં પૂછ્યું.

“ગઈ કાલે જેવો જ સુંધતો સુંધતો આવ્યો છે. તેને કોઈ વાતાની શંકા થઈ લાગે છે. તે બહાર કેટલા કાઢવા છે ?”

“ચાર”

“સારું, એટલા ચાલી જશે. તેને બેગમાં મૂકી દે અને ચાલો જઈએ.” પોતાનું વ્યક્તિગત બાઈબલ હોવું કોઈ ગુનો બનતો ન હતો પણ ધંધાર્થે બાઈબલની દાણચોરી કરવી તે ગેરકાયદેસર હતું. અને જો તમે પ્રતિબંધ હોવા છતાં લેવડટેવડ કરો તો તે જોખમી હતું. તેથી અમે માત્ર ચાર બાઈબલ લઈને અમારી બેગમાં મૂક્યા. અને રસ્તે ચાલીને બસના સ્ટેન્ડ સુધી ગયા. બરાબર દસ વાગ્યે અમે ચર્ચમાં પહોંચ્યી ગયા અને દરવાજા પાસેના બાકડા ઉપર બેસી ગયા. ૧૦:૩૦ વાગ્યે અમને તાલાવેલી થવા લાગી તથા તરત નજરે પડીએ તેમ પ્રયત્ન કરતા. અને પછી ૧૦:૪૫ મારી કોણી પાસેથી અવાજ આવ્યો, “હેલો, ભાઈ”

મેં પાછું વળીને જોયું. એ માણસ સાયબેરિયાથી ન હતો. તે તો ઈવાનહોફ હતો, એ પાળક જેની મારી મોસ્કોની પહેલી મુલાકાતમાં મળ્યો હતો.

“હું - અમે - હા, કોઈકને જેને અમે ગઈકાલે રાતે મળ્યા હતાં.”

ઈવાનહોફ થોડી કષ્ણો શાંત રહ્યો. પછી “હા” તેણે ધીરેથી કહ્યું, “એનો ૪ મને ડર હતો. તારો સાયબેરીયન મિત્ર આવી શકશે નહિ.”

“તારો કહેવાનો શો આર્થ છે કે નહિ આવી શકે?”

ઈવાનહોફ આસપાસ જોયું. મારા મિત્ર તેણે કહ્યું દરેક ભક્તિસભામા ગુપ્ત પોલીસ હતાં. અમે તેને ઓળખીએ છીએ. તેઓએ તમને અને એ માણસને વાત કરતા જોયા હતાં. અને તેથી તે આવી શક્યો નથી. તેની “પૂછપરછ” થઈ હતી. પણ તમે તેની માટે કશુંક લાવ્યા હતાં?

મેં હેન્સ સામે જોયું. શું ઈવાનહોફ ઉપર ભરોસો કરી શકાય? હેન્સે ખભા ઉછાળીને અણગમો બતાવ્યો અને પછી ખુલ્લું સ્વીકૃતિથી માથું હલાવ્યું.

“હા,” મેં ટૂકમાં કહ્યું, “ચાર બાઈબલ આ બેગમાં છે.”

“મને આપી દો હું તેને પહોંચતા કરીશ.”

કરીથે હેન્સે અને મેં ઈશારાથી જોયું. પણ અમે બાઈબલ બહાર કાઢીને અંત કર્યો. છાપામાં વિટલાયેલા હતાં - તેના હાથમાં આપી દીધા. પછી ઈશ્વર પાસે સુરક્ષા માગી. હું ફૂટીને પાસે આવ્યો આના સિવાય બીજો કોઈ રસ્તો નથી લાગતો.

“એવી કોઈ જગ્યા છે જ્યાં આપણે વાત કરી શકીએ?” મેં પૂછ્યું.
“વાત કરવી છે?”

“સારું, નિખાલસતાથી અમારી પાસે માત્ર આટલા જ બાઈબલ નથી.”

ઈવાનહોફ શાસ રોકી દીધો. “તમારો શો અર્થ છે?” ધીમેથી બોલો.

તમારી પાસે કેટલા બાઈબલો છે ?

“સો કરતા વધારે?”

“તમે મજાક કરો છો ?”

“છાવણીમાં પડેલી અમારી કારમાં છે.”

ઈવાનહોફે થોડીક ક્ષાળ વિચાર કર્યો. પછી એક શબ્દ બોલ્યા વગર અમને નીચે લાંબી પરસાળમાં લઈ ગયો. જ્યાં ખૂંઝો આવ્યો એટલે તે એકદમ અટકી ગયો, બાઈબલને જમીન પર મૂક્યા અને પંજા ખુલ્લા કરીને હથેળી જમીન તરફ રાખીને અમને આંગળીઓ બતાવી.

“તમે નખ જોઈ શકો છો ?” તેણે કહ્યું અમે આંગળીઓના નખને જોયા, ભાડા ટેકરાની હાર જેવા તથા જાડાભદ, નખને જ્યારે મૂળમાંથી નુકશાન થાય ત્યારે તે એવા બની જતા હોય છે. “મેં મારો સમય કેદમાં વિશ્વાસની ખાતર પસાર કર્યો હતો.” ઈવાનહોફે કહ્યું, અને આ જ માણસ હતો કે જેણે જુવાનોનું પ્રતિનિધિ મંડળ મુલાકાતે આવ્યું હતું ત્યારે જણાવ્યું હતું કે અહિયા કોઈ ધાર્મિક સત્તાવળી રશિયામાં નથી ! “હું તમારી સાથે નિખાલસ થઈશ. હું ફરીથી તે સહન કરવા માગતો નથી. એ બાઈબલો માટે હું તમને કોઈ મદદ કરી શકું તેમ નથી.”

આ માણસ પ્રત્યે મારા મનમાં લાગળી થવા લાગી. “હું જાણું છું” મેં કહ્યું, “અમે તમારો દોષ કાઢતા નથી. કદાચ તમે કોઈ એવા વ્યક્તિને જાણતા હોવ કે જે તૈયાર હોય ?”

“મોર્કોવ” ઈવાનહોફે કહ્યું, “હું ભાડાની કાર કરાવીને તેને મોકલીશ. તે તમને એક વાગ્યાના સુમારે ગૂંદરની દુકાન આગળ તમને મળશે.” અને પછી પાછળથી વિચાર આવ્યો હોય તેમ “પણ સાવધ રહેજો.”

હેન્સે જમીન પર મૂકેલા બાઈબલના નાના ઢગલા તરફ ચીંધતા “આનું શું કરીશું ? તમે આ લઈ જતા જોખમ તો નથી કરી રહ્યાં ?”

ઈવાનહોફે સ્મિત કર્યું, પણ તેમની આંખો પહેલા જેવી જ નિરાશ હતી. “ચાર બાઈબલો” તેણે કહ્યું, “એ કંઈ મોટો આર્થિક ગંભીર ગુનો નથી. તેની કિંમત લગભગ ચારસો રૂબલ હશે. ચારસો રૂબલ માટે તેમને કેટલી લાંબી કેદ થઈ શકે ? વધુમાં વધુ ચાર મહિના ? પણ સો બાઈબલો જેની કિંમત અહિયાં મોસ્કોમાં લગભગ દસહજાર રૂબલ જેટલા થાય જે પ્રાંતમાં ઘણી અધિક કહેવાય. દસહજાર રૂબલ બિભસ્ત ચિત્રના સાહિત્યની સમતોલ ! કેમ એક માણસને...”

“બિભસ્ત ચિત્રો ?” હેન્સ અને મેં એક સાથે પૂછ્યું, “તેને અમારી સાથે

શું લેવાદેવા ?”

“કંઈ નહિ,” ઈવાનહોફે કહ્યું, “તેના સિવાય તમે પકડાવ તો તમારી ઉપર તે વેચવાનો ગુનો લગાવી દે છે.” અને પછી કોઈ ઈશારાનો નિર્દેશ મળ્યો હોય તેમ તે પોતાની એડી ઉપર ગોળ ફર્યો, જમીન પરથી પુસ્તકો ઉઠાવ્યા અને ઝડપથી જવા લાગ્યો, તેના જૂતાનો અવાજ ખાલી પરસાળમાંથી આવતો બંધ થયો જેમ તેઓ નજર આગળથી દેખાતા બંધ થયા.

એ બપોરે અમે એક વાગ્યે ગુંદરની દુકાન આગળ જઈને ઊભા રહ્યાં, એક માણસે સો જેટલા પગલાએ ઊભી રાખેલી કાર ધીરેથી અમારી તરફ આવવા લાગી, કારની બારીમાંથી અમારી સામે સાવધાનીથી જોવા લાગ્યો. પછી તે પાછો ફરીથી આવ્યો.

“ભાઈ, એન્દ્રયુ ?”

“તમે માર્કોવ” મેં કહ્યું, “પ્રભુના નામમાં શુભેચ્છા”

“આપણે કંઈ એકદમ હિમતભર્યુ કરવાના છીએ.” માર્કોવે કહ્યું, ઝડપથી લેતા, “લાલ ચોકમાં માત્ર બે મિનિટમાં આપણે બાઈબલ બદલી લેવાના છીએ. એવા સ્થળે કોઈને પણ શંકા નહિ થાય. એ બુદ્ધિશાળીનો ધા હશે.”

સ્પષ્ટ હતું કે હું હતો તેના કરતાં આ ભાઈ વધુ બુદ્ધિશાળી હતો. મને તેની વાત પસંદ ના પડી. તેણે અમને એ શેરીમાં દોરી ગયો, ચોકકસ લાલ ચોકથી બે મિનિટની દૂરી સુધી તે રસ્તો ન હતો. એક તરફ શેરીમાં ઊંચી દિવાલ હતી, પણ બીજી તરફ હરોળમાં ઘરો હતાં, કોઈ પણ બારીએથી ઉત્સુક આંખોની જોડીઓ જોઈ શકે તેમ હતું.

“તું પ્રાર્થના કરે તે સારું છે” માર્કોવની પાછળ કાર ઊભી રાખતા મેં હેન્સને કહ્યું.

હેન્સ મોટેથી પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો, હું બાઈબલોના ખોખા તથા કોથળા ઊંચકીને લઈ આવ્યો. માર્કોવે પોતાની કારનો પાછળનો દરવાજો ખોલ્યો અને ખુલ્લામાં એકમાંથી બીજી કારમાં લાદી દીધું, એક પછી એક વ્યસ્ત અવરજવરમાં એક બાજુએ ઊભા રહીને ફેરવી કાઢ્યું. જ્યારે અમે પૂરું કર્યું માર્કોવે પોતાને માત્ર હાથ મિલાવવાનો જ સમય આપ્યો અને પાછો પોતાની કારમાં બેસીને કાર ચાલુ કરી.

“આવતા અઠવાડિયા સુધીમાં” તેણે કહ્યું, “આ બાઈબલો આખા રશિયાના પાળકોના હાથમાં હશે.”

જેવો માર્કોવ જતો રહ્યો, મેં હેન્સ સામે જોયું તે પ્રાર્થનામાં લાગુ હતો પણ તેની સાથે તે દાંત પણ પીસતો હતો. અમારા ભિશનનો આ ભાગ પરિપૂર્ણ થયો. માત્ર પેલા યુકેનિયન બાઈબલો સિવાય અમારો લીલા ગણવેશધારી ભિત્ર જેટલું પસંદ પડે તેટલું તેને જોવાની છુટ હતી. કાર ખાલી થઈ ગઈ હતી.

અમે યુકેન થઈને અમારી પોતે બધા ચર્ચોમાં છેલ્લા બાઈબલને વહેંચીને ઘર તરફ રવાના થયા. અને એમાંના એક પડાવ પર દર્શને મારો કબજો લીધો કે બીજા ત્રણ વર્ષ સુધી પડતું મૂકીશા નહિં. કેમ કે અમે યુકેનમાં હતાં. જ્યારે અમારી પાસે માત્ર બે જ બાઈબલ વધ્યાં હતાં - ત્યારે ચર્ચના અધિકારીમાંથી એક વ્યક્તિ અમને બતાવવા કંઈ લાવ્યો. તેના કુટુંબનો ખજાનો : ખિસ્સાના કદનું યુકેનિયન બાઈબલ.

વિશ્વાસ ન હતો થતો, તે નાનું બાઈબલ મારા હાથમાં પકડ્યું. તે માણસે મને ખાતરી આપી, એ પૂરેપૂરું આખું બાઈબલ છે. અમે જે બાઈબલ લાવ્યા હતા તેના ચોથા ભાગનું તે બાઈબલ હતું. મેં ભારત કાગળના પાના ફેરવ્યા, નાના અક્ષરો ઉપર આશ્રય થયું, એટલા નાના પણ સાથે એટલા જ ચોખ્ખા દરેક શબ્દ અને વચ્ચે સારી જગ્યા છોડેલી હતી. મેં વ્યક્તિ ઉપર સવાલોનો તોપ મારો ચલાવ્યો - - આ ક્યાં છાપવામાં આવેલા હતા, કોણે તે બહાર પાડ્યા હતાં, તેઓ ક્યાંથી લાવ્યા હતાં - પણ તે કોઈ પ્રશ્નનો જવાબ જાણતો ન હતો.

હું તે નાના પુસ્તકને નીચે મૂકવા માગતો ન હતો. મારા હાથમાં તેનું વજન ચકાસવા લાગ્યો. મેં મારા ખિસ્સામાં મૂકીને જોયું. મેં તેને બહાર કાઢ્યું. અને મોટા બાઈબલ પાસે મૂકીને જોયું. કેમ અમે ત્રણથી ચારગણા વધુ બાઈબલો અમારી દરેક મુસાફરીમાં લાવી શકીએ, જો આ કદ હોય તો શ્રેષ્ઠ? અને એક વખત તેને અંદર મૂકી દઈએ પછી તેને સ્થળાંતર અને સંતાપવા પણ એકદમ સરળ રહે. અને જો તેને યુકેન માટે શક્ય કર્યું હતું. તો રશિયા માટે પણ આજ ફર્માંના તથા અન્ય પુરીય યુરોપીયન ભાષાઓમાં કરી શકાય... .

મારામાં બાઈબલે કેવું કૂતૂહલ જગાવ્યું તે જોઈને તેના માલિકને મેં સલાહ આપી. જો હું બે નવા બાઈબલ લાવ્યો છું, આ બે તમે લઈ લો અને તેના બદલામાં મને આ નાનું બાઈબલ આપી દો ? ચર્ચ પાસે તો એક બાઈબલ વધુ થઈ જશે.

મારી ખુશી સાથે તે સેવક અને બાકીના સભાજનો સહમત થયા. અને હું તે ગામમાં મારા સ્વખને ખિસ્સામાં મૂકીને હું રવાના થયો. હું પણ્ણીમની બાઈબલ સોસાયટીઓને તે બતાવવા બહુ જ મુશ્કેલીથી રોકાઈ રહ્યો. રશિયામાંનો અમારો

છેલ્લો રવિવાર અમે યુકેનનાં એક ગામના બેપ્ટિસ્ટ ચર્ચમાં હાજરી આપી જે હંગેરીની સરહદ નજીક હતું. ગાવાનું હચમચાવી દેનાનું અને પ્રાર્થનાઓ ઉત્સુક હતી. પણ જ્યારે ભાષણનો સમય આવ્યો પાળકે વિચિત્ર બાબત કરી. તે પ્રચારમંચ પર આવ્યો એક સત્ત્વાજ્ઞ પાસેથી પુસ્તક માર્ગ્યું અને પાછો પ્રચાર મંચ પર જતો રહ્યો. તે તો બાઈબલ હતું. અમે સાંભળ્યું હતું કે રશીયામાં એવા સેવકો છે જેની પાસે પોતાનું બાઈબલ પણ ન હતું. પણ આ વખતે પહેલીવાર અમે અમારી આંખોએ જાતે જોયું હતું.

ભક્તિસભા પછી પાળકે તેમની સાથે જોડાવવાનું અમને આમંત્રણ આયું. અને તેમના વડીલો સાથે તેમના અભ્યાસમાં ઢૂંકી મુલાકાત કરી. મુલાકાતની શરૂઆત જેમ રશીયામાં સામાન્યપણે થાય છે. તેમ આકમણ કરી. અમને જાણવા મળ્યું કે આ એમની સુરક્ષા વ્યવસ્થા હતી. કેમ કે બધા જ પાળકોના દરેક હિલચાલ ઉપર દસ્તિ રાખવામાં આવતી હતી. આ પ્રસંગે આકમણ મારી કાર વિસુદ્ધ હતું.

“મને કહે” પાળકે જર્મન અનુવાદક જે મંડળીનો એક અધિકારી હતો તેના દ્વારા મને કહ્યું, “તું કઈ ઔદ્ઘોગિક ઈમારતનો મુખ્ય છે?”

“પણ હું કોઈ કંપની સાથે નથી.”

અમારા અનુવાદક જણાવ્યું પણ પાળકે વિષય પડતો મૂક્યો નહિ. “હું જાણું છું કે તું સાચું બોલતો નથી,” તેણે કહ્યું, “કેમ કે તારું વાહન બહાર ઊભુ રાખેલું છે. માત્ર ઔદ્ઘોગિક એકમોવાળા જ કાર રાખી શકે છે, મજૂરો તો ચાલતા જ હોય છે.”

હું તેને કેવી રીતે સમજાવું? તેને સહમત કરવો અશક્ય હતું કે એક સમયે હું પણ કારખાનાનો કામદાર હતો. ગામના લુહારનો છોકરો સારી લેવડ દેવડ પણ આવકની કોઈ બાંહેધરી નહિ જે પોતાને પણ ખબર નથી. તે આ હક્કિકત સ્વીકારી શકતો ન હતો. અને એ વિષય ત્યાં જ તેણે નમતાથી પડતો મૂક્યો - અથવા કદાચ તેને થયું કે તેણે સુરક્ષિત રીતે આપણું તથા ધનવાન વર્ગના વ્યક્તિ સાથે કુદરતી અણગમો સ્થાપિત કરી કાઢ્યો હતો.

કોઈપણ કિમતે અમે પ્રિસ્ટના પુનરાગમન વિશે વાતો કરતા રહ્યાં અને અમારી વાર્તાલાપનો સ્વર બદલાઈ ગયો. તે જે સંદર્ભ ટાંકતો હતો તે અનુસરવા મેં મારું ડય બાઈબલ મારા ખીસસામાંથી બહાર કાઢ્યું અને જોયા પછી મેં ટેબલ ઉપર મૂક્યું.

મેં તુરંત જ જોયું કે તે વાર્તાલાપમાંથી રસ ખોઈ બેઠો હતો. તેનું મન તે

બાઈબલમાં પરોવાઈ ગયું હતું. તેણે તે ઉપાડ્યું અને પોતાના હાથથી વજન માપીને જોયું તેની ચેઇન ખોલી, ડય શબ્દોને જોયા જે વાંચી શકતો ન હતો પાછી ચેઇન બંધ કરી.

પછી તેમ જ પાછું ટેબલ ઉપર મૂકી દીધું. મે જે રીતે મૂક્યું હતું તે નહિ પણ વધુ ઓક્કસતાથી મૂક્યું. તેણે તેને ખૂલા પર મૂક્યું અને પ્રેમથી ટેબલની ધાર સાથે બાઈબલને એક સરખી કરવા પોતાની આંગળીઓ ફેરવી. અને પછી તેનો અવાજ દૂર થવા લાગ્યો, જાણો કે તે અમારી સાથે નહિ પણ પોતાની સાથે વાત કરતો હોય-તેણે કહ્યું, “તું જાણો છે બાઈ, મારી પાસે બાઈબલ નથી.”

મારું હદ્દય ભાંગી ગયું. અહિંયા આ મહત્વનો માણસ હતો એક આત્મિક આગેવાન હજાર આત્માઓનો રખેવાળ કે જેણી પાસે પોતાનું બાઈબલ ન હતું.

અમારી પાસે જે લાભા હતાં તે બધા જ જતા રહ્યાં હતાં. પણ એકદમ જ મને યાદ આવ્યું. એ નાનું યુક્તિનિયન બિસ્સા કદનું બાઈબલ ઊભો રહો! મેં બૂમ પાડી. હું મારી ખુરશીમાંથી કૂદી પડ્યો. બાઈબલ સોસાયટીઓએ મારા શબ્દોનો સ્વીકાર કરવો જ રહ્યો. હું દોડીને મારી કાર પાસે ગયો, જડપથી દરવાજે ખોલ્યો, સીટ નીચેથી નાનું બાઈબલ કાઢ્યું અને અભ્યાસમાં પાછો જતો રહ્યો.

“અહિંયા” મેં બાઈબલ પાળકના હાથમાં પકડાવી દીધું, “આ તમારી માટે છે, તમારે રાખવાનું છે.”

અનુવાદકે શબ્દો ફરીથી કહ્યાં, પણ પાળકને સમજ પડી નહિ.

“આ કોનું છે ?” તેણે પૂછ્યું.

“તમારું છે, તમારી પોતાની માટે”

જ્યારે હેન્સ અને હું એ દિવસે ત્યાંથી નીકળ્યા ત્યારે તેઓના વડીલોના ભેટવાથી અમારી છાતી દુખવા લાગી હતી. હવે તેમના પાળક પાસે તેમનું પોતાનું બાઈબલ હતું. એ બાઈબલ જે તેમણે ભક્તિસભા પછી પાછું આપવાનું ન હતું. એવું બાઈબલ જ્યારે દીઢું ત્યારે લઈ શકે એ બાઈબલ જેને તે વાંચે અને પ્રેમ કરે.

અને જેવા અમે રશિયા મૂકીને નીકળ્યા હું જાણતો હતો કે આનાથી મોટી જવાબદારી મારે હતી જે અત્યાર સુધી પોલાદી પડા પાછળ હજી સામનો કર્યો ન હતો. મારે અમુક સંસ્કારો સાથે સાલ્વિક ભાષામાં છપાઈ કરવા બાઈબલની ખીસ્સા કદની પ્રતો માટે વાત કરવાની હતી. એ મારે તે રશિયામાં સોગણા નહિ પણ હજારોની સંખ્યામાં આ પુસ્તકો લાવવાના હતાં.

રશિયન પાળકો સુધી બાઈબલ

મારા મનમાં એક જ બાબત હતી કે રશિયન ભિસ્સાકદના બાઈબલની જરૂરત. તે મારી માટે નિતાંત કમ બની ગયું હતું. મેં બાઈબલ સોસાયટીઓના ચક્કર કાણ્યા. પણ જ્યારે સોસાયટી સહમત થઈ કે આવી પ્રતો માત્ર કલ્પનાઓમાં જ શક્ય છે, ત્યાં વ્યવહારું સમસ્યાઓ હતી. અમેરિકન બાઈબલ સોસાયટી જે મને મફત રશિયન બાઈબલ આપતી હતી, જો કે સહાનુભૂતિ ધરાવતા હતા તો પણ આ ધોય માટે તેઓ ખાસ પ્રત બહાર પાડવા સ્પષ્ટ નહતાં. બિટીશ અને ફોરેન બાઈબલ સોસાયટી પણ એવી જ સ્થિતિમાં હતાં. ઇચ્છા બાઈબલ સોસાયટી પોતાના આફ્ઝિકા અને ઈન્ડોનેશિયા માટે સમર્પિત હતાં. અને પૂર્વીય યુરોપિયન ભાષા ડાથ ધરી શકતા નહતા.

“તું કેમ તારું પોતાનું ભિસ્સા બાઈબલ ધાપતો નથી?” ફિલિપ વેટસ્ટ્રોએ કહ્યું જ્યારે એક સાંજે હું મારી સમસ્યા વિશે તેમની સાથે વાત કરતો હતો.

“ખૂબ હાસ્યસ્પદ”

“હું ગંભીર હું, તું જાણો છે કે ખરેખર તારે શું જોઈએ છે. તારી પોતે છાપ”

“તમે સ્વખ જોઈ રહ્યાં છો, શ્રી વેટસ્ટ્રો એને માટે લગભગ ૫૦૦૦

ડોલર જોઈએ. મને ક્યાંથી આ ૫૦૦૦ ડોલર મળે ?”

શ્રી વેટસ્ટ્રાએ નિરાશ થઈને મારી સામે જોયું. “આટલો બધો સમય તે માર્ગ્યું હતું ?” તેમણે કહ્યું.

ચોક્કસ, તે સાચા હતાં. આવા કાર્ય માટે જે કંઈ નાણાં જોઈએ તે મેં પૂરા પાડ્યા ન હતાં, એ તો પ્રભુ હતાં, એ રાતે વેટસ્ટ્રાને મૂકીને હું જઉ તે પહેલા હું જાણતો હતો કે હું એક અલગ મોટા અનુભવ તરફ નવપ્રસ્થાન કરવાનો હતો. એકદમ ભવ્ય આ વખતે સ્વખ આકાર લેવામાં સામાન્ય કરતા વધુ સમય લાગ્યો હતો.

અને તે દરમ્યાન સામાન્ય કામ કરવાના બાકી હતાં. હેન્સ આ કામનો ભાગ હતો. તેથી મેં કલ્પના કરી તે કરતા પણ કામ સારી રીતે થતું હતું. અમે એક મજબૂત જૂથ બનાવ્યું જ્યાં બીજા નબળા પણ હતાં. અમે જ્યારે બળોરિયામાં હતાં એક ધગતા ઉનાળામાં રાતે ૧૮૯૨માં હેન્સે અચાનક કહ્યું, “એન્દ્રયુ આ સમય છે કે આપણે નવા સભ્ય માટે પ્રાર્થના કરીએ.”

હું પથારીમાં બેઠો હતો, પરસેવો લૂધતો હતો અને ઘરે પત્ર લખવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો. “ઉપ, એ સાચું છે” મેં ગેરહાજરીથી કહ્યું,

“તને યાદ છે જ્યારે ચેકોસલાવાકિયા જવાના છેલ્લે વિઝા આવ્યા હતાં ત્યારે તું પૂર્વ જર્મનીમાં હતો અને હું રશ્યામાં? જો આપણે વધુ લોકો હોતા તો આપણે આ પસંદગી કરી શક્યા હોત.”

“ઉપ, એ સાચું છે”

“તું સાંભળતો નથી લાગતો”

મેં લખવાનું કાગળ નીચે મૂક્યું. તે મારી હથેડીએ ચોંટી ગયું હતું. “ચોક્કસ હું સાંભળ્યું છું.” તેણે જે કહ્યું હતું તે યાદ કરવાનો હું પ્રયત્ન કરતો હતો. “આપણને સંતોષ મળે તેના કરતા આપણી પાસે વધુ તકો હશે. એ સાચું છે, હેન્સ, પણ તું જાણો છે કે જો તું ઝડપથી વિસ્તાર પામીશ તો ...”

હેન્સે અવરોધતા. “સાત વર્ષમાં ઝડપથી વિસ્તાર પામ્યા તેથી માત્ર એક નવા સભ્યને જોડવાનું કહ્યું, ચાલો પ્રાર્થના કરીએ.”

મેં હેન્સ સામે ધ્યાનથી જોયું. તેણે કહ્યું, ચાલો પ્રાર્થના કરીએ તેના વાક્યના અંતે મને ખાતરી ન હતી કે મેં ધ્યાનથી સાંભળ્યું હતું. પણ તેણે પ્રાર્થના શરૂ કરી કાઢી. મેં માશું નમાવ્યું અને જેમ હેન્સ બોલતો હતો હું તેની તાત્કાલિકતાને સમજવાનું કરતો હતો, જે બીજા એક માણસની શોધ જે અમારી સાથે પોતાને

સોંપી દે, પૂર્ણ સમય, વેતન વગર, આરક્ષણ વગર લગભગ સાથોસાથ, હેન્સે અને મેં એક જ બ્યક્ટિ વિશે વિચાર્યુ.

“રોલ્ડ વિશે શું ?” અમે સાથે બોલ્યા અને પછી હસ્યા.

“તે દોરવહી હતી?” હેન્સે કહ્યું,

“ચોક્કસ હતી...”

રોલ્ડ ઉચ ઈશ્વરવિદ્યા શાળાનો જુવાન વિદ્યાર્થી હતો જેણે પોતાની અનુસ્નાતક પદ્ધતિસર ઈશ્વરવિદ્યાના વિષયો સાથે પૂર્ણ કર્યું હતું. તેજસ્વી ઈશ્વરવિદ્યા નિષ્ણાંત હોવાની સાથે કૃત્યોનો માણસ હતો. એ જ રાતે મેં પત્ર પૂછતા લઘ્યો કે અમારી સાથે તારે જોડાવવાનો વિચાર હોય તો અને ખાતરી સાથે જ્યારે અમે પોલેન્ઝી પરત ફર્યા ત્યારે તેનો જવાબ અમારી રાહ જોતો હતો. તેણે મારો પત્ર ચિડ સાથે વાંચ્યો હતો રોલ્ડ લઘ્યું હતું. ચીકણા અવાજવાળો બાઈબલ લહેરાવતો મિશનરી બનવું તે આ પૃથ્વી ઉપર તેની માટે સૌથી છેલ્લી બાબત હતી. મને થયું કે જો તેણે માત્ર પ્રિસ્ટી દૈનિક તરીકે જાણવું હતું તો આટલા બધા વર્ષો શાળાએ શા માટે ગયો હશે?

પણ જ્યારથી મારો પત્ર તેને મળ્યો હતો તેને રાતે ઊંઘ પણ આવતી ન હતી, ઈશ્વરે તેને નાક નીચે, રાત દિવસ, ખાતા- કામ કરતા, બેસ્તા, ચાલતા છેવટે તેણે મૂકી ન દીધું ત્યાં સુધી ભોક્તા રહ્યાં અને ક્યારે તે શરૂ કરે તે માટે તૈયાર થયો.

અને તેથી ધમપછાડા કરતો અને વિરોધ કરતો ત્રીજો સત્ય અમારી સાથે જોડાવા આવ્યો. હેન્સ ત્યારે જ તેની શરૂઆતની મુસાફરી માટે તેને રૂમાનિયામાં લઈ ગયો. તેઓને ત્યાં ખૂબ જ વિલક્ષણ સમય રહ્યો, તે સુંદર ભૂમિમાં મંડળીની સ્થગિત સ્થિતિમાં ખરો બદલાવ જોયો. તેઓની જાસૂસી બે માણસો દ્વારા થતી હતી જે ભાગ્યે જ તેઓને તેમની દિશ્યાં અલગ થવા દીધા હતાં. પણ બાઈબલોનો પીછો છોડાવવામાં તેઓ સફળ થયા અને ખાનગી ધરોમાં પણ પ્રચાર કરી શક્યા.

રોલ્ડ ખુલ્લાં મોકે અને એકદમ સહમત થઈને પાછો આવ્યો.

અમે રોલ્ડ સાથે નાના આકાર-કદના રશિયન બાઈબલની અમારી જંખના વિશે વાત કરી. માંડ અમારું બોલવાનું પૂરું થયું હશે કે તરત જ રોલ્ડ ફિલિપ વેટસ્ટ્રોના વિચારોનો પડધો પાડ્યો આપણો આપણા બાઈબલો પોતે જ છાપવા

જોઈએ.

“પાંચ હજાર બાઈબલ છાપવા કેટલા નાણાં થઈ શકે ?” રોલ્ડ પૂછ્યું.

અને માટે કબૂલવું પડ્યું કે મેં તેનો ભાવ ક્યારેય તૈયાર કરાવ્યો ન હતો. રોલ્ડને તેનાથી સંતોષ થયો નહિ. અમે બંનેએ સાથે હોલેન્ડના, જર્મનીના, અને ઇંગ્લેન્ડના છાપનાર પ્રિન્ટિંગ હાઉસનો સંપર્ક કર્યો. શ્રોષ ભાવ અમને ઇંગ્લીશ પ્રિન્ટર તરફથી મળ્યો હતો જેણે કહ્યું કે પાંચ હજાર પ્રતો માટે તમને એક બાઈબલ ત ડોલરમાં છાપી આપીશું.

“તમે જોઈ શકો છો ?” મેં રોલ્ડ, હેન્સ અને કુરીને એ દિવસે પત્ર દ્વારા ભાવ મળ્યો તે જણાવ્યું. “કેમ, તેના પંદર હજાર ડોલર થશે.”

રોલ્ડ અને હેન્સ મારી ઉપર હસતા હતાં. “તું આવી નાની નાણાં જેવી બાબતનો લઈને બેસી રહ્યો હતો..”

અને ફરીથી તેઓ સાચા હતાં. હું પ્રભુ પાસે ટૂથપેસ્ટ અને દાઢી કરવાની કિમ માગી શકતો હતો. પણ જ્યારે આવો મોટો આધાત આપે તેવી ૧૫૦૦૦ ડોલર રકમ હતી, એ જ સિદ્ધાંત લાગુ પડે છે જે વિશ્વાસ હું કરી શકતો ન હતો.

એ રાતે હું રસોડાના ટેબલ આગળ બેઠો સાથે બેન્કની પાસબુક મારી સામે ખુલ્લી કરી. તેની ઉપર રશયન બાઈબલની છાપ હતી. બધી જ નોંધ ૧૮૮૧માં શરૂ થતી હતી. જે અમારા રશયાથી પાછા ફર્યા પછી હતી અને અત્યારે ૧૮૮૫માં હતાં. અમારો બધો જ સરવાળો કરીએ તો તેમાં ૨૦,૦૦૦ ડોલર કરતા ઓછા થતા હતાં.

કુરી બાજુમાં બેઠી, “તું શું વિચારે છે એન્ઝી ?”

મેં ખાતાનો ચોપડો તેને આપ્યો, “બે વર્ષમાં આ બધા જ નાણાં આપણે બચાવ્યા છે.” મેં ઊંડો શાસ લીધો. મારે જે બીજું કરવાનું હતું તે ઘિક્કારતા “આપણું ઘર કેટલાનું હશે તે માટે તારું શું કહેવું છે.”

કુરીએ જવાબ આપ્યો નહિ, તે માત્ર જોતી રહી.

“અમે ભાવતાલ કર્યો અને તેની અંદર ખર્યો પણ કરાવ્યો, સમય લાંબો થયો છે તેથી કિમત ઘણી વધી ગઈ હશે. હવે તેની તું કેટલી કિમત આંકી શકે ? દસ હજાર ડોલર? બાર હજાર ડોલર? આપણાને એટલાની જરૂર છે.”

“આપણું ઘર, એન્ઝી ?” સાચે જ જ્યારે આપણે નવા બાળકની અપેક્ષા રાખતા હતાં ?

“આપણે હવે આ નકામાંમૂત કેન્દ્ર માટે કંઈ કરવાની જરૂર છે.”

કુરીનો ચહેરો ફીક્કો પડી ગયો. “કદાચ ઈશ્વર નથી ઈચ્છતા કે આપણી પાસે તે ખિસ્સા કદ બાઈબલો હોય.” કુરીએ ધીમા અવાજે કહ્યું, “કદાચ એકદમ ધીમી દોરવણી હોઈ શકે.”

“હું જાણું છું” મેં કહ્યું, “હું જાણું છું.”

એ રાતે અમે ઘર વેચવા વિશે બોલ્યા હતાં. પણ કુરીએ મને કહ્યું કે બીજા અઠવાદિયેથી તેણે પ્રાર્થના શરૂ કરી હતી, તે તેણે વિચારવાનું શરૂ કર્યું હતું કે તે ઘર તેનું નથી પણ ઈશ્વરનું છે.

“એ બધું તારું છે તું ચાહે તે પ્રમાણે કરી શકે છે.” અમે દરરોજ સાંજે એ પ્રમાણે પ્રાર્થના શરૂ કરી. “અને છતાં અમે જાણીએ છીએ કે અમે એ રીતે અનુભવ કરતા નથી પ્રભુ, જો તમે બાઈબલ માટે અમારું ઘર વેચાવવા માગો છો તો તમારે નાનો ચમત્કાર કરવો પડશે. અમારા હૃદયમાં તમારે વેચવાની તૈયારી કરવી પડશે.”

નવું બાળક જન્મ્યું : જે બાળક વિશે અમે લાંબા સમયથી રાહ જોતા હતાં તે નાની છોકરી. અમે તેનું નામ સ્ટીફની પાડ્યું. તેની માટે જે કંઈ રોકડ આવતા તે બધા જ બાઈબલ દાનમાં નાખી દેતા. પણ વીસ વર્ષ સુધી આ રીતે બચત પૂરતી ન હતી. અમે સ્વેચ્છા એ આપવાની માગણી બંધ કરી અને ઈશ્વર પાસે માર્ગ્યું કે અમને ઈચ્છા આપો કે અમે ઘર વેચવાનું ઈચ્છાએ.

અને આખરે તેણે અમારી પ્રાર્થનાનો જવાબ આપ્યો. એક સવારે હું અને કુરી અચાનક જાણી ગયા કે અમને એ ઘરની જરૂર નથી અથવા અમને આનંદીત થવા પૂઢ્યી પર બીજા કશાંની જરૂર નથી.

“હું જાણતો નહતો કે અમે કયાં રહીશું.” કુરીએ શરૂ કર્યું અને પછી તે હસી, “યાદ છે એની ?” “આપણે જાણતા નથી આપણે કયાં જઈ રહ્યાં છીએ- અને મેં વાક્યનો અંત પૂરો પાડ્યો જે અમે અનેક વાર બોલતા હતાં, “પણ અમે ત્યાં સાથે જઈ રહ્યાં છીએ.”

એ જ દિવસે અમારા ઘર અને જમીન માટે આકારણીકાર આવ્યો. અમારી બચત સાથે બધું જ મળીને ૧૫૦૦૦ ડોલર થયું.”

એ જ પુષ્ટિ અમારે જરૂર હતી. અમે ઘર વેચાડા પર મૂક્યું એ ઈંગ્લેન્ડમાં પ્રિન્ટરને પત્ર લખ્યો કે આપણે વાત થઈ હતી તે પ્રમાણે તમે છાપવાની પ્લેટો તૈયાર કરવા લાગો. એ રાતે કુરી અને હું ખુશીથી ઊંઘા વધુ સકારાત્મક મનના માણખા સાથે જે અમે મહિનાઓ સુધી માણયો હતો.

કેટલો વિશ્વાસુ ઈશ્વર છે, કેટલો પૂરેપૂરો ભરોસાપાત્ર ઈશ્વર છે, કેટલો જલો કલ્યાણ બહાર, તે આપણી પાસેથી કેટલું થોડું માગે છે જેથી તે આપણને ભરપૂર આપી શકે. જો કે ધરની ખોટ વાઈટમાં ચાલુ જ હતી, આખા અઠવાડિયા દરમ્યાન અમારું ધર જોવા કોઈ આવ્યું નહિ. અને શુકવારે કુરીએ બોલાવ્યો, “ટેલીફોન, એન્ડી!”

હેન્સ અને રોલ્ફ દરેક સમયે ઘણી બધી મુસાફરી કરતા હોવાથી અમને ટેલીફોન ધરમાં નંખાવાની ફરજ પરી હતી. જે અવરોધો તેને લીધે થતા હતાં તેના માટે મેં ઘણીવાર રોષ પ્રગટ કરેલો. પણ આ ટિવસે નહિ, કેમકે એ ઉચ્ચ બાઈબલ સોસાયટી તરફથી હતો, એ અપેક્ષા સાથે કે એજ બપોરે જો હું તેમને મળી શકું.

થોડાક કલાકોમાં તેમની સમિતિ સામે હું ટેબલ પર બેઠો હતો. તેઓ સમર્પિત હતાં, તેઓએ પોતાના કાર્યની ફરી મને સમજૂતી આપી. પણ તેઓ મારી જરૂરતને પોતાના મનમાંથી દૂર કરી શક્યા ન હતાં. જો હું છાપવાની વ્યવસ્થા બીજી કોઈ જગ્યાએ કરી શકું તો...

મારી પાસે હતી? ઈંગ્લેન્ડમાં? સારું, આ રહ્યું જે તેઓએ દરખાસ્ત આગળ કરી હતી. તેઓએ મને જણાવ્યું કે તેઓ તેની અધી કિંમત ચૂકવશે. જો બાઈબલની કિંમત ત ડોલર એકના થતા હતા તો મારે ૧. ૫૦ ડોલરમાં ખરીદવાના થતા હતાં. અને જો કે છાપવાનું પૂરું થાય ત્યાં સુધીમાં સોસાયટી પૂરેપૂરી કિંમત ચૂકવશે. માત્ર મારે તો નૂર ભારું જ ચૂકવવાનું રહેશે. જો આ સંતોષકારક હોય તો.

જો આ સંતોષકારક હતું! તો મેં જે સાંભળ્યું હતું તેની ઉપર ભાગ્યે જ વિશ્વાસ થાય એવું લાગતું હતું. મારે તો માત્ર છસો બાઈબલ જ ખરીદવાના હતાં - એ બધા જ એક જ સમયે લઈ જઈ શકાય - જે અમારી પાસે રશિયન બાઈબલ દાન આપ્યું હતું. તેમાંથી થઈ જાય. અને અમારે અમારું ધર ખાલી કરવાની જરૂર પણ નથી, કુરી જઈને સ્ટીફનીની ઓરડીનો ગુલાબી પરદો સીવી શકે અને હું બહાર છોડો ઉગાવી શકું અને - મુશ્કેલથી કુરીને કહેવા માટે રોકાયો જે અમે ચપટીભર અર્પણ કરવાની ઈચ્છા કરી હતી તેના બદલે ઈશ્વરે જે કર્યું હતું.

બિસ્સાકદ બાઈબલ આખરે વાસ્તવિકતા બની ગયું. જેવું મેં ઉચ્ચ બાઈબલ સોસાયટીનું કાર્યાલય છોડ્યું, હું જાણતો હતો કે માત્ર છ મહિનામાં ૧૯૬૪ના શરૂઆતમાં અમે પૂરવઠો પહોંચતો કરી શકીશું જેની અત્યંત જરૂર રશિયન પાળકોને હતી.

રોલ્ફના લગ્ન થવાના હતાં.

કુરી અને મેં જવાબદારી પૂર્ણ આ પ્રકારના કાર્ય માટે તેના ગેરલાભો અને વિભક્તિ વારંવાર બતાવ્યા હતાં. પણ રોલ્ફ ચીંધું કે કુંવારાપણા વિરુદ્ધ તે અમારી ખુશી માટે દુનિયાની સૌથી શ્રેષ્ઠ દલીલ હતી. એલીના તેની સાથે મુસાફરીએ જર્ઝ શકશે. તે પુરુષની જેમ જ એક અસરકારક જૂથ સત્યની જેમ જ હશે.

તેથી અમે આગળ વધીને તેમના લગ્નમાં જે અમારા હંદ્યોને પ્રિય હતું તે તેમના હનીમૂન માટે આપી દીંહું. બાઈબલનો પ્રથમ ઓર્ડર તૈયાર હતો. રોલ્ફ અને એલીનાએ ઈંગ્લેન્ડ જઈને તે લઈ આવવાનું હતું.

અમારી પાસે હવે બીજું વાહન હતું તે લાંબા અંતર માટે ખાસ તૈયાર કરેલું હતું. તેનો પાછળનો ભાગ બારી વગરનો હતો અને ઓપેલ કાર કરતા પણ વધુ સામાન લઈ જર્ઝ શકતું હતું. રોલ્ફ અને એલીના તેની પત્ની તે વાન લઈને ઈંગ્લેન્ડ ગયા અને અમારો પ્રથમ ઓર્ડર જે બિસ્સાકડ બાઈબલનો હતો તે ત્યાંથી લઈ લીધા. તે કેવો લાલ અક્ષરોનો દિવસ હતો જ્યારે રોલ્ફ અને એલીના અમારા નવા બાઈબલની પોતાની પ્રતો લઈને ઘરમાં મર્વેશ્યા ! તેની નકલ મારા ડાબા હાથમાં હતી અને જમણા હાથમાં મોટું સ્ટાન્ડર્ડ બાઈબલ હતું. કેટલો મોટો તફાવત ! હું જાણતો હતો કે બધું જરૂરી અમારે રસ્તે જવાનું થયું હતું.

૧૯૮૩ મે ૧૯૯૪નો દિવસ એ રવાના થવાની તારીખ હતી. હું જાણતો હતો કે આ સાહસ માટે મારે બધા જ ભાગીદારોના ટેકાની જરૂર હતી અને હેન્સ હંગેરીમાં હતો તેથી નવપરાણિત રોલ્ફને સાથે લીધો.

મોસ્કોની અંદર રવિવાર સવારે ચર્ચમાં જવાનું હતું. રોલ્ફ અને હું વાન મૂકીને જરૂરી ચિંતા સાથે બહાર ગયા. અમારો બિનજાહેર કરેલ સામાન કેટલી કિંમતનો હશે ? બાઈબલ હાલ ગાય ખરીદી શકાય તેટલા મોંધા હતાં - આ સરંજામ જથ્થાબંધ દાણચોરી કાર્યવાહી માત્ર એકલા રોકડ જેવી હતી. અમે બાઈબલ આપી દેવાની યોજનામાં હતાં પણ જો સંપત્તિ સાથે પકડાઈ જઈએ તો તેનો કોઈ ફરક પડે નાહિ. એક માણસ ઉપર તો “આર્થિક ગુના” માટે ત્યાંની સરકાર કેસ ચલાવી રહી હતી. એક માણસનો દોષ સાબિત થતાં તેને ગોળી મારીને મારી નાંખવામાં આવ્યો હતો. જો અમે પકડાઈ જઈએ તો.... મારો આ સમય ન હતો કે એવું બધું વિચારીએ.

ઈવાનહોફ સવારમાં ચર્ચના મંચ ઉપર હતો. જ્યારે અમે મુલાકાતીઓની

બાલકનીમાંથી જોતા હતાં ત્યારે મને ખાતરી હતી કે તેની નજર પડતાં તે અમને ઓળખી દેશો, જો કે અમે એવું કોઈ ચિહ્ન દર્શાવ્યું નહિ. થોડી મિનિટો પછી તે ઊભો થયો અને મંચ પરથી ઉત્તરીને ચર્ચ પ્રાંગણ મૂકી દીધું. તે પાછો આવ્યો નહિ તે બજિત્તસભા પછી પરસાળમાં પણ ન હતો. પછી મારી પાછળથી અચાનક અવાજ આવ્યો “રશિયામાં સ્વાગત છે.”

એ માર્કોવ હતો. મેં તેનો પરિયય રોલ્ફ સાથે કરાવ્યો. “અમે બેટો લાવ્યા છીએ.” મેં કહ્યું.

“અદ્ભૂત” તે પોકારી ઉઠ્યો. “એ મોટા સમાચાર છે.” તેનો અવાજ જરૂર કરતાં વધુ મોટો હતો. અને હું જ્ઞાનતો હતો કે રક્ષણ કરતો હતો. જો અમે ખુલ્લેઆમ બોલીએ તોપણ કોઈને સાંભળવાની પડી ન હતી.

“મેં વિચાર્યુ કે વાતો કરવા કઈ જગ્યાએ જઈએ.”

“પહેલાની જગ્યા કેવી રહેશે ?”

એ જ જગ્યા, લાલ ચોકથી બે મિનિટ જ દૂર ! કદાચ માર્કોવને સ્ટીલની નળીઓ મગજ સુધી હતી પણ મને નહિ.

“હું બીજા નવા દશ્યો જોવા માગતો હતો.”

પહેલી વખત માર્કોવ પોતાનો અવાજ ધીમો કર્યો. “સ્મોવેનસ્કના રોડ ઉપર ત્યાં મોટું ચિહ્ન બતાવે છે. “મોસ્કો” ત્યાં આગળ પાંચ વાગ્યે હું ત્યાંથી બીજી જગ્યાએ લઈ જઈશ. બેટોને ખોલી રાખજો જેથી આપણે જરૂરી ખસેડી શકીએ.”

આ સારું લાગ્યું, પણ રોલ્ફ અને હું હમજું પણ સમસ્યાનો સામનો કરી રહ્યાં હતાં કે એ બાઈબલોને છુટા કર્યાં પાડવા. તે કરવા માટે ગુપ્ત જગ્યાએ ઓછામાં ઓછો અડધો કલાક જોઈએ.

છાવણીએ ગયા ત્યારે મને વિચાર આવ્યો. “ચાલો ફરવા જઈએ” મેં કહ્યું, “તું માત્ર કુદરતી દશ્યો જોયા કરજે અને હું પાછળ જઈને છુટા પાડવાનું શરૂ કરી દઈશ. તું જે કંઈ પણ કરે હાલતો ચાલતો રહેજે.”

પણ હજુ શરૂ કર્યું હશે ત્યાં વાન જાટકો ખાઈને થંભી ગઈ. મેં આગળ જઈને જોયું સીટો જોવા લાગ્યો, એક પોલીસ અધિકારી વાન તરફ આવતો હતો.

“પ્રાર્થના કર” રોલ્ફ ધીમેથી કહ્યું, અને પછી બાર બહાર ડોકીયું કર્યું. “સાહેબ, શું છે ?” તેણે ડયમાં પૂછ્યું.

પોલીસે ગુસ્સામાં રશિયન ભાષામાં લાંબું વાક્ય બોલ્યો પછી થોડા અંગેજ

શબ્દ કાઢ્યા. “વળાવવું નહિ /વળાવવું નહિ /જુઓ નિશાન કહે છે.”

“શું વળાવવાથી કંઈ ખોટું છે, સાહેબ?” ઉચમાં ફરી રોલ્ડે આગળ કહ્યું, “મને માફ કરજો. મને આ વિશાળ અને સુંદર મોસ્કો શહેરમાં ચલાવવા હું પરિચિત નથી.”

પોલીસ રણિયન ભાષામાં ફરી બોલવા લાગ્યો. હું ફરી મારી સીટ ઉપર સીધો થઈ ગયો, પ્રાર્થના કરતો કે તે અધિકારી અંદર જુઓ નહિ. જીવનના સમયની પૂણીઝુતિ સમયે બોલાય તેમ તેને કંઈક રણિયન ભાષામાં વધુ નમ્રતાથી બોલતો સાંભળ્યો. “તમારી માટે પણ એવું જ સાહેબ” રોલ્ડે જવાબ આપ્યો. “અને તમને તથા તમારા લોકોને ઈશ્વરનો શ્રેષ્ઠ પ્રેમ તમારા માટે એવા અભિનંદન આપું છું.”

રોલ્ડે વાનને ગીયરમાં નાખીને ધીરેધીરે ભીડમાં આગળ વધારી. થોડા વિભાગ આગળ ગયા પછી શાસમાં શાસ આવ્યો.

“હવે વધુ પ્રયત્ન નહિ કરીએ. એ મારી માટે વધારે પડતું છે!”

અમે બાકીની આખી બાપોર અમારું કામ પૂરું કરવાની તજવીજમાં રહ્યાં. આખરે ચાર વાગે અમને થયું કે કામ પૂરું થયું હોય કે ન થયું હોય અમારે ત્યાં હાજર રહેવું જ પડશે. તેથી અમારા હૃદયો મકાશિત આકાશ સાથે અનુરૂપ ન થાય તોપણ અમે સ્મોન્સ્ક રોડ ઉપર હંકારી મૂકી.

“આપણે કેમ ચિંતીત છીએ ?” રોલ્ડે અચાનક કહ્યું, “આ ઈશ્વરનું કામ છે ! તે આપણી માટે રસ્તો કરશે.” અને એ સાબિત કરવા તેણે ગીત ગાવાનું શરૂ કર્યું.

વિપરીત મનોભાવ વાનમાં બદલાઈ ગયા જ્યારે બહાર અંધકાર છવાઈ ગયો હતો. પ્રથમ ઘનઘોર વાદળોએ સૂર્યને ઢાંકી દીધો, પછી ભરાયેલા વાદળો આકાશમાં પ્રસરવા લાગ્યા, અંધારું અમને ડરામણું લાગતું હતું. વિજળી થોડે દૂર પડી. વાવાજોડાએ જવાબ આપ્યો. અને તોપણ રોલ્ડ અને હું ગાતા ગાતા હંકારતા હતાં.

પછી વરસાદ શરૂ થયો.

બધી જ મારી મુસાફરીમાં મેં આવો વરસાદ ક્યારેય જોયો ન હતો. એવું લાગતું હતું કે આકાશના બંધ તૂટી ગયા છે, પૃથ્વી પર પાણીના ધોધનું નક્કર પડ પડતું હોય તેમ લાગતું હતું. અમારી માટે પાકા રસ્તાથી બાજું પર ઊભા રહેવા સિવાય બીજો કોઈ માર્ગ ન હતો. બીજી કારોને પણ રોડ ત્યજીને ઊભું રહેવું પડતું. બારીના કાચ પર બેજ પ્રસરી ગયો હતો. અમે પોતાનું વાઈપર મુશ્કેલીથી

હલાવી શકતા હતાં.

“શું કહો છો”

“હું જાણું છું.”

“ઈશ્વરે આપણને અદશ્ય કરી કાઢ્યા છે !” રોલ્ડે કહ્યું,

તેની સ્તુતિ કરતા અમે વાનની પાછળ ગયા, શાંતિથી બાકીના બાઈબલો છૂટા પાડી દીધા, અને અને તેઓને ખોખામાં બંધ કરી દીધા. વરસાદ બંધ થાય ત્યાં સુધીમાં અમે અમારી સીટ પર ગોઠવાઈ ગયા અને આકાશ ફરી ઉઘડી ગયું.

ધોર્ય સમયે પાંચ વાગ્યે અમે ફરી મોસ્કો નિશાન આગળ પહોંચ્યી ગયા. માર્કોવ પાસેથી પસાર થયો વાવાજોડાને કારણે તેની કારની લાઈટ પણ ચાલું રહી ગઈ હતી. તેણે એક વાર જબકાવી. પાંચ મિનિટ બાકી હતી, અમે એવા વાણિજ્ય કેન્દ્ર આગળ ઊભા રવ્યાં જયાં ધણા બધા લોકો પોતાની ટ્રકોમાં ખોખાઓ અથવા ઢગલાઓ ચઢાવતા તથા ઉતારતા હતાં, ફેરબદલ કરવામાં માત્ર. પાંચ મિનિટ લાગી. ગ્રાણ વર્ષ પછી પ્રથમ વખત અમુક પાળકોને વાયદો કર્યો પ્રમાણે પહોંચાડવામાં આવ્યું હતું.

જાગૃત થતું શાપદ

મારા વિમાન નીચે વિશાળ ખડક આવ્યો તેને હોંગકોંગ કહેવામાં આવે છે. એક બ્રિટીશ કાઉન કોલોની કે જે નાજૂક પતંગિયાની જેમ નિંદ્રાવશ શાપદ જેને સામ્યવાદ ચીન કહેવાય છે તેની પૂછદી પર બેહું હતું. તેનાથી આગળ ચીનનો ભૂમિ વિસ્તાર ઘણો બધો ફેલાયેલો હતો કે આપણી નજર પહોંચી ન શકે.

ક્ષણભરના સમયમાં મેં તેની આસપાસ વીંટળાયેલ ઊંચી દીવાલ મને ચોકાવતી ન હતી. મારા મનમાં લાલ ચીનની એવી છબી હતી : બંધ, ઢાંકી દીધેલ, બિનઆકમણ. જ્યારે હું સામ્યવાદ યુરોપિયન દેશોના આંતરિક વર્તુળ તથા બાહ્યવર્તુળ વચ્ચે તફાવત કરવાનું શીખવતો હતો, ત્યારે મેં ચીનને કોઈ હોદ્દો આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો ન હતો. મારી માટે તે મુદ્રાથી પોતાને બંધ કરેલ, પ્રિસ્ટી પ્રચાર માટે બિનપ્રવેશ જે સૌથી એકહથું યુરોપિયન રાજશાસન પદ્ધતિનું હતું.

અને પછી એક દિવસ મોસ્કોમાં બસમાં જતી વખતે એ ચીના પાસે હું બેઠો. એ દિવસોમાં મોસ્કોની અંદર સોગડાં ચીની લોકો હતાં. પણ આ માણસો ઉલટાવેલા કોલરના કોટ પહેરતા હતાં. અમે અંગેજમાં વાત કરવા લાગ્યા. તેણે મને કહ્યું કે તે શાંગહાઈની YMCAનો સેકેટરી હતો. મને આશ્રય થયું. “Y”

હાલ પણ શાંગહાઈમાં ખુલ્લું હતું? હા, તેણે ખાતરીથી કહ્યું કે ખુલ્લું છે અને વ્યસ્ત પણ છે. તેણે મને પોતાનું કાર્ડ આપ્યું અને મુલાકાત માટે આમંત્રણ આપ્યું.

અને એ દિવસથી મારી અંદર આશા પર આશા બંધાઈ હતી : કોઈક દિવસ વિખૂટા પેલા ચીનના પ્રિસ્ટીઓ મધ્યે સેવા કરીશ.

પણ શરૂ કરીએ તે પહેલા ઘણા બધા પ્રશ્નોના જવાબો આપવાના હતાં. ચીનમાં કેટલા પ્રિસ્ટીઓ હશે? હું જાણતો હતો કે વસ્તીની વિશાળ બહુમતિ ક્યારેય પ્રિસ્ટી ન હતી. બીજી બાજું ચીનને બીજા દેશો કરતા વધુ મિશનરી પ્રયાસોની જરૂર છે એ રીતે જોવામાં આવતું હતું, ઘણા બધા પુરુષો અને સ્ત્રીઓના સમર્પણનું શું થયું હતું? જે સભાજનો મેળવાયા હતાં તે શું હાલ કાર્યરત હશે? શું તેઓ ગુપ્તમાં મળતા હશે? જો તેઓનું અસ્તિત્વ હોય તો તેઓ પણ પૂર્વિય યુરોપની જેમ બાઈબલના ભૂષ્ય હશે?

આ સવાલ હતો જેના જવાબ જોઈતા હતાં. અને તેથી જ્યારે ૧૯૬૫માં એક વક્તા માટેની મુસાફરી મને કેલીઝોર્નિયામાં લઈ ગઈ, ત્યારે મેં નિર્ણય કર્યો કે હું આગળ વધતો રહીશ : તાઈવાનની મુલાકાત કરીશ ત્યાંના લોકો કે જેઓ ચીનને જાણે છે તેવા લોકો સાથે વાત કરીશ અને પછી ચીનની મુખ્યભૂમિ પર જવાનો પ્રયત્ન કરીશ. તેની ગણતરી મારા ડચના પાસપોર્ટ ઉપર હતી : ડચના માણસને અમુક સંજોગોમાં પોલાદથી પણ મજબૂત પડા પાછળ મુસાફરી કરવાની પરવાનગી હતી.

પણ હાલ, હોંગકોંગના વિમાનમાં, મને ખબર પડી કે મેં બધી જ ખોટી શરૂઆત કરી હતી. મારી સાથે બેઠેલો હતો તે માણસ હોંગકોંગ બેન્કનો કર્મચારી હતો, જ્યારે મેં તેને કહ્યું કે હું ચીન માટે બંધાયેલો છું ત્યારે તે મારી સામે વિચિત્રતાથી જોવા લાગ્યો. “શું તમે તાઈવાન ઉત્તર્યા હતાં?” તેણે કહ્યું,

“હા, મેં હમણાં દસ દિવસો પસાર કર્યા હતાં.”

“મને તમારો પાસપોર્ટ જોવા દો” તેણે પાના પલટાવતા તાઈવાનના વિઝાની શોધ કરતો હતો એટલામાં તેની નજર અમેરિકના વિઝા પર પડી. “અમેરિકા” તેણે કહ્યું.

“હા, હાલ જ ત્યાંથી હું આવ્યો હતો.”

“માણસ તમે આ પાસપોર્ટ સાથે લાલ ચીનમાં ક્યારેય જઈ નહિ શકો.”

હવે સામાન્ય રીતે જ્યારે લોકો મને કહે કે મિશનરી સાહસ અશક્ય છે ત્યારે મને ઘણો આનંદ થાય છે, કારણ કે મને અશક્યતાઓ સાથે ઈશ્વરના

વ્યવહારની રીતનો અનુભવ કરાવે છે. પણ જડપથી હું YMCA માં પહોંચ્યો પછી મને નિરાશાજનક હાંકિકતો વધુ સાંભળવા મળી. આખું હોંગકોંગ લગભગ મિશનરીઓથી ભરપૂર હતું કે જેઓએ ચીનની મુખ્યભૂમિ પર જવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો પણ નિષ્ફળ ગયા હતાં. તેઓમાં સામેલ હતાં ડોક્ટરો તથા શિક્ષકો જેઓએ ત્યાં જ રહીને લાંબી સેવાઓ આપી હતી. આજે તેઓની કોઈ ગણતરી થતી નથી: હાંકિકત એ હતી કે તેઓને સામ્યવાદ રાજશાસન પહેલાની માન્યતા આપી આપોઆપ તેમને દેશ બહાર કરી કાઢયા હતાં.

જ્યારે આ બાબત મેં ૧૦૦મી વખત સાંભળ્યું મારો આત્મવિશ્વાસ ડળી ગયો. કદાચ મારે નવો પાસપોર્ટ કરવો પડશે જેમાં આગામી કોઈ પણ મુસાફરીનો ઉલ્લેખ નહિ હોય.

મેં હોડી ભાડે કરી જ્યાં હોંગકોંગમાં YMCA આવ્યું હતું તે કોવલૂનથી શરૂ કરીને શહેરના મુખ્ય ભાગમાં તેના ખડકના બેટ ઉપર ડચના વાણિજ્ય દૂતાવાસ હતો તેમાં ગયો. મેં નાવિકને ધુમાડાના ગોટાઓ પાછળ જોયું, માટીનો હુક્કો ધુમાડો ફેંકતો હતો તેના લીધે મને ખાંસી થઈ અને હોલેન્ડ યાદ આવી ગયું. જ્યારે મેં તેને કહ્યું કે મારે ચીન મુખ્યભૂમિ પર જવું છે તો તેણે મોઢામાંથી હુક્કો બહાર કાઢી મારી સામે હસ્યો. જ્યારે મેં તેને કહ્યું કે હું મિશનરી છું તો તે વધુ હસ્યો જ્યારે મેં નિખાલસતાથી કહ્યું કે હું પ્રિસ્ટીઓની શોધમાં છું અને તેમને બાઈબલ પહોંચાડવાની શક્યતાઓ શોધી રહ્યો છું ત્યારે તે ખરેખર ખડકાટ હસી ગયો.

“હું તારો પાસપોર્ટ જોઈ શકું?” તેણે કહ્યું, તેને પાના પલટાવીને જોયા ને માથું હલાવ્યું. “અશક્ય” તેણે વિઝાને હુક્કાના ખૂણાથી નૂકશાન પહોંચાડતા કહ્યું, “સાહેબ,” તેણે કહ્યું, “એટલા માટે જ હું અહિયા છું, મારે નવો પાસપોર્ટ જોઈએ છે.”

“અશક્ય” તેણે ફરીથી કહ્યું, હોંગકોંગ વાણિજ્ય દૂતાવાસને પાસપોર્ટ આપવાનો કોઈ અધિકાર નથી. જો તેઓએ મારી વિનંતી ઈન્ડોનેશિયા મોકલવાની હોત તો તેની માટે યોગ્ય કાયદેસર કારણ જણાવું પડે અને જે મારી પાસે નહતું. તેણે ફૂકતા ધુમાડાનો ગોટો છત સુધી ચઢાવ્યો. અને મને ખબર પડી કે ઈન્ટરવ્યું પતી ગયું.

પહેલા તો મારી વ્યૂહરચનાઓની નિષ્ફળતાને કારણે હું નિરાશ થઈ ગયો હતો, પછી અચાનક મને થયું કે હું ખુશ થવા લાગ્યો હતો. હવે મારી

ચાલાકીથી ચીનમાં જવાની શક્યતા કોઈ જ નથી. હું જાણતો હતો કે ચીનમાં જવાની ઈચ્છા પણ ઈશ્વર તરફથી હતી. માટે જવાના બધા માધ્યમ પણ તેમની ઉપર જ મૂકી દીધા. બીજી સવારે હું માત્ર ચીની વાણિજ્ય દૂતાવાસમાં જઈને વિઝા માટે અરજી કરીશ, જાણતો હતો કે જો ઈશ્વર ઈચ્છે છે કે હું જઉ તો જરૂરી દસ્તાવેજો પણ આવી જશે.

તે પહેલા મારે થોડું ધરકામ પણ કરવાનું હતું. મેં યહોશુઆનો વિચાર કર્યો કે કનાનીઓના દેશનો કબજો લેવાનો હતો ત્યારે તેણે દેશની બાતમી કાઢવા જાસૂસો મોકલ્યા હતાં. કદાચ આવું જ મારે કરવું જોઈએ: ચીની અધિકારકેત્રની જમીન જાસૂસી હવે અંધારું હતું - હુકાનો અને કાયલિયો બંધ થતા હતાં - પણ હું “પ્રવાસે લઈ જતી પેઢીની” શોધમાં નીકળ્યો જેને ત્યાંની સરકાર દુરીજમ ડિપાર્ટમેન્ટ કહે છે.

મેં અપેક્ષા રાખી હતી તેમ તે બંધ હતું. બહાર એક મોટો સંભ હતો તેની ઉપર અંગ્રેજમાં જાહેરત હતી : “ચાઈનીઝ ટ્રાવેલ એજન્સી” રસ્તાની કોરે અંધારી પગદ્વારી સામે એક બંધ દરવાજો હતો, મેં ત્યાં જીતની પ્રાર્થના શરૂ કરી, મને ઈશ્વર ઈચ્છે છે ત્યાં જવાને અટકાવનાર સર્વ પરિબળોને બાંધ્યા, હક્કિકતનો દાવો જાહેર કરતા કે પ્રિસ્ટે એક જ વારમાં સદા માટે ઈશ્વરના શાસનનો વિરોધ કરતા સર્વ પરાકમોને હરાવ્યા છે. ઈમારતની આસપાસ આગળ પાછળ ફરીને અંધારામાં લગભગ ને કલાક સુધી પ્રાર્થના કરી.

બીજા દિવસે સવારે હું પાછો આવ્યો. આ વખતે દરવાજો ખુલ્લો હતો. સીડીઓની ઉપર ચીની સૈનિક ઊભો હતો. તેની પાછળ એક ઓરડો હતો જે લોકોની ખીચોખીય ભીડથી ભરાયો હતો. હું એક હરોળમાં ઊભો રવ્યો અને રાહ જોતો હતો ત્યારે, મેં ટેબલોની પેલી બાજુના કારકૂનો તથા અધિકારીઓ માટે પ્રાર્થના કરી, કે ઈશ્વર ચીનના નાગરિકોને પહોંચવા માધ્યમો ખુલ્લા કરવામાં આવે.

અને પછી મારો વારો આવ્યો. હું આગળ વધ્યો અને આછા વાદળી રંગના ગણવેશ પહેરેલા માણસે મારી સામે પૂછપરછની દાણિએ જોયું.

“સાહેબ” મેં અંગ્રેજમાં કહ્યું, “મારે ચીનના વિઝા માટે અરજી કરવી છે.” માણસે મારી પરથી આંખો હટાવીને કાગળો ઉપર સિક્કા મારવાની શરૂઆત કરી.

“શું તમે ક્યારેય અમેરિકા અથવા તાઈવાન ગયા છો ?” તેણે પૂછ્યું.

“સાહેબ હા, હાલ જ હું તાઈવાનથી આવું છું અને ત્યાર પહેલા હું કુલિફોર્નિયામાં હતો.”

“પછી,” તેણે સ્મિત સાથે કહ્યું, “શક્ય નથી કે તમે ચીન જઈ શકો કારણ કે આ દેશો અમારા દુશ્મન દેશો છે.”

“પણ” મેં તેની સામે પાછું સ્મિત કરતાં કહ્યું, “તેઓ મારા દુશ્મન નથી, કેમ કે મારે કોઈ દુશ્મન નથી. શું તમે મને ફોર્મ આપશો?”

અમે એકબીજાની આંખોમાં જોયું. હું જાણતો હતો કે તે શું કરતો હતો પણ હું તો પ્રાર્થના કરતો હતો. તે મારી સામે એક ધાર્યું કોઈ હાવભાવ વગર લાંબો સમય જોતો રહ્યો. પછી તેની નજરબંગ થઈ. “તેનાથી કોઈ લાભ નહિ થાય” તેણે ખબા ઉદ્ઘાણતા કહ્યું, પણ તેણે મને અરજ ફોર્મ આયું.

જ્યારે મેં ફોર્મ ભરીને જમા કરાવું તેણે મને કહ્યું કે ત્રણ દિવસ પહેલા તેનો જવાબ તમને નહિ મળે. અરજ દોષારોપણનો પાસપોર્ટની ચકાસણી કરશે માટે જે તે દેશના વિભાગમાં મોકલવામાં આવશે.

એ રાતે મેં ચીનમાંના ધરડા મિશનરી સાથે જમવાનું કર્યું. “તેઓએ મને ત્રણ દિવસ પછી જવાબ આપવાનું કહ્યું છે!” મેં તેને હર્ષથી કહ્યું, મારા મદદગારે પોતાનું માથું પાછળ હડસેલ્વનું અને બોલ્યો. “એ બતાવે છે કે તું પૂર્વના લોકોના મન જાણતો નથી.” તેણે કહ્યું, “તેઓ હંમેશાં ત્રણ દિવસ જ કહે છે. ચીનાઓ માટે ત્રણ દિવસ ક્યારેય થતા જ નથી.”

તેની મજાક સામે ઢઠ નિશ્ચિય સાથે કાન બંધ કરી દીધાં. ત્રણ દિવસ સુધી મેં સતત ઉપવાસ અને પ્રાર્થના કર્યા. તથા તેના કરતા પણ વધારે કર્યું. હું સ્થાનિક બાઈબલની દુકાન પર ગયો ચીની બાઈબલ ખરીદા કે વાંસ પાછળ સંતારીને પડા પાછળ લઈ જઉં. મેં મારા કપડાં પણ સંગ્રહ કરવા ગોઈવણ કરી કેમ કે મારી બેગમાં બાઈબલ ભરેલા હતાં તેથી જગ્યા વધી ન હતી. અને મેં રાહ જોઈ.

ત્રીજા દિવસે હું મારી ઓરડી પર YMCA આવ્યો તાં મારી માટે ચીક્કી હતી કે મારે ચાઈનીઝ ટ્રાવેલ એજન્સીને ફોન કરવો. ફોન કરવાને બદલે હું સીધો જ કાર્યાલયે પહોંચ્યો ગયો. મેં ચીની અધિકારીનો ચહેરો વાંચવાનો પ્રયત્ન કર્યો જ્યારે તેણે ઊંચું માથું કરીને મારી સામે જોયું. પણ પોતાના દેશવાસીઓની આબરૂની ખાતર અગાધ બની ગયો હતો. આખરે હું તેના ટેબલે પહોંચ્યો. એક પણ શબ્દ બોલ્યા વગર, તેણે મારો પાસપોર્ટ મને આય્યો, તેની સાથે એક કાગળ પણ બીજું હતું, તેના દેશમાં મુસાફરી કરવાના મહત્વના વિજાના કાગળો પણ

હતાં.

બીજા દિવસે સવારે આઈ વાગ્યે હું સીમ શા સૂઈ રેલ્વે સ્ટેશનેથી ગાડીમાં રવાના થયો. સરહદે પહોંચવા બે કલાકની ટ્રેનની મુસાફરી હતી જે બ્રિટીશ કૌંઝ કોલોની થઈને લો વુના નાના નગરથી પસાર થઈને ગઈ. ગાડીના માર્ગ આગળ નાનું નાણું હતું અને તેની ઉપર પૂલ હતો, એ જ જાગૃત થતા શાપદની ભૂમિમાનો પ્રવેશ દ્વાર હતો.

બ્રિટીશ તરફ માત્ર નાની રેસ્ટોરન્ટ અને સ્ટેશન તથા કસ્ટમ ઓફિસ હતાં. હું રાહ જોઈને કંટાળ્યો અને બહાર વિહરવા લાગ્યો. જ્યાં પૂલ પાસે એક બ્રિટીશ સૈનિક પહેરો ભરતો હતો. માલગાડી ત્યાં થઈને પસાર થતી હતી જે હોંગકોંગ જતી હતી. જેમાં ભૂંડો તથા મરધીઓ હતી, જે બ્રિટીશ શહેરમાં લાખોની સંખ્યામાં ઉત્પન્ન કરવામાં આવતાં હતાં. સૈનિકે મને કહ્યું કે સ્થાનિક લોકો આ જગતને રૂદ્ધ પૂલ કહે છે. દરરોજ શરણાર્થીઓ લપાતા છુપાતા નાણાને પાર કરીને પૂલના થાંભલાઓ પાસે તેઓ ટોળે વળી જાય. તેઓ પૂલને મજબૂત બાંધીને વળગીને કેવી રીતે રૂદ્ધ કરે અને પોકારે કે તેમને પાછું જવું નથી. તેવું સૈનિકે મને જણાવ્યું.

“પ્રભુ” શાંત રીતે મેં પ્રાર્થના કરી. “કોઈક દિવસ કોઈ જાતના રૂદ્ધનો એક પણ પૂલ ન હોય એ દિવસ એવો લાવો જ્યારે આખી માનવજાત તમારા પ્રેમના એક જ રાજ્યના હોય.”

મારું કામ હવે હતું કે રાજ્ય માટે કંઈક જાસૂસી કરી લઉં. આખરે બ્રિટીશ અધિકારીએ કહ્યું કે તમે પૂલ ઓળંગી શકો છો. અમે એક એક કરીને કાળજી પૂર્વક પૂલ ઓળંગ્યા. જૂથમાં અમે લગભગ છ યુરોપિયન હતાં અન્ય લોકો ઈગલેન્ટમાંથી ફાંસ, કેનેડામાંથી વેપારીઓ હતાં. અડધે રસ્તે પહોંચ્યા ત્યાં છત ઉપર ઘંટીઓના ચિત્ર હતાં તે લીલા રંગના બદલીને કરવામાં આવ્યા હતાં. અમે સાખ્યવાદી ચીનમાં હતાં.

સરહદ પાર એક મોટી ઈમારત હતી, ચોખ્યી પણ મંદ હતી, ચાલવાની નિરસતા બધી બાજુ ઉગાવેલા વાદળીરંગના ફૂલોના છોડ વિપુલતા દ્વારા તૂટી જતી હતી. કસ્ટમ અધિકારી એક છોકરી હતી, એકદમ જુવાન ખૂબ પાતળી. જે નમ્રભાવથી ટ્રાવેલ એજન્સીના વ્યક્તિએ મને સ્મિત આખું હતું તેવા જ સ્મિતથી તેણે કહ્યું, “મહેરબાની કરીને તમારી પ્રવાસ થેલી ખોલશો?”

માણું હદ્ય જડપથી ધબકવા લાગ્યું. કંઈ પણ ધૂપાવ્યા વગર મેં અંદર ચીની બાઈબલો મૂક્યા હતાં જેના દ્વારા હું ત્યાં હાજર મિશનરીઓની પ્રતિક્રિયા તપાસી શકું. હવે કેવી રીતે આ જીવાન અધિકારી પ્રતિક્રિયા આપશે?

મેં મારી બેગના નહુચા દબાવ્યા, બાઈબલનો ફગલો ખુલ્લો પ્રગટ કરતા, અને જેમ મેં તે કર્યું, મારો પહેલો ગ્રૂચવડાવાળો અનુભવ ચીની સામ્યવાદી સાથેનો હતો.

કસ્ટમ અધિકારીએ મારા સામાનને સ્પર્શ કર્યો નહિ. તેણે થોડીક કષે બાઈબલને જોયા પછી આંખો ઊંચી કરીને: “સાહેબ, તમારો આભાર” પહેલા જેવા જ સ્મિત સાથે તેણે કહ્યું, “શું તમે ઘડિયાળ લઈ જાઓ છો તમારી પાસે કેમેરા છે?”

બેગની અંદર જે કંઈ જોયું હતું તે પ્રત્યે તેની કોઈ પ્રતિક્રિયા ન હતી. કદાચ તે વીસ અથવા પચ્ચીસ વર્ષની હતી. શું શક્ય છેકે તેને બાઈબલ દેખાય જ ન હોય? અથવા તેને ખબર પડી ન હોય કે તે શું હતું?

પરગણામાંની ગાડી અમારી રાહ જોતી હતી. પ્રાચીન મુસાફર ડબ્બો એકદમ સ્વચ્છ ડાઘા વગર, નાના કુંડાઓ તાજા ફૂલોથી ભરેલા સીટોની વચ્ચે મૂક્યા હતાં, ત્યાં સેવાકર્મીએ અમને ગરમ ચા પીવડાવી ટ્રેન ઉપડી એટલે મારી ઘડિયાળ મેં જોઈ અમારે મિનિટના સમયપત્રકની રાહ જોવાની હતી. સેવાકર્મી અંગેજ શબ્દની શોધ કરતા મારી સામે જોયું.

“અમારી ટ્રેન સમયસર છે.” તેણીએ કહ્યું,

એ મારી આપલે આધુનિક ચીનના “અમારી, અમારા” સાથે હતી. દરેક જગ્યાએ મેં સાંભળ્યું “અમારી” ટ્રેન, “અમાણું” પરિવર્તન, “અમારા” ચીની પ્રથમ આવિષ્કાર કરેલી કાર. અને પરગણામાંના રેલ માર્ગના સ્ટેશને મને જલક જોવા મળી કે કેટલી બધી રાષ્ટ્રીય ભાવના સર્જવામાં આવી હતી તથા જાળવવામાં આવી હતી. દરેક જગ્યાએ વાંચવા માટે ઘોડો, સુંદર ચિત્રકામ કરેલા અને દણાંત આપતા તથા મફત ઉપયોગ માટે હતાં. હું જે હોટલમાં રોકાયો હતો ત્યાં પણ એવું જ હતું, સાહિત્યના થોક પરસાળમાં, જમવાના ઓરડામાં, દરેક સીડી ઉત્તરતા હોય ત્યાં રાહ જોતા હતાં. હોટલની અંદર યુરોપિયન ભાષામાં - જર્મન, અંગેજ, ફેન્ચ, અને દેખીતી રીતે પ્રવાસીઓને ધ્યાનમાં રાખીને મૂક્યા હતાં. પણ બીજી બધી જગ્યાએ ઘરેલું ખપત માટે હતાં. દરેક સામયિક, સમાચાર

પત્ર, ફિલ્મ અને નાટકો બેવડા સંદેશ સાથે રહેતા હતાં. કાંતિ માટે આભારી બનો. અમેરિકાને ધિક્કારો.

બધા જ પ્રચારના અન્ય વિષય - કાંતિ માટે આવેશ - ઉત્સાહ, એકલો જ નિષ્ઠુર અને એવી જ રીતે શિથિલ હતો. પરગણામાંના મારા રોકાણ દરમ્યાન મેં ઘરડા ઘરની મુલાકાત લીધી યુરોપિયન ધોરણ પ્રમાણે અત્યંત આણઘડ હતું. પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ સંતોષી લાગતા હતા. અમુક ભરતકામ કરતા, અમુક આંગણાંસું સાફસફાઈ કરતાં, બધા જ લોકો કોઈને કોઈ જાતના ઉત્પાદન કામમાં વ્યસ્ત હતાં.

સમાજની આગેવાન જે એંસી વર્ષની ઘરરી સ્ત્રી હતી તેણે અનુવાદકની મદદથી થોડા શબ્દોમાં મારું સ્વાગત કર્યું. વિષય એવો લાગતો હતો કે જ્યારથી કાંતિ શરૂ થઈ ત્યારથી ઘરડા લોકો કેટલા ખુશ અને ઉપયોગી બન્યા હતાં. “ધૂટકારા પહેલાં” તેણીએ કહું ઘરડા લોકોને ખેતરોમાં મરતાને છોડી દેવામાં આવતા હતા. “ધૂટકારા પછી” અદ્ભુત બાબતો બની ગઈ હતી.

જ્યારે અન્ય ઘરડાઓ ભાગ્યે જ જોતા હતાં જ્યારે તેમની આગેવાન વાતચીત કરતી હતી. દરેક સમયે તેણે “ધૂટકારા પછી” શર્દનો ઉપયોગ કર્યો, તેમ છતાં કોઈ ચાંપ દબાવી હોય તેમ લાગતું હતું. દરેક ઘરડો ચહેરો ઉત્સાહી લાગતો હતો. દરેક હાથો તાળી વગાડતા હતાં. અને પછી આગેવાને ચાલું રાખતા તેઓ પોતાના ઘડપણના દિવાસ્થનોમાં ગોઈવાઈ જતા હતાં.

પણ વૃદ્ધોનો ઉત્સાહ ઓછો સ્વયંસ્ફૂરિત લાગતો હતો અને એવું જ જુવાન લોકોમાં પણ હતું. મારી જુવાન ભાષાંતરકાર એક અઠવાડિયા પછી સાંગહાઈમાં સ્પષ્ટ સુવાર્તિક અતિ ઉત્સાહવાળી હતી. “પહેલા” સાંગહાઈ પોતાના દેહ વ્યાપાર માટે જાણીતું હતું : “પછી” વેશ્યાઓને તાલીમ શીખવવામાં લઈ જવામાં આવી અને તેઓને ઉપયોગી કારીગારી શીખવવામાં આવી. “પહેલા” ચીનનો સાક્ષરતા આંક વિશ્રમાં સૌથી નીચે હતો: “પછી” તેણે સૌથી ઊંચે સુધી પહોંચાડ્યો, અને એમ આગળને આગળ ગયું.

આ પ્રકારના વાતાવાપે મને તેમના લોકસમાજની મુલાકાત માટે વધુ આતુર કર્યો. આખરે માર્ગદર્શક સરકારી કર્મચારીઓ હતાં, ગાળીચાળીને તૈયાર કરેલા, સવિશેષ સિદ્ધાંતોના શિક્ષણથી તેમની નોકરીએ રાખેલ હતાં. ચોક્કસ સરેરાશ કામદારો તેમના “પછીના” અદ્ભુત જગત માટે એવા પારખ દસ્તિવાળા ન હતાં.

ચીનમાં મારા રહેવાના બધા જ સમય દરમ્યાન હું છ લોકસમાજની મુલાકાત કરી શક્યો હતો. પહેલામાં મેં દસ હજાર લોડોની સંપ્રયા જોઈ. અને અનારોપચારિક રીતે એ મારી મુલાકાતની પહેલી તક હતી કે મેં ચીની ઘર જોયું હતું.

મેં મારી પોતે ઘર પસંદ કર્યું હતું - નાનું રસ્તાની કોરે ઘાસફૂલથી બનાવેલી છત એ કોઈ પણ ખબર વગર સીધી અંદર ધસી જઈ શકાય. અમારા ખટખટાવાનો અવાજનો જવાબ એક વૃદ્ધ આખ્યો. તે તથા તેની પત્નીએ આસપાસ બધું જ ખડખડાટ હસ્તા બતાવ્યું એમના મોઠા પર સતત સ્મિત રહેતું હતું. અભિમાન તો દેખીતું ન હતું. તેઓએ ઘણી વખત પોતાનો અનાજનો કોઠાર બતાવશે, વાંસનું બનાવેલું પીપ, ઘઉં ભરેલા હતાં. મેં અનુવાદકથી પૂછ્યું ઊંદરડાઓની સમસ્યા નથી. વૃદ્ધ હસ્યા.

“અમારા ત્યાં ઊંદર હતાં.” તેણે કહ્યું, “પણ હવે તેમની કંઈ પડી નથી કારણ કે તેમની માટે તથા અમારી માટે પૂરતું છે, તેવું પહેલા ન હતું.”

પહેલા મારો મોટો ગેરલાબ, ચોક્કસ પહેલા માટે મારી પાસે કોઈ માનસિક ચિત્ર ન હતું. હું આ જાટિલ ભૂમિમાં નવો આવનાર તરીકેના પદ ઉપર હતો જેની પાસે સરખાણીના કોઈ વાસ્તવિક મુદ્દા ન હતાં. બીજા એક લોકસમાજમાં ઊદાહરણ રીતે, મને હોસ્પિટલ દ્વારા બતાવવામાં આવ્યું કે હોલેન્ડમાં આવું હશે શું જે જગ્યા અમને મુલાકાતીઓને દેશમાં છેલ્લે બતાવવામાં આવી. શર્સ્ટ્રક્ઝિયાના ખંડમાં કોઈ ઉપરની લાઈટ ન હતી. અથવા સાધનોને કિટાણું મુક્ત કરવા માટેનું “પેન” પણ ન હતું. દવાઓના કબાટ ખાલી હતાં અને અમુક વોર્ડમાં ખાટલા ઉપરના બિધાનાની ચાદરો ઓફવાના પણ ન હતાં. મને આ જગ્યા બતાવવાનું કારણ હતું કે તેઓ પોતાનો નિકસ પોતાના મનોમાં હતો તે આ રીતે રજૂ કર્યો.

શું આ મને પહેલાની જાંખી કરાવે છે ?

શાંગહાઈમાં મારો મુખ્ય વિકલ્પ હતો કે હું ફરીથી YMCA ના સેકેટરીને ફરી શોધું જેની સાથે મોસ્કોમાં બસમાં ફર્યો હતો. હોટલમાં પૂછવા પર મને જાણીને ખુશી થઈ કે હાલ પણ YMCA ખુલ્લુ હતું. જ્યારે હું તે ઈમારતમાં ગયો તો મારી ખુશી ગાયબ થઈ ગઈ : અંદર મેં ડોશીઓને પતા રમતી જોઈ. આ કેન્દ્ર પુરુષો તથા જીવાનો માટેનું તથા એકદમ પ્રિસ્ટીઓ માટેનું ન હતું. આ YMCA જો બાકી રહ્યું હોય તો માત્ર તેમનું સંગઠન.

અનુવાદક દ્વારા મારા મિત્ર વિશે પૂછ્યું. મારા આશર્ય વચ્ચે મને

આંચકો લાગ્યો કે કોઈએ પણ તેના વિશે સાંભળ્યું જ નથી. “શું તમે ફરી તપાસ કરશો?” મેં કહ્યું, રીસેપ્સનીસ્ટ થોડીવાર જતો રહ્યો અને સમાચાર સાથે આવ્યો કે આ નામથી કોઈ પરિચિત જ નથી. “તે કેવી રીતે બની શકે?” મેં આગ્રહ રાખ્યો. “આ માણસ તમારો સેકેટરી અહીંથા હતો. ચોક્કસ કોઈને તો તેનું નામ યાદ આવી જશે. માત્ર એકવાર પૂછવાનો પ્રયત્ન કરશો?”

આ વખતે રીસેપ્સનીસ્ટ થોડો લાંબો સમય રહ્યાં. જ્યારે તે પાછી આવી ત્યારે તે સ્મિત કરતી હતી. “મને માફ કરશો” તેણીએ કહ્યું, અને પછી તેણે શબ્દસમૂહ કહ્યો જે વારંવાર હું ચીનમાં સાંભળતો હતો જ્યારે હું ખાસ વ્યક્તિને શોધતો હતો. “તમારો મિત્ર અહિંયા નથી તે શહેર બહાર છે.”

બસ માત્ર એટલું જ હું શોધી શક્યો. મને કલ્યાના કરતો મૂકી દીધો કે આ પ્રિસ્ટી આગેવાન માત્ર ગાયબ થવાને કેમ હતો. માનું તારણ હતું કે તે “કાયમી” બહાર હશે. જેવી રીતે ઘણા પ્રિસ્ટીઓ આજે ચીનમાં શહેર બહાર કાયમી રીતે હતાં?

મોસ્કોમાં સેકેટરીએ મને કહ્યું હતું કે શાંગહાઈમાં હાલપણ એક બાઈબલની દુકાન ખુલ્લી ચાલતી હતી. ચોક્કસ મેં તેને શોધી. એક નાની દુકાન જે રસ્તાથી દૂર વેગણે હતી પણ વ્યાપાર માટે ખુલ્લી જેમાં બધા જ કદ, આકારના બાઈબલનો જથ્થો હતો. શાંગહાઈમાં કોઈપણ ખરીદી શકતું હતું - પણ પૂર્વ યુરોપમાં તો તે પુસ્તકોની દાણચોરી કરવી પડતી હતી.

તેના મેનેજરે અંગ્રેજમાં મારો આવકાર કર્યો, જેણે ગર્વથી મને પોતાની દુકાન બતાવી દિવાલ ઉપર છાપેલું પ્રિસ્ટનું ચિત્ર લટકતું હતું જેમાં તે બાળકોથી ઘેરાયેલો હતો - ગોરા અને વાદળી આંખોવાળા બધા જ દર્શાવ્યા હતાં.

મેં ટેબલ ઉપરથી બાઈબલ હાથમાં લીધું. મને આશર્ય થયું, હું અંગ્રેજમાં વાંચતો હતો. કે આ પુસ્તક શાંગહાઈમાં છપાયું હતું.

“અહિયા છપાયું હતું?” મેં પૂછ્યું “હોંગકોંગમાં નહિ?”

મેનેજરે પોતાને ગર્વથી ઊભો કર્યો. “ચીનમાં” તેણે કહ્યું, “અમે બધું જ અમારી પોતે બનાવીએ છીએ.”

માત્ર જ્યારે મેં તેને પૂછ્યું કે તમે ધંધો કેટલો કર્યો ત્યારે જ તેનું મોં પડી ગયું. કલાકથી માત્ર હું એકલો જ દુકાનમાં હતો અને બીજું કોઈ જ ત્યાં આવ્યું ન હતું.

“ઘણા બધા ગ્રાહકો નથી” તેણે નિરાશ થઈને કહ્યું,

“તમે આજા મહિનામાં કેટલા બાઈબલ વેચો છો?”

“ઓછા”

ઓછા ગ્રાહકો ઓછા બાઈબલ સરકારે આ નાની મજાક જેવી દુકાનને પોતાના પ્રાચીન વેચવા દેતી હતી કારણ કે તે કોઈ ભય રજૂ કરતી ન હતી કોઈને પડી ન હતી.

હું મારા પાછળના અનુભવના વિચારો આધારે ચીનમાં બાઈબલો પહોંચાડવાના પ્રયત્ન કરતો હતો. મેં મારા અનુવાદકને પરગણામાં પ્રથમ લેટ તરીકે આઘ્યું હતું. તેણીએ મને પાછું આપી દીધું હતું. તેની પાસે વાંચવાનો સમય જ ન હતો. કદાચ વિચારતી હતી કે બાઈબલ સ્વીકારેલું જોઈને એ જોખમી બની જાય તો, બીજા હું મારા હોટલના ઓરડામાં “અક્સમાતે” ભૂલી આવ્યો હતો. જ્યારે હું તે હોટલથી મુક્ત થઈ રવાના થયો. હું ક્યારેય સફળ થયો નહિ. જ્યારે પણ હું મૂકીને જવા માગું તે સાચવનાર સ્ત્રી મારી પાછળ દોડી આવી, મારા હાથમાં બાઈબલ પાછું આઘ્યું. “આ તમારું છે ?”

નિરાશામાં, મેં રસ્તા ઉપર બાઈબલ આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો. મારી માર્ગદર્શક કોઈ વિરોધ કર્યો નહિ. જ્યારે વ્યક્તિ પછી વ્યક્તિ જોવા ઊભા રહેતા એ જોવા કે હું શું વહેંચી રહ્યો છું અને જોઈને તેઓ મને પાછું મારા હાથમાં આપી દેતા હતાં તેથી તેના બદલે તેને મારા માટે દયા આવી.

અને હવે આ દુકાનમાં પણ “ઓછા ગ્રાહકો” આશ્ર્ય સાથે ચીનમાં અત્યાર સુધીના કોઈપણ સમયમાં આટલો નિરાશ થયો ન હતો તે નિરાશા સાથે સારી રીતે બાઈબલોની સજ્જ દુકાનને ખુલ્લી મૂકીને ચાલ્યો ગયો. મંડળીને મળેલો દુશ્મન હોય તો સત્તાવણી હતી અને ઘણી વખત તેની ઉપર અધિકાર લીધો હતો. સમાનતા એ તો તેનાથી ભયંકર દુશ્મન સાબિત થાય.

મને હજુ પણ એક આશા હતી. દરેક જગ્યાએ લોકો મને ખાત્રી આપી હતી કે ઈશ્વરવિદ્યાશાળા હજુ પણ ચાલુ હતી. પ્રથમ તો આ અવિશ્વસનીય શુભ સમાચાર હતાં. પણ એકની મુલાકાત કર્યા પછી ખાતરી ન હતી.

જે શાળાની મેં મુલાકાત કરી તે નાનાંગની બહાર હતી. મેં થોડો સમય ત્યાંના પ્રેસીડિન્ટ સાથે ત્યાંના એક ગોફેસર સાથે આદર્શ સ્થિતિમાં પસાર કર્યો : બંને અંગ્રેજ બોલતા હતાં. અહિયા મેં વિચાર્યુ કે અનુવાદકની દોષશોધક આંખોથી મુક્ત પ્રિસ્ટીઓની મુલાકાતની તક હતી.

તેમ છતાં, જ્યારે અમે એકલા હતા ત્યારે પણ મુંજાયેલ શાંતિમાં બેઠા હતાં, માત્ર ચાની ચૂસકીનો અવાજ આવ્યા કરતો હતો. જ્યારે અમે ચાના કપના તળિયાએ પહોંચવા આવ્યા અને હજુ પણ કોઈ બોલ્યું ન હતું. મેં નિર્ણય કર્યો, સમજાવતા શરૂ કર્યું કે હું મિશનરી હતો. પણ “મિશનરી” શબ્દ બંને માણસોએ સાંભળતા જ આંચકો લાગ્યો હોય તેમ મારી સામે જોયું જાણો મેં એ પવિત્ર દિવાલોમાં કોઈ અપશબ્દ બોલી દીધો હોય.

“અમે જે મિશનરીઓને જાણતા હતા,” પ્રેસિડેન્ટે કહ્યું, “તેઓ જાસુસ હતાં.”

તે પ્રોફેસર તરફ વળ્યો અને ચીનીમાં તેને કેરી કહ્યું, પ્રોફેસરે ઓરડીથી બહાર ગયા અને એકાદ મિનિટ પછી મોટું પુસ્તક લઈને આવ્યા, વચ્ચે પાનાઓ પર નિશાન મુક્તા હતાં જે મિશનરી વચ્ચે તથા સરકારી અધિકારી વચ્ચે કુદરતી શ્રોતો માટે અન્ન પુરવઠા માટે તથા પ્રભ્યાત અસંતોષ માટે થયેલા પત્ર વ્યવહારો હતાં.

બીજા પા કલાકમાં નાનો પ્રેફેસર પોતાના વાદળી રંગના ગણવેશમાં પોતાને પુસ્તકાલયમાં ધક્કાધૂકી કરતા હતાં, દરેક વખતે નવું પુસ્તક લાવે તેમાં લીટી કરેલ ફકરા ખુલ્લા લઈ આવે. બધા જ પુસ્તકો જાણીતા પણ્ણિમ પ્રકાશક તરફથી હતાં. અને એ એવું લાગતું હતું કે અમુક મિશનરીઓ પોતાના રાજ્યદૂતાવાસમાં નિયમિત માહિતી પહોંચાડતા હતાં. અમે પણ્ણિમમાં પ્રિસ્ટ પ્રત્યે વફાદારી અને માતૃભૂમિ પ્રત્યે વફાદારી ક્યારેય વિરોધાભાષ જોયો નથી. તેથી અમે પોતાની પાછળ ગુંચવાયેલા સાક્ષી છોડીને આવ્યા હતાં?

સત્ય ગમે તે હોય, નાનકીંગ ઈશ્વરવિદ્યાશાળામાંથી મારી મુલાકાત શુદ્ધ રાજનૈતિક વ્યવસાય સંબંધ સાથે થઈ હતી. પ્રેસિડેન્ટ સ્થાનિક રાજ્યસભાનો સભ્ય હતો અને ખૂબ ઊંડી રીતે આંતરાધ્રીય સામ્યવાદ ચળવળમાં સામેલ હતો. અમેરિકા વિરોધી ભાંતચિત્રો લગાવેલા હતાં - એવું દર્શાવતા હતા કે અનિવાર્ય ચીનો, અનિવાર્ય અમેરિકન પાછળ અનિવાર્ય બોંબ લઈને પડ્યો હતો.

આ ઈશ્વરવિદ્યાશાળામાં પ્રિસ્ટી ધર્મના શિક્ષણ વિશે કેરી શીખવવામાં આવતું હોય એવું મારી જાણમાં આવ્યું નહિ. તેમાંથી ગમે તે લેવામાં આવે એક બાબત ચોક્કસ હતી : એ પણ્ણિમ વિરોધી દુશ્મનોના વસ્ત્ર ઓઢાળ્યા હતાં જે ચીનમાં બધા જ શિક્ષણમાં એ જ ઓઢવામાં આવતા હતાં.

તમે કેટલી બાતમી કાઢી શકો એ દેશ વિશે જેની માત્ર એક ઉપર છેલ્લી

મુલાકાત કર્યાથી જેમાં ભાષાના વિધનો હોય, ભાષાંતરકાર જે માત્ર તે દેશની સારી જ બાબતો તમને બતાવવાનો પ્રયાસ કરતા હોય? કદાચ પ્રભાવો જ માત્ર તમારી સાથે લઈ જઈ શકો. ઘણા બધા પ્રભાવો હકારાત્મક હતાં. સ્વચ્છતા, ભીખારી તથા માણસગાડીની ગેરહાજરી, પ્રમાણિકતા અમુક પ્રભાવો નિરાશાજનક હતાં. વિશાળ ખંડો જે કર્મચારીઓથી ભરચુક હતાં જ્યાં માત્ર હું એકલો જ ગ્રાહક હતો. ખાલીખાટ રસ્તાઓ જવા મારા એકલાની જ કાર પસાર થતી દેખાતી હોય અને ત્યાંનો ટ્રાફીક નિયંત્રણ કરનાર પોલીસ ચાર રસ્તા વચ્ચે રોકે એ તૈયારી માટે કે બીજું કોઈ વાહન તો આવતું નથી ને.

અને અમુક તો બિહામણાં હતાં. મને યાદ છે કે સવારમાં વહેલા વિમાન પકડવા જ્યારે હું નાનકીંગથી રવાના થયો. જ્યારે હું મારા ઓરડામાં તૈયાર થતો હતો ત્યારે રસ્તા પર બૂમો પાડતી મેં સાંભળી. હું જોવાને બારી તરફ ગયો. જોયું તો ચૌટામાં નીચે સોગણા પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ તથા બાળકો લશકરી કડકબંદોભસ્તવાળી તારની વાળમાંથી નાસી જતા હતાં. આ સમયે કારખાના શરૂ થયા પહેલા, શાળાઓ ખુલ્યા પહેલા આખી વસ્તી કૂચ કરવા લાગી હતી, બૂમો પાડતી હતી, આગળ ધસતા, ઉચ્ચ ચોક્કસતા સાથે યુદ્ધબંધ લશકરી હિલયાલ હોય તેમ આખી શ્રેષ્ઠીનું પ્રદર્શન કરવા લાગ્યા હતાં.

મારી ટેક્ષી જ્યાં કસરત ચાલતી હતી તેમની વચ્ચેથી પસાર થતી હતી. જેવા અમે ખૂણા પર પહોંચ્યા કે, “સાવધાન” નો આદેશ મળ્યો - યુક્તિબંધ લશકરી હિલયાલમાં દેરેક વ્યક્તિ પોતાની જગ્યા ઉપર રિથર થઈ ગયા બે પગ સાથે સીધા રાખીને બાજુમાં હાથો કડક રાખીને ઊભા રહી ગયા. મને એવું લાગતું હતું કે હાથો મારી તરફ ખંચાયા હતા, આંગળીઓ નિર્દેશ કરતી હતી અને આંખો દોષિત હચાવતી હોય તેમ લાગતું હતું.

વિમાનમાં મેં પ્રભાવ ખંખેરી કાઢવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પણ આંખો મને અનુસરતી હતી. શું હું દોષિત હું? પણ મના મારા સાથીઓ સાથે મારો દોષિત દેખાવ છે? અમે પ્રિસ્તના કેવા પ્રતિનિધિઓ બની ગયા છીએ? જો અમારી સારવારે તેઓને વિરોધી બનાવ્યા તો તે કરુણાતા કહેવાય- પણ જો અમે તેને ઈશ્વર વિરોધી બનાવ્યા હોય તો તે અનંતકાળિક નુકશાન કહેવાય. હું લોક સમાજના આગેવાનના શષ્ટ્ટો યાદ કરતો હતો જ્યારે મેં તેને પૂછ્યું કે મને તમારું ચર્ચ બતાવશો.

“લોકસમાજમાં, સાહેબ” તેણે ગર્વથી કહ્યું, “તમને કોઈ ચર્ચ નહિ

મળે તમે જોઈ શકો છો કે, ધર્મ તો નિઃસહાય લોકો માટે હોય છે. અહિંયા અમે ચીનમાં હવે નિઃસહાય રહ્યાં જ નથી.”

રવિવાર સવારે આઠ વાગ્યા હતાં અને હું પેંકિંગમાંની મારી હોટલમાં રાહ જોતો બેઠો હતો કલાક પહેલા માર્ગદર્શક ગાઈડને મેં કહ્યું હતું, “આજે મારે ચર્ચ જવું છે.”

“ચર્ચ”ગાઈડ બોલ્યો. તેણે મને પ્રયત્ન કરવાનું વચન આપ્યું, પણ મને ખાતરી આપી કે અહિંયા બહું જ ઓછા ચર્ચો છે. અડધો કલાક જતો રહ્યો. જો તે જલ્દી ન આવે તો સવારની ભક્તિસભાનો સમય નવ વાગ્યાનો પસાર થઈ જશે. પણ નવ વાગ્યા પહેલા તે આવી ગયો, તેનો હંમેશાની જેમ ચહેરો ખીલેલો હતો.

“સાહેબ” તેણે કહ્યું, તમારી માટે અચંતું રહસ્યમય અને જૂજમાંથી શોધી કાઢ્યું છે. “મને તમારું ચર્ચ મળી ગયું છે મારી સાથે આવો.”

નાનું ચર્ચ રંગ કર્યા વિનાનું અને આમંત્રણ વિનાનું અને તેનાથી મને આશ્રય થયું નહિ કે મારો ગાઈડ મારી સાથે અંદર આવ્યો નહિ. તેથી હું એકલો કાટ ચહેલા લોખંડના દરવાજામાં થઈને મારા પોતાને એક ખાલીખટ ખંડમાં જેવું બહાર મંદ હતું તેવું જ અંદર જીયું. આખા ખંડમાં માત્ર બે જ જગ્યાએ રંગ દેખાતો હતો. એક સ્ત્રીએ ઊનનો ગુંધેલો કોટ પહેરોલો હતો અને મંચની પાછળ લાલ ચીની રાષ્ટ્રધ્વજ હતો.

હું પાછળ બેસી ગયો દાઢીએ નાના સૂર વગરના પીયાનો ઉપર કર્કશ પ્રૂજારી સાથે ગાવાનું શરૂ કર્યું. તે તો એગણીસમી સદીનું અંગ્રેજ ભજન હતું, જેના સૂર અને સંદેશ ચીન પ્રમાણેના યોગ્ય ન હતાં. મેં સભાજનોની સંખ્યા છઘન ગણી - અને મેં સ્વીકાર્યું કે હું જ એક માત્ર સાઠવર્ષની નીચેનો હતો. એક પ્રાચીન માણસ પાતળી દાઢી, લઘરવધર, પાડી ભરેલી આંખો સાથે ઊભો થયો અને પ્રચાર કરવા લાગ્યો, મોટાભાગના તેના સભાજનો ઊંધી ગયા.

મારું હંદ્ય આ બિચારા વૃદ્ધ પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ માટે દ્રવી ઉઠ્યું જેઓએ વિશ્વાસની પાતળી દોર પકડી રાખી હતી, જેઓને બહુ પહેલા મિશનરીઓ વિશ્વાસમાં લાવ્યા હતાં. પણ જો માત્ર વૃદ્ધો જ વિશ્વાસ કરે તો સુવાર્તા માટે તક કયાં? મારે પણ તક કયાં જ્યાં દરેક વળાંક ગાઈકાલના રાજ સાથે જોડાયેલ હોય? મને આનંદ હતો કે મારો ગાઈડ બહાર હતો. હું તેને બાંહેધરી આપવા ચાહતો હતો કે પ્રિસ્ટીટ્વ એ મોટું સાહસ છે પણ આ શું? જ્યારે બહાર જઈને હું તેને મળ્યો ત્યારે મારા પોતાને મેં વિચારતો જોયો કે જે ચીની પ્રિસ્ટીપણાનું આ યોગ્ય

નમૂનો છે તો પછી સરકાર માટે તેને ખદેડી નાખવા માટે સરળ કામ કહેવાય. બસ માત્ર તેને એક જોરદાર ધક્કાની જરૂર હતી.

તેથી ખૂબ જ નિરાશ થઈને મેં ચીન છોડ્યું ભયંકર ઉપેક્ષામાં મને એક જ આશાનું કિરણ દેખાયું તે તો સરકારે શાસત્રોને રાખી મૂક્યા હતાં. તેઓએ જાણી જોઈને દેશમાં લાવા માટે ટાળવાનો કોઈ પ્રયાસો કર્યો નથી, અથવા વેચાણ માટે અથવા ત્યાં જ છપાઈ માટે પણ કોઈ બંધન કર્યો નથી. સ્પષ્ટ રીતે તેઓએ બાઈબલને મહત્વ આપ્યું જ નથી અને કદાચ આ ઈશ્વરની તક થઈ શકે. હું વ્યક્તિગત અનુભવથી જાણતો હતો કે પવિત્રઆત્માના હાથોમાં બાઈબલ એ સમર્થ હથિયાર બને છે. શું માત્ર આને વાંચવાથી જ મારું બદલાણ થઈ નહૃતું ગયું ?

પણ વધારામાં, પવિત્રઆત્માને ચીનમાં માણસની જરૂર હતી. સમર્પિત, કરુણામય, દર્શનયુક્ત માણસ અને ઉપરછલ્લી મુલાકાતમાં મને કહેવામાં આવ્યું હતું કે આ માણસો વીસમી સદીના બીજા ભાગમાં પણ્યિમના નહિ હોય. ચીનાઓને આજે સુવાર્તા આપવા સેવા માટે ઈશ્વરને ચીની હાથો અને અવાજ જોઈએ છે.

અને તેથી હોલેન્ડમાં પાછો ફરીને કુરી, હેન્સ, રોલ્ફ ને એલીનાની સાથે અમારી મધ્યે એક પ્રાર્થના વધુ જોડાઈ ગઈ જે અમારા કાર્ય માટે દરરોજ પ્રાર્થના કરતા હતાં તેમાં : કોઈક જગ્યાઓથી અમારી સાથે ચીની પ્રિસ્તી આવીને જોડાય જે તેની માતૃભૂમિ માટે ઉત્તેજનનું કાર્ય કરી શકે અને જે ઈતિહાસે અમારી માટે બંધ કરી દીધું હતું તેની તેઓ કાળજી લઈ શકે.

આશાના બાર પ્રેરિતો

માત્ર ચીન માટે જ નહિ પણ દરેક જગ્યા માટે સ્પષ્ટ હતું કે વધુ જૂથ સભ્યોની જરૂર હતી. પ્રેમ અને કાળજીના દઢ કથન સાથે દેશમાં આવવું માત્ર થોડું જ સારું કરે છે અને પછી ક્યારેય ફરીથી સાંભળવામાં આવતું નથી. એ અમારો ધેય હતો કે દરેક સામ્યવાદ ધરતીની વર્ષમાં એકવાર તો ફરી મુલાકાત કરવી અને આદર્શ આપવા તેથી વધુ વાર આદર્શ રીતે જોડીઓમાં જવું, અમને ખબર પરી ગઈ હતી કે એકલા સેવા કરવા કરતા વધુ શ્રેષ્ઠ રહેતું હતું. પણ આ સમયપત્રક શક્ય કરવા અમારે બીજા ભાગીદારો ક્યાંથી શોધવા ?

એવું ન હતું કે અમને સ્વયંસેવકો મળી જતા હતાં - લગભગ દરેક વખતે અમારામાંનો કોઈ બોલે અને બાકીના પોતાને તે માટે સોંપી દેતા હતાં. સમસ્યા એ હતી કે અમને લોકોને ઈશ્વરે મોકલ્યા હતા કે નહિ તે જાણવાની હતી. નવીન શોધકો અને માત્ર ઉત્સુકોના નકામાંને દૂર કરવાના પ્રયાસો કરતા હતાં. હું અવારનવાર કહેતો, “જ્યારે પણ પોલાઈ પડદા પાછળ ઉતેજનની સેવાઓ શરૂ થયા પછી અમારો સંપર્ક કરજો અને અમે જોઈશું કે આપણે સાથે કામ કરી શકતા હોઈએ.”

અને આવું એકવાર ખરેખર બન્યું. મને એક દિવસ એક જુવાન ઉચ્ચ માણસ, માર્કુસનો પત્ર મળ્યો. “મને યાદ છે કે તમે સ્વાનસી બાઈબલ કોલેજમાં ભાષણ કર્યું

હતું,” તેણે લખ્યું, “તમે કહ્યું હતું કે જ્યારે તમે પોલાઈ પડદા પાછળ કામ કરવાનું શરૂ કરો ત્યાર પછી આપણે સાથે કામ કરવા વિશે વાત કરીશું. સારું, તો હું અહિંયા છું તેથી હવે આપણે વાત કરીએ.” પત્ર ઉપર ટપાલનો સિક્કો યુગોસ્લાવિયાનો હતો.

“આને જો,” મેં કુરીને કહ્યું, તેણે પણ પત્ર વાંચ્યો તો શું આ માણસ આપણી સાથે જોડાવાનો હશે? જો તે ફરીથી આપણો સંપર્ક કરશે તો આપણે તેની સલાહને ગંભીરતાથી લઈશું એવો નિર્ણય અમે કર્યો.

અને થોડા મહિના પછી અમે માર્કુસ તરફથી ફરી સાંભળ્યું તે યુગોસ્લાવિયાની બીજી વખત મુસાફરી ઉપર હતો. જ્યારે તેણે ગ્રીજ વખત યુગોસ્લાવિયામાંથી લખ્યું હતું. તેણે કહ્યું તેણે શરતો પૂર્ણ કરી હતી અને હવે તે અમને મળવા માગતો હતો.

એક દિવસ જોખીનો અભ્યાસ ચાલતો હતો ત્યાં દોડી આવ્યો જ્યાં હું પત્ર વચ્છારોની નિરંતર સમસ્યા વિશે સંઘર્ષ કરતો હતો.

“માર્કુસ આવ્યા છે, પણા.”

હું મારા ટેબલ પરથી ઝડપથી કૂદીને નીચે દોડતો ગયો. મેં માર્કુસને જોયો તે જ વખતથી તે મને પસંદ પડ્યો. અમે કોઝી - પીતા હતા તે દરમ્યાન તેણે પોતાના યુગોસ્લાવિયાના અનુભવો મને કહ્યાં. તે સાહિત્ય આપવા ગયો હતો, જે તેણે દુકાનોમાં અથવા બગીચાઓના બાકડાઓ પર મૂકવા ગયો હતો. તે નજીક જઈને ઊભો રહ્યો જ્યારે લોકો આવીને પોતાને મદદ કરતા હતા. એ સારો શરમાળ સુવાર્તા પ્રચાર હતો, તેણે કબૂલ્યું કે તે શીખી રહ્યો હતો.

“હું વિચારું છું કે તારી એક મુસાફરી રોલ્ફ સાથે થઈ જાય” મેં કહ્યું, “તેંતું તારી મુલાકાત અમુક પાળકો તથા મંડળીના સભ્યો સાથે કરાવશે. તેમની સાથે વાત કરતો રહેજે માર્કુસ. પછી આવીને અમને જગ્યાવજે કે તો પણ અમારી સાથે તારે કામ કરવું છે.”

ત્રણ અઠવાઠિયા સુધી રોલ્ફ અને માર્કુસ યુગોસ્લાવિયા તથા બલોરિયામાં મુસાફરી કરી. જ્યારે તેઓ પાછા આવ્યા, મારે માર્કુસને પુછવાની જરૂર પડી નહિ કે તારે આ સેવાનો ભાગ બનવું છે કે નહિ. હું તેના ચહેરા પર જવાબ જોઈ શકતો હતો.

“હું કંઈ વિચારી શકતો નથી” માત્ર એટલું જ તેણે કહ્યું,

અને એ રીતે માર્કુસ અમારી નાની ટોળીમાં જોડાયો.

પણ તેના આવવાથી એવું લાગતું હતું કે કામ પણ ઘણું વધી ગયું હતું.

એટલું જડપથી વિસ્તરતું હતું કે અમે બધા જ પહેલા કરતા પણ વધુ મુસાફરી કરવા લાગ્યા હતાં.

બે મહિના પછી માર્કુસ અમારી સાથે જોડાયો, હેન્સ અને હું નવા જગતના એક માત્ર સાખ્યવાદ દેશની મુલાકાતે અમે યુરોપ મૂકીને નીકળ્યા. જ્યારે ક્યુબા માટે અમને વિઝા મળ્યા ત્યારે અમે ચેકોસ્લ્વાવાકિયામાં કામ કરતા હતાં, અમે ત્યાંથી સીધા જ ક્યુબા ગયા. હેન્સની એ અમેરિકાની મૃથમ મુસાફરી હતી અને સિવાય થોડાં પ્રચારની અમેરિકાની મારી પણ એ મુસાફરી હતી. ઠડા ધૂંધળા ચેકોસ્લ્વાવાકિયાની રજધાની પ્રાગૂથી એકદમ વિરદ્ધનું હતું. તપતો સૂર્ય સફેદ ઈમારત ઉપર પ્રકાશતો અને તેના લોકો ખુશ અને વ્યવસ્થિત તૈયાર થયેલા રહેતા હતાં. હવાઈમથક પરથી બસ મુસાફરી વખતે બધા જ અજ્ઞાયાઓ લગભગ બાર જેટલા વિભાગો પસાર કર્યા પછી સાથે ગાવા લાગ્યા હતાં.

હેન્સ પહોંચ્યાની સાથે જ ટાપુના પૂર્વમાં ઓરીયન્ટ વિસ્તારમાં ગયો ત્યારે હું રાજ્યાનીમાં તથા તેની આસપાસ રહ્યો. મારી હોટલ હવાના લાયબરમાં હતી જેને પહેલા લિલટનથી ઓળખતા હતાં. જ્યારે પોલીસ મુખ્યમથકે જઈને હાજર થવાના સામાન્ય આદેશથી મને કોઈ આશર્ય થયું નહિ. કાર્યાલય બહાર લાંબો સમય રાહ જોવા માટે પણ આશર્ય થયું નહિ. અમલદારશાહી શાસનમાં સૂર્યમાં તથા તેની બહાર સરખા જ હોય છે.

પોલીસ અધિકારી કે જેણે આખરે મારી સાથે વાત કરી તે સ્પષ્ટ રોષ સાથે શંકા કરી હતી. “તારે અહિ કેમ આવું પહુંચું?” તેણે મને ખચકાટવાળા અંગ્રેજમાં પૂછ્યું.

“હું અહિયા સુવાર્તા પ્રચાર માટે આવ્યો છું.” મેં કહ્યું, તેણે મારા પાસપોર્ટમાં રણિયા, અમેરિકા અને બીજા અન્ય દેશોની મુલાકાતો વિશે મને બતાવ્યું. સ્પષ્ટ હતું કે તેને જટિલ ઈરાદાઓની શંકા જતી હતી. તેણે મને બીજા ઘડા બધા પ્રશ્નો પૂછ્યા. ઘડાની બધી નોંધ કરી અને છેલ્દે મને હોટલ જવા દીધો. બીજા ચાર દિવસ સુધી મારી પૂછ્યપરછ થઈ પણ તે દરમ્યાન મેં તેને કહ્યું, મેં પ્રચાર શરૂ કરી નાખ્યો છે. જે ચર્ચમાં જે સભાનું આયોજન કર્યું હતું તે મોટું હતું. આકર્ષક ઈમારત જેમાં ઓર્ગન, પાળક અને અધિકૃત સભાજનોમાં બે સભ્યો હતો. પહેલા તેમની પાસે ખૂબ સભ્યપદો હતાં. પણ તે ધર્મવિરોધ ચળવળ શરૂ થયા પહેલા હતાં : બહાર ભીડ ઊભી રહેતી, ભક્તિસભા દરમ્યાન બૂમો પાડતા અને ગુંજતા લાઉડસ્પીકરો, રસ્તાના પડ ઉંડી જતા અને પોલીસે પહેરો ટેવો પડતો હતો.

છતાં પહેલી રાતે મને સાંભળવા પાંત્રીસ ક્યુબનો ચર્ચમાં આવ્યા હતાં.

બીજુ રાતે પાંગ્રીસ પાછા આવ્યાં : ત્રીજુ અને ચોથી રાતે સાઈ લોકો આવ્યા અને પદ્ધી સો ઉપર. નિઃસંદેહ, આમાંના અમુક વિશ્વાસીઓ પોલીસો પણ હતાં, પણ મને સાંભળવા આવ્યા તેથી મને ઘણો આનંદ થયો મેં સુવાર્તા ઉપર ધ્યાન રાખ્યું હતું અને રાજનીતિથી દૂર રહ્યો હતો. પણ એ બધી છૂટછાટોમાં જે પોલીસ અધિકારક્ષેત્ર સાથે એક જ હોય છે, હું એ જ સ્વતંત્રતાઓનો ઉપયોગ કરતો હતો. એકત્ર થવું મુસાફરી પોતાની સાક્ષી આપવી - જે બીજા સાભ્યવાદી દેશો કરતા ક્યુબામાં વધુ સારું હતું.

અનુસરતા અઠવાડિયામાં હવાનાની આસપાસના ક્ષેત્રોમાં તુરંત વિવિધ ચર્ચોમાં દિવસમાં અનેક વાર પ્રચાર કરવા જતો હતો. જ્યાં સંભ્યા વધતી જતી હતી. ઘણીવાર તો એક સાથે છસો લોકોની હાજરી રહેતી હતી. હું અંગેજ્માં બોલતો હતો અને મારે ક્યારેય ભાષાંતરકારની જરૂર પડી નહિ. હેન્સ અને હું નિયમિત ટેલીફોન દ્વારા સંપર્કમાં રહેતા હતાં. તેણે અહેવાલ આધ્યો કે પોલીસ બંદોબસ્ત કરક ગોઠવી દેવાયો હતો, ભયભીત થઈને અમેરિકા સ્થિત લશ્કરી છાવણીમાં સૈન્ય હોય તેના કરતાં હવાનામાં કાફલા વધારી દેવાયા હતાં.

હેન્સ અને હું બંને જાહેર કરવાની મુખ્ય બાબત શીખી ગયા હતાં કે અમે ડચ છીએ. તેને લીધે મોટો ફરક પડતો હતો. અમેરિકાને ધિક્કારની કાંતિ એ ક્યુબામાં સંપૂર્ણ ગુનાહિત ગણાતું હતું અને ચર્ચોમાં લાગણીઓ પણ ગૂંચવાઈ ગઈ હતી. સરકારે એ હડિકત બહાર લાવ્યા હતા કે ક્યુબામાં મોટા ભાગના પ્રોટેસ્ટન્ટ ચર્ચ એ મૂળભૂત અમેરિકાનું સેવા કાર્ય હતું.

તેમ છતાં કેથોલિક અને પ્રોટેસ્ટન્ટ ચર્ચ બધા જ લોકો નવી રાજશાસન પદ્ધતિમાં એક સરખી રીતે સહન કરવું પડતું હતું અને જો કોઈએ સૌથી વધુ સહન કરવાનું થાય તો તે હતા પાળકો. પાળકો અને સેવકોને સમાજના બિનઉત્પાદન સભ્યો તરીકે ગણતા હતાં. તેઓને જમવાની અથવા કપડાની કૂપન આપવામાં આવતી ન હતી, તેથી વારંવાર તેઓને મજૂરી કરનારાઓની ટુકડીઓમાં બળજબરી પૂર્વક ધકેલવામાં આવતા હતાં કે જેઓ સૈન્યની સેવાને લાયક ન હોય. તેમની સાથે મજૂરી કરે દારૂડિયા, વ્યસનીઓ, વંદળો, ગુનેગારો અને પાળકોને શેરડીના ખેતરોમાં ટોળાઓ સાથે કામ માટે મોકલી દેવાતા હતાં.

તેમ છતાં બહાદુર માણસો પોતાના આ પદ ઉપર ટકી રહ્યાં. ચર્ચો ખુલ્લા રહ્યાં, આત્મિક ભૂખ અતિગણી વધુ હતી. જ્યાં કંઈ હેન્સ અથવા હું બોલીએ, વાત પ્રસરી જતી હતી લોકો એકઢા થઈ જતા હતા અવારનવાર લોકો બારીઓમાંથી બહાર માથું કાઢી ટોકિયા કરતા અને સાંભળવા દરવાજા ખુલ્લા કરી દેતા. ઘણી

વખત તો ચર્ચ ઈમારત ઉપયોગ ન કરીએ તે વધારે સારું લાગે તેમ થતું હતું. મને યાદ છે એક બપોરે દરિયા કિનારાના ખડક પર બેસીને યુનિવર્સિટીના પચાસ વિદ્યાર્થીઓ સાથે વાત કરતો હતો ત્યારે મારી પાછળથી હથિયારધારી સૈનિકોની એક જીપ પસાર થઈ પણ તે પાછી પણ લાવીને મારી પાછળ સાંભળવા રોકાઈ ગયા.

જ્યાં કંઈ પણ અમે ગયા ત્યાં લોકો અમને સામ્યવાદ દેશોની મુલાકાત દરમ્યાન ધરપકડ અથવા કેદ વિશેના પ્રશ્નો પૂછતા હતાં. તેઓ એવા પ્રશ્નો પૂછતા હતા કે અમને પણ આશ્ર્ય થતું કારણ કે તેમને વર્તમાન જગતનું ધાર્મિક જ્ઞાન હતું : ન્યૂયોર્ક સ્થિત ડેવ વિલ્કરસન ટીન સેન્ટરનું શું થયું? બીલીગ્રેહામ અત્યારે ક્યાં છે? “ઈશ્વરના મરણ” વિશેનું આ ગાંડપણ શું હતું? એવી રીતે અમે ધાર્મિક પ્રકાશન વિશે શીખ્યા - અમેરિકામાંથી પણ અમે દેશમાં સામાન્ય ટપાલ માધ્યમ દ્વારા જ આવી રહ્યાં છીએ.

અમે આવ્યાના થોડા મહિના પહેલા કેસ્ટ્રોએ પોતાની યોજના જાહેર કરી કે લોકોને દેશ છોડીને જવાની પરવાનગી છે. હજારો લોકોએ પોતાના નામ તે સૂચિમાં દાખલ કરાવી દીધા. તેમ છતાં કયુબામાંથી માત્ર બે જ વિમાન જતા હતાં. સૂચિમાં જાહેર થયેલા ૮,૦૦,૦૦૦ લોકોને જવા માટે દસ વર્ષ લાગી જાય. તે દરમ્યાન જે લોકોને રોકાણ કરવું પડ્યું તેઓએ પોતાની નોકરીઓ, પોતાના ઘરો, પોતાની સંપત્તિ ગુમાવવા પડ્યાં હતાં. છતાં માત્ર ૧૮૦ લોકો જ દિવસમાં જઈ શકતા હતાં. અને બાકીનાઓ એવું માનતા હતા કે તેમનો વારો જડપથી આવી જશે. હવે જેઓ કયુબા છોડીને જવા માગતા હતા તેઓમાં અમારી મુસાફરીની બહુ મોટી અસર પડી.

જેમ અમે પૂર્વ યુરોપમાં અમારા સાંભળનારાઓને વિનંતી કરી હતી કે જ્યારે તેમનો દેશ મુશ્કેલીઓમાંથી પસાર થતો હોય ત્યારે એક પ્રિસ્ટી તરીકેની તમારી ભૂમિકાને ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે. નાત્તી જરૂર જોઈએ કે ઊતું રહેવું જોઈએ? ૧૮૮૮પમાં કયુબામાં જીવન સરળ નહતું. પણ કદાચ ઈશ્વરના હાથ તથા પગ બંને તેમનો સાજો કરનાર હાથ આ પરિસ્થિતિમાં આવે, જે તેના પ્રતિનિધિ વગર આ ભૂમિ પર શક્ય નથી.

એક સાંજે મેં આવું જ કંઈ કહ્યું, એક ઊંચો મજબૂત સારો તૈયાર થયેલ માણસ મોટી દાઢી મુછોવાળો ઊભો થયો અને સભાજનો વચ્ચે બોલ્યો. “હું મેથોડિસ્ટ સેવક હું” તેણે જૂથને કહ્યું, “છેલ્લા બે વર્ષથી હું હજામ તરીકે કામ કરતો હતો. પણ

આજે સાંજે ઇશ્વરે મારી સાથે વાત કરી છે. હું સેવામાં પાછો આવીશ. હું એ ઘેટાંપાળક દું જેણો પોતાના ઘેટાં મૂકી દીધાં છે, પણ હું તેમની પાસે પાછો જઈશ.”

ઘોઘાટ થઈ ગયો. દરેક વ્યક્તિ તેની સાથે હાથ ભિલાવવા લાગ્યા. મેં આનંદની કિક્કિયારીઓ અને “પાળક આશીર્વાદીત થાઓ” એવી બૂમો સાંભળી.

અમે આવા ઘણા નિર્ણયો જોયા, એક દંપતીને અમે મળ્યા જે બે અઠવાડિયાથી વિમાનની ટીકીટ માટે રાહ જોતા બેસી રહ્યાં હતાં. અમે તેમને મળ્યા પછી તેમણે પાછા ફરવાનો નિર્ણય કર્યો. “હવે પદ્ધિથી” તેઓએ અમને કહ્યું, “ક્યુબા અમારું ભિશનક્ષેત્ર છે”

જ્યારે અમે હવાનાથી વિમાનમાં બેઠા, હેન્સ અને મને ખબર હતી કે ક્યુબા પણ અમારું જ હતું. અહિયા દેશ બાઈબલ માટે, ધાર્મિક પુસ્તકો માટે, સર્વ પ્રકારના સાહિત્ય માટે, અમુક જ દેશના બધા જ મુલાકાતીઓ માટે પણ ખુલ્લો હતો. એવો દેશ જ્યાં માત્ર ઉતેજનાનું નાનું તણખલું હતું ત્યાં ઉદાર અને ભાવનાત્મક લેટીન હદ્દે પ્રેમ, સમર્પણ અને સ્વભાવિદાનના સહકારનો દાવાનળ ભડકાવી દીધો.

જેવી અમે ક્યુબાની મુસાફરી પતાવી અનુસરતા વર્ષે અમે છેલ્લે સર્વમાં સૌથી કડક રીતે નિર્યાનીત થતા સાભ્યવાદ દેશમાં પ્રવેશ્યા. તેમાં જવું ખૂબ જ મુશ્કેલ હતું, અને જે કંઈ અમે હાંસલ કરવા માગીએ તો અમને આશાવાદના દરેક કણની જરૂર હતી. અમે સાથે મળીને નિરિક્ષામાં એકઠા થઈ, મૂકી નહિ દેવાનો નિર્ણય કર્યો. હું વાત કરી રહ્યો છું નાના ટચ્કડા આલબેનિયા દેશ વિશે વાત કરું છું.

હું સાયબેરિયામાં દૂર હતો જ્યારે અમારા જૂથને આ દેશમાં પ્રવેશવાની તક મળી હતી. ફેન્ચ ટુરિસ્ટ એજન્સીએ ગોઠવણ કરીને બે અઠવાડિયાની આલબેનિયાની મુસાફરીનો ઈતિહાસ તૈયાર કર્યો હતો. રોક્ક અને માર્ક્સ હોલેજમાંથી શિક્ષક તરીકે મુસાફરીમાં જોડાયા હતાં.

તેઓએ પોતાની સાથે કોઈ બાઈબલ લીધા ન હતા, કેમ કે વર્ષો પહેલા શોધ્યું હતું કે આલબેનિયન ભાષામાં બાઈબલનું અસ્તિત્વ હતું નહિ. એટલું ખરાખ કે આલબેનિયન ભાષામાં તો કોઈ મૂળાક્ષરો જ હતા નહિ કે જેનાથી બાઈબલ છાપી શકાય. આ નાના દેશમાં પચાસ લાખ આભાઓ હતાં : સ્કચીપ, ધેગ અને ટોસ્ક ત્રણ ભાષાઓના મિશ્રિત વ્યાપક બોલી બોલાતી હતી. દેશમાં માત્ર લેટીન ભાષામાં બાઈબલ રોમન કેથોલિક ચર્ચોમાં ઉપયોગ કરાતા અને ઓર્થોડોક્સ ચર્ચોમાં ગ્રીક ભાષાના બાઈબલ ઉપયોગ થતાં હતાં. બાકીનો દેશ મુસ્લિમ હતો.

અમેરિકન બાઈબલ સોસાયટીએ લાખ્યું હતું કે તેઓ પાસે સ્કચીપ ભાષામાં અનુવાદ કરેલો નવો કરાર ૧૮૨૪ થી છે. પણ તે તેમના પુસ્તકાલયની એક માત્ર

નકલ છે, તે સિવાય બીજી કોઈ નકલ અસ્તિત્વમાં લાગતી નથી, કાંતિ શરૂ થયા પછી સંગઠીત આલ્બેનિયન ભાષાના વિકાસ અર્થે કોઈ વૃદ્ધિ કરી નથી અને અમે ભાયે જ આશા કરી શકીએ કે તેમાં નવા બાઈબલને સામેલ કર્યું હોય. તેમ છતાં, રોલ્ડ અને માર્કુસ આલ્બેનિયાની ગ્રણેય ભાષામાં ટ્રાક્ટ અને શાસ્ત્રભાગો લઈ આવ્યા હતાં. અને જ્યારે કસ્ટમ અધિકારી તેઓની સુટકેસબેગ સુદ્ધાં ખોલી નહિ ત્યારે તેઓએ પોતાને અત્યંત ભાગ્યશાળી અનુભવ્યા હતાં. આલ્બેનિયામાં કઢક કાયદો હતો કે મનાઈ ફરમાવેલ કોઈ જાતનું છાપેલ સામગ્રી ચાહે ગમે તે હોય, ચાહે ગમે તેટલું ટૂંકું અથવા રાજનૈતિક વિનાનું જે પણ હોય તેને લાવી ન શકાય. તેવું બંધારણ જાહેર કરેલું હતું. માર્કુસ અન રોલ્ડ પોતાની આદત બદાર પોતાનું સાહિત્ય ગોડવેલું હતું જે સરહદ પર સંપૂર્ણ રીતે નજરે પડે તેની પૂરી સંભાવના હતી. અને જ્યારે તેઓ પોતાની હોટલમાં આવ્યા જે તીરાનામાં હતી તેમના સામાનને સ્પર્શ પણ કર્યો ન હતો તેથી તેઓ ખુબ ઉતેજીત થયા.

તેઓ તાલીમ વગર તથા આધીન આલ્બેનિયનની જેમ ગણતરીમાં લેવાયા. પોતાની આખી બે અછવાડિયાની મુસાફરી દરમ્યાન એ શાસ્ત્રભાગો આપી દેવાનો પ્રયત્ન કર્યો. લોકોની સર્વગ્રાહી પ્રતિક્રિયા હતી કે પોતાના બંને હાથો પોતાની પાછળ બાંધી દેતા હતાં તેઓ ટ્રાક્ટ લેતા નહિ એ તો ઠીક પણ તેને સ્પર્શ પણ કરવા ચાહતા ન હતાં. કેથોલિક બિશ્વાસ પણ જેને રોલ્ડ ઘેગ ભાષામાં યોહાનની સુવાર્તા આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે તે પાછો ફરીને ચર્ચની અંદર બાકડાઓની બે હરોળ વચ્ચે લપાતો છુપાતો જતો રહ્યો જાણે કે તેને જેર આય્યું હોય.

આખરે નિરાશા સાથે તેઓ ટ્રાક્ટનો થખ્પો રસ્તા પરના એક કાર્યલયની બારી પરની જગ્યાએ કોઈ જુઝે નહિ તે રીતે મૂકી દીધો. એ આશય સાથે કે પાસે થઈને જતા વટેમાર્ગ લઈ જાય. તેમના ભય વચ્ચે એક આખો દિવસ પસાર થયા પછી નેવું ડિલોમીટર દૂર મુસાફરી કરી ત્યારે બે પોલીસો આવાં જ્યાં તેમનું જૂથ બપોરનું ભોજન લઈ રહ્યાં હતાં. અને જાણવા માગતા હતા કે રસ્તા પર એ ટ્રાક્ટ કોણે મૂકી હતી. સંશોધન કાર્ય એટલું ગુપ્ત રહ્યું ન હતું કેમ કે તેમને ખબર પડી ગઈ હતી કે દેશમાં માત્ર આ એક જ જૂથ વિદેશી હતું. હવે આખી મુસાફરી રદ થાય તેના કરતા માર્કુસ અને રોલ્ડ કબૂલ કરવું જ પડ્યું જે તેઓએ કર્યું હતું. અને શપથ લેવા પડ્યાં કે આવી બીજી કોઈ રાજનૈતિક પ્રવૃત્તિ નહિ કરે. તેઓએ રસ્તા પરની એક પણ ટ્રાક્ટ લીધા વગર બાકી રાખી ન હતી.

તેથી તેમના દણિકોણથી આલ્બેનિયામાં ભવિષ્યમાં સાહિત્ય કામ માટે આખી મુસાફરી અત્યંત નિરાશાજનક હતી. જ્યારે દેશ વિશેના વિવિધ પાસાં માટે

બંને જણા મિશ્રિત લાગડીઓ સાથે આવ્યા હતાં. જ્યાં સુધી એક બીજા સાથેના સંબંધોમાં જોવામાં આવ્યું કે આલબેનિયનો પોતે સૌથી સહિષ્ણુ, વધુ પ્રેમાળ હતાં, એવા બીજા ક્યાંય જોવા નથી. તેમના દેશના આગેવાન અનવર હોડસ્યા ઉપર પણ તેમનો એટલો જ પ્રેમ હતો. આ નાનો દેશ અત્યંત પ્રાચીન સમયથી અન્ય દેશો માટેનું યુદ્ધમેદાન બની રહેતું હતું. તેની ઉપર ટર્કી દ્વારા સભા ચલાવવામાં આવતી હતી. અત્યારે કદાચ ઈટાલીનું શાસન હતું - કદાચ ઈતિહાસમાં પ્રથમવાર - આલબેનિયન સરકાર હસ્તક પોતાનું શાસન પોતાના રસ માટે થયું હતું.

પણ જો તે દેશની ભાષા ચીની હોત તો લોકો સાથેનો ખરો સંપર્ક કરવાના પ્રયત્નોમાં રોલ્ફ અને માર્કુસ બહુ જ વ્યથિત થઈ ગયા હોત. માર્કુસ થોડું ઈટાલિયન બોલી શકતો હતો અને આલબેનિયામાં ઈટાલીયન બોલતા લોકો સાથે આશાથી વાતો કરતો જેથી સરકારી અનુવાદકોથી મુક્ત રહી શકે. પણ જ્યારે આદર્શ સ્થિતિ જણાઈ ત્યારે સંપર્કવ્યવહાર સંપૂર્ણ બંધ થયા હતાં. એ એવી ભૂમિ હતી તેના વિશે કોઈ જણતું ન હતું. કોઈની પાસે હકિકતો ન હતી, કોઈને યાદ પણ ન હતું.

“કહો મિત્ર,” માર્કુસે કારખાનામાં કામદારને ખાલી પરસાળમાં શુભેચ્છા પાઠવી. “તમે ઘણા લાંબા સમયથી અહિયા કામ કરતા લાગો છો?”

એક સ્મિત અને થોડા ખભા હલાવ્યા, “ચોક્કસ કહેવું મુશ્કેલ છે.”

“તમે કેટલા કલાક કામ કરો છો?”

“આહ, જુદો જુદો સમય હોય છે, દરરોજ અલગ હોય છે.”

“સાંનું - કારખાનામાં કેટલા લોકો આશરે કામ કરતા હશે?”

પહોંચું સ્મિત કરીને ખભા થોડા ઊંચા કરીને “કોણ કહી શકે? કોણે ગણ્યા હશે?”

માર્કુસ અને રોલ્ફને તે વિશે એક પ્રકારનું સ્વૈચ્છિક બુદ્ધાપણું લાગ્યું જે આલબેનિયા વિરુદ્ધ જાગતા બધા જ કુતુહલના સંદર્ભમાં વિદેશી દ્વારા જોવામાં આવે તે માટે એક પ્રકારની ઊરી તપાસને પસ્પર અનુમોદન આપવામાં આવતું હતું.

માત્ર એક જ વખત નાનો અવરોધ થયો જ્યારે અમુક પાળકો સાથે વાર્તાલાપ કર્યો હતો. અહિયા સંપર્કવ્યવહારોને નાજુક શબ્દોની બાબત હોય છે જ્યારે જે બોલવામાં આવ્યું નથી તે બોલવા કરતા પણ વધુ મહત્વનું બની જતું હતું. એક જુવાન કેથોલિક પાળક વિશેષમાં તેઓને જોઈને ખરેખર આનંદીત થયો, પણ વિશે સાંભળવાને આતુર હતો અને તેઓને પોતાની સ્થિતિ જણાવવા માગતો હતો. તેનું ચર્ચ રોમન કેથોલિક હતું. ત્યાં સુધી કે માઓ લોકોની

સાથેના સંબંધોને બળજબરીથી તોડવા પડ્યાં જે દેશ બહાર થયેલ પરિસ્થિતિને કારણે

કરવું પડ્યું હવે તેઓ પોતાને નેશનલ કેથોલિક ચર્ચ કહેતા હતાં.

“અને દેશની અંદર?” માર્કુસ સવાલ પૂછ્યો. “શું સરકાર તમને એકલા પડતા મૂકે છે?”

“સરકાર અધિકૃત રીતે ધર્મની બાબતોમાં માથું મારતા નથી.”

“તો તમારે ધાર્મિક સ્વતંત્રતા હશે?”

“કાયદાઓ રીતે અમને છે.”

“શું તમે કહી શકો કે મંચ ઉપરથી તમને શું પ્રચાર કરવો ગમે?”

“સાચો જવાબ છે, હા,”

અને તેથી આ પ્રકારનો લાંબો, કંટાળાજનક વાર્તાલાપ, દેખીતી રીતે કંઈ કહેતો ન હતો પણ હક્કિકત એ હતી કે બધું જ કહી દીધું હતું. આ નાના પાળક દ્વારા એ સમાચાર સાંભળવા મળ્યા જેને ભાગ્યે જ માની શકાય : એક ગ્રીક ઓર્થોડોક્સ ચર્ચમાં એવું કહેવામાં આવે છે કે નવી આલ્ફેનિયન ભાષામાં બાઈબલ છે.

માર્કુસ અને રોલ્ફ એ ચર્ચની તાત્કાલિક મુલાકાતની વિનંતી કરી. ઓર્થોડોક્સ પાળકે તેમનો તથા તેમની સાથેના ગાઈડનું ફૂપાળું સ્વાગત કર્યું. હા, ચર્ચમાની વેદી ઉપર સુવાતાઓનું નવું નક્કોર અનુવાદ થયેલું પડ્યું હતું. તેઓ જોવા માગે છે? પણ ચોક્કસ !

તે તેમને દેવળના મધ્યભાગમાં નીચે ઢોરી ગયો જ્યાં પ્રાચીન ઓરડીઓ હતી. તેઓ દૂરથી પણ વેદી પરનું પુસ્તક જોઈ શકતા હતાં, જે વિશાળ પુસ્તક આભૂષણોથી જડીત હતું. પછી અચાનક ચાર પગલા બાકી હતા અને પાળક રોકાઈ ગયો - ઓચિંતો રોકાયો કે જેથી રોલ્ફ તેને પાછળથી ટકરાઈ ગયો. થોડીક કષૂં ચારેય શાંત ઊભા રહ્યાં, તેમની આગળના ખજાનાને જોતા રહ્યાં. જ્યારે પાળક જવા લાગ્યા, રોલ્ફ બોલી ઉઠ્યો, “પણ મારે નજીક જવું છે શું હું તેને જોઈ ન શકું? મારો અર્થ છે કે તેને ખોલીને તેના પાના ફેરવીને.”

જેવું ગાઈડ અનુવાદ કર્યું કે પાળકની આંખો ગુસ્સાથી પહોળી થઈ ગઈ. નજીકથી! પણ દિક્ષા વગરની કોઈ પણ વ્યક્તિ ચાર પગલાથી વધુ નજીક જઈને પવિત્રશાસ્ત્રની પાસે ઊભી રહી શકતી નથી!

પછી રોલ્ફ બોલ્યો, નવા અનુવાદનો પછી શો અર્થ રહ્યો? પાળક તો ગ્રીક વાંચે છે તો આ બાઈબલનો શો ઉપયોગ છે?

ધાર્મિક વિધિના સરધસમાં કાઢવાનો તેનો શો અર્થ છે? લોકોની ખુશામત અને આદર મેળવવા માટે જ છે. બાઈબલ બીજા કામ માટે આવી શકે છે? અને જરા વિચારો કે વિશ્વાસુઓને શો દિલાસો મળવો જોઈએ એ જાણીને કે ઈશ્વરે પોતે

નવી ભાષામાં આલબેનિયાના મહાન લોકો સાથે વાત કરી છે.

અને તેથી માર્કુસ અને રોલ્ડ પુસ્તકને માત્ર બહારથી જ જોઈને પાછા ફર્યા હતાં. એ લાગણી સાથે કે ચોક્કસ તેઓએ લોકોને તથા દેશને બાધ રીતે જોયા હતાં.

તે દરમ્યાન બાકીના યુરોપમાં અમારા કાર્યને મોટી સફળતા મળી રહી હતી: દરેક મહિને આગલા મહિના કરતા વધુ મુસાફરી કરતા હતાં. નવા પુનરાવર્તન સાથે, ચોક્કસ ઓળખાઈ જવાના જોખમમાં પણ વધારો થયો હતો. અમે એક જ ભાગીદારોને એ જ દેશની એક છોડીને એક મુસાફરીમાં સાથે મોકલતા ન હતાં. જો બે ભાઈઓ પહેલી મુસાફરીમાં સાથે ગયા હોય તો બીજમાં એક પુરુષ એ એક સ્ત્રીને મોકલતા હતાં.

અને એ રોલ્ડ અને એલીના હતા જે ૧૮૬૬ની રશિયાની મુસાફરી પર અમારી નજીક વધુ હતાં. રશિયાની મુસાફરી વધવાની સાથે દરેક પ્રકારની દાણચોરી પણ વધવા લાગી અને સરહદ પર સુરક્ષા પણ વધારી ટેવાઈ હતી. દસ્તાવેજો, ધરપક્કો, દંડ, કેદભાનાની વાતાઓથી ભરપૂર હતાં. આ વખતે રોલ્ડ અને એલીના બાઈબલનો મોટો જથ્થો ઓપેલ કારમાં લઈ જતા હતાં. મેં અને કુરીએ તેઓ નીકળ્યા તે પહેલા આખી રાત તેમની સાથે માર્થના કરી હતી.

“યાદ રાખો,” મેં કહ્યું, “જેઓ પકડાઈ જાય છે તેઓ પોતાની ચતુરાઈ ઉપર આધાર રાખનારા લોકો હતાં. બીજા પ્રકારના લાભ લેવાનો તેમનો ઈરાદો હતો. ઘિક્કાર અને લોભ એ ભારી બોજ છે. બીજુ બાજુ તમારો ઈરાદો પ્રેમ છે. તમારી પોતાની ચાલાકી ઉપર ગર્વ ન કરતા પોતાની નબળાઈનો સ્વીકાર કરો.... એટલા નભણા કે તમે પૂરેપૂરા ઇશ્વરના આત્મા ઉપર આધારિત હોવ છો.”

જ્યારે રોલ્ડ પછીથી અમારી આગળ તે યાદ કર્યું : અમારી મુશ્કેલીઓ વિશેના તમારા ભાણકારા સાચા હતાં. તેઓ જેવા સરહદ નજીક ગયા કે તેઓએ એક નાલિ પણ છ સુરક્ષા અધિકારીઓને તેમની માટે રાહ જોતા જોયા. રેણે એલીનાને કહ્યું કે ઇશ્વરને પ્રાર્થના કરવા લાગ કે આ માણસોના વિચારોને ઇશ્વર ગુંચ્યી નાખે. “અને તેઓને પાર કરી ઉતરી ન જઈએ ત્યાં સુધી પ્રાર્થના બંધ ન કરીશ એલીના.”

તેઓને રોકાવાની રેખા સુધી લાવ્યા. “દાહ જવી દાધન્યા” રોલ્ડ હદ્યપૂર્વક કહ્યું તે કુદીને કારની બહાર નીકળીને એલીનાના દરવાજા પાસે ગયો.

એક અધિકારી પોતાના હાથમાં દસ્તાવેજોને લઈને હતો. રોલ્ડ અને એલીના બંને વાતો કરતા હતાં કે તેમનું અસામાન્ય હનીમૂન કેવું રહ્યું હતું એ સમયે અમુક પૂર્વ યુરોપના દેશોની મુલાકાતો કરી હતી.

“આવું કંઈ પહેલીવાર બન્યું નથી” અધિકારીએ હાથમાં દસ્તાવેજો પકડીને બોલ્યો. અને પછી તેણે એક પછી એક શહેરને રોલ્ફ અને મેં અમારી છલ્લી રશિયાની મુસાફરી કરી હતી. તે શહેરોના નામ બોલ્યો.

આ બાબતે રોલ્ફને ખરેખર આંચકો આપ્યો.

તપાસ ચાર કલાક ચાલી. બે અધિકારી કરની અંદરના દરેક ખૂણામાં ડોક્યા કરીને અંદર જોતા હતાં, બાકીના જણ બીજાએ બહારથી જોવામાં સમય પસાર કર્યો. કાર, ટાયર અંદરની જગ્યા બેઠકો. તેઓએ બારીના કાચ ઉપર નીચે કરી જોયા કે અધવચ્ચે અટકી જતા નથી. અંદર આપેલી ચાંપોને પણ દબાવીને જોઈ.

“તેમના વિચારોમાં ગુંચવાઈ ગયા હતાં...”

અને તે દરમાન એક અધિકારી તો માત્ર રોલ્ફ અને એલીનાના ચહેરા જ તપાસવામાં પોતાનો બધો સમય પસાર કર્યો. એ તો માનસિક યુદ્ધની અધિકાર્યુક્ત રમત હતી. અધિકારી ખૂબ બેદરકારીથી હસવા ઉપર આધારિત હતો, ઝડપથી અને ઓચિતી નજર કરવી, તેને પૂછવું હતું કે તેઓને શું જાણવું છે પણ કહી નહોતા શકતા તેથી પરસેવો નીકળ્યા જતો હતો.

“તમારી મદદ મને કરવા દો” એક માણસને જે કારમાં તંબુ તાણીને લગાવ્યો હતો તે બહાર કાઢવામાં સંઘર્ષ કરતો હતો તેને રોલ્ફે કહ્યું, તેણે સ્વેચ્છાએ આગળની ડીક્કી ખોલી, પછી વધારાનું ટાયર પણ જોયું હવાનું તથા ઓઈલનું ફિલ્ટર પણ ખોલીને જોયું તે બધો જ સમય એલીના પ્રાર્થના કરતી હતી.

ખૂબ જ કંટાળો આપનાર સમય પૂરો થયો તપાસ બધી બાજુથી રોકાઈ ગઈ બધી બાજુથી જોવાનું બાકી ન હતું. જે માણસના હાથમાં દસ્તાવેજો હતા તે રોલ્ફ પાસે આવ્યો. “તમે થોડા અઠવાડિયા પહેલા રશિયામાં હતાં. મને કહો કે ઉપરા ધાપરી આ મુસાફરી અમારા દેશમાં કેમ લઈ રહ્યા છો?”

રોલ્ફ કારમાં પાછળ ટેકો દઈને તંબુ વાળતો હતો. તેણે તંબૂના કપડા ઉપર થાપટ મારી. “સારું” તેણે કહ્યું “મારા મિત્ર અને મને તમારા દેશમાં એટલો અદ્ભૂત સમય રહ્યો તેથી મેં નકકી કર્યું કે હું મારી પત્નીને પણ અહીંયા લાવું. પણ બીજું પણ કારણ છે અમને રશિયન લોકો પ્રયોગ કર્યે એક વિશોષ પ્રેમ”

અધિકારી રોલ્ફને જોતો રહ્યો તે પોતાના મનમાં વિચાર કરતો રહ્યો. પણ તેઓને કારમાં કશું જ મળ્યું નહિ. તેથી તેણે દસ્તાવેજો રોલ્ફને આપી દીધા અને સ્પષ્ટ દેખીતી અનિયાથી અવરોધક હટાવીને જવા માટે ખુલ્લું કર્યું.

રોલ્ફ અને એલીના ભાગ્યેજ વિશાસ કરી શકે જે થયું હતું. તેઓએ

સરહદથી હંકારીને આગળ વધતા હતા ત્યારે હસતા એ તુરંત જ ખુશીના અવાજો કરતા હતાં. તેની ઓપેલ કારમાં સુરક્ષિત એ સાચવેલા હજારો બાઈબલ હતાં. અધિકારી તેનાથી માત્ર મીલીમીટરના અંતરે હતાં. શોખીન સાહસી કરામત કરીને છુપાવે તેમ તેઓએ કર્યું ન હતું. તો તફાવત શો હતો?

રોલ્ડ અને એલીના જાણતા હતાં.

એક વર્ષ પછી તેઓ અમારી સાથે જોડાયા, માર્ક્સે પણ લગ્ન કરી લીધા. તેથી હવે અમે સાત લોકો થઈ ગયા હતાં. કુરી અને હું. રોલ્ડ અને એલીના, માર્ક્સ અને પૌલા, તથા કુંવારો હેન્સ. ત્યાર પછી કલાસ અને એડવર્ડ તથા તેમની પત્નીઓ અમારા કમ્મમાં ભાગીદાર થવા આવ્યા.

કલાસ અને એડવર્ડ દક્ષિણ હોલેન્ડી સ્થાનિક શાળામાં શિક્ષકો હતાં. કલાસ ફેન્ચ ભણાવતો અને એડવર્ડ ગણિત ભણાવતો હતો. તેઓ તથા તેમની પત્નીઓ કામ વિશેની વાતો સાંભળીને એક ટિવસ અમારા ઘરે આવ્યા અને ઘણા બધા ગ્રન્થો પૂછ્યાં. તેઓએ અમને કહ્યું નહિ કે તેઓ અમારી સાથે જોડાવા માગે છે. તેઓએ પોતાનો ઈરાદો ગુપ્ત રાખ્યો, તેઓ ઈશ્વરને તક આપવા માગતા હતાં કે ભૂલ વગર તેમની માટે દરવાજો ખોલવામાં આવે.

અને એ જ સમયે એવા જ વિચારોથી હું પણ એ જ પદ્ધતિમાંથી પસાર થતો હતો. જેવો હું આ ચારને મથ્યો, હું જાણતો હતો કે તેઓ અમારા હતાં. છતાં હું તેઓને કેવી રીતે કહી શકું કે સારા પગારની તમારી નોકરી પદ મૂકીને કોઈ પગાર વગર જે જોખમી હતું તે કામ લઈ લો. એટલે કે લાંબી વિભક્તિઓ, જ્યાં સુધી મને ચોક્કસ ખાતરી ન થાય કે પ્રભુએ અમારા માર્ગને પોતે પસંદ કર્યા હતા? તેથી મેં મારી આશા બીજા કોઈને નહિ પણ માત્ર કુરીને જ કહ્યું હતું.

અમે બધા જ સાથે હતાં એ જ બાબતો માટે પ્રાર્થના કરતા પણ અમારી ઈશ્વરાઓ જણાવતા ન હતા કે એકનો પ્રભાવ બીજા ઉપર વધી જાય.

ઈશ્વરનો જવાબ અમુક મહિના પછી આવ્યો અનપેક્ષિત રીતે કે શરૂઆતમાં અમે લગભગ દોરવાળી ચૂકી ગયા હતાં. એક ટિવસ કલાસ અને એડવર્ડ શાળામાં રજુસ્ટર કરેલો પત્ર તેમને પ્રાપ્ત થયો. શાળાના સંચાલકે તેમને સૂચના આપી હતી કે જ્યાં સુધી તેઓ પોતાના ફેન્ચ અને ગણિતના વર્ગોને વિદ્યાર્થીઓને સુવાત્પુભ્રાનાં માધ્યમ તરીકે ઉપયોગ કરવાનું બંધ ન કરે અને જ્યાં સુધી તેઓ પોતાના ઘરે સાંજે વિદ્યાર્થીઓ માટે પ્રાર્થના સંગત બંધ કરવામાં સહમત ન થાય તો તેઓને વર્તમાન સત્રના અંત સુધીમાં છોડી દેવાનું કહેવામાં આવશે.

પહેલા તો કલાસ અને એડવર્ડ ચિંતિત હતાશ થયા અને એવી જ રીતે

લગભગ સમાજમાં બધા જ વાલીઓ ચિંતિત હતાશ થયા, કેમ કે તેમની શાખ વિદ્યાર્થીઓમાં તથા વાલીઓમાં ઉત્તમ હતી. જ્યારે તેઓએ મને પત્ર લખ્યો ત્યારે હું પણ હતાશ થયો એ વિચારવા લાગ્યો કે પ્રિસ્ટીઓએ આવા નિર્જયો સામે કેવી રીતે લડવું જોઈએ : શાળાના કલાકો દરમ્યાન તેઓએ સુવાતપ્રયાર ન કરવાની વાત યથાપોળ્ય છે પણ શાળાની સંપત્તિ બહાર સાંજની સભા સંગતો વિશે કહેવું ખોટું છે. અને અચાનક મને જવાબ મળી ગયો.

“કુરી” મેં બોલાવી, “કુરી જે આ મહાન સમાચાર ના ટુકડાને જો !”

કુરી રોસડામાંથી દોડતી આવી, “શું છે એ ?”

“કલાસ અને એડવર્ડ પોતાની નોકરી ખોઈ દેશે..”

કુરી મારી સામે જોઈ રહી હતી જાણે હું મજાક કરતો હોઉં. અને પછી તે પણ ખુશ થઈ, ચોક્કસ! શું આ ઈશ્વરની રીત હોઈ શકે કે કલાસ અને એડવર્ડ આપણી સાથે જોડાવવાનો ઈરાદો રાખતા હોય તે માટે? એ જ અઠવાડિયે અમે હંકારીને શાળાએ ગયા અને પછી બંને દંપત્તિઓ સાથે અમારા લાંબા સમયની પ્રાર્થનાઓ જે અમારા જૂથ વિશે થતી તે તેમને જણાવ્યું.

કલાસ અને એડવર્ડ એકબીજા સામે જોઈને હસવા લાગ્યા પછી તેઓએ અમને કહ્યું કે મહિનાઓથી ઈશ્વર પાસે માગતા હતાં કે તેમને બતાવવામાં આવે કે તેઓએ શાળા છોડીને અમારા જૂથમાં જોડાવું કે નહિ. પછી મારી માટે સૌથી શ્રેષ્ઠ સમાચાર આવ્યા.

“એક જ બાબત છે જે મારે તમને પૂછવી છે.” એડવર્ડ કહ્યું,

“એડ, એ શું છે ?”

મને જે સૌથી વધુ પસંદ છે તે એ કે હું પત્ર વ્યવહારો અને વહિવટમાં શ્રેષ્ઠ મદદ કરી શકું છું. અને પછી ઝડપથી વાત કરતા કે મને પ્રભાવિત કરશે : “હું સ્પષ્ટ અને એકદમ ચોક્કસ છું અને એવા પ્રકારનું કામ હું વધુ પસંદ કરું છું. શું તમે વિચારી શકો છો કે એવી કોઈ તક ખરી કે જે તમને ઓફિસમાં મદદ કરી શકે ?”

મેં કુરી સામે જોયું. તે લાંબો સમય સુધી મોહું રાખી નહિ. પત્રોનો એ સમયે એટલો મોટો ઢગલો થયો હતો કે એક કોફીનો કપ તો તેની નીચે દબાઈને જ ખોવાઈ ગયો હતો. અને અહિંયા અમે માગ્યા વગર જ અને ઈશ્વરનું નિરાકરણ મળી રહ્યું છે.

“કેમ એડવર્ડ,” મેં કહ્યું, “હું વિચારું છું કે કદાચ એ ગોઠવી દેવાશે.”

અમારા જૂથનો બારમો સભ્ય વિચિત્ર હતો : તે ઘણા બધા જુદા જુદા

વિભાગોથી બનેલો હતો. અમે અમેરિકા અને યુરોપમાં વાતો કરતા ત્યારે અમને સતત પૂછવામાં આવતું કે, “શું હું તમારી સાથે એક મુસાફરી કરી શકું ?”

અમે આ વિનંતી ઉપર પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. અમે વિચાર્યું કે શું કોઈ રસ્તો છે કે અમારા જૂથમાં અર્ધસમયી સેવા માટે કોઈને સામેલ કરી શકાય ?

પ્રયોગ કરવાની શરૂઆત માટે અમે પ્રસંગોપાત હા પાડી અને અમારા દૂર સુધીના કરેલા કામોમાંથી સૌથી વિસ્કોટક એ અમારી પહોંચની બહાર અરજીઓ અમને મળી. પદ્ધતિ અમને એક વ્યક્તિ સાથે પૂરતો સમય પસાર કરવાની તક આપે છે. તેમને શીખવવા કે અમે વિશ્વાસના જીવન વિશે શું શીખ્યા છીએ. તેને લીધે જેઓની સાથે અમારા દશ્યમાન ભૌતિક સંબંધ ખરેખર તૂટી ગયો હોય તેઓને નવા પ્રાર્થના ભાગીદારો તરીકે અમને આપે છે પણ સૌથી મોટો અને અનપેક્ષિત લાભ તો એ હતો કે અન્ય દેશોમાં અમારા જૂથ જેવા બીજા નવા જન્મી રહેલા હતાં.

અમે માનતા હતાં કે અમારું વિશેષ જૂથ જેટલું વધવું જોઈતું હતું તેટલું વધી ગયું હતું. અમે સંસ્થા બનવાથી તેને રોકી દીધું હતું : તેના બદલે અમે એક અંગ તરીકે હતાં, જીવંત, વ્યક્તિઓનું ત્વરિત એકીકરણ કે જે એકબીજાને અંગત રીતે જાણતા હતાં, એકબીજાનાં પેટા કાયદાઓને બીનજરૂરી બનાવી દેવા હતાં. જૂથ એકદમ યોગ્ય કદનું હતું. હું અનુમાન કરી શકતો હતો, દરેક સભ્ય દરરોજ બીજા બધા અન્ય સભ્યો માટે પ્રાર્થના કરતો, વ્યક્તિગત નામ લઈને તેમની દરેક વ્યક્તિગત જરૂરતો માટે તથા તેમના ખાસ મિશનની સફળતા માટે મધ્યસ્થી કરતા હતાં. પણ શા માટે જ્યાં કંઈ તેનું સંભળાતા વીસ, પચાસ અથવા સૌ જેટલા નવા જૂથો ફૂટી નીકળે તેને ટાળવા જોઈએ - દરેક આધીનતા તેમની પોતાની વિશેષ કલ્યનાશક્રિયા પર દરેક પોતાની જીદી રીતે એક જ રાજ્યના આગમન માટે કામ કરે તો તેને શા માટે રોકવું ?

અને અર્ધસમયી માટે આ ભૂમિકા હતી. સવિશેષ સિદ્ધાંતનું શિક્ષણ પ્રાપ્તીની મુસાફરી પછી અર્ધસમયી સહભત થઈને ઘરે જતા કે આવું કામ શરૂ છે. “હું પરત ફરિને બે મહિના સુધી તે સિવાય બીજા વિશે કશું જ બોલ્યો નહિ.” એક વિદ્યાર્થી જે બાઈબલ ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટીટ્યુટમાં હતો જે ડ્રાઇટ.એલ. મૂરી દ્વારા સ્થપાયેલી સ્કોલેન્ડમાંથી પત્ર લખ્યો હતો જેણે અમારી સાથે પોલાઈ પડદા પાછળની મુસાફરી કરી હતી. “ત્રણ બીજા વિદ્યાર્થીઓ રસ ધરાવે છે અને અમે આ ઉનાણમાં યુગોસ્લ્વાવિયાની મુસાફરી માટે આયોજન કરીએ છીએ.”

આ હતું અમારા કામ વિશેનું શૈક્ષણિક પાસું. બીજા મિશનરીઓને તાલીમ આપવી. અમે પુરુષો અને સ્ત્રીઓ પાસેથી માત્ર બે બાબતોનો આગ્રહ રાખતા,

અમે અર્ધસમયીઓનો સ્વીકાર કરીએ છીએ. અમે આગ્રહ રાખતા કે દરેકને પ્રિસ્ત સાથે વ્યક્તિગત અનુભવ થયો હોવો જોઈએ, અને પવિત્ર આત્માના પૂરા સામર્થ્યમાં કામ કરવા શીખવા માટે તૈયાર હોવા જોઈએ. અમે સામ્યવાદીઓ મધ્યે હકારાત્મક સેવાઓના મહત્વ ઉપર ભાર મૂક્તા હતાં. જો કોઈ માણસ ચોક્કસ સરકાર વિદુદ્ધ વ્યક્તિગત અણાગમો છુપાવતો હોય અથવા તેને ઈશ્વરની ભલાઈ કરતા સામ્યવાદની દુષ્ટતા વિશે વધુ કહેતું હોય તો અમને શંકા છે કે તે સૈનિક અમારી સાથે યુદ્ધમેદાનમાં જવા સજજ થયો જ નથી.

અને તેથી કાર્ય આગળ વધતું ગયું, હંમેશાં બદલાતું, હંમેશાં નવું.

આજે યુગોસ્લાવિયામાં બાઈબલ કાયદેસર લાવી શકતું હતું. અમે તે દેશની અંદર હવે બાઈબલની દાણચોરી કરતા ન હતાં. કારણ કે બાઈબલ કાયદેસરની દુકાનો ફરી શરૂ થઈ હતી, અને ભરપૂર ધૂપો કરતી હતી. તેના બદલે અમે જામિલને એક હજાર ડોલર આઘા કે તે આ કાયદેસર બાઈબલ ખરીદીને એવા ચર્ચાને આપે જેમની પાસે નાણાં નથી. વિશ્વાસ થતો ન હતો કે હું જામિલને દસ વર્ષથી ઓળખતો હતો.

બલોરિયામાં અભ્રાણામ હજુ પણ પોતાના ગોલ્યાથની શોધ કરતો હતો. હવે તેની પોતાની ગોઝણ માટે કંકરા તે મળી જતા હતાં : ખિસ્સાકદાન બાઈબલો જે તેને હજારોની સંખ્યામાં મળી જતા હતાં. અમારો આવતા બે વર્ષનો ધ્યેય હતો કે જે દેશમાં અમે પ્રવેશીએ તે દરેકમાં ખિસ્સાકદાન બાઈબલો પહોંચાડીએ - તેની અંદર એક નવી આલબેનિયન ભાષાનો પણ સમાવેશ કરીએ છીએ. અમે માનીએ છીએ કે એક વખત અમારા હાથમાં બાઈબલ તૈયાર થઈ ગયા પછી ઈશ્વર અમને બતાવશે કેવી રીતે કોના હાથમાં તે પહોંચાડવા તે તેની પસંદગી હશે.

પૂર્વ જર્મનમાં અમે હવે સામુહિક સુવાતપ્રિયારની સભાઓ લગભગ વગર અવરોધે કરી શકતા હતાં. મેં મારી પોતે ત્યાં લગભગ ચાર હજાર લોકોને એક જ સમયે પ્રચાર કર્યો હતો : બે હજાર મોટા ખંડમાં બેઠા હતાં અને બાકીના પાછળ અથવા જ્યાં કંઈ જગ્યા મળી ત્યાં ઊભા રહીને અથવા લાઉડસ્પીકરથી બહાર સાંભળતા હતાં.

કલાસ અને એડવર્ડ તથા તેમની પત્નીઓના આવ્યાથી દર વર્ષે દરેક દેશમાં ઓછામાં ઓછી એકવખતે મુલાકાત કરવાનો ધ્યેય પૂર્ણ થયો હતો. આ વસંતતૃત્વમાં પાછા ફરતી વખતે કયુબાની મુસાફરી કરી અને ઈશ્વરની મદદથી બીજા નવા બે દેશોમાં ૧૯૭૭ના અંત પહેલા જવાનું આયોજન હતું : ઉત્તર કોરિયા અને ઉત્તર

વિયેટનામ, ચોક્કસ અમુક દેશોમાં અમે અવારનવાર મુલાકાત કરી શકતા હતાં. અમુક તો અમે એક વર્ષમાં બારથી પણ વધુ સમયે મુલાકાત કરી હતી. જ્યારે પણ એક જૂથ પ્રચલિત થઈ જાય તો તેની જગ્યાએ બીજું સ્થાન લઈ લેતું હતું.

જે ઇશ્વર અમારી માટે શક્ય કરતા હતાં, અમે પડદા પાછળની નવી જરૂરતને પહોંચી વળવાની શરૂઆત કરી કાઢતા હતાં, સ્થાનિક પાળક પાસેથી કાર. પાળક માટે કાર એ પાંખોની જોડી જેવું હોય છે, તેમને ગામડાઓમાં તથા શહેરોમાં પહોંચાડે છે જ્યાં વર્ષ દરમ્યાન ધાર્મિક સભાઓ થઈ ન હોય, તેમને પ્રિસ્ટી સમાજને સાથે બાંધી રાખવા મદદ કરે છે કે જેઓ એકબીજા વિરે જાણતા નથી તેમને સાથે લાવે છે.

પ્રથમ એવી કારમાં વિલહેમ અને માર ગયા હતાં જે દક્ષિણપૂર્વ જર્મનીમાં હતી. જ્યારે હું વિલહેમ પાસેથી પાછો ફર્યો અને વાતોમાં ઉલ્લેખ કર્યો કે આ માણસ પોતાના ભયંકર કંદ સાથે હજારો માઈલો દર વર્ષે મોટરસાયકલ ઉપર મુસાફરી કરતો હતો, આ સાંભળીને અમુક ડયના માણસો એકત્ર થયા એટલો મોટો ચેક આઘો - એટલો મોટો ચેક કે એક સમયે મેં અત્યાર સુધી પ્રાપ્ત કર્યો ન હતો.

“એન્દી” તેઓએ કહ્યું, “આ નાણાં ખાસ હેતુ માટે છે. અમે માનીએ છીએ કે વિલહેમ પાસે એક કાર હોય શું તું તેને ખરીદીને આપીશ અને અમારા બદલે તું તેને આપજે.”

વિલહેમને વિશ્વાસ થતો ન હતો કે જ્યારે સુંદર સેક્સોની હિલ કાર તેના ઘર આગળ જઈને ઊભી રાખી અને તેની ચાવીઓ તેની નવી કારની તેના હાથમાં સોંપી. માર તેની પત્નીએ અમને પત્ર લખ્યો કે તેના કંદ લગભગ પૂરેપૂરા ખતમ થઈ ગયા છે. વિલહેમ પોતાની પ્રથમ કારનો ખૂબ ઉપયોગ કર્યો અને તેને બીજી કાર એ જ ડય માણસે તેને ભેટ આપી. તેની સહાયથી તેણે પોતાનું એક મિશનરી જૂથ ઊભું કર્યું જે પોલેન્ડમાં, ચેકોસ્લોવાકિયામાં પૂર્વ જર્મન જૂથોનાં સત્યોની સાથે જીવાનોની સંગતોમાં કામ કરતા હતાં.

અને આ મારી માટે સૌથી ઉત્તેજનાભર્યો નવો વિકાસ હતો : સંકટ સમયે એક પોલાદી પડદાના દેશના પ્રિસ્ટીઓ દ્વારા બીજા પ્રિસ્ટીઓની સેવા કરવી. ચોક્કસ આટલા લાંબા સમયથી ઇશ્વરના મનમાં આજ હશે કે બાકી બચેલો બહાદુર ભાગ તેની મંડળીમાંથી વિભેરાઈને અનેક દેશોમાં જાય છે. અને પાછા આવીને સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરે છે અને એકબીજાને મદદ કરવા પોતાનો ડર પણ દૂર થઈ જાય છે. આ પડદા પાછળના મિશનરીઓ પાસે મુસફરી માટે નાણાંનો અભાવ હતો. અને એ જરૂરત પૂરી કરવા અમે હતાં, પણ બાકીની તેમની જવાબદારી - સામ્યવાદ વિભાગમાં

જ મુસાફરી કરવા માટે તેમની પાસે સ્વતંત્રતા, સભાઓ કરવાનું તથા પત્રોનું આપદે કરવાની સ્વતંત્રતા, એ બહારના લોકો સાથે કરે તેના કરતા ખૂબ સરળ થતું હતું. ચેકોસલાવાડિયાના એક ચર્ચ સાથે અમે કામ કર્યું હતું તેણે તો બ્રાઝીલ અને કોરિયા સુધી પોતાના મિશનરી મોકલ્યા હતાં. અને તેઓ પણ્ણે મિશનરીઓની પડખેને પડખે કામ કરતા હતાં.

અને તેથી બદલાણના મોજા આગળ વધતા હતાં. બધા જ બદલાણ સારા હોતા નથી. જ્યારે એકબાજુ મનાઈમાં છુટછાટ અપાતી ત્યારે બીજી બાજું ઘણું કડક થઈ જતું હતું. એજ સમયે બેલગ્રેડમાં પણ બાઈબલ દુકાનો ખુલાની હતી, જ્યારે હંગેરીમાં છિસ્તીઓ વિદુદ્ધ ફરી તાજ કાતિનું દબાણ હતું. છેલ્લા થોડાં મહિનાઓ દરમ્યાન ચીનમાં, હજારો બાઈબલો તથા ભજનસંગ્રહ લાલ સુરક્ષા કર્માંના મહા આનંદ વચ્ચે સણગાવી નાખવામાં આવ્યા હતાં. કદાચ વિકારપાત્રના આ સમયનો અંત તરીકે તેને ગણગાવીને ચીન સરકાર ચીની છિસ્તીઓ પર સત્તાવહીનો બીજો નવો સમય શરૂ કરવાના હોય તે જોઈ શકતું હતું.

પણ ઈશ્વર ક્યારે પરાજીત થતો નથી. જો કે, તેનો વિરોધ કરવામાં આવે, આકમણ કરવામાં આવે, તેનો સામનો કરવામાં આવે તો પણ તેનું પરિણામ તો નિઃસંદેહ હોય જ છે. દરરોજ આપડે તાજા પૂરાવા બધી જ બાબતોમાં જોઈ શકીએ છીએ - અરે, જેઓ તેના નામથી તેડાયેલા છે તેઓ માટે તો દુષ્ટો પણ કામ કરે છે.

રૂમાનિયામાં એક રોમન કેથોલિક પાળક છે જેને વર્ષોસુધી અમે બાઈબલ તથા અન્ય સામગ્રી ખરીદવા મદદ કરી રહ્યાં હતાં. તેની છેલ્લી મુસાફરી વિઅનાથી તેના ધર તરફ જતા તેની કાર બાઈબલોથી લદાયેલી હતી. તેને પોતાના જ દેશની સરહદ પર રોકવામાં આવ્યો અને તેના સામાનની ખરબ પડી ગઈ.

પાળક ઉપર શારીરિક તથા માનસિક ત્રાસ ગુજરાવામાં આવ્યો. એકવાર પહેલા પણ તેને કેદ થઈ હતી. તેનું કારણ હતું કે તેણે જથ્થો સંગ્રહ કર્યો હતો. પણ અહિંયા ખરેખર ગંભીર આર્થિક ગુનો કર્યો હતો. અને તે ખરેખર ગુનેગાર હતો. એક બાઈબલની કિંમત રૂમાનિયામાં એક મહિનાનો ખર્ચ. અને તે લગભગ બસો બાઈબલ સાથે હતો.

એ જ ક્ષણે બરાબર એક માણસે સરહદ પર કાર અંદર લાવ્યો તેમાંથી એક વ્યાપારી બહાર આવ્યો. તે એ વિસ્તારમાં જાણીતો હતો. તે ઠંડા કલેજે ચકાસણીની છત નીચે ચાલતો ગયો. બધા જ ચોકીદારોને નામથી શુભેચ્છા પાઠવી. તેણે દસમાં ટેબલ ઉપર બાઈબલો જોયા અને ત્યાં રોકાઈ ગયો “બાઈબલો” તેણે કહ્યું, “મને એવું નથી લાગતું કે તમે મને એ વેચવા માગતા હોય ? તેઓ અત્યારે જપ કરાયેલા

છે ખરું ને?”

“હા, તેઓ જપ્ત કરાયેલા છે, પણ અમે તેમને તે અત્યારે વેચી શકતા નથી?”

વેપારીએ આંખો પટપટાવી “એટલામાં નાહિ” તોણે કહ્યું, “આટલામાં....” અને તે ઝૂકીને કસ્ટમના માણસના આગળ ધીમેથી બોલ્યો. અધિકારીની આંખો પહોળી થઈ ગઈ.

“શું ખરેખર તેની કિંમત એટલી હશે ?”

“હું વધુ તેમાંથી નફો કરી લઈશ.”

અધિકારીએ થોડીકષણો વિચારીને “મને મારા સાથીઓ સાથે વાત કરી લેવા દો.” ત્રણોય ચોડીદારોએ ગુસ્પાસ કરી અને જ્યારે તેઓ પોતાના નાના વર્તુળમાંથી બહાર આવ્યા તેઓએ સ્પષ્ટ નિર્ણય કર્યો કે સિદ્ધાંતોની બદિ આપવા માટે કિંમત ઉંચી હતી. તેથી વ્યાપારીએ તેમને રોકડ આઘા, પાળકની મદદથી પાળકના બાઈબલથી તેની કાર ભરી દેવામાં આવી અને રૂમાનિયામાં તે જતો રહ્યો.

ઇત નીચે વિચિત્ર શાંતિ હતી, “શું હજુપણ મારી ઉપર બાઈબલની દાખાચોરીનો આરોપ મૂક્ષો?” છેવટે પાણકે પૂછ્યાં.

“બાઈબલો ?” કસ્ટમ અધિકારીએ પૂછ્યું, “શાના બાઈબલ ? અહિયા કોઈ બાઈબલ નથી. દરવાજી ખુલ્લા છે માટે તમે જઈ શકો છો.”

અને જો બાઈબલની વાત હોય તો, તેઓ કાળા બજારમાં જતા રહ્યાં છે, તે રૂમાનિયામાં સુરક્ષિત પહોંચી ગયા છે. જ્યાં કિર્દક રીતે વિશ્વાસીઓ પૂરતા નાશાં એકઠા કરીને પોતાની માટે બાઈબલ ખરીદી લેશે.

પણ આ સમયોની બધી જ નિશાનીઓ છે, અમારી માટે સૌથી ઉત્તેજનદાયક એ છે કે મોટાભાગના સામ્યવાદ દેશોમાં મુસાફરી કરવાની સ્વતંત્રતા વધી રહી હતી. પણ મનમાંથી હજારો મુસાફરો દર વર્ષે આવતા અને આ હજારોમાંથી જો કદાચ થોડા સોગણ પણ સભાનતા સાથે પોતાના ધ્રિસ્તી ભાઈઓની શોધ કરીને મળતા હોય? એવા લોકો કે જેઓએ મિશનરી તરીકેનું સ્વખ કયારેય જોયું ન હોય. તેવા કયારેય એવું કર્યું નથી તેવી ભૂમિકા ભજવે છે. માત્ર બાઈબલની જ વાતો કરીએ તો : કાર ભરીને બાઈબલની દાખાચોરી કરતી તે જોખમી વ્યવસાય હતો, પણ મોટાભાગની સરહદો સ્થાનિક ભાષાની એક નકલ માટે કશું જ કહેતા ન હતાં. (બાઈબલ સોસાયટીમાંથી પ્રાપ્ત) મુસાફરને વ્યક્તિગત ફરક પડતો ન હતો. ચીન અને આલબેનિયા એવા બે દેશો છે જેઓને હું જાણું છું કે જ્યાં તેમના ટેબલો ઉપર બાઈબલ પડ્યું હોય અથવા ભૂલી ગયા હોય અને ખાનામાં પડ્યું હોય છતાં કોઈપણ

તેને હાથ અડાવતું નહિ.

હજાર મુસાફરો, હજારો ઈશરના રાજ્યદ્વારો, મુસાફરો માત્ર તેઓના સંગ્રહલયો અને કારખાનાઓની માત્ર મુલાકાતો લેતા નથી, પણ કોને જગ્યા મળશે - ભલે નાની અને બધાથી છુપાઈને જ્યાં પ્રિસ્ટીઓ આગધતા માટે મળી શકે. આ ભક્તિસભામાં કોણ ઊંભુ થઈને બોલશે અને માત્ર છ સાજપણાના શબ્દો બોલશે. “હોલેન્ડમાંના, અમેરિકામાંના તથા ઇંગ્લેન્ડમાંના તમારા ભાઈઓ શુભેચ્છા પાઠવે છે.”

તેનો અંત ક્યાં થશે? મેં કુરીને પૂછ્યું : “આ લઈ જવાનું પૂર ક્યાં જઈને રોકાશે?”

“મને ખબર નથી” તેણે કહ્યું અને પછી તે હસી, “આપણે જાણતા નથી કે આગળ શું છે, યાદ છે? આપણે જાણતા નથી આપણે ક્યાં જઈ રહ્યાં છીએ, પણ...”

“પણ આપણને આનંદ છે કે આપણે સાથે જઈ રહ્યાં છીએ.”

સાથે આપણે બે, જણા આપણે બાર જણા, આપણે હજારો, કોઈ જાગતું નથી કે રસ્તો ક્યાં લઈ જઈ રહ્યો છે. આપણે માત્ર એટલું જ જાણીએ છીએ કે બધામાં એ સૌથી ઉતેજના આપનારી એ મુસાફરી છે.

ઉપસંહાર :

ઈશ્વરના દાણચોરના વધુ સાહસો

બ્રધર એન્ડ્ર્યુ અને અલ જાનસેન દ્વારા

જુલાઈ ૧૯૮૮માં હું (અલ) મને તથા મારી પત્ની “જો” સાથે મને તક મળી કે અમે હોલેન્ડમાં એક અઠવાદિયું બ્રધર એન્ડ્ર્યુ સાથે પસાર કરીએ. અમે ચાર વર્ષ પહેલા મળ્યા હતાં. જ્યારે હું અમેરિકાની “ઓપન ડોર” સંસ્થામાં સભ્ય બન્યો હતો. ઘણા વર્ષો પહેલા એક કોલેજના વિદ્યાર્થી તરીકે મેં ઈશ્વરના દાણચોર વાંચ્યી, ત્યારે મેં તેને વિનંતી કરી કે તેની બાકીની સેવા જે ઈસ્લામ જગતમાં સેવા કરી હતી તે બીજાઓને જણાવે. એન્ડ્ર્યુએ એ સમયે આગ્રહ કર્યો કે “હું બીજુ પુસ્તક લખવાનો નથી” મને એકદમ સીધા ડય સહકારથી આશ્રય થતું નથી. એન્ડ્ર્યુનો તર્ક સાદો હતો: ઈશ્વરના દાણચોરના પ્રકાશન પછી તે પોતે વ્યક્તિગત રીતે પૂર્વિય યુરોપ તથા રશિયામાં ઘણા વર્ષો સુધી પાછો જઈ નહિ શકે. જ્યારે બીજાઓએ રશિયન વિભાગમાં પોતાનું કાર્ય ચાલું રાખ્યું, એન્ડ્ર્યુએ સેવા માટે નવી સરહદો શોધવી પડી.

બ્રહ્મર એન્દ્રયુ આમસ્ટરડેમ સ્થીઝોલ વિમાન મથકની ગાડી દ્વારા અડધો કલાકનો રસ્તો થાય ત્યારે નગર આવે છે તેમાં તે રહે છે. તે ચાળીસ વર્ષથી પણ વધુ એક જ મકાનમાં રહે છે અને ઘરની પાછળ અલગ કામ કરવા ઓફિસ તથા બગીચો બનાવ્યા છે. અમે તેને તેની ઓફિસમાં મણ્યાં હતાં. જેમાં ત્રણ ઓરડા હતાં, જેમાં તેનું પુસ્તકાલય, બાઈબલ સંગ્રહ અને યાદગીરીઓ જે તેણે અમુક ૧૨૫ દેશોમાં મુસાફરી કરી હતી તે (ખરો આંકડો તેનાથી ખોવાઈ ગયો હતો). એ પ્રદર્શિત કર્યા હતાં. અમે વચ્ચેના ઓરડામાં સારી રીતે કપડાથી ટાંકેલી બેઠકો કોફીના ટેબલને ગોળ ફરતા હતી ખરી રીતે તો તે ધમણા હતી જે તેના મૂળની યાદ અપાવતી હતી. એન્દ્રયુના પિતા લુહાર હતાં એટલા સારા કારીગર કે તેમને ડચ નેશનલ સ્કેટ્ટિંગ ટીમના સભ્યો માટે સ્કેટ્ટિંગ બૂટ ઘડ્યાં હતાં અને તેણે “લુહારોમાંનો ઉત્તમ” તરીકે નામના મેળવી હતી. એન્દ્રયુએ કબૂલ કર્યું હતું કે તેણે પોતાના પિતાની લુહાર તરીકેની ભેટનો વારસો મેળવ્યો ન હતો.

ઇન્ટરવ્યૂહ કરવાનો મારે હેતું એ હતો કે ઓપન ડોર દ્વારા એન્દ્રયુ ૩૦ કરતાં વધુ વર્ષીમાં મુસ્લીમ જગતમાં કામ કરતા જે શીખ્યો હતો તેના આધારે મિશનરીઓ અને મંડળીના આગેવાનોને કંઈ મળી આવે તેના અનુભવો આધારે કંઈ બનાવી શકે. સપ્ટેમ્બર ૧૧, ૨૦૦૧ સુધી આ નોંધને પ્રકાશિત કરવાની અમારી કોઈ યોજના ન હતી. અમેરિકાના વર્ટ્ડ્રોડ સેન્ટર અને પેન્ટાગોન ઉપર આકમણ થયાના લગભગ વીસ વર્ષ પહેલાં બ્રહ્મર એન્દ્રયુએ જાહેરમાં વિધાન કર્યું હતું કે, “જો આપણે મુસલમાનો પાસે પ્રિસ્તના પ્રેમ સાથે જઈશું નહિ, તો તેઓ આપણી પાસે બંદૂકો તથા બોમ્બ લઈને આવશે.” પોતાના પ્રબોધની પરિપૂર્ણતા થવાથી એન્દ્રયુએ પુસ્તકો લખવાનું ઢીલું કરી નાખ્યું : “કદાચ ઈશ્વરે મને આજે મંડળી માટે સંદેશ આપ્યો હતો.” તેના થોડા સમય પછી જ મને ઓપન ડોર્સ જોડાવાનું તથા બ્રહ્મર એન્દ્રયુ સાથે કામમાં મદદ કરવા આમંત્રણ આપ્યું કે તેની સાથે લખી શકું જે મંડળી માટે ઈસ્લામ જગત વિશેનાં બે મોટા પુસ્તક બની ગયા,

લાઈટ ફોર્સ અને સીકીટ બીલીવર્સ, વત્તા વિવિધ મનન પુસ્તકો.

લગભગ પંદર વર્ષના ગાળામાં મને બ્રધર એન્ડ્રયુ સાથે મુસાફરી કરવાની તક મળી અને તેનો ઈન્ટરવ્યુ ઘણાં પ્રસંગોએ લઈ શક્યો હતો. એ સમયે થયેલ વાર્તાલાપમાંથી અનુસરતા આ થોડા સાહસો છે જે “ઈશ્વરનો દાણાચોર” માં રજૂ કરેલ છે.

અલ : જોન અને એલિજાબેથ શેરીલે ૧૮૯૭માં પુસ્તક પૂરું કર્યાના ટૂંકા જ સમયમાં તમે પ્રથમ મુસાફરી મધ્યપૂર્વમાં કરી હતી. તે મુસાફરી કરવાનો તમારો હેતુ શો હતો?

બ્રધર એન્ડ્રયુ : પુસ્તક પ્રકાશિત થયા પછી હું ખૂબ જ થાકી ગયો હતો. માત્ર પુસ્તકની જાહેરાત કરવાથી જ નહિ પણ ધરે સેવાકિય સમસ્યાઓને લઈને પણ થાક્યો હતો. મેં તેલ અવિવની ટીકીટ લીધી ત્યાંથી બસ દ્વારા એઈલિટ જે નેગેવની દક્ષિણ ટોચ પર છે ત્યાં ગયો અને અકાબાનાં અખાતમાં તરણ પહેરવેશ સજ્જને ઊંડા પાણીમાં તરવાનું કરતો હતો. પ્રમાણિકતાથી હું માત્ર નાસી જઈ રહ્યો હતો. મેં અમુક સમય સીનાઈમાં રણનું પર્યટન કર્યું. રણમાં એવું કંઈ છે જે તમને શાંત કરી દે છે. હું પ્રાર્થના, ઉપવાસ, ચાલવાનું કરતો અને હતાશ હતો. એક રાતે ઈશ્વરે કહ્યું, “તું તારા વિશેષાધિકારો મૂકી શકે છે પણ તારી જવાબદારીઓ નહિ.” તેથી હું પાછો ધરે મારી સમસ્યાઓનું સમાધાન કરવા ગયો.

મેં ઈસ્લામ અને સાભ્યવાદ વિશ ઘણું બધું સાંભળ્યું હતું. મેં મધ્ય એશિયાની મરણી જોઈ હતી મતભેદના ઘણાને મળ્યો હતો. જેઓએ મને રશિયન સરકારના મુસ્લીમો પ્રત્યેની તેમની સત્તાવણી વિશે કહ્યું હતું. ચોક્કસ, મારા ઈન્ડોનિશિયાના સમયથી જ્યારે હું ઉચ્ચ લશ્કરમાં હતો ત્યારથી ઈસ્લામ વિશે જાણતો હતો. બાઈબલ વાંચ્યા પહેલા મેં કુરાન વાંચ્યું હતું -

એ ઈશ્વરના દાણચોરમાં નથી! તેથી મને તેમાં રસ પડયો. હું જાણતો હતો કે જો સાભ્યવાદ પડશે તો ઈસ્લામ એક ચળવળ તરીકે ઝડપથી ઉદય થશે.

તેથી તમે જાણતા હતા કે સેવા માટેનો આ બીજો વિસ્તાર હતો ?

તુરંત નહિ તમારે સમજવાની જરૂર છે. હું ક્યારેય સેવા શરૂ કરવાનું ઈશ્વરનો ન હતો. હું પોલેન્ડમાં ૧૮૫૫માં એક સામાન્ય મુસાફરીએ ગયો હતો. જે સાભ્યવાદનો જીવાનો માટેનો ઉત્સવ હતો. તેના થોડાંક સમયમાં મને ચેકોસલાવાડિયા જવાની તક મળી. મને બંને દેશોમાં ચર્ચો મળ્યા, તેમની જરૂરતો જાણી અને બાઈબલ લાવવાના શરૂ કર્યા. કોઈ યોજના ન હતી, કોઈ દર્શન ન હતું, ચોક્કસ વિશ્વભરમાં સંસ્થાને ચલાવવાનો કોઈ વિચાર ન હતો. ઈશ્વરે મારી આગળ જરૂરતો પ્રગટ કરી અને મારાથી જે કંઈ થાય, તે હું કરતો હતો. બીજાઓ મારી સાથે જોડાયા અને બીજા દેશોમાં અન્ય લોકો પણ જોડાયા - દક્ષિણ આફ્રિકા ૧૮૭૦માં પ્રથમ હતું, ત્યારે પછી નેધરલેન્ડસ, તેના પછી ઓસ્ટ્રેલિયા, અને સ્વીજરલેન્ડ, પછી અમેરિકા અને સંયુક્ત રાખ્યો ડેરીક સ્ટોન દક્ષિણ આફ્રિકાનો પાળક હતો જેમણે પ્રથમ મને ઓપન ડોર્સનામ સૂચયું હતું. તે અમારી સાથે ઘણા વર્ષોથી આંતરાધ્રીય સમિતિમાં રહ્યાં હતાં.

શું ઓપન ડોર્સનું મિશન જે વિશ્વાસીઓ બાઈબલ મેળવી શકતા નથી. તેઓને બાઈબલ પૂરું પાડવાનું માત્ર રહ્યું હતું ?

એ તેના કરતા વધુ હતું. જ્યાં કંઈ હું જતો ત્યાં પ્રિસ્તામાંના મારા ભાઈઓ તથા બહેનોને શોધતો હતો. હું તેમની કથની સાંભળતો. હું તેમની સાથે પ્રાર્થના કરતો ઉતેજન આપતો. ઓપન ડોર્સ મંડળીને સત્તાવણી વચ્ચે દઢ રહેવા મદદ કરતું હતું. એ જ અમે કરતા હતાં. અમારી સેવા એ બધા વિશે છે. જ્યારે મેં પ્રથમ વખત પોલાદી પડદા પાછળ સત્તાવણી થયેલ મંડળી

શોધી ત્યારે તેમની જરૂરત હતી બાઈબલો. હું હંમેશાંથી માનતો હતો કે કોઈ સરકાર અથવા ધાર્મિક સત્તાને અધિકાર નથી કે તે લોકોને બાઈબલ રાખવાથી અથવા વાંચવાથી રોકી શકાય. પણ જે અમારી સેવા વિસ્તરવા લાગી બીજી અન્ય જરૂરતો ઉભી થઈ. ઉદાહરણ તરીકે અમુક દેશમાં પાળકોને થોડુંક અથવા કોઈ જ સેમિનારની તાલીમ મળી ન હતી. તેથી અમે તેઓને તાલીમ પૂરી પાડી જેથી તેઓ પોતાના સભાજનો માટે વધુ અસરકારક આગેવાનો બને. બીજા વિસ્તારોમાં છિસ્તીઓ સાથે ભેદભાવ કરાતો, શિક્ષણ માટે નકારાતા, અને સારી નોકરીઓની તકોથી વંચિત રખાતા હતાં. તેથી અમે મંડળીને નાની લોન આપીને છિસ્તીઓને પોતાનો વ્યાપાર ધંધો શરૂ કરવા મદદ કરીને મંડળીને દફ કરતા હતાં, જરૂરતો અને વ્યૂહરચના દેશથી દેશમાં જુદા રહેતા હતાં.

તેથી તમે, ઈસ્લામી દેશોમાં જવાનું શરૂ કર્યું. તમે ત્યાં શું શોધ્યું ?

શરૂઆતમાં સાહસથી વધુ હતું. અને ધીમે ધીમે સેવાકિય તકો વધવા લાગી. ૧૮૭૦ અથવા ૧૮૭૧માં અમુક વખત મને ડવ સ્પાઈદ્રા પુરાતત્વ શોધ માટે ભાગ લેવા આમંત્રણ અપાયું હતું કે અમે સિનાઈ પર્વતની ખરી જગ્યા શોધી કાઢીએ. ટીમ હવાઈમાર્ગ બેઝુત ગઈ ત્યાંથી લેન્ડ રોવર કાર લાવ્યા અને તેને સાધનોથી લાદી દીધું. મારો ફાળો સ્વાભાવિક રીતે અરબી બાઈબલનો હતો. અમે હંકારીને દમસ્ક ગયા પણ યર્દન નજીક અમને અક્સમાત નડ્યો. જ્યારે અક્સમાત થયો ત્યારે હું ઊંઘતો હતો. એ સમયોમાં જો તમારાથી અક્સમાત થાય તો તમને કેદમાં પૂરી દેવાતા જ્યાં સુધી પોલીસ પોતાની તપાસ પૂરી કરી ન લે. મારે કેદમાં જવાની ઈચ્છા ન હતી. વત્તા મારે બીજે દિવસે અમાનના એક ચર્ચમાં પ્રચારનો સમય હતો, તેથી મેં મારા મિત્રને રસ્તેથી પસાર થતાં વાહનમાં અમાન મોકલી દીધો. બે દિવસ પછી મારા મિત્રોને છોડવામાં આવ્યા અને તેઓ અમને મળ્યા પછી અમે સાઉદીની સરહદ ગયા. અમારો ધ્યેય હતો કે અમે દક્ષિણ મિધાનમાં જઈએ જ્યાં

મૂસા ચાળીસ વર્ષો સુધી રહ્યો હતો. ઈશ્વર સાથે બાળતા જાડવામાં તેની મુલાકાત થયા પહેલાનો સમય. પણ સરહદ પર અમારી અટકાયત થઈ અને જ્યારે તેઓએ બાઈબલ શોધ્યા ત્યારે અમારી કાર જ્ખત કરી.

ડવ અને હું બાઈબલમાંથી ભરેલી સૂટકેસ બેગ લઈને છટકવામાં સફળ થયા અને અમે રસ્તે જતા વાહન દ્વારા જેદાહ પહોંચ્યા. ત્યાંથી અમે કેઈરો શહેરના વિમાનમાં ટીકીટ ખરીદીને બેઠા બીજા દિવસે અમે સૂક શહેરમાં સાંજ સુધી બાઈબલનું વિતરણ કર્યું : કોઈએ અમને અટકાવ્યા નહિ. બીજા દિવસે સવારે અમે જેદાહ હવાઈમથકે ગયા ત્યારે અમારી પાસે થોડા બાઈબલ બાકી હતાં. ત્યાં મેં એક ઘોડો જોયો જે અરબી સમાચાર પત્રો તથા સામયિકીથી ભરી દેવાના હતાં પણ જ્યારે મેં ઘોડો ખાલી જોયો ત્યારે મેં તેની ઉપર બાકીના બાઈબલો મૂકી દીધા. અમે વિમાનમાં બેઠા પણ અમારા વિમાનને ઉડતા વાર લાગી મોહું થયું અને મેં વિચાર્યું કે એ બાઈબલો ત્યાં મૂકવાને લીધે તેઓ અમારી ધરપકડ કરશે. પણ કોઈ બિના બને તે પહેલા અમારું વિમાન ઉડી ગયું. એ મારી પ્રથમ મુલાકાત સાઉદી અરબની હતી. મારી જ્ખત કરેલી લેન્ડ રોવર કારને છ મહિના પછી મુક્ત કરી અને મારો સામાન મને પાછો મળ્યો.

શું તમે ફરી સાઉદી અરબ ગયા ખરા ?

ઘણી વખત એક વખત જ્યારે તે દેશમાં હું પ્રવેશ્યો, કસ્ટમ અધિકારીઓ મારા બાઈબલ ઉપર કબજો કરવા માગતા હતાં. હું તેમના ઉપર બૂમ પાડવા લાગ્યો, હું ઈશ્વરો હતો કે આખું હવાઈમથક (એરપોટ) જાણો કે તેઓ મારું બાઈબલ લઈ દેવા માગતા હતાં. તેઓ ડરી ગયા અને મને પાછું આપી દીધું. બીજી વખત સાઉદીના ચર્ચામાં પહેલી વખત હું પ્રચાર કરવાનો હતો જે ચર્ચ ફિલિપીના પાળકે શરૂ કર્યું હતું. તે પહેલી અને છેલ્લી ભક્તિસભા હતી કારણ કે પાળકની ધરપકડ કરાઈ અને ચર્ચ બંધ થયું. મેં

સાઉદી અરબમાં વિશ્વાસીઓ સાથે સંપર્ક બનાવી લીધો હતો - હું લગભગ ૧૦૦૦ જેટલા બાપ્સિસ્મા પામેલા સાઉદીઓને ઓળખતો હતો. પણ તે દેશમાં કોઈ દશ્યમાન ચર્ચ ન હતું. હમણાંથી લઈને ઘણા વર્ષો સુધી ત્યાં હું ગયો નથી- મારે એવું કશું કરવું નથી જેથી ત્યાંના વિશ્વાસીઓને જોખમ થઈ જાય.

સાભ્યવાદ દેશમાં તથા ઈસ્લામી દેશોમાં સેવા કરવા વચ્ચેનો શો તરફાવત છે ?

ઈસ્લામ ઘણી મજબૂત ચળવળ છે. સાભ્યવાદ બહુ જ મુશ્કેલીથી રશિયા અને પૂર્વ યુરોપમાં વધુમાં વધુ સીતેર વર્ષ કાઢ્યા હશે. ઈસ્લામ લગભગ ૧૪૦૦ વર્ષોથી છે. ઈસ્લામનો આધાર એકેશ્વરવાદ અને પવિત્ર પુસ્તક ઉપર છે. સાભ્યવાદનો પડકાર એ મૂર્ખ ઢંઢેરો હતો. કે “ઈશ્વર છે જ નહિ.” ઈસ્લામનો પડકાર , “ઈશ્વર કોણ છે?” આપણે જાણીએ છીએ ઘણા મુસલમાનો પોતાના વિશ્વાસ માટે મરવા તૈયાર થઈ ગયા હતાં. જો આપણે જવાબ સાથે નહિ આવીએ તો ઈસ્લામ વધતો જશે અને વધુ સ્વયંસેવકોને જોડશે કે જેઓ પોતાને સ્વઢંઢેરાથી શાહિદ તરીકે ઉડાવી દેવા તૈયાર હશે.

ઈન્ડોનેશિયા વિશ્વનો સૌથી મોટો મુસ્લિમ દેશ છે શું તમે ડચ લશ્કર દ્વારા યુદ્ધ કર્યા પછી ત્યાં ફરી કર્યારેય ગયા છો ખરાં ?

હા, જકાર્તાના એક ધનવાને મારી આખી મુસાફરીનો ખર્ચ ઉઠાવ્યો હતો. અમે ન્યુ ગુનિયા, બાલી, જાવા અને બીજા અન્ય ટાપુઓ થઈને મુસાફરી કરી હતી. હું ત્યાંના ચર્ચોમાં બાઈબલ શાળાઓમાં ખૂબ બોલ્યો તથા શિક્ષણ આપ્યું હતું. હું ઘણી જૂની ૪૦૩ાંથી પર પણ ગયો હતો જ્યાં મેં ડચ લશ્કર તરફથી લડ્યો હતો. જ્યારે પણ જેટલીવાર હું બોલ્યો મેં ખુલ્લી રીતે ડચ

લશકર દ્વારા જે કંઈ તેમને કરવામાં આવ્યું તે માટે માર્ગી હતી. હું માનું છું કે યુદ્ધ ઘણું ગંદું તથા ઢોળી હતું. મુસલમાનો પણ્યિમ માટે વધુ કોવિત છે કારણ કે સાત થી આઈ મુસલમાન દેશો પ્રિસ્તી રાખ્યો દ્વારા કબજે કરાયેલા અને રાજ કરાતા હતાં જે બીજા વિશ્વ યુદ્ધ સુધી રહ્યું હતું.

મેં સંત એલીજાબેથ કેથોલિક હોસ્પીટલ જે સમારંગમાં હતી તેની મુલાકાત કરી જ્યારે મને પગની ઘૂંઠીમાં ગોળી વાગી હતી ત્યારે તેમાં મારી સારવાર કરવામાં આવી હતી, એ જ નન પણ હતી અને મેં તેમને ઈશ્વરનો દાણચોરમાંથી એ ભાગ મોટેથી વાંચવા કહ્યું જે તેમનો પણ સમાવેશ કરીને લખેલો હતો.

તો તેઓએ તમને યાદ રાખ્યા હતાં ?

મને એવું નથી લાગતું પણ તેઓને યાદ છે કે ઇચ્છે સૈનિક તેમના હોસ્પીટલમાં ચઢુતિર કરતા હતાં. મને સારો અનુભવ થયો હતો કે મારી આસપાસ જંગલી માણસોનું ટોળું હતું કે જેઓ સમ ખાતા અને નન દ્વારા તાલીમ પામી રહેલી સુંદર નર્સો માટે ગંડા જોક્સ - રમૂજ કરતા હતાં.

જ્યારે તમે મુસ્લીમ જગત તરફ આગળ વધતા હતાં. ત્યારે સાભ્યવાદ જગતમાં શું બની રહ્યું હતું જ્યાં તમે કામ કરતા હતાં ? શું તમારી ઓપન ડોર્સ સેવાઓ બાઈબલ દાણચોરીનું કામ ચાલું રાખ્યું હતું ?

નિઃસંદેહ ! અમે ટ્રૂકની તથા વાનને નવો ઓપ આપીને બાઈબલ સંતાડવાની વધુ જગતાઓ ઉભી કરી દેતા - એક સામાન્ય કાર કરતાં અનેકગણા વધુ સમાવી શકતા હતાં. આ પુરુષો અને સ્ત્રીઓ દર મહિને પૂર્વ યુરોપ અને રશિયામાં હજારો બાઈબલ દાણચોરી કરતા હતાં. અન્ય જૂથ્થો ચીનની મધ્યભૂમિ પર પોતાની સૂટકેસબેગમાં બાઈબલ લઈને જતા

હતાં. મારા કર્મચારી તેને “હર્નિયા” નામ આપીને પ્રોજેક્ટને સંબોધતા હતાં. ચીનમાં એક ઘરમાં ચાલતી મંડળીના આગેવાને અમારું બાઈબલ લાવવાની પ્રશંસા કરી હતી પણ તેની જરૂરતો તો તેથી પણ અધિક હતી, જ્યારે તેને પૂછવામાં આવ્યું કે તેને કેટલા બાઈબલ જોઈએ છે ત્યારે તેણે કંઈં દસ લાખ એક જ રાતમાં પહોંચતા કરવામાં આવે.

સ્પષ્ટ હતું કે સૌથી મોટો પડકાર અત્યાર સુધીની અમારી સેવામાં હતો. તમે દસ લાખ બાઈબલ જ્યાં મનાઈ હતી, જેની સુરક્ષા હથિયારબંધ લશ્કર ખડાપગે સરહદ સંભાળતું હોય તેમાં કેવી રીતે દાણચોરીથી તે લાવી શકો? એક અદ્ભૂત જૂથ જે ફિલિપાઈન્સ દેશમાં કામ કરતું હતું તે આ સમસ્યા ઉપર કામ કરવા લાગ્યું. તેઓએ એ સપાટ તળિયાવાળી માલવાહક નૌકા જે પાણીવર્જત હોય તેવી તૈયાર કરી, તેનું કુલ વજન ૨૩૦ ટન હતું તેને સમુક્રમાં લાવ્યા પછી મોટરબોટ દ્વારા તેને ખેંચવામાં આવી. આ “પ્રોજેક્ટ પર્લ” ને પૂરો કરતા અધાર મહિના લાગ્યા. દેખીતી રીતે જ આ વિશ્વાસનું વિશાળ પગલું હતું. અમારો અંદાજપત્ર એક વર્ષમાં બમણો થઈ ગયો હતો. પણ ઈશ્વરે અમારી જરૂરતો પૂરી પાડી. જૂન ૧૮, ૧૯૮૧ની રાતે જૂથ ચીન નૌકા સુરક્ષાદળ મધ્યેથી તરીને પાર ઉત્તરો : શું દેખતી આંખો આંધળી થઈ હશે? એક અંતરિયાળ ડિનારો ચીનના સીમાડાનો હતો. બે હજાર વિશ્વાસીઓ બાઈબલ લઈ જવાને રાહ જોતાં હતાં અને આખા દેશમાં વિતરણ કર્યું. ટાઈમ નામના સામયિકે તેની વાર્તા લખી પ્રોજેક્ટ પર્લ એ એક બાહોશ મુસાફરી “જે લશ્કરી ચોક્કસતા સાથે પાર પાડવામાં આવ્યું.”

પછીથી જ્યારે રશિયાનું વિભાજન થયું ત્યારે અમે રશિયામાં દસ લાખ બાઈબલ પહોંચાડ્યા. આખરે દેશમાં જવાની મને પરવાનગી મળી અને મેં વ્યક્તિગત જઈને રશિયન આર્થોડોક્સ ચર્ચના આગેવાનોને દસ લાખ નકલ આપી. ઈસ્લામી જગતમાં પણ જૂથ બાઈબલ લઈને જતાં હતાં અને તેઓને અદ્ભૂત અનુભવો થયા હતાં. અમારા એક કર્મચારીને દસલાખ

બાઈબલની અત્યંત જરૂર વિશે દાણચોરી કરવાનું દર્શન થયું તે એક મુસલમાન દેશ હતો - હું તેનું નામ પ્રગટ કરી શકીશ નહિ. તેની માટે અમુક વર્ષો લાગ્યા પણ તે વિશાળ સફળતા હતી.

તમે આ સ્પષ્ટ જોઈ શકો છો કે આ મારી વાર્તા નથી. એ ઈશ્વરની વાર્તા છે જેમાં ઘણા કર્મચારીઓ તથા સ્વયંસેવકો ભાગીદાર બન્યા હતાં. મેં હંમેશાંથી કહ્યું હતું કે હું એક અશિક્તિત ઉચ્ચ માણસ છું. - તમે જાણો છો કે ઉચ્ચતર માધ્યમિક શાળામાંથી અથવા બાઈબલશાળામાંથી મેં ક્યારેય અધિકૃત સ્નાતક કર્યું નથી - તો જેણે આ કર્યું તો બીજા કોઈ પણ કરી શકે છે. જો એવું હોય તો તમે ઈશ્વર દ્વારા દોરાવ છો અને વિશ્વાસ દ્વારા જીવો છો તથા કામ કરો છો.

તેથી જેમ ઓપન ડોર્સ આગળ વધ્યું અને વિસ્તરતું ગયું જે કામ તમે શરૂ કર્યું હતું, તમે મધ્ય પૂર્વની જેવી જગ્યાઓની જરૂરતો વધતી જોઈ હતી. બીજા અમુક દેશોની તમે મુલાકાત કરી તે કયાં હતાં?

મેં ઈજ્જપતની અનેક મુલાકાત કરી - જ્યાં સુધી તેઓએ મને શંકાપાત્રોની યાદીમાં મૂકી ન દીધો. હું મેનેસ અબ્દુલ નૂરનો મિત્ર બની ગયો હતો, જે ઈજ્જપતનું સૌથી મોટું પ્રોટેસ્ટન્ટ ચર્ચનો પાણક હતો. હું કોપ્ટીક ચર્ચના પોપ શીનુકાને મળ્યો હતો. - અમારી સેવાએ તેઓને છપાઈના તથા પ્રકાશના કાર્યક્રમોમાં મદદ કરી. અમે વિવિધ સેવાઓને ટેકો કર્યો જેમ કે અસીયુતની પ્રેસબીટેરીયન ચર્ચના ભોંયરામાં ચાલતા દવાખાનાના કાર્યક્રમમાં મદદ કરી. જેણે ૨૩૦૦૦ દર્દીઓની મફત સારવાર કરી. મોટાભાગના દર્દીઓ મુસલમાનો હતાં. ચર્ચની આસપાસ ગ્રાણ બાજુ મસ્જિદો હતી જેઓએ પોતાના લાઉડસ્પીકર ચર્ચ તરફ ધરી દીધા હતાં. એક સાંજે હું ત્યાં પ્રચાર કરતો હતો ગરમીને કારણે બારીઓ ખોલી દેવામાં આવી. મારો શાસ્ત્રભાગ ૧ શમુઅલ ૧૭ હતો, દાઉદ તથા ગોલ્યાથની મારી મનપસંદ વાર્તા હતી.

અચાનક આસપાસની પાંચ મસ્છદમાંથી પ્રાર્થનાઓ શરૂ થઈ. તે અવાજ એટલો મોટો હતો કે માઈક પર હું બોલતો હતો તે પણ અવાજ દબાઈ ગયો. તેથી મેં પ્રાર્થના કરી, “પ્રભુ, વીજળીનો પ્રવાહ બંધ કરવામાં આવે અને આ સર્વ દુષ્ટ અવાજો બંધ થાય.” તુરંત જ વીજળીનો પ્રવાહ બંધ થયો અને બધુ જ શાંત થઈ ગયું, મારું માઈક પણ બંધ થઈ ગયું. તેમ છતાં ચર્ચ પાસે ભૌંયરામાં જૂનું જનરેટર હતું તેને તેઓએ ચાલું કર્યું. તેથી અમારી પાસે વીજળી પ્રવાહ ચાલું રહ્યો જ્યારે મસ્છદોમાં બંધ થયો.

તમને ઈજ્જ્ઞપતમાં શંકાપાત્રોની યાદીમાં કેમ મૂકવામાં આવ્યા?

હું વિચારું દ્ધું કે કાસા અલ દોબારા ચર્ચ જે કેઈરોમાં હતું તેના મંચ ઉપરથી તે ટીપ્પણી કરી હતી તે કદાચ કારણ હોઈ શકે. મેં કદ્યું હતું કે આપણો ઈવેન્જ્લિકલ લોકોએ ઈજ્જ્ઞપતમાં એક થઈને ઈસ્લામી કષ્ટરપંથીઓ સુધી પુલ બાંધી શકાય. આપણો જાગ્રત્ત જરૂરી છે કે તેઓ કયાં છે અને તેમને પ્રભાવિત કરવા અને પ્રિસ્ટ પાસે દોરી લાવવા, મને લાગે છે કે તે અત્યંત રાજનૈતિક અને અત્યંત જોખમી હોઈ શકતું હતું. કદાચ અત્યંત ઉદ્ધમ મતવાદી હોઈ શકે?

શું એ સત્ય છે કે ઈશ્વરનો દાખાચોર અરબીમાં પણ પ્રકાશિત થઈ છે ?

અનું અનુવાદ અને પ્રકાશન ઉપથી વધુ ભાષામાં થઈ ચૂક્યા છે. મારી ઈજ્જ્ઞાએલની પ્રથમ મુલાકાત દરમ્યાન એક હોટલની દુકાનમાં અંગ્રેજુમાં તે પુસ્તક જોયું હતું. પછીથી બંને હિન્દુ તથા અરબી ભાષામાં અનુવાદ થયો હતો અને આ પ્રતની ઘણી નકલો મેં પોતે આપી હતી. મેં તેને રાજનૈતિક તથા ધાર્મિક આગેવાનોને આપી હતી એ માટે કે હું મારી સાક્ષી તેમને આપીને તેમને બતાવવા માગતો હતો કે પ્રિસ્ટીપણું શાના વિશે છે. મેં યાસર અરાફાતને (પીએલઓ આગેવાનને) નકલ આપી હતી. અને તેણે વધુ

નકલો વિતરણ માટે માગી હતી. એક વખત કેઈરોથી બેરુત વિમાનમાં જતો હતો અને લેબાનોનના વડા મુફ્તી મારા વિમાનમાં હતાં. મેં તેમની ઉપર ખાસ ધ્યાન કર્યું કારણ કે તેમના માથે ટોપી ઉપર લાલ ફૂમતું હતું અને આસપાસ અંગરક્ષકો હતાં મેં વિચાર્યું, “આ મહત્વના વ્યક્તિ છે, મારે તેને મળવું જોઈએ.” જ્યારે વિમાન ઉપડ્યું ત્યારે ઊભો થઈને તેમની પાસે જઈને શુભેચ્છાઓ પાઠવી. એક વખત તેમણે મને સામે શુભેચ્છાઓ પાઠવી પછી અંગરક્ષકોએ મને તેમની સાથે વાત કરતા રોક્યો નહિ. મેં તેમને દીશુરના દાણચોરની નકલ આપી. અને કહ્યું, હું તમારી ઓફિસમાં આવવા ચાહીશ તથા સાથે ગ્રાર્થના કરવા માગીશ. અઠવાડિયા પછી મેં તેમની મુલાકાત કરી અને તેમણે મને કહ્યું, “એન્દ્રયુ તારું પુસ્તક મારા બાળકોને વાંચી સંભળાવતો હતો રોજ જમ્યા પછી એક પ્રકરણ પૂરું કરતો હતો.” છ અઠવાડિયા પછી મને સમાચાર મળ્યા કે મુફ્તી તથા તેના છ અંગરક્ષકો મોટા કાર બોખના ઘડાકામાં મરાણ પામ્યા હતાં.

તમે ઘણો બધો સમય લેબાનોનમાં વિતાવ્યો હતો ?

પ્રથમ વખતે હું એક ડચ માણસની મદદ કરવા ગયો હતો કે જે બહેરા લોકો માટે બોજ હતો. મુસલમાન સંસ્કૃતિમાં બહેરાને ભૂત વળગેલો ગણવામાં આવતો હતો. વાલીઓ તે બહેરા બાળકોને છુપાવીને રાખતા હતાં. મારા મિત્રએ બહેરાઓ માટે બેરુતમાં શાળા શરૂ કરી હતી. તે શાળામાં બાળમંદિર, પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળા તથા ટૂંકાગાળાના અભ્યાસ ક્રમોની તાલીમ અપાતી હતી. હું ત્યાં સભાઓ ભરવા તથા તેની માટે ટેકો ઊભો કરવા ગયો હતો.

પછી આંતરિક યુદ્ધ ફાટી નીકળ્યું અને વિદેશીઓ માટે લેબાનોનમાં પ્રવાસ કરવો જોખમી બની ગયું હતું. હું ૧૯૭૫ થી ૧૯૮૦ સુધી વર્ષમાં બે વાર ત્યાં જતો હતો. બાઈબલ સોસાયટી સાથે ભાગીદારી કરીને હું બાઈબલો

લઈને જતો ત્યાંના ચર્ચો તથા વિખૂટા મિશનરીઓની મુલાકાત લેતો હતો. અમારે દસ જેટલા માર્ગઅવરોધકો દરરોજ પસાર કરીને જું પડતું અને દરેક અવરોધકોએ અમે સુવાતપ્રચાર કરતા તથા શાસ્ત્ર આપતા હતાં. એક માર્ગ અવરોધકે તેઓએ અમારી વોલ્કસવેગન બસ ઊભી રાખીને બધો જ સામાન તપાસ્યો અને ચોક્કસ તેઓને તેમાંથી શાસ્ત્રો મળી આવ્યા. અમે તેઓને અમુક આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તેઓએ હા પાડી પણ “અમારે ઈજારાયેલનું પુસ્તક જરૂર નથી. અમને ઈસુનું પુસ્તક આપો.” તેઓને જૂનો કરાર જોઈતો ન હતો માત્ર નવો કરાર જોઈતો હતો.

તમે જણાવ્યું કે તમે ઈજીપ્તમાં ઉદામમતવાદ વિધાન, કરૂરપંથીઓના જૂથોને પહોંચવા વિશે કર્યું હતું. હું સમજી શકું છું કે તમે લેબાનોનમાં આવા જૂથ સાથે પ્રથમ સંપર્ક કર્યો હશે. તે બેઠકના પરિણામો શું આવ્યા?

આંતરવિગ્રહ દરમ્યાન એક શક્કિતશાળી શીયા આગેવાને કાંતિકારી સંદેશનો પ્રચાર કર્યો તે બેઝુતની એક મસ્લિદમાં આવ્યો હતો અને તેના ભાષણોની ટેપ શહેરની ગલીઓમાં હજારોને હજારો વેચાણ થતી હતી. તેમનું નામ હતું સૈયદમહોમ્મદ હુસૈન ફદ્લાલ્વાહ. તેની પ્રેરણાથી લેબાનોનમાં નવો રાજનૈતિક પક્ષ તથા નવું લશ્કર અસ્તિત્વમાં આવ્યા, તે હતાં હેઝબુલ્લાહ અથવા “ઈશરની પાર્ટી” પછી ૧૮૮૦માં ઘણા બધા લોકોને અપહરણ કરીને અમુક વર્ષો સુધી પકડી રાખ્યા. કોઈકનો સગો જેને હું જાણતો હતો તેનું પણ અપહરણ થયું હતું, તેને સાંકળોથી રેડીએટર સાથે બાંધી રાખ્યો અને ત્રણ વર્ષ સુધી બાનમાં રાખ્યો કોઈ જાણતું ન હતું કે તેને ક્યાં રાખવામાં આવ્યો હતો પણ અમને તેના સમાચાર મળ્યા કે તે ગંભીર બિમાર હતો.

દેખીતી રીતે હેઝબુલ્લાહ જવાબદાર હતા તેથી મેં ફદ્લાલ્વાહ સાથે જીહાદ નામના પ્રચલિત દ્વારા મુલાકાત ગોઠવી. મોટા શણગારેલા

અરબી બાઈબલને લઈને તેને સાદા કાગળમાં લપેટ્યું, પશ્ચિમ બેઝુતની ગાઈન હોટલની પરસાળમાં રાહ જોતો હતો અને વિચારતો હતો કે આ ઉચ્ચ માણસને તે પોતાના બાનમાં રખાયેલ સંગ્રહમાં ઉમેરો કરવાથી હેઝબુલ્લાહને કોણ બાકાત રાખી શકશે. અચાનક ભારી શસ્ત્રોધારી માણસો પરસાળમાં ધસી આવ્યા. જ્યારે તે અધિકૃત જવાબદાર વ્યક્તિએ મને પૂછ્યું કે શું તમે એન્દ્રયુ છો ત્યારે ત્યાં હરતાફરતાં લોકોને ઉતેજના થઈ. મને જીહાદ સાથે બેસી જવા અને વાનને અનુસરવાનું કહ્યું તે વાન હવે અડધું શસ્ત્રગાર જેવું માલવાહક વાહન બનાવી દીધું હતું. હું બંદુકોને વાનની બહાર તાકેલી જોઈ શકતો હતો અને અમારી પાછળનું પણ વાહન એ જ રીતનું હતું, જે શહેરના રસ્તાઓમાંથી વાયુવેગે પસાર થયા.

ભારી સુરક્ષા તપાસ પછી મારી તથા મારા હાથમાંના પડીકાની ચકાસણી થયા પછી મને શેખ સાથે મળવાને લઈ ગયા. ફદ્દલાલ્લાહ જે પછીથી આયાતોલ્લાહના શીર્ષકથી જાળીતો થતો હતો તે મારી રાહ જોતો હતો, તેણે રાખોડી રંગનો કફ્ફતાન લાંબો જભ્મો પહેરેલો તથા માથે કાળી પાદડી હતી.

તમારા જેવા પશ્ચિમી અને પ્રિસ્ટીને આયાતોલ્લાહ જેવા કહૃરપંથી જોડે કેવી રીતે મુલાકાત મળી શકી ?

તમે માગો તમે દરવાજાને ઠોકો યાદ કરો અમારા મિશનને ઓપન ડોર્સ કહેવાય છે કારણ કે અમે માનીએ છીએ કે સુવાર્તા માટે કોઈ બારણા બંધ હોતા નથી. તમે સુવાર્તા વિહોણા લોકજૂથો વિશે સાંભળ્યું હશે ? સારું, હેઝબુલ્લાહ, તાલીબાન, ઈસ્લામી જીહાદ અને હમાસ આ સુવાર્તા વિહોણા લોકો છે તેથી હું ગયો અને તેમની સાથે સુવાર્તા વહેંચી.

તમે હેઝબુલ્લાહના આગેવાનને સુવાર્તા કેવી રીતે આપી અને તેમની પ્રતિક્રિયા શું હતી?

અમારો પરિચય થયા પછી મેં ફદલાલ્લાહને કહ્યું, “હું પ્રિસ્ટી છું અને હું ઈસુ પ્રિસ્ટને અહિયા રજૂ કરું છું, સર્વ પ્રયત્ન કરીને લેબાનોનમાં શાંતિ લાવવા મદદ કરવા માગું છું.” પ્રાર્થના માળના મળકા ઉપર આંગળીઓ ફેરવતા તેણે પોતાનું માથું હલાવું. પછી મેં તેને મારી ભેટ આપી, એ કહેતા, “એટલા માટે હું ઈચ્છું છું કે તમારી પાસે બાઈબલની એક નકલ હોવી જોઈએ. બાનમાં રાખવા માટે કુરાન શું કહે છે તે હું જાણતો નથી પણ બાઈબલ શું કહે છે તે હું જાણું છું અને ઈશ્વર તેની વિરુદ્ધ છે, તેથી જ હું આશા રાખું છું કે તમે આ પુસ્તક વાંચો. તમને આ મારી ભેટ છે.”

ફદલાલ્લાહ કૃપાથી બાઈબલને સ્વીકાર્યું અને નરમ અવાજમાં કહ્યું, “અમે પ્રિસ્ટીઓ સાથે મિત્ર છીએ. જો બંને મુસલમાનો અને પ્રિસ્ટીઓ જો પોતાના પવિત્ર પુસ્તકો વાંચે, તો તેઓ એકબીજાને વધુ સમજી શકશે..”

ખરાબ શરૂઆત ન હતી ઊંડો શાસ લેતાં મેં કહ્યું, “એ સંયુક્તપણાના આત્મા નીચે હું માનું છું કે ઈશ્વર ઈચ્છે છે કે બધા જ જેઓ બાનમાં રખાયેલા છે તેઓને છોડી મૂકવામાં આવે.”

આયોતોલ્લાહે તુરંત જવાબ આપ્યો પણ છેલ્લે કહ્યું, “મને સમજ પડતી નથી કે હું તને કેવી રીતે મદદ કરું.”

“તમે હેઝબુલ્લાહના આગેવાન છો તમે બંધકોને મુક્ત કરવાના આદેશ ચોક્કસ આપી શકો છો.”

કહેંગા હાસ્ય પછી તેણે જવાબ આપ્યો, “તમે હેઝબુલ્લાહના

આગેવાનને મળી શકો છો પણ હું હેઠલાહને રજૂ કરતો નથી.” તે એ પણ દેખીતું હતું કે તે બીજા આગેવાનોને સંદેશો પહોંચાડી શકે છે.

તેથી મારો સંદેશો શું હોવો જોઈએ ? મેં તેમને સમર્પિત પ્રિસ્તી માણસ વિશે કહ્યું જે બંધકોમાં હતો. “મે મારા ધરનાને કહ્યું છે, હું સંપૂર્ણ રીતે અહિંયા રહેવાને તૈયાર દ્ધું અને તે માણસની જગ્યા લેવા તૈયાર દ્ધું. તેણે ખૂબ સહન કર્યું છે. મને રેડિઓટર સાથે સાંકળોથી બાંધી દો અને તેને મુક્ત કરો.”

સ્પષ્ટ રીતે શેખને આ વિનંતીથી આશ્વર્ય થયું. હું એકપળમાં તેના ચહેરા ઉપર આંચકો જોઈ શકતો હતો. જેમ કે એક ગંજપાનાની રમત રમતો હોય તેમ પોતાની બધી લાગણીઓ તેણે સંતારી. ધીરેથી તેણે પૂછ્યું, “તું એવું કેવી રીતે કહી શક્યો ?”

“આ ઈસુનો આત્મા છે” મેં જવાબ આપ્યો. હું ઊભો થયો અને મારા હાથ પહોળા કરીને નમૂનો બતાવ્યો. “તે વધસ્તંભ ઉપર મરણ પામીને આપણાને મુક્ત કર્યા છે. તે મરણ પાખ્યો જેથી આપણે જીવી શકીએ. તેથી હું મારા પોતાને આપી દેવા તૈયાર દ્ધું જેથી મારો મિત્ર મુક્ત થઈ શકે. પ્રિસ્તીપણું એ જ વિશે બધું છે.” “મેં ક્યારેય આવા પ્રકારનું પ્રિસ્તીપણું ક્યારેય સાંભળ્યું નથી.” ફદલાલ્યાહએ કહ્યું.

આયાતોલ્લાહ મારી વિનંતી બંધકોને મુક્ત કરવા વિશે માન્ય ન રાખી શકે પણ આપણે જે વાર્તાપ શરૂ કર્યો તે લગભગ તેના મરણ ૨૦૧૦ વર્ષ પહેલાથી વાત ચાલી રહી હતી.

જ્યારે તમે આયાતોલ્લાહને મળ્યા તો તમે બે જણાએ શાના વિશે વાત કરી ?

અમે પાંચથી છ વખત મળ્યા છીએ. એક મુલાકાતમાં અમે બેસીને આરબ કોઝી પીતા હતા અને ફદલાલ્વાહાને મને કહ્યું, “અન્ધ્રયુ, તમે પ્રિસ્તીઓને એક સમસ્યા છે” સારું, હું જાણું છું પ્રિસ્તીઓને સમસ્યાઓ હોય છે પણ હું ઉત્સુક હતો કે આ મુસલમાન આગેવાન કઈ મોટી સમસ્યા વિશે વિચારે છે. તેમનો જવાબ હતો: “તમે લોકો ઈસુના નમૂનાને હવે અનુસરતા નથી.”

તેની સાથે અસહમત થવાનું મુશ્કેલ હતું તેથી મેં તેમને પૂછ્યું અમારે શું કરવું જોઈએ.

“તમારે પુસ્તક તરફ ફરીથી પાછા ફરવું જોઈએ.” તેમનો અર્થ હતો કે બાઈબલ તરફ.

અમે થોડી કષણો શાંત રહ્યાં અને બીજો કપ કોઝી પીધી. પછી ફદલાલ્વાહાને પોતાનું માથું હલાવીને કહ્યું, “અમે મુસલમાનોને પણ સમસ્યા છે.” હવે ખરેખર હું ઉત્સુક હતો તે પોતે શું માને છે તે ખરેખર મોટી સમસ્યા છે? તેમનો જવાબ : “અમે મુસલમાનો મહોભદ નબીના જીવનના નમૂનાને ખરેખર અનુસરતા નથી.”

મેં માથું હલાયું જ્યારે વિચારતો હતો કે મહોભદને ન અનુસરવાની ખરેખર કોઈ મોટી સમસ્યા નથી. પછી મેં પૂછ્યું, “તેથી તેનું નિરાકરણ શું છે?”

“અમારે પુસ્તક પર પાછું જવું જોઈએ.” તેમણે જવાબ આપ્યો. ચોક્કસ, તેનો અર્થ હતો કે મુસલમાનોએ કુરાન તરફ જવું જોઈએ.

અમારે ઘણા વાર્તાલાપો થયા અને તે બધા જ તેમણે રેકોર્ડ કરી

લીધા હતાં. હું સમજી શકું છું કે અમારી વાતોને તેમણે ઘણા પુસ્તકોમાં લખ્યું હતું. તેઓ અરબી ભાષામાં છે તેથી હું તેમને તે વિશે કહી શકતો નથી. એક વખત મેં તેમની આગળ પ્રસ્તાવ મૂક્યો કે એક વિષય પર ચર્ચા કરવામાં આવે. “દરેક પુસ્તક કેવા પ્રકારના માણસનું સર્જન કરે છે ?” અમારે ક્યારેય તેની ઉપર ચર્ચા થઈ નહિ પણ જો થાત તો ખૂબ રસપ્રદ હોત. કુરાન કેવા પ્રકારના માણસનું સર્જન કરી શકે છે? બાઈબલ કેવા પ્રકારના માણસનું સર્જન કરી શકે છે?

તમે ઈજરાયેલમાં પણ ઘણી મુસાફરી કરી હતી. હેઝબુલ્લાહ ઈજરાયેલને દુશ્મન ગણતા હતાં તો પછી હેઝબુલ્લાહના સત્યોને મળવામાં કોઈ સમસ્યા થતી ન હતી ?

ઈજરાયેલ માટે જો શ્રેષ્ઠ કરી શકીએ તો તે એ હતું કે તેના દુશ્મનોને પ્રિસ્તમાં જીતી લઈએ. તમે એ કેવી રીતે કરી શકો ? પ્રથમ તમારે તેમના મિત્ર બનવું પડે. આપણે દુશ્મનોને ક્યારેય જીતી શકતા નથી. જ્યાં સુધી આપણે તેમને વ્યક્તિ તરીકે ન જોઈએ તેમને સાખ્યવાઈ, મુસલમાન, અથવા આતંકવાઈ જોઈએ તો શક્ય નથી. જો આપણે તેમને દુશ્મન જોઈશું તો ઈશ્વરનો પ્રેમ આપણા દ્વારા તેમના સુધી વહી શકતો નથી. તેથી હું મુસલમાનોના સૌથી કંઈરપંથી આગેવાનને મળ્યો. તો પણ હું એકલો જતો ન હતો. હું હંમેશાં મારી સાથે સ્થાનિક ચર્ચના આગેવાનોને સાથે રાખતો હતો. તેટલા માટે દરેક દેશમાં ચર્ચ હોવા જરૂરી છે. તેઓનું એ મિશન કેન્દ્ર છે. હું તો માત્ર દરવાજો ખોલીને તેમને માર્ગ બતાવી દઉં છું.

ઈજરાયેલમાં તમારી સેવા કેવા પ્રકારની હતી ?

સૌપ્રથમ હું યહુદી ધર્મગુરુ - રાજ્બીઓને મળ્યો અને પછી વિવિધ ચર્ચામાં ગ્રવચનો કર્યા. એક રવિવારે નારકિશ રોડ બેન્ટિસ્ટ ચર્ચામાં સત્તાવણી પામી રહેલી મંડળી વિશે હું પ્રચાર કરતો હતો. ભક્તિસભા બાદ એક સ્ત્રીએ મારી પાસે આવીને મને કહ્યું, “અહિયા પણ સત્તાવણી પામતી મંડળી છે જે પેલેસ્ટીયન ચર્ચ છે.” મેં ક્યારેય તેના વિશે સાંભળ્યું ન હતું. જ્યારે હું બેથલેહેમની ઉત્તર દિશામાં બેઈટજાલાની હોપ સ્કૂલના અધ્યાપક બીશારા અવદને મળ્યો. તેમણે મારો પેલેસ્ટેનિયન પ્રિસ્ટીઓ સાથે પરિચય કરાવ્યો અને મેં જાણ્યું કે યહુદીઓમાંના વિશ્વાસીઓ કરતા દસગણા વધુ વિશ્વાસીઓ પેલેસ્ટ્રાઈનમાં મસાયનિક વિશ્વાસીઓ હતાં.

બીશારા મને સ્થાનિક ચર્ચ જોવા લઈ ગયા જે વિશ્વનું સૌથી જૂનું ચર્ચ હતું જે ઈસુના જન્મ સ્થળ ઉપર તેને બાંધવામાં આવ્યું હતું. જ્યારે અમે ગભાણની ચોકડી પાસેથી પસાર થયા. બીશારાએ મને બેથલેહેમમાં એક બાઈબલશાળા શરૂ કરવાનું પોતાનું દર્શન કહ્યું, તેણે મને સમજાવ્યું કે ઈજરાયેલમાં પશ્ચિમતાટ તથા તેઓમાં ગાજા મોખરે હતું. ત્યાં સૌથી પહેલી જરૂરત એ છે “અમારી પાસે સુંદર ચર્ચ ઈમારત છે તે પૂરતું નથી. મંડળી મરી રહી છે કારણ કે તેમાં પાળકો ઘટતા રહે છે.” એ સમયે અમારા જ્ઞાન પ્રમાણે ત્યાં કોઈ અરબી બોલીની બાઈબલ કોલેજ મધ્યપૂર્વમાં ન હતી. અને મોટાભાગના પાળકો પશ્ચિમની સેમિનરીમાં તાલીમ પામેલા હતાં. તેમાંની મોટાભાગની સેમીનરીઓ પશ્ચિમમાં હતી. જ્યાં સુરક્ષિત અને વધુ આરામદાયક હતું. “અમારે આગેવાનોને અહિયા તાલીમ આપવી છે - પાળકો, જુવાનોમાં સેવકો, સંસ્થાઓના આગેવાનો,” બીશારાએ મને કહ્યું, “એ માટું દર્શન છે કે અસંખ્ય પેલેસ્ટ્રાઈનવાસીઓ દરેક સંગ્રહાયમાંથી બેથલેહેમમાં અરબી ભાષામાં પોતાની સ્થાનિક ભાષામાં અભ્યાસ કરે.”

તેથી મેં મારા નવા મિત્ર સાથે બેથલેહેમ કોલેજ (બીબીસી) માટે નાણાં ઊભા કરવાનું શરૂ કર્યું. હવે તેને લગભગ ૩૦થી વધુ વર્ષો થયા છે અને સોગણા આગેવાનોને તાલીમથી અરબ મંડળીઓ માટે સજજ કર્યા છે

તેમાંથી જ ઘણી બધી સેવાઓ ઉત્પન્ન થયેલી છે. ઉદાહરણ તરીકે મૂસાલ્વાહ એ સલીમ મનાયેર દ્વારા સેવા શરૂ થઈ જે એક સમયે ઘણા વર્ષો સુધી બીભીસીના એકેડેમીક ડીન રહ્યાં હતાં. એ સેવા સમાધાનની હતી. કે જે પેલેસ્ટાઇનના તથા ઈજરાએલના જૂથોને સાથે લાવવા ત્રણ દિવસનો અરણ્ય અનુભવ જે બંને બાજુના વિશ્વાસીઓ વચ્ચેની મોટી ખાઈને પૂરીને પૂલ બનાવવાનો હતો. ઘણા બધા લોકો માટે પ્રથમ વખત તેઓએ સરહદની પેલી બાજુના કોઈની સાથે સંબંધ કર્યો હોય.

તમે યહુદી અને મસીહાના જન્મમાં માનનારા વિશ્વાસીઓ કરતાં પેલેસ્ટાનીયન ઉપર કેન્દ્ર કેમ રાખો છો ?

હું ઈજરાયેલ તરફી અથવા વિરોધી નથી. હું પેલેસ્ટાનીયન તરફી અથવા વિરોધી નથી. હું મંડળી તરફી છું અને મારું તેનું છે કે જ્યાં મંડળીની સત્તાવણી થતી હોય અથવા આસ્તિત્વ માટે સંર્ધર્ષ કરતી હોય ત્યાં હું જઉ. જે કંઈ બચેલા હોય અથવા મરણની આરે હોય તેમને બળવાન કરવા - એ ઈશ્વરનો સંદેશ પ્રકારીકરણ ઉંચામાંથી મને મારી પહેલી મુસાફરી ૧૮૮૫માં પોલેન્ડમાં મળ્યો હતો. પેલેસ્ટાઇન મંડળી મરી રહી હતી તેથી બેથલેહેમ બાઈબલ કોલેજ બનાવવા મારાથી જે કંઈ બની શક્યું તે મેં કર્યું અને એથી મંડળી મરી નહિ. હું ઘણી વાર ગાજા ગયો છું. જ્યાં ૧૫ લાખ મુસલમાનો મધ્યે માત્ર ૨૦૦૦ પ્રિસ્ટીઓ હતાં અને એક માત્ર ઈવેન્જલીકલ ચર્ચ ૧૦૦ સભ્યો સાથે હતું. એ ચર્ચ મરણ પામવું ન જોઈએ કારણ કે ગાજાના લોકોનો અનંત મુકામ તેઓની ઉપર આધાર રાખે છે.

તમે ગાજામાં હમાસના આગેવાનોને મળ્યા. હવે મંડળીને બળવાન કરવાના તમારા તેડા સાથે તે કેવી રીતે બંધ બેસે છે ?

હું ઉત્તરેચ્યમાં મિશન્સ હારું અધિવેશનમાં નવા વર્ષની સાંજે બોલવા માટે તૈયાર થતો હતો. જ્યારે મને સંદેશ મળ્યો કે જઈને ૪૧૫ના જૂથના

હમાસના આગેવાનોની મુલાકત કર. કેમ કે ઈજારાયેલે ઘણાઓની ધરપકડ કરી છે અને તેમને દેશનિકાલ કરી દીધા છે. તેઓને ઠંડીમાં ઈશ્વર - અલ્લાહના ભરોસે પર્વતો ઉપર ત્યજી દેવામાં આવ્યાં હતાં, જે તે જગતા મર્જ અલ-ઝાહુર જે દક્ષિણ લેબોનોનમાં હતું જ્યાં ઘાસ પણ ઉગતું ન હતું. અમેરિકાએ આ ફૂત્ય માટે દોષિત ઠરાવતો દઢ નિઃખ્ય બહાર પાડ્યો હતો અને માંગ કરી હતી કે પેલેસ્ટેનીયનોને તેમના ઘરે હેમખેમ પહોંચાડવામાં આવે. મારા આત્મામાં મને થયું કે મારે જવું જોઈએ.

થોડા દિવસો પછી મેં મારા પોતાને વરસાદથી પલળેલી શીખીરમાં જોયો. તે એટલું ભીનું હતું કે આગ પણ સળગી ન શકે. વરસાદ પડતો હતો અને મારે મારા બૂટ કાઢીને તેમાં ભરાયેલું પાણી કાઢવું પડતું. હું અબુલઅજીજ રનતીસી અને મહમૂદ ઝાહરને મળ્યો બંને હમાસના સંસ્થાપકો તથા મેડીકલ ડોક્ટર હતાં. તેઓએ મને શીખીરમાં ફરાવ્યો. મેં જોયું કે ત્યાં કોઈ મસ્જદ ન હતી. તેઓએ જવાબ આપ્યો : “દરેક તંબૂ મસ્જદ છે” તેણે મને વેરી રીતે મારા પોતાના દેશ માટે મને પડકાર્યો. હું વિચારતો હતો કે જો દરેક જિસ્તી પોતાના ઘરને ચર્ચ તરીકે ગણે તો કેવું થાય. જેવો હું દરેક તંબૂએ જતો પુરુષો મને કુટુંબના સભ્યોના નામ તથા સરનામાની ચિહ્ની આપતા હતાં. ત્યારે મને વિચાર આવ્યો કે એ દરેક કુટુંબોની મુલાકાત કરું જેઓ નિઃસંદેહ કોઈ પોતાના પતિની, કોઈ પિતાની, કોઈ કાકા-મામાની ચિંતા કરતા હશે. અમુક અઠવાડિયા પછી હું ઈજારાયેલ ગયો અને બિશારા તથા હું એ ચિહ્નીના નામો વાળાઓની મુલાકાત કરી. દરેક સંજોગોમાં જે ઘરોમાં અમે ગયા તે ઘરો મિત્રો તથા કુટુંબીઓથી ભરેલા હતાં. અને અમે તેમને તેમના પ્રિય સ્વજનોની મુલાકાતના સમાચાર આપતા હતાં. બીશારા ત્યાં શાસ્ત્રપાઠ વાંચતા અને કુટુંબો માટે પ્રાર્થના કરતા હતાં. અને હું તેમના ફોટો પછી આખા મહિના પછી શીખીરમાં જઈને તેમને તે બતાવ્યા.

એ મારી બીજી મુલાકાત દરમ્યાન હતું જ્યારે મર્જ અલ-ઝાહુરમાં વિવિધ માણસોએ તેમની સાથે જમવાનું અમને આમંત્રણ આપ્યું હતું. તેથી

મને વિચાર આવ્યો કે તેઓને પણ એ જ રીતે કૃપા દખિથી સારવાર આપવામાં આવે. એક વર્ષ પછી તેઓને મુક્ત કરવામાં આવ્યા, ઈજરાયેલે તે માણસોને પોતાના ઘરે પાછા ફરવાની અનુમતિ આપી. એ માણસો માટે મેં પાંચ શહેરોમાં જમવાની વ્યવસ્થા કરી હતી. ગાજાની અંદર મેં ૪૦૦ માણસો સાથે વાત કરી - મેં તેમાંથી માત્ર ૪૦ લોકોની જ અપેક્ષા રાખી હતી. મેં મારી સાક્ષી કહી. કે હું પ્રિસ્ત પાસે કેવી રીતે આવ્યો અને મેં મારા પુસ્તકો તથા બાઈબલો તેમને હંમેશાં આપ્યાં તેઓ ઘરે જવા પૂરા તૈયાર ન હતાં. સભાના અંતે મહમૂદ જાહેર મને ગાજાની ઈસ્લામીક યુનિવર્સિટીમાં પ્રવચન આપવાનું આમંત્રણ આપ્યું. ચાર વર્ષ પછી મેં તેની વિનંતીને પરિપૂર્ણ કરી અને સોગણા વિદ્યાર્થીઓને, શિક્ષકોને તથા હમાસના આગેવાનોની આગળ બોલ્યો.

તમે પૂછ્યું આ કેવી રીતે મંડળીને મદદ કરી શકે? તે પ્રિસ્તી અને મુસલમાનો વચ્ચેનો દરવાજો ખોલી દે છે. હું જાણ્યું છું કે એવી બે ઘટનાઓ થઈ જ્યારે હમાસે ગાજા બેપ્રિસ્ટ ચર્ચને ધમકી આપી એટલા માટે કે આગેવાનો મળ્યા હતાં : હમાસના આગેવાનો પણ જાણતા હતા કે ચર્ચે શરણાર્થી શરીબીરમાં રાહતકાર્યમાં મદદ કરી હતી - જ્યારે તેમના બધા જ મુસલમાનો ખૂબ જ જરૂરતમાં હતાં. મને વિચાર આવ્યો કે જો અમે ગયા ન હોત તો શું બન્યું હોત. બધા જ લોકોને સુવાર્તા સાંભળવાની તક મળે છે શું? અમને સુવાર્તા કહેવાનો અધિકાર મળે છે કારણ કે જ્યારે તેમના જરૂરતના સમયમાં હમાસના આગેવાનોને જઈને મુલાકાત કરીને મદદ કરી હતી. તેના પરિણામ સ્વરૂપ ઈશ્વરે તેમના જીવનમાં શું કર્યું તે હું કહી શકતો નથી. એ ઈશ્વરનું કામ છે. હું માત્ર એટલું કહી શકું છું કે એ સમયે શરૂ થયેલ મિત્રતા આજે પણ ચાલું છે.

આંકિકામાં ઘણા મુસલમાન દેશો છે. શું ઈજ્ઞાપ્ત સિવાય બીજા અન્ય આંકિકન દેશોમાં તમે મુસાફરી કરી હતી?

એવા સમાચાર મળી રહ્યા છે કે વિશ્વમાં બીજી કોઈ જગ્યા કરતા આંકિકામાં સૌથી વધુ લોકો પ્રિસ્ટ પરના વિશ્વાસમાં આવી રહ્યા છે કદાચ એ સત્ય હોઈ શકે, પણ કોઈપણ રીતે એ પ્રિસ્ટી ખંડ નથી, કેટલા યુદ્ધો આંકિકામાં લડાઈ ચૂક્યા છે? કેટલી ગરીબી ત્યાં છે? ચોક્કસ ખંડના અડધા ઉત્તરમાં ઈસ્લામનું વર્ચસ્વ છે અને તે નીચેની તરફ પ્રસરી રહ્યું છે, નાઈજેરીયા એ યુદ્ધની પ્રથમ હરોળ છે જે ઉત્તર ભાગના મુસલમાનો અને દક્ષિણભાગના પ્રિસ્ટીઓ વચ્ચે છે. ત્યાં દેશમાં મન અને આત્માનું ભારે ઘર્ષણ છે.

હા, આંકિકામાં મે થોડાં સાહસ કર્યા હતાં. ૧૯૭૦ના દાયકામાં અમે ત્રણ જણા યુગાન્ડામાં મુસાફરી કરી હતી કે મંડળીને ઉત્તેજન આપીએ. આ એ સમય હતો જ્યારે ઈટી અમીન તેની સત્તાની પરાકાણાએ હતો અને જેઓ તેના સૈદ્ધાંતિક રાજ વિરુદ્ધ ભયજનક લાગતા હતાં. તેઓથી તે પોતાનો દેશ આધ્યાત્મિક શુદ્ધ કરતો હતો. જ્યારે મોટાભાગના યુગાન્ડાના લોકો પ્રિસ્ટી છે. અમીન એક નાની મુસ્લીમ જાતિમાંથી આવ્યો હતો. મને એ કહેવામાં આવ્યું હતું કે તે જ્યારે પ્રેસિડેન્ટ બન્યો ત્યારે સાઉટી અરબના રાજાએ સંદેશા સાથે સોનાની તલવાર તેને આપી હતી : “આ તલવારથી તારે યુગાન્ડામાં દરેકને મુસલમાન બનાવી દેવાના છે.” એવો અંદાજ છે કે અમીને ૧,૦૦,૦૦૦ થી ૫,૦૦.૦૦૦ લોકોને મારી નાખ્યા હતાં. મારો એક મિત્ર જે એંગલીકન આર્કબિશપ હતો, તે લુલુમને અમીને પોતે મોટામાં ગોળી મારીને તેની હત્યા કરી હતી.

હું યુગાન્ડામાં હોસ્પિટલની પ્રિસ્ટી સંગત માટે ઘણી વખત બોલ્યો અને તેઓ અવારનવાર મને એમ્બ્યુલન્સમાં સભાઓ માટે લઈ જતા હતાં - તેઓએ વિચાર્યુ કે તે સૌથી સુરક્ષિત મુસાફરીનો રસ્તો છે. એક દિવસ અમારા ડય ડાયરેક્ટર જેનપિટને લેક વિક્ટોરિયાના જેલમાં બોલવાની તક મળી અને ત્યાં તેણે અમીનના માણસે લખેલું પુસ્તક જોયું. તેમાં એવા લોકોની સૂચિ હતી કે જેઓની ધરપકડ કરીને તેમની હત્યા કરવાની હતી, તેમણે મારું નામ તથા તેમનું નામ મરણની સૂચિમાં જોયું. પછી તેમણે ચોકીદાર

તરફ ફરીને કહ્યું, “શું તું તારું નામ આ પુસ્તકમાં જોવા માગે છે?” ચોકીદારે કહ્યું, “ચોક્કસ, ના” “ હું પણ જોવા માગતો નથી” જેને બોલીને પુસ્તકમાંથી તે પાનું ફાડી નાખ્યું. મારી ઓફીસમાં હજુ પણ પાનાની નકલ કોઈક જગ્યાએ પરી છે.

સ્પષ્ટ છે કે મુસલમાન દેશોમાં સેવા જોખમી છે. જે ચર્ચના આગેવાનો પોતાના જીવનો જોખમમાં નાખે છે તેઓ માટે તમારું શું કહેવું છે ?

તમારો કહેવાનો અર્થ છે કે તેનાથી મને શું શીખવાનું મળ્યું ? મને પાકિસ્તાનમાં એક પાળક સંમેલનમાં બોલવાની તક મળી જેમાં મારી સાથે હાઈક હોવસ્પીયન હતાં જે ઈરાનમાં એસેમ્બલી ઓફ ગોડ ચર્ચના પાળક હતાં, તેમણે પાળકો માટે જેલની અંદરની સેવા માટે સ્પષ્ટ જગજાહેર સ્થાન લેવા નિર્દેશ કર્યા અને તેણે હિંમતથી સમસ્ત ઈરાનમાં સુવાર્તા આપી. અમારા અઠવાડિયાના અંતે પાકિસ્તાનમાં હાઈક અને હું હવાઈમથકે જવા રવાના થયા. તેમણે મને છેલ્લી વાત કહી. “અન્દ્રયુ જ્યારે તેઓ મને મારી નખશે, તો એ શાંત રહેવા માટે નથી.” જ્યારે તેઓ મને મારી નખશે ! હાઈક જાણતો હતો તે શાંત થવાનો નથી. બે અઠવાડિયા પછી તે શહીદ થઈ ગયો.

તમે ઉલ્લેખ કર્યો કે પાકિસ્તાન ઈન્ડોનેશિયા પછી એ બીજો સોથી મોટો મુસલમાન દેશ છે. મંડળીની તે દેશમાં શું સ્થિતિ છે ?

પાકિસ્તાનમાં એક કરોડ ઓસી લાખ મુસલમાનોમાં ત્રણ લાખ જેટલા પ્રિસ્ટીઓ છે. તેથી પ્રિસ્ટીઓ નાની અલ્યુસંઝ્યામાં છે અને તેઓ અત્યંત દબાણમાં રહે છે. મેં ત્યાંના ચર્ચના અગેવાનોને મળવા પાકિસ્તાન જવાનું શરૂ કર્યું. મેં જાણ્યું કે ત્યાંના પ્રિસ્ટીઓની સૌથી મોટી સમસ્યા હતી કે તેઓને ગુજરાતાવાળાં શિક્ષાણ માટે માર્ગોની અધ્યત હતી. હકિકતમાં અંદાજ છે કે પાકિસ્તાનના ઓસી ટકા પ્રિસ્ટીઓ લખી વાંચી શકતા ન હતાં. તેનો અર્થ

એ થયો કે જો તેમની પાસે બાઈબલ હોય તો તેઓ વાંચી ન શકે અને તેઓ પાસે સૌથી ઉત્તરતી કક્ષાની નોકરી હતી, તેથી પ્રિસ્તી આગેવાનોએ પ્રિસ્તીઓને કેવી રીતે વાંચવું તથા લખતાં શીખવવાનું શરૂ કર્યું. આને કારણે ઘણા પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ બાઈબલ વાંચતા થઈ ગયા, પોતાના વિશ્વાસને વધુ સમજવા લાગ્યા અને અમુક કિસ્સાઓમાં સારી નોકરી મેળવી.

તેથી પાકિસ્તાનમાંની મંડળીને સૌથી મોટો ભય કયો છે ?

પાકિસ્તાનમાં એક ભયંકર કાયદો છે તેને ધર્મનિંદાનો કાયદો કહે છે. જો કોઈ મહોભાઈ નબીનું અપમાન કરે તેને દોષિત ઠરાવીને આપોઆપ મૃત્યુ સજ્ઞા લગાવી દેવામાં આવે છે. જે કોઈને કુરાનને અપવિત્ર કરવાના દોષિ ઠેરવવામાં આવે છે તેને આજીવન કેદની સજ્ઞા થાય છે. પડોશી પણ ઈર્ષાથી અરોપ લગાવીને વ્યક્તિનું જીવન બરબાદ કરે તે સરળ છે. હું તે વિશે સરકારી અધિકારીઓને જઈને મળ્યોને વિનંતી કરી કે એ કાયદો રદ કરે. પણ કંઈપણ થીએનોના દબાણને કારણે જેવા કે તાલીબાનોને લીધે આ બાબત માટે કોઈ પોતાની ગરદનોનું જોખમ કરવા માગતા નથી. જેઓએ પ્રયત્ન કર્યો તેણે હિંસક અંત જોયો. જેમ કે મારો મિત્ર શાબાઝ ભર્ણી મુશર્ફની સરકારમાં લઘુમતિ બાબતોના પ્રધાન હતાં. તેમને તેમના જ એક ચોકીદાર દ્વારા ગોળી મારી હત્યા કરાઈ હતી. માત્ર એટલા માટે કે તેમણે નિવેદન આપ્યું એ સૂચન સાથે કે એવું બની શકે છે કે જે સ્ત્રી ઉપર ધર્મનિંદાનો આરોપ લગાવવામાં આવ્યો હોય તે કદાચ નિર્દોષ પણ હોઈ શકે છે.

વધુ એક વ્યક્તિગત પ્રશ્ન અમે ઈશ્વરનો દાણચોરમાં વાચ્યું છે કે તમે તમારી પત્ની કુરીને કેવી રીતે મળ્યા અને તમારું કૌઠુંબિક જીવન કેવી રીતે શરૂ થયું. આજે તેઓ શું કરી રહ્યાં છે ?

મારે પાંચ મોટા થયેલા બાળકો છે તેમાંથી ચારના લગ્ન થઈ ગયા છે. મને અને કુરીને અજ્યાર પૌત્રો તથા પૌત્રીઓ છે. તેઓ અમારી નજીક રહે છે. અને અમુકને તો અમે દરરોજ મળીએ છીએ. મારી પુત્રી તેના પિતાનો સાહસી આત્માનો વરસો ધરાવે છે. તે નર્સ છે અને તાલીબાનોના સમયમાં તે અફઘાનિસ્તાનમાં કામ કરતી હતી. પછી ઈરાકના યુદ્ધના સમયમાં તે ખુરાદિસ્તાનમાં કામ કર્યું તેણે યમનમાં અને સૌથી છેલ્લે તાજેતરમાં યુગાન્ડામાં કામ કર્યું. હું કહી શકું કે મારી માટે ત્યાં જવામાં ધણું સરળ છે કેમ કે હું મારી પુત્રીને મળવા જઈ રહ્યો છું તે મારી માટે કાયદેસર બહાનું બની જાય છે.

અમે બંનેએ સાથે ધણી મુસાફરી કરી છે અને વિવિધ પુસ્તકો લાવ્યા છે. અમે મુસલમાન વિશ્વાસીઓનું જીવન ચરિત્ર લખ્યું છે જે ગુપ્ત વિશ્વાસીઓ છે. મધ્યપૂર્વમાં વિશ્વાસીઓની સુરક્ષાને ધ્યાનમાં રાખતા સાચા નામ તથા સાચી જગ્યાઓનો ઉલ્લેખ કરતા નથી. પણ વાંચકોને આશર્ય થાય છે કે અમે જેઓ માટે લખ્યું તેઓ શું કરતા હશે. તમારો મિત્ર બટરોસ શું કરે છે જેને તમે કાળજી પૂરી પાડી કે તે ઈસ્લામી રાષ્ટ્રોમાં ચર્ચને બળવાન કરીને સેવાનો વિકાસ કરે?

બટરોસ સારું કામ કરે છે. તે એ દેશની અંદર રહીને કામ કરે છે જે દેશ માટે તેને વર્ષો પહેલાં તેનું મળ્યું હતું. તેને ધણી ધમકીઓ મળી હતી અને વિવિધ વખત પૂછપરછ થઈ હતી. ત્યારે એક ઉદ્ઘામમતવાદી મદરેસસા (ઇસ્લામી શાળા) હતી જે લોગોસ તાલીમ કેન્દ્ર નજીક બાંધેલી હતી. એક સવારે બટરોસે દિવાલ ઉપર નભી મહોમ્મદનું અપમાન કરતું ચિત્ર જોયું. સ્પષ્ટ સંકેત હતો કે મુસલમાનોને ઉશ્કેરીને તે કેન્દ્રને નેસ્તનાબૂદ કરવાનો ઈરાદાથી કરાયું હતું. પણ બટરોસ તથા તેની પત્ની તથા તેમના કર્મચારીઓએ તેની ઉપર રંગ કરી કાઢ્યો અને આગળ કશું બન્યું નહિ. મહેરબાની કરીને તેની માટે પ્રાર્થના સતત કરશો.

હું તાજેતરમાં જ બટરોસને મળવા ગયો હતો, તેની સાથેના પાળકો સાથે વધુ એક વાર બોલી શક્યો અને તેમને આવજો કહ્યું. તેઓ માટે તથા મારી માટે તે ખૂબ ભાવનાત્મક હતું. મારો આખરી સંદેશો મે.૫૪:૨૧માંથી હતો, જ્યારે પિતર અને યોહાનને સાન્ધેઝીન યહુઈ ધર્મસભા દ્વારા ધમકી આપીને મુક્ત કર્યા. તેઓ સીધા જ વિશ્વાસીઓ પાસે ગયા અને તેઓએ પ્રાર્થના કરી અને તે જગ્યા હાલી ઉઠી. મારો પડકાર હતો આઈએસ(ઇસ્લામીક સ્ટેટ) થી ડરશો નહિ. પિતાના પુસ્તક પર પાછા જાઓ. શિષ્યોના નમૂનાને અનુસરો. મહાન આદેશને આધીન થઈને પરિપૂર્ણ કરવામાં લાગુ રહો. માથી ૨૮:૧૮-૨૦, તે માટે જઈને સર્વ દેશનાઓને શિષ્ય કરો, વિશ્વમાં દરેક જગ્યાએ, તેમાં બીજા ગ્રંથો વાળાનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે.

એહમદ કેવો છે, જે ઇસ્લામમાંથી વિશ્વાસમાં આવેલો જેને જાનથી મારી નાખવાની ધમકીઓથી કંટાળીને પોતાની પત્ની સાથે દેશવટો કરવો પડ્યો હતો ?

મને હુઃખ થાય છે કે આ સમાચાર સારા નથી. એહમદ પોતાના દેશને યાદ કરતો હતો. એને થોડા વર્ષો પછી તે તથા તેની પત્ની સલીમા પોતાના ઘરે પાછા ફર્યા. થોડા સમય સુધી તેણે મુસલમાન સમાજમાંથી આવેલા ગુપ્ત વિશ્વાસીઓની કાળજી લીધી પણ બનવાકાળે તેને પોતાના દેશના કહૂરપંથીઓ દ્વારા જબરદસ્તી અપહરણ કર્યો. પછી તેને ત્રાસ આપીને તેની હત્યા કરી. સલીમા વિધવા બનીને પોતાના બે બાળકોને મોટા કરી રહી છે. તેની સુરક્ષા માટે તેને બાજુના દેશમાં સ્થળાંતર કર્યું પડ્યું કારણ કે તેના કુટુંબ તરફથી દબાણ હતું કે તે બાળકોને દૂર લઈ જઈને તેઓને મુસલમાન તરીકે તેમનો ઉછેર કરે મહેરબાની કરીને તેની માટે તથા તેના બાળકો માટે પ્રાર્થના કરો. એહમદ પ્રિસ્તનો વિશ્વાસુ સૈનિક હતો. તેણે હિંમતથી દરેક તકમાં ઇસુ માટે સાક્ષી આપી તે જાણતો હતો કે દરરોજ તેને

જીવનની કિંમત ચૂકવવી પડે તેમ છે. અને આખરે તેણો તેમ કર્યું. હું પ્રાર્થના કરું છું કે તેના બાળકો તેના નમૂનાને અનુસરે અને વિશ્વાસને પદ્ધીની પેઢીઓ સુધી પહોંચાડે.

અત્યારે જ્યારે હું આ પ્રશ્નો તથા જવાબો લખી રહ્યો છું ત્યારે તમે ૮૬ વર્ષના છો. પહેલા તમે જે મુસાફરી અને સેવા કરી તેવી રીતે અત્યારે તમે કરી શકતા નથી. તેમ છતાં તમે બધા જ સમાચાર મેળવી રહ્યાં છો કે આજે વિશ્વમાં શું બની રહ્યું છે. હાલ ઈસ્લામીક સ્ટેટનો પ્રસાર ઈરાક તથા સીરીયામાં વધી ગયો છે. અને મુસલમાન કહૃરપંથીઓ દ્વારા નાઈજેરિયા તથા અન્ય જગ્યાઓએ પ્રિસ્ટીઓ પર વધુ આકમણો થઈ રહ્યાં છે તે જોઈ શકીએ છીએ. કદાચ વર્ષ બે વર્ષમાં સ્થિતિ બદલાઈ જશે પણ આપણો શો અભિગમ હોવો જોઈએ?

જેમ મેં ઘણી વખત કર્યું હતું કે યુદ્ધ આગળ વધી રહ્યું છે. જ્યારે આપણે ઘર્ઝિઓ વિશે વાંચીએ કે જે નાઈજેરિયામાં અને સોમાલિયામાં અને આખા આફ્રિકામાં તથા વિશ્વમાં અન્ય કોઈ જગ્યાએ જ્યારે આપણે તાલીબાનોની પ્રગતિને જોઈએ અને તેઓ કેવી રીતે આઈએસને ટેકો કરી રહ્યાં છે આપણને ભાન થવું જોઈએ કે યુદ્ધ પ્રથમ તથા સૌથી પહેલું આત્મિક છે. ઈશ્વરના રાજ્યની પ્રગતિને અટકાવવા શેતાન દરેક પ્રકારના શક્ય વિદ્ધો નાખવાના પ્રયત્નો કરશે. ઈસુએ કર્યું હતું, જે જગત મારો દ્રેષ્ટ કરે છે તો તે તમારો પણ દ્રેષ્ટ કરશે. તેથી આપણે જગતમાં આપણી આસપાસ થતી તથા વધતી સર્વ સત્તાવણીથી આશ્રય પામવું જોઈએ નહિ.

તેમ છતાં આપણે નબળા નથી. આપણાં ઘૂંઠણો નમાવવાની શરૂઆત કરીને ઘણું બધુ કરી શકીએ છીએ. એ સાચું છે કે હવે હું મુસાફરી કરી શકતો નથી અને મારા ભાઈઓ તથા મારા મિત્રોને જોઈ શકતો નથી. પણ હું પ્રાર્થના કરી શકું છું. હાલમાં જ હું વધુ આકમક બનવા પડકાર પામેલો

ખ્રિસ્તી બન્યો છું. મોટાભાગનો સમય આપણો ડરતા હતાં કારણ કે આપણો રક્ષાત્મક બની ગયા હતાં. આપણું સર્જન આપણા પોતાનું રક્ષણ કરવા, અથવા આપણી મંડળીનું અથવા ખ્રિસ્તીધર્મનું રક્ષણ કરવા સામાન્યપણે થયું નથી.

આપણને આકમક બનાવ્યા છે. માથી ૨૮માં ઈસુ કહે છે કે માટે જાઓ, આકમક રીતે અને સર્વ દેશના લોકોને - જેમાં લધુમતિ જ્ઞાતિ-જૂથો અને બુહુમતિઓનો સમાવેશ થાય છે. મારા શિષ્યો બનાવો. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો શક્ય હોય તે બધુ જ કરીને સુવાર્તાથી પહોંચવું અને સુવાર્તાની ભાતર સર્વ કરી છુટવું. ખ્રિસ્તીઓની પહેલી પેઢીએ એ જ કર્યું હતું. તેથી આપણે અપરાજીત છીએ.

અલ-કાયદા અને તાલીબાન જેવા જૂથોની સફળતા આપણને મહાન આદેશ પ્રત્યેની આધીનતાની આપણી નિષ્ફળતાને પ્રગટ કરે છે. આ સમય છે, આપણે જાગીએ એ ભૂલ સ્વીકારીએ અને કામ પર લાગી જઈએ.

બ્રાહ્ર એન્ડ્ર્યુનું
બાળપણાનું ઘર.
વાઈટ, નેથરલેન્ડ.

એન્ડ્ર્યુ વચ્ચે છે, ૧૯૪૭ ડિસ્ટ્રિક્ટ લશ્કરના ગાંગવેશ સાથે.

એન્ડ્રૂ અલગ જમણી બાજુ ૧૯૪૮માં સમારંગમાંની સંત
એવીજાબેથ હોસ્પિટલ ઈજામાં સારવાર લઈ રહેલો.

૧૯૫૫માં વોરસો પોલેન્ડની રાજ્યાનીનું સરકારી કાર્યાલય આ ફોટો વર્લ્ડ યુથ કોન્ફ્રેસમાં
ભાગ લેવા ગયો તે મુસાફરી દરમ્યાન એન્ડ્રૂએ અંકલ હોષીના કેમેરાથી લીધો હતો.

સ્ત્રીઓ વોરસોની બહાર સવારે બજાર જતી - પૂર્વ યુરોપની
મુસાફરીની સાક્ષી રૂપે બ્રિટર એન્ડ્રિયુને આ ફોટો પાડ્યો હતો.

૧૯૫૮, ઓસ્ટ્રીયામાં શારણાર્થી શીલીરની મુલાકાતે
આવતી ત્ય ટીમની જાહેરાત કરતો છોકરો.

૧૯૫૦માં બ્રધર એન્ડ્ર્યુ પૂર્વીય યુરોપના ચર્ચમાં બોલવાની રાહ જોતો હતો.

૧૯૬૦ના પ્રથમ ભાગમાં હંગેરીના વિશ્વાસીઓની મુલાકાત કરી તે વખતનો ફોટો.

૧૯૬૮માં હોલેન્ડની
એક સભામાં
હુરી ટેન બૂમ
અને બ્રધર એન્ફ્ર્યુ.

૧૯૬૫માં ચીનની મહાન દિવાલ પાસે, મહાન સાંસ્કૃતિક કાંતિ શરૂ થયા પહેલાના ફોટો

અન્શુપટેલ સંગ્રહમાંથી થોડા બાઈબલ

પ્રોજેક્ટ પર્ચ :
૧૯૮૭ ચીનમાં
પદોચાડવા
દસ્તાવે
બાઈબલ.

બેથલેહેમ બાઈબલ કોલેજના બીશારા અવદ સાથે.

ગાડ્યાના હમાસના એક આગોવાન અબુનાસારની મુલાકાત વખતે એન્ફ્ર્યુ.

૨૦૦૩, બેઝુતમાં
આયોતાલ્લાહ
ફદ્વાલ્લાહની
મુલાકાત વખતે.

નેથરલેન્ડમાં ૨૦૦૫માં બ્રિધર એન્ફ્રય નેશનલ ઓપન ઓર્સના ડિવસે બોલતા..

આઠ વર્ષ પહેલા જીવન ડય માણસને પૂર્વિધ પુરોપના સામ્યવાદી દેશોમાં બાઈબલ દાણાચોરી કરવાની પ્રેરણા મળી હતી. તે મહાન સાહસની શરૂઆત હતી.

બીજા વિશ્વ કુદ્ર પછી સામ્યવાદના અનુસરતા ઉદ્યમાં પોલાદી પડા
પાછળના ષિસ્ટીઓને ક્યારેય આટલી ભયંકર એકલતા લાગી ન હતી.
પોતાના વિશ્વાસને કારણે સત્તાવણી થવાથી તેઓ ભયભીત થયા,
તેમને થયું કે તેઓ વિસરાઈ ગયા હતા.

બ્રધર એન્ઝ્યુના હિમતભર્યા કૃત્યો પૂરવાર કરતા હતાં, પહેલા તેણે થોડા,
પછી સોગણા, પછી હજારો બાઈબલ દાણાચોરી કર્યા એ જોખમી સરહદો પર
અને જરૂરતવાળાઓના હાથ સુધી પહોંચાયા.
તેની સત્યકથા પાના ફેરવતા નવલકથાની જેમ રોમાંચક છે
- તેણે વિશ્વભરમાં લાખો લોકોને પ્રેરણા પૂરી પાડી છે.

ઇશ્રના દાણાચોરની સાઠમી સંવત્સરીની આવૃત્તિમાં હવે સામેલ છે,
બ્રધર એન્ઝ્યુની મુસાફરીઓના ફોટાઓ અને એકદમ તાજેતરમાં ગાઝ,
મધ્યપૂર્વ, ચીન અને આફિકામાં કરેલા સાહસો વિશેની અનોખી ચર્ચા
વિચારણા તથા મંડળી આજે જે પડકારોનો સામનો કરી રહી છે,
તેની ઉપરના તેમના વિચારો છે.

**જકડી રાખતી, અને અજ્ઞાત, વધ્યતાંબ અને તલવારની ધારની
પડખોપડખ જતા ખાપદની પુંઠે પડીને તથા સંતપ્તાની જન્યાની શોધ કરતી,
સર્વોત્તમ વાતાં.
માઈક પિલાવાચી, સોલ સર્વઈસર**

Published in India with permission of Open Doors International by

